

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

НАУЧНО НАСЛЕЂЕ РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 11-12. ДЕЦЕМБРА 2014.

БЕОГРАД 2015

Научно наслеђе Радомира Д. Лукића

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Volume CLIII

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 36

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF LAW

THE LEGACY OF RADOMIR D. LUKIĆ IN SOCIAL SCIENCES

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON DECEMBER 11 AND 12, 2014

Accepted for publication at the 5th Session of the Department of Social Sciences,
held on May 12th, 2015, after being reviewed by Academicians *Daniilo N. Basta*,
Tibor Varadi, *Vojislav Stanovčić* and Professors *Ratko Marković*, *Budimir Košutić*,
Radmila Vasić, *Jasminka Hasanbegović*

E d i t o r s

Academician

DANILO N. BASTA

Prof. Dr.

SIMA AVRAMOVIĆ

BELGRADE 2015

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига СЛП

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Књига 36

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

НАУЧНО НАСЛЕЂЕ РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 11–12. ДЕЦЕМБРА 2014.

Примљено на V скупу Одељења друштвених наука од 12. маја 2015. године
на основу рецензија академика *Данила Н. Басије*, *Тибора Варадија*, *Војислава
Стиановчића* и професора *Рајка Марковића*, *Будимира Кошунчића*,
Радмиле Васић и *Јасминке Хасанбековић*

Уредници

Академик
ДАНИЛО Н. БАСТА

Проф. др
СИМА АВРАМОВИЋ

БЕОГРАД 2015

Организациони одбор
Научног скупа „Научно наслеђе Радомира Д. Лукића“

Академик Данило Н. Баста, председник, академик Војислав Становчић,
академик Тибор Варади, проф. др Сима Аврамовић, проф. др Ратко
Марковић, проф. др Будимир Кошутећ, проф. др Радмила Васић,
проф. др Јасминка Хасанбеговић, Будимир Лончар

Издају

Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Правни факултет Универзитета у Београду
Београд, Булевар краља Александра 67

Лектура и коректура
Марина Сјасојевић

Технички уредник
Мира Зебић

Прелом текста
Александар Илчић

Тираж 500 примерака

Штампа
Службени власник, Београд

© Српска академија наука и уметности, 2015

САДРЖАЈ

Поздравне речи

- Академик Димитрије Стефановић XI
- Проф. др Слободан Марковић XIII

Уводна реч

- Академик Данило Н. Баста XV

- Маријан Павчник: *О Лукићевом Тумачењу права* 1
- Marijan Pavčnik: *On Radomir D. Lukić's Interpretation of Law* 15

- Miomir Matulović: *Pojam prava u filozofiji prava i teoriji prava Radomira D. Lukića* 17

- Miomir Matulović: *The Concept of Law in Radomir D. Lukić's Philosophy and Theory of Law* 28

- Zoran Pokrovac: *Teorija prava i pravna praksa, ili: nema ničega tako praktičnoga kao što je to dobra teorija prava* 29

- Zoran Pokrovac: *Legal Theory and the Practice of Law, or: There is Nothing so Practical as a Good Theory of Law* 50

- Радмила Васић: *Дуализам или њревладовање дуализма у објашњењу обавезности њравне норме?* 51

- Radmila Vasić: *Dualisme ou dépassement du dualisme dans l'explication de la force obligatoire de la norme juridique?* 67

- Јасминка Хасанбеговић: *Нормативностиа без норми?*
– *Radomir D. Lukić u Sistemu filozofije prava* 69

- Jasminka Hasanbegović: *A Normativist without Norms?*
– *Radomir D. Lukić in The System of the Philosophy of Law* 81

VI

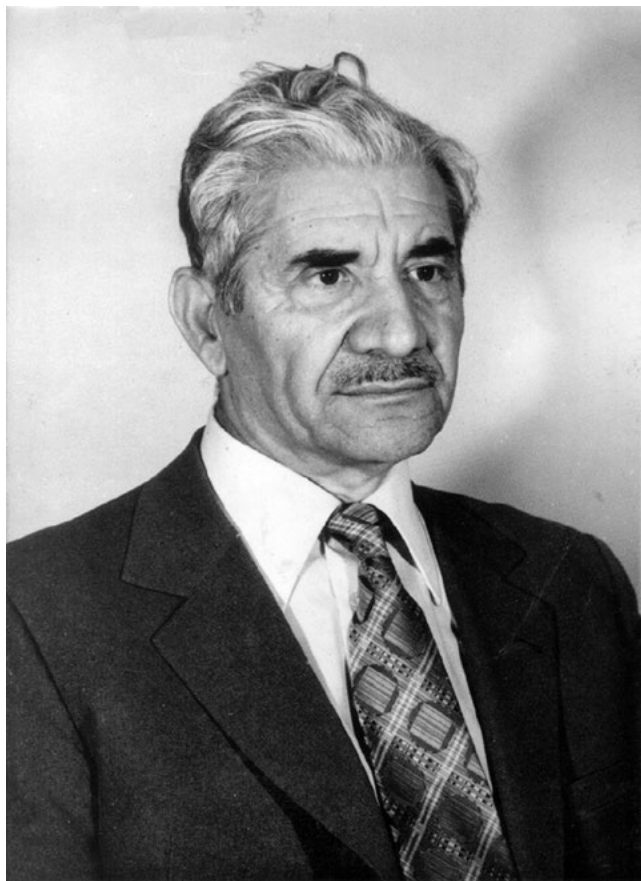
Данило Н. Баста: <i>Зайажања о аксиологији (права) Радомира Д. Лукића</i> ...	83
Danilo N. Basta: <i>Remarks on Radomir D. Lukić's Axiology (of Law)</i>	101
Радомир В. Лукић: <i>Објективно, природно и позитивно право у делу академика Радомира Д. Лукића</i>	103
Radomir V. Lukić: <i>Objective, Natural and Positive Law in the Work of Academician Radomir D. Lukić</i>	120
Душан Врањанац: <i>Објективно право у делу Радомира Д. Лукића – почетно схваћање</i>	121
Dušan Vranjanac: <i>Objective Law in the Work of Radomir D. Lukić – The Initial Concept</i>	133
Милан Петровић: <i>Правни поредак у поимању Радомира Д. Лукића и ушмељење тријалистичко-телеолошке теорије права</i>	135
Milan Petrović: <i>Radomir D. Lukić's Concept of Legal Order and the Establishment of the Trialistic-Teleological Theory of Law</i>	157
Сања Ђурђић: <i>Однос објективне и позитивне права у филозофији права Радомира Д. Лукића</i>	159
Sanja Đurđić: <i>The Relationship between Objective and Positive Law in Radomir D. Lukić's Philosophy of Law</i>	179
Душка Франета: <i>Аксиологија права у делу Радомира Д. Лукића</i>	181
Duška Franeta: <i>Legal Axiology in the Work of Radomir D. Lukić</i>	192
Мирјана Тодоровић: <i>Дојринос Радомира Д. Лукића развоју социологије</i>	193
Mirjana Todorović: <i>Radomir D. Lukić's Contribution to the Development of Sociology</i>	209
Љубиша Р. Митровић: <i>Дојринос Радомира Д. Лукића ушмељењу и развоју социологије у Србији</i>	211
Ljubiša R. Mitrović: <i>The Contribution of Radomir D. Lukić to the Establishment and Development of Sociology in Serbia</i>	226
Милован М. Митровић: <i>Социологија Радомира Д. Лукића – настављач старе и оснивач нове српске социологије</i>	227
Milovan M. Mitrović: <i>The Sociology of Radomir D. Lukić – An Adept of the Old and the Founder of the New Serbian Sociology</i>	243

Вукашин Павловић: <i>Дојринос Радомира Д. Лукића политичкој социологији</i>	245
Vukašin Pavlović: <i>Radomir D. Lukić's Contribution to Political Sociology</i>	263
Слободан Антонић: <i>Радомир Д. Лукић као оснивач Српској социолошкој друштва</i>	265
Slobodan Antonić: <i>Radomir D. Lukić as the Founder of the Serbian Sociological Society</i>	276
Милош Марјановић: <i>Лукићево схваћање друштвене појаве</i>	277
Miloš Marjanović: <i>Radomir D. Lukić's Understanding of Social Phenomena</i>	301
Саша Б. Бован: <i>Социолошкојравна херменеутика Радомира Д. Лукића</i>	303
Saša B. Bovan: <i>Sociological-Legal Hermeneutics of Radomir D. Lukić</i>	321
Будимир Кошутић: <i>Савременост учења о државној суверености академика Радомира Д. Лукића</i>	323
Budimir Košutić: <i>The Topicality of Academician Radomir D. Lukić's Doctrine of the State's Sovereignty</i>	340
Војислав Становчић: <i>О Лукићевим делима посвећеним политичким теоријама и социологији</i>	341
Vojislav Stanovčić: <i>Radomir D. Lukić's Works on Political Theories and Sociology</i>	361
Драгутин Аврамовић: <i>Радомир Д. Лукић и Ханс Келзен – од кријичара ка следбенику</i>	363
Dragutin Avramović: <i>Radomir D. Lukić and Hans Kelsen – The Shift from an Opponent to a Follower</i>	377
Марко Докић: <i>Анализа Лукићевих портрета политичких мислилаца: краћи осврт на Историју политичких и правних теорија Радомира Д. Лукића</i>	379
Marko Dokić: <i>An Analysis of Radomir D. Lukić's Portraits of Political Theorists: A Brief Overview of A History of Political and Legal Theories by Radomir D. Lukić</i>	389

VIII

Горан Марковић: Појам усџава у гјелу академика <i>Радомира Д. Лукића</i>	391
Goran Marković: <i>The Notion of the Constitution in the Work of Academician Radomir D. Lukić</i>	407
Марко Божић: Конзерваџивац, а не дигџивац – џариска џеза <i>Радомира Д. Лукића као џрилоџ срџском докџринарном либерализму</i>	409
Marko Božić: <i>A Conservative, not a Duguitian – Radomir D. Lukić's Parisian Thesis as a Contribution to Serbian Doctrinaire Liberalism</i>	427
Сенад Ганић: Демисџификаџија гржаве <i>у Лукићевој ванвременој мисли</i>	429
Senad Ganić: <i>Demystification of the State in Radomir D. Lukić's Timeless Thought</i>	437
Драган М. Митровић: Ориџиналносџ џравне мисли <i>џрофесора Радомира Д. Лукића</i>	439
Dragan M. Mitrović: <i>The Originality of the Legal Thought of Professor Radomir D. Lukić</i>	453
Борис Милосављевић: Радомир Д. Лукић – џеорија гржаве <i>и филозофска схваџања</i>	455
Boris Milosavljević: <i>Radomir D. Lukić – Theory of the State and Philosophical Views</i>	481
Александар В. Гордић: Метџодолошки џоџлеги Радомира Д. Лукића	483
Aleksandar V. Gordić: <i>Methodological Views of Radomir D. Lukić</i>	511
Горан Дајовић: Поџлед Радомира Д. Лукића на џредмети и метџод <i>оџшџе џравноџеоријске дисџиџлине</i>	513
Goran Dajović: <i>Radomir D. Lukić's Views on the Subject and Method of the General Theory of Law</i>	528
Завршна реч на скуџу „Научно наслеђе Радомира Д. Лукића“ – Данило Н. Баста	529

Радомир Д. Лукић (1914–1999)

ПОЗДРАВНЕ РЕЧИ

АКАДЕМИК ДИМИТРИЈЕ СТЕФАНОВИЋ,
ГЕНЕРАЛНИ СЕКРЕТАР СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

У име Извршног одбора Академије поздрављам учеснике скупа и све присутне, који су из поштовања према професору и академику Радомиру Д. Лукићу данас са нама.

У више прилога на скупу биће речи о пореклу, животу, студијама у земљи и иностранству, о раду, легендарним предавањима на Правном факултету, бројним објављеним публикацијама, укључујући и данас актуелне уџбенике, о његовом интересовању за село, о признањима – укратко, о његовој изузетној, традиционално васпитаној личности.

Дипломирао је на Правном факултету у Београду 1937. године, а докторирао на Правном факултету у Паризу две године касније. Прошао је сва наставно-научна звања: доцент, ванредни професор, редовни професор, и обављао функцију декана.

За дописног члана Српске академије наука и уметности изабран је 1961. године, а после девет година постао је редовни члан. Затим је био генерални секретар и потпредседник Академије. Најзад је био и секретар Одељења друштвених наука. Као активан члан Одељења, водио је Одбор за изворе српског права, Групу за теорију права, Одбор за проучавање села, Одбор за филозофију и друштвену теорију, Одбор за проучавање становништва, Комисију за проучавање живота и обичаја Рома, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Одбор за проучавање патријархалних заједница и култура, Одбор за издавање целокупних дела Светозара Марковића.

Био је носилац неколико значајних признања: Седмојулске награде, Ордена рада са црвеном заставом, Ордена заслуга за народ са златном звездом.

Сабрана дела Радомира Лукића у једанаест томова објављена су 1995. године.

На Правном факултету Универзитета у Београду основана је Фондација „Радомир Д. Лукић“ 2005. године ради подршке младим научним нараштајима који стварају и објављују научна дела из области правних наука на српском језику у Републици Србији и ван ње.

Највећи амфитеатар (популарна „петица“) на Правном факултету носи име Радомир Д. Лукић.

Кратко ћу истаћи пријатна сећања на академика Лукића. Био сам му и сарадник при састављању записника са седница Одељења. Биле су то прилике да га не само као старијег члана и секретара Одељења ближе упознам већ и да га упознам као комуникативног, ефикасног, радног, пријатног и поштованог члана Академије. Тај брзо успостављени однос довео је до пријатељских веза.

На крају, академик Радомир Д. Лукић остаје светли пример, који зрачи као незаборавна успомена на заслужног члана Српске академије наука и уметности. Нека му је вечан спомен.

ПРОФ. ДР СЛОБОДАН МАРКОВИЋ,
ПРОДЕКАН ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Уважени челници САНУ и Универзитета у Београду, цењени академици, колегинице и колеге са универзитета из Србије и иностранства, даме и господа, поштоваоци дела академика професора Радомира Д. Лукића,

Због спречености декана Правног факултета Универзитета у Београду професора Симе Аврамовића да данас буде са нама, имам част да вас у својству продекана поздравим у његово име, као и у име наставника, сарадника и студената овог факултета.

САНУ и Правни факултет Универзитета у Београду овим научним скупом обележавају стогодишњицу рођења академика професора Радомира Д. Лукића. Не само тако крупан, већ је сваки повод довољно погодан да се обнови успомена на људе чије је дело у свом времену представљало значајан и вредан допринос култури у најширем смислу. То нематеријално здање које нас легитимише као људе овог света и као народ међу многим народима ризница је у којој тражимо одговоре на своја питања и услишење наше насушне потребе за смислом, редом и лепотом у нашим животима. То је здање које стално преуређујемо и дограђујемо слéдећи исти унутрашњи позив као и наши претходници.

Због чега и у којој мери је академик професор Радомир Д. Лукић један од дивова на чијим раменима данас седимо и захваљујући томе видимо даље и боље од њега, диће предмет расправе на овом научном скупу. О томе ја, наравно, не могу да говорим. Могу да вам кажем само оно што зна свако ко познаје Правни факултет Београдског универзитета, а то је да је професор Радомир Д. Лукић једна врста заштитног знака овог факултета. Не само да највећи и најпознатији амфитеатар носи његово име него и после петнаест година од његове смрти и даље живи предање о његовом ванредном таленту да најсложеније мисли формулише на разумљив и приступачан начин. Та племенита једноставност у формалној и неформалној, стручној и приватној комуникацији нешто је што сам и сâм понео као доминантни лични утисак о њему док сам као студент 1974. године слушао последњи семестар његових предавања, непосредно пре него што је отишао у пензију.

Цео његов животни пут, интелектуално сазревање, оријентисаност у времену и простору, али и та фасцинантна бистрина и једноставност мисли, асоцирају ме на Кавафијеве поетске савете имагинарном путнику за Итаку:

*„Када се сиремиш њрема Иџаџи да њођеш,
џреба да зажелиш да џуџовање буде дуџо,
џуџоловинâ џуно, џуно сазнања.*

....

*Лесџриџонце, заџим Киклоџе,
Посеџдона дивљеџ неђеш сресџи
уколико их у своџој дуџи не скриваш
и уколико их џвоџа дуџа не сџави џред џебе.“*

Превод: Ксенија Марицки Гађански и Иван Гађански

Желим вам успешан рад. Хвала.

УВОДНА РЕЧ НА ОТВАРАЊУ СКУПА
„НАУЧНО НАСЛЕЂЕ РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА“
У САНУ 11. ДЕЦЕМБРА 2014. ГОДИНЕ

АКАДЕМИК ДАНИЛО Н. БАСТА

Свесно потребе да достојно обележи значајне годишњице својих негдашњих знаменитих чланова, Одељење друштвених наука Српске академије наука и уметности предложило је да се поводом стогодишњице рођења Радомира Д. Лукића (1914–2014), којој се може додати и петнаестогодишњица његове смрти (1999–2014), уприличи научни скуп који би био посвећен његовом опсежном и разгранатом делу. Једнодушан предлог Одељења, који су подржала надлежна тела Академије, подразумевао је, разуме се, да равноправан саорганизатор буде Правни факултет Универзитета у Београду, што је у овој установи с одобравањем и прихваћено.

Убрзо је образован и Организациони одбор, састављен од представника обеју институција, у којима је професор Лукић деценијама деловао, оставивши у њима дубок и неизбрисив траг. Одбор је одредио назив, концепцију и циљ скупа, као и списак могућних учесника. Велико ми је задовољство што могу да кажем да се са тог списка нашем позиву одазвала огромна већина, док се нису одазвали углавном они које су у томе спречиле неодложне обавезе. За импозантан број учесника који ће на овом скупу поднети саопштења мања заслуга припада Организационом одбору, а далеко већа и значајнија, наравно, професору Лукићу, његовом научном делу, његовом угледу, просветитељском и педагошком утицају, али исто тако и његовој особеној, у ствари, непоновљивој личности.

Осим најмлађих, на овом скупу је већина оних који су професора Лукића лично познавали, били његови студенти, сарадници, саговорници, каткад и критичари. Има овде и припадника Групе за теорију права, коју је седамдесетих година прошлог века баш у Академији основао професор Лукић и у чијем су плодном раду, о којем упечатљиво сведоче четири објављене свеске *Зборника за теорију права* (1978, 1982, 1987, 1990), узели учешћа правни теоретичари, у то време млађих и раних средњих година, из мање-више свих универзитетских центара ондашње Југославије. Жаришна личност и духовни покретач те групе био је управо професор Лукић, једини који је тада уопште

био кадар да такву екипу оформи и њоме умешно руководи. У овој прилици свакако треба поменути да му је у том послу десна рука и поуздан сарадник био покојни професор Стеван К. Врачар.

Сабрана дела Радомира Д. Лукића, објављена у једанаест обимних књига 1995. године, поуздано сведоче о ширини његових духовних интересовања, која – ваља то посебно нагласити – нису била искључиво научна, него су знатним делом била и филозофска, тј. филозофскоправна. Та *дела*, у којима местимице има идеолошких бразготина једног тешког, слободи мишљења и науке оштро супротстављеног времена, јасно показују да се професор Лукић плодносно бавио неколиким дисциплинама – општом теоријом права и државе, филозофијом права, социологијом, методологијом права, историјом политичких и правних теорија, политичком науком.

Нема сумње у то да се при томе угледао на две крупне професорске фигуре београдског Правног факултета између два светска рата, Ђорђа Тасића, који му је био учитељ и покровитељ, и Слободана Јовановића, о чијим је достигнућима изрекао прегршт похвалних оцена. Лукић је у тој тежњи био њихов следбеник. Као и они, тако нам је и он оставио у наслеђе или, друкчије речено, духовно завештао замашно и разноврсно дело. Том наслеђу, његовом свестраном претресању, осветљавању, преиспитивању и оцењивању, посвећен је овај дводневни научни скуп. Једва да може бити бољег начина да се достојно обележи стогодишњица рођења Радомира Д. Лукића, који је у свом научном раду био марљив на исти начин на који је у свом тешком послу вредан и сваки наш сељак који брижно обделава своју њиву.

Приводећи крају ову уводну реч, изражавам захвалност госпођи Драгици Пуљаревић, која је све техничко-организационе послове обавила прилежно и савесно. Велику захвалност изражавам свим подносиоцима саопштења на овом скупу. Нарочити поздрав упућујем оним учесницима чије је присуство обезбедило да наш скуп добије међународни карактер. А то је свакако у духу онога за шта се у науци и научном позиву својски залагао професор Радомир Д. Лукић.

О ЛУКИЋЕВОМ ТУМАЧЕЊУ ПРАВА

МАРИЈАН ПАВЧНИК*

С а ж е т а к.** – Лукићева монографија *Тумачење њрава* објављена је 1961. године. У оно време била је то неоспорно књига која је у некадашњој заједничкој држави у области тумачења права поставила квалитетне и чврсте теоријске темеље. И после више од педесет година та констатација опстаје. Лукићева монографија је и данас наш саветник и мудар саговорник. Лукић је још 1961. године дотакао више питања која су и даље предмет теоријских истраживања и расправа.

За Лукића је тумачење стваралачка делатност, али ипак делатност којој границе постављају језички изрази права. Интересантно је да Лукић, слично као и Харт, прихвата тезу о средишту значења и отвореном пољу значења („open texture“), које опкољава средиште порозним рубом значења. Лукићево децидирано стајалиште јесте да сваки појам има „једно средиште“ и да „око тог средишта постоји ... област у коју улазе појаве које понекад спадају под појам, а понекад не или које ту спадају само делимично“.

Лукићев допринос структурирању поља значења је тај што га свестрано осветљава класичним средствима тумачења, као што су језичко, логичко, систематско, историјско и циљно (телеолошко) тумачење. Сва средства су у принципу једнако вредна, а задатак сваког од њих је да отвори онај угао гледања за који је као средство најподесније. Затим те различите углове гледања треба међусобно дијалектички повезати. По природи ствари, приоритет имају језичко тумачење, које ограничава поље разумевања и значења, и циљно (телеолошко) тумачење, које међу више могућих значења указује на оно језичко значење које највише одговара циљу норме. Ако тако поступамо, тумачимо *lege artis* и тиме гарантујемо или бар покушавамо да гарантујемо да је значење норме верно језгру (тј. средишту) значења. Тамо где те верности нема – нема ни тумачења права. Јер, „тумачење“ права изван граница поља значења више и није тумачење.

Кључне речи: теорија права, тумачење права, правна норма, језичко тумачење, логичко тумачење, систематско тумачење, историјско тумачење, циљно (телеолошко) тумачење, поље значења

---

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Љубљани, члан Словеначке академије наука и уметности

** Професорки Јасминки Хасанбеговић захваљујем се за помоћ у дотеривању српског превода.

1. Академик Лукић спада у групу универзитетских професора који су утицали на мој истраживачки пут. Под његовим менторством сам магистрирао 1978. године радом на тему злоупотреба права. И данас се живо сећам нашег првог сусрета. Било је то после његовог предавања на постдипломским студијама. Знао је да ћу доћи и, када је завршио предавање, запитао је: „Је ли овде један Словенац?“ Тако је успостављен први контакт и заједно смо напустили амфитеатар.

Требало је да се с професором договорим о изradi семинарског рада. Започели смо разговор већ у ходнику и затим га продужили ходајући. Нисмо свратили у његов кабинет, него смо кренули према излазу с факултета, зауставили се код телефонске централе и професор је највероватније звао своју кућу, јер сам чуо како каже: „Скувајте ми млеко!“ Не сећам се више тачно у којем смо правцу кренули. Прешли смо Булевар револуције и почели да се спуштамо. Вратили смо се теми семинарског рада. „Пишите о Питамицу“, рекао је као из топа. „Он и Келзен нису били сасвим сагласни“, додао је. Тиме је наш тадашњи разговор био завршен. Поздравили смо се на средини улице и кренули сваки у свом правцу.

2. С професором Лукићем сам се сусретао од 1977. године такође у Групи за теорију права. Њу је организовао и водио у Српској академији наука и уметности. У тој групи окупљали смо се скоро сви ми који смо се у бившој заједничкој држави бавили теоријом права. Група се састајала неколико пута годишње на једнодневним састанцима. Тема сваког нашег сусрета био је реферат који је припремио неко од нас. Реферати су били унапред послати свим члановима групе, па су учешћа у дискусији била тематски фокусирана и добро припремљена.

Тон су дискусијама давали тема реферата – заједно с референтом – и учесници у расправи, а међу њима понајвише професор Лукић, професор Врачар и професор Висковић. Професор Лукић је састанцима руководио темпераментно, духовито и по потреби врло критички. Професор Врачар се јављао у одмереним интервалима и увек је био веома широко обавештен саговорник, којег смо сви веома поштовали. Професор Висковић је већ тада био познат као интегралиста, заступник интегралне теорије права, и оснивач њене југословенске варијанте, а водио је веома живе расправе с нормативистом Лукићем, љубазно му се супротстављао и отварао нове хоризонте. Ми млађи присутни пажљиво смо пратили те дискусије и покатак се укључивали у расправу.

Особеност Лукићеве Групе за теорију права била је и та што је почела са издавањем *Зборника за теорију права*, чиме се дијалог групе настављао и надграђивао. У зборнику су биле објављиване расправе, чланци, оцене и прикази домаћих и страних радова, као и полемички прилози.

Један од таквих полемичких прилога био је и Лукићев чланак „О правном силогизму“¹, који се бавио мојом расправом „Првине нормативне конкретизације права“.² Професорову полемику сам прихватио и одазвао се на њу, схватајући је врло озбиљно.³ Данас би се рекло да су наше разлике биле у акценту који смо стављали на одређене делове садржаја, а не у самом садржају. Професор је наглашавао да се правила извођења силогистичког закључка морају строго поштовати, а ја сам пре свега истицао оне елементе силогистичког закључивања који нису унапред дати и које је стога потребно тек установити и садржински изоштрити. Професор је прихватио моју аргументацију и лапидарно додао: „Уважавајући изванредно аргументовано мишљење изнето у овом чланку, ипак ми се чини да се цео изложени поступак своди на утврђивање елемената за правни силогизам, који остаје суштина процеса тумачења. Слажем се са свим тим и сматрам да се овим завршава расправа о овом питању, уколико, наравно, проф. Павчник не жели њен даљи пројужетак.“⁴

3. Лукићева књига *Тумачење љрава* објављена је 1961. године.⁵ Пратећи традицију Живојина М. Перића и Ђорђа Тасића, који су се између два светска рата бавили и интерпретацијом у праву, Лукић је сада, после Другог светског рата, у друкчијим околностима писао монографију о тумачењу права.⁶ Више је него очигледно да је био свестан важности тумачења, које је посебно осетљива тема у тоталитарним системима или системима с повремено јачим или слабијим елементима тоталитаризма. Тоталитаризми и једног и другог типа неблагодоклони су према правно коректном тумачењу – тј. тумачењу *lege artis* – и изврђу га, претварају у супротност на свим подручјима

¹ Радомир Д. Лукић, „Око правног силогизма“, *Зборник за теорију љрава*, 3, САНУ, Београд 1987, стр. 353–355.

² Marijan Pavčnik, „Prvine normativne konkretizacije prava“, *Zbornik znanstvenih razprav*, 45 (1985), стр. 89–106.

³ Marijan Pavčnik, „Okrog pravnega silogizma“, *Зборник за теорију љрава*, 4, САНУ, Београд 1990, стр. 327–334. Објављено и у: *Pravnik*, 45 (1990) 4–5, стр. 113–119. На тај текст ослањам се и у раду: *Argumentacija v pravu*, 3. izd., GV Založba, Ljubljana 2013, стр. 250–257.

⁴ Радомир Д. Лукић, „Белешка уз чланак М. Павчника“, *Зборник за теорију љрава*, 4, САНУ, Београд 1990, стр. 333.

⁵ Радомир Д. Лукић, *Тумачење љрава*, Савремена администрација, Београд 1961, стр. 202.

⁶ У време социјализма, још пре Лукића, припремио је одговарајући рад о тумачењу права загребачки професор Михајло Вуковић, *Иншерјрејација љравних љројиса*, Школска књига, Загреб 1953. Упореди са Лукићевом релативно одбојном оценом овог рада: „Проф. др Михајло Вуковић: ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ПРАВНИХ ПРОПИСА. – Издање „Школска књига“, Загреб, 1953, стр. 143 (приказ)“, *Архив за љравне и грушћивене науке*, 61 (1954) 1, стр. 110–113.

кад год се сусретну са значајним политичким питањима.⁷ То значи да се тада више не ради о тумачењу права, већ то постаје активност која је у већој мери или чак у целини с оне стране правно предвиђеног.

4. Тумачење је саставни део процеса у којем упознајемо правну норму. Његов задатак је „утврђивање тачног (или правог) значења, смисла правних норми“ (стр. 11).⁸ У пракси постајемо свесни да је реч о тумачењу тек кад наиђемо „на сложена питања“, тј. кад „норма није ‘сама по себи’ и на први поглед јасна и схватљива“ (стр. 12).

Предмет тумачења су како опште, тако и посебне правне норме. За обе врсте тумачења важе иста општа правила тумачења. То се односи и на тумачење закона, који је у модерном праву најважнији извор права, али је ипак само један од извора права (стр. 29).

Главну улогу у процесу тумачења имају средства којима утврђујемо значење правне норме. Главна средства тумачења су језик, логика, правни систем, историјско стање друштва у време стварања норме и циљ (телос) норме (стр. 48). Међу тим средствима језик је, без сумње, неоспорно централно средство, док су друга на неки начин „споредна, тј. служе само исправљању језичког смисла“ (стр. 49).

Поменути четири средства Лукић дели у две велике групе. На једној страни је логика – како логика у ужем значењу речи (логичко тумачење), тако и логика система (систематско тумачење), а на другој страни су историјско и циљно (телеолошко) тумачење, која су по својој природи социолошка средства. Помоћу ова четири средства, а посебно телеолошким (циљним) тумачењем, утврђује се „право значење норме“ (стр. 49).

5. Језичко тумачење, неоспорно, јесте и основа и полазна тачка тумачења. За Лукићеву теорију тумачења битно је да је право значење правне норме обавезно једно од језички могућих значења поруке коју тумачимо (стр. 105). Ако ту границу прекорачимо, онда више није на делу тумачење, него смо већ прешли на подручје стварања права. Лукић је свестан, наравно, да је тумачење стваралачка активност, али је свестан и тога да језик има више значења и да су значења порозна, те зато јасно и одлучно каже у којем правцу тумачење не сме ићи. Тумачење треба да се креће у границама језичког значења и не треба, дакле, да прелази у другу област, тј. област стварања права.

⁷ Види Bernd Rütters, *Die unbegrenzte Auslegung, Zum Wandel der Privatrechtsordnung im Nationalsozialismus*, 5. изд., С. F. Müller, Heidelberg 1997.

⁸ У продужетку, када у заградама наводим број, значи да цитирам Лукићеву књигу *Тумачење њрава*.

Језик је крхко и осетљиво средство. У принципу је сиромашнији од мисли коју треба да изрази. Потешкоће стварају и појмови опште природе, јер су као апстракције удаљени од стварног живота. Ови и други разлози диктирају потребу уклањања нејасноћа и детаљније одређивање значења појмова. На једном месту Лукић каже:

У ствари сваки појам има једно средишње, које се састоји из оних конкретних појава које он увек обухвата. А око тог средишња постоји увек једна шира или ужа област у коју улазе појаве које понекад садашњу појам, а понекад не или које су садају само делимично (стр. 58).

Лукић пажљиво анализира природу језика у праву. Нарочиту пажњу посвећује правној терминологији, која у правне сврхе детаљније одређује обичан језик којим се људи споразумевају, а уједно уноси у право и нове правне изразе, непознате обичном језику. Посебан значај имају и правила језичког тумачења. Основно правило гласи да сваки језички знак има „своје сопствено значење, тј. да није сувишан у општем тексту норме“ (стр. 69). Основно је такође и правило да сваком језичком знаку треба „дати оно значење које он нормално, по законнику значења има, и то значење које му је прво или главно“ (стр. 70).

О колико-толико одређеном и јасном формирању појмова постоји још неколико правила (види стр. 71–72). Ова правила никада не могу бити непорозна, непропусна и толико детаљна да између њих и стварности којој су намењена не буде пукотине. То је прихваћена законитост, коју је могуће до неке мере превазићи употребом појмова променљивог садржаја.⁹ Појмови те врсте заиста се мењају и прилагођавају променљивим конкретним околностима, а уједно садрже у себи моћ да посебне ситуације учине општима и тиме захтевају да сви поступају једнако. Појмови с тим карактеристикама јесу правни стандарди (нпр. стандард савесног и доброг привредника), који су за Лукића „неодређени појмови с нормативним карактером“. Ти појмови захтевају да поступамо типично, тј. као „просечни, ‘стандардни’ људи“ (стр. 61).

6. Следеће важно средство тумачења јесте логичко тумачење. Њиме проверавамо значење до којег долазимо другим средствима тумачења, а оно нам такође омогућава и да њиме дођемо до оних значења правне норме која

⁹ Види Chaïm Perelman, *Le raisonnable et le déraisonnable en droit*, Au-delà du positivisme juridique, L. G. D. J., Paris 1984, стр. 132 и след. – О Перелману види квалитетну монографију професорке Хасанбеговић, *Перелманова љравна логика као нова реторика*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд 1988.

нам друга средства не откривају (стр. 107). Та средства су нпр. аналогија, *argumentum a contrario* и *argumentum a fortiori* (стр. 151 и даље).

Типично логичко проверавање значења добијеног другим средствима ослања се на учење о основним принципима логике или основним законима мишљења. Тим законима проверавамо логичку правилност значења норме и уклањамо супротности које она садржи или које постоје између различитих норми у правном систему. У овом поступку логичко тумачење је чврсто повезано и са систематским тумачењем.

Проверавање да ли је значење норме у складу с логичким законима мишљења – ако се заснива на примени закона идентитета и закона непротивречности – поуздано је и може водити до тога да бесмислену норму уклонимо из правног система и утврдимо да се налазимо пред правном празнином (види стр. 108). Друкчије је када при употреби логичког закона искључења трећег, односно аргумента *a contrario*, додајемо нова значења која језичка порука не садржи директно. Овакво закључивање „никад није довољно да то значење поуздано сматрамо правим значењем“ (нпр. да на основу забране да се не сме ходати десном страном улице изведемо закључак да је дозвољено ходање левом страном; стр. 111–112). Овакав закључак и њему слични закључци засновани на принципу искључења трећег непоуздани су и зато их треба проверавати другим средствима тумачења.

7. За Лукића велики значај има и систематско тумачење. То је „утврђивање значења правне норме помоћу везе која постоји између ње и свих осталих норми које чине правни систем“ (стр. 115). Основни задаци систематског тумачења јесу да се правној норми одреди значење с обзиром на место које заузима у правном систему и да се њено значење определи на начин којим би се смисаоно повезала с другим правним нормама. У оба случаја значајну улогу има право као систем, који је с једне стране историјски дат као скуп својих стварних елемената, а с друге стране је плод правне науке, која те елементе – од правних норми до основних правних области – на одговарајући начин систематизује.

У оквиру систематског тумачења Лукић обрађује и општа правна начела, која су заслугом Јозефа Есера (Josef Esser), Франца Бидлинског (Franz Bydliniski), Карла Ларенца (Karl Larenz), Роналда Дворкина (Ronald Dworkin), Роберта Алексија (Robert Alexy) и других теоретичара постала велика тема последњих деценија. Лукић под општим принципима разуме „најопштије правне норме, које се, строго узето, морају односити на све остале норме“ (стр. 124). У пракси су то све веома опште норме, мада се, строго узето, не односе на све правне норме. У правна начела спада, нпр. „начело праведности, а у мање општа начело накнаде причињене штете, начело поштовања закључених уговора итд.“ (стр. 124).

Правна начела отварају многа осетљива питања. Сигурно је такво и питање да ли у најопштија начела спадају и „она која се могу извући употређивањем свих правних система цивилизованог света или, још даље, она која произлазе из здравог људског разума или која прописује тзв. природно право, дакле, непозитивно право, правда и сл.“ (стр. 124). Лукић на то питање одговара врло позитивистички. Тумачење се мора кретати у границама позитивног права; тумачење је, укратко, делатност *de lege lata*, а не активност *de lege ferenda*, јер би иначе био прекорачен „оквир позитивног права“ (стр. 125).

8. Међу средствима тумачења налазимо и историјско тумачење, које је чврсто везано за телеолошко тумачење, а по својој природи је једна врста социолошког тумачења, јер покушава да разуме правну норму узимајући у обзир друштвене околности које су је изазвале, у којима је створена и које утичу на њено разумевање. Историјско тумачење није самостално тумачење, него се мора повезивати с теоријама субјективног, објективног, статичког и динамичког (еволуционистичког) тумачења. Те теорије су садржински празне ако се не обазиремо на историјску позадину правне норме. Тек историјски контекст и историјске околности омогућавају да у целини одредимо циљ правне норме и одлучимо се из којег угла ћемо посматрати циљ (стр. 126 и след.).

9. У класична средства тумачења убрајамо и циљно (телеолошко) тумачење. До сада споменута и обрађена средства тумачења јесу припремна, док циљно тумачење одређује које од више могућих значења јесте право значење правне норме. Циљно (телеолошко) тумачење је, дакле, одлучујуће средство тумачења којим упознајемо прави садржај правне норме (стр. 130).

Лукићев рад настао је у време када се на циљ права гледало кроз „класне“ наочаре. Лукић се заузимао за социјализам с хуманим лицем. Аргумент за свој став нашао је и у Марксовој *Критици Гојтској њројрама*, те је на једном месту записао:

Право у ствари и њостоји збој неједнакости. Социјалистичко њраво је ојшњедруштвено у њом смислу шњо шјежи укидању неједнакости и шњо шњиији њакав систѐм неједнакости (заснован на сиособности) који сѐм њо себи најбрже води до ишчезавања неједнакости (стр. 133).

Лукић је био правно опрезан и истанчан мислилац, који никако није пристајао на то да су правне норме слепа средства која владајући класни интереси инструментализују. Размишљао је као правни теоретичар и тражио је решења у језичким границама правних норми. На једном месту јасно каже:

Разна значења једне исте норме не морају норми омогућавајући остварење различитих циљева, већ само представљају могућности за различите начине њиховог остварења, који, обично, представљају и различите студијеве могућности остварења истог интереса (стр. 135).

У данашње време то значи да се ради о конфликту вредности које могу имати различиту тежину. Конфликт треба решавати на такав начин да реализација различитих вредности коегзистира, или пак треба дати предност онима које су важније и имају већу тежину. То питање је уско везано за различите теорије о правом значењу правне норме, тј. теорије којима је Лукић придавао велику пажњу и које је детаљно обрађивао.

10. Из реченог неоспорно произлази да Лукић уопште не прихвата слободно тумачење. Према његовом схватању, ту више није реч о тумачењу, већ се у целини ради о стварању права, које се не везује за текст постојеће, важеће правне норме. Лукић се одлучно заузима за везано тумачење, које се креће у оквиру једног од језички могућих значења правне норме. Значење које треба пронаћи није директно значење које даје норми њен стваралац (субјективно тумачење), него је то значење које садржи текст норме с обзиром на законик значења.

Објективна теорија тражи да се одлучимо за значење правне норме у границама онога што је било изражено (стр. 90). У тим границама потребно је у извесној мери узети у обзир и вољу ствараоца норме. Та воља је посебно важна када су ствараоци норме приватна лица, нарочито када су то појединци као приватна лица, док је мање важна у случајевима кад норму формирају државни органи као колективна тела. Али ни у тим случајевима не смемо пропустити да утврдимо тзв. вољу историјског законодавца, коју сазнајемо помоћу историјског тумачења. „Воља“ законодавца није самостално средство тумачења, него је тек један од елемената помоћу којег тражимо право значење правне норме.

У пракси се често дешава да „разне норме нису међусобно довољно усклађене“. У таквим случајевима ослањамо се на систематско тумачење, које је увек саставни део објективне теорије тумачења (стр. 95–96). Систематско тумачење води рачуна управо о томе да право мора бити јединствена и непротивречна целина (стр. 95) и да га зато морамо, колико то језик дозвољава, управо тако и тумачити.

Поседна дилема је и то да ли правну норму тумачити према значењу у тренутку када је норма формирана (статичко тумачење), или према значењу у тренутку тумачења норме (еволуционистичко, односно динамичко тумачење). Оба тумачења се ослањају на аргумент правне сигурности, а

динамичко и на то да се право значење прилагођава циљу права и друштвеном развитуку, о чему се води рачуна једино толико колико то дозвољава сама природа тумачења (стр. 103–104). Лукићево коначно становиште јесте да је, уз извесне изузетке, право значење правне норме „објективно, а не субјективно значење и да се мора схватити еволуционистички, а не статички“ (стр. 105). Од више могућих језичких значења, право значење правне норме јесте оно које би норми дао „савршено разуман субјект“, а то је оно значење, данас бисмо рекли, које најинтензивније штити правно заштићене интересе (види стр. 105–106).

11. До сада је било речи о тумачењу правне норме, тј. о тумачењу које Лукић назива тумачењем у ужем смислу речи. У ширем значењу, тумачење се односи на попуњавање правних празнина. У време када је Лукићев рад настајао постојале су две врсте празнина: тзв. класичне правне празнине, на које наилазимо у свим правним системима, и правне празнине у ширем значењу речи, које су карактеристичне за новонастајуће државе или за државе у којима се правни поредак мења квалитативно. Празнине у ширем смислу речи обележиле су и бившу заједничку државу Југославију. Лукићев рад не бави се тим празнинама.

Лукић прихвата уобичајену замисао о класичним правним празнинама. Професор је реалиста, који зна да право никада није потпуно и да стога увек постоје друштвени односи који су правно толико значајни да би морали бити уређени општим правним актима, а то ипак није учињено. У питању су почетне или накнадне правне празнине, које се „морају попуњавати појединачним нормама док год не буду попуњене општим нормама“ (стр. 146).

Критеријум по којем просуђујемо да ли је реч о правној празнини јесте исти као што су критеријум или критеријуми према којима одлучујемо који друштвени односи треба да буду уређени општим правним актима.¹⁰

Питање како попуњавати правне празнине у конкретним случајевима врло је осетљиво. Лукић је анализирао аргументе којима треба подупрети решење у таквим случајевима. Посебну пажњу посветио је аргументима као што су законска и правна аналогија, *argumentum a contrario*, рестриктивно тумачење изузетака (*exceptiones non sunt extendendae*), аргумент *a fortiori*, општа правна начела и сл.

Лукићева анализа појединих аргумената писана је са слухом за правну стварност. Појмовна анализа аргумената открива у чему је њихова порука и њихов циљ, али се не негује „култ логичког“, како би рекао Вијакер

---

¹⁰ Види Лукић, у: Радомир Д. Лукић (са Будимиром Кошутићем), *Увод у право*, 3. изд., Научна књига, Београд 1977, стр. 230 и след., стр. 254 и след.

(Franz Wieacker), нити се логичкo осамостаљује и постаје „директна стварност“ која је сама себи циљ.¹¹ То се нарочито лепо види у општим правним начелима и правним конструкцијама (нпр. у конструкцији правног субјекта) којима није дозвољено уздизање изнад правца и духа позитивног права (види нпр. стр. 183–184).

Такође је врло драгоцено поређење законске аналогије и аргумента *a contrario*. Бирање између њих није било какво, ствар тумачевог нахођења, него зависи од природе случаја који је у питању. Законска аналогија је у предности када су уређени и неуређени случај у суштини слични, а *argumentum a contrario* онда када су поједине карактеристике уређеног случаја толико типичне за ту врсту случајева да их не смемо аналогно проширити на неуређене случајеве. Употреба аргумента *a contrario* неоспорна је ако нека правна последица наступа само у случајевима чији су сви типични елементи у целини обухваћени и апстрактно предвиђени законом (види стр. 160 и след.).

Лукић се посебно задржава на начелу *nullum crimen nulla poena sine lege praevia*, које је 1961. године, када је монографија настала, било већ уграђено у југословенско кривично право. Лукић одбија да је законском аналогијом могуће утврдити да је кажњиво и оно дело које није као такво унапред одређено законом (види стр. 158–160).

Та могућност је постојала у општем делу Кривичног законика ФНРЈ из 1947. године. Законик је допуштао да кривична одговорност постоји и „за оно друштвено опасно дјело које, иако није изричито одређено у закону, по сличности својих обиљежја одговара кривичном дјелу које је у закону изричито одређено“.¹² Ова врста аналогије опасна је и угрожава правну сигурност. Тога је професор Лукић, очигледно, био више него свестан, па је питање законске аналогије детаљније анализирао.¹³

У времену када је било усвојено решење по Законику из 1947. године теорија се налазила између Сциле револуционарног права и Харибде апологетске теорије. Лукићу треба одати признање да је избегао обе опасности и заложиио се за стручно најкоректнију употребу законске аналогије. Основа за кривичну одговорност могла се налазити само у оним кривичним делима која су била законом јасно дефинисана као таква.¹⁴

¹¹ Franz Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, 2. изд., Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1967, стр. 433.

¹² Чл. 5/3 Кривичног законика (општи део), Ур. л. ФНРЈ, бр. 106/47.

¹³ Види Радомир Д. Лукић, „Напомене о појму и примени аналогије у нашем кривичном праву“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 63 (1948) 1, стр. 74–88.

¹⁴ Види *истио*, стр. 87.

12. Једну од специфичности Лукићевог Тумачења *права* чини то да је „предмет тумачења у ужем смислу правна норма, једна или више њих, међусобно повезаних неком везом“ (стр. 27–28). Тај став – бар на први поглед – одступа од тога да је правна норма оно значење које саопштавају нормативни правни акти (као језички акти). Значење које тражимо одговара норми (као „требању“, нем. *Sollen*) и треба одредити чињенична стања која повлаче одређене правне последице: у случају да наступи чињенично стање *S*, прати га правна последица *P*. То је темељна логичка грађа правне норме, чије елементе упознајемо у нормативним правним актима (нпр. законима) који их саопштавају.

Логичку грађу правне норме чини тумачево предразумевање (нем. *Vorverständnis*) с којим ступа у контекст, тј. у поље разумевања нормативних правних аката. Лукић не помиње посебно тај херменеутички и семиотички угао гледања, него га *tacite* претпоставља. Лукићев примарни интерес јесте правна норма коју као језички оквир већ налазимо, а затим анализирамо и опредељујемо њено значење.

Лукићева теорија би била још вреднија да је аутор изричито узео у обзир и контекст, односно поље тумачевог предразумевања. У том правцу кренуо је професор Висковић,¹⁵ а касније и аутор овог текста.¹⁶ Висковић се оправдано пита нису ли правне норме „ипак и један од могућих предмета тумачења у праву – нпр. у случају њихова превредновања, критике, легитимирања, мијењања итд.“¹⁷ Правне норме које су се у пракси већ формирале, ако узмемо у обзир само практичко тумачење, такође су објекат тумачења. Једно од најосетљивијих тумачења јесте тумачење прецедентних становишта. У том случају тумачење мора рећи да ли већ формиране норме одговарају новим случајевима и да ли су се околности промениле у толикој мери да је потребно изменити и прецедентна становишта.¹⁸

---

¹⁵ Види Никола Висковић, „Тезе за теорију тумачења у праву“, *Зборник радова Правног факултета у Силићу*, 26 (1989), стр. 87–91; исти, *Језик права*, Напријед, Загреб 1989. Види и Marijan Pavčnik, „Viskovičev prispevek k teoriji razlage in argumentacije v pravu“, *Zbornik znanstvenih razprav*, 70 (2010), стр. 243–254. У расправи наводим и друге радове у којима се Висковић бавио и тумачењем права.

¹⁶ Види Marijan Pavčnik, *Argumentacija v pravu*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1991. Види такође и 3, измењено и допуњено издање из 2013. године. Прво издање овог рада изашло је у нешто измењеном облику и на немачком језику: Marijan Pavčnik, *Juristisches Verstehen und Entscheiden*, Springer Verlag, Wien, New York 1993.

¹⁷ Никола Висковић, „Тезе за теорију тумачења у праву“, *Зборник радова Правног факултета у Силићу*, 26 (1989), нап. 15, стр. 88.

¹⁸ Види нпр. *Interpreting Precedents. A Comparative Study*, ur. D. Neil MacCormick, Robert S. Summers, Ashgate, Aldershot etc. 1997. У српској правној теорији значајем судске праксе бавио се професор Будимир Кошутић, *Судска пракса као извор права*, Савремена администрација, Београд 1973.

13. У време кад је Лукићева монографија настала неоспорно је била дело које је на подручју тумачења права поставило чврсте и квалитетне теоријске темеље.¹⁹ Више него педесет година касније та констатација не само што опстаје него још треба додати да је Лукићева монографија и дан-дanas наш саветник и важан (значајан, mudar) саговорник. Лукић је већ 1961. године дотакао неколико питања која су и сада предмет теоријских истраживања и расправа.

У круг тих расправа сместио бих Лукићев *credo* да о тумачењу права говоримо само дотле док се крећемо у границама језички могућих значења правне норме. Тај *credo* је био драгоцен допринос правној сигурности и правној култури у периоду у којем се често није подразумевало само по себи да се легитимни циљеви морају остваривати на легалан начин и средствима владавине права. Лукићево *Тумачење њрава* схватало је право, да парафразирам наслов Дворкиновог рада *Taking Rights Seriously* (1977), врло озбиљно и није дозвољавало да тумачење служи као „штит“ иза којег се крију промена и стварање права.

То, наравно, не значи да је за Лукића тумачење права механички посао. Никако! Тумачење је стваралачка активност, али ипак таква да јој границе постављају језички изрази права. Интересантно је да је Лукић, слично као и Харт, прихватио тезу о средишту и отвореном пољу значења („open texture“),²⁰ које окружује средиште порозним рубом значења.²¹ Као што смо на неком другом месту већ рекли, Лукићево изричито становиште гласи да сваки појам има „једно средиште“ и да „око тог средишта постоји ... област у коју улазе појаве које понекад спадају под појам, а понекад не, или које ту спадају само делимично“ (стр. 58).

¹⁹ О Лукићу и његовој филозофији и теорији права и државе види Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективної њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 7–256. Види такође и почасни зборник приликом Лукићеве 70-огодишњице, у којем је наведена и његова библиографија: *Анали Правної факултетиї у Београду*, XXXIII (1985) 5–6, стр. 732–760.

²⁰ Herder Lionel Adolphus Hart, *The Concept of Law*, 2. изд., Clarendon Press, Oxford 1994, стр. 128. Харт се изричито ослања на Фридриха Вајсмана, Friedrich Waismann, „Verifiability“, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary Volume XIX (1945); <http://www.ditext.com/waismann/verifiability.html>.

²¹ Проблем је све пре него нов; на њега је врло јасно упозорио већ Филип Хек, Philipp Heck, *Gesetzesauslegung und Interessenjurisprudenz*, Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1914, стр. 173 и след.: „Mit verschwindender Ausnahme ist jedes Wort mehrdeutig. Ein sicherer Bedeutungskern ist von einem allmählich verschwindenden Bedeutungshof umgeben“ (стр. 173).

Важност поља значења већа је ако га претресамо и са гледишта херменеутике уопште, а нарочито правне. Разумевање правних текстова биће продубљеније ако водимо рачуна и о контексту разумевања, тумачевом предразумевању и тежини конкретних случајева које треба рашчистити. Својеврстан покретач разумевања представља и Енгишево (Karl Engisch) упућивање погледа тамо-амо, тј. наизменично посматрање и разматрање нормативног, па чињеничног, па опет нормативног, па чињеничног, све до коначног резултата: формирања горње и доње премисе силогистичког закључивања.²²

Лукићев допринос структурирању поља значења јесте тај што га је осветлио са свих страна класичним средствима тумачења. Сва средства су у принципу једнако вредна, а задатак сваког јесте да отвори угао гледања за који је као средство најповољније и да затим све углове гледања дијалектички међусобно повеже. Природну предност имају језичко тумачење, које поставља границе пољу разумевања и значења, и циљно (телеолошко) тумачење, које између више могућих значења даје предност ономе које највише одговара циљу норме. Ако поступамо на тај начин, поступамо *lege artis* и тиме гарантујемо или бар покушавамо да гарантујемо да је значење правне норме верно средишту њеног значења.²³ Тамо где те верности више нема завршава се и тумачење права. „Тумачење“ које стоји с оне стране поља значења више и није тумачење права.

ЛИТЕРАТУРА

- Вајсман 1945 – Friedrich Waismann, „Verifiability“, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary Volume XIX, <http://www.ditext.com/waismann/verifiability.html>.
- Виакер 1967 – Franz Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, 2. изд., Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Висковић 1989 – Никола Висковић, „Тезе за теорију тумачења у праву“, *Зборник радова Правног факултета у Силбију*, 26, 87–91.
- Висковић 1989 – Никола Висковић, *Језик љрава*, Напријед, Загреб.

²² Види Karl Engisch, *Logische Studien zur Gesetzesanwendung*, 3. изд., Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg 1963, стр. 15: „Sieht man aber näher zu, so handelt es sich nur um eine ständige Wechselwirkung, ein Hin- und Herwandern des Blickes zwischen Obersatz und Lebenssachverhalt, nicht dagegen um einen fehlerhaften Zirkel“. Види и дело истог аутора: *Einführung in das juristische Denken*, 9. изд., приредили Thomas Würtenberger, Dirk Otto, Kohlhammer, Stuttgart etc. 1997. Прво издање је из године 1956. – Упореди већ поменути дискусију између професора Лукића и мене: радове цитиране у нап. 1–4.

²³ У новијој литератури упореди Lothar Philipps, *Endliche Rechtsbegriffe mit unendlichen Grenzen*, Weblaw, Bern 2012, стр. 108: „Das sollte vermieden werden, und vermieden lässt es sich dadurch, dass man bei den Fortbildungen eines Rechtsinstituts darauf achtet, dass es selbstständig ist, und das heißt: sich selber treu bleibt“.

- Вуковић 1953 – Михајло Вуковић, *Интерпретација њравних њројиса*, Школска књига, Загреб.
- Енгиш 1963 – Karl Engisch, *Logische Studien zur Gesetzesanwendung*, 3. изд., Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- Енгиш 1997 – Karl Engisch, *Einführung in das juristische Denken*, 9. изд., приредили Thomas Würtenberger, Dirk Otto, Kohlhammer, Stuttgart etc.
- Костић 1985 – Мирјана Костић, „Објављени радови проф. Радомира Лукића“, *Анали Правној факултету у Београду*, XXXIII/5–6, 732–760.
- Кошутих 1973 – Будимир Кошутих, *Судска ѡресуда као извор ѡрава*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић 1948 – Радомир Д. Лукић, „Напомене о појму и примени аналогије у нашем кривичном праву“, *Архив за ѡравне и друштвене науке*, 63/1, 74–88.
- Лукић 1954 – Радомир Д. Лукић, „Проф. др Михајло Вуковић: ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ПРАВНИХ ПРОПИСА. – Издање „Школска књига“, Загреб, 1953, стр. 143 (приказ)“, *Архив за ѡравне и друштвене науке*, 69/1, стр. 110–113.
- Лукић 1961 – Радомир Д. Лукић, *Тумачење ѡрава*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић 1977 – Радомир Д. Лукић са Будимиром П. Кошутихем, *Увод у ѡраво*, 3. изд., Научна књига, Београд.
- Лукић 1987 – Радомир Д. Лукић, „Око правног силогизма“, *Зборник за теорију ѡрава*, 3, САНУ, Београд, 353–355.
- Лукић 1990 – Радомир Д. Лукић, „Белешка уз чланак М. Павчника“, *Зборник за теорију ѡрава*, 4, САНУ, Београд, 333.
- Мек Кормик и Самерс 1997 – *Interpreting Precedents. A Comparative Study*, ur. D. Neil McCormick, Robert S. Summers, Ashgate, Aldershot etc.
- Павчник 1985 – Маријан Павчник, „Првине нормативне конкретизације права“, *Зборник зnanstvenih razprav*, 45, 89–106.
- Павчник 1990 – Маријан Павчник, „Округ ‘правнега силогизма’“, *Зборник за теорију ѡрава*, 4, САНУ, Београд, 327–334 // *Pravnik*, 45/4–5, 113–119.
- Павчник 1991 – Маријан Павчник, *Argumentacija v pravu*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Павчник 1993 – Marijan Pavcnik, *Juristisches Verstehen und Entscheiden*, Springer Verlag, Wien, New York.
- Павчник 2010 – Маријан Павчник, „Viskovičev prispevek k teoriji razlage in argumentacije v pravu“, *Zbornik znanstvenih razprav*, 70, 243–254.
- Павчник 2013 – Marijan Pavcnik, *Argumentacija v pravu*, 3. изд., GV Založba, Ljubljana.
- Перелман 1984 – Chaïm Perelman, *Le raisonnaable et le déraisonnable en droit*, Au-delà du positivisme juridique, L. G. D. J., Paris.
- Поповић 1995 – Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага ѡравне норме и ѡроблем објективної ѡрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 7–256.
- Ритерс 1997 – Bernd Rüthers, *Die unbegrenzte Auslegung*, Zum Wandel der Privatrechtsordnung im Nationalsozialismus, 5. изд., C. F. Müller, Heidelberg.
- Филипс 2012 – Lothar Philipps, *Endliche Rechtsbegriffe mit unendlichen Grenzen*, Weblaw, Bern.
- Харт 1994 – Herder Lionel Adolphus Hart, *The Concept of Law*, 2. изд., Clarendon Press, Oxford.
- Хасанбеговић 1988 – Јасминка Хасанбеговић, *Перелманова ѡравна лојика као нова ре-ѡорика*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд.
- Хек 1914 – Philipp Heck, *Gesetzesauslegung und Interessenjurisprudenz*, Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.

Marijan Pavčnik*

ON RADOMIR D. LUKIĆ'S *INTERPRETATION OF LAW*

S u m m a r y

Radomir D. Lukić's monograph *Interpretation of Law* was published in 1961. At the time, it was a book that undoubtedly laid relevant and solid theoretical foundations in the domain of legal interpretation in the country where we all belonged. This statement is valid even after more than fifty years. Even today, Lukić's book is a source of advice and guidance for theoretical research and critical discussion. Already in 1961, Lukić addressed several issues that are still subject to theoretical research and controversy.

According to Radomir D. Lukić, interpretation is a creative activity, albeit limited by legal linguistic expressions. Similarly to Hart, Lukić adopts the idea of a core of certainty and an open field of meaning ("open texture") that surrounds the core with a porous fringe of meaning. He explicitly states that every concept has "one centre surrounded by... an area composed of phenomena that sometimes fall under the concept and sometimes not, or they fall under the concept partly."

Lukić's contribution to the structuring of the field of meaning resides in the fact that he illuminated it by resorting to classic means of legal interpretation, i.e. by linguistic, logical, systematic, historical and purposive (teleological) interpretation. In principle, all arguments are of equal value, each one must open the point of view for which it is the most suitable, whereupon the points of view are mutually connected in a dialectic manner. Two of those means of interpretation are naturally preeminent: linguistic interpretation, which limits the field of meaning, and purposive (teleological) interpretation, which, among several possible meanings, points to the linguistic one that is in conformity with the purpose of the norm. If we act in this manner, we interpret *lege artis* and ensure (or we at least try to ensure) that the meaning of a legal norm is true to the core of certainty. The end of this faithfulness is also the end of the interpretation of law. An "interpretation" beyond the field of meaning is not an interpretation of law anymore.

Key words: theory of law, interpretation of law, legal norm, linguistic interpretation, logical interpretation, systematic interpretation, historical interpretation, purposive (teleological) interpretation, field of meaning

---

* Full Professor at the Faculty of Law of the University of Ljubljana; a member of the Slovenian Academy of Sciences and Arts

POJAM PRAVA U FILOZOFIJI PRAVA I TEORIJI PRAVA RADOMIRA D. LUKIĆA

MIOMIR MATULOVIĆ*

S a ž e t a k. – Tema mog rada je Lukićeva upotreba pojma prava u njegovoj filozofiji prava i teoriji prava. U tu svrhu analiziram njegovo određenje pojma prava u tri njegova rada: dvotomnoj knjizi *Teorija države i prava*, iz 1953/54; članku „Pojam prava“, iz 1982; i posljednjoj knjizi *Sistem filozofije prava*, iz 1992.

U radu tvrdim da pojam prava u Lukićevoj filozofiji prava i teoriji prava moramo shvatiti kao analogan pojam kojim se pridaje djelomično isti, djelomično različit sadržaj, raznim pravima (državnom pravu, društvenom pravu, pozitivnom pravu, objektivnom pravu itd.) kojima se on predicira.

Ključne riječi: pojam prava, filozofija prava, teorija prava

Kao brucš na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, davne akademske 1976/77. godine, svoje prve spoznaje o pravu stekao sam iz udžbenika Radomira D. Lukića (u suautorstvu s Budimirom Košutićem) *Uvod u pravo*.¹ Ispit sam položio s odličnom ocjenom, te me je to ohrabrilo da pravnom studiju pristupim s većom ambicijom od uobičajene. Tako sam već kao student svoje prvo kratko izlaganje imao na znanstvenom skupu „Marksistička teorija prava“, koji su organizirali Marksistički centar CK Srbije i Grupa za teoriju prava SANU, u Beogradu u studenom 1978. Na skupu sam osobno upoznao Lukića.

Nakon završenog diplomskog studija upisao sam poslijediplomski studij (pravnoteorijski smjer) na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, akademske 1980/81. godine. Kod Lukića sam polagao dio ispita iz predmeta Metodologija društvenih nauka (drugi dio polagao sam kod Miroslava Pečujlića). Lukić je bio član komisija pred kojima sam polagao završni ispit i branio magistarski rad. (Mentor mog magistarskog rada bio je Stevan K. Vračar.) Nakon završenog poslijediplomskog studija, na Lukićev poziv, redovito sam sudjelovao na sastancima Grupe za teoriju prava, do 1990. godine, te održao dva predavanja. Moj je odnos s Lukićem uvijek bio služben, te ga nisam privatno poznao.

---

* Redovni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci

¹ Vidi Radomir D. Lukić sa Budimirom P. Košutićem, *Uvod u pravo*, 23. izd., Pravni fakultet, Beograd 2006.

Lukić je bio veliki pravni mislilac, nastavnik i znanstvenik, te vrlo plodan pisac.² Stoga mi je velika čast i zadovoljstvo da kao Lukićev bivši student i mlađi kolega mogu ovim svojim radom pridonijeti obilježavanju 100. godišnjice njegovog rođenja. Zahvaljujem se organizatorima znanstvenog skupa „Naučno nasleđe Radomira D. Lukića“, Srpskoj akademiji nauka i umetnosti i Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, te posebno predsjedniku Organizacionog odbora akademiku Danilu N. Basti na ljubaznom pozivu da sudjelujem na skupu i održim izlaganje na kojem se temelji ovaj rad. Ovo je moj prvi rad u kojem razmatram Lukićev prinos filozofiji prava i teoriji prava, te se nadam da nije i posljednji.

Tema mog rada je pojam prava u Lukićevoj filozofiji prava i teoriji prava. U I dijelu rada prikazujem Lukićevo određenje pojma prava u njegovoj dvotomnoj knjizi *Teorija države i prava*, iz 1953/54. godine.³ On u toj knjizi određuje pravo kao jedinstvenu cjelinu koju čini njegov izvanjski element, norme sankcionirane od strane države, i unutrašnja suština, klasna funkcija. Potom prikazujem Lukićevo određenje pojma prava u njegovom članku „Pojam prava“, iz 1982. godine.⁴ On u tom članku razlikuje pravo u užem smislu, ili državno pravo, koje čine norme sankcionirane od strane države, i pravo u širem smislu, ili društveno pravo, koje čine norme sankcionirane od strane društva. Klasnu funkciju vezuje samo uz državno pravo.

Konačno, prikazujem Lukićevo određenje pojma prava u njegovoj knjizi *Sistem filozofije prava*, iz 1992. godine.⁵ On u tom djelu razlikuje pravo u užem smislu – ili pozitivno ili iskustveno pravo – koje čine norme sankcionirane od strane države, i pravo u širem smislu – ili prirodno ili objektivno ili nadiskustveno pravo – koje čine norme određene ciljem svijeta. Cilj objektivnog prava pak vezuje uz suštinu svijeta.

U radu tvrdim da pojam prava u Lukićevoj filozofiji prava i teoriji prava moramo shvatiti kao analogan pojam kojim se pridaje djelomično isti, djelomično različit sadržaj, raznim pravima (državnom pravu, društvenom pravu, pozitivnom pravu, objektivnom pravu itd.) kojima se on predicira. Pojam prava ne možemo smatrati univočnim (jednoznačnim) pojmom, jer se ne pridaju ista svojstva svim pravima kojima se on predicira.

---

² Vidi Radomir D. Lukić, *Sabrana dela dr Radomira D. Lukića*, u jedanaest tomova, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1995.

³ Vidi Radomir D. Lukić, *Teorija države i prava, I. Teorija države*, Sabrana dela, Tom 2, Beograd 1995; i Radomir D. Lukić, *Teorija države i prava, II. Teorija prava*, Sabrana dela, Tom 3, Beograd 1995.

⁴ Vidi Radomir D. Lukić, „Pojam prava“, *Zbornik za teoriju prava*, 2, SANU, Beograd 1982, str. 1–48.

⁵ Vidi Radomir D. Lukić, *Sistem filozofije prava*, Sabrana dela, Tom 4, Beograd 1995.

I

Lukić u glavi II *Teorije države*, koja je dio opširnog uvoda u *Teoriju države i prava*, određuje prethodni pojam države i prava: „država i pravo predstavljaju sredstva pomoću kojih vladajuća klasa putem monopola fizičkog nasilja obezbeđuje onakve odnose u proizvodnji (onakav način proizvodnje) i onakve političke odnose, tj. odnose klasnog gospodarenja i potčinjenosti, kakvi odgovaraju njenim interesima“.⁶ On potom поближе određuje pojam države u *Teoriji države*, a pojam prava u *Teoriji prava*. Dalje ću se zadržati samo na njegovom određenju pojma prava u *Teoriji prava*.

Lukić u određenju pojma prava polazi od razlikovanja između izvanjskog elementa prava, njegovog sastava, i unutrašnjeg elementa, njegove suštine, te izlaže različita shvaćanja prava koja ga određuju u kategorijama samo jednog od ta dva elementa.⁷ On tvrdi da moramo uzeti u obzir oba elementa, ako hoćemo točno odrediti pojam prava, te piše da je „[p]ogreška većine teorija o pravu ... između ostalog i u tome što uzimaju u obzir ili samo jedan ili samo drugi element prava, ne dajući jedno sintetičko celovito gledište“.⁸

Lukić najprije određuje izvanjski element prava kao državnu prisilu. Piše: „Nema nikakve sumnje da se najčešće pravom nazivaju one norme, odnosno odnosi koji su praćeni sankcijom fizičkog nasilja u društvu, i to najčešće sankcijom državnog nasilja“; „sigurno je da centar prava čini državno nasilje“.⁹

Prema Lukiću, državna prisila upućuje nas na unutrašnji element prava, njegovu suštinu. Piše: „[p]ostojanje državnog nasilja dokaz je da su [društveni] sukobi nepomirljivi i bitni, jer se nikakvim drugim sredstvima ne mogu regulisati do baš najvećom dozom fizičkog nasilja ... sukobi koji izazivaju potrebu za postojanjem državnog nasilja u stvari [su] sukobi u odnosima proizvodnje i u klasnim, odnosno političkim odnosima (odnosima vlasti, odnosima gospodarenja i potčinjenosti). Sukobi u drugim društvenim odnosima ne izazivaju potrebu za državnim nasiljem. Prema tome, jasno je da regulator ovakvih društvenih odnosa mora da se kvalitativno razlikuje od regulatora svih ostalih društvenih odnosa... Nema sumnje da je taj regulator sasvim specifičan u odnosu na ostale, i da stoga njemu treba da damo i posebno ime. Kako je to u najvećem broju slučajeva uobičajeno, to je ime – *pravo*“.¹⁰ Izvanjski element prava, njegov prisilni karakter, proizlazi iz njegove suštine kao klasnog oruđa.¹¹

⁶ Radomir D. Lukić, *Teorija države*, str. 91.

⁷ Vidi Radomir D. Lukić, *Teorija prava*, str. 36 i dalje.

⁸ *Isto*, str. 48.

⁹ *Isto*, str. 49.

¹⁰ *Isto*, str. 50.

¹¹ *Isto*, str. 52.

Lukić vidi suštinu prava u njegovoj klasnoj funkciji: „Pravo predstavlja volju ili interes vladajuće klase, takvu volju koja se nameće nasiljem, prinudom državnim, drugoj, potlačenoj klasi, kojoj se predstavlja kao ‘zakon’, tj. kao pravilo koje je obavezno i koje se neminovno mora izvršavati.“¹²

No, budući da gotovo sve društvene norme (moralne, običajne i pravne) unutar klasnog društva imaju klasnu funkciju, prema Lukiću, pravo određuje sljedeća bitna *specifična razlika*: „[on] reguliše u prvom redu one odnose između vladajuće i potlačene klase koji su od najveće važnosti za održanje klasne vladavine vladajuće klase i koji, zato što najplastičnije izražavaju interese vladajuće klase, odnosno protivrečnost klasnih interesa u tom klasnom društvu, ne mogu biti efikasno ostvareni drukčije no državnim nasiljem, a koji istovremeno mogu da budu tako ostvareni, jer su pogodni za to“; „najvažniji društveni odnosi koji se kroz čitavu istoriju prava regulišu pravom ... jesu ekonomski odnosi i odnosi vlasti“¹³

Konačno, odbacujući „krajnosti i normativizma i fakticizma“, Lukić određuje pravo prvenstveno kao sustav normi: „pravo treba nesumnjivo shvatiti prevashodno kao sistem normi, propisa o tome kako treba da se ponašaju ljudi u društvu, a ne kao sistem samih tih odnosa odnosno ponašanja ljudi“; premda je „nemogućno odvajati pravne norme od same konkretne stvarnosti, od društvenog ponašanja, odnosno odnosa. One norme koje se ne ostvaruju u suštini, uglavnom, kao celina u društvenim odnosima, one norme koje ne uspevaju da podvrgnu sebi društvenu stvarnost, odnosno da se u nju uključe, svakako nisu pravo, tj. nisu regulator društvenih odnosa putem državnog nasilja“; premda „u pojam prava ulaze ne samo pravne norme nego i odnosi ljudi u vezi s tim normama ... norma [je] primarno u pravu“¹⁴

Lukić usvaja nauk o izlišnoj upotrebi, odnosno zloupotrebi oblika prava, prema kojem se pravo ne bi trebalo rabiti za reguliranje onih društvenih relacija koji nisu odnosi između klasa, osim ako nisu usko povezani s ovima.¹⁵ Potonji društveni odnosi smiju biti predmetom pravnog reguliranja samo ako „kroz njih prodire klasni interes, odnosno nepomirljiva klasna borba“¹⁶

Također, Lukić piše o odumiranju prava (i države), koje se odvija usporedno s „brisanjem klasnih razlika i iščezavanjem klasne borbe“, te o socijalističkom pravu, „koje se lagano pretvara u društvena pravila slobodnih ljudi, zadržavajući crte prava, ali ih sve više ublažavajući“, te ono „i jeste i nije pravo“¹⁷

¹² *Isto*, str. 52.

¹³ *Isto*, str. 54.

¹⁴ *Isto*, str. 65.

¹⁵ *Isto*, str. 55–60.

¹⁶ *Isto*, str. 58.

¹⁷ *Isto*, str. 61, 62.

Lukićevo je određenje pojma prava u *Teoriji prava* sintetičko u smislu da pravo određuje kao jedinstven spoj tri elementa: normi, državne prisile i klasne funkcije. Norme su primarni element prava. Lukićev je normativizam *sui generis* normativizam. Premda kritizira i odbacuje kako normativizam prirodnopravnih teorija tako i Kelsenov normativizam, on ne odbacuje samu normativnost prava, nego je naglašava kao njegovo bitno svojstvo. Dalje, pravo je nužno vezano uz državnu prisilu. Konačno, pravo ima klasnu funkciju u smislu da je nastanak prava (i države) nužno vezan za podjelu društva na klase i klasnu borbu, pravo (i država) sredstvo su za ostvarenje volje ili interesa vladajuće klase, te pravo (i država) odumire usporedno s nestankom podjele društva na klase i klasne borbe.

Ovdje upućujem na sljedeća dva problema Lukićevog određenje pojma prava u *Teoriji prava* koji su važni za temu mog rada. Prvo, Lukić ne shvaća cilj prava kao poseban element prava, nego nastoji pokazati da su svi ciljevi prava (pravednost, mir, red itd.), kako su određeni unutar raznih shvaćanja prava, klasno determinirani.¹⁸ Također, on nije čest postojanje prirodnog prava ili objektivnog prava, te smatra sva učenja o prirodnom pravu pogrešnima, premda im odaje priznanje za postavljanje mnogih pitanja o kojima se unutar filozofije prava i teorije prava raspravlja i danas.¹⁹ Na ove probleme vratit ću se kasnije u radu te prikazati kako ih Lukić rješava u svojim kasnijim radovima.

II

Lukić u članku „Pojam prava“, koji je objavljen gotovo dva desetljeća nakon *Teorije države i prava*, polazi od postavke da su pojam prava i metoda istraživanja prava međusobno uvjetovani. Tvrdi da pojam prava određuje metodu istraživanja prava, ali i da metoda istraživanja određuje pojam prava: „Kad se pravom nazivaju norme..., onda treba biti svestan da se time u stvari, pored bitnog određivanja predmeta bira i jedno stanovište, odn., tačnije jedan metod kojim se pristupa saznanju prava. Jer, kako je poznato, metod u znatnoj meri određuje predmet, kao i obratno. Taj metod je u ovom slučaju normativno-dogmatički... Birajući ovaj metod i tražeći da saznamo pravo pomoću njega, mi pravo možemo videti samo kao ... normativnu pojavu, kao normu.“²⁰ No, budući da pravo nije samo normativna pojava, kada ga izučavamo, moramo koristiti i druge metode: psihološku, sociološku itd. Međutim, piše Lukić, pomoću tih metoda „videće se neka druga strana tih normi, videće se norme u drugačijem svetlu, a možda se

---

¹⁸ Vidi *isto*, str. 66–67.

¹⁹ Vidi *isto*, str. 40, 68, 71.

²⁰ Radomir D. Lukić, „Pojam prava“, str. 3.

čak uopšte i ne mogu videti norme u pravom smislu..., nego nešto drugo što je s njima u vezi“²¹

Sukladno tome, Lukić razlikuje normativni, psihološki i sociološki pojam prava: pravo je normativno skup normi, dok je „[ono] psihološki ... skup normi koje postoje u svesti (ili pamćenju) ljudi, a sociološki ... skup ljudskih ponašanja povezanih odnosnim skupom normi“²²

No, Lukić ostaje pri svom ranijem stavu da su norme primarni element prava, te da stoga normativna metoda mora služiti kao osnova za određenje pojma prava. Pored toga, piše Lukić, „ako se pođe od normativnosti [prava], onda se i ostala njegova svojstva, saznata drugim metodama, lakše povezuju s ovim svojstvom u jednu logičku i lako shvatljivu celinu“²³

Dalje, Lukić u „Pojmu prava“ razlikuje pravo u užem smislu, ili državno pravo, koje čine norme sankcionirane od strane države, i pravo u širem smislu, ili društveno pravo, koje čine norme sankcionirane od strane društva. U pravo u širem smislu uvrštava običajno pravo, samoupravno pravo, međunarodno pravo, crkveno pravo, socijalno pravo.²⁴

Prema Lukiću, državno pravo i društveno pravo slični su po brojnim izvanjskim ili strukturalnim elementima ili svojstvima: oba reguliraju izvanjsko tjelesno ponašanje; sadrže heteronomne norme; reguliraju ponašanje ljudi jednih prema drugima; reguliraju odnose ljudi unutar kojih postoje sukobi interesa; sadrže precizne norme; vezana su uz spor i sud koji ga rješava; prati ih društvena, izvanjska sankcija; ostvaruju vrijednosti kao što su to red, sigurnost, mir, pravednost itd.; reguliraju bitne vrste društvenih odnosa (imovinske, odnose

---

²¹ *Isto.*

²² *Isto*, str. 12. Lukić dalje navodi da normativni, psihološki i sociološki pojam prava mogu biti različiti, jer se ne moraju u potpunosti poklapati. Piše: „ljudi ne moraju imati svest da ih zaista obvezuje ona pravna norma koja, s normativnog gledišta, za njih važi, odn. obvezuje ih, kao što se i ne moraju ponašati shodno takvoj normi, tj. primenjivati je. Naprotiv, oni mogu, pogrešno ili svesno, namerno, smatrati da je za njih obavezna neka drukčija norma i ovu mogu primenjivati u svom ponašanju. Tada ... imamo pojedine delove prava koji se poklapaju i druge koji se ne poklapaju sa sva tri (ili samo dva) gledišta, odn. shvatanja“. No, nastavlja, ti pojmovi prava moraju se poklapati u najvažnijim dijelovima i u većini slučajeva: u suprotnome „pravo kao normativna pojava ne bi uopšte bilo realna pojava“, nego bi „ostalo samo kao pokušaj stvaranja prava kao realne pojave (izdate norme koje niko ne bi imao u svesti niti bi ih primjenjivao), ili bi, ako se poklapaju nebitni delovi i u manjem broju slučajeva, ti delovi predstavljali samo ulomak prava, dok bi postojalo potpuno realno pravo u kome bi ovaj ulomak činio samo nevažan deo, a glavni deo bi bio samostalna tvorevina ljudi u čijim svestima i ponašanju on stvarno postoji, pri čemu bi s gledišta normativnog prava koje nije uspelo da postane i realno pravo on bio protivpravna pojava, a njegovo stvaranje – prekršaj“, *isto*.

²³ *Isto*, str. 5.

²⁴ Vidi *isto*, str. 22 i dalje.

vlasti i organizaciju društva); omogućuju suživot ljudi u društvu; te su formalistički sustavi.²⁵

Državno pravo i društveno pravo također su genetički povezani. Lukić piše: „Pravo se po pravilu razvija najpre kao društveno pravo“, dok se „[k]asnije, s daljim povećanjem društvenih zajednica, s povećanom proizvodnjom, koja stvara višak vrednosti, s pojavom privatne svojine, nagomilavanjem robova, teritorijalizacijom zajednica i, najzad, pojavom klasa i razvojem klasne borbe, postupno ... pojavljuje država“.²⁶ Država nastaje „pretvaranjem dotadašnje patrijarhalno-plemenske javne vlasti zasnovane na prihvaćenom autoritetu i društvenim sankcijama u vlast zasnovanu na organizovanom monopolu prinude i na sankcijama koje ovaj provodi“, a s njenim nastankom „istovremeno [se] pojavljuje i pravo, jer sankcije koje država primenjuje za povredu pojedinih normi čine od ovih državno pravo“.²⁷ Tako je, „[d]ržavno pravo ... samo viši stupanj razvoja jedne umnogome iste društvene pojave, prava u širem smislu, koje dalje, sve do danas, postoji i razvija se, iako sve više i sve oštrije podeljeno na dve sve jasnije izdiferencirane vrste – državno i društveno pravo“.²⁸

No, prema Lukiću, pored ovih sličnosti i veza, državno i društveno pravo bitno se razlikuju po svojoj društvenoj funkciji: državno pravo ima klasnu funkciju, dok društveno pravo nema tu funkciju: „Državno pravo je pre svega po svojoj društvenoj suštini klasno pravo, štiti interese vladajuće klase i zato mora da ga sankcioniše država, dok društveno pravo ili štiti interese celog društva, ili njegove većine, ili drugih skupina, koje nisu klase, pa zbog toga sukobi interesa koje ono reguliše nisu tako oštri i nije nužno da ga sankcioniše država kao monopolista fizičke prinude.“²⁹ Time Lukić klasnu funkciju prava vezuje samo uz državno pravo. No, na osnovi nauka o zloupotrebi pravnog oblika on dalje razlikuje državno pravo u užem smislu koje doista ostvaruje svoju klasnu funkciju i državno pravo u širem smislu koje to ne čini, premda to ne bi smjelo, te je ono „samo formalno [državno pravo], jer ima državnu sankciju“.³⁰

Također, Lukić razlikuje društveno pravo u užem smislu, koje čine norme što imaju sva gorenavedena izvanjska ili strukturalna svojstva, i društveno pravo u širem smislu, koje čine norme što nemaju neko od tih svojstava, ali imaju većinu njih.³¹

Dalje, Lukić smatra da prirodno pravo ili objektivno pravo ne možemo smatrati niti pravom u užem niti u širem smislu.³²

---

²⁵ Vidi *isto*, str. 23–28.

²⁶ *Isto*, str. 28.

²⁷ *Isto*.

²⁸ *Isto*, str. 29.

²⁹ *Isto*, str. 30.

³⁰ *Isto*.

³¹ Vidi *isto*, str. 31.

³² *Isto*, str. 32.

Dalje, Lukić određuje cilj prava kao vrijednost koja se pravom nastoji ostvariti.³³ On razlikuje čisto pravne ili specifične pravne vrijednosti, u koje ubraja red, mir i sigurnost, te djelomično pravne ili nespecifične pravne vrijednosti, u koje ubraja pravednost, slobodu jednakost i bratstvo.³⁴

Konačno, Lukić podvrgava preispitivanju svoj stav o klasnoj funkciji prava. Piše: „ukoliko se pravom nazovu i norme koje ne sankcioniše država, onda se ... društvena funkcija prava ... više ne može smatrati isključivo klasnom... [T]ada se mora prihvatiti stanovište da pravo reguliše oštre sukobe interesa među raznim društvenim skupinama ... a ne samo ili prvenstveno klasne sukobe. Pravo se tada ne može shvatiti isključivo kao klasna pojava.“³⁵ Međutim, ovo stajalište nije moguće prihvatiti, nastavlja, „ukoliko bi se tvrdilo da je državno pravo ... suštinski sredstvo za nametanje interesa jedne bilo koje značajne društvene skupine drugoj, a ne sredstvo za prevlast vladajuće klase“³⁶

On dalje razmatra pitanje funkcije i naravi socijalističkog prava, te razlikuje dvije njegove faze: prvu fazu „socijalističke izgradnje..., [u kojoj] postoje jaki ostaci klasa ... ili bar neka vrsta klasa (novih) u nastajanju“, u kojoj je socijalističko pravo državno pravo; i drugu fazu, „kad se socijalizam izgradi u pravom smislu (bez klasa, robe, novca, tržišta)“, u kojoj socijalističko pravo više nije državno pravo nego društveno pravo, „ali u jednom naročitom smislu – tj. s državnom sankcijom, pri čemu ... država više nije država u suštinskom smislu (tj. klasna organizacija), nego je ... u osnovi opštedruštvena organizacija koja je zadržala samo oblik države“; u obje faze, zaključuje Lukić, „socijalističko pravo neprekidno odumire“³⁷

Lukićevo je određenje pojma prava u „Pojmu prava“ analogno. Prije svega, on razlikuje normativni, psihološki i sociološki pojam prava, koji su djelomično isti, a djelomično različiti po sadržaju. Drugo, razlikuje dva značenja izraza „pravo“ koji se predicira pravu u užem smislu, ili državnom pravu, i pravu u širem smislu, ili društvenom pravu, tako da im se pridaje djelomično isti, a djelomično različit sadržaj. Naime, državno pravo određeno je kao spoj tri elementa, normi, državne prisile i klasne funkcije, te nekih od gorenavedenih izvanjskih ili strukturalnih elemenata – na primjer, pravnih vrijednosti (cilja prava). (No, razlikuju se državno pravo u užem smislu, koje ostvaruje klasnu funkciju, i državno pravo u širem smislu, koje to ne čini, premda to ne bi smjelo.)

³³ Vidi *isto*, str. 40.

³⁴ Vidi *isto*, str. 41.

³⁵ *Isto*, str. 44.

³⁶ *Isto*. Prema Lukiću, u klasnu funkciju državnog prava spada samo reguliranje odnosa između vladajuće i potlačene klase, a ne i odnosa unutar same vladajuće klase ili odnosa koje „bolje“ reguliraju „neke druge društvene norme“, *isto*.

³⁷ *Isto*, str. 46.

Društveno pravo pak određeno je kao spoj normativnog elementa i gore navedenih izvanjskih ili strukturalnih elemenata. (No, razlikuju se društveno pravo u užem smislu, koje ima sva ta izvanjska ili strukturalna svojstva, i društveno pravo u širem smislu, koje ima većinu njih.) Zaključujem, kao i na kraju prvog odeljka, da pojam prava, kako ga Lukić rabi u članku, nije moguće smatrati univočnim (jednoznačnim) pojmom, jer se ne pridaju ista svojstva svim tim pravima kojima se on predicira.

III

Lukić u knjizi *Sistem filozofije prava*, koja je objavljena gotovo četiri desetljeća nakon *Teorije države i prava* i dva desetljeća nakon „Pojma prava“, navodi da pravo ne možemo u potpunosti shvatiti i objasniti „ako [ga] posmatra[mo] odvojeno od čoveka i društva, koji ga stvaraju i primenjuju“, ali niti „ako ne shvat[imo] i mnogo šire i dublje njegove veze ... sa svetom kao celinom“.³⁸ Drugim riječima, da bismo spoznali pravo, moramo spoznati svijet čiji je ono jedan dio. Stoga, prema Lukiću, filozofija prava mora biti utemeljena na filozofiji svijeta. On u prvom dijelu knjige izlaže svoju opću filozofiju, dok u drugom dijelu izlaže svoju filozofiju prava koja je na njoj utemeljena. Sukladno temi mog rada, ovdje ću se zadržati samo na Lukićevom određenju pojma prava unutar njegove filozofije prava.

Lukić razlikuje pravo u užem smislu, ili pozitivno pravo (iskustveno pravo), koje čine norme sankcionirane državnom prisilom, i pravo u širem smislu, ili objektivno pravo (nadiskustveno pravo), koje čine norme određene ciljem svijeta.³⁹ (On u ovom kontekstu ne spominje društveno pravo, koje je također pravo u širem smislu.) S tim u vezi postavlja se pitanje: „Je li moguće jedno jedinstveno određenje prava kao takvog?“

Navodeći da je riječ o jednom od važnih i teških pitanja filozofije prava, Lukić piše: „[j]asno je da bi logički trebalo da obe vrste prava imaju nečeg zajedničkog, što je suštinski značajno za pravo kao takvo, jer inače se ne bi mogli nazvati istim terminom pravo. Međutim, to nije lako odrediti... Ovde je dovoljno reći da je objektivno pravo određeno ontološki, suštinom sveta, i ... obuhvata one norme čiji je sadržaj tačno određen. Otud izlazi da bi te norme trebalo da budu i sadržaj pozitivnog prava, koje sankcioniše država. I tu upravo i leži veza između ova dva prava. Naime, objektivno pravo uzeto za sebe nije pravo u užem smislu reći, jer nije sankcionisano od strane države. Ali ono može biti istovetno

---

³⁸ Radomir D. Lukić, *Sistem filozofije prava*, str. 11.

³⁹ *Isto*, str. 354.

s pozitivnim pravom po sadržini, tj. ono može uticati da pozitivno pravo sadržinski bude istovetno s njim. Na taj način, iako ono ni dalje nije pozitivno pravo, stvarno je ipak istovetno s njim – može se reći da je ono ‘pozitivirano’, odnosno podržavljeno. U tom smislu, dakle, ono jeste zaista pravo, država ga sankcionira i pretvara ga u svoje pravo. Ovim pozitiviranjem, naravno, ono ne gubi svoje osnovno svojstvo objektivnog prava, koje u stvari nije pravo, pošto je i dalje po samom svom pojmu nezavisno od države.⁴⁰

Za razliku od negativnog stava u svojim gorenavedenim ranijim radovima, Lukić u *Sistemu filozofije prava* zauzima afirmativan stav prema objektivnom pravu. On određuje objektivno pravo kao norme određene ciljem svijeta. Piše: „Bliže je konkretizovan cilj sveta kao postojanje i održavanje najvećeg mogućeg broja što savršenijih bića, pre svega ljudi u njihovom najpotpunijem mogućem dostojanstvu, koje se sastoji u njihovom samom osobenom savršenstvu, tj. u potpunom razvoju svih svojstava njihove prirode. S gledišta čovečanstva, i mnoga druga bića..., neposredno ili posredno, služe čoveku za njegov opstanak i za njegovo savršenstvo i dostojanstvo osobito sapostojanjem u datom konkretnom društvu ili u tesnoj vezi s ovim, pa je nužno da i ona postoje u svom dostojanstvu. Čim se tako odredi cilj sveta, a time i samog prava, odmah je samim tim automatski određeno objektivno pravo kao ono koje služi ostvarenju svetskog cilja – vrednosti. Ovo objektivno pravo sadrži pravila ponašanja, norme, koje najpotpunije ostvaruju pomenuti cilj sveta. Ono je onda određeno samim objektivnim stanjem sveta (odnosima koji u njemu vladaju). Ono nije prost iskaz, nego se nalazi objektivno u samim tim odnosima, tačnije u odnosu između cilja prava i objektivnih činilaca sveta, pojava u svetu, a pre svega u ljudskom društvu... Njega niko ne stvara, jer to nije ni potrebno – ono je objektivno pravo, nalazi se u samoj suštini sveta čim je ovaj stvoren, u odnosima između sredstava kojima se ostvaruje cilj sveta i ostvarenja tog cilja. Ti odnosi, gledani s normativne strane, pretvaraju se u norme samog objektivnog prava, određujući ljudske radnje koje su sredstvo za konkretno ostvarenje cilja. One su s gledišta tih odnosa samo u normativni oblik preobraženi uzročni zakoni koji vežu ljudsku radnju (određenu objektivnim pravom) i ostvarenje cilja – opstanka sveta.“⁴¹

Raspravljajući o realnom vidu objektivnog prava, Lukić se vraća na gorenavedeno pitanje o mogućnosti jednog jedinstvenog određenja prava kao takvog. Piše: „ima toliko dodirnih tačaka između pozitivnog i objektivnog prava da se zaista [za oba] može upotrebiti isti izraz. U suprotnom slučaju, ne bi se moglo nazvati pravom ni bivše pozitivno pravo, tj. ono koje je ranije postojalo, pa onda ukinuto i zamenjeno drugim, novim pozitivnim pravom. Stoga je moguće i

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ *Isto*, str. 440.

objektivno pravo nazivati pravom, jer su [objektivno i pozitivno pravo] suštinski isti, tj. konkretna sadržina im je ista... Objektivno pravo, doista nema faktički [prinudnu sankciju države], ali ono je neka vrsta dvojnika pozitivnog prava, njegova istovetna senka koja ga prati i koja se razlikuje od senki drugih pojava. Razume se da se pri tom reč pravo uzima u širem smislu, kao rod koji ima dve posebne vrste – pozitivno i objektivno pravo.⁴²

Lukićevo je određenje pojma prava u *Sistemu filozofije prava* također analogno kao u prethodno razmatranom članku. On razlikuje dva značenja izraza „pravo“ koji se predicira pravu u užem smislu, ili pozitivnom pravu, i pravu u širem smislu, ili objektivnom pravu, tako da im se pridaje djelomično isti, a djelomično različit sadržaj. Na primjer, objektivno pravo razlikuje se od pozitivnog prava po tome što za njegovu suštinu nije bitna njegova formulacija, premda ga je moguće formulirati, dok je za pozitivno pravo bitna njegova formulacija.⁴³

Dalje, objektivno pravo nije vezano uz državnu prisilu, premda ga je moguće podržavati/pozitivirati, dok je za pozitivno pravo bitna njegova povezanost s državnim prisilom. Osim toga, objektivno pravo nema zakonodavca, dok pozitivno pravo ima zakonodavca. Time izraz „pravo“ nema isto značenje kad je riječ o objektivnom pravu i o pozitivnom pravu. No, postoji jezgra značenja izraza „pravo“ koja vrijedi u oba slučaja. Naime, objektivno pravo može biti istovjetno s pozitivnim pravom po sadržaju, tj. ono može utjecati da pozitivno pravo sadržajno bude istovjetno s njim.

LITERATURA

- Lukić 1982 – Radomir D. Lukić, „Pojam prava“, *Zbornik za teoriju prava*, 2, SANU, Beograd, 1–48.
Lukić 1995 – Radomir D. Lukić, *Sabrana dela dr Radomira D. Lukića*, u jedanaest tomova, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
Lukić sa Košutićem 2005 – Radomir D. Lukić sa Budimirom P. Košutićem, *Uvod u pravo*, 23. izd., Pravni fakultet, Beograd.

---

⁴² *Isto*, str. 442.

⁴³ *Isto*, str. 446–447.

Miomir Matulović*

THE CONCEPT OF LAW IN RADOMIR D. LUKIĆ'S
PHILOSOPHY AND THEORY OF LAW

S u m m a r y

This paper deals with Radomir D. Lukić's use of the concept of law in his philosophy and theory of law. For this purpose, the author analyzes Lukić's definition of the concept of law in his three works: the two-volume book *The Theory of State and Law* (1953/54); the paper titled *The Concept of Law* (1982); and in his last book *The System of the Philosophy of Law* (1992).

In this paper, the author puts forward the thesis that the concept of law in Lukić's philosophy of law should be understood as an analogical concept that attributes partly the same and partly different content to various types of law (state law, social law, positive law, objective law, etc.) to which it is predicated.

Key words: concept of law, philosophy of law, theory the law

---

* Full Professor at the Faculty of Law of the Rijeka University

TEORIJA PRAVA I PRAVNA PRAKSA, ILI: NEMA NIČEGA TAKO PRAKTIČNOGA KAO ŠTO JE TO DOBRA TEORIJA PRAVA

ZORAN POKROVAC*

S a ž e t a k.¹ – Polazeći autobiografski, odnosno od iskustva teoretičara prava koji je radio i kao „praktičar“ (pravni savjetnik), autor tezom da *nema ničeg tako praktičnog kao što je to dobra teorija prava* hoće provocirati ne samo tzv. čiste praktičare (odvjetnike, suce etc.) nego i kolege-pravoznanstvenike iz tzv. pozitivnopravnih disciplina, koji često teoretičare prava, iako u pravilu oni ni sami nikad nisu bili praktičari, omalovažavaju kao (samo) „teoretičare“.

Često se tvrdi da je rascjep teorije i prakse tako evidentan za svakog pravnika koji iz teorije prelazi u praksu da o toj samorazumljivosti i ne razmišlja. Autor nudi za diskusiju dvije protuteze:

prvo, rascjep teorije i prakse može postojati samo ako se i u pravnu praksu i u pravnoj praksi polazi od *loše* teorije prava, ili, još preciznije, kad se radi o *lošoj* teoriji nekog prava;

drugo, u pravnoj praksi nema ničega tako praktičnog kao što je to dobra teorija prava.

---

* Redovni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, pravni savjetnik u Frankfurtu na Majni

¹ Ovaj je rad prošireno izlaganje održano na znanstvenom skupu „Naučno nasleđe Radomira D. Lukića“ (Odeljenje društvenih nauka Srpske akademije nauka i umetnosti i Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 11. i 12. decembra 2014). Tokom već više od tri desetljeća suradnje, diskusija i dopisivanja s kolegom prof. dr. sc. Ivanom Padjenom diskutirali smo i mnoge od teza koje se iznose u ovom radu, tako da potpisnik ne polaže isključiva prava na njih, niti jamči da mu pripada prvenstvo u njihovu formuliranju. Ali odgovornost za njihovo formuliranje na ovome mjestu snosi sâm. U duhu naslova ovoga rada pisan je veći dio rada Ivan Padjen, Miomir Matulović, „Cleansing the Law of Legal Theory: a View from Croatia (editorial)“, *Croatian Critical Law Review*, 1 (1996) 1, str. 1–122. I podnaslov dugujemo kolegi Padjenu: „ništa nije tako praktično kao dobra teorija“, Ivan Padjen, „Hrvatski pravni studiji: izazovi i izgledi“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 44 (2007) 3–4, str. 532. Izgleda da se radi o parafrazi – kako tvrdi M. K. Smith – najpoznatijeg citata Kurta Lewina: „There is nothing so practical as a good theory“, u: *Field theory in social science; selected theoretical papers*, ed. D. Cartwright, New York 1951, str. 169; navedeno prema: M. K. Smith, „Kurt Lewin, groups, experiential learning and action research“, u: *The encyclopedia of informal education*, 2001, <http://www.infed.org/thinkers/et-lewin.htm>.

Slijede razmatranja o osnovnim *prethodnim pitanjima*:

1. Pristupamo li našoj temi sa svakodnevnim razumijevanjem pojmovnog para teorija/praksa?

2. Što podrazumijevamo pod pojmom teorija prava?

3. Razlikuje li se tema „teorija prava i pravna praksa“ od teme „teorija i praksa u pravnoj znanosti“ (R. Dubischar, *Theorie und Praxis in der Rechtswissenschaft*, 1978)?

U središnjem dijelu rada autor nudi i brani glavne argumente za drugu protutezu, između ostaloga:

1. Dobra teorija prava je praktična i zato što mnogi *teški* pravnodogmatski problemi mogu biti riješeni tek uzimanjem u obzir i teorije prava.

2. U suvremenim pravnim sistemima najveći broj temeljnih pravnih instituta i vrijednosti te dio temeljnih pravnih načela zajamčen je ili odlučujuće određen ustavom i ustavnim i/ili organskim zakonima i međunarodnopravnim aktima, a njih nije moguće razumjeti bez teorije prava.

3. Svaka poduka prava, i ona koja sebe razumije kao *praktičnu* poduku, implicira neku metodiku prava i metodiku poduke prava, koje – bez obzira na sve prigovore o rascjepu teorija/praksa – najbolje može ponuditi akademska teorija prava.

4. Definitivnim poznanstvljenjem (*Verwissenschaftlichung*) najvećeg dijela pravnog obrazovanja teorija prava na pravnike doživotno djeluje kao medij u kojem tek uopće mogu artikulirati i eventualno uopćiti svoja „praktična“ iskustva.

Gljučne riječi: praksa, pravna praksa, pravni praktičari, pravoznanstvo, pravoznanstvenici, rascjep teorija/praksa, teorija, teorija prava

„Da bi se svoje spoznaje organiziralo mora se imati hipoteze i teorije, inače sve ostaje puke krhotine, a puno je takvih naučenjaka.“
(G. Ch. Lichtenberg)

Nitko se „u nekoj znanosti ne može praviti stručnim i ipak prezirati teoriju, a da se ne otkrije da je u svojoj struci ignorant: utoliko što vjeruje da tapkanjem naokolo u pokušajima i iskustvima, ne sabirući načela (koja zapravo stvaraju ono što se naziva teorija) i ne razmišljajući o cjelini (...) svog posla, može stići dalje nego što bi ga mogla odnijeti teorija.“ (Kant)²

Kada sam jednom iskusnom teoretičaru prava rekao da pred kolegama pravoznanstvenicima i filozofima i teoretičarima prava namjeravam govoriti o odnosu teorije prava i pravne prakse, sažaljivo se nasmiješio, rekavši da je to još luđe i još beznadnije nego npr. pred filozofima govoriti o odnosu teorije i prakse. Podsjetio me je na to da je još 1992. J. M. Broekmann nabrojio deset smjerova teorije prava,³

² G. König, „Theorie“, u: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Hrsg. v. J. Ritter u. K. Gründer, t. 10, stubac 1137, a citira Kanta (*Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis* /1793/. Akad. – A. 8, 276).

³ Vidi J. M. Broekmann, „Rechtstheorie“, u: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Hrsg. v. J. Ritter u. K. Gründer, t. 8, str. 346 i dalje. Može se slobodno pretpostaviti da bi se u jednoj današnjoj „inventuri“ smjerova u teoriji prava moglo nabrojiti bar njih dvadesetak!

te upitao namjeravam li tematizirati odnos svih deset smjerova spram pravne prakse. I tko uopće može znati jesu li ih i kako pojedini kolege recipirali.

Polazeći od iskustva teoretičara prava koji je radio i kao „praktičar“ (pravni savjetnik), ipak sam se evo upustio u rizik. Tezom da u pravu *nema ničega tako praktičnog kao što je to dobra teorija prava* želim, naravno, provocirati ne samo tzv. čiste praktičare (odvjetnike, suce itd.) nego i kolege pravoznanstvenike iz tzv. pozitivnopravnih disciplina.⁴ Oni često profesionalne, odnosno sveučilišne teoretičare prava, iako u pravilu ni sami nikad nisu bili praktičari, obezvrijeđuju kao (samo) „teoretičare“. Kad se npr. na sjednici moga fakultetskog vijeća usudim uzeti riječ o nekom dogmatskopravnom pitanju, postoji velika vjerojatnoća da će me netko od kolega civilista ili penalista „poklopiti“ time da sam ja „teoretičar“ te po kratkom postupku moje argumente otkloniti kao nevrijedne diskusije. Ne zamjeram im, jer kao profesor prava znam da svakom profesoru godi kad svoju frustraciju može „delegirati“ nekom drugom. I profesori tzv. pozitivnopravnih disciplina često doživljavaju – zlobno bi se moglo reći: zasluženo – da suci ili odvjetnici *njihove* argumente diskreditiraju kao argumente *teoretičara*.⁵

Tako dugo dok mene moji kolege profesori označavaju kao „teoretičara“, ne pokušavam se braniti, još manje opravdavati, već im se za to krajnje ozbiljno

---

⁴ Filozofijski obrazovaniji među pravoznanstvenicima, a pogotovo filozofi, oprostite mi – nadam se – što ću se ovdje odreći pozivanja na tradiciju staru bar koliko i Aristotelovo shvaćanje da je teorija ne samo najviši stupanj znanja već i najviša forma *prakse*. Kad već evociramo filozofijsku tradiciju, čovjek, baveći se istom u kontekstu pojma *teorija* dobiva dojam da mnogi pravoznanstvenici, iako su preskočili stoljeća, još ne žive čak ni u prelasku iz 12. u 13. stoljeće, kad se teoriju počinje razumijevati u tek se probijajućem smislu kao „speculatio“ (vidi *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Hrsg. v. J. Ritter u. K. Gründer, t. 10, stubac 1131), već teoriju i danas razumiju kao *spekulaciju* u smislu svakodnevnog nagađanja.

⁵ Imajući u vidu da se nije čuditi *pravim* praktičarima kad ne znaju što je to teorija i tko su to teoretičari, može se pretpostaviti da *lažnim* praktičarima ne smeta toliko to što ih se svrstava u uzvišene teoretičare, koliko to što – s pravom, pa makar tek intuitivno – spoznaju svakodobnu opasnost kratkoročnog i dugoročnog, izravnog i posrednog smanjenja „konvertibilnosti“ njihove znanosti i znanja u novčani iskaz vrijednosti. Imajući u vidu opće hrvatske trendove, strah da se izgubi na tržištu zaista je opravdan: „Dio hrvatskih sveučilišta već je pretvoren u privatne visoke stručne škole, kakvoće primjerene svojemu doista privatnom značaju“, Ivan Padjen, „Privatiziranje djece“, *Novi list*, 7. travnja 2009, cit. po: <http://www.osijek031.com/viewtopic.php?t=18889>. Još konkretnije, za pravne fakultete to znači: „Bitan porast utjecaja nastavnika pozitivnopravnih disciplina (naročito onih čiji su proizvodi konjunkturni) vjerojatno je već u tijeku uslijed činjenice da hrvatski pravni fakulteti danas djeluju u tek nastajućem tržištu. U takvoj okolini naglo raste potražnja za ekspertizom u određenim granama prava koju još ne mogu zadovoljiti velike odvjetničke tvrtke, a profesori prava su, uslijed u Hrvatskoj izrazito naglašene kontinentalnopravne tradicije, još uvijek najvažniji pravni autoriteti. Na taj način profesori nekih pravnih disciplina postaju najtraženiji i najimućniji a time (kao mogući posrednik drugim kolegama) i najutjecajniji nastavnici pravnih fakulteta“, Ivan Padjen, „Hrvatski pravni studiji: izazovi i izgledi“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 44 (2007) 3–4, str. 532.

zahvaljujem, u pravilu s primjedbom: „Uopće ne razumijem što bi inače, ako ne teoretičar, trebao biti jedan profesor teorije prava! Još mi je nejasnije kako jedan profesor građanskoga ili kaznenoga prava može opravdati svoju egzistenciju na *znanstvenoj* ustanovi, ako drži da *nije* teoretičar.“⁶ Kad sam posebno otrovan ili su kolege veoma grube, upitam dekana zar ne bi za nas bilo povoljnije – ako već skupo zapošljavamo kao profesore navodne praktičare koji nijedne sekunde nisu radili u praksi – da zapošljavamo zaista prakticirajuće civiliste ili penaliste, npr. suce ili odvjetnike specijalizirane u građanskom ili kaznenom pravu.

Moja strast za sporenjem naglo je ojačala od 1996. godine. Zahvaljujući jednom navodno radikalnom obratu – i to na najmanje trostruki užas mojih kolega koji sebe označavaju kao „praktičare“ – 1996. službeno sam postao „praktičar“. Ne tako što bih npr. podlo osvojio neku upražnjenu „praktičnu“ katedru, čega se neki kolege još boje, već tako što sam temeljem njemačkog Zakona o pravnom savjetovanju (Rechtsberatungsgesetz) od suda (Amtsgericht) u Frankfurtu na Majni dobio licencu za pravno savjetovanje u hrvatskom pravu. Odmah zatim me angažirao jedan međunarodni odvjetnički socijetet, za koji sam zatim savjetovao sedam godina. Početkom 2004. osamostalio sam se i još nekoliko godina ostao u labavoj kooperaciji s tim socijetetom. Postao sam, dakle, i prakticirajući pravnik, pretežno savjetujući razne investitore s njemačkog govornog područja prilikom njihovih projekata u Hrvatskoj. Svoju teorijskopravnu profesuru nisam napustio.

Netko će se vjerojatno upitati čemu ova osobna priča, kakve veze ona ima s mojom temom.

Često se tvrdi da je rascjep između teorije i prakse⁷ za svakog pravnika koji iz teorije prijeđe u praksu tako evidentan da, prelazeći, pravnik o toj očiglednosti

⁶ Da se ne radi o lokalnoj, već o široj pojavi – uvjerenju da je teorija prava općenito irelevantna za pravoznanstvo – pokazuju Padjen i Matulović dokazujući da glavni nedostatak hrvatskog pravoznanstva nije deformacija prouzročena neprimjerenim teorijama nego praznina stvorena pravnoteorijskom naivnošću većine hrvatskih pravoznanstvenika, koja je prije rezultat teorijske nevinosti, nego intelektualne sofisticiranosti, Ivan Padjen, Miomir Matulović, „Cleansing the Law of Legal Theory: a View from Croatia (editorial)“, *Croatian Critical Law Review*, 1 (1996) 1, poglavlje 2.2. Cinik bi mogao dodati da su hrvatski pravoznanstvenici, dakle, velikim dijelom ostali „pošteđeni“ postkantovskog širenja pojma teorije i na samorefleksiju mišljenja, a kao da su veliki, nefilozofski wittgensteinijanci koji su srcu prigrabili njegov zahtjev za napuštanjem *objašnjenja* u korist *opisivanja* (ponekad i u farsičnoj formi „opisivanja“ kao pukog *prepisivanja* ili – kad je to intelektualno ambicioznije – pojetičkog „prevođenja“ zakonskih tekstova u znanstvene „horizontale“; „... nemali dio onoga što u Hrvatskoj prolazi kao pravna dogmatika u stvari je prelijevanje vertikale iz *Narodnih novina* u knjižnu horizontalu, tj. u prepričavanje propisa unutar 19.-ostoljetne njemačke pandektističke sistematike, koje se jedva osvrće na pravnu doktrinu i pravnu praksu“, Ivan Padjen, „Hrvatski pravni studiji: izazovi i izgledi“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 44 (2007), str. 523–541, 532!

⁷ Ovdje ćemo zanemariti pitanje ne krije li se (i) ovdje dobro poznati vapaj za tzv. jedinstvom teorije i prakse, s, naravno, pratećim primatom prakse, koji bi na ovim prostorima, bar starijim

dugo i ne razmišlja. Najbolji sam primjer našao u Hans-Joachima Straucha, sad profesora, a ranije predsjednika Nadzemaljskog upravnog suda (Oberlandesverwaltungsgerichtshof), već u prvoj rečenici njegova članka „Rascjep teorija–praksa; ali gdje je problem?“ („Theorie-Praxis-Bruch; aber wo liegt das Problem?“), baš u najvažnijem časopisu teorije prava *Rechtstheorie* (2001).⁸ Je li sâm Hans-Joachim Strauch prešao iz teorije u praksu i na temelju kojeg promatranja ili istraživanja je došao do zaključka da je rascjep između teorije i prakse za *svakog* pravnika koji iz teorije prijeđe u praksu tako evidentan, nažalost, ne znam. Obično se ne navode promatranja ili istraživanja temeljem kojih se dolazi do takva zaključka, ali s obzirom na to da sam sâm prelazio iz teorije u praksu, te se u nju vraćao, i od tada o onom navodno samorazumljivom rascjepu između teorije i prakse razmišljao još intenzivnije nego prije, usuđujem se ovdje za diskusiju ponuditi dvije namjerno zaoštrene, odnosno pojednostavljene teze:

prvo, rascjep teorije i prakse može postojati samo ako se i u pravnu praksu i u pravoj praksi polazi od *loše* teorije prava, ili, još preciznije, kad se radi o *lošoj* teoriji nekog prava;

drugo, u pravnoj praksi nema ničega tako praktičnog kao što je to *dobra* teorija prava.

Da je teorija prava *praktična*, još ne znači da se kao pripadnik ceha teoretičara prava u užem smislu riječi osjećam obvezanim dokazivati važnost teorije prava. Molim razlikovati *praktično* od *važnog*.

S obzirom na apstraktnost i – nadam se – teoretičnost ovih teza, dužan sam dati obrazloženje. U vezi s prvom tezom ne smijem se pozivati samo na vlastito iskustvo prelaska u praksu, jer bih time možebitno samo eventualno dokazao da rascjep teorije i prakse pri prelasku *nije* evidentan za *sve* pravnike. Osim toga, nadam se da nisam prešao s lošom teorijom prava u pravnu praksu, tako da moje

---

generacijama, trebao biti odlično poznat u varijanti jedinstva teorije i prakse pod kapom marksizma – vidi Zoran Pokrovac, „Pretenzije rasprava tipa »Marksizam i ...«“, *Marksistička misao*, 1 (1987), str. 105–110. Napuštanje tek deklarativno-deklamatorno prihvaćanog marksizma od strane većine hrvatskih pravoznanstvenika naivno je nakon 1990. shvaćeno kao automatsko jamstvo i za napuštanje njegovih banaliziranih dogmi. Nekoliko godina prije nego što je počelo pomalo panično okretanje kaputa pokušali smo se, u vrlo osamljenom radu „Od filozofije povijesti do realnog socijalizma“, Mojmir Križan, Zoran Pokrovac, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 23–24 (1986–1987), str. 169–177, odrediti naspram marksizma. S izuzetkom rijetkih pojedinačnih pokušaja u pozitivnopravnim disciplinama, današnje hrvatsko pravoznanstvo karakterizira i nedostatak bilo kakve varijante *kritičke teorije* u pravoznanstvu koja je – izgleda – posljednje pribježište našla u djelu akademske teorije prava (npr. u radovima Viskovića, Padjena, Matulovića, Harašić i dr.).

⁸ Hans-Joachim Strauch, „Theorie-Praxis-Bruch; aber wo liegt das Problem?“ u: *Vom Scheitern und der Wiederbelebung juristischer Methodik im Rechtsalltag – ein Bruch zwischen Theorie und Praxis?*, Sonderheft Juristische Methodenlehre, Hrsg. Werner Krawietz, Martin Morlok, *Rechtstheorie*, 32 (2001) 2–3, str. 197–209.

iskustvo nije od posebnog značaja. Ali za drugu tezu moje iskustvo smatram važnim. Stoga se još jednom moram vratiti svojoj autobiografiji.

Dakle, moj navodno radikalni obrat doveo je do bar trostrukog užasa mojih kolega profesora (o užasu mnogih tzv. čistih praktičara ne treba ni govoriti).

Prvo, na prvi se pogled čini da nema nikakvih jasnih dodirnih točaka između teorije prava i investicijskog prava; još gore: investicijsko pravo nije ni bilo, niti jest danas u Hrvatskoj priznato kao pravna grana, ili bar grančica na starom stablu pravnog sistema. Samorazumljivo je da sam stoga bio izručen predrasudi nekompetentnosti. Ova mi je djelomice oproštena, jer sam se ionako trebao baviti nečim što uopće ne postoji (pa, dakle, nisam ni mogao loviti u lukrativnim zabranama /branjevinama/ mojih kolega praktičara). A ako nešto uopće ne postoji, za to se i tako ne može biti kompetentan. Ako je netko uvjeren da zvijezde i planeti ne utječu na naš život, onda mu je svejedno jesu li astrolozi kompetentni. Naravno da se uopće nisam posebno trudio svoju kompetenciju pokazivati i dokazivati mojim kolegama profesorima, već odvjetničkoj kancelariji koja me je angažirala i zatim svakodnevno investitorima koje sam trebao akvirirati kao mandante.

Drugo, moji su kolege profesori „praktičari“ postali to uglavnom tako što su se *samoproglašili* praktičarima i više ili manje očekivali da nakon prelaska u praksu promijenim i znanstveni tabor, te se – bar u pravničkim argumentacijskim taktikama – priključim taboru tzv. praktičara. S obzirom na to da to nisam učinio, bio je to naravno ne samo dokaz da nisam praktičar već i dokaz da to nikad ne mogu ni postati!⁹

Treće, prelazak me nije naveo da se priključim onom koru čiji je vječni šlager beskonačna, općenita tužaljka o rascjepu teorije i prakse. Protiv toga se borim i s one dvije teze koje predlažem za diskusiju.

Obrazlaganje bi podrazumijevalo da se možemo sporazumjeti o značenjima ovdje glavnih pojmova. Dobro sporazumijevanje ne ovisi samo o jeziku, koji nas tako divno spaja i dijeli, već o brojnim, ovdje čak teško pobrojivim pozadinama i okolnostima. Za nas, tzv. istočne Europljane posebno je zanimljiva teza da demisija tzv. sovjetske birokratske države i uskrsnuće *laissez-faire* ekonomije nisu izazvali samo krizu planiranja već i *teorije same*.¹⁰

⁹ Za povjesničare prava i pravnog obrazovanja mogla bi biti zanimljiva i poučna jedna anegdota u vezi s tim: kao mamac za prelazak u tabor „praktičara“ u jednom internom fakultetskom ratu ponuđena mi je vakantna katedra Prava društava, ali pod uvjetom smanjenja satnica Pravne povijesti i Rimskoga prava kao predmeta poduke. Tek nakon ovog neuspjelog „mjeničnog“ posla postalo mi je jasno zašto jedan hrvatski kolega teoretičar prava većini „praktičara“ tepla kao „komercijalistima“, a pravne fakultete koje karakteriziraju praktična usmjerenja naziva „visoke komercijalne škole“.

¹⁰ Richard Stith, „Can Practice Do Without Theory? Differing Answers in Western Legal Education“, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 80 (1994), str. 427. Procvat teorija zavjere u istočnoj Europi nakon sloma implozijom socijalizma prije to potvrđuje nego demantira.

Postavimo sebi zajedno najprije nekoliko „prethodnih pitanja“:

1. Pristupamo li našoj temi sa svakodnevnim razumijevanjem jednog djelomice već ozloglašenoga i vjerojatno više nerazdvojivog pojmovnog para – para *teorija–praksa*? Ili s bar donekle filozofijskim odnosno znanstvenoteorijskim razumijevanjem? Ili s manje-više reflektiranom mješavinom obaju pristupa? Čak ako pojmovni par *teorija prava – pravna praksa* ne bismo smatrali posebnim slučajem pojmovnog para *teorija–praksa*, ne bismo mogli izbjeći da dotaknemo značenje ovoga općenitoga para za nas pravnike.

2. Što podrazumijevamo pod pojmom teorije prava? Nije li to ona izvorno nefilozofijska disciplina, koja se u nejasnom dvoboju s filozofijom prava trudi oko pojma prava? Nije li to ona grabežno ekspandirajuća disciplina koja želi djelomice ili u potpunosti nadomjestiti filozofiju prava? Već spomenuti časopis *Rechtstheorie*, možda u svjetskim razmjerima najvažniji organ ove discipline, od početka izlaženja imao je dugi podnaslov, ali je odnedavno novim podnaslovom nadmašio sebe samog: „Časopis za logiku i pravničku metodologiju, pravnu informatiku, istraživanje komunikacija, teoriju normi i djelovanja, sociologiju i filozofiju prava“. Teška pitanja koja se nadaju iz toga ovdje ne treba ni spominjati. Primjećuje se da je na kraju liste ipak zabilježena i filozofija prava. Ne postoji li i jedna opća teorija prava i kako je razlikovati od teorije prava? A kako razlikovati teoriju prava od teorija pojedinih pravnih područja i grana? Mogu li uopće današnji pravници s područja bivše Jugoslavije, a imajući u vidu zajedničku pravnu prošlost, poći od toga da još uvijek prešutno dijele isti pojam teorije prava? Nije li se i ovdje globalizacija pobrinula za brzi transfer teorija koji je pobrisao lokalne tradicije? U Hrvatskoj i drugim ex-jugoslavenskim zemljama obično se pod pojmom teorije prava podrazumijeva istraživačka i podučavajuća disciplina nastala tokom više reformi studija prava koja u sebi integrira ili bar pokušava integrirati različite aspekte disciplina poput npr. uvoda u pravo i u pravoznanstvo s jurističkom metodologijom, opće nauke prava, filozofije prava, logike prava, enciklopedije prava, teorije argumentacije, nauke o zakonodavstvu etc. Studenti prava su donekle pošteđeni potpune proizvoljnosti njihovih teorijskopravnih učitelja između ostaloga i zbog toga što u Hrvatskoj država kroji ispitnu materiju pravosudnog ispita.¹¹

---

¹¹ Što se razumije pod „teorijom prava“, može biti specifično čak za svaku generaciju. Kada sam kao novopečeni docent, usred jednog zimskog semestra, prvi put preuzeo održavanje predavanja koja je dotad na mom fakultetu godinama držao stariji kolega, studenti su se pitali je li to i dalje ona teorija prava koju još moraju položiti. Mnogo gore je bilo to što „moje“ teorije prava nije bilo u udžbeniku starijeg kolege, koji je tridesetak godina važio kao standardni udžbenik. Iznenađenje je bilo još veće kad sam im rekao da mogu koristiti bilo koji udžbenik iz teorije prava, sličnoga opsega i sadržaja, napisan na bilo kojem jeziku u posljednjih stotinjak godina.

3. Možda se možemo za današnje predavanje složiti oko jednoga provizornoga pojma teorije prava? Da li bih mogao, da se napokon približimo našoj temi, bar iščarati neki jednostavni, takorekuć pomoćni pojam teorije prava?

4. Razlikuje li se uopće tema „teorija prava i pravna praksa“ od teme „teorija i praksa u pravoznanstvu“, kojom se npr. bavi istoimena knjiga Rolanda Dubischara iz 1978. godine (*Theorie und Praxis in der Rechtswissenschaft*)?¹² Pitanje se čini na mjestu i stoga što je knjiga objavljena kao drugi tom niza „Kolleg Rechtstheorie“ (Kolegij teorija prava), u čijem su odboru savjetnika bili angažirani neki od najpoznatijih teoretičara prava 20. stoljeća (npr. Bobbio, Esser, Hart itd.).

Nekih od ovih prethodnih pitanja morao bi biti svjestan svaki pravnik, a posebno onaj znanstveno ambiciozan, te za sebe tražiti odgovore. Polazišta su vjerojatno različita od zemlje do zemlje, od škole do škole. Ipak, pretpostavljam da postoji konsenzus o tome da je pojmovni par *teorija prava – pravna praksa* poseban slučaj pojmovnog para *teorija–praksa*. Dakle, ni mi ne možemo izbjeći pitati se o njegovu značenju za nas pravnike. Pogledajmo jedan noviji primjer kako se *sama* teorija prava njime bavi.

Ako se ne varam, prva knjiga za studente prava i građane zainteresirane za pravo s uopće najjednostavnijim mogućim naslovom *Rechtstheorie – Teorija prava –* pojavila se u Njemačkoj, tek 1999. Riječ je o knjizi Berndta Rùthersa (1999),¹³ ranije suca na Nadzemaljskom sudu (Oberlandesgericht), koji sigurno može doprinijeti temi rascjepa teorije i prakse. To je jedan od razloga zbog čega njegovu knjigu uzimam kao primjer. Time bih htio, ako bi zatrebalo, otkloniti prigovor tzv. čistih praktičara da praktičarsku stranu ne uzimam u obzir ili da ne uzimam dovoljno. Osim toga, na Rùthersovoj se knjizi lijepo može promatrati ona pravoznanstvena i teorijskoppravna osobina koju rado označavam kao imunitet od filozofijskog i znanstvenog okoliša.¹⁴

Već na početku prvog paragrafa, pod naslovom „Što je to teorija“, Rùthers se bavi temama kao što su:

- „Trud oko pojma“;
- „Nastanak teorija“;
- „Predrazumijevanja i svrhe“;
- „Falsifikabilnost, definicija i funkcija“;

¹² Roland Dubischar, *Theorie und Praxis in der Rechtswissenschaft*, Kolleg Rechtstheorie, Band II, Freiburg, München 1978.

¹³ Bernd Rùthers, *Rechtstheorie: Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*, 1999.

¹⁴ Imajući u vidu razvitak u posljednja dva desetljeća, jedan je recenzent to ovako formulirao: „[...] u Rùthersa su značajni koncepti i teorijski modeli koje bi se moglo držati prevladanima ili bar uspješno zaboravljenim“, Alexander Somek, „Erinnerungen an die siebziger Jahre“ (= review of B. Rùthers, *Rechtstheorie*), *Rechtshistorisches Journal*, 19 (2000), str. 17.

te, naravno, i temom „Teorija i praksa“. R uthers „teoriju“ definira kao „oprezno, napipavajuće i stalno se samokritiĉki korigirajuće poopćavanje empirijskih i povijesnih promatranja i iskustava“.¹⁵ Oni koji poznaju povijest teorije znanosti, odmah vide da se radi o simpatizeru kritiĉkog realizma, što – budi usput reĉeno – s am R uthers uopće ne taji, iako je do 1999. kritiĉki racionalizam već bio izlo en masovnoj kritici, ĉak od sljedbenika Karla Raimunda Poppera, njegovog oca. Govori se o „imanentnom prevratu pozitivistiĉkoga razumijevanja znanosti“.¹⁶

Ona promatranja „bivaju prikupljana i uređena“¹⁷ nastavlja R uthers,¹⁸ što bi vjerojatno nama, pravnicima koji „misle sistem“ i „ĉuvaju poredak“, jedva smjelo biti strano. Utvrđene pravilnosti zatim bivaju tumaĉene „u određenim referentnim okvirima i uzorcima vrednovanja“ te „nastaje ‘teorija’ o određenom predmetu promatranja“.¹⁹ Već objašnjenje funkcije tako nastajućih teorija vodi i R uthersa notornom zakljuĉku da je „o stro razdvajanje s jedne strane ‘teorije’, a s druge ‘prakse’ uvijek strano zbiljskosti“.²⁰ Objasnjavajuća i prognozirajuća funkcija teorija su nerazdvojive, *objašnjenje stvara temelj praktiĉnoga djelovanja*. Teorije su uvijek učinkovite, *svejedno* jesu li one toĉne ili pogrešne, ka e R uthers. (Cinik bi vjerojatno samo dodao da su upravo onda učinkovite kad su – pogrešne!) Nalazeći da je ono „o stro razdvajanje“ teorije i prakse uvijek strano zbiljskosti, R uthers, takorekuć po kratkom postupku, dolazi do – skoro bi se smjelo reći – neopreznog poopćavanja, ĉije se kratko obrazlo enje vjerojatno mo e objasniti time da R uthersova teorija prava ima u vidu jedan *njemaĉki* ili *zapadni suvremeni* konsenzus: „To va i i za i upravo za pravoznanstvo, posebno za teoriju prava. Bez teških gubitaka u funkciji i pogrešnih razvitaka u pravoznanstvu i teoriji prava ne mo e postojati ni teorija bez prakse, ni praksa bez teorije. Dobar pravoznanstvenik bezuvjetno treba iskustvo prakse. Dobar je praktiĉar, npr. sudac ili odvjetnik, *izgubljen* bez temeljnih dogmatskih spoznaja“ (istakao Z. P.).²¹

To je ona ĉuvena teza o „pravnicima stalno prijetećoj neorijentiranosti“.²² „Teorija’ mora pitati, oploditi i korigirati ‘praksu’, a ‘praksa’ ‘teoriju“.²³ Ne objašnjavajući

¹⁵ Bernd R uthers, *Rechtstheorie: Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*, 1999, str. 14.

¹⁶ Alexander Somek, „Erinnerungen an die siebziger Jahre“ (= review of B. R uthers, *Rechtstheorie*), *Rechtshistorisches Journal*, 19 (2000), str. 17.

¹⁷ Bernd R uthers, *Rechtstheorie: Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*, 1999, str. 14.

¹⁸ *Isto*.

¹⁹ *Isto*.

²⁰ *Isto*, str. 14–15.

²¹ *Isto*, str. 15. Imajući u vidu u Njemaĉkoj uobiĉajeno shvaćanje pravne dogmatike kao dijela pravoznanstva, mo e se s visokim stupnjem vjerojatnoće poći od toga da R uthers, dakle, misli na *pravoznanstvene* spoznaje.

²² Alexander Somek, „Erinnerungen an die siebziger Jahre“ (= review of B. R uthers, *Rechtstheorie*), *Rechtshistorisches Journal*, 19 (2000), str. 17.

²³ Bernd R uthers, *Rechtstheorie: Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*, 1999, str. 15.

kako definirati *praksu*, posebno kako je definirati tad kad je oštro razdvajanje „teorije“ i „prakse“ uvijek strano zbiljskosti, uopće ne postavljajući pitanje kako bi i da li bi uopće bilo moguće *neoštro* razdvajanje, Rùthers se nadalje posvećuje pojmu i funkcijama teorije prava. Vrijedi napomenuti da u opsežnom predmetnom kazalu nema ni natuknice „praksa“, ni natuknice „pravna praksa“. Njih nema ni u naslovima nijednoga od 25 paragrafa. Vidimo, dakle, da ni s našim drugim glavnim pojmom ne možemo lako izaći na kraj, čak ni da u pomoć pozovemo značajnog teoretičara prava s praktičnim iskustvom.

Naše drugo prethodno pitanje bilo je: što podrazumijevamo pod pojmom teorije prava? Vjerujem da si čak i oni koji nemaju posebno veliki interes za samomućeće pokušaje definiranja teorije prava ipak relativno lako mogu predstaviti njen današnji diverzitet. Tom diverzitetu usprkos, ipak postoji snažna i razumljiva sklonost koristiti jednostavne definicije, neku konkretnu teoriju prava promatrati kao teoriju prava uopće ili tvrdoglavo polaziti od navodne samorazumljivosti pojma teorije prava pri razlikovanju: teorija prava – pravna praksa. Jednostavnu definiciju bi valjda bilo moguće naći u knjizi za studente. Ostanimo vjerni Rùthersu: „Pojam teorije prava označava pokušaj sistematski promatrati pravo u cjelini (u svim njegovim pojavnim oblicima uključujući ‘pravnu dogmatiku’), o tome razmišljati i tako dobiti provjerljive (= oborive) spoznaje.“

Takva teorija prava ima tri funkcije: empirijsku, analitičku i normativnu.²⁴ Očigledno je da je ova definicija onoliko jednostavna koliko je jednostavan pojam prava, dakle, sve drugo samo *ne* jednostavno. Tko je, npr. osim teorijskog i praktičnog pravnog iskustva, još imao i historijskopravno, pita se smijemo li po strani ostaviti pitanje: ide li ova teorijskopravna ambicija promatranja *svih* pojava oblika prava tako daleko i može li ići tako daleko da se promatra pravo u *svim* povijesnim epohama i na *svim* geografskim širinama? Čak onda kada se neka teorija prava prešutno toga odriče i postaje teorijom prava zapadnog novog doba ili prava u otprilike posljednja dva stoljeća, ipak se osokoljuje na jednu nevjerojatnu zadaću.

Radi se, naime, o tome da je Rùthers osokoljuje i na zadaću metadogmatike: „I dogmatika pojedinih pravnih područja uspostavlja teorije različite vrste. Ove teorije [...] trebaju [...] omogućiti odlučivanje budućih slučajeva [...] (normativne teorije). Dogmatske teorije ili stavovi su falsifikabilni ako nisu spojivi s pojedinim pravnim normama, pravnim načelima ili drugim evidentnim vrednovanjima [...]. Teorija prava promatra i analizira pojave i probleme koji nastaju u dogmatskom radu. Ona razmišlja o radu dogmatike i razrađuje razinu apstraktnosti koja leži iznad nje.“²⁵

²⁴ *Isto.*

²⁵ *Isto.*

Iako to na ovome mjestu ne kaže, čini se da Rùthers misli da teorija prava ima zadaću provjeravanja falsifikabilnosti dogmatskih teorija i stavova. Ako dogmatske teorije omogućuju odlučivanje o budućim slučajevima, njihova povezanost s praksom jeste očigledna. Ako pak teorija prava razmišlja o tim teorijama dogmatike i stvara jednu razinu apstraktnosti *iznad* njih, možda je njen utjecaj na praksu tek indirektan, ali je nesporan.

Naravno, moglo bi mi se prigovoriti da moja teza ne tvrdi da teorija prava može polagati pravo na indirektni utjecaj na praksu, već da nema ničega praktičnijega od dobre teorije prava. Je li to zaista ozbiljno mišljeno ili tek kao provokacija diskusije?

Vratimo se još jednom onom članku s veoma obećavajućim naslovom „Theorie-Praxis-Bruch; aber wo liegt das Problem?“ („Rascjep teorija–praksa; ali gdje je problem?“). Čak ako prihvatimo zaključak da je „oštro razdvajanje s jedne strane ‘teorije’, a s druge ‘prakse’ uvijek strano zbiljskosti“, ipak je vrlo zanimljivo doznati kako bivši sudac, a sadašnji profesor prava, odgovara na to pitanje. Prvo deziluzioniranje slijedi već nakon prve fusnote, a koja glasi: „Problematika previše općenitog pojma prakse ovdje treba biti ostavljena na miru; ‘pravi’ praktičar može reflektirati samo svoju praksu“²⁶

S obzirom na to da Strauch „previše općeniti pojam prakse“ ostavlja „na miru“, moglo bi se očekivati bar jedan manje općeniti pojam prakse. Ali on ga ne daje! Samo doznajemo da nemamo posla „s jednom razinom teorija–praksa, već najmanje s tri veze teorija–praksa“²⁷. Izgleda da Strauch kao „rascjep teorija–praksa“ zapravo razumijeva rascjep između „akademske metodologije“ i „sudačkoga rada, naime ‘rada na činjenicama’“²⁸. Kod Straucha sve ide u tom pravcu da „metodika igra skromnu ulogu [...] pri sudačkom konkretnom odlučivanju“²⁹. Objašnjenje koje Strauch za to nudi veoma je jednostavno: središnja zadaća akademske metodologije bila bi „pravničko rješavanje problema“, dok sudac treba „riješiti jedan *socijalni* konflikt“³⁰

Sâm Strauch, izgleda, uopće ne primjećuje da ne radi s „empirijskim argumentima“, već sâm daje nacrt jedne teorije sudačkog odlučivanja, dakle rješava *teorijskopravnu* zadaću, koja, uostalom, dobru teoriju prava odavno zaokuplja.³¹

---

²⁶ Hans-Joachim Strauch, „Theorie-Praxis-Bruch; aber wo liegt das Problem?“; u: *Vom Scheitern und der Wiederbelebung juristischer Methodik im Rechtsalltag – ein Bruch zwischen Theorie und Praxis?*, Sonderheft Juristische Methodenlehre, Hrsg. Werner Krawietz, Martin Morlok, *Rechtstheorie*, 32 (2001) 2–3, str. 197.

²⁷ *Isto*, str. 198.

²⁸ *Isto*.

²⁹ *Isto*, str. 199.

³⁰ *Isto*.

³¹ I već je dala puno inspirativnije priloge u vezi s tim nego što je to Strauchov prilog. U vezi s tim npr. vidi Zoran Pokrovac, *Hermann U. Kantorowicz i slobodnopravni pokret*, doktorska disertacija obranjena 1995. godine na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Splitu, vlastita

Ovaj primjer pokazuje da tzv. pravni praktičari silom prilika postaju teoretičari prava, čim samo pokušaju formulirati općenite iskaze o (svojoj) pravnoj praksi. Ali tada njihove općenite iskaze – kao i one svih drugih teoretičara prava – treba mjeriti *teorijskopравnim* kriterijima.

Sudac koji vjeruje da može formulirati jednu bolju teoriju sudačkog odlučivanja već stoga što sâm svakodnevno odlučuje – griješi, kao i npr. onaj tko npr. *samo* zbog toga što svakodnevno zuri kroz teleskop vjeruje da može formulirati bolju astronomsku teoriju. Citirajmo još jednom našeg Straucha, pokušavajući unaprijed razmisлити, koliko bi se dugo trebalo zuriti u nebo prava kroz sudački teleskop *bez* teorije prava – prije nego što bi se smjelo formulirati jedan teorijsko-pravni iskaz poput ovoga: „Šansa, da se netko pokori odluci suca, u pravilu je *potpuno neovisna* od konkretne odluke i njene kvalitete“ (istakao Z. P.).³²

Iako se „prenošenje modela falsifikacije na pravoznanstvo ne dá provesti bez trenja“,³³ ipak je vrlo zanimljivo što Strauch može ponuditi u vezi s tim. Naslovom njegovog članka pobuđeno očekivanje da će dati općeniti pravnički odgovor na pitanje gdje leži problem u temi rascjepa teorija–praksa ostaje – po našem sudu – neispunjeno. Na kraju tek doznajemo da bi „odlučujući problem rascjepa teorija–praksa“ prije svega morao biti u tome da se „umijeće [Kunst] pravničke prakse“ shvati kao bitni moment „teorije pravničke prakse“.³⁴ Zbog čega Strauch nijednu već postojeću teoriju prava ne želi prihvatiti kao „teoriju pravničke prakse“, ostaje nejasno. U odnosu na moje teze ipak veseli da Strauch tvrdi: „Postoji [...] *teorijski* prazno mjesto ‘rasudne snage’ [‘Judiz’], po kojoj se u praksi obično razlikuju dobri i loši pravnici.“³⁵ To razumijem u prilog mojoj tezi: dobra teorija prava mora da može da dá kriterije po kojima tzv. praksa može da razlikuje dobre od loših pravnika. Da ona prije, za vrijeme i nakon davanja tih kriterija samo oprezno i promatrajući–opipavajući–samokritično korigirajući poopćava „umijeće [Kunst] pravničke prakse“ (što god to umijeće [Kunst] moglo da znači), da je ona samo djevičanska, nesučineća promatračica, u to se može sumnjati.

---

naklada, u sedmom poglavlju, o Luhmanovoj teoriji o sudovima kao središtu pravnog sistema i o Rottleuthnerovoj teoriji sudačkog djelovanja.

³² Hans-Joachim Strauch, „Theorie-Praxis-Bruch; aber wo liegt das Problem?“, u: *Vom Scheitern und der Wiederbelebung juristischer Methodik im Rechtsalltag – ein Bruch zwischen Theorie und Praxis?*, Sonderheft Juristische Methodenlehre, Hrsg. Werner Krawietz, Martin Morlok, *Rechtstheorie*, 32 (2001) 2–3, str. 199.

³³ Bernd Rüthers, *Rechtstheorie: Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*, 1999, str. 14.

³⁴ Hans-Joachim Strauch, „Theorie-Praxis-Bruch; aber wo liegt das Problem?“, u: *Vom Scheitern und der Wiederbelebung juristischer Methodik im Rechtsalltag – ein Bruch zwischen Theorie und Praxis?*, Sonderheft Juristische Methodenlehre, Hrsg. Werner Krawietz, Martin Morlok, *Rechtstheorie*, 32 (2001) 2–3, str. 209.

³⁵ *Isto*, str. 208.

Vjerojatno se, i to s pravom, može reći da oko svoje teme obilazim kao mačak oko vruće kaše. Da, može, jer mislim da je plodonosnije propitivati navodnu jednostavnost i smisao *razlikovanja* „teorija prava – pravna praksa“ nego sa stajališta jednog ili drugog tabora dokazivati veću ili manju korisnost ili nekorisnost jedne za drugu, kako to često zbog zavidnosti završi. Kao promatrajući praktičar i kao prakticirajući teoretičar koji se nada da je u međuvremenu upoznao oba tabora i s dobre i s loše strane, i koji upravo stoga ne pripada svim srcem nijednom, nadam se da sam za obje parnične strane bar prihvatljivi svjedok (sudac i tako nemam ambicija biti).

Werner Krawietz, Editor-in-Chief i poslovodni redaktor časopisa *Rechtstheorie*, prije nekoliko godina podsjetio je na to da „u jurisprudenciji [...] *razlikovanje između prakse i teorije*, ma kako se ono danas svakom moglo činiti tako plauzibilnim i zornim [sinnfällig], uopće nije samorazumljivo.“³⁶ Radilo bi se o diferenciranju [*Differenzierung*], koje se je u *modernom pravnom mišljenju* tek postepeno etabliralo. Uzrok Krawietz vidi u *posebnim okolnostima* koje su u Njemačkoj vodile do utemeljenja *jurisprudencije kao strukovne znanosti* [*Jurisprudenz als Fachwissenschaft*], a djeluju do danas. Izraze „jurisprudencija“, „praktično pravoznanstvo“, „dogmatsko pravoznanstvo“ i „pravna dogmatika“ Krawietz – *nota bene* – koristi kao sinonime. Može se pretpostaviti da je ovaj njemački razvitak imao odlučujući utjecaj u mnogim zemljama istočne i jugoistočne Europe.³⁷

Ne samo među pravnim praktičarima već i među pravoznanstvenicima sve do 18. stoljeća postojalo je široko prihvaćeno jedinstvo u tome da je jurisprudencija potpuno *praktična disciplina*, tako da za teoriju prava, shvaćenu kao relativno samostalnu disciplinu, ne bi ni bilo mjesta. Najprije se nije razlikovala praktična od teorijske jurisprudencije. Tamo, gdje je ova dioba ipak primjenjivana, „praktična“ se jurisprudencija najprije vidjela u načinu i stoga i u sposobnosti (što odlikuje pravnike) *tumačiti* date zakone i *primijeniti* ih na ljudsko djelovanje, dok se „teorijska“ jurisprudencija obično iscrpljivala u osiguravanju sadržajnog poznavanja zakona koje se pri tome pretpostavljalo.³⁸

---

³⁶ Werner Krawietz, „Differenzierung von Praxis und Theorie in juristischer systemtheoretischer Perspektive“, u: *Vom Scheitern und der Wiederbelebung juristischer Methodik im Rechtsalltag – ein Bruch zwischen Theorie und Praxis?*, Sonderheft Juristische Methodenlehre, Hrsg. Werner Krawietz, Martin Morlok, *Rechtstheorie*, 32 (2001) 2–3, str. 347.

³⁷ To je bio jedan od aspekata višegodišnjeg međunarodnog znanstvenoistraživačkoga projekta *Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers / Legal Cultures of Modern Eastern Europe. Tradition and Transfers* (Pravne kulture moderne Istočne Europe. Tradicije i transferi), kojem je autor ovih redaka bio suvoditelj u *Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte* [Max-Planck-Institut za europsku pravnu povijest] s pok. prof. dr. Marie Theres Fögen, i čiji su rezultati objavljeni u prvih šest tomova niza *Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers* kod nakladnika Klostermann / Frankfurt na Majni.

³⁸ Werner Krawietz, „Differenzierung von Praxis und Theorie in juristischer systemtheoretischer Perspektive“, u: *Vom Scheitern und der Wiederbelebung juristischer Methodik im Rechtsalltag*

Vidimo da je već i pri ovoj diobi *praktičnost* „teorijske“ jurisprudencije ne-sporna, jer je ona jedan od predstupnjeva tumačenja i primjene danih zakona. S obzirom na to da još nije bila pojmljena kao sistematski uređen kompleks spoznaja o pravu, nije važila kao znanost (*scientia, episteme*), već kao *umijeće* [*Kunst*] (*ars, techne*), kao subjektivna *osposobljenost* [*Befähigung*] – habitus practicus, *leges recte interpretandi et applicandi*, koja stvara pravnika. Puno kasnije i samo sasvim postepeno u jurisprudenciji se izoblikovalo, osamostalilo i probilo jedno razdvajanje na temelju diferenciranja [*Ausdifferenzierung*] u specijalne pravne nauke [*Rechtslehren*] i u opću pravnu nauku [*allgemeine Rechtslehre*] ili teoriju prava. Pri tome je predstava unutrašnjeg, odnosno sistematskog jedinstva svih ovih pravnih nauka ostala očuvana.³⁹

Tako Krawietz kratko sažima dugu povijest dugog razdvajanja na temelju diferenciranja. Detalji ove povijesti mogu se naći u knjizi Annette Brockmüller *Die Entstehung der Rechtstheorie im 19. Jahrhundert in Deutschland*.⁴⁰ U njoj je izložena odlučna etapa razdvajanja opće od specijalnih pravnih nauka, u kojoj je to diferenciranje dobilo one oblike koji su, vjerojatno zahvaljujući transferu znanosti, snažno utjecali na ovo razdvajanje u istočnoj i jugoistočnoj Europi. Tko se pak ovom razdvajanju radije hoće približiti iz sistemskoteorijske perspektive, može mu se preporučiti prvo poglavlje Luhmannovog *Das Recht der Gesellschaft*.⁴¹

Pod naslovom „K teorijskopravnom polazištu“ [„Zur rechtstheoretischen Ausgangslage“] Luhmann – između ostaloga – pokazuje koliko je, pored onog razdvajanja *unutar* jurisprudencije, važno razumjeti razvitak društvenih znanosti, koje se brzo diferenciraju u 18. i 19. stoljeću. Time teorija prava dobiva neočekivanu konkurenciju, zbog čega se pravnici sve više moraju spašavati u teorijama pozitivnog prava.⁴² Ovu problematiku ovdje, nažalost, dalje ne možemo pratiti. Za eventualnu kasniju diskusiju još samo želim postaviti tezu da je ovim spašavanjem u pozitivnom pravu načelno, do danas, bila zajamčena praktičnost teorije prava.

U vezi s mojom drugom glavnom tezom predlažem za diskusiju još nekoliko argumenata:

1. Dobra teorija prava je praktična i zato što mnogi *teški* pravnodogmatski problemi mogu biti riješeni tek uzimanjem u obzir i teorije prava. Pri tome se teoriju prava ne smije zamišljati kao „Ikeinu“ trgovinu, u kojoj zanatski vješti pravnici

---

– *ein Bruch zwischen Theorie und Praxis?*, Sonderheft Juristische Methodenlehre, Hrsg. Werner Krawietz, Martin Morlok, *Rechtstheorie*, 32 (2001) 2–3, str. 347.

³⁹ *Isto*, str. 348.

⁴⁰ Annette Brockmüller, *Die Entstehung der Rechtstheorie im 19. Jahrhundert in Deutschland*, Baden-Baden 1997.

⁴¹ Niklas Luhmann, *Das Recht der Gesellschaft*, Frankfurt am Main 1993.

⁴² *Isto*, str. 21.

nalaze gotove elemente, sklapaju ih i time rješavaju svoje probleme. „Konvertibilnost“ teorije prava je mnogo kompliciranija. Ovo zanemaruju npr. protivnici kritičkih teorija prava. Njima smeta da kritičke teorije „otvorenom drže diskusiju o svemu i svačemu“. Stoga ne bi ništa značile za pravnu praksu, jer ona stoji pod prinudom na odlučivanje. Zadaća bi pravne prakse bila diskusije ne samo voditi već ih i dovršiti.⁴³ Otkud dolazi ovo vjerovanje da pravna praksa u modernom društvu može i treba okončati bilo koju diskusiju, teško je reći. Posebno ako isti autor istodobno, s pravom, tvrdi da se „svako obrazloženje može dovoditi u pitanje u svakom pravcu“⁴⁴

2. U modernim, posebno u suvremenim europskim kontinentalnim pravnim sistemima, a u sve većoj mjeri čak i u hrvatskome, najveći broj temeljnih pravnih instituta i vrijednosti te dio temeljnih pravnih načela, zajamčen je ili odlučujuće određen ustavom⁴⁵ i ustavnim i/ili organskim zakonima i međunarodnopravnim aktima višeg ili istoga ranga, a njih nije moguće razumjeti bez teorije prava (uključujući, naravno, i teoriju ustava) i političke teorije.⁴⁶ Ili, ako se mora pojednostaviti: današnja ideja ustava ne može se bez teorije prava, posebno teorije ustava, ni misliti. Slično, a možda i još izraženije, važi za ideju ljudskih prava.⁴⁷ Vjerojatno je osvajački put te ideje u istočnoeuropskim pravnim sistemima, prokrčen osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća, povezan s transferom zapadnih teorija prava u te sisteme.

Ovdje želim naglasiti da teoriju prava ne izjednačavam sa sveučilišnom, odnosno profesionalnom teorijom prava. Postoji i „underlying legal theory“, bazična, potporna ili možda implicitna teorija prava, za koju se, tvrdi Hoecke, prakticirajući pravници ne brinu mnogo, ali argumentiraju *unutar* nje.⁴⁸ Oni samo iznimno

---

⁴³ Gerd Roellecke, „Theorie und Philosophie des Rechtes“, u: *Rechtsphilosophie oder Rechtstheorie*, Hrsg. Gerd Roellecke, Darmstadt 1988, str. 20.

⁴⁴ *Isto*, str. 22.

⁴⁵ U osloncu na Ivan Padjen, „Hrvatski pravni studiji: izazovi i izgledi“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 44 (2007) 3–4, str. 532.

⁴⁶ U našoj tradiciji, u kojoj se politologija od 60-ih godina 20. stoljeća razvija i emancipiranjem od pravoznanstva (slično kao i sociologija, nešto ranije), teorija prava i države, kakva je još od 19. stoljeća njegovana samo na studiju prava, dala je i do danas neistraženi doprinos formiranju politologije.

⁴⁷ Ivan Padjen, Miomir Matulović, „Cleansing the Law of Legal Theory: a View from Croatia (editorial)“, *Croatian Critical Law Review*, 1 (1996) 1, u poglavlju 2.1., „The Need for Theory of Human Rights“ (str. 31 i dalje), uvjerljivo pokazuju da ostvarivanje čovjekovih prava treba – uz ustavne odredbe i nacionalno zakonodavstvo koje primjenjuje međunarodne akte o temeljnim pravima – i *teoriju* o njima, te izlažu sastav i funkcije *teorije* o ljudskim pravima kao integralnog dijela pravne teorije i, istovremeno, pravne dogmatike.

⁴⁸ Mark van Hoecke, „Lawyers’ Legal Theory“, u: *Proceedings of the 21st IVR World Congress, Lund (Sweden), 12–17 August, 2003*, Part II: Law and Practice, Band 97, ed. Svein Eng, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie – Beihefte (ARSP-B), 2005, str. 19.

razvijaju razrađenu teoriju prava, npr. korištenje ekonomske analize prava od strane nekih sudova u SAD,⁴⁹ ali je ipak razvijaju. Oni radije koriste *ad hoc* teorije, kao što su npr. na međunarodnoj razini načela ljudskih prava, a u Europskoj uniji načelo razmjernosti i načelo savjesnosti i poštenja.⁵⁰

Tek kad bismo ove teorije ekskomunicirali iz teorije prava i kad se profesionalna teorija prava ne bi trudila integrirati ih, imali bismo razloga brinuti se za rascjep teorija–praksa. Sveučilišne, odnosno profesionalne teorije prava samorazumljivo su sklone biti holistične i sistematične. Ali upravo to omogućuje luksuz pragmatičnih *ad hoc* teorija praktičara, koji se uvijek po potrebi na njih mogu osloniti. Nijedna pragmatska *ad hoc* teorija nije automatski cijepljena protiv toga da se umisli da je „‘objective’ and generally valid theory“. Tu grešku dijeli s većom sestrom.⁵¹

3. Svaka poduka prava, i ona koja sebe razumije kao *praktičnu* poduku, implicira neku metodiku prava i metodiku poduke prava, koje – bez obzira na sve prigovore o rascjepu teorija/praksa – najbolje može ponuditi akademska teorija prava.⁵² Pri tome je ona sama dio pravne metodike. U pravnoj poduci, kao dijelu kompleksne reprodukcije prava, akademska teorija prava suproizvodi buduće pravnike, konvencionalno rečeno biva praktična. Naivno je vjerovati da je američanski „case method“ prvobitno bio nešto drugo nego u 19. stoljeću uvedeno sredstvo za induktivno uvođenje studenata u *teorijsko* pravoznanstvo. Danas američanski profesori prava priznaju da se s „cases“ prije služe radi destrukcije nego za konstrukciju teorije.⁵³

4. Definitivnim poznanstvljenjem (*Verwissenschaftlichung*) najvećeg dijela pravnog obrazovanja, bez kojeg se obrazovanje ne može ni zamisliti, teorija prava na pravnike doživotno djeluje kao medij u kojem tek uopće mogu artikulirati i eventualno uopćiti svoja „praktična“ iskustva. Treba se nadati da teorija prava

⁴⁹ Isto, str. 20.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto, str. 26. Na primjeru jednog dokumenta Društva hrvatskih sudaca dobro se može vidjeti jedna takva *ad hoc* teorija koja drži nedvojbenim da se metodska pitanja sudačkoga djelovanja mogu i trebaju riješiti zakonom, samo je dvojbeno kojim zakonom to treba regulirati: organizacijskim ili postupovnim. Suci drže da se ne samo metodska pitanja mogu i trebaju riješiti već se zakonski mogu i trebaju riješiti i problemi iz teorije pravnih izvora (vidi Zoran Pokrovac, *Hermann U. Kantorowicz i slobodnopravni pokret*, doktorska disertacija obranjena 1995. godine na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Splitu, vlastita naklada, poglavlje 7.6.1).

⁵² U tom smislu i Padjen: „Svaka poduka prava uključuje metode prava i metode poduke prava“, Ivan Padjen, „Hrvatski pravni studiji: izazovi i izgledi“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 44 (2007) 3–4, str. 536.

⁵³ Richard Stith, „Can Practice Do Without Theory? Differing Answers in Western Legal Education“, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 80 (1994), str. 426.

uvijek dolazi do boljih općih teorija prava ili djelomičnih teorija prava. Razvitak prava pokazuje da i bolje teorije prava integriraju ono dobro lošijih teorija. Ovdje je manje važno, bivaju li pravnički jezik, posebno pravnička pojmovnost, najprije ponuđeni od opće teorije prava ili od teorija pojedinih pravnih disciplina. Važnije je da su time položeni temelji za to da nikakvo pravo izvan prava ne može stupiti u pravnički diskurs.⁵⁴

5. Bez opće teorije pravnog važenja (legitimnost prava i važenje pravnih vrela) ili opće teorije značenja i interpretacije prava, pravna diskusija ili pravna praksa uopće ne bi bile moguće.⁵⁵

6. Propast državnopravnih poredaka uslijed ratova, revolucija, raspadanja, secesije i aneksije država i sličnih situacija i s njima povezanih pravnih problema dovodi u pravilu do veoma kompliciranih pravnih pitanja u vezi s (dis)kontinuitetom pravnih sistema, na koja pravna praksa često odgovara posežući za teorijom, pa čak i filozofijom prava,⁵⁶ jer probleme (dis)kontinuiteta sami novi sistemi pozitivnim pravom ili ne rješavaju ili čak ne mogu riješiti.⁵⁷

Upozorimo na kraju na još dvije zanimljivosti spram gledišta o odnosu teorije i prakse u pravu:

Prvo, i kad je riječ o sličnim temama (npr. o temi „filozofija prava i pravna praksa“⁵⁸ ili – da se kolege „pozitivisti“ ne bi zavaravali – „pravoznanstvo i pravna praksa“), čini se da nije slučajno da teorija prava, filozofija prava ili pravoznanstvo uopće uvijek stoje na prvome mjestu, *prije* pravne prakse. One kao da uvijek sjede naprijed, zapravo na *optuženičkoj* klupi, morajući uvijek dokazivati svoju korisnost za praksu prava. U ovim procesima pretpostavka nevinosti ne važi. Čak su si i

---

⁵⁴ Niklas Luhmann, *Das Recht der Gesellschaft*, Frankfurt am Main 1993.

⁵⁵ Mark van Hoecke, „Lawyers' Legal Theory“, u: *Proceedings of the 21st IVR World Congress, Lund (Sweden), 12–17 August, 2003*, Part II: Law and Practice, Band 97, ed. Svein Eng, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie – Beihefte (ARSP-B), 2005, str. 19.

⁵⁶ Podsjećam samo na čuvenu Radbruchovu filozofskopravnu formulu i njenu važnost u njemačkoj pravnoj, posebno sudskoj praksi nakon II. svjetskog rata. I nakon njemačkog tzv. ponovnog ujedinjenja pokazalo se da kaznenopravni tretman tzv. političkog sistemskog nepravda svoje odluke često ne može obrazložiti bez pozivanja na filozofijskopravne ili teorijskopravne kategorije, pa se čak govori i o „filozofijskopravnoj legitimaciji pravne prakse nakon promjene sistema“ (vidi npr. Eckardt Buchholz-Schuster, *Rechtsphilosophische Legitimation der Rechtspraxis nach Systemwechseln. Eine Untersuchung zur Funktion von „Juristenphilosophie“*, 1998, koji detaljno analizira odlučna razdoblja: 1945–1950. i 1990–1995, uključujući i sudske odluke).

⁵⁷ To detaljno pokazuju Ivan Padjen, Miomir Matulović, „Cleansing the Law of Legal Theory: a View from Croatia (editorial)“, *Croatian Critical Law Review*, 1 (1996) 1, str. 1–122, analizom raspada SFRJ i osamostaljenja Republike Hrvatske.

⁵⁸ Primjerice, *Rechtsphilosophie und Rechtspraxis*, Hrsg. Thomas Würtenberger, Frankfurt 1971.

razni smjerovi unutar ovih disciplina međusobno tako masivno predbacivali prigovore o nepovezanosti s praksom, udaljenosti od prakse, nekorisnosti za praksu, nepoznavanju prakse, kašnjenju za praksom – da se pravna praksa nije ni morala truditi sama formulirati optužbe.⁵⁹

Ova međusobna optuživanja konačni su vrhunac vjerojatno dosegla početkom 20. stoljeća sa slobodnopravnim pokretom i njegovim polemikama s pojmovnom jurisprudencijom. Tada se čak više i nije radilo samo o temi „teorija–praksa“ već o nečem još načelnijem: „pravo i život“. Topos „život“ bio je tako snažno prodro među pravnike⁶⁰ da se je uskoro sjedinio s pravom u Ehrlichovom *živućem pravu* [*lebendes Recht*], te se s pravnom sociologijom, koja ga je trebala istraživati, mnogima meteorski pojavio poput odrješenja u temi „pravoznanstvo i pravna praksa“.⁶¹ Ako se zanemare neka masivna pravnapraktična „isključuća“, koja su i tako brzo i lako arhivirana kao „nepravo“ [Unrecht], pravna je praksa rijetko morala sjesti na optuženički klupu. Ni prije, ni poslije slobodnopravnoga pokreta nikad nije bilo spomena vrijednog pravničkog pokreta koji bi neku pravnu praksu tako masivno napao kao što je to činio slobodnopravni pokret s tzv. konstruktivnom i pojmovnom jurisprudencijom.⁶²

Kako objasniti ovu raširenu pretpostavku nevinosti pravne prakse? Nije li ona možda jednostavno mudrija od njene znanosti i njene teorije? Ili se možda radi tek o za obje strane prihvatljivoj podjeli rada? Kada bi pravna praksa mogla

---

⁵⁹ Na žalost praktičarâ, korisnost teorije prava pokazuje se čak kad treba formulirati takve prigovore, jer se ni oni ne mogu iskazati bez izvjesne, bar minimalne, teorijske kompetencije. Stoga ne začuđuje da ionako rijetki razgovori između praktičarâ i teoretičarâ obično završe njihovom kuknjavom tipa da mladi pravnici, kad im dođu sa studija, ne znaju ni napisati ime tužitelja na pravome mjestu. Kad ih se upita zar to kod njih ne rade daktilografkinje ili tajnice a da im se i ne kaže gdje se to piše, obično se odmah otkrije da – u pravilu – i nemaju daktilografkinje odnosno tajnice, pa ih se mora podsjetiti da pravni studiji nisu srednje upravne škole i da bi valjda mlade pravnike-pripravnike mogli koristiti za stručnije poslove u kojima bi valjda njihovo „teorijsko“ znanje ipak moglo doći do izražaja.

⁶⁰ Godine 1911. u Jeni se pripremao proglas u kojem je to trebalo biti izraženo krajnje zaostreno: *životnije i praktičnije* shvaćanje mora biti usađeno u svima koji sudjeluju u zakonodavstvu, poretku uprave, pravosuđu, obrazovanju jurista (vidi Börngen, „Um das Recht der Gegenwart“, 16 *Deutsche Juristen-Zeitung* [1. 2. 1911.] 3, str. 179), a najavu donose središnje njemačke pravne novine – *Deutsche Juristen-Zeitung*.

⁶¹ O problemu sociologizacije pravoznanstva vidi Zoran Pokrovac, *Hermann U. Kantorowicz i slobodnopravni pokret*, doktorska disertacija obranjena 1995. godine na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Splitu, vlastita naklada, poglavlje 4, str. 126–170, gdje je iscrpno prikazano Kantorowiczovo gledište o nemogućnosti emancipacije pravne sociologije od pravne dogmatike i njegovi korijeni. Topos „život“, koji se stalno pojavljuje u slobodnopravnim radovima, bio je zapravo metafora temeljnog zahtjeva za prilagodbu prava sve diferenciranijoj socijalnoj zbilji.

⁶² O dvijema velikim slobodnopravnim kritikama vidi Zoran Pokrovac, *nav. djelo*, poglavlje 6, str. 171–213.

sebe tako reflektirati da bi mogla sama sebe „optužiti“, vjerojatno bi morala postati nova teorija prava. Pravna praksa mudro ostaje pri svojim pravim zadaćama – odlučivati, savjetovati, zastupati itd. – i bezbrižno dopušta da teorija prava o njoj skrbi. A to je, izgleda, ipak dobro za obje strane.

Drugo, čini se da u pravničkom diskursu skoro nijedan pojam ne važi kao tako samorazumljiv kao što je to slučaj s ovdje još neproblematiziranim pojmom pravne prakse.⁶³ Roellecke daje suviše jednostavnu „definiciju“: „*obrazložena* odluka suca, odvjetnika, upravnog činovnika, privrednog pravnika“ (kurziv Z. P.), po kojoj mnogo toga od onoga što prakticiraju pravnici ne bi bila pravna praksa.⁶⁴ Svi nabrojani pravnici dnevno donose neobrazložene odluke. One ne bi trebale spadati u pravnu praksu. Kad jedno veliko odvjetničko društvo, s timom od tridesetak odvjetnika, mjesecima priprema najveće neprijateljsko preuzimanje (u europskoj povijesti) velike domaće privredne korporacije u ime inozemne korporacije, dnevno se donose mnoge – dalekosežne, ali neobrazložene – odluke, koje izravno ulaze u pravnu povijest. I one ne bi trebale spadati u pravnu praksu, jer nisu obrazložene?⁶⁵

U vjerojatno najraširenijem njemačkom pravnom rječniku – Creisfeld – nema natuknice „*Rechtspraxis*“. Uzalud ju je tražiti u drugim, starijim i novijim, leksikonima i enciklopedijama. Ne mogu se naći ni slične natuknice kao npr. „pravnička praksa“ [„*juristische Praxis*“].⁶⁶ „Odvjetnička praksa“ danas ne znači ništa više nego „liječnička praksa“, dakle prostor u kojem odvjetnik zarađuje svoj kruh. Možda imamo sreće te se radi, bar ovdje, o izrazu iz svakodnevnog jezika, dakle o svakodnevnom pojmu „prakse“, kojem pravnici tek dodaju dodatnu oznaku „pravna“, specifičnu za njihovo zanimanje? Ništa drugo već iskustvo koje su pravnici prikupili, te s njim povezana sposobnost stručno nešto postići? Može li se čovjek uopće razumno baviti oceanom iskustva s onim što su pravnici postigli i postižu?

---

⁶³ Da su i istraživačke *prakse* samih pravoznanstvenika također *pravne* prakse u pravilu se potpuno zanemaruje, pa ih se i ne istražuju! Čini se da bar u prirodoznanstvu započinje pomno ispitivanje njegovih istraživačkih praksi (vidi npr. o konferenciji *Praxis der Theorie* iz 2007. godine [<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/termine/id=7764>]).

⁶⁴ Gerd Roellecke, „*Theorie und Philosophie des Rechtes*“, u: *Rechtsphilosophie oder Rechtstheorie*, Hrsg. Gerd Roellecke, Darmstadt 1988, str. 17.

⁶⁵ Jedan pokušaj analize praksi svih pravničkih institucija koje su imale ulogu u izbornom procesu, posebice praksi Ustavnog suda i Izborne komisije Republike Hrvatske, kojom je pokazana važna uloga kakvu su zadobile prakse tih organa vidi u: Zoran Pokrovac, *Hrvatsko izborno zakonodavstvo za parlamentarne i predsjedničke izbore od 17. 2. 1990. do 30. 9. 1993*, Split 1995; engleski prijevod: „Croatian Electoral Legislation for Parliamentary and Presidential Elections from 14 February 1990 to 30 September 1993“, *Croatian Critical Law Review*, 1 (1996) 2–3, str. 203–352.

⁶⁶ Naravno, sasvim je drugačije u filozofiji – vidi npr. opsežni članak „*Praxis, praktisch*“, u: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Hrsg. v. J. Ritter u. K. Gründer, t. 7, stubac 1277–1307.

Ili se ograničiti na „često prakticirani običaj“, za što čak i filozofi kao najbolji primjer u svojim leksikonima navode „praksu sudova“? A što je s praksom upravnih pravnikâ, odvjetnika, državnih odvjetnika, javnih bilježnika...? Čovjek bi mogao s dobrim razlozima zagovarati ograničavanje na praksu sudova, kao gotovo dovoljnu. Zatim, bi li nas ova praksa trebala interesirati kao cjelina ili samo ono što ima veze sa sudačkim odlučivanjem? Ali gdje počinje i gdje završava sudačko odlučivanje? Nema li priča koje pripovijedaju da čak i iskusni i školovani suci odlučuju po tome jesu li ujutro ustali na krivu nogu?

Kada sam jednom iskusnog odvjetnika u Splitu pitao zbog čega, odnosno zašto Trgovački sud u Splitu u vezi s jednim važnim pravnim pitanjem odlučuje sasvim drugačije nego Trgovački sud u Zagrebu, iako oba primjenjuju isti zakon, ponudio mi je ovo objašnjenje: „Prvo, što se tiče ovog pitanja, za mene ne postoji Trgovački sud u Splitu. Postoji samo gospođa sutkinja M. A., dragi Bože, i ona ima svoje loše dane.“ Je li ovaj iskaz iskusnog praktičara tek iskaz o činjenicama ili se u njemu ne krije već i jedno teorijskopravno shvaćanje? Da na sudačke odluke utječu sklonosti koje nemaju ništa sa zakonom?

Čini se, dakle, da s navodnom samorazumljivošću pojma „pravna praksa“ ne možemo baš uspješno jedriti po oceanu pravničkog iskustva. Jedra koja nas možda opet odnesu dalje – uglavnom iznova potječu iz teorijskopravnih krojačnica. Promatranje da ona sutkinja u splitskom trgovačkom registru ne dopušta upis trgovačkog društva ako već u osnivačkom ugovoru nije određena poslovna adresa s naznakom ulice i kućnog broja, a da registarski sud u Zagrebu dopušta upis samo s naznakom mjesta poslovnog sjedišta, može izazvati različite teorijske modele objašnjenja, kojima bi se moglo posvetiti stranice i stranice.

LITERATURA

- Broekmann 1992 – J. M. Broekmann, „Rechtstheorie“, u: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Hrsg. v. J. Ritter u. K. Gründer, t. 8, 342–352.
- Brockmüller 1997 – Annette Brockmüller, *Die Entstehung der Rechtstheorie im 19. Jahrhundert in Deutschland*, Baden-Baden.
- Dubischar 1978 – Roland Dubischar, *Theorie und Praxis in der Rechtswissenschaft*, Kolleg Rechtstheorie, Band II, Freiburg, München.
- Krawietz 2001 – Werner Krawietz, „Differenzierung von Praxis und Theorie in juristischer systemtheoretischer Perspektive“, u: *Vom Scheitern und der Wiederbelebung juristischer Methodik im Rechtsalltag – ein Bruch zwischen Theorie und Praxis?*, Sonderheft Juristische Methodenlehre, Hrsg. Werner Krawietz, Martin Morlok, *Rechtstheorie*, 32/2–3, 345–357.
- Križan, Pokrovac 1986–1987 – Mojmir Križan, Zoran Pokrovac, „Od filozofije povijesti do realnog socijalizma“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 23–24, 169–177.
- König 1992 – G. König, „Theorie“, u: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Hrsg. v. J. Ritter u. K. Gründer, t. 10, stubac 1137.

- Lewin 1951 – Kurt Lewin, „There is nothing so practical as a good theory“, u: *Field theory in social science; selected theoretical papers*, ed. D. Cartwright, New York.
- Luhmann 1993 – Niklas Luhmann, *Das Recht der Gesellschaft*, Frankfurt am Main.
- Padjen 2007 – Ivan Padjen, „Hrvatski pravni studiji: izazovi i izgledi“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 44/3–4, 523–541.
- Padjen 2009 – Ivan Padjen, „Privatiziranje djece“, *Novi list*, 7. travnja 2009, <http://www.osijek031.com/viewtopic.php?t=18889>.
- Padjen, Matulović 1996 – Ivan Padjen, Miomir Matulović, „Cleansing the Law of Legal Theory: a View from Croatia (editorial)“, *Croatian Critical Law Review*, 1/1, 1–122.
- Pokrovac 1987 – Zoran Pokrovac, „Pretenzije rasprava tipa »Marksizam i ...«“, *Marksistička misao*, 1, 105–110.
- Pokrovac 1995a – Zoran Pokrovac, *Hrvatsko izborno zakonodavstvo za parlamentarne i predsjedničke izbore od 17. 2. 1990. do 30. 9. 1993*, Split.
- Pokrovac 1995b – Zoran Pokrovac, *Hermann U. Kantorowicz i slobodnopravni pokret*, doktorska disertacija obranjena 1995. godine na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Splitu, vlastita naklada.
- Pokrovac 1996 – Zoran Pokrovac, „Croatian Electoral Legislation for Parliamentary and Presidential Elections from 14 February 1990 to 30 September 1993“, *Croatian Critical Law Review*, 1/2–3, 203–352.
- Ritter, Gründer (ur.) 1992 – *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Hrsg. v. J. Ritter u. K. Gründer.
- Roellecke 1988 – Gerd Roellecke, „Theorie und Philosophie des Rechtes“, u: *Rechtsphilosophie oder Rechtstheorie*, Hrsg. Gerd Roellecke, Darmstadt, 1–24.
- Rüthers 1999 – Bernd Rüthers, *Rechtstheorie: Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*.
- Smith 2001 – M. K. Smith, „Kurt Lewin, groups, experiential learning and action research“, u: *The encyclopedia of informal education*, 2001, <http://www.infed.org/thinkers/et-lewin.htm>.
- Somek 2000 – Alexander Somek, „Erinnerungen an die siebziger Jahre“ (= review of B. Rüthers, *Rechtstheorie*), *Rechtshistorisches Journal*, 19, 15–23.
- Stith 1994 – Richard Stith, „Can Practice Do Without Theory? Differing Answers in Western Legal Education“, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 80, 426–435.
- Strauch 2001 – Hans-Joachim Strauch, „Theorie-Praxis-Bruch; aber wo liegt das Problem?“, *Vom Scheitern und der Wiederbelebung juristischer Methodik im Rechtsalltag – ein Bruch zwischen Theorie und Praxis?*, Sonderheft Juristische Methodenlehre, Hrsg. Werner Krawietz, Martin Morlok, *Rechtstheorie*, 32/2–3, 197–209.
- Van Hoecke 2005 – Mark van Hoecke, „Lawyers’ Legal Theory“, u: *Proceedings of the 21st IVR World Congress, Lund (Sweden), 12–17 August, 2003*, Part II: Law and Practice, Band 97, ed. Svein Eng, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie – Beihefte (ARSP-B)*, 19–28.
- Würtenberger (ur.) 1971 – *Rechtsphilosophie und Rechtspraxis*, Hrsg. Thomas Würtenberger, Frankfurt.

Zoran Pokrovac*

LEGAL THEORY AND THE PRACTICE OF LAW, OR:
THERE IS NOTHING AS PRACTICAL AS A GOOD THEORY OF LAW

S u m m a r y

Starting from an autobiographical point of view, i.e. from the experience of a legal theorist who has also worked as a 'practitioner' (legal advisor), the author comes up with the thesis that *there is nothing as practical as a good theory of law*, with the idea of provoking not only the so-called 'pure' practitioners (lawyers, judges, etc.), but also legal scholars from the so-called positive legal disciplines, who often look down upon legal theorists as (mere) 'theorists', though they themselves have never been practitioners either.

It is often argued that the gap between theory and practice is so evident for every jurist who switches from theory to practice that one does not even bother pondering over this self-evidence. The author offers for discussion two counter-theses:

First, a gap between theory and practice may arise only if the practice of law is undertaken and carried out with an assumed *bad* theory of law, or, more precisely, in case of a *bad* theory of law;

Secondly, in legal practice there is nothing as practical as a good theory of law.

The considerations on the *preliminary questions* are the following:

1. Do we approach our topic with the everyday understanding of the conceptual pair of theory/practice?
2. What is implied under the term 'theory of law'?
3. Is there a difference between the topics defined as the 'theory of law and legal practice' and the 'theory and practice in legal science' (R. Dubischar, *Theorie und Praxis in der Rechtswissenschaft*, 1978)?

In the central section of the paper, the author proposes and argues the case for the main points in favour of the second counter-thesis:

1. A good theory of law is practical because many *difficult* legal dogmatic problems may be solved only if the theory of law is taken into account.
2. In modern legal systems, the majority of fundamental legal institutes and values, as well as a part of fundamental legal principles, are warranted or decisively determined by the constitution and constitutional and/or organic laws and international legal acts, and these are impossible to understand without a theory of law.
3. Every legal education, including the one conceived as *practical* teaching, implies both a methodology of law and a methodology of teaching the law: despite objections regarding the gap between theory and practice, such legal education can be most competently provided by the academic theory of law.
4. Through a definitive scientification (*Verwissenschaftlichung*) of the largest part of legal education the theory of law exerts a life-long impact on jurists as a medium through which they can articulate and possibly generalize their 'practical' experience.

Key words: practice, legal practice, legal practitioners, jurisprudence, jurists, gap between theory and practice, theory, theory of law

---

* Full Professor at the Faculty of Law of the Split University; legal advisor at Frankfurt am Main

ДУАЛИЗАМ ИЛИ ПРЕВЛАДАВАЊЕ ДУАЛИЗМА У ОБЈАШЊЕЊУ ОБАВЕЗНОСТИ ПРАВНЕ НОРМЕ?

РАДМИЛА ВАСИЋ*

С а ж е т а к. – У раду приказујем и анализирам заснивање обавезујуће снаге правне норме којом се Радомир Д. Лукић бавио у својој докторској дисертацији *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективне права*. У уводу образлажем да је та анализа неопходна за тврдњу о томе како је могућ искуствени суд о постојању једног објективног, али реалног и делотворног права, што је Лукићева теза коју доказује. У раду је дефинисана идеална и субјективна природа вредности; утврђено је да вредности не могу настати каузално из објективне, искуствене стварности, а затим је показана троврсна обавезност правне норме. Нормативна обавезност је једна од њих, и то кључна за разумевање Лукићевих теоријских ставова у контексту означене теме. Правна норма има и чињеничку и вредносну егзистенцију, али обавезује само као вредност, ако и када је индивидуална свест створи или прихвати, када се с њом сагласи, тј. сједини. Тада вредност узрочно изазива делање у складу с тражењем (требањем) из норме као чињенице. Даље излажем одговоре на питања: како се међусобно односе: прихваћене вредности које су у сукобу; прихваћена и „обрнута“ вредност; неприхваћена вредност и друштво као врховна вредност. Показујем да обавезност може бити само аутономна, било да је вредност непосредно било посредно прихваћена, те да зато санкција (принуда) не може бити карактеристика права. „Поданици“ санкцију, углавном, не прихватају као вредност. „Владајући“, међутим, санкцију примењују зато што је прихватају као вредност, јер другачије није могуће замислити право као делотворан систем и поредак. У закључку интерпретирам Лукићев покушај да свој теоријски став о обавезности правне норме у онтолошком смислу квалификује као превладавање дуализма. На основу тога нудим и сопствени закључак: иако представља „слабији“ облик дуализма, њиме није на очигледан начин показано да је превазиђена граница између два хетерогена (и супротстављена) онтолошка принципа.

Кључне речи: правна норма, обавезност, вредност, субјективност, аутономност

---

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

I. УВОДНА НАПОМЕНА

Питање о обавезности правне норме јесте, без сумње, основно питање у теорији и филозофији права, јер се понуђеним одговором дефинише суштина права, а окупљањем истоврсних мишљења и кондензовањем аргумената формирају школе и правци, међу којима неки, у зависности од убедљивости, постају владајући у свом времену и/или остају актуелни у сваком времену. Одговором на питање *која* норма обавезује (формалистички) или *каква* норма обавезује (супстанцијално), односно *зашто* норма обавезује, долази се до темељне „истине“ о праву.

У својој (докторској) студији Лукић настоји да покаже како је могуће искуствено, односно позитивно засновати доказиви суд о постојању објективног, реалног и делотворног права које *јесте* а не *треба да буде*. С обзиром на људску тежњу за успостављањем бољег права, а историја је непрекинути ланац доказа о томе, очигледно је да поред позитивног права, које је творевина људи и зато несавршено, постоји и једно савршено, идеално, објективно право, које је узор првome. Али да би било остварљив узор, оно мора имати делатну моћ. Стварну моћ, обавезну снагу може да има само ако је део света чињеница, као вредност која постоји у свести људи, а не пуки идеал нормативног света, удаљен и пасиван, ма колико иначе био цењен и привлачан.

II. О ПРИРОДИ ВРЕДНОСТИ

Овде на почетку треба учинити једну напомену. Наиме, аутор се, према сопственом казивању, од своје докторске расправе (и даље у бројним каснијим радовима) заправо бави решавањем питања „домашаја науке у истраживању проблема објективног права“ и утврђивањем „да је за његово решавање надлежна филозофија“.¹ Лукић је наклоњен ставу (мада каже да се тај став, као ни онај супротан њему, не може доказати²) према којем је природа бића двоврсна – искуствена и надискуствена. Ову другу стварност, надискуствену, којој припада и свет вредности, принципијелно је немогуће сазнати искуством.

Сходно овом, дуалистичком „погледу на свет“, мора се закључити да поред искуственог права, творевине људи, „у самој суштини бића света“

¹ Радомир Д. Лукић, „Основни филозофски проблем права“, отисак из *Споменице у част новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности*, Књ. 55, Посебна издања, Књ. CDLII, Београд 1972, стр. 60.

² Уместо речи „став“, због тога је боље употребити реч „претпоставка“.

постоји и објективно право, које је независно од људи.³ Његову садржину чине вредности-идеје, чија је егзистенција идеална (идеелна), нематеријална, ванпросторна и ванвремена.⁴ Природа вредности је увек иста, и када припадају објективном праву и када испуњавају психичке процесе и стања, односно када их индивидуално ствара или интериоризује човек. У Лукићевој докторској дисертацији тај постојани контекст односа искуственог и објективног права, чињеничког и вредносног, и комплекс питања о њему, усмерава се на доказивање исправности тврдње да правна норма обавезује не као чињеница, већ једино, тек и ако је индивидуална свест прихвати као вредност, односно произведе у мотив за повиновање, за делање – за неко чињење или уздржавање.

Вредност као субјективна идејна творевина чини норму обавезном, покреће на повиновање или јој одриче обавезност, оставља је напуштеном, предатом свету чињеница. Уосталом, и еволуција права се може објаснити једино променом усвојених система вредности. Позивајући се на Јерингове (Rudolf von Ihering) закључке о историји права, Лукић истиче да се борба за право показује као борба за „боље право“. Свако право је творевина људи (јер се вредности-идеје остварују делатношћу човека), па се и „боље право“ успоставља делатношћу оних друштвених група које усвајају неке нове идеје о вредностима, које ће, као надмоћна група, поставити као циљ праву какво стварају.⁵

³ *Истио*, стр. 62.

⁴ О врстама појава (и разврставању и прилагођавању метода) Лукић расправља, или бар формулише напомену, готово у свим својим радовима, кад год је то неопходно. Упореди Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љрава. I Филозофија, II Филозофија љрава*, Савремена администрација, Београд 1992, стр. 45–46; Радомир Д. Лукић, *Методологија љрава*, Научна књига, Београд 1977, стр. 67–73, 100–103 и сл.

⁵ Готово у свим својим радовима Лукић истиче да су вредности нужан елемент онтолошке структуре права. Вредности разматра на неколико начина: одговором на питања: (1) шта су вредности по својој (појавној) природи; (2) какав је однос између вредности и стварности; (3) које то вредности право (треба да) остварује; и (4) да ли постоје неке вредности које су специфичне за право – тачније, које, за разлику од других нормативних система, само право може да остварује. Укратко: (1) вредности су идеалне (идеелне) појаве, које постоје ван времена и ван простора; (2) стварност је објективна, а вредности су субјективне, па се зато из судова стварности не могу изводити судови вредности (нпр. Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, САНУ, Београд 1974, стр. 48); (3) основне вредности за право јесу правда, ред, мир и слобода као сама по себи значајна правна вредност-идеја (Радомир Д. Лукић, „Основни филозофски проблем права“, *Сјоменица у часи новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности*, Књ. 55, Поседна издања, Књ. CDLII, Београд 1972, стр. 66–69); (4) основне вредности за право нису и апсолутно особене правне вредности, јер њих остварују и други нормативни системи (*истио*, стр. 67), осим вредности реда, „утолико што се под одређеним условима“ он „не може остварити без права“ (*истио*, стр. 68).

III. ТРОВАРНА ОБАВЕЗНОСТ ПРАВНЕ НОРМЕ

Уз јасно постављен задатак – показати заснованост тврдње о постојању објективног делотворног права – Лукић се експлицитно опредељује за позитивистички метод (који ће се показати као синтетички), сматрајући да се до решења проблема не може доћи ни само нормативистичким ни само реалистичким (социолошким) методом, јер први занемарује ефективност норме у стварном свету (важење без делотворности), а други поистовећује стварност норме с требањем (делотворност без идеала). Позитивистички метод у Лукићевом смислу значи да се норма посматра као двоврсна чињеница: (а) материјална, доступна чулима и подложна каузалитету и (б) идеална, сазнатљива интроспекцијом, неузрочно кореспондентна с материјалним чињеницама, али једнако стварна као и прва.

Одговор на постављени задатак Лукић формира методски постепено, најпре разматрањем обавезујуће снаге правне норме. Почетно истраживање, тако, отпочиње анализом апстрактно поменутих, доминантних теоријских праваца: формалистичке (Келзенове) теорије, немачке државноправне школе, школе природног права и социолошке школе, заступљене у неколико праваца.

Критичка анализа је аргументована и убедљива, јер аутор све време има на уму финални закључак, који настоји да утемељи и докаже. Тај закључак гласи: право има три врсте обавезујуће снаге.⁶ Прва је нормативистичка снага, која се састоји у уверењу „творца“ да правни систем мора бити прихваћен универзално, тј. да је то право објективно и да је зато допуштена примена санкције. Та обавезна снага не изазива практичну обавезаност субјеката на које се односи ако га они не прихвате, тј. оних који га не прихватају.

Лукић постојано инсистира на тврдњи да су вредности субјективне пројекције, да зато не могу бити ни истините ни неистините – дакле, не могу бити објективне – и да се норма, зато што одређује оно што треба да буде вредност, не може извести из онога што јесте. Упореди Радмила Васић, „Радомир Д. Лукић: могућност заснивања социологије морала“, *Социолошки њрепег*, XLVI (2012) 2, стр. 400. У Лукићевом раду који разматрам пажња се усмерава на тврдњу да тек када се вредност као идеал, као оно што треба да буде (позитивно постављене норме), преобрати у вредност као (психичку) чињеницу, правна норма стиче карактер обавезности – она постаје делотворна обавезујућа норма.

⁶ Види Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективног њправа*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Сабрана дела, Том 1, Београд 1995, стр. 382–383. У раду је коришћен само српски превод, јер ниједна градска библиотека не поседује докторску тезу на француском. Публикација на српском језику садржи изузетно опсежан, информативан и стручан предговор Миљана Поповића „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, стр. 9–256.

Обавезујућа снага норме заснива се на чисто идеалном, нормативном важењу.⁷ Дакле, правна норма обавезује субјекта зато што *и треба* да је примени.

Друга је нормативна обавезујућа снага, која проистиче из вредности. Она је стварна зато што је ефикасна. Норма обавезује јер остварује вредност која је непосредно индивидуално произведена или посредно прихваћена. Оно што би (нормативистички) требало да обавезује – тек прихватањем добија стварну (нормативну) обавезујућу снагу.

Трећа врста обавезности је тзв. правна обавезност. Она указује на то да право постоји као део реалног света, као чињеница индивидуалне свести или као институционализовани поредак. Организована принуда и дејство санкције у тој врсти обавезности добијају јасан смисао, који не противречи претходном расуђивању. Норме постојећег правног система појединац прихвата као обавезујуће, без посредства санкције, када његов властити суд прихвати вредност коју норма остварује као своју.

У случајевима када нормативна и правна снага не „коинцидирају“, дакле, када норма за појединца не представља вредност, већ само чињеницу, та чињеница може бити основ за доношење новог властитог суда вредности, на основу којег ће он, субјекат, формирати аутономну нормативну наредбу о поштовању норме-чињенице у циљу избегавања принудне делотворности санкције. Када и та, посредна вредносна мотивација изостане, право у „правном“ домену обавезности делује као институционализована принуда, као чињеница (нужношћу), као сила, материјално и каузално.

У овом раду разматраћу само другу, нормативну позицију обавезности правне норме, у којој и којом Лукић настоји да превазиђе дуализам између *јесте* и *и треба*, стварности и идеала, материјалних и духовних чињеница, те између нужности и слободе.

IV. О НЕУЖНОСТИ И СЛОБОДИ У НОРМАТИВНОМ СВЕТУ

Природни и друштвени закони (законитости) сачињавају амбијент у којем настаје норма и утолико њен основ, али нису и основ њене обавезујуће снаге. Када би норма припадала само материјалном свету, када би по својој суштини била чињеница тог света, она би, према закону каузалитета, дакле нужно, производила правну обавезу. Нужност и слобода, међутим, не могу се помирити у тој претпоставци, па зато Лукић одбацује „нужну обавезу“ и тражи у нормативној појави обавезу која не може бити нужна када слобода постоји. То је нормативна обавеза заснована на вредности, у чијем

⁷ Упореди *истио*, стр. 266.

формирању, у том процесу интеракција чињеница и идеала, посредује суд о вредности, који је слободан, а не нужан.

„Вредност нам се намеће споља“, каже Лукић, „из области чињеница; она постоји у нашем духу, она не може бити створена према закону узрочности, јер су све чињенице једнаке; ми их сами процењујемо према вредностима.“⁸ Вредности су субјективне; оне су производ свести, субјективног просуђивања; њих формира суд да нешто *треба да буде*. Али суд о вредности је стваран, он је чињеница, само што постоји на специфичан начин у људској свести – безвремено и беспросторно, или само беспросторно, непротежно, како кад.⁹

Не постоје објективне вредности, као што постоје објективне (чињеничке или логичке) истине, које се могу сазнати и позитивно доказати. Зато концепције које у први план стављају правду и објективно природно право не могу показати (осим метафизичким аргументима) како објективна вредност ствара правну обавезност. У Лукићевом разумевању, то би било могуће тек и једино ако и када би се та, назовиобјективна вредност открила, спознала, интериоризовала или субјективизовала, како год, али то поменутој концепцији не припада; она то не жели да види, тиме не жели да се бави. Не постоји „супериорни ауторитет“¹⁰ било које врсте и каквоће (Бог, природа, дух [народа или апсолута], друштво, држава) који може да произведе нормативну обавезу; она је искључиво у могућности и енергији личности која аутономно „заузима“ став, односно „стиче“ суд о вредности, и када вредност производи и када је преузима (саглашавањем).

Потврду за своје разумевање вредности као слободно створене, а не нужно произведене, Лукић каже да налази у свакодневном животу, у којем је очигледно (дакле, емпиријски утврдиво) да „човек дела слободно према вредностима који су мотиви његовог деловања“.¹¹ Вредност као мотив нужно изазива норму, под условом да ту вредност не ометају оспоравањем неке друге вредности. Али сама вредност није нужна, јер она би могла и да не буде, да не настане. Свест оцењује чињенице и слободно бира, тј. одлучује која од њих *треба да буде*.

„Процес произвођења“ обавезности изгледа отприлике овако. Суд о чињеницама изазива став о идеалу, о вредности, о чињеници која треба да буде. Вредност постоји у свести и утиче на њу тако што изазива став. Тај став је психичка чињеница, који, као и свака друга чињеница, узрочно изазива последице.

⁸ *Истио*, стр. 352.

⁹ *Истио*, стр. 299.

¹⁰ *Истио*, стр. 333.

¹¹ *Истио*, стр. 352.

Али он сâм (став) није изазван неком другом чињеницом већ идеалом, од којег, посредством става, отпочиње нови низ узрочности. Нови узрочни низ покренут је сједињавањем, позитивним ставом о вредности. Ако је, дакле, став позитиван, вредност изазива акцију обавезујућом снагом тако што (нежно) изазива хтење, ово (нежно) изазива одлуку воље, а воља, најзад, изазива (нежно) предузимљивост, делатност, активност, акцију, остварење вредности.

Лукић оставља без одговора питање о томе да ли вредност има неку идејну објективну егзистенцију изван субјективне свести (што би, помиње узгред, била последња суштина вредности), због тога што то није изабрани предмет његове расправе, у којој је намеран да своје тврдње и закључке позитивистички заснује. Објективно постојање света вредности, међутим, не може се позитивно утврдити. У њега се, додуше, може веровати, али се о њему не може знати. *Позитивно се може знаћи то да „сѿав“, који није ѿроузрокован чињеницама али који је (ѿсихичка) чињеница шѿо ѿроузрокује (обавезности и зѿо остваривање нормe), ѿредсѿавља везу између сѿварности и идеала, материјалних чињеница и чињеница-вредности, нужности и слобде, шѿо иначе дуалистичке концепције не моју да ѿрихвѿте, односно да ѿ двојности сушѿине ѿревазиђу.*

V. „ПРОИЗВОЂЕЊЕ“ ОБАВЕЗНОСТИ

За субјекта је постављено право само могућност обавезујућег права. Оно је материјална чињеница, из које ће се тек делатношћу свести, *energeia* [ἐνέργεια] у Аристотеловом смислу, издвојити субјективно обавезујућа норма, коинцидирањем садржаја нормe-чињенице са садржајем суда вредности, тј. сједињавањем субјекта с вредношћу о којој има позитиван став. Делатност издваја из могућности, стварајући дело, довршеност. Она (делатност) може бити материјална и духовна.

Материјална делатност из могућности издваја материјално, па тако и корисно, на које норма упућује, као што су техничке и економске вредности. Духовна „делатност“ издваја духовне вредности, као што су добро, правда, ред, милосрђе.¹² У оба случаја воља одлучује. Енергија, тако, може да подигне руку или да створи обавезност ако је и када је воља покрене, а може то и да не учини, односно да могућност не оствари.¹³

¹² Упореди *истио*, стр. 377.

¹³ Упореди *истио*, стр. 351, 362.

Слобода се потврђује у просуђивању, у подједнакој могућности избора и прихватања вредности колико и неизбора, неприпознавања чињенице као (онога што) *и треба да буде*. Вредност прихватањем постаје активна, ефикасна, делотворна јер је стекла аутономну нормативну обавезујућу снагу. Боље рећи, постала је аутономна нормативна обавезујућа снага.

Када воља одлучи да вредност оствари (мада може одлучити и другачије, о чему ћу нешто рећи касније), обраћа се интелигенцији да јој препоручи поступак којим ће је остварити. Пошто је сазнала поступак, воља га нормом наређује. Тако се норма показује као последица вредности, јер се рађа из вредности која је, у исто време, циљ који норма остварује. Пошто је позиционирана између вредности као извора и циља, норма се може разумети као етапа у њеном остварењу, које почиње сједињавањем (усвајањем, прихватањем), а завршава активношћу.¹⁴ Као заповест индивидуалне, субјектоне воље, норма је аутономна (слободна), али и категорички императивна (неусловљена, нпр. избегавањем санкције).

VI. СУКОБ ВРЕДНОСТИ И СЛАБОСТ ВОЉЕ

Воља може одлучити да вредност не оствари зато што вредност није чисто рационална суштина, па тако не постоји непротивречан, сређен систем вредности, мада међу њима постоји хијерархија. Вредности нису производ само рационалне моћи људског бића већ и ирационалне – дакле, творевина су укупног ангажовања људских „духовних способности и моћи“.¹⁵ Иако прихваћене, вредности могу бити противречне, па је индивидуа, по природи ствари, принуђена да се определи, изврши избор, који није увек лак, а ни исправан са становишта хијерархијског императива. Нарочито због тога што су и људске жеље, које су исте природе као и вредности (психичке) и које могу бити изазване не само вредностима него и другим (органским) стањима, такође моћни покретачи делања.

Тако вредност може бити неостварена: (1) када јој се супротставља нека друга вредност („борба савести“); или (2) када избегавање утрошка енергије за остварење једне вредности представља другу вредност по себи, која је упоредива с првом која се избегава, тако да се, због недостојности, слабости људске природе, остварује нижа вредност као превалентна („обрнута вредност“ као манифестација слабости воље). Јер, не остварити неку вредност може бити одлучен, изабрани циљ, који је такође вредност у некој констелацији.

¹⁴ Упореди *истио*, стр. 371, 375.

¹⁵ *Истио*, стр. 370.

„Обрнута вредност“ је по свом карактеру поричућа, негацијска. У нормативистичкој перцепцији, виша вредност има већу обавезујућу снагу од инфериорне (формално и апстрактно), што је логички очигледно, али слабост воље може учинити да негативна вредност надвлада својом обавезујућом снагом вишу вредност (ефективно и конкретно).

Упоредивање вредности и успостављање хијерархијског односа међу њима представља такође вредносно просуђивање.¹⁶

VII. АУТОНОМНА ОБАВЕЗНОСТ ПРАВНЕ НОРМЕ

Вредност поседује трослојну природу: она је идеална суштина која постоји у свести, али не као стање, већ као *предмет психичког процеса*; затим се психичким процесом она као предмет преображава у *субјективни сјај времена* ([или: о] њеној суштини); најзад се појављује као психичка чињеница, *осећање вредности* проузроковано сједињавањем (које прати иманентна нормативна „механика“: *мотив–одлука–акција*).

Сазнавање вредности је интелектуални чин који прати „улажење“ вредности у свест. Уочавање, констатација, регистровање поменутог збивања је сте суд стварности (суд о постојању чињенице). Суд не обухвата саму вредност, њену суштину, оно што треба да буде, већ (само) позитивно постојећу чињеницу (у) свести и зато такав суд не покреће на акцију. Тај би се процес могао означити као *(у)познавање без прихватања*. Тек прихватањем вредност постаје делотворна, ефикасна, нормативно обавезујућа, посредством суда о вредности да чињеница *треба да* постоји.

Обавезујућа вредност нагони (тера, присиљава) вољу да је реализује. Као заповест индивидуалне воље, норма је, дакле, субјективна или аутономна. Инсистирање на објашњењу аутономне обавезности правне норме Лукићу је необично важно с обзиром на то да је теоријско и филозофско наслеђе према којем је хетерономност карактеристика права и *differentia specifica* у односу на морал распрострањено и добро утемељено, нарочито захваљујући Канту.

Лукић зато, слéдећи своју темељну мисао, објашњава: када припада свету чињеница, и морал је, а не само право, хетерономан. Чињенице се намећу нужношћу, па се тако право и морал могу примењивати том врстом присиле. Хетерономија подразумева слободу (избора); аутономија је не подразумева, јер је обавезивање – произведеном или усвојеном вредношћу – већ установљено. Отуда, нормативна обавезујућа снага правне норме може бити само аутономна – непосредно или посредно. У првом случају

¹⁶ Упореди *истио*, стр. 371–372.

обавезност је самостална, субјективна интелектуална творевина, непосредована наредба. У другом случају пак вредност долази споља, из друштва, као интелектуална творевина других, институционализована, али која посредована усвајањем, сједињавањем, постаје субјективно обавезујућа, дакле, аутономна („аутохетерономност“).¹⁷

VIII. ДРУШТВЕНЕ ВРЕДНОСТИ И ДРУШТВО КАО ВРЕДНОСТ

Лукић велику пажњу посвећује вредностима које друштво ствара и којима (може да) утиче на индивидуалне судове вредности.

Пошто је одбацио као ненаучна, емпиријски недоказива (не спорећи да су *мојућа*) нека доминантна учења о постојању објективних вредности, које би биле неотклоњиве и наметнуте, он образлаже свој став да је људско друштво вредност по себи, и то највиша.

Друштво ствара вредности у интеракцији својих чланова. Однос индивидуалног (аутономног) и друштвеног (хетерономног) вишеструк је. Индивидуалне вредности могу бити и друштвене, јер појединци учествују у стварању неких вредности, па је разумљиво и да их прихватају. Вредности које стварају други могу се сазнати, али оне не обавезују као такве, постојеће и сазнате, ако нису усвојене, јер су из перспективе индивидуалног вредносног просуђивања оне само чињенице.

Доминантне друштвене вредности, оне које усваја већина, могу „освојити“ индивидуалну свест и оних који нису учествовали у њиховом стварању или их нису прихватили као већина осталих, и накнадно могу бити прихваћене. У тој појави Лукић види „узрок посредне хетерономије“.¹⁸ Неком врстом, како каже, „непосредне хетерономије“ Лукић означава процес у којем је вредност постала индивидуално обавезујућа, независно од тога да ли је постала и друштвена вредност, али ако је подржана истоврсном друштвеном вредношћу, она за субјекта постаје интензивнија, јача, убедљивија и престижна у односу на неке друге.

Конзистентности излајања овде налаже да се ипакне да се о хетерономним друштвеним вредностима може говорити само као о извору, а не узроку индивидуално обавезујућих вредности, јер, „сиљне“ по пореклу, оне само посредују у процесу интериоризације, слободној прихватања и аутономној обавезивања.

¹⁷ *Истио*, стр. 376.

¹⁸ *Истио*.

Но, Лукић каже да друштво „за нас може постати прави стваралац вредности“.¹⁹ Друштво је по себи вредност, а да би опстало, да би се као вредност оствари(ва)ло, потребно је да се бројне друге субординиране вредности прихвате и реализују, чему као средства служе нормативне заповести. У тој конструкцији, функција виших вредности норми састоји се у томе да и ниже вредности, које не би као издвојене и самосталне биле усвојене, бивају прихваћене *зайшо шийо* су средство за остваривање виших, а ове за остваривање још виших вредности, све до обезбеђивања друштва као највише вредности.

Пример који Лукић наводи баналан је, мада функционално убедљив. Ипак, било који други пример у рангу његовог („прописано је ићи десном страном улице“), као што је поштовање прописâ о обавези плаћања пореза или старања о деци или обезбеђивања заштите на раду, тешко да се може објаснити на описани начин, из његове парадигме, као увиђање, аутономно, мада посредно, као прихватање тих нижих норми вредности *зайшо шийо* се њиховим поштовањем као средством остварују неке друге, више вредности, које обезбеђују друштво као највишу вредност.

Међутим, чини ми се да је слабост тог расуђивања још очигледнија са становишта његовог основног налаза о обавезности норме, какве год по пореклу и рангу, тек и искључиво на основу сједињавања субјекта с вредношћу која је циљ норме.²⁰ Овде нема „доказа“ да се субјект сјединио с вредношћу *друштво*, осим тога што наводи емпиријску чињеницу да људи живе у друштву, те да *зайшо* прихватају друштво као вредност. Дакле, он ту из чињенице (друштво као објективна вредност) изводи субјективну вредност, и то не као *тиреба да буде*, него као *јесће*, прихваћену и делотворну. Јер, каже, да није тако, „ми бисмо још одавно напустили друштво и настанили бисмо се на неком пустом острву“.²¹

Уосталом, том његовом закључку противречи већ напред описано расуђивање о сукобу вредности, „борби савести“ и „слабости воље“. Подсећам, речено је да формално и апстрактно виша вредност може бити надвладана ефективно и конкретно усвајањем ниже вредности када се воља на тај начин определи. Ако је то закључак општег карактера, не видим разлог из којег би се, као ни оправдање којим би се из њега изузела компарација вредности када је једна од њих друштво као највиша вредност.

¹⁹ *Исџо*.

²⁰ Упореди *исџо*, стр. 4.

²¹ *Исџо*, стр. 376.

IX. КАРАКТЕР ОБАВЕЗНОСТИ ПРЕМА ВРСТАМА НОРМИ

Описану обавезујућу правну снагу у пуном капацитету – или, боље рећи, очигледно – имају конкретне норме, јер је њихова обавезност *нейосредан* израз индивидуалне свести. То не значи да апстрактне норме не поседују обавезност те да зато нису истинске норме. Оне су, истина, неприлагођене и зато само понекад или често неправедне (што теорија права универзално истиче као њихово негативно и иманентно својство), али је њихова обавезност истог квалитета, само што је удаљена од субјекта (мада у њему!) све док се у конкретној ситуацији, у сасвим одређеној прилици, апстрактна норма не „представи“, не дефинише и не прецизира конкретном нормом која се остварује.²² Из сенке, из подсвести, из могућности, апстрактна норма, каже Лукић, у „одлучном тренутку ... појачава“ конкретну норму.²³

X. САНКЦИЈА ЗБОГ НЕПРИХВАТАЊА НОРМЕ ВРЕДНОСТИ

„Друштво може учинити обавезујућим своје вредности које нису постале наше, које ми нисмо прихватили, а то је врло важна ствар за право...“, пише Лукић.²⁴ У праву се очекује посредно (аутохетерономно) прихватање у великој мери због тога што се институционализоване правне норме већ налазе у друштву држави као њихова творевина, и одатле, споља, врше подстицај да се уваже описаним процесом усвајања и сједињавања. Држава (друштвене организације или неорганизовано друштво) стварају системе норми који су прихваћени зато што их подржава неки ауторитет који индивидуе прихватају, али не зато што је он, ауторитет, вредност по себи, већ зато што он издаје норме које би се ионако могле непосредно прихватити, јер изражавају вредности које проистичу: (а) из масе сличних судова вредности или (б) из активног учествовања чланова друштва у њиховом стварању. „И тако, ми се потчињавамо нормама ауторитета знајући да је он увек био коректан у свом издавању норми“, закључује Лукић.²⁵

Ово место је у доброј мери спорно, а, без обзира на то што су употребљене формулације колоквијалне, значења која изражавају тешко могу да се прихвате у контексту раније приказаних Лукићевих ставова. Идеје о

²² Види *истио*, стр. 374.

²³ *Истио*.

²⁴ *Истио*, стр. 376.

²⁵ *Истио*, стр. 378.

друштву (организованом у државу или неорганизованом) као врховној вредности и о прихваћеном ауторитету због његове „коректности“ очигледно су подстакнуте Дигијевим (Duguit) солидаристичким учењем, али у Лукићевом систему они изгледају тек као нужан, али не и као успешан, медијатор између индивидуе и друштва државе, аутономног обавезивања и изнуђене послушности.

Међутим, неопходно је било приказати и те идеје, да би се у непрекинутој нарацији дошло до појаве изнуђене покорности, за коју Лукић више пута наглашава да је „врло важна“ за право, а ја додајем: и за његово разумевање.

Право које не би било прихваћено у великој мери не би се ни остваривало, а то би, следствено разумевању друштва као врховне вредности (што, другом терминологијом казано, значи да је оно нужно за живот људи), повлачило за собом озбиљну претњу опстанку, због чега принуда у праву добија оправдање²⁶ и захтева да се објасни њена улога у приказаној концепцији обавезности правне норме.

Принуда предвиђена санкцијом јесте и норма као чињеница и норма као вредност, а као вредност, како је показано, може да се примени само ако је прихваћена непосредно или посредно. У пирамидалној структури санкција долази се до субјекта који норму санкцију мора да прихвати. „Мора“ се овде не односи на каузални однос између субјекта и санкције, већ на даље објашњење карактера правне обавезности. То значи да за оне који треба да примене принуду, а то су, како их Лукић означава, „владајући“ (хијерархијски последња инстанца), санкција представља норму вредност коју примењују зато што су је као вредност прихватили.

За „поданике“, напротив, покоравање санкцији, када изостане и посредна обавезност, јесте последица само дејства норме као чињенице. Другим речима, пише Лукић, тешко је замислити да санкција за њих може бити вредност, осим изузетно, када *делује* као вредност тако што неутралише „негативну вредност“, оснажујући вредност која је субјекту примарно означена нормом и која је прихваћена, а којој се избегавање напора (као вредност) првобитно супротставило.

Тако у овом Лукићевом објашњењу изгледа као да су се у феномену права, приказаном на примеру обавезности, помирили аутономно, хетерономно и принудно.²⁷

²⁶ Лукић не говори о оправдању принуде, већ само о њеном месту у конструкцији обавезности и делотворности права, с тим што он наглашава да је објашњење њене улоге тема која је кључна за теоријско формирање односа између позитивног и објективног права.

²⁷ Упореди *истио*, стр. 379.

XI. ИСХОД

Да би одговорио на своје почетно питање о реалном, делатном, објективном праву, које кореспондира с позитивним правом, поправљајући га или му бар дајући остварљиву могућност да буде боље, Лукић је морао, а то је и хтео, да се окуша у сфери онтолошког и гносеолошког промишљања дуалистичке и монистичке позиције у филозофији. Методски, ово разматрање претходи дефинисању порекла и карактера обавезности правне норме, али у мојој перцепцији, и сходно теми како је формулисана, овај осврт представља неку врсту епилога.

Он већ на почетку разматрања каже да су „несугласице“ у вези с тим проблемом (да ли се вредности стварају слободно или се нужно намећу) „дуге“, „бескрајне“ и „мучне“.²⁸ Корак по корак, он анализира доминантне позиције, критикује их и одбацује, поткрепљујући оспоравања аргументима.

Монистичка представа о свету као једном, која би била разумљива сама по себи, очигледно није принцип којим се може одговарати на постављено питање. Ипак, Лукић ту редукционистичку позицију ставља у контекст разматрања, чини се, једино у намери да ојача утисак исправности сопственог закључка. За монизам Лукић „окривљава“ логику, коју поистовећује с разумом, јер, каже, она „мисли узрочно“; она открива стварност у нужности и „окива“ је у „нужност“, „злоупотребљава“ принцип идентитета да би се монистички принцип одржао.²⁹ Принцип идентитета „не каже *иш̄и*а нека ствар јесте“, већ каже „да она *јес̄и*е оно *иш̄и*о *јес̄и*е“.³⁰

Логика се односи на суштину, али је не дефинише. Логика не хаје за дух, за унутрашњу слободу, већ за материју, и ту материјалну нужност проширује на слободу.³¹ У складу с тим, човек не ствара вредности, јер су и оне дате у стварности као нужности, тако да је и људско делање нужно када је мотивисано вредностима.

Монизам, дакле, тврди да је све = једно, шта год – свест или материја. Дајући назив том једном, монизам саопштава податак, али га не објашњава.

Насупрот логици, свакодневно искуство указује на слободу, односно потврђује постојање слободе: избора, вредновања и нормативног делања. Искуство, дакле, открива слободу у стварности. Лукић каже да се мора веровати искуству, а не логици, јер искуство открива слободу као „природу (духовне) ствари“.³²

²⁸ *Ис̄и*о, стр. 353.

²⁹ *Ис̄и*о, стр. 354.

³⁰ *Ис̄и*о.

³¹ Упореди *ис̄и*о, стр. 355.

³² *Ис̄и*о.

Однос те две стварности, материје и духа, нужности и слободе, успоставља се у даљој анализи тврђом да не може постојати нормативна обавеза као нужна обавеза, а пошто није нужна, нормативна обавеза може бити изазвана само слободом избора чињенице за вредност (*треба да буде*) или слободом пристајања на чињеницу као на вредност.

У дуалистичкој перцепцији се ова два света одсечно одвајају. Слобода и нужност су два конститутивна принципа, која су унутар себе и међу собом несводива.

Стварност је и узрокована и слободна; човек је и природно и духовно биће; право је и објективно и постављено, али темељ нормативне правне обавезе не могу бити и слобода и нужност. Слобода, а не нужност, јесте „узрок“ правне обавезе. Зато Лукићева гносеолошка позиција тражи непристајање на строго раздвајање два света. Они, извесно, постоје један поред другог, али се њихово сапостојање мора довести у везу, која, показано је, није нити може бити узрочна, а мора бити делотворна.

Објективна (природноправна) или постављена (позитивноправна) норма јесте вредност идеалног или чињеница материјалног света. Каква год по пореклу, норма тек у динамици и структури слободног духовног и материјалног делања, према обрасцу изведеном из моје претходне анализе: *суг-сйав-вредносй-сједињавање-обавезносй-делојворносй*, постаје нормативно обавезујуће право. А из света чињеничког и узрочног, позитивноправна норма се посредством слободног, свесног и вољног враћа у просторно-временску реалност као делатност извршења.³³

Бергсонова³⁴ филозофска интелектуалност и сензибилитет, које Лукић веома уважава и њима се повремено служи, додуше, не безрезервно, упитно су обележили његов закључак, у којем експлицитно каже: „Утврђујемо, дакле, један дуализам (који се, можда, то не знамо, своди у суштини такође на монизам као код Бергсона), нужност чињеница с једне стране, слободу наших делања, наше свести, наших идеала, с друге стране. Покушали смо да помиримо ту нужност и ту слободу, да учинимо могућим њихово сапостојање, не свдећи их једну на другу, али и не одвајајући их једну од друге,

³³ Нема потребе наглашавати да су за сазнање стварности, па тако и права као његовог дела, неопходне обе врсте (по)моћи – и искуство и разум (логика, како је Лукић овде интерпретира), према давно (од Канта) установљеној и већ колоквијалној констатацији да је „чулно сазнање без разума слепо“, а „разумско сазнање без искуства празно“.

³⁴ Бергсон је установио *élan vital* као последњи принцип свеколике стварности, види Анри Бергсон, *Ојлед о нейосредним чињеницама свесйи*, Младост, Београд 1970; исти, *Сйваралачка еволуција*, Космос, Београд 1932. Тај „животни замах“, „стваралачка еволуција живота“, непрекинуто стварање омогућено је слободом, којом се у неком духу, у сваком духу установљавају и прихватају вредности које покрећу стварање.

дајући их тако повезане и нераздвојне какве оне јесу у нашем свакодневном искуству“.³⁵

Ово је „интеракционистички дуализам“ (налик Декартовом³⁶), који прихвата да физичкo и духовнo понекад утичу једно на друго, али, разумљиво не каузално, како је Лукић и показао. Аргументација оспоравања Декартове тврдње о додиру душе и тела своди се на немоћ одговора на питање „где се и како догађа интеракција“, или, другим речима, „како нешто што није нигде може деловати негде“, иако је постојање узрочне везе између менталног и физичког очигледна.

Лукић резонује на супротним премисама и зато је његов закључак плаузибилан: веза између чињеница и вредности није узрочна, а „пинеална жлезда“ је за њега у духовној способности (моћи) да се опажене (спознате) чињенице утврђују путем *судова њостојања*, а затим посредством става и сједињавања претворе у вредности које обавезују.³⁷ Другим речима, то је делотворни дух, слободна, активна и стваралачка свест.³⁸

Иако су Лукићева анализа и закључци које изводи прихватљиви са становишта онога што се са дуалистичке позиције зна о односу „душе и тела“, духа и материје, вољног и нужног, идеалног и реалног, тачније психичког реалног и материјалног реалног, чини се (ипак) да карактер и интензитет интеракције два принципа, како је овде установљен, оставља несавладаном препреку између монизма и дуализма. Другим речима, „слабији“ облик дуализма не превазилази постојану границу између два хетерогена, супротстављена онтолошка исходишта.

Међутим, таквим расуђивањем, како је приказано, и проистеклим ставом Лукић је изградио поуздану методолошку основу за даље филозофско и теоријско позиционирање објективног права, а то је као задатак и назначио у својој тези.

³⁵ Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја њравне норме и њроблем објективної њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 363.

³⁶ Види Рене Декарт, *Медијације о њрвој филозофији*, Плато, Београд 1998; исти, *Сѡрасѡи душе*, Графос, Београд 1981.

³⁷ Упореди Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја њравне норме, и њроблем објективної њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 351.

³⁸ Упореди *истио*, стр. 360, 362.

ЛИТЕРАТУРА

- Бергсон 1932 – Анри Бергсон, *Сиваралачка еволуција*, Космос, Београд.
- Бергсон 1970 – Анри Бергсон, *Оглед о нејосредним чињеницама свесћи*, Младост, Београд.
- Васић 1993 – Радмила Васић, „Начело енергије у Систему филозофије права Радомира Лукића“, *Зборник Майице српске за друштвене науке*, 95, 147–157.
- Васић 2012 – Радмила Васић, „Радомир Д. Лукић: могућност заснивања социологије морала“, *Сто година социологије у Србији, Социолошки преглед*, XLVI/2 (посебно издање), 396–416.
- Декарт 1981 – Рене Декарт, *Стирасћи душе*, Графос, Београд.
- Декарт 1998 – Рене Декарт, *Медијације о првој филозофији*, Плато, Београд.
- Лукић 1972 – Радомир Д. Лукић, „Основни филозофски проблем права“, *Сјоменица у часи новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности*, Књ. 55, Посебна издања, Књ. CDLII, Београд.
- Лукић 1974 – Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, САНУ, Београд.
- Лукић 1977 – Радомир Д. Лукић, *Методологија права*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1978 – Радомир Д. Лукић, „Philosophie du droit“, у: *О филозофији права*, Међународни симпозијум 28–30. мај 1976, ур. академик Радомир Д. Лукић, САНУ, Београд, 77–88.
- Лукић 1987 – Радомир Д. Лукић, „Право као идеална (идеелна) појава“, *Зборник за теорију права*, 3, САНУ, Београд, 1–45.
- Лукић 1992 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије права. I Филозофија, II Филозофија права*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективне права*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.

Radmila Vasić*

DUALISME OU DÉPASSEMENT DU DUALISME DANS L'EXPLICATION DE LA FORCE OBLIGATOIRE DE LA NORME JURIDIQUE?

R é s u m é

Dans cette contribution je présente et j'analyse la fondation de la force obligatoire de la norme juridique traitée dans la thèse de doctorat de Radomir Lukić intitulée *La force obligatoire de la norme juridique et le problème du droit objectif*. Dans l'introduction je souligne que cette analyse est indispensable pour l'affirmation qu'un jugement expérientielle est possible à propos de l'existence d'un droit objectif, mais réel et efficace, ce qui représente la thèse démontrée par Lukić. Dans cet article, la nature idéale et subjective des valeurs est d'abord définie; on constate que les valeurs ne peuvent pas naître de la réalité objective et expérientielle et ensuite l'obligation triple de la norme juridique est montrée. L'une d'entre elles est l'obligation normative, et celle-ci est la clé pour la compréhension des postulats

* Professeur de la Faculté de droit de l'Université de Belgrade

théoriques de Lukić dans le cadre thématique délimité. La norme juridique a l'existence de fait et de valeur, mais elle oblige seulement en tant que valeur, si et quand elle est créée et acceptée par la conscience individuelle, qui doit y adhérer et s'y unir. La valeur suscite alors, de manière causale, l'action conforme à l'exigence (au besoin) issue de la norme. Par la suite je présente le rapport mutuel entre les valeurs acceptées qui sont en conflit, la valeur acceptée et la valeur "renversée", ainsi que la valeur non-acceptée et la société comme la valeur sublime. Je démontre que l'obligation ne peut être qu'autonome, que la valeur soit acceptée directement ou indirectement, et que par conséquent la sanction (coercition) ne peut pas représenter une caractéristique du droit. Les "sujets" n'acceptent pas, en général, la sanction comme valeur; les "dirigeants", par contre, mettent en œuvre la sanction parce qu'ils l'acceptent comme valeur, car il est impossible d'imaginer autrement le droit comme système et ordre efficaces. Dans la conclusion je donne une interprétation de l'essai de Lukić de qualifier son postulat théorique sur le caractère obligatoire de la norme juridique, dans le sens ontologique, comme le dépassement du dualisme. Sur cette base je propose ma propre conclusion: quoiqu'il représente la forme "faible" du dualisme, ce postulat ne permet pas de démontrer de manière évidente que la frontière entre deux principes ontologiques hétérogènes (et opposés) soit franchie.

Mots-clés: norme juridique, caractère obligatoire, valeur, subjectivité, autonomie

НОРМАТИВИСТА БЕЗ НОРМИ? – РАДОМИР Д. ЛУКИЋ У СИСТЕМУ ФИЛОЗОФИЈЕ ПРАВА

ЈАСМИНКА ХАСАНБЕГОВИЋ*

С а ж е т а к. – Шта је нормативизам, односно правни нормативизам? Како га Лукић одређује у свом *Систему филозофије права* и да ли је Лукић нормативиста по сопственом критеријуму? Може ли бити икакве филозофије права, а камоли нормативистичке, без (правних) норми као правних бића? Лукићева филозофскоправна теорија из његовог *Система филозофије права* овде је упоређена с његовом научном теоријом права, управо с обзиром на његова одређења правних бића у филозофској и одређења правног поретка и правног система у научној теорији права.

Кључне речи: Лукићев правни нормативизам, Лукићева филозофија права и научна теорија права, Лукићева концепција права, правна бића у Лукићевој филозофији права

О НОРМАТИВИЗМУ УОПШТЕ

Најпре о речи *нормативизам* и о појму нормативизма. Термин *нормативизам* је новијег датума. Настао је у 20. веку, а у највећи број општих речника још није ушао. У стручној терминологији пак – првенствено, у стручној правнотеоријској и правнофилозофској терминологији – реч *нормативизам* јесте уобичајена у језицима на континенту Европе, али није у енглеском језику, односно на англоамеричком говорном подручју.

И реч *нормативизам* и појам нормативизма настали су да би означили и одредили пре свега Келзенову концепцију права, а онда и друге мање-више сродне концепције. Једно од првих појмовних одређења нормативизма сустрече се у чувеној *Великој совјетској енциклопедији*.¹ Ту се каже:

---

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

¹ *Большая советская энциклопедия (БСЭ)*, друго и треће издање, Москва 1950–1958, 1960; и 1969–1978, 1981, сада доступно и онлајн. Друго издање, гл. ред. Б. А. Введенцкий, у 30. тому из 1954. садржи две одреднице: *нормативизм* и *нормативистская школа права*, стр. 179–180, а треће издање, гл. ред. А. М. Прохоров, у 18. тому из 1974. садржи само

„Нормативизам – једна од главних школа буржоаске правне теорије у XX веку. Повезан је с позитивизмом, који је буржоаском правном теоријом доминирао у XIX веку. Позитивизам је редуковао правну науку на опис и логичку систематизацију постојећег права и прогласио друштвено-економска објашњења сувишним. Нормативизам је развио тај приступ у још ригиднијем облику, тражећи да правна наука занемари друштвене чиниоце који утичу на законодавца, на судове и на понашање народа у сфери права, и да одбаци друштвено вредновање постојећег права. Нормативизам сматра да право треба да буде изучавано у ‘чистом облику’ као специјална нормативна сфера, независно од друштвеног живота и економских и политичких услова (па се стога назива чиста теорија права). Нормативизам је заснован на неокантовској идеји да су *треба* и *јесте* неодојиви једно од другог [А ТРЕБА ДА СТОЈИ: *несводиви једно на друго* – прим. Ј. Х.] и да се прво не може извести из другог. ‘Право се може одредити само правом, а правна снага је у њему самом.’

Нормативизам је у целини усмерен против марксистичког схватања права, као елемента надградње који је одређен друштвено-економским и политичким условима класног друштва. За разлику од марксизма, нормативизам негира могућност друштвеног вредновања буржоаског права. Водећи представници ове школе јесу аустријски правник Х. Келзен и његови следбеници А. Фердрос, А. Меркел, Ј. Кунц и Ш. Ајзенман. Принципе нормативизма су такође бранили Х. Навиаски (Немачка) и К. де Малбер (Француска). Нормативизам је имао много присталица у Европи између два светска рата. После Другог светског рата његов значај опада у Европи, иако је и даље утицајан у једном броју латиноамеричких земаља.²

Када се горенаведено совјетско одређење нормативизма упореди с онима из других језичких и идејних средина, запажа се да се она не разликују суштински.

На немачком говорном подручју *Дуген* је један од ретких речника општег језика у којима постоји реч *нормативизам*, чије се значење одређује као „*Theorie vom Vorrang des als Norm Geltenden, des Sollens vor dem Sein, der praktischen Vernunft vor der theoretischen*“³ (тј. као теорија о првенству онога

једну одредницу *нормативизм*, стубац 382–383. Те се одреднице међусобно понешто разликују садржински, а нарочито по степену идеологизованости.

² *Нормативизм*, *Большая советская энциклопедия (БСЭ)*, треће издање, гл. ред. А. М. Прохоров, Советская энциклопедия, Москва 1969–1978, 1981, у 18. тому, 1974, стубац 382–383. Енглески превод те одреднице: *Normativism, The Free Dictionary – Encyclopedia*, доступан је онлајн, а претходи му упозорење: *The following article is from The Great Soviet Encyclopedia (1979). It might be outdated or ideologically biased.*

³ <http://www.duden.de/rechtschreibung/Normativismus>, приступљено 25. X 2014.

што важи као норма, првенству требања над бивањем, практичког ума над теоријским).

У немачком стручном језику *Normativismus* је филозофски термин, али појам нормативизма означава превасходно правнотеоријски и правнофилозофски концепт, сходно којем право треба схватити као у себи затворен систем норми, чије се важење заснива на основној норми (*Grundnorm*), а не на историјском акту. Нормативизму се супротставља правни реализам, по којем је све право у крајњој линији засновано не у основној норми, већ у догађају – освајању власти, па стога право не представља затворен нормативни систем, већ историјски, развојно отворен, емпиријски процес. Нормативизам се може сматрати методолошким претходником природноправних учења, која исто тако тврде да је основна нормативност – тј. природно право – независна од сваке историчности, док правни реализам представља језгро сваког стварно емпиристичког разумевања права. Духовноисторијски посматрано, нормативизам се сусреће пре свега у европском простору, док англосаксонско разумевање права показује блискост реализму.⁴

У француском стручном језику нормативизам (*normativisme*) јесте систематски нормативни став.⁵ Међутим, то је и у француском превасходно правнотеоријски појам који означава Келзенову теорију права, која настојећи да се ослободи сваке идеолошке примисли, проглашава да је правни систем заснован на хијерархији норми. По схватањима која се означавају као нормативизам, норму као норму у правном поретку одређује нека друга норма. Правни поредак је стога аутореференцијалан, тј. регулатор који сâм одређује своје норме. Такав правни нормативизам своди државу на скуп правних односа: држава и право су идентични. Држава се своди само на правни поредак, на сâм легитимни и суверени поредак права. Ханс Келзен и његов нормативизам супротстављају се Карлу Шмиту и децизионизму.⁶

И у италијанском стручном језику нормативизам (*normativismo*) јесте основна идеја утемељена у модерним правним концепцијама у којима је појам права сродан појму норми. Основна идеја нормативизма темељи се у схватању права као структуре сачињене од правних прескрипција, чија је сврха да уз помоћ правде створе поредак. Сходно нормативизму, све право произлази из основне норми (*Grundnorm*), из које све то остало потом произлазеће право треба да буде складно изведено (мада постоји одређена нејасноћа о пореклу те основне норми). Најистакнутији представник те теорије

⁴ <http://de.wikipedia.org/wiki/Normativismus>, приступљено 25. X 2014.

⁵ Тако према речнику француског Националног центра за текстуалне и лексикалне изворе (*Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales*), <http://www.cnrtl.fr/definition/normativisme>, приступљено 25. X 2014.

⁶ <http://fr.wikipedia.org/wiki/Normativisme>, приступљено 25. X 2014.

јесте теоретичар Ханс Келзен, који је намеравао да изгради *чистио учење о љраву* (или *чистиу теорију љрава*), ослањајући се првенствено на принцип урачунавања, који је класични израз нормативизма.⁷

Све у свему, у италијанском стручном језику нормативизам је концепција по којој се право, суштински посматрано, састоји од норми, схваћених као регулативни ентитети (требања) који обавезују, а који су, суштински посматрано, несродни с другима и несводиви на друге. Али, треба такође имати на уму да нормативисти уопште нису унисони при дефинисању норме. Нормативизам је компатибилан с различитим концепцијама: било с правним позитивизмом, било с јуснатурализмом, било с правним реализмом. Два примера нормативистичког правног позитивизма (према којем се правни поредак састоји само од норми, а чији последњи основ важења, с друге стране, јесте једна норма, основна норма) јесу теорије Ханса Келзена и Херберта Харта. Два примера нормативистичког реализма (према којем се право састоји од норми схваћених као веровања што постоје у свести која их сматра обавезујућим) јесу теорија Алфа Роса у делу *О љраву и љравди* (бар по неким тумачењима) и позиција Енрика Патара.⁸

Овим поводом треба истаћи да се италијанска теоријскоправна мисао (наравно, по мом сазнању) највише бавила правним нормативизмом и најдаље стигла у томе, па се у њој у оквиру разликовања теорија права и теорија правне науке, а превасходно међу оним првим, среће подела на нормативистичке (чија је парадигма *Чистиа теорија љрава* Ханса Келзена из 1960) и реалистичке (чија је парадигма *О љраву и љравди* Алфа Роса из 1953, односно 1958). Унутар пак теорија правне науке, чија је нормативистичка парадигма опет Келзен с поменутиим делом, јављају се значајни епистемолошки проблеми, на које указује Рикардо Гвастини.⁹

Коначно, на енглеском говорном подручју, као што је речено, реч *нормативизам* не само што није ушла у опште речнике него се и у стручном језику толико ретко користи да се не сусреће не само у електронским речницима на интернету (с поменутиим изузетком у *The Free Dictionary – Encyclopedia*, где се одредница *Normativism* даје као енглески превод руске одреднице *Нормативизм* из *Велике совјетске енциклопедије* из 1979 [sic!], уз претходно упозорење да та одредница може бити застарела или идеолошки пристрасна) већ одреднице *Normativism* нема ни у најуже стручно-правним речницима

⁷ <http://it.wikipedia.org/wiki/Normativismo>, приступљено 25. X 2014.

⁸ <https://it.answers.yahoo.com/question/index?qid=20090227022855AASbNVf>, приступљено 25. X 2014.

⁹ Riccardo Guastini, „Problèmes épistémologiques du normativisme en tant que théorie de la science juridique“, *Revue de Métaphysique et de Morale*, 4 (1997), стр. 551–563 (овај број *Ревје за метафизику и за морал* тематски је посвећен филозофији права).

односно енциклопедијама, на пример, ни у *Речнику љравне теорије* Брајана Бикса,¹⁰ нити у двотомној *Енциклопедији филозофије љрава* приређивача Кристофера Берија Греја.¹¹

Да је ово трајна карактеристика стања у англоамеричкој литератури, потврђује се и увидом у зборник *Нормативиста и норме: критичка разматрања келзенијанских тема*, који су приредили Стенли Полсон, један од најпризнатијих познавалаца Келзенове мисли у англоамеричком свету, и Бони Личевски Полсон.¹² У том се зборнику термин *normativism* такође налази веома ретко иако је зборник у целини посвећен критичком разматрању феномена нормативности у келзенијанским темама. Као нормативизам се ту означава одређени, келзенијански тип правне науке или правне теорије управо у раније поменутом Гвастинијевом смислу, чији прилог једини и садржи реч *normativizam* у наслову. Гвастинијев прилог садржински представља енглеску, нову верзију италијанског текста,¹³ чије водеће идеје аутор разматра и у оном горепоменутом чланку на француском, објављеном у *Ревизији за метафизику и за морал* пре енглеске верзије.

Закључујући овај кратки преглед терминолошког и појмовног одређења нормативизма, чини се да се може рећи да се у стручном правнотеоријском односно правнофилозофском језику реч *normativizam* користи у три значења. У првом, најчешћем а најужем – *normativizam* означава Келзеново и њему сродна схватања права као скупа хијерархизованих норми позитивног права, које се могу свести на једну или на мањи број основних норми, у сваком случају, скупа правних норми које су потпуно самосталне појаве, независне од било којих других, те се стварају саме од себе, стварајући једна другу независно од било чега фактичког. У другом, ширем значењу – *normativizam* означава схватање права као скупа правних норми, и то било позитивноправних, било природноправних, било и позитивноправних и природноправних норми. У трећем, најширем значењу нормативизма, право се схвата друкчије или шире, али опет су правне норме оне које дају правни карактер осталим ненормативним елементима права, дакле, опет правне

---

¹⁰ Brian Bix, *A Dictionary of Legal Theory*, Oxford University Press, Oxford, New York 2004, стр. 149.

¹¹ *The Philosophy of Law: An Encyclopedia*, Vol. II, ed. Christopher Berry Gray, Garland Publishing, New York, London 1999, стр. 596.

¹² *Normativity and Norms: Critical Perspectives on Kelsenian Themes*, ed. Stanley L. Paulson, Bonnie Litschewski Paulson, Clarendon Press, Oxford, New York 1998.

¹³ Riccardo Guastini, „Normativism or Normative Theory of Legal Science: Some Epistemological Problems“, in: *Normativity and Norms: Critical Perspectives on Kelsenian Themes*, ed. Stanley L. Paulson, Bonnie Litschewski Paulson, Clarendon Press, Oxford, New York 1998, стр. VI и стр. 317–330.

норме било представљају било садрже критеријум правности, па у том смислу готово да би се могло рећи да скоро свака концепција права представља (правни) нормативизам.

С претходне тачке гледања, сматрам, Лукићева теоријскоправна и филозофскоправна позиција у одређењу права може да се означи као нормативизам у другом и трећем значењу, али не и у првом, најчешћем и најужем. Но, пре него што се изнесу аргументи за ову тезу, треба изложити како сâм Лукић одређује нормативизам у свом *Систему филозофије њрава* и да ли је нормативиста по сопственом критеријуму.

ШТА ЈЕ НОРМАТИВИЗАМ ПРЕМА ЛУКИЋЕВОМ СИСТЕМУ ФИЛОЗОФИЈЕ ПРАВА?

Лукић сматра Келзеново гледиште најистакнутијим нормативизмом.¹⁴ Нешто пре тога назива га, још прецизније, чистим нормативизмом¹⁵ и одмах потом наглашава да истицати нормативност права никако није нормативизам, зато што је нормативност права један веома важан чинилац права управо стога што је „право несумњиво у првом реду норма“.¹⁶ „Нормативизам“ – каже он ту – „као негативно схватање права постоји тек ако се сувише нагласи самосталност норми, ако се правној логици да сувише значаја. ... Зато се нормативизам мора одбацити...“¹⁷ А у одељку *Нормативизам* Лукић говори о Келзеновом, особеном, формалном нормативизму, који је супротан природноправном, материјалном нормативизму.¹⁸

Ови Лукићеви ставови би могли на први поглед деловати и некохерентно и чак противречно, али то није тако. Када се има на уму не само горенаведено него и остало што Лукић каже о нормативизму, може се закључити да и он назива нормативизмом разна схватања права (вероватно зато што то чине други, зато што је то уобичајено у језичкој пракси) и да уочава различите врсте нормативизма: Келзенов, најистакнутији, чист, формални нормативизам, затим, природноправни, материјални нормативизам и, коначно, друге, остале нормативизме, које није именовао ни по типу, врсти, ни по аутору, носиоцу, представнику. То је сасвим у складу с она три значења речи

¹⁴ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 365, у одељку под насловом „Нормативизам“, стр. 365–372.

¹⁵ *Истио*, стр. 362.

¹⁶ *Истио*, стр. 363.

¹⁷ *Истио*.

¹⁸ *Истио*, стр. 366.

нормативизам (уже, шире и најшире), до којих се, као што се видело, може доћи и независно од Лукића.

Међутим, иако се у језичкој пракси различита схватања права називају нормативизмом, изгледа да се са сигурношћу може претпоставити да такву праксу Лукић не би препоручио, већ би сматрао да нормативизмом треба називати једино оно схватање права које сувише наглашава самосталност правних норми (попут Келзеновог и њему сличних), за које он сматра да се мора одбацити. У том смислу, без сумње, Лукићева позиција није нормативизам и он није нормативиста. То, дакле, важи за оно прво, најчешће и најуже значење нормативизма.

А зашто се са сигурношћу може претпоставити Лукић да не би препоручио, не би сматрао да нормативизмом треба називати и друга схватања права која у први план стављају правне норме као суштински елемент права и критеријум правности? Зато што изреком каже да истицати нормативност права никако није нормативизам.¹⁹ У том смислу, нормативизам у другом и трећем, тј. ширем и најширем значењу Лукић уопште не би звао нормативизмом иако је постојећа језичка пракса друкчија.

Да закључим одговор на постављено питање: Лукићева правнотеоријска и правнофилозофска позиција по његовом сопственом схватању нормативизма није нормативизам. То није нормативизам у првом, најужем и најчешћем значењу. Али, с обзиром на језичку праксу употребе ове речи – коју он сâм, истина, не би подржао – Лукићево схватање права може се означити као нормативизам у ширем смислу, зато што норму Лукић сматра – ако не суштинским елементом права, оно, без икакве сумње (јер то изричито каже) – веома важним елементом, несумњиво прворазредног значаја.²⁰

Када је реч о нормативизму у трећем, најширем значењу те речи, које обухвата и правни позитивизам, и јуснатурализам, и правни реализам (који Лукић назива правним социологизмом), под условом да у свом схватању права истичу правне норме као битан елемент права, мада њихово важење или пак критеријум правности могу бити одређени ненормативним, фактичким, реалним, друштвеним елементима или чиниоцима права – у том случају се може чврсто стати на становиште да Лукић сâм себе, тј. своју правнотеоријску и правнофилозофску позицију скоро сигурно не би сврстао у нормативизам, премда би се и то могло учинити ако би се његова позиција реинтерпретирала у смислу једне интегралне теорије права.²¹

¹⁹ *Истио*, стр. 363.

²⁰ *Истио*.

²¹ О томе види Јасминка Хасанбеговић, „О филозофији права Радомира Д. Лукића“, у: *Лејенде Београдској универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“*, Београд 2014, стр. 289–296. Поводом интегралних или интегралистичких теорија

Укратко, Лукић није нормативиста у свом, тј. најужем значењу нормативизма, али јесте нормативиста у ширем и најширем значењу те речи зато што правне норме сматра веома важним елементом права, штавише, као што је указано, правне норме сматра елементом права од несумњиво прворазредног значаја.

Сада нам се поставља следеће питање:

Може ли бити икакве филозофије њрава, а камоли нормативне или чак нормативистичке, без њравних норми као њравних бића?

У свом *Систему филозофије њрава* Лукић наводи десет главних правних бића: 1) правни субјект, 2) људска права и слободе, 3) правни однос, 4) субјективно право, 5) правне акте: (а) устав, (б) закон, (в) појединачне акте и (г) приватне акте, 6) државу, 7) брак, 8) породицу, 9) својину и 10) прекршаје права. Као што се види, међу Лукићевим главним правним бићима нема правне норме, нема правних норми. Како је то могуће? Је ли Лукић, као што је управо речено, *нормативиста без норми*, тј. још прецизније, *нормативиста* у ширем и најширем значењу те речи, а *без норми*, зато што, као што сâм каже, правне норме сматра веома важним елементом права, чак, правне норме сматра елементом права од несумњиво прворазредног значаја, али их међу главним правним бићима ипак не наводи!?!

Позабавимо се сада Лукићевим одређењем појма правног бића да бисмо нашли одговор на питање зашто међу његовим главним правним бићима нема правних норми. Дакле, шта су, према Лукићу, правна бића? У свом *Систему филозофије њрава*, и то, наравно, у другом делу – у *Филозофији њрава*, појму правнога бића посветио је тек непуну страницу.²² Претходно, у првом делу свог система, дакле у *Филозофији*, Лукић подробније одређује и општи појам бића²³ и разне врсте бића,²⁴ где, говорећи о реалном свету, говори и о друштвеним нормама,²⁵ а потом, говорећи о идеалном свету, тј. идеалним појавама,²⁶ говори и о вредностима и о правилима, тј. нормама.²⁷ Погледајмо сада редом шта Лукић каже о бићима (појавама, феноменима) која су норме.

и схватања права, треба рећи да Лукић неоправдано и помало иронично каже: „Уместо појма права на овај начин се у ствари цела теорија права проглашава правним појмом“, *Истио*, стр. 337–351, а посебно стр. 343.

²² Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, стр. 453–454.

²³ *Истио*, стр. 124–125.

²⁴ *Истио*, стр. 125–220.

²⁵ *Истио*, стр. 172–173.

²⁶ *Истио*, стр. 202–220.

²⁷ *Истио*, стр. 219–220.

За Лукића је, унајкраће, свет све што постоји; то је скуп, целина најразноврснијих бића као основних, релативно самосталних јединица постојања,²⁸ које се могу назвати и појавама, феноменима, а које Лукић дели у две основне врсте: реалне и идеелне.²⁹

Међу реална бића (феномене, појаве) Лукић убраја и друштвене норме, којих има више врста, а најглавније су обичаји, морал и право.³⁰ Дакле, за Лукића, нема никакве сумње, правне норме јесу реална бића.

Међу пак идеелна бића (феномене, појаве) Лукић, као посебне врсте идеелних појава, наводи вредности и правила (норме). Ту Лукић најпре објашњава разлику између вредности и норми, а потом разјашњава којим својим аспектима норме припадају реалним појавама, а којим пак својим аспектима припадају идеелним појавама.³¹ Рецимо узгред да би се на овоме месту Лукићева позиција могла развити даље на нелукићевски, већ, по моме мишљењу, плодноснији начин који упућује на четири типа егзистенције права, тј. на четири врсте (или аспекта) постојања правних норми: обично (тј. материјално), значењско, важењско и вредносно постојање.³² Али, за то у овом оквиру нема простора. Зато се вратимо Лукићу на поменутоме месту. Ту, на самом крају излагања о бићу, односно на самом крају излагања о вредностима и правилима (нормама) [као бићима – подразумева се], дословце у последњој реченици, која је уједно и последњи пасус, Лукић каже:

„С обзиром на значај норми за право, о њима ће се говорити у филозофији права.“³³

Међутим, у другом делу, у *Филозофији љрава*³⁴ нема говора о нормама, у том смислу што нема ниједног наслова који садржи реч(и) (*љравна*) норма, а нема ни учења о (правним) нормама под било којим насловом или

²⁸ *Исјо*, стр. 124.

²⁹ *Исјо*.

³⁰ *Исјо*, стр. 172–173.

³¹ *Исјо*, стр. 219–220.

³² О томе први пут: Јасминка Хасанбеговић, „Две заблуде о праву парадигматичне за модерно континентално-европско поимање права“, у зборнику радова с научног скупа *Преисјиивање љојма љрава*, одржаног 4. децембра 2002, поводом обележавања тридесетогодишњице Правног факултета у Подгорици, у штампи; затим, а први пут у вези с критиком Лукићеве концепције: Јасминка Хасанбеговић, „О филозофији права Радомира Д. Лукића“, усмено излагање 8. новембра 2007, у: *Leitende Beogradској универзитетској библиотеци*, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд 2014, стр. 289–296, посебно стр. 295; а развијеније Jasminka Hasanbegović, „Are There Legal Norms? – Four Existences of Legal Norms“, in: *Positivität, Normativität und Institutionalität des Rechts*, Festschrift für Werner Krawietz zum 80. Geburtstag, Hrsg. Aulis Aarnio, Thomas Hoeren, Stanley L. Paulson, Martin Schulte und Dieter Wyduckel, Duncker & Humblot, Berlin 2013, стр. 615–637.

³³ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љрава*, стр. 220.

³⁴ *Исјо*, стр. 317–553.

насловима, а камоли теорије (правних) норми. Стога цитирана реченица показује озбиљан превид неимара ове импозантне интелектуалне грађевине, коју је назвао *Систем филозофије љрава*. У смислу учења о нормама, односно теорије норми и, посебно, правних норми, Лукићева дела *Теорија државе и љрава* и *Увод у љраво* пружају неупоредиво више.

Врћатимо се сада проблему правних норми као правних (не)бића у Лукића. Видели смо да у првом делу *Система*, тј. у *Филозофији*, норме, па и правне норме, за њега постоје и као реална и као идеелна бића, тј. и као реалне и као идеелне појаве; затим, да најављује говор о њима у *Филозофији љрава*, али да је тај говор изостао; и, коначно, да међу његовим главним правним бићима, којих има десет, недостају правне норме. Не можемо претпоставити да Лукић сматра правне норме споредним правним бићима зато што, показали смо, правне норме сматра не само веома важним елементом права него и елементом права од несумњиво прворазредног значаја.³⁵ Покушајмо, на крају, да изостанак правних норми међу главним правним бићима у Лукића објаснимо или бар осветлимо уз помоћ његовог појма правног бића.

Шта су правна бића по Лукићу? Појам правног бића Лукић није одредио садржински дефиницијом правног бића, а није га одредио ни по обиму, одређујући основне врсте свих правних бића,³⁶ већ је утврдио само десет главних правних бића, и то не изјашњавајући се изричито да ли је та декатомна подела исцрпна или није, тј. да ли су то једина главна правна бића или их има још.³⁷ Међутим, иако појам правног бића Лукић није прецизирао класичним логичким начинима: садржински – дефиницијом, нити по обиму – деобом (тј. дивизијом) појма „правно биће“, ипак је дао довољно битних ознака, својстава или карактеристика правног бића које омогућавају да се појам правног бића бар посредно одреди, а онда можда и дефинише, тј. реконструише у Лукићевом духу.

Шта нам под насловом *Појам љравној бића* каже Лукић? Каже да правна бића имају везе с основном садржином права (која је суштински иста бар за сразмерно развијена савремена друштва); да су правна бића делови правног система, али да никако нису ни правне гране, ни правне области, а можда ни правне установе; да су правна бића уже целине од правних грана; да правно биће чини скуп правних норми које регулишу одређени скуп друштвених односа суштински исте врсте; да правна бића јасно показују везу између онтолошког фактичког елемента (људи и њихових односа) и правног елемента (норми које те односе регулишу), односно јасно показују утицај тог

³⁵ *Истио*, стр. 363.

³⁶ *Истио*, стр. 453–454.

³⁷ *Истио*, стр. 454–483.

онтолошког елемента и њиме одређеног објективног права на нормативан позитивноправни елемент, на тесну везу позитивног и објективног права, као и на одступања позитивног од објективног права.³⁸

Из претходног, чини се, јасно следи да су, према Лукићу, правна бића делови правног система, који представљају целине, и то целине које су уже од правне гране, дакле, правне установе или њима сличне целине какве чине скупови правних норми које регулишу одређене скупове друштвених односа суштински исте врсте, показујући везу између реалних друштвених односа (и њима одређеног објективног права), с једне, и позитивноправних норми које их регулишу, с друге стране, тј. показујући како утицај првих на позитивноправни израз њиховог регулусања, тако и одступања одређених делова позитивног права од одговарајућих делова објективног права у датим друштвеним односима.

Ова рогобатна реконструкција Лукићеве дефиниције правног бића, упркос свој својој гломазности, ипак нам, чини се несумњиво, омогућава више важних закључака:

Најпре, правне норме по Лукићу, и прецизније, у Лукићевом *Систему филозофије љрава* – дефинитивно – нису правна бића. Правне норме су *елементни* правних бића, али саме по себи и саме за себе нису правна бића. Ово је озбиљна филозофска недоследност, мањкавост, а каткад и противречност сваке, па и Лукићеве нормативне концепције права у *Систему филозофије љрава*, које, ваља приметити, нема у његовим правнонаучним теоријским делима: *Теорији државе и љрава* и *Уводу у љраво*.

Друго, треба запазити да не само што било који скуп правних норми није правно биће него ни ма каква целина сродних правних норми које регулишу суштински исте или сродне друштвене односе такође није правно биће, већ је то само она таква целина која је ужа од правне гране. А када се такво Лукићево одређење правног бића примени на његових десет главних правних бића, опет се уочавају неконзистентност и некохерентност тако одређеног појма правног бића у односу на нека од главних правних бића, нпр. почев од правног субјекта, преко правног односа, субјективног права, па и свих могућих правних аката, све до државе, а, у битном, и до прекршаја права (као последње врсте главних правних бића). Јер, ни за једно од примерице поменутих главних правних бића не може се рећи да представља целину сродних правних норми које регулишу суштински исте или сродне друштвене односе и истовремено представља целину која је ужа од правне гране. Све и када се на Лукићева главна правна бића из његовог *Система филозофије љрава* примени његово – најбеневоолентније протумачено и допуњено – учење

³⁸ *Исто*, стр. 453–454.

о правном или државноправном поретку и његовим елементима, опет се уочавају неконзистентности и некохерентности.³⁹

Све у свему, Лукић нам се у свом *Систему филозофије њрава* показује као нормативиста без норми, тј. сасвим прецизно, као нормативиста не у свом, тј. најужем значењу нормативизма, већ у ширем и најширем значењу те речи, али ипак, нормативиста без норми као правних бића.

ЛИТЕРАТУРА

- Бикс 2004 – Brian Bix, *A Dictionary of Legal Theory*, Oxford University Press, Oxford, New York.
- БСЭ 1954 – „Нормативизм“, „Нормативистская школа права“, у: *Большая советская энциклопедия*, друго изд., гл. ред. Б. А. Введенцкий, Москва 1950–1958, 1960; Том 30, 179–180.
- БСЭ 1974 – „Нормативизм“, у: *Большая советская энциклопедия*, треће изд., гл. ред. А. М. Прохоров, Москва 1969–1978, 1981; Том 19, 382–383.
- Гвастини 1997 – Riccardo Guastini, „Problèmes épistémologiques du normativisme en tant que théorie de la science juridique“, *Revue de Métaphysique et de Morale*, 4, 551–563.
- Гвастини 1998 – Riccardo Guastini, „Normativism or Normative Theory of Legal Science: Some Epistemological Problems“, in: *Normativity and Norms: Critical Perspectives on Kelsenian Themes*, ed. Stanley L. Paulson, Bonnie Litschewski Paulson, Clarendon Press, Oxford, New York, VI, 317–330.
- Греј (ур.) 1999 – *The Philosophy of Law: An Encyclopedia*, Vol. II, ed. Christopher Berry Gray, Garland Publishing, New York, London.
- Дуден – „Normativismus“, <http://www.duden.de/rechtschreibung/Normativismus>, приступљено 25. X 2014.
- Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Полсон, Личевски Полсон (ур.) 1998 – *Normativity and Norms: Critical Perspectives on Kelsenian Themes*, ed. Stanley L. Paulson, Bonnie Litschewski Paulson, Clarendon Press, Oxford, New York.
- Хасанбеговић 2002 – Јасминка Хасанбеговић, „Две заблуде о праву парадигматичне за модерно континентално-европско поимање права“, у: Зборнику радова с научног скупа *Преиспитување њојма њрава*, одржаног 4. децембра 2002, поводом обележавања тридесетогодишњице Правног факултета у Подгорици, у штампи.
- Хасанбеговић 2013 – Jasminka Hasanbegović, „Are There Legal Norms? – Four Existences of Legal Norms“, in: *Positivität, Normativität und Institutionalität des Rechts*, Festschrift für Werner Krawietz zum 80. Geburtstag, Hrsg. Aulis Aarnio, Thomas Hoeren, Stanley L. Paulson, Martin Schulte und Dieter Wyduckel, Duncker & Humblot, Berlin, 615–637.
- Хасанбеговић 2014 – Јасминка Хасанбеговић, „О филозофији права Радомира Д. Лукића“, у: *Лејенде Београдској универзитетској библиотеци*, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд, 289–296.

³⁹ О томе више види Јасминка Хасанбеговић, „О филозофији права Радомира Д. Лукића“, посебно стр. 292–294.

Jasminka Hasanbegović*

A NORMATIVIST WITHOUT NORMS? – RADOMIR D. LUKIĆ
IN *THE SYSTEM OF THE PHILOSOPHY OF LAW*

S u m m a r y

What is normativism, and what is legal normativism? How does Radomir Lukić define it in *The System of the Philosophy of Law*? Is Lukić a normativist according to his own criterion? Is any philosophy of law – and especially legal normativism – possible without (legal) norms as legal beings? Lukić's philosophical legal theory, as presented in *The System of the Philosophy of Law*, is compared in this study with his scientific theory of law, taking into account his concept of legal beings in his philosophical theory of law and his definition of legal order and legal system in his scientific legal theory.

Key words: Radomir Lukić's legal normativism, Radomir Lukić's philosophy of law and scientific theory of law, Radomir Lukić's concept of law, legal beings in Radomir Lukić's philosophy of law

---

* Full Professor at the Faculty of Law of the University of Belgrade

ЗАПАЖАЊА О АКСИОЛОГИЈИ (ПРАВА) РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

ДАНИЛО Н. БАСТА*

С а ж е т а к. – У филозофији и филозофији права проф. Лукић је имао два основна уверења, која су уједно била и два његова чврста упоришта. Прво, и филозофија уопште и филозофија права морају имати систематски карактер. Друго, филозофија права мора произлазити из опште филозофије, по правилу ауторове. Саобразно тим уверењима, проф. Лукић је најпре развио своју општу филозофију космолошког усмерења, а затим је на њеној основи изградио сопствену филозофију права. За њега општа филозофија има три дисциплине: онтологију, аксиологију и гносеологију. Аналогно томе, и филозофија права се састоји од онтологије права, аксиологије права и гносеологије права. Структура филозофије права јесте веран одраз структуре Лукићеве опште филозофије која је замишљена и изведена као филозофија света.

Код Лукића положај аксиологије (права) није самосталан. Напротив, она је сасвим потчињена онтологији (права). Штавише, могло би се говорити о томе да је аксиологија (права) тек дериват онтологије (права). Исто тако, могло би се, због начина на који је Лукић одредио однос онтологије и аксиологије, говорити о његовој аксио-онтологији, односно онто-аксиологији.

У овом саопштењу се износи и образлаже основно критичко запажање да проф. Лукић није с потребном истанчаности и обазривости размотрио сложено и уистину средишње питање о односу између *јесте* и *и треба*, *бивсјивовања* и *нормативности*, да га није изоштрио до мере која би омогућила избегавање непожељних консеквенција, попут жртвовања аксиологије онтологији.

Велика је Лукићева заслуга што је код нас међу првима, сходно логици и садржини своје онто-аксиологије, опстанак света као највишег добра, добра по себи, подигао на ранг моралне дужности, чиме је понудио и поставио чврст темељ за једну веродостојну еколошку етику. На тлу Лукићеве онто-аксиологије појам достојанства није ограничен на човека, него се односи на сва бића света. Тако се показује да је достојанство живота као таквог жаришна мисао Лукићеве онтологије-аксиологије.

Велику недоумицу побуђује положај правде у Лукићевој правној аксиологији, јер она ту није схваћена и одређена као еминентно правна вредност, него је увршћена у друштвено-правне вредности. Није мања сумњачавост коју изазива Лукићево издвојено разматрање о правичности, што је последица уверења да она постоји поред правде, од ње донекле независна и посебна.

Између вредности о којима се говори у Лукићевој општој аксиологији и оних о којима је реч у његовој правној аксиологији постоји скоро потпуна кореспонденција. Изузетак је лепо. Док ово заузима високо, у ствари најистакнутије

---

* Редовни члан Српске академије наука и уметности, Одељење друштвених наука

место у Лукићевој општој аксиологији, у аксиологији права га нема као посебне вредности, чиме је знатно сужен поглед на естетске аспекте права, што нипошто не значи да их је Лукић потпуно изгубио из вида.

Треба одобрити и подржати Лукићев *начин* разматрања правних вредности, јер је при том, сасвим у аристотеловском духу, испољио тежњу да се избегне било каква апсолутизација.

Кључне речи: општа филозофија, онто-аксиологија, вредности (права), лепота, правда

Критички став, који је у наредним запажањима заступљен приближно колико и афирмативни, унапред је оправдан и личним ауторовим искуством. Он је, наиме, као студент прве године пре пола века (1964) имао прилику да на Правном факултету у Београду слуша предавања из Увода у право, која је повремено држао проф. Радомир Д. Лукић, а нешто доцније и она из Политичке теорије државе, предмета који је у то време постојао на Управно-правном смеру. На часовима из овог другог предмета неретко се критички расправљало о појединим теоријским питањима. Студенте је на такву расправу отворено позивао и снажно подстицао лично проф. Лукић. Нарочито је био заинтересован, па и задовољан, када би се студенти критичким аргументима супротстављали његовим сопственим схватањима и гледиштима. Писац ових запажања се добро сећа критичког разговора, у којем је и сâм учествовао, вођеном о тзв. вредносној неутралности науке и научног сазнања, коју је заступао проф. Лукић. Није му из сећања ишчилела ни критички интонирана расправа између неколицине студената са поменутог смера и проф. Лукића о проблему „слободно леддеће интелигенције“, који је размотрио Карл Манхајм у књизи *Идеологија и ушоиција*, чији се превод код нас појавио у другој половини шездесетих година прошлог века у издању „Нолита“.

Проф. Лукић је добро знао да би без критике настали мртвило и жаловост у науци и филозофији, те да је дух критике њихов животни импулс и неопходан услов њиховог развоја.

1.

Када је реч о филозофији уопште и филозофији права посебно, проф. Радомир Д. Лукић је имао два тврда уверења, која су, у исти мах, била и два чврста полазишта.

Прво његово уверење односило се на *системајски карактер* филозофије. Филозофија и филозофија права морају бити систематски постављене и као систем развијене. Да би се уопште могле сматрати филозофијама и у пуном смислу речи заслуживати и носити своје име, основни услов који

морају испунити јесте њихова *форма система*. Таквѐ формѐ морају се доследно придржавати како почетна замисао филозофије тако и њена постепена изградња, њено развијање.

То, наравно, подразумева да су сви саставни делови и сви елементи складно уклопљени у систем, који је са своје стране конструисан тако да лежи на непомеривим носећим стубовима. Филозофија као таква јесте оваплоћење идеје система. Не би отуда било неумесно ако би се рекло да је проф. Лукић, по свом уверењу о неопходној потреби да филозофија буде устројена као систем, остао искрени приврженик античке замисли космоса као усклађене целине у којој сваки део доприноси њеном одржању, а своје место и оправдање добија од ње и захваљујући њој.

Друго Лукићево уверење, ништа мање стамено него прво, тичало се односа филозофије права према општој филозофији. Ништа га није могло поколебати у истрајном заступању става да филозофија права, као посебна дисциплина, мора произлазити из опште филозофије. Она је толико нераскидиво повезана с општом филозофијом као својим извориштем, толико зависна од ње, да је само њен одраз, њена – да се тако каже – логична последица, њен природни производ, изведеница из ње.

Филозофија права, дакле, *ипроистиче* из опште филозофије, следи из ње као свога мајчинског окриља, носи на себи њена основна обележја. О самосталности филозофије права као филозофске дисциплине може се говорити (и она се може признати) тек условно. Нарочито су њена базична замисао и њена структура непосредно пренете и верно „пресликане“ из опште филозофије. Како је конструисана општа филозофија, на исти тај начин мора бити конструисана и филозофија права.

Али, одмах се само од себе намеће неодложно питање о каквој је и чијој општој филозофији реч код проф. Лукића. Одговор је једноставан и сасвим очекиван: посредни је општа филозофија коју претходно треба да изгради онај ко затим једино на њеној основи може да развије своју филозофију права. Друкчије казано, аутентичној филозофији права *ипреходи* развијена општа филозофија.

Истина, начелно је могућно да се општа филозофија преузме од неког другог, али је ипак, сходно Лукићевом схватању, најбоље и најпожељније ако ту општу филозофију развије онај ко ће потом на њеној подлози подићи зграду сопствене филозофије права. Могло би се у Лукићевом духу и овако рећи: претходно развијен „лични“ метафизички систем јесте услов и залога система филозофије права који ће из њега произићи као остварење латентне могућности што је у њему већ садржана. Колико је самосвојан онај први, толико ће бити самосвојан и овај други. Ако је први солидно постављен, биће добро постављен и други. Што је први развијенији, биће развијенији и други.

2.

Већ је указано на то да су оба Лукићева уверења уједно била и његова полазишта. И заиста, он је, сходно свом другом поменутом уверењу, развио своју општу филозофију, која је затим фунгирао као основица, ослонац и извориште његове правне филозофије. Ту своју општу филозофију саздао је као филозофију света, свестан притом да она не може бити свеобухватна и потпуно довршена. У ствари, он ју је изградио у мери која је била потребна и довољна да би се у њеном оквиру могло сагледати и право.

У том Лукићевом потхвату има нечега изразито космолошког, јер је он ишао за тим да право види и одреди као саставни елемент света. Разрадивши своју општу филозофију, Лукић је отворио *космолошку* перспективу сагледања права и његовог места у свету. По томе се он, можда и нехотице, приближио Глигорију Гиги Гершићу, који је у нашој правној теорији заступао космолошко схватање права.¹

Лукић је на тај начин припремио могућност да се схватање о повезаности права с друштвом и човеком прошири и употпуни поимањем права као дела света. Због тога би се могло рећи да су се код Лукића, као резултат вишедеценијског труда око докучивања суштине правног феномена, социолошко и, делимично, антрополошко схватање права довршили и заокружили његовим космолошким схватањем. За њега постоји једно објективно право које је укоренењено у свету, које је његов део.

На неминовну потребу да искорачи из претежно социолошког сазнања права Лукића је навело најличније духовно искуство стечено с њим, искуство које је упућивало на ограниченост и недовољност тог сазнања. Не оспоравајући ниједног тренутка значај и домете таквог сазнања, што, наравно, једнако важи и за нормативно-позитивистички приступ, он је увидео да се, зарад досезања шире и, по могућству, потпуне истине о праву, мора закорачити на тле (метафизичке) филозофије. Немали теоријски учинак таквог поступка састоји се у томе што се право тако ослобађа „чисто техничког, делимичног, практицистичког карактера...“, као и прећутне осуде, у име слободе и достојанства човека, због његовог принудног примењивања“ (III), како је сâм Лукић написао у предговору за свој *Систем филозофије љрава*.²

¹ Упореди нпр. Глигорије Гершић, *Енциклопедија љрава*, приредио и предговор написао Мирољуб Д. Симић, Градина, Ниш 1995.

² У овом раду ће се цитирати прво издање: Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љрава. I Филозофија, II Филозофија љрава*, Савремена администрација, Београд 1992, тако што ће се у заградама наводити број странице. Аутор ће то чинити и из разлога пијетета и захвалности, будући да је од самог професора Лукића добио примерак те књиге с његовом срдачном, својеручно исписаном посветом, која носи датум: 6. X 1992.

Два става из тог предговора изазивају недоумицу, стога што су, како изгледа, међусобно опречна. На једној страни, Лукић изречно тврди да је „филозофија права нужно морала бити постављена на основи опште филозофије“, док, на другој страни, убрзо после тих недвосмислених речи, каже да је тако „добијена једна филозофија света заснована на филозофији права“ (стр. III). Ако је филозофија света *заснована* на филозофији права, онда то не може значити ништа друго него да је ова друга темељ оне прве, тада ова друга има примат зато што претходи оној првој.

Додуше, могло би се замислити да се на основу већ изграђене филозофије права *накнадно* развије филозофија света која би с њом била кореспондентна. Па ипак, није случајно што нико није ишао тим путем, јер је у логици ствари садржан обратни редослед – под условом, дабогме, да се стоји на становишту да филозофија права нужно претпоставља општу филозофију као свој темељ и извор. Уосталом, таквог редоследа се држао и Радомир Лукић: најпре је изложио своју општу филозофију, а потом, као консеквенцију из ње, и своју филозофију права. – Могућно је да је посредни само неопрезно изражавање („заснована“), тј. да се мислило на то да бављење правом примењивањем разних метода – социолошког, позитивистичко-догматског и сличних – неминовно доводи пред врата опште филозофије и увиђања њене неопходности за развијање правне филозофије, а не да већ развијена правна филозофија затим изискује неку себи саображену општу филозофију.

Прво Лукићево полазиште, произишло из уверења да је филозофија по својој природи систематска и да једино таква и може бити, имало је за последицу да је он сопствену општу филозофију развио као систем, а на њеној основи и филозофију права као систем. У том погледу, он је у српској филозофији права ишао стопама Томе Живановића и његовог *Система синтетичке њравне филозофије*. Ово, разуме се, није случајно, него је, напротив, тесно повезано с високим мишљењем које је Лукић имао о Живановићевој правној филозофији, о којој је, не једном, писао и изрицао крајње повољне судове (упореди стр. 398, 400).³ Ништа притом не мари што међу тим афирмативним судовима има и оних који делују пренаглашено или неодмерено, као, на пример, када је речено да је Живановић „створио једну потпунију правну филозофију права од Хегелове“ (стр. 400).

---

³ Упореди Лукићев чланак „Тома Живановић као правни филозоф“, *Филозофија*, 2 (1965), стр. 219–233.

3.

Систем Лукићеве опште филозофије јесте троделни. Он се састоји од трију дисциплина: онтологије, аксиологије и гносеологије. Њима претходи уводни део, у којем се одређује појам филозофије. Потпуно аналогно стоје ствари и с филозофијом права. После увода, у којем се одређују њен предмет и метод (што, мора се признати, делује некако школски), следе: онтологија права, аксиологија права и гносеологија права.

Дакле, структура опште филозофије верно је пренета на филозофију права. Структура ове друге представља потпун одраз структуре оне прве, без икаквог одступања, без било какве „иновације“. У томе не би требало видети ништа чудновато, јер је реч једино о доследном спровођењу почетне замисли, самог Лукићевог основног полазишта.

Чудновато је, међутим, нешто друго. То је помањкање традиционалног разликовања између теоријске и практичке филозофије. О том разликовању Лукић не само да није водио рачуна, не само да га је пренебрегао, него га је, по свој прилици, прећутно одбацио. Код њега није било никаквог трага, никаквог одблеска (а немоли утицаја) оне рехабилитације практичке филозофије која је првих деценија друге половине 20. века снажно обележила филозофско збивање и дала му нове животне подстицаје. Напротив, код њега и за њега постоји једино теоријска филозофија, разграната на своје дисциплине. Дакле, теоријској филозофији припадају, под њу потпадају, и етика и аксиологија.

4.

Пажљивом оку (не само „стручњака“ него и обичног читаоца) неће промаћи природа односа који је код Лукића успостављен између онтологије и аксиологије. Лако ће се запазити надмоћ онтологије. У тој надмоћи нема ничега необичног, ничега подозривог или проблематичног, будући да су таква надмоћ или првенство *a priori* својствени фундаменталној филозофској дисциплини, оној која је одувек схватана као прва филозофија (*prima philosophia*).

Али, код Лукића није реч тек о таквој, уобичајеној и саморазумљивој, надмоћи онтологије. Код њега је реч о потпуној *йревластии онџологије* над аксиологијом. Снага те превласти је толика да се може говорити о угрожавању макар и минималне самосталности аксиологије, о њеном подређивању, па и више од тога: о својеврсном гушењу аксиологије. Код Лукића се аксиологија налази у гвозденом (да се не каже: смртном) загрљају онтологије.

Аксиологија је сасвим потчињена онтологији, она није ништа друго него дериват онтологије.

Гледиште „да аксиологија произлази из онтологије“ (стр. 212) Лукић је заступао доследно и упорно. Примери који потврђују и илуструју то упадљиво обележје његове опште филозофије, које, разумљиво, прожима и његову филозофију права, нису малобројни. Један од најизразитијих свакако је пример морала. По Лукићевом схватању, оно што је морално добро представља једну од конкретизација Добра као универзалне вредности. О тој конкретизацији он каже: „Битна црта морала као такве конкретизације је[сте то] што је његова суштина човечност, човештво (хуманизам)“ (стр. 212).

Човек са својом човечношћу, не само као појединац него и као генеричко биће, јесте онтолошки основ морала. Човештво је израз човекове суштине, али је оно у исти мах човекова врховна вредност. Ако човек *јесте* човек по свом човештву, онда он по том човештву и *шреба* да буде човек. Његово онтолошко одређење уједно је и његова морална обавеза. Аксиолошка вредност почива на онтолошком основу и од њега је неодвојива. Лукић пише: „Будући човек, он сâм себи намеће обавезу да буде човек, тј. да се понаша као човек, и сâм себи намеће поштовање моралних норми као највишу дужност...“ (стр. 212).

Тај став, који је упечатљив израз општег и начелног Лукићевог схватања односа између онтологије и аксиологије, није, међутим, лишен неприлика и тешкоћа, не баш малих и занемарљивих. Све се оне, као у жижу, даду сажети у следеће питање: ако човек, онтолошки узев, већ *јесте* човек, тј. самосвесно биће којем је човештво (а самим тим и достојанство) суштински својствено, нешто што га одваја од других бића, нижих од њега или бар несамосвесних, чему онда још и дужност да *шреба* да буде човек, да се понаша као људско биће?

Ма колико било умесно и оправдано, такво питање се за Лукића није могло ни поставити. Једноставно, није га допуштало његово становиште, по којем је онтологија, као што се могло видети, услов постојања аксиологије, постојања које је због тога сасвим ограничено и несамостално. Тешка сенка онтологије пала је на аксиологију, притиснула је и, безмало, поткопала, па и обесмислила, било какав разлог њеног постојања. Ако уопште живи, аксиологија живи туђим животом, оним који није изворно њен.

Све упућује на то да Лукић, нажалост, није с потребном истанчаносћу и обазривосћу размотрио сложено и уистину средишње питање о односу између *јесте* и *шреба*, *дивствовања* и *нормативности*, да га није изоштрио до мере која би омогућила повлачење умеренијих консеквенција и самим тим спречавање ризичних и непожељних последица, као што је, у крајњој линији, било жртвовање аксиологије онтологији и утапање у њој. Уместо тога, он је

до непрепознавања приближио *јестие* и *шреба*, он их је, у ствари, поистове- тио, видевши у ономе што јесте и оно што треба да буде, и обратно, у ономе што треба да буде и оно што јесте.

Нигде се то, можебити, није показало тако очигледно и тако несумњиво као у следећим речима из његовог завршног разматрања о врховном добру: „Све основне законитости света као чиниоци његове суштин- не, његови онтолошки чиниоци, истовремено су и конкретизације Доброг као врховне светске вредности. Тако је онтологија основ аксиологије, тако оно што *шреба* (вредност, норма) проистиче из оног што *јест*, управо оно је друга страна тог *јест*, као што, исто тако, оно *шреба*, вредност, истовре- мено је и оно што заиста *јест* и оно је *јест* управо зато што *шреба* да је *јест*“ (стр. 210).⁴

Тамо где је онтологија узета за основ аксиологије, где је аксиологију себи потчинила и тако је наткрилила, тешко је, ако не и сасвим немогућно, избећи парадоксалне ставове. Један од њих, нарочито изазован, јесте онај на који се наилази у Лукићевом разматрању о слободи. Схвативши слободу као трећу од седам главних вредности, при том веран свом становишту о превласти онтологије над аксиологијом, он каже: „На тој онтолошкој основи слободе појављује се и слобода као вредност. Пошто је човек по својој природи, дакле онтолошки, слободан, појављује се и аксиолошки захтев да треба да буде слободан, јер је слобода једно добро за човека“ (стр. 222).

Ако се остави по страни (иначе, нимало безазлено и нипошто суви- шно) питање о томе одакле се, зашто се и како се, уз човекову онтолошку слободу, *појављују* још његова аксиолошка слобода и захтев да човек треба да буде слободан, остаје очигледан парадокс о излишности да нешто што већ *јестие* (у овом случају слобода) *шреба* још и да буде! Или је то што већ јесте (овде: слобода) толико крхко и несигурно да му је, зарад учвршћења и обезбеђења, неопходно још и једно *шреба*, тј. да јесте-слободи мора придоћи и треба-слобода? Ако је, пак, тако, онда је увелико обесмишљен говор о слободи с онтолошког гледишта. Јер, каква је то слобода у онтолошком смислу која нема у себи довољан разлог свога постојања?!

---

⁴ Уопште узев, рањивост Лукићеве аксиологије потиче отуда што се у њој (ако уоп- ште!) слабо водило рачуна о заистински богатом наслеђу филозофије вредности с краја 19. и почетка 20. столећа. Свакако би било пробитачно да се упориште потражило ма- кар у филозофији вредности коју су развили новокантовци (Рикерт, Винделбанд, Коен, Ласк и др.). Ако ништа друго, било би могућно да се тиме аксиологији обезбеди већа са- мосталност, као и да се сâм проблем вредности постави и размотри на начин који је ма- ње зависан од притиска онтологије.

До каквих све зачудних и парадоксалних исказа може доћи услед начина на који је код Лукића постављен однос онтологије и аксиологије, потврђују и ове његове речи, које заиста није потребно додатно коментарисати: „Човек ће своју онтолошку суштину, слободу, још дуго чекати...“ (стр. 224)!

Због снажно изражене аксиолошке димензије онтологије и, исто тако, онтолошке димензије аксиологије, не би било ни неумесно ни погрешно ако би се говорило о Лукићевој аксио-онтологији, односно онто-аксиологији.

5.

За Лукићеву аксиологију Добро је врховна вредност. Оно није никаква неодређена апстракција, него је најтешње повезано са светом, тачније: с његовим опстанком. Постојање света је Добро, док је Непостојање, Ништа, исто што и Зло. У конкретнијем значењу, постојање света јесте „постојање свих могућих бића у датом тренутку развоја света, и то у пуном савршенству своје суштине, тј. у свом достојанству“ (стр. 209). Одатле непосредно произлази и морална дужност да се чини „оно што омогућава опстанак света у његовој потпуности, тј. у највећем могућем броју његових бића у њиховом достојанству“ (стр. 215).

Треба учити и посебно нагласити да Лукићево одређење Добра као вредности и из њега изведен императив делања имају у себи нечега што би могло ваљано послужити као темељ *еколошке етике*, чвршћи и шири неголи што га данас имају разни видови такве етике. Велика је Лукићева заслуга, поготово у нашој средини, што је међу првима, саобразно логици и садржини сопствене онто-аксиологије, на ранг моралне дужности подигао опстанак света, и то не као голо постојање, него – да се те његове суштинске речи још једном понове – „у његовој потпуности, тј. у највећем могућем броју његових бића у њиховом достојанству“ (стр. 215). Тиме је еколошкој свести проширено поље, одређена јој је сврховитост, дати су јој потребан замах и јасан правац.

Ваља приметити још нешто – да код Лукића, барем на тлу његове онто-аксиологије, појам достојанства није ограничен на човека, него да се односи, ако не на сва бића света, а оно, зацело, на њихов највећи број. Достојанство живог света, достојанство живота као таквог – то је, по свему судећи, сржна мисао која прожима и надахњује сва настојања Радомира Лукића на тлу његове онтологије-аксиологије.

6.

У аксиологији, као другом делу свога тријадног система опште филозофије,⁵ Лукић, природно, расправља и о главним (основним) вредностима. По његовом мишљењу, таквих вредности има седам: истина, правда, слобода, ред (поредак), мир, људско достојанство, лепо (уметност). Све оне – осим, делимично, мира и људског достојанства – имају свој онтолошки темељ или вид, чији су израз или еквивалент.

Није јасно да ли је њихов редослед успостављен као хијерархијски. Исто тако, није јасно, ако је тај редослед ипак замишљен и спроведен хијерархијски, у чему би се састојао принцип тог ранговања главних вредности. О томе код Лукића нема речи изговорене разговетно и једнозначно, чиме су, нажалост, одшкринута врата за разна нагађања, мање или више произвољна. Међутим, не подлеже сумњи и не допушта никакво нагађање да се Добро, као врховна вредност, и остале вредности, код Лукића означене као главне и као конкретизације Доброга, па су утолико и изведенице из њега, налазе у хијерархијском односу. С друге стране, такав однос, изгледа, не постоји између самих главних вредности.

Но, ако би се узели у обзир неки спољашњи моменти, попут простора који је појединим вредностима Лукић доделио или пажње коју им је у свом излагању поконио, могло би се доћи до занимљивих увида. Посматрају ли се, рецимо, прве три вредности, уочиће се да је слобода „обрађена“ на довољно већем простору да би се, на тој основи и с таквим мерилом, могла издвојити као значајнија од других двеју вредности, истине и правде, које јој, иначе, претходе, па може изгледати да утолико имају и првенство над њом. Такође, ако се прве три главне вредности по тим спољашњим показатељима упореде с наредним трима (редом, миром и људским достојанством), видеће се да предњаче у поређењу с њима, те да се, у том погледу, с разлогом налазе испред њих. Најзад, ако је судити по квантитативној скромности (да се не каже: оскудности) кратког излагања о људском достојанству, морало би се рећи да се та главна вредност с разлогом налази на свом (тако гледано: незавидном) месту.

---

⁵ Опширнији осврт на Лукићеву општу филозофију и његову филозофију права, у којем је критички указано и на неке њихове тешкоће, може се наћи у мом тексту „Монистички тријализам и објективно право“, који је увршћен у књигу: Данило Н. Баста, *Мрвице са филозофске шрпезе. Филозофске кријивке 1967–2003*, Плато, Београд 2004, стр. 342–362. – Тај текст је, иначе, првобитно објављен у часопису *Анали Правној факултету у Београду*, 3–4 (1993), стр. 428–439; такође је објављен с истим насловом и у непромењеном облику у *Зборнику Мајнице српске за друштвене науке*, 95 (1993), стр. 181–195.

Али, све се то појављује у новој светлости захваљујући простој чињеници што је Лукић лепоме, о којем се код њега међу главним вредностима расправља на последњем, седмоме месту, поклонιο, просторно узев, кудикамо највише пажње – читавих дванаест страница, што је чак нешто више од укупног простора додељеног свим осталим главним вредностима заједно. Да ли та околност значи нешто посебно? Шта она говори сама по себи? Да ли на нешто упућује или бар нешто наговештава?

7.

Никако не може бити случајно што је Лукић питање лепога размотрио на ширем плану, упадљиво подробније и свестраније него када је говорио о другим главним вредностима у оквиру своје аксиологије. Напротив, основано се сме претпоставити да за то постоје дубљи разлози којима се такав његов поступак може и објаснити и оправдати. Тим разлозима треба поклонити дужну пажњу, будући да ће се на тај начин у нарочитој светлости показати не само Лукићева личност као филозофског аутора (или барем један њен аспект, занимљив колико и значајан) него и суштатствено важан дубински слој његове онто-аксиологије, па и читаве његове филозофије света.

Радомир Лукић је превасходно био научни дух – у овој прилици је довољно подсетити се само његовог истрајног и доследног методолошког инсистирања на разликовању судова стварности и судова вредности. Да се и не помињу неколике научне дисциплине којима се плодносно бавио. Али, он је у исти мах био и филозофски дух, не само рецептиван него и продуктиван – овде је довољно свратити пажњу на његову париску докторску тезу *Обавезујућа снаја љравне норме и љроблем објективної љрава*,⁶ с почетка његовог пута, као и на *Систем филозофије љрава*, с краја тог пута. Филозофија је, дакле, двоструки знамен Лукићеве мисаоне путање. Она је дала печат њеном настанку, да би се, попут понорнице која је дуго текла испод површине те путање, појавила на самом њеном крају, обележавајући је снажно и осветљавајући је јарко.

Лукићево разматрање лепога, тј. уметности, несумњива је потврда да он као филозофски аутор није био једнодимензионалан. Осим тога, оно показује његову нарочиту склоност према средишњим естетичким питањима, о којима је имао да каже своју – каткад узбудљиву, чак дирљиву – ауторску

⁶ Radomir D. Loukitch, *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, Les presses modernes, Paris 1939.

реч. Простор који је у својој аксиологији одвојио за проблем лепога и уметности речито говори о томе колико је снажно тим проблемом био „афициран“, колико је држао до тога да га брижљиво размотри и да о њему изнесе своје основне погледе. Посебно му је било стало до тога да јасно разграничи лепо и уметничко од нелепога и неуметничкога.

У ту сврху је прибегао упоређивању једног двостиха Чика-Љубе Ненадовића и једне строфе Милана Ракића (упореди стр. 231–233). Просто је невероватно колико је ма̀ра посветио рашчлањавању Ненадовићевог двостиха не би ли доказао да ту не може бити речи ни о чему што има квалитет лепога, што је уметнички вредно, што је права, аутентична уметност. Слично се понео према Ракићевој строфи, али, наравно, са супротним циљем – да, наиме, покаже шта је права песма, шта је заиста уметност. Толики труд уложен у естетичко испитивање једног Ненадовићевог двостиха и једне Ракићеве строфе може се објаснити једино изразитом особеношћу Лукићеве ауторске личности у филозофији, која се (особеност) састојала не само у неодољивој потреби да се размотри основни естетички проблем него и у наглашеној бризи за лепо као вредност, бризи која је, у ствари, брига за уметност. Ту се Лукић открива као онај који бди над лепотом и уметношћу, који је, у оквиру сопствене аксиологије, њихов истински чувар.

Већ би та ауторска својства Лукићеве филозофске личности била довољна да наведу на помисао како лепоме, међу свим главним вредностима размотреним у његовој аксиологији, припада најистакнутије место. Ако им се још придода обим Лукићевог излагања о лепоме, онда је та помисао већ на путу да постане теза. Напослетку, ако се, уза све то, узме у обзир и оно што је Лукић садржински рекао о лепоме, тј. како га је одредио, онда ће та теза стећи јаке разлоге себи у прилог.

Одмах на почетку разматрања о лепом и његовом појму Лукић је обелоданио оно што је за њега суштинско. Забележио је: „Лепо као вредност и уметност као њено утеловљење такође су онтолошки засновани – на суштини света и на складу као једном од закона света. Лепо је аксиолошки израз онтолошког закона склада“ (стр. 228).

Овде се види као на длану да је Лукићева аксиологија лепога најприсније повезана с његовом филозофијом света. Јер, и лепо и свет као космос, као Троједно (са својим чиниоцима: материјом, енергијом и духом), имају заједничко својство – *склад*. За Лукића се лепо не може замислити без склада. Оно је, пре и изнад свега, склад. А и космос је складна целина поменутих трију чинилаца.

Утолико се с правом може рећи да је Лукићева филозофија свѐта, целокупна његова онтологија, у крајњој линији, по свом најдубљем језгру, естетског карактера, да јој, суштински и дубински, припада естетска димензија.

Космос као складна целина одише лепотом, изражава лепоту, јесте лепота. А лепо у аксиолошком смислу, тј. као у себи складна целина, обасјано је космичким принципом.

Код Лукића постоји не само дослух него и с обеју страна потпомогнуто савезништво лепоте уметности и лепоте света, у чијој је основи идеја склада. Тај се склад, наравно, не односи на садржину уметничког дела, него искључиво на његову форму. Нема тог предмета који се не може обликовати као уметнички складна целина. Будући таква целина, уметничко дело, пише Лукић, „непосредно оличава суштину света, Троједно, јер је непосредно део света, иако прерађен део, који непосредно садржи и материју, и дух, и енергију...“ (стр. 235).

Зато није никакво чудо што је, развијајући ту мисао, Лукић дошао до става „да се Лепим најпотпуније, најупечатљивије и најнепосредније доживљава, одн. сазнаје (иако не појмовно, него интуитивно-емотивно) суштина света...“ (стр. 235). Помоћу уметности, благодарећи њој, човек, дакле, сазнаје свет и себе у њему на друкчији – што ће рећи: на дубљи – начин него што је кадар да га сазна епистемичким средствима која му стоје на располагању. Из тог разлога је Лукић и могао устврдити да је „Лепо сродно с Истинитим, управо други његов облик, представан, непојмован“ (стр. 236). То Лукићево повезивање лепога и истинитога, то сестримљење лепоте и истине, које је, нема сумње, проистекло из његовог проницања у суштину света и биће уметности, заслужује да буде подвучено и подржано као значајан учинак његових стремљења на тлу онога што је овде названо онто-аксиологијом или аксио-онтологијом.

Лепо засвођује Лукићеву аксиологију, која је сасвим у његовом знаку. Оно је круна те аксиологије. Лепо је уметнички складно, те је у дотицају са складом космоса, тј. с његовом лепотом. Отуда Лукић закључно вели „да је лепо оно што је складно, чиме лепо изражава суштину света, који је склад безброј делова. Склад је савршенство, пошто је израз потпуног развоја бића, што значи да је сâм савршенство и истовремено представља савршенство, ‘слика’ је савршенства“ (стр. 238). У тим речима се може наћи упориште за одбрану тезе да је лепо скривени и неизречени, али јасно препознатљив хијерархијски принцип Лукићеве онто-аксиологије. Због тога се лепо може схватити и као прва међу главним вредностима о којима је Лукић говорио, као она вредност чије је место одмах испод врховне вредности Доброга.

8.

Све што је у дојакошњим запажањима речено о Лукићевој аксиологији као саставном делу његове опште филозофије, посебице о њеном односу према онтологији, аналогно важи и за аксиологију права. То, разуме се, у знатној мери олакшава посао који још треба обавити, усмеравајући га поглавито на оно што је особено за аксиологију права како ју је замислио и извео Радомир Лукић.

Према Лукићу, аксиологија права има двоструки задатак. С једне стране, она се бави утврђивањем правних вредности, откривањем њихове онтолошке суштине и њиховим остваривањем помоћу права (упореди стр. 445–446). С друге стране, правна аксиологија је позвана да одреди и „вредност“ самих правних вредности, тј. да изуме начин да изиђе на крај с проблемом објективности вредности, дакле, с утврђивањем врховне вредности права.

Ако се пажња задржи само на том другом задатку, постаће јасно да се он односи на метааксиолошки аспект аксиологије права. То је већ клизав терен, на којем се мисао, што није непознато, излаже опасности губљења у ономе *ad infinitum*. Јер, кад год и како год да се одреди вредност правних вредности, одмах се, разложно се примећује, може наставити с утврђивањем њене вредности, и тако у недоглед. Лукић је, наравно, био свестан те мисаоне неприлике, јер је увидео и јасно изрекао да „аксиологија има највећу тешкоћу у утврђивању објективности вредности“ (стр. 446).

Ипак, био је уверен у то да се излаз може наћи и тај проблем разрешити тако што ће се вредност неке вредности – што подједнако важи за општу аксиологију и за аксиологију права – везати за онтолошку суштину света и из ње извести, јер: „Правна аксиологија се заснива на правној онтологији“ (стр. 446). Још једном искрсава већ познати и помињани (гвоздени) загрљај онтологије и аксиологије, овде на подручју права, као дисциплина филозофије права.

Задатак правне аксиологије се усложњава, али тиме и отежава, неопходношћу да она, осим утврђивања правних вредности, оних које се остварују путем права, мора одредити и вредност самог права, која је неодвојива од његове суштине. Лукић је, према томе, разликовао правне вредности које право остварује, за које је оно средство њиховог оживотворења, од иманентне (интринсичне) вредности самог права.

Као што се види, истраживачки делокруг Лукићеве правне аксиологије прилично је простран. Питања којима она има да се бави и покуша их решити – уистину су кључна и пресудна за филозофију права.

9.

Занимљива је подела коју је Лукић извршио у непосредном излагању о правним вредностима. Он је те вредности разврстао на три групе. У првој групи налазе се вредности које су по својој преовладавајућој природи друштвене, али се помоћу права најпотпуније остварују. Две су такве вредности: мир и ред. Другу групу сачињавају друштвено-правне вредности. То су: правда, правичност, истина, слобода, људско достојанство. Према Лукићу, те вредности се „потпуније остварују у слободним друштвеним неправним односима, као што их остварује и право у свом оквиру и својим средствима“ (464).

Као што се види, друштвене вредности се налазе и у првој и у другој групи. Разлика је само у степену њиховог остваривања помоћу права. Зато и није било неопходно да се разврставају у две групе, него су у оквиру једне групе, која би се, рецимо, називала „Друштвене вредности које право остварује“, могле сачињавати две подгрупе. Најзад, трећу групу код Лукића чине чисто правне вредности. То су следеће: делотворност, сигурност, техничке вредности (јасност и прецизност правних норми, њихова потпуност и сажетост). На крају те треће групе (упореди стр. 485) Лукић укратко говори и о врховној правној вредности.

10.

Недоумицу изазива положај правде у Лукићевој правној аксиологији. Супротно очекивању, које је, са своје стране, потпомогнуто уобичајеним и широко распрострањеним схватањем правде као еминентно правне вредности (или правног принципа) *par excellence*, правда је код Лукића сврстана у *друштвено-правне* вредности. Изгледа да га је на то навела (да се не каже: завела) околност што је, поред правне правде, правде у правном смислу, разликовао још моралну и религијску (верску) правду, које се остварују моралом и религијом, као друштвеним нормативним системима различним од права (упореди стр. 220, 466).

То, међутим, не би смео да буде довољан разлог за Лукићево „измештање“ правде из корпуса примордијалних правних вредности, чиме се њен значај за право и нехотице умањује. Ово утолико пре што је он сâм утврдио и описао ограничења моралне и верске правде, будући да се обе или огрешују о начело једнакости, које је за правду суштинско, или су пак и саме упућене на регулисање правним средствима. Осим тога, за Лукића је правна правда,

по његовим сопственим речима, „правда у правом, ужем смислу, истинска, чиста правда“ (стр. 464).

Те речи, с којима се ваља сагласити, не могу значити ништа друго него да је правда, супстанцијално узев, превасходна и исконска правна вредност, штавише, вредност која право чини правом, која обезбеђује да оно не буде тек обичан скуп норми (било какве садржине) чију примену јамчи државни апарат принуде. Уосталом, то је изречно признао нико други до Лукић када је, говорећи о истини, оценио: „*Поред њравде*, истина је једна од најважнијих *њравних вредносѝи*. Ако и јесте основни задатак права да обезбеди правду, истина је важна као неопходан и претходан услов за утврђивање и остварење правде. ... Нема ли истине, нема ни правде..“ (стр. 469; подв. Д. Б.). Тиме је Лукић, очигледно, потврдио да је просто немогућно да филозофија права буде лишена правде као *своје* стожерне вредности.

Недоумицу и сумњичавост побуђује и Лукићево издвојено разматрање о правичности као вредности која је, додуше, „сродна“ правди, но ипак таква која постоји „поред правде“ (стр. 468), која је, према томе, од ове донекле независна и зато посебна. Било би, међутим, умесније, самој ствари примереније и Аристотелу (којег Лукић, иначе, код питања о правди и правичности с разлогом највећма уважава) саображеније да је разматрање о правичности остало у границама разматрања о правди, на шта такође упућује и на шта обавезује познати језгровит став да је правичност правда појединачног (конкретног) случаја.

Тај став је и био могућан на основи Аристотеловог излагања о правичности у *Никомаховој еѝици*, у којем се, између осталог, каже: „Правично, будући да је боље од извесног облика праведног, и само је праведно, али оно није боље од праведног у том смислу као да припада некој другој појмовној врсти. Правично и праведно су, дакле, једно исто, и мада и једном и другом припада ознака ‘добро’, ипак је правично боље.“ (1137b) Ко се код разматрања о правди и правичности доследно држи Аристотела, ретко ће бити у прилици да нешто погрешити или да у нечему застрани.

11.

Ваља запазити да између вредности које се сусрећу у Лукићевој општој аксиологији и оних о којима је реч у његовој правној аксиологији постоји скоро потпуна кореспонденција. На истину, правду, слободу, ред (поредак), мир и људско достојанство, заступљене у општој аксиологији, наилази се и у аксиологији права. То је разумљиво с обзиром на основну идеју-водиљу развијања система опште филозофије, који мора претходити систему филозофије

права као његов основ и извор. Исто тако је разумљиво што у оној првој аксиологији нема чисто правних вредности (делотворности, сигурности и др.).

Но, постоји једна, на свој начин веома занимљива разлика. Док лепō (уметност), као што се могло видети, заузима најистакнутије место у Лукићевој општој аксиологији, дотле га у аксиологији права нема као засебне вредности. Па ипак, Лукић се дотакао лепога тамо где је, у оквиру разматрања о техничким правним вредностима, говорио о језику, стилу и елеганцији права. Ма колико то било недовољно, поготово када се упореди с високим местом и наглашеним значајем који лепō има у његовој општој аксиологији, ма колико поглед на лепō у праву био сужен, стога што је усмерен једино на његов технички аспект, ипак се Лукић и у односу према правно лепоме доследно држао своје мисли да „лепота не шкоди ма где била“ (стр. 484).

12.

С одобравањем и подршком треба прихватити Лукићев *начин* разматрања правних вредности и, уопште, начин његовог аксиолошког расуђивања. У томе се код њега испојила једна изразита и, због тога, упадљива особина – тежња да се избегне било каква апсолутизација. Очигледно, он је био сасвим начисто с тим да се баш ту крије велика опасност којој правна аксиологија лако може подлећи. Зато је помно водио рачуна о мери, о уравнотежености, о томе да ниједна правна вредност не наметне своју неограничену доминацију над другим вредностима, такође значајним за право и остваривање његове улоге у друштву и људском животу.

Баш тамо где је говорио о правној сигурности, једној вредности коју је знатан број не само правника-практичара него и правника-правослова склон да уздигне до ранга водеће, он је изрекао следеће мудре речи опомене и упозорења: „Правне вредности се морају узајамно ограничавати, јер се иначе међусобно поништавају. Мера, једна од карактеристика права, одн., тачније, умереност и у остваривању једних вредности на рачун других мора се строго поштовати. Ни добра не ваља сувише!“ (стр. 480).

Изгледа да Лукићевом, условно тако названом, аксиолошком релативизму није загрозило ни његово одређење врховне правне вредности. Јер, ова се код њега поистовећује с врховном вредношћу света или, боље казано, укључује се у ову. А пошто је, како је већ раније речено, за Лукића врховна светска вредност Добро, тј. опстанак света и опстанак највећег броја бића у њиховом пуном достојанству, онда се ни врховна правна вредност не може састојати ни у чему другом него у потпомагању тог добра, у одржавању тог

опстанка. Према Лукићу, у ту врховну општу правну вредност укључују се и све посебне правне вредности (упореди стр. 485). Укључујући се у њу, оне у њој не ишчезавају, него је, напротив, садржински обogaћују и конкретизују саобразно својој специфичној природи.

13.

Овде су већ била поменути двојица великих српских правослова, уједно и правних филозофа, са чијим се схватањима – свакако не у целини, али зацело у појединостима – дотичу или укрштају неки Лукићеве филозофски и правнофилозофски погледи. Сада, на крају ових запажања, дошао је тренутак да се помене и трећи. То је Ђорђе Тасић, Лукићев учитељ, у неку руку и покровитељ, чије је опште мишљење о праву умногом прихватио и његов најбољи, најдаровитији ученик. Између њих постоји онај гетеовски избор по сродности, за који је, природно, заслужан не само учитељ, јер је имао шта да „понуди“ ученику, него и ученик, јер је хтео, умео и знао да усвоји, па и да преради и развије, оно што је нашао код учитеља.

То, разуме се, важи и за њихова аксиолошка гледишта. Леп пример и уверљиву потврду пружа ред као вредност. Како Тасић тако и, на његовом трагу, Лукић наглашавају ред као велику вредност, социјалну и правну. Самим тим подвлаче у истом смислу и мир. Њихово сродство у том погледу не доводе у питање различити нагласци који се код обојице могу запазити у подвлачењу значаја реда и мира. Не оспорава га ни Тасићево придруживање реду правде као вредности подједнако значајне, равноправне с њим,⁷ што код Лукића није изведено онолико јасно и експлицитно као код Тасића.

Било како било, Лукић је у Тасићу – и када је реч о правној аксиологији – имао свој ослонац, иако не једини, и свој узор, иако не потпун. Пошло му је за руком да сачува своју филозофскоправну самосвојност и да баш тако, корачајући сопственом стазом и у правној аксиологији, посведочи истину Тасићевог предсказања изреченог у приказу Лукићеве докторске тезе.⁸ Ту је Лукићев учитељ написао: „Ми верујемо да ово одлично дело г. Лукића представља почетак једног плодног научног рада.“

⁷ Упореди Ђорђе Тасић, „Правда и ред као принципи права“, у: Ђорђе Тасић, *Избор расправа и чланака из теорије права*, припремио академик Радомир Д. Лукић, САНУ, Београд 1984, стр. 206–213. Упореди и Тасићев чланак „Правда, општи интерес и друштвени мир“, у: Ђорђе Тасић, *Расправе из филозофије и теорије права*, Преводи са страних језика, Правни факултет у Београду, Дом културе „Студентски град“, Београд 1992, стр. 155–162.

⁸ *Архив за правне и друштвене науке*, 1 (1940), стр. 71–72.

ЛИТЕРАТУРА

- Баста 2004 – Данило Н. Баста, „Монистички тријализам и објективно право“, у: Данило Н. Баста, *Мрвице са филозофске џријезе. Филозофске кријиике 1967–2003*, Плато, Београд, 342–362 / *Анали Правној факултету у Београду*, 3–4 (1993), 428–439 / *Зборник Мајице срјске за друшћивене науке*, 95 (1993), 181–195.
- Гершић 1995 – Глигорије Гершић, *Енциклопедија љрава*, приредио и предговор написао Мирољуб Д. Симић, Градина, Ниш.
- Лукић 1939 – Radomir D. Loukitch, *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, Les presses modernes, Paris.
- Лукић 1965 – Радомир Д. Лукић, „Тома Живановић као правни филозоф“, *Филозофија*, 2, 219–233.
- Лукић 1992 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љрава. I Филозофија, II Филозофија љрава*, Савремена администрација, Београд.
- Тасић 1940 – Ђорђе Тасић, „Приказ тезе *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*“, thèse, Paris, 1939“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 1, 71–72.
- Тасић 1984 – Ђорђе Тасић, „Правда и ред као принципи права“, у: Ђорђе Тасић, *Избор расјрава и чланака из џеорије љрава*, припремио академик Радомир Д. Лукић, САНУ, Београд, 206–213.
- Тасић 1992 – Ђорђе Тасић, „Правда, општи интерес и друштвени мир“, у: Ђорђе Тасић, *Расјрава из филозофије и џеорије љрава*, Преводи са страних језика, Правни факултет у Београду, Дом културе „Студентски град“, Београд, 155–162.

Danilo N. Basta*

REMARKS ON RADOMIR D. LUKIĆ'S AXIOLOGY (OF LAW)

S u m m a r y

In his philosophy and philosophy of law, Prof. Lukić cherished two basic ideas, which also provided a firm footing for him. First of all, both philosophy in general and the philosophy of law must be systematic in nature. Secondly, philosophy of law must derive from general philosophy – as a rule, from that devised by the author himself. In accordance with these viewpoints, Prof. Lukić had first devised his general cosmological philosophy, and then, upon these foundations, he developed his own philosophy of law. According to Lukić, general philosophy includes three disciplines: ontology, axiology and epistemology/gnoseology. In analogy, the philosophy of law is constituted by ontology of law, axiology of law and epistemology/gnoseology of law. The structure of philosophy of law is a veritable reflection of the structure of Lukić's general philosophy, conceived and elaborated as a philosophy of the world.

In Lukić's works, axiology (of law) does not have an independent status. On the contrary, it is wholly subordinated to ontology (of law). Moreover, it could be claimed that axiology (of law) is merely a derivative of ontology (of law). Due to the way in which

---

* Full member of Serbian Academy of Sciences and Arts, Department of Social Sciences

Lukić defined the relationship between ontology and axiology, we could also speak of his axio-ontology, i.e. onto-axiology.

In this paper, we present and explain the main critical observation that Prof. Lukić did not analyze with due scrutiny and caution the complex and truly central issue of the relationship between *is* and *ought to be*, *being/existence* and *normativity* and that he did not elucidate it to the point that would enable to avoid undesirable consequences, such as sacrificing axiology to ontology.

It is a great merit of Lukić that he was among the first theoreticians in Serbia to elevate – consistently with the logic and content of his onto-axiology – the survival of the world, as the prime good, the good on its own, to the level of moral duty. He thereby offered and established solid foundations for a plausible ecological ethics. Within the framework of Lukić's onto-axiology, the concept of dignity is not limited to the man but it applies to all the world's beings. This shows that the dignity of life as such is the core idea of Lukić's ontology-axiology.

A serious dilemma is raised by the position of justice in Lukić's legal axiology, for it is not conceived and defined there as an eminently legal value but is rather included among social legal values. Lukić's isolated discussion on fairness – which arises from the belief that it exists along with justice, as a fairly independent and distinct concept – is received with no less hesitation.

There is a nearly total correspondence between the values described in Lukić's general axiology and those discussed in his legal axiology. An exception is the beauty. While it holds a high, actually the most significant place in Lukić's general axiology, it does not exist as a separate value in his axiology of law, whereby the view on aesthetic aspects of law is strongly limited, which in no way means that Lukić neglected them completely.

Lukić's *manner* of analyzing legal values should be approved and supported because while conforming to Aristotelian spirit, he demonstrated the tendency to eliminate any absolutization.

Key words: general philosophy, onto-axiology, values (of law), beauty, justice

ОБЈЕКТИВНО, ПРИРОДНО И ПОЗИТИВНО ПРАВО У ДЕЛУ АКАДЕМИКА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

РАДОМИР В. ЛУКИЋ*

С а ж е т а к. – У чланку се првенствено приказују схватања академика Радомира Д. Лукића о објективном праву и, мање, о Лукићевом поимању односа објективног права према природном и позитивном праву. У средишту су два дела академика Лукића, и то његова докторска дисертација *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективног њрава* и његов *Сисѡем филозофије њрава*, а једним делом и његова *Меѡодолоѡија њрава*, а циљ је да се упореде схватања о објективном праву изражена у прва два дела академика Лукића и утврде сличности и разлике.

Кључне речи: апсолутно и релативно објективно право, свет, светски дух, вредност, позитивно право, природно право

1. У уводу своје докторске дисертације академик Лукић за објективно право каже да „представља идеал, вечну и племениту тежњу човечанства ка савршенству“¹ а на другоме месту у својој дисертацији одређује га као „најбољи могући и универзално важећи правни систем“² Следећи тадашњи, а добрим делом и садашњи образац правнофилозофског и правнотеоријског мишљења, Лукић констатује да је такво, најбоље могуће и универзално, објективно право у сукобу са позитивним правом и да је тај сукоб „један од најтежих проблема правне науке и филозофије“, што се, како оцењује на истоме месту у Уводу своје докторске дисертације, види из вековних расправа и несугласица о природном праву, које је, каже даље, увек било објективно право, којем је позитивно право морало да буде подређено.

---

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву

¹ Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективног њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 264.

² „Дакле – и ту се налази та веза – творац сваког посебног правног система (индивидуа, друштво, човечанство) сматра тај систем као најбољи могући и као универзално важећи (као објективно право, дакле), а сматра и да његов правни систем треба да буде обавезујући за све, и по потреби, примењен помоћу санкције“, *истио*, стр. 381, 431.

Лукић прихвата становиште да се у том сукобу објективно право мора бранити „свим средствима, чак и незаконитим (али не и нелегитимним), па чак и побуном ако је то неопходно“.³ То је, каже Лукић на истоме месту, трагајући у ствари за основом легитимности позитивног права, „право ‘супротстављања угњетавању’, што ће рећи да се брани од позитивног права“, наставља он (дајући одговор на питање шта се то брани од позитивног права), а то је (само) „оно што народ сматра објективним правом“. И тако, већ у Уводу своје докторске дисертације (млади) Лукић наговештава који ће садржај, али и значење, дати објективном праву у својој дисертацији.

У дисертацији објективно право за њега неће бити савршено, апсолутно или идеално објективно право, под којим подразумева право које је садржано или у чињеницама или у свету вредности, за које на више места у својој дисертацији, почев од Увода,⁴ вели да „не искључује постојање једног таквог права“⁵ које има високо „идеално значење“, но које „не служи практично ничему“ све док не „уђе у нашу свест“, док не постане део нашег искуства,⁶ „чињеница наше свести“.⁷ Једини изузетак од реченог Лукић на наведеноме месту у дисертацији налази у поистовећивању идеалног објективног права са „природном силом“, која тада делује независно од човекове свести, што је, по његовом мишљењу, немогуће. То ни сама школа природног права не захтева, нити беспоговорно тврди управо то, већ и сама допушта да је примена природног права зависна од тога хоће ли се оно наћи у индивидуалним свестима или неће.⁸

Уместо идеалног објективног права, Лукић у свој докторској дисертацији жели да трага за стварним објективним правом, делотворним и стварно обавезним, које постоји пре у „чињеницама, у свету онога што јесте“ него „у свету онога што треба да буде, које, дакле, постоји као друштвена чињеница која се да установити посматрањем“. Управо због тога Лукић вели да ће у свој дисертацији трагати за оним идеалом који постоји у свести људи и

³ *Истио*, стр. 265.

⁴ Види такође *истио*, стр. 266.

⁵ Види такође *истио*, стр. 404, 405, 406, 410, 411. На стр. 434 Лукић тако каже: „С позитивистичког становишта на коме се налазимо не може се тврдити да је вредност дело човека; могуће је да објективна вредност постоји. Али то се не може знати. Зна се да вредност постоји у људској свести. Одакле она долази, то се не зна. Позитивизам нема приступа у област надсвести, у област објективних вредности, уколико она постоји... Дакле, не завањајмо се. Једина истинска објективност у области вредности је признати постојање једног света објективних вредности [које *истио* је независно од човека – *ој. моја*], везаних за једну вишу свест, што позитивизам не може да потврди, а још мање да негира.“

⁶ Види *истио*, стр. 411.

⁷ *Истио*, стр. 424.

⁸ *Истио*, стр. 406.

који је стваран, ништа мање него нека материјална чињеница,⁹ иако се идеали и вредности не могу подврћи законима узрочности, пошто би тада нестала човекова слобода.¹⁰

Зато он делотворност права, односно обавезујућу снагу правне норме у својој докторској дисертацији не тражи, и не налази у санкцији, већ у вредности и идеалу. Ако би било супротно, ако би се делотворност, закључује Лукић, тражила у санкцији, тада би позитивно право било делотворније од објективног, које није заштићено санкцијом државе и њеним апаратом принуде. Супротно, Лукић у идеалу и вредности(ма) налази ону снагу која нас „тера“ да остваримо односну правну норму, односно право.

2. Да би остварио постављени истраживачки циљ, Лукић је одлучио да се послужи синтетичким методом, који, уједињавајући добра својства нормативистичког метода и социолошког метода, истовремено превазилази оба и твори нешто ново и другачије у односу на сваки од њих узет понаособ. Синтетичким методом, означеним још и (у „највећем степену“) позитивистичким,¹¹ мада он то није у оном смислу у којем се тим именом назива доследан социолошки метод, Лукић хоће да утврди постојање идеала и вредности спољашњим посматрањем и интроспекцијом, „позивањем на чињенице које сви могу лако да посматрају и проверавају,¹² који су део стварности и као такви, држи Лукић, утичу на чињенице које су саме подвргнуте законима узрочности.

Међутим, вреди констатовати да Лукић сâм ограничава своја истраживања на теорију права, а не жели да зађе у филозофију права или барем у метафизику права, зато што вели да је желео да избегне расправу о чињеницама које нису позитивне, због чега није ни хтео да истражује „последњу природу идеала, вредности, његову истинску природу“. Но, и поред такве истраживачке оријентације, Лукић изричито истиче како је „чврсто *уверен*“ у то да „постоји виша духовна сила, врхунска свест која стварно уређује свет вредности као и свет чињеница, да постоји једна суштинска правна и морална

⁹ *Истио*, стр. 267, 427.

¹⁰ Види такође *истио*, стр. 430.

¹¹ *Истио*, стр. 267. Много касније, у *Систему филозофије љрава*, упоређујући мисао Томе Живановића и Ђорђа Тасића, и оцењујући да је Тасић, као „наш изузетно надарен теоретичар права“, створио једну „емпиристичку теорију права високе вредности“, с овим у вези, написаће да је то тако зато што је Тасић: „... из методолошких уверења остао углавном на емпиријском ступњу схватања права. Ово је свакако било узроковано и општим духом времена, који је био противан филозофским спекулацијама, још увек окренут претежно позитивизму и емпиризму, као и чињеници да је Живановић, иако француски ‘ћак’ ипак претежно био окренут немачкој филозофији, коју карактерише управо метафизички дух“, Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љрава*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 436.

¹² *Истио*, стр. 265, 427.

датост, заснована на овом главном поретку, чију нам прекрасну слику пружа васиона¹³, што наговештава будући предмет његовог интересовања, којем се вратио после безмало тридесет година. Управо због тога Лукић у својој тези – па и када је, следствено томе, у питању истраживање постојања и појма објективног права – не жели да говори о ономе у „шта верује“, већ у оно „шта зна“. Чини се као да је Лукић бављење својим „веровањем“ оставио за неко будуће време.

3. Када се имају у виду горње напомене и ограничења које је у својој дисертацији учинио сâм Лукић, онда је и разумљиво одређење релативног или делотворног објективног права које у њој даје. Међутим, пре тога неизоставно треба изнети и резерве које у целој докторској дисертацији, а и у својим каснијим радовима, академик Лукић више пута понавља. Резерва се тиче границе његових истраживања у проучавању објективног права у докторској дисертацији. Не једном, он вели да не пориче могућност постојања објективног права, оног које одређује слободу и слободу воље ствараоца формалног (у смислу формулисаног или, како каже на другоме месту, датог или од човека створеног) права, ограничавајући их, али каже да се постојање таквог објективног права не може позитивним методама доказати, тј. његово постојање утврдити – осим, указује он, ако се објективно право појми као природна сила, што није могуће, пошто само човек има свест и из ње проистеклу слободу воље и слободу избора вредности као циљева, којом може (покушати) да делује чак и противно сазнатим природним законима, наравно, без икаквог изгледа да природни закон вољом својом измени.

Слично тврди и петнаестак година касније, у свом познатом делу *Теорија државе и њрава*, где, анализирајући природноправну мисао, закључује да је ова теорија правилна и тачна када тврди да постоји „објективно дата садржина, објективно дата стварност коју право треба да изрази, да је садржина права условљена нечим што је ван воље оног који ствара право...“¹³ Истина је да се у овом делу, објављеном 1954. године, под оним „објективном“ подразумева, ипак, (по)нешто друго од онога што је млади Лукић подразумевао 1939. године, мада би се између та два Лукићева схватања оног „објективног“ које одређује садржину позитивног права могла наћи (потанка) нит која их повезује. А ту нит представљају друштвени чиниоци права, рекло би се социолошки елементи који утичу на несамосталност онога који ствара право.

Такође је истина да су у Лукићевој дисертацији наглашени и други и другачији елементи тог „објективног“, које ограничава слободу онога ко ствара право и које га спречава да своју самовољу покуша да „претвори“ у

¹³ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и њрава*, Сабрана дела, Том 3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 70.

формално право, да самовољом надјача и уклони управо то „објективно“. Међутим, чини се како је важно да се истакне и оно што спаја схватања тог „објективног“ у Лукићевој дисертацији и у његовом, по многим, најистакнутијем делу о теорији државе и права, написаном почетком шесте деценије прошлог века. Једнако је вредно потцртати да у оба дела не прихвата постојање „неког вишег објективног, природног права“, па тиме ни природноправну школу (или школе) као такве.

Ограничивши на тај начин своја истраживања у докторској дисертацији искључиво на оно што се као позитивно и позитивним методама може утврдити, Лукић је приступио утврђивању „стварно делотворног објективног права“, не порекавши, дакле, могућност постојања једног апсолутног објективног права, побдијајући само могућност његовог утврђивања позитивним методом. Он га означава као „најбољи могући правни поредак“, што је, чини се, друга ознака за делотворно објективно право, које означава и као „релативно објективно право“, као право које је могуће „на темељу социологије“.¹⁴ Не, дакле, као савршен или идеалан правни поредак, који млади Лукић означава као „истинско објективно право“ или „апсолутно објективно право“, без атрибута „делотворно“, које не може да буде делотворно, дакле, примењено, чак ни путем санкције, једноставно зато што се не налази у човековој свести и није производ човекове воље. Делотворно објективно право је једино оно које постоји у нашој свести и постоји као правна норма-производ човекове воље, због чега је у стању да остварује усвојене вредности, сматра Лукић.¹⁵

Видљиво је, према томе, да млади Лукић у својој докторској дисертацији трага за најбољим могућим и стварно делотворним објективним правом, постојећим у човековој свести, које се разликује од објективног права (по себи), какво постоји ван човекове свести и ван домашаја његове воље. Чак и када хипотетички допушта могућност постојања апсолутног или истински објективног права, као тамо где анализира могућности да католички морал заузме место објективног права, он, тврдећи да се (сазнато и у свести човека присутно) природно право своди само на неколико начела (која су субјективан производ оних који прихватају постојање природног права), одбија својство такве исте објективности (коју хипотетички допушта начелима) самим правним нормама које човек ствара на основу прихваћених начела природног права, којима се начела конкретизују, и мање општим – дакле, одбија да им призна својство истинског објективног права.¹⁶

¹⁴ Види Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права*, стр. 387.

¹⁵ *Истио*, стр. 394.

¹⁶ *Истио*, стр. 395.

То објективно право, сматра Лукић, мора да буде „ближе стварном животу и несавршеним људима“ и оно постоји као „чиста норма, вредност“, тј. као „право чисто нормативно“, и поред тога што „није санкционисано“, а биће тек онда када постане позитивно право.¹⁷

Међутим, и у таквом праву, тврди Лукић у својој докторској дисертацији, а поготово у истинском апсолутном објективном праву, „правда представља суштинску вредност коју остварује право (а она је представља према готово општем схватању), она је знак распознавања права, она је сама његова суштина“.¹⁸ И стога ће, трагајући за релативним (делотворним) објективним правом, пошто постојање апсолутног објективног права не може да се позитивно докаже (али ни да се позитивно негира његово постојање), Лукић да се усмери на утврђивање поузданог и практично употребљивог мерила за одређивање релативног објективног права, које и само, како сматра, мора да остварује правду, као и свако друго право.

Сводећи на описани начин свој истраживачки задатак и циљ своје докторске дисертације, Лукић, после тражења поменутих мерила објективности релативног објективног делотворног права, на следећи начин одређује шта то сматра релативним или најбољим могућим делотворним објективним правом – оним правом „које претходно усвоји нека друштвена група“ и које би „било примењено силом“, као „стварно објективно право које се ослања на друштвену групу, постојеће и стварно објективно право“, а не „идеално објективно право ... непознато људима“.¹⁹ Такво објективно право може да постоји само када људи знају циљеве, које сами одређују, јер „циљеви не могу да буду објективно даћи – морају да их одреде људи. А без циљева нема ни права.“²⁰ Подсетимо на то да је млади Лукић као циљеве одредио усвојене индивидуалне и групне вредности које су прожеле људску индивидуу и друштвену групу, са којима су се стопили и индивидуа и друштвена група, после чега су то постале њихове вредности. Објективно право (Лукић мисли на делотворно релативно објективно право) не може да постоји као чињеница која је подложна законима узрочности, тј. природним законима.²¹

Релативно објективно право је друштвеног порекла, сматра Лукић,²² због чега, трагајући за објективним критеријима (мерилима) права, (пре) обраћа стару латинску правну максиму *Ubi societas, ibi ius* у *Ubi ius, ibi societas*. Друштвено порекло права производи конкурентску борбу „правних

¹⁷ *Исџо*, стр. 397.

¹⁸ *Исџо*, стр. 413, 415.

¹⁹ *Исџо*, стр. 425.

²⁰ *Исџо*, стр. 424.

²¹ *Исџо*, стр. 423, 424.

²² *Исџо*, стр. 428–429.

друштвених група“ за превођење њихових посебних правних система²³ у позитивно државно право, као објективно право, дакле, најбоље могуће право. Своје истраживање претходно још више сужава на нормативна правила, прихватајући пре тога поделу друштвених правила на нормативна правила и конструктивна правила.²⁴

Како трага за „релативном објективношћу која постоји у људским свестима“,²⁵ Лукић прихвата „општу сагласност“ као мерило објективности објективног права, коју су истакли и школа природног права и социолошка школа (објективног) права, јер је налаже „здрав разум“.²⁶ Због тога индивидуални правни системи не могу да буду објективно право, које, по потреби, може да буде примењено и употребом силе.²⁷ Неки посебан правни систем може да постане објективно право, дакле, делотворно право, право остварљиво у друштву, само онда ако га прихвати довољно широка [бројна – оп. моја] друштвена група,²⁸ док индивидуални правни системи и системи мањих друштвених група немају изгледе да постану објективно право. При томе, Лукић не прихвата упрошћено примењено мерило већине, критикујући – због упрошћеног разумевања улоге већине и масе – и Русоова схватања већине и Дигијева схватања улоге масе.²⁹

Међутим, овом мерилу објективизације права он додаје и „мишљење честитих људи“, односно мишљење елите, под којом подразумева, најопштије казано, друштвену елиту и научну елиту, као посебну и посебно важну елиту за релативно објективно право. Ова мерила релативне објективности права он означава као „два ступња“ (релативне) објективности.³⁰ Она према младом Лукићу могу да доведу до две врсте објективног права: објективног неделотворног права и објективног делотворног права. Прво је, свакако, више објективно од другог, али је мање делотворно, док је друго, мање објективно

²³ Лукић истиче да свака људска индивидуа и друштвена група има свој властити правни систем. При томе, наравно, очигледно је да не мисли на исти тај термин, који доцније употребљава у другачијем појмовном значењу у својим делима о теорији државе и права, већ на „непотпун правни систем“, који чине, у најмању руку, идеали, вредности и начела.

²⁴ Прва припадају свету вредности и оцењују се судовима вредности, а друга свету стварности, дакле, правној техници, и оцењују се судовима стварности, којима се објективно утврђује њихова усаглашеност са нормативним правилима као циљевима-вредностима.

²⁵ *Истио*, стр. 434.

²⁶ *Истио*, стр. 428.

²⁷ *Истио*, стр. 429.

²⁸ *Истио*, стр. 429, 439.

²⁹ *Истио*, стр. 420, 422, 430.

³⁰ *Истио*, стр. 434.

од првог, али је више делотворно од њега. До тога долази зато што (довољно) широка друштвена група допушта да по „делотворности ниже вредности надмаше више вредности“; али и зато што у човековој свести не постоје критеријуми апсолутне објективности права, мада оне – понављам то – за Лукића могуће, па чак и вероватно, постоје, али их није могуће позитивно утврдити и учинити их присутним у човековој свести.

Тако Лукић у коначном релативна мерила објективности права своди на општеприхваћеност, тј. једнодушно прихватање,³¹ критеријум (мишљење) већине³² и прихватање од елите.³³ Сва се та мерила примењују по начелу тренутка примене и важе само у том тренутку. После тога она су, сматра Лукић, већ ствар прошлости, коју је заменила нова садашњост, која ће за утврђивање релативне објективности права ускоро постати, такође, прошлост. Зато је и тежња човекова ка „савршенству“ трајна, али достизање самог „савршенства“ вели Лукић, означило би и крај живота, а време би престало да тече.³⁴

Мерила релативне објективности, а пре свега једнодушност и мерило већине, требало би да омогуће да се право примењује уз што мању употребу силе, вели Лукић, и тврди да није могуће оно право које би у целости почивало на сили и њеној употреби у његовом остваривању,³⁵ до тога би дошло када би се право посматрало као чиста произвољност и самовоља.

Да до тога не би дошло, казује Лукић, и сама нормативна правила, циљеве-вредности, релативно објективно право, дакле, треба осматрити и видети да ли су они једнозначни, прости, монолитни, једноврсни, једнослојни. Он налази да они то нису, већ су у најмању руку двослојни, али и, могуће је, вишеслојни. На врху стоје „магловите, неодређене вредности, такве као што су правда, мир, ред, заједничко добро“³⁶ итд. Тај правни систем Лукић назива непотпуним правним системом. Може се рећи да, у односу на ове вредности, постоји једнодушност, не само унутар једне државе већ у читавом човечанству.³⁷

Међутим, како су такве највише вредности одвећ опште да би нам дале ма и једно конкретно правно правило, тј. норму, оне морају да буду конкретизоване, а то се у првом реду чини нижим циљевима-вредностима, који су

³¹ *Истио*, стр. 434.

³² *Истио*, стр. 440.

³³ *Истио*, стр. 434.

³⁴ *Истио*, стр. 441.

³⁵ *Истио*, стр. 441.

³⁶ Вреди истаћи како Лукић сматра да је реч о независним вредностима, а независне вредности, допушта он, могу да буду и вредности настале конкретизацијом ових највиших вредности, *истио*, стр. 437.

³⁷ *Истио*, стр. 435.

такође подложни судовима вредности, а не судовима стварности. У погледу неких од њих такође може да постоји општа или једнодушна сагласност (тада је реч о „објективном праву у строгом смислу речи“³⁸), док у погледу (већине) њих може да дође до несагласности, вели Лукић, како због одсуства једнодушности, тако и због одсуства мерила објективности уопште. Када постоји једнодушност о њима, тада постоји и извесност да ће правна техника из њих извести конструктивна правила.

Објективност ових конкретнијих циљева-вредности, тј. њихово несумњиво припадање објективном праву биће могуће тек онда када она постане „стечена“, а ова се стеченост, једнако као и у одељку о гносеологији права у *Систему филозофије права*, може проверити тек и једино накнадно, и то постериорним искуством, закључује Лукић. Конкретније вредности, или циљеви-вредности добијени конкретизацијом апстрактних вредности, могу се контролисати на нешто објективнији начин, држи Лукић, зато што могу бити подвргнуте провери путем чињеница, под којима он подразумева не само „природу“ већ и тзв. „људско дато“. На том, али и нижем степену конкретизације, а нарочито оном које обухвата правна техника (конструктивна правила), елита мора да послужи као мерило објективности релативног објективног права, зато што се ту објективност мери делимично судовима вредности уз помоћ чињеница (циљеви-вредности нижег степена апстрактности), или у целости уз помоћ чињеница (конструктивна правила), односно путем суда стварности. Ту је, сматра Лукић, елита боља од масе“, благодарећи свом образовању и искуству у тој врсти (друштвене и правне) делатности, осим у два изузетна случаја.³⁹

Примењујући оваква мерила, Лукић признаје да је могуће да се за објективно призна и оно право које то ваистину није. До тога ће доћи онда када уопште не постоји мерило објективности (за дато друштво и за дато време тог друштва односно државе), па је могуће да објективним сматрамо и оно право које је супротно нашој природи и нашем веровању да је такво право објективно право.⁴⁰ Но, то је у самој „логици“ напретка човека и друштва, те човекове слободе воље и његове несавршености.

На тај начин Лукић сматра да се помоћу тих мерила може утврдити објективно право које има само релативан, али не и апсолутан карактер.

³⁸ *Истио*, стр. 441.

³⁹ Лукић сматра да је реч о случају пристрасне елите заокупљене заштитом својих интереса и у случају непостојања објективних вредности, већ постојања чисто субјективних вредности, када у оба случаја предност мора да се да не мишљењу елите већ мишљењу већине, пошто ће тада употреба силе бити, прво, оправдана, а, друго, сведена на најмању могућу меру, *истио*, стр. 438.

⁴⁰ *Истио*, стр. 439.

Релативност таквом објективном праву „обезбеђује“ његова „увремењеност“, односно његова везаност за „сада“ за „садашњи тренутак“ једног друштва и државе, схваћену као његову „стеченост“ односно садашњу „прихваћеност“. Касније „пронађена“ објективност нема делатног и суштинског утицаја на ранији „садашњи тренутак“. Лукић тиме истиче своје схватање релативног објективног права (видеће се у његовим каснијим делима, и самог апсолутног објективног права) као динамичке и променљиве категорије, без временске и просторне универзалности и непроменљивости.

Међутим, и поред свег свог труда да изнађе мерила објективности за релативно објективно право, Лукић констатује да што се конкретизација више спушта, разлике у мишљењима постају све веће, понајвише код нижих вредности, вредности којима се конкретизују најапстрактније или веома апстрактне вредности, због чега у тој равни, признаје Лукић, објективност нестаје, а наступа „потпуна субјективност“, односно знање уступа своје место „веровању“, и поред тога што, можда, па чак и вероватно, објективна вредност и у тим равнима постоји, само је њу тешко „открити“, тешко је пронаћи „грал“ те равни вредности. Овај је проблем, признаје Лукић, нерешив са позитивистичког становишта, а решење ће донети искуство и еволуција, у борби у којој ће истина награду донети и предати ваљаним борцима,⁴¹ мада је за „велики део“ права елита (општа друштвена, која обухвата и државну, и научна) пронашла објективно право, чија објективност није упитна, већ је упитно његово остварење.⁴²

Лукић то примерично настоји показати на случају обезбеђења егзистенцијалног минимума за све. На овоме месту Лукић већ наговештава други велики проблем ове целине – проблем остваривања релативног објективног права, његовог разликовања од позитивног права и његовог сукоба са њим. То ће, у ствари, да буде сукоб управљача са објективним правом, пошто Лукић разликује управљаче од оних којима они управљају.

4. *Систем филозофије њрава (Систем)* академика Лукића, објављен пет и по деценија после докторске дисертације, нема, каже Лукић, смисао „енциклопедијског излагања појединих питања и њихових различитих решења“ већ смисао самосвојног дела, различитог од других, „ма оно било несхватљиво и за самог њега [аутора – ој. моја] неуверљиво“!⁴³ Иако, како каже академик Лукић, *Систем* нема својство енциклопедијског излагања, он садржи општу његову филозофију и филозофију права – онтологију, аксиологију и гносеологију (објективног) права; све заједно у духу Лукићевог поимања

⁴¹ *Истио*, стр. 441.

⁴² *Истио*, стр. 440.

⁴³ *Истио*, стр. 15.

филозофије, као рационалног сазнања различитог од науке.⁴⁴ Али и у духу Лукићевих (само)признатих метафизичких „потреба“ човека уопште, тј. човекових потреба за метафизиком и спекулацијом и данас. У својој докторској дисертацији вели како не жели да говори језиком метафизике, јер тај језик не разумеју сви, док јој се у *Систему*, филозофском спекулацијом, приближава и (увелико) залази у њен забран.

Наравно, треба се упитати да ли је академик Лукић уопште и могао другачије, и поред тога што, када разматра рационалне методе филозофије, углавном закључује да се они, или барем (велика) већина њих, на овај или онај начин (ипак) враћају на људско искуство, па се, следствено томе, и надискуство разуме (ипак) на темељима онога што је искуством спознато,⁴⁵ доводећи у питање сазнајност филозофских метода који се увелико приближавају ирационалном. Тако је за Лукића и наше схватање света, па стога и његово, „земљоцентрично“,⁴⁶ а схватање права – у основи „хомоцентрично“,⁴⁷ дакле, и једно и друго ограничено.

Лукић је у својој докторској дисертацији хтео да испита само који је од више (конкурентних) правних поредака присутних у свести (дакле, искуству) појединца и различитих друштвених група најбољи могући за дато друштво организовано у државу, а у *Систему* креће иза те „баријере“ – свести човекове. Даље од ње, даље, дакле, и од емпирије свог учитеља Ђорђа Тасића,⁴⁸ којом је свакако био инспирисан пишући своју докторску дисертацију, у подручје надсвести и надискуства, као и Тома Живановић, али клонећи се, како, ипак, сâм формулише, „греха утопије“. И у том је науку створио (значајним делом) самосвојну творевину, која, наравно, не може да буде потпуно истргнута и одвојена, изолована од дотадашњег филозофског мишљења и научног сазнања, па не може а да нема (никакву додирну) везу са њима.

Идући за тим, академик Лукић у почетним пасусима *Система*, у којима говори о појму објективног права, каже да ће се „покушати утврдити како објективно право произлази управо из космоса и његове суштине“,⁴⁹ што је „много даље“ од човекове свести и слободe воље – слично Г. Гершићу, којег и изричито у том смислу помиње на истоме месту.

Следствено томе, за Лукића је у *Систему* објективно право „одређено онтолошки, суштином света“ и „обухвата оне нормe чији је садржај тако

⁴⁴ Види Радомир Д. Лукић, *Методологија права*, Сабрана дела, Том 5, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 49–54.

⁴⁵ Види *истио*, стр. 40–46.

⁴⁶ *Истио*, стр. 78.

⁴⁷ *Истио*, стр. 440, 443.

⁴⁸ *Истио*, стр. 436.

⁴⁹ *Истио*, стр. 440.

одређен“.⁵⁰ Оно се налази објективно у односима који владају у свету (између његових чинилаца међусобно и бивствујућих бића узајамно), „тачније у односу између циља права и објективних чинилаца света, појава у свету, а пре свега у људском друштву“. Према Лукићу, то и такво право нико није остварио, нити га ико ствара, оно само „налази се у самој суштини света чим је овај створен, у односима између средстава којима се остварује циљ света и остварења тог циља“.⁵¹

Настављајући објашњење овако појмљеног објективног права, Лукић, слéдећи своју мисао, долази до (ипак за њега очекиваног) закључка да су норме објективног права, (пре)бивајући и делујући у горњим односима, а са гледишта тих односа „само у нормативни облик преображени узрочни закони који вежу људску радњу (одређену објективним правом) и остварење циља – опстанка света“,⁵² односно да објективно право „постоји као једна врста „природног закона“, јер није ништа друго до „у норму претворен такав закон“.⁵³ То Лукићу, и поред ранијих критика теорије/теорија природног права, „допушта“ да објективно право назове још и природним правом (?!), које људи могу да открију „као и сваки други објективно дати закон и ако хоће циљ који се применом закона постиже – да га и примене и циљ остваре“.⁵⁴

Ови и слични, за разумевање не баш сасвим једноставни, ставови довели су понеког пажљивијег аналитичара *Система* до питања које није лишено сваког смисла да ако је то тако, чему онда још и позитивно право, чије постојање прихвата и сам Лукић. Он је, предосећајући такво будуће питање, на њега одговорио и пре његовог постављања тврдњом да објективно право, иако фактички нема санкцију, делује негативно на појединца и људско друштво у случају његовог неоткривања и/или непоштовања, о чему сведоче бројна пропала друштва и цивилизације.⁵⁵ Но, само објективно право је, према Лукићу, нераздвојно везано за позитивно право, и то као његов корелат.

Слéдећи своју тезу о вези онтологије и аксиологије и, заправо, онтолошкој заснованости аксиологије (коју, дакако, схвата и сам светски дух), објективно право по Лукићевој оцени има, поред овог онтолошког, па тиме и објективног аспекта,⁵⁶ којим је објективно право одређено (светом и стањем у њему), и придодато нешто субјективно, аксиолошко, дакле, које је

⁵⁰ *Истио*, стр. 354.

⁵¹ Види даље аргументе у овом правцу и смеру: *истио*, стр. 447.

⁵² *Истио*, стр. 440.

⁵³ *Истио*, стр. 441.

⁵⁴ *Истио*, стр. 441.

⁵⁵ *Истио*, стр. 448–449, 451, 532.

⁵⁶ Лукић под објективним подразумева овога пута у *Систему* „идеално“, „савршено“.

и само, ипак, објективно, а то је „циљ света“, и то као вредност – „опстанак света, тј. његово одржање, које је услов свих осталих вредности у самом свету, јер ако нема света, нема ни ичег другог“.⁵⁷ У продужетку овог става Лукић каже да само објективно право „с овог гледишта и није ништа друго до средство за постизање овог основног циља-вредности“, који ближе конкретизује као „постојање и одржавање највећег могућег броја што савршенијих бића, пре свега људи, у њиховом најпотпунијем достојанству, које се састоји у њиховом особеном савршенству, тј. у потпуном развоју свих својстава њихове природе“.⁵⁸

На питање ко ствара објективно право Лукић узвраћа одговором из своје опште филозофије – *светски дух*,⁵⁹ који чине како људски, појединачни духови, тако и друштвени (тј. колективни) духови, од којих је виши, будући да је њихова синтеза. Тачније, академик Лукић држи да је светски дух створио објективно право, а да се оно даље развија у складу са законима развоја и напретка света и људског друштва као његовог важног бића, дакле, у складу са циљем света, „који се на датом ступњу развоја света не може остварити до уз помоћ права“.⁶⁰

Сам светски дух и иначе, и поред тога што одређује законе света, ипак није свемоћан, већ је, иако слободан, ограничен и материјом и енергијом, истина на различите начине, али и самим собом, самом својом суштином (тежњом ка савршенству) и не може да одреди објективно право по својој (само)вољи, већ према својој природи и у складу са ограничењима које му она намеће. Дух по природи, вели академик Лукић, тежи савршенству, зато што је он истовремено и детерминисан и слободан, па је „дух у суштини Ум“ и својом је слободом и детерминисаношћу упућен на стварање, које може да буде само „умно, рационално и морално“.⁶¹ То вреди и за објективно право, које је, као и позитивно право, регулатор односа међу људима у друштву (човек и друштво су два неизоставна бића света), па је и оно, према томе, увек „умно, рационално и морално“, слéдећи, наравно, циљ света – његов опстанак, као основно добро.

Такво објективно право – које је светски дух створио са стварањем света, без потребе да накнадно одређује садржину његових норми, јер је она већ одређена циљем света, као истовремено и онтолошком и аксиолошком категоријом, као корелат позитивном праву – јесте променљиво, тј. за Лукића није ни универзално ни вечно, није непроменљиво, јер сам свет није

⁵⁷ *Истио*, стр. 440.

⁵⁸ *Истио*, стр. 440.

⁵⁹ *Истио*, стр. 440.

⁶⁰ *Истио*, стр. 440–441.

⁶¹ *Истио*, стр. 100.

такав, зато што постоје различити циљеви света, чијем остварењу оно мора да послужи,⁶² који су и сами променљиви, следствено Лукићевом разумевању развоја и промена света и у свету. Објективно право, тврди Лукић, јесте „идеално, најбоље могуће право за дато друштво и дато време, пошто открива најбољи начин остварења одговарајућег циља-вредности“⁶³ до којег се долази, између осталог, и решавањем друштвених сукоба, што је најважнија улога објективног (и позитивног) права. Зато, према Лукићу, и не успевају покушаји да се објективно право сведе на мали број „општих, заједничких норми за сва објективна права“ (тј. објективна права различитих друштава у разним временима), мада су највиша правна начела објективног права, наводи он даље, нужна људском друштву и праву да би друштво „нашло пут ка свом опстанку и развоју“; односно постојању и опстанку највећег броја што савршенијих бића у њиховом достојанству. При томе, свако друштво, по Лукићевој оцени, има „своје“ објективно право, које би могло да буде позитивно прописано под условом да га људи и открију и примене, а не само открију, с обзиром на околност да у људској и друштвеној природи има нешто ирационално, што појединце приморава на то да поступе супротно рационалном – ирационално – и када су то рационално и открили, дакле, спознали и увидели његове вредности.⁶⁴

Но, и када га рационално открију и примене, приметитиће се по Лукићевом ставу да међу системима објективног права постоји врло велика разлика, као нпр. између објективног права робовласништва и буржоаског друштва, који се разликују по садржини, по нормама, по којима су у једном случају људи ствари, а у другом лица у праву. И поред тога, оба права, и једно и друго право, јесу објективна – дакле, идеална за своја друштва и своја времена. Зашто? По Лукићевом социолошком одговору отуда што одговарају привредном развоју и обезбеђењу првенствено материјалних, али и културних добара.

Тако Лукић долази до класног елемента као најважнијег елемента за садржај објективног права, али и оног који често спречава људе и њихова друштва да открију (спасоносне) норме објективног права, зарад свог опстанка и развоја, који, са друге стране, у објективном праву обликује „неизбежно строг закон људског достојанства“⁶⁵ са ове, а не оне стране утопије, која, вели на истоме месту, „нужно доноси застој у развоју производње, а тиме и пад укупног људског достојанства“. То је за Лукића, како сâм наставља на истоме

⁶² *Истио*, стр. 449.

⁶³ *Истио*, стр. 442.

⁶⁴ *Истио*, стр. 448.

⁶⁵ *Истио*, стр. 444–445.

месту, „основни закон развоја друштва“, али је једновремено то „и основна норма објективног права“. Стога се одмах поставља питање: ко то онда има способности и услове да открије норме објективног права. Лукић одговара да је то владајућа класа, која је „носилац најсавременијег начина производње за дато друштво“, па тиме и носилац (!?) „одговарајућег објективног права“. Но, и она, спутана жељом да опстане на економској и политичкој власти, и сама чини погрешке било у благовременом откривању било у примени откривеног објективног права.⁶⁶ Сменом једног начина производње другим смењује се и објективно право другим објективним правом, док се позитивно право мења спорије и прилагођава „свом“ парњаку, објективном праву.⁶⁷

5. Важно питање Лукићевог система представља и питање начина на који се усклађује позитивно са објективним правом, будући да објективно право остварује као свој циљ „постојање људског друштва, опстанак друштва као једног од битних чинилаца света“,⁶⁸ а са њим и питање како људски и друштвени дух сазнају објективно право.

Светски дух, под „условом да непогрешиво ради“, стара се над усклађивањем позитивног са објективним правом, а обезбеђује га преко „односног друштвеног духа и појединачних духова“, који, и један и други, имају одређену „меру слободе и стваралаштва, због којих усклађивање повремено касни, али повремено иде и испред објективног права“ (!?). И то под условом да су људи остали одани основној вредности – опстанку света и људског друштва – јер се дешава да се могу „окренути како против опстанка света, тако и сопственог“.⁶⁹ Продору објективног права у позитивно највише доприноси, држи Лукић, владајућа друштвена скупина односног друштва, која преко своје државе ствара своје објективно право.

Када су објективно и позитивно право усклађени, настају периоди напретка друштва, очекивано закључује Лукић. Зато, он даље закључује, право „и није никаква чиста или произвољна, арбитрарна воља владајуће класе, јер ако је тако, оно неминовно води у пропаст бар њу саму, ако не и цело друштво, уколико се што пре не уклони“.⁷⁰ Тако се показује и доказује, држи Лукић, нераздвојна веза објективног и позитивног права.

Опстанак света и људског друштва као његовог битног чиниоца зависе, дакле, од сазнања, односно од откривања објективног права, па се Лукић, наравно, бави и питањима његове гносеологије. Почетни став је да људи, због своје несавршености, али и променљивости објективног права,

⁶⁶ Види *истио*, стр. 448–449.

⁶⁷ Види *истио*, стр. 451–452.

⁶⁸ *Истио*, стр. 450.

⁶⁹ *Истио*, стр. 452.

⁷⁰ *Истио*, стр. 453.

никада не могу потпуно сазнати, односно открити објективно право. Оно нигде није формулисано или на неки други начин исказано, већ је дато „у чињеницама, ванјезичким, ‘стварним’, тј. у односима међу појавама, у законитостима које њоме владају“, ⁷¹ због чега га људи морају откривати на „начин сличан откривању објективних природних закона“. ⁷² Због тога Лукић закључује да је основни пут сазнавања норми објективног права, које имају идеелну „егзистенцију“, пут њиховог научног сазнања, што је пут сазнања „друштвених (социолошких) закона, других нормативних система“, али и „природних закона, као одлучујућих“. ⁷³

Лукић нарочито истиче значај морала за људско друштво, поготово када је он тако постављен да је у складу са природним законима и да је тако конструисан „један научни систем морала“. ⁷⁴ Лукић сматра да се тим поступком долази до објективног права (морала), чиме се поистовећују природни закони са правним и моралним нормама, чињенице и норме, „те се долази до природног права (и морала) који је заиста објективан, тј. независан од људске воље“. То право је, са друге стране, изазвано одговарајућим стањем у друштву и када то стање нестане, заједно са њим нестаће и позитивно и објективно право. ⁷⁵ Но, овај непосредни начин сазнања објективног права веома је тежак и непоуздан, и иначе, а због „људске природе“ и неизvestан, па преостаје да се оно сазнаје и на један други, посредан, знатно неповољнији, апостериоран начин – „сазнањем рђавих последица примене позитивног права које крши објективно право“, до чега се долази „дужим посматрањем позитивног права“. ⁷⁶

6. Лукићева докторска дисертација и његов *Систем* имају додирних тачака (заступљеност социолошког приступа – у првом више, у другом мање, али значајно, критичко бављење природним правом, бављење искуственим саставком права и други елементи), али и подоста разлика. Разлике су видне у општем приступу (у методу, предмету, његовом обухвату, бављењем надискуственим, метафизичким и спекулативним проблемима у другом и томе сл.), при чему је прво омеђено младошћу, временом, позитивизмом и узори-ма, а друго ојачано пуном зрелошћу и мислилачком снагом и самосталношћу у стварима искуства и надискуства. Но, једно друго не искључује у потпуности, мада једним мањим делом да.

⁷¹ *Истио*, стр. 531.

⁷² *Истио*, стр. 449.

⁷³ *Истио*, стр. 531.

⁷⁴ *Истио*, стр. 532.

⁷⁵ *Истио*, стр. 452.

⁷⁶ *Истио*, стр. 533.

Сам *Систем филозофије права* није лишен места која нису једноставна за разумевање (однос Лукићевог објективног права према природном праву и природи ствари, разлике између природног закона и објективног права, однос идеалног и реалног облика постојања објективног права, начин на који владајућа класа сазнаје објективно право у односу према потлаченим класама, условљеност аксиологије онтологијом). Но, то, а и друго малобројно које се овде не помиње, бацају тек (мању) сенку нејасноће на неке делове Лукићевог самосвојног подухвата оствареног *Системом*.

ЛИТЕРАТУРА

- Баста 1993 – Данило Баста, „Монистички тријализам и објективно право“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 95, 181–195.
- Баста 1994 – Данило Баста, *Право и слобода*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад.
- Лукић 1978 – Радомир Д. Лукић, *О филозофији права*, САНУ, Београд.
- Лукић 1982 – Радомир Д. Лукић, „Појам права“, *Зборник за теорију права*, 2, САНУ, Београд, 1–48.
- Лукић 1990 – Радомир Д. Лукић, „Нацрт филозофије права“, *Зборник за теорију права*, 4, САНУ, Београд.
- Лукић 1995а – Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995б – Радомир Д. Лукић, *Општа теорија државе и права, I–II*, Сабрана дела, Том 2–3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995в – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије права*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995г – Радомир Д. Лукић, *Методологија права*, Сабрана дела, Том 5, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995д – Радомир Д. Лукић, *Историја политичких и правних теорија*, Сабрана дела, Том 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Поповић 1995 – Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Тадић 2006 – Љубомир Тадић, *Филозофија права*, Изабрана дела, Књ. I, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд.
- Чавошки 1994 – Коста Чавошки, *Право као умеће слободе, Ојлед о владавини права*, Драганић, Београд.

Radomir V. Lukić*

OBJECTIVE, NATURAL AND POSITIVE LAW
IN THE WORK OF ACADEMICIAN RADOMIR D. LUKIĆ

S u m m a r y

The article presents mainly Radomir D. Lukić's ideas of objective law, and, to a lesser degree, it also deals with his understanding of the relationship among objective, natural and positive law. The paper focuses on two works of Academician Lukić: his doctoral dissertation *The Binding Force of the Legal Norm and the Problem of Objective Law* and *The System of the Philosophy of Law*, but it also discusses partly his *Methodology of Law*, with the aim of comparing Lukić's ideas of objective law expressed in his first two books and identifying similarities and differences between them.

Key words: absolute and relative objective law, world, world spirit, value, positive law, natural law

---

* Full Professor at the Faculty of Law of the University of East Sarajevo

ОБЈЕКТИВНО ПРАВО У ДЕЛУ РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА – ПОЧЕТНО СХВАТАЊЕ

ДУШАН ВРАЊАНАЦ*

С а ж е т а к. – Питањем тзв. објективног права професор Радомир Д. Лукић закупао се практично током целе своје научне каријере, почевши од париске докторске тезе, па до свог последњег обимнијег дела – *Систем филозофије права*, у којем је на ово питање дао свој коначан одговор.

Рад се бави проблемом објективног права, тј. тиме како је Радомир Д. Лукић покушао да га реши у својој докторској дисертацији „Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права“ (*La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*), одбрањеној у Паризу 1939. године.

У Лукићевом покушају решења проблема објективног права најбитније је инсистирање на успостављању стварног објективног права, које постоји у чињеницама, дакле, у свету онога што јесте, а не само у свету требања. Отуда, објективно право је нешто што се да установити емпиријски, посматрањем. Постојање објективног права објашњава се тиме што је оно присутно у свести. Када на овај начин покушава да објасни објективно право, веома је важно то што Лукић посебан значај у томе придаје улози друштвених елита.

Кључне речи: објективно право, природно право, позитивно право, свест, елита

I

Научни рад једног од наших најзначајнијих теоретичара права, професора Радомира Д. Лукића, започиње његовом докторском тезом *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права* (*La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*), одбрањеном у Паризу 1939. године,¹ за коју је Ђорђе Тасић казао: „Ми верујемо да ово одлично дело г. Л(укића) представља почетак једног плодног научног рада.“² Показало се да је Тасић у овоме био у потпуности у праву.

---

* Правни факултет Универзитета „Унион“, Београд

¹ Превод тезе на српски језик објављен је 1995. године у оквиру Лукићевих сабраних дела. У овом тексту користили смо овај превод.

² Ђорђе Тасић, „Приказ тезе *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, thèse, Paris, 1939“, *Архив за правне и друштвене науке*, 1 (1940), стр. 72.

Централно питање Лукићеве докторске тезе представља проблем тзв. објективног права. Време је показало да се овде није радило о пролазном интересовању некога ко тек улази у науку, већ о трајној посвећености једном од фундаменталних проблема правне филозофије, будући да је Лукић практично током целе своје научне каријере наставио да се бави овим питањем. Почевши од париске докторске тезе, где је изложио своја почетна схватања, и у низу каснијих радова професор Лукић је покушавао да да свој одговор на ово питање. Ово се пре свега види у радовима какви су *Природно право и марксизам*,³ *Нацрт филозофије права*,⁴ *Један покушај научног решења проблема природног права*⁵ и, посебно, у завршном, капиталном делу *Систем филозофије права*.⁶

Лукићев научни пут могуће је, условно речено, поделити у три фазе: на рани период, пре Другог светског рата, који је посебно обележен утицајем француске социологије и мишљу његовог учитеља Ђорђа Тасића; период од 1945. године па приближно до 1970. године, када се кретао у категоријама тада владајуће марксистичке теорије, задржавајући, ипак, велику меру самосвојности; и трећи период, када дефинитивно уобличава своје сопствене филозофске ставове. Веома важно и занимљиво питање које се у вези са овим може поставити јесте то у којем је правцу његово размишљање о проблему објективног права еволуирало, а посебно да ли се коначан одговор који је дао у *Систему филозофије права* суштински разликује од оног почетног, или је пак Лукић своје почетне идеје, садржане у дисертацији, касније само развио до крајњих консеквенци.⁷

У вези са овим могуће је указати на још један проблем. Већ поменута чињеница да је развој Лукићеве мисли у не тако малој мери био диктиран политичким околностима, а не само унутрашњим развојем његових схватања, чини питање континуитета (дисконтинуитета) његових размишљања о објективном праву занимљивим и сложеним проблемом за истраживаче. У ово питање овде, међутим, не можемо дубље улазити. Но, бар на први поглед, делује да се Лукићева почетна схватања о објективном праву знатно, па

³ Радомир Д. Лукић, „Природно право и марксизам“, *Марксистичка мисао*, 6 (1968).

⁴ Радомир Д. Лукић, „Нацрт филозофије права“, *Зборник за теорију права*, 4, САНУ, Београд 1990.

⁵ Радомир Д. Лукић, „Један покушај научног решења проблема природног права“, *Глас, СССХХ*, САНУ, Београд 1980.

⁶ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд 1992.

⁷ Посебно види о томе у: Марко Божић, *L'influence de la théorie du droit social d'origine française sur la pensée juridique serbe durant le XXe siècle*, необјављена докторска теза, одбрањена у Паризу 2013. године.

чак и суштински, разликују од њиховог коначног облика, датог у *Систему филозофије љрава*. Док је на почетку своје научне каријере био инспирисан тада владајућим социолошким, односно емпиријским приступом, у завршној фази његова размишљања попримају филозофски, метафизичко-спекулативни карактер. Оно што је посебно занимљиво и проблематично јесте то што изгледа као да се његова средња фаза, марксистички оријентисана, уопште не уклапа у ову схему, односно да је током ове фазе потпуно напустио бављење проблемом објективног права и тиме изазвао дисконтинуитет између младалачке и позне фазе свог рада. Можда је то и тако, у то овде не можемо улазити, али треба нагласити да има добро утемељених мишљења⁸ према којима постоји нит што повезује све три фазе Лукићевог рада.

II

Како је речено, у овом раду бавићемо се само проблемом објективног права, тј. тиме како је Лукић покушао да га реши у својој докторској дисертацији. Разлог за овакво опредељење (поред недостатка простора) јесте чињеница да је, за разлику од његових каснијих схватања, о Лукићевом младалачком раду код нас врло мало писано,⁹ а мислимо да његов рад из овог периода сигурно заслужује одговарајућу пажњу.

Уводећи идеју објективног права, Лукић се опредељује за варијанту дуалистичког схватања права, будући да повлачи разлику између објективног права и позитивног права, које везује за државу и њену санкцију. Дакле, поред позитивног права, постоји и објективно право, с тим што важење позитивног права није условљено његовом усаглашеношћу са објективним правом.

Будући да у својој тези, а и касније, Лукић користи израз *објективно љправо*, а не *љприродно љправо*, може се закључити, већ на основу саме ове терминологије, да он прави разлику и између ова два појма.

Шта, пре свега, значи сâм појам „објективно“? По једном од низа могућих значења ове речи, објективно је нешто што постоји независно од сваке свести, било да се ради о чињеницама спољашњег света, било о вредностима. За нас је овде битно питање могућности објективног постојања вредности, њиховог постојања независно од било чије свести. Има мишљења да

⁸ *Истио*.

⁹ Осим кратког приказа Лукићеве дисертације који је Ђорђе Тасић објавио у *Архиву за љравне и друшћивене науке*, 1 (1940), стр. 71–72, и кратког осврта Данила Н. Басте у књизи *Преображаји идеје љрава*, Правни факултет, Београд 1991, ²2012, колико је нама познато, озбиљну пажњу овом питању посветио је само Марко Божић у горенаведеној докторској тези.

вредности постоје објективно, дакле, да нешто може бити вредност која је независна од било чијег уверења. Нешто је добро, праведно, лепо, иако већина или сви људи можда мисле супротно. Постоје апсолутне вредности, односно вредносне (нпр. моралне) *истине*. Наравно, велики број мислилаца негирао је постојање објективних вредности, свдећи вредности на субјективно мишљење, у основи на субјективне ставове појединаца.

Оно што је потребно претходно испитати јесте какав став је Лукић у својој докторској тези заузимао у погледу постојања објективних вредности у смислу апсолутних вредности. Да ли Лукић, када говори о објективном праву, изражава уверење о постојању објективних, апсолутних вредности? Чини се да не, управо због тога што оштро критикује неке од теорија природног права. Овде, у ствари, и лежи разлог зашто Лукић користи израз *објективно*, а не *природно право*. Он, додуше, у анализи проблема објективног права своју пажњу усмерава на проблем права као вредности, права идеала или објективног права, али не губећи из вида социјалну, емпиријску димензију вредности.¹⁰ У суштини, Лукић покушава да дође до појма објективног права научним, односно емпиријским путем, или, како он често каже, позитивистичким методом.

Научним методом није могуће доћи до сазнања апсолутног објективног права (апсолутних вредности, природног права у суштини), па се он, како ћемо видети, задовољава неком врстом релативног објективног права.

Лукић је и у својим првим, а и каснијим радовима јасно одвајао филозофију од науке, сматрајући да научним путем није могуће доћи до сазнања апсолутних, вечитих и непроменљивих вредности, и да нешто тако може евентуално спадати у домен филозофије, која није егзактна научна дисциплина. У једном раду објављеном нешто после докторске дисертације¹¹ Лукић каже следеће: „... филозофији права могу (се) одредити два главна задатка... она има два предмета: постављање идеала, тј. постављање једног система вредности које право треба да оствари, на основу критичког процењивања постојеће стварности коју треба моделирати према идеалима-вредностима и интуитивног сагледавања основног положаја човека и друштва и крајњег њиховог циља...; изучавање суштине идеала, саме крајње природе и састава идеала...“¹² У истом раду Лукић говори о односу социологије права (као науке) и филозофије, па каже: „Разлика је међу њима у томе што се социологија права ослања на позитивна факта, будући наука, и тако њена слика може

¹⁰ Данило Н. Баста, *нав. дело*, стр. 37.

¹¹ Радомир Д. Лукић, „О појму социологије права“, *Архив за правне и друштвене науке*, 31 (1941) 3.

¹² *Исто*, стр. 192.

бити унеколико непотпуна, док филозофија обухвата право у оквиру једне опште слике о свету, одређујући му положај у односу на све остале појаве.¹³

Четири деценије касније, говорећи о природном праву, Лукић је још одређенији и каже: „Наиме, природно право се схвата филозофски, то је једна творевина филозофије. А, као и свака таква творевина, и оно је нужно субјективно, јер се не изводи из искуства. Нигде у искуству не може да се нађе никакво природно, тј. од човека независно право. Право је људска творевина. Тврдња да постоји неко објективно право, било као Божја творевина, било као објективно постојећа идеја, било на неки други сличан начин, остаје спекулативна, надискуствена, непроверљива искуством, субјективна и не могу је сви прихватити.“¹⁴

Дакле, у оба рада Лукић (додуше, са донекле различитом аргументацијом) одбацује идеју да је *научно* могуће сазнати крајњу природу вредности, односно идеала. Ово потврђују и неки ставови изнети и у докторској тези, где одбацује тзв. идеалистичка решења проблема, која се састоје у тврдњи о постојању објективног права независног од човека, датом било у чињеницама, било у вишој свести. Овде износи и једну занимљиву тврдњу када каже: „Признали смо да једино задовољавајуће решење овог проблема може бити идеалистичко решење – али поставили смо као задатак да пронађемо делотворно објективно право, а да би било делотворно, право мора да усвоји нека друштвена група.“¹⁵ Дакле, за њега би коначно решење проблема ипак било „идеалистичко“ (у суштини, природноправно решење), али пошто је емпиријским путем немогуће доћи до таквог решења, он тежиште пребацује на истраживање објективног права које прихвата нека друштвена група, односно објективног права као чињенице људске свести.

Објективно право за Лукића не значи исто што и савршено право. Савршенство није нешто што постоји у нашем, људском свету. Он чак сматра да тако нешто можда не би било ни добро. Савршенство је само један недостижан идеал. Како он упечатљиво каже, савршенство увек остаје врхунски циљ за човека. Али чак и кад би било достигнуто, „тада би време престало да тече, стварање би било прекинуто и стваралачка радост би нестала. Живот би био окончан. Овако је живот драматичан, мучан, али узвишенији и привлачнији.“¹⁶

¹³ *Истио*.

¹⁴ Радомир Д. Лукић, „Један покушај научног решења проблема природног права“, *Глас, СССХХ, САНУ, Београд 1980, стр. 57.*

¹⁵ Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективної њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 445.

¹⁶ *Истио*, стр. 441.

Шта онда Лукић, у ствари, подразумева под објективним правом? Оно што је најбитније у Лукићевом покушају објашњења проблема објективног права јесте инсистирање на успостављању стварног објективног права које постоји у чињеницама, тј. у свету онога што јесте, а не само у свету требања. Дакле, објективно право је нешто што се да установити емпиријски, посматрањем, због чињенице да је оно присутно у људској свести. Он каже да се не може са емпиријског становишта „... за неко правило тврдити да је оно непроменљиво и универзално, јер нам за то недостаје искуство...“¹⁷ Мада, додуше, сматра да универзални и непроменљиви елементи правде као вредности постоје у нашој свести, изван ње не постоје. Правда је људски појам, и у крајњој линији ипак променљива вредност. Стварно обавезно објективно право јесте само оно које постоји у свестима, а не као чисто идеално, али неделотворно право. Стварно делотворно објективно право постоји искључиво у људској свести, а не у природи ствари.¹⁸

Најкраће речено, под објективним правом он подразумева најбољи могући систем права, који мора да буде делотворан, јер постоји у свестима као норма, тј. мора да остварује усвојене вредности. Дакле, објективно право је, најпре, *најбољи могући систем права*, али, такође и систем који је *делотворан*, односно ефикасан. Најзад, он је делотворан јер у *свестима постоји као норма*, односно остварује усвојене вредности.

Ако бисмо у обзир узели само трећи елемент (да објективно право постоји у свестима као норма), ова тврдња би била потпуно у складу са Дигијевим ставом да законодавац није творац права, већ да само изражава норму која је већ образована у свести одређене друштвене групе. Ово схватање врло је блиско и схватању Савињија, без обзира на неке веома битне разлике.¹⁹

Међутим, ако бисмо у обзир узели једино први елемент (да је то најбољи могући систем), могли бисмо закључити да Лукић заступа неку врсту природног права. Ово, ипак, не би било сасвим тачно, будући да он сматра како је то најбоље *могуће*, а не *ајсолутивно* најбоље право.

Исто тако, он сматра да објективно право мора бити и делотворно (ефикасно), што га још више одваја од јуснатуралиста и сврстава у критичаре природног права.

¹⁷ *Исјо*, стр. 422.

¹⁸ *Исјо*, стр. 427.

¹⁹ Wolfgang Friedmann, *Legal Theory*, Stevens & Sons, London 1967, стр. 232.

III

У вези са овим сажето изложеним Лукићевим идејама, намећу се три основна питања. Као прво, шта значи да објективно право постоји у свести људи? Друго, у чијој свести то објективно право постоји? И, најзад, због чега је то најбоље могуће право?

Када говори о постојању објективног права, Лукић користи један помало неуобичајен израз. Он, наиме, тврди да постоји низ посебних *йравних сисџема*, који постоје било у индивидуалној свести, било у свести одређене друштвене групе.

Изгледа помало необично говорити о *йравном сисџему* који постоји у нечијој свести (било појединца, било друштвене групе), будући да се под правним системом обично подразумева систематизован скуп правила за регулисање свих друштвених односа које треба правно уредити. Међутим, Лукић није имао у виду нешто такво, јер такво нешто очигледно и не постоји. Пошто је објективно право схватао као вредност која постоји у свести људи, треба видети на какве вредности он мисли.

Лукић сматра да у свестима људи постоји више врста вредности. Он најпре прави разлику између нормативних и конструктивних правила (вредности). Нормативна правила тичу се циљева, а конструктивна правила средстава за остварење циљева. Конструктивна правила немају сопствену вредност, већ је стичу од циљева које остварују.²⁰ Само нормативна правила одређују циљеве-вредности, па су она и једина од значаја када се говори о објективном праву.

Нормативна правила (вредности) такође нису једноврсна. Најпре, постоје, како каже Лукић, магловите, неодређене вредности.²¹ У погледу ових вредности углавном влада једнодушност; ту се ради о правди, реду, миру итд., али проблем лежи у томе што ове вредности људи разнолико схватају, па из њих није могуће извући конкретне правне норме. Једнодушност је, у ствари, привидна, што је последица апстрактности и неодређености ових вредности.

Да би биле остварене, ове вредности морају бити конкретизоване у мање општим и мање апстрактним вредностима, а које опет нису проста техничка средства.²² Најзад, постоје и конкретна правила „која сви усвајају исто онако универзално као објективне вредности“.²³

²⁰ Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја йравне норме и йроблем објективної йрава*, стр. 433.

²¹ *Исџо*, стр. 435.

²² *Исџо*, стр. 436.

²³ *Исџо*, стр. 436.

Како год схватили тврдњу да у свестима људи постоје правни системи, односно системи одређених правних вредности, основно питање овде гласи: који од правних система што постоје у свести људи заслужује назив објективног права. Лукић разликује индивидуалне правне системе, који постоје у појединачним свестима, и системе који постоје у свести различитих друштвених група. Треба нагласити како Лукић, када говори о индивидуалним правним системима, не сматра да такав индивидуални систем представља заиста творевину појединца. Индивидуални правни систем настаје кроз интеракцију појединца и друштва, тако да је и индивидуални правни систем добрим делом друштвена творевина.

Оно што је важније јесте да Лукић не придаје већу важност индивидуалним правним системима, будући да њима, по природи ствари, најчешће недостаје делотворност. Индивидуални правни систем може евентуално да има, по Лукићевој терминологији, „нормативистичку“ обавезујућу снагу, али не и „нормативну“.²⁴

У тражењу објективног права, дакле, индивидуални правни системи немају практични значај. Објективно право мора да постоји као правни систем у свести неке друштвене групе. Лукић одбацује могућност да индивидуални правни систем представља објективно право такође због тога што би то, услед множине индивидуалних правних система, водило у анархију ако бисмо сваком појединачном систему признали објективност. Дакле, свако има свој сопствени правни систем – међутим, такав индивидуални правни систем не може играти улогу објективног друштвеног права. То је зато што објективно право треба да буде делотворно, остварљиво у друштву, што не може бити индивидуални систем. „... да би могло да буде примењено као позитивно државно право, право треба да усвоји довољно широка друштвена група; творац посебног правног система, да би тај систем могао да се наметне као позитиван државни систем, треба да буде *друштвена група*, а не појединац.“²⁵

Право које ће сачињавати позитиван правни систем треба да усвоји бар велика група појединаца. Али која је то група?

²⁴ Према Лукићу, постоје три врсте обавезујуће снаге: 1) нормативистичка, која је на делу када једна људска свест (творца правног система) цени да један правни систем мора бити примењен универзално у неком друштву или целом човечанству; ова врста обавезујуће снаге нема практичан значај; 2) нормативна обавезујућа снага, која остварује вредност коју смо прихватили било непосредно, било посредно; 3) правна обавезујућа снага која је заснована на употреби санкције.

²⁵ Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права*, стр. 445.

Да би на ово питање одговорио, Лукић нуди две могућности, односно уводи два ступња (релативне) објективности: једнодушно усвајање и усвајање од стране елите. Маса (већина) и елита (мањина) отелотворавају друштвене групе чија свест може да садржи објективно право.

Објективно право је општепризнато право. Општа сагласност је једини позитиван критеријум објективног права, што је признато и од природно-правне и социолошке школе.²⁶ Дакле, један критеријум би била једнодушност, односно општа сагласност свих – или, како Лукић, стављајући извесну резерву, помало необично формулише, „нормалних“ – људи. Објективно право је, према томе, оно које прихвата већина грађана.

Ипак, Лукић сматра да посебан правни систем елите боље представља објективно право него систем масе. Оно за шта верује да може бити објективно право било би право садржано у свести друштвене елите. Како он каже, „... међу правним системима погодним да постану позитивно државно право, обично постоји систем елите и масе, народне свести. Оно што се зове ‘универзалном сагласношћу’, ‘колективном свешћу цивилизованог човечанства’ и што служи, по потреби, као мерило објективности, подразумева, поред једнодушности о којој смо говорили (тј. правних правила која су усвојили сви грађани државе), још и мишљење елите, ‘честитих људи’“²⁷

Међутим, проблем представља чињеница да је појам елите код Лукића далеко од тога да буде сасвим јасан. Док је појам масе просто одређен њеном бројношћу, појам елите зависи од неких својстава њених припадника. Али која су то својства? Очигледно је да он не мисли на политичку елиту (елиту власти). Није реч ни о посебном, јасно издвојеном друштвеном слоју, класи и сличној категорији. Чини се да он под елитом подразумева најбоље, „честите“ људе, али ипак не даје поуздано мерило за одређење појма елите.

Елита би била она мањинска група у једном друштву која је боља од већине. Али по чему боља? По образовању, интелигенцији, моралном карактеру? Све ово није довољно да бисмо са сигурношћу утврдили ко спада у елиту. И Лукић изражава извесну резерву када каже: „Ако се елита сматра бољом од масе, ако, према томе, треба рећи *a priori* да је посебан правни систем елите ближи објективном праву – ово не треба сматрати апсолутним правилом.“²⁸ Може чак изгледати да овакво схватање елите води циркуларности, у том смислу што изгледа као да је објективно право оно право које постоји у свести елите, а елита је онај слој друштва у чијој свести је садржано најбоље, односно објективно право.

²⁶ *Истио*, стр. 428.

²⁷ *Истио*, стр. 432.

²⁸ *Истио*, стр. 438.

Како год било, Лукић практично сматра да постоје два ступња објективности: једнодушно усвајање и усвајање од стране елите, сматрајући да је вероватно да право елите буде ближе објективности него право масе, већине. Посебан правни систем елите боље представља објективно право него право масе. Тако посебан правни систем елите сачињава, у том смислу објективно право *stricto sensu*, чија је примена силом такође потпуно оправдана, мада га знатна већина често не усваја, „... право које постоји у свести, и које постоји као норма, што ће рећи да остварује усвојене вредности.“²⁹ Изван ове две врсте објективног права нема објективног права. Постоје посебни, различити правни системи који се међусобно боре.³⁰

Које је онда према Лукићу мерило објективности?

Мора се рећи да, без обзира на све, он у погледу на објективност узима један у знатној мери скептичан став. Негирајући објективност у смислу свести изнад људске или њено постојање у самој природи, он сматра да апсолутна објективност и не постоји, те да се морамо задовољити релативном објективношћу која постоји у људским свестима.

Дакле, Лукићев став у погледу порекла вредности остаје амбивалентан. С једне стране, он покушава да вредности емпиријски утемељи, али признаје њихову релативност. С друге стране, изгледа да он не негира могућност постојања апсолутних вредности, али их сматра недостижним и несазнатљивим, па чак, како смо видели, у неку руку и непожељним.

IV

Да ли уопште можемо знати које је право, макар у релативном смислу, најбоље? Како смо видели, Лукић држи да је у апсолутном смислу то немогуће утврдити, али да је у релативном смислу могуће. Због тога уводи два мерила, једнодушност (масу) и мишљење елите као коректив. Видели смо да постоје нејасноће везане за појам елите, али чак и ако бисмо знали шта је елита, да ли то нужно значи да је њен правни систем најбољи макар и у релативном смислу. То бисмо можда само могли да претпоставимо или да у то верујемо.

Неки његови ставови упућују на закључак да Лукић тврди како је објективно право на неки начин утемељено у људској природи и како треба да остварује неке базичне вредности, као што су живот, здравље, задовољење основних материјалних потреба итд. Али, да бисмо говорили о објективном праву, ове базичне вредности треба да постоје у свести људи, јер тек тада

²⁹ *Истио*, стр. 387.

³⁰ *Истио*, стр. 445.

могу да буду и остварене. Међутим, чини се да су ту у питању непроменљиве вредности, које су израз универзалне људске природе, што можда није у складу са његовим почетним ставовима.

Интересантно је да Лукић разликује нешто што би се могло назвати истинским објективним правом и објективним правом грешком. Као пример наводи установу ропства, која је у антици била прихваћена како од масе тако и од елите. Сходно томе, ропство је у то време било део објективног права, али, како Лукић оцењује: „... данас добро знамо да оно није било објективно.“³¹ Значи да објективно право не мора бити садржано ни у свести масе ни у свести елите, да би било објективно право. Занимљив је и један други пример. Говорећи о проституцији, алкохолизму и вакцинацији, Лукић каже: „У случају алкохолизма, укидања проституције, или у случају вакцинације итд., објективном праву припада систем елите,³² а не систем већине (под условом да већина буде наклоњена алкохолизму, проституцији, а ненаклоњена прохибицији, вакцинацији итд.).“³³ Из овога Лукић изводи необичан закључак да Сједињене Америчке Државе немају објективно право у вези са прохибицијом, мада је већина гласала за алкохолизам. Супротна свест елите овде не би представљала објективно право због недостатка делотворности.

Како ово Лукић објашњава? Зашто не постоји објективно право, иако постоји у свести масе? То је због тога „... што је реч о случајевима када је могуће пронаћи мерило објективности, јер је реч о ономе што се зове ‘дубоким тежњама људске врсте’, о ономе што је Орију назвао природним правом људске врсте, *homo sapiens*.“³⁴ Дакле, овде се мерило објективности не налази у свести масе или елите, већ негде другде, односно у „дубоким тежњама људске врсте“. Ово умногоме личи на Хартову минималну садржину природног права.³⁵

Из горенаведених Лукићевих ставова произлази да вредности које чине садржину објективног права постоје чак и ако нису садржане у свести масе или елите. Ове вредности су утемељене у људској природи и могу, бар неке од њих, да буду сазнате независно од тога да ли постоје у нечијој свести. Ако је нешто штетно по људско здравље, забрана тога била би у складу с објективним правом упркос томе што објективно право масе или елите, или пак

³¹ *Истио*, стр. 439.

³² Не треба, међутим, заборавити да су се за забрану точења алкохола, па и за забрану проституције, најчешће залагали не припадници елите у Лукићевом смислу, већ обично најконзервативније, често верски искључиве групе.

³³ Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права*, стр. 438.

³⁴ *Истио*.

³⁵ Н. Л. А. Hart, *The Concept of Law*, Oxford University Press, Oxford 2012, стр. 193–200.

позитивно право, то не забрањује. Објективно право, према томе, треба да постоји у свести одређене друштвене групе само да би било делотворно, док порекло вредности које ово право изражава остаје донекле нејасно. Видели смо раније како Лукић признаје да је једино задовољавајуће решење овог проблема идеалистичко решење, али, пошто му је намера била да пронађе делотворно објективно право, због тога је као услов делотворности поставио то да ово право мора да усвоји нека друштвена група.

Није ли онда можда био у праву Лукићев учитељ професор Ђорђе Тасић када је рекао следеће: „Карактеристичан је такође и његов [Лукићев, Д. В.] агностицизам у погледу крајњег порекла вредности, јер он оставља отвореном могућност и трансцендентност објашњења њиховог.“³⁶ Наравно, оправдано или не, Тасић се са таквом могућношћу не слаже, па даље тврди да „... држећи се искуства знамо да је и садржина вредности зависна друштвено и историјски. Његов агностицизам пак не значи ли у ствари колебање између позитивистичког (или, тачније, емпиријског) и идеалистичког (или, тачније, метафизичког) објашњења вредности.“³⁷

Није ли Тасић овим указао на то да Лукићево схватање ипак води некој врсти јуснатуализма?

ЛИТЕРАТУРА

- Баста 1991 – Данило Н. Баста, *Преображају идеје њрава*, Правни факултет, Београд.
 Божић 2013 – Марко Божић, *L'influence de la théorie du droit social d'origine française sur la pensée juridique serbe durant le XXe siècle*, докторска теза у рукопису, Париз.
 Лукић 1941 – Радомир Д. Лукић, „О појму социологије права“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 31/3.
 Лукић 1968 – Радомир Д. Лукић, „Природно право и марксизам“, *Марксистичка мисао*, 6.
 Лукић 1980 – Радомир Д. Лукић, „Један покушај научног решења проблема природног права“, *Глас, СССХХХ, САНУ*, Београд.
 Лукић 1990 – Радомир Д. Лукић, „Нацрт филозофије права“, *Зборник за теорију њрава*, 4, САНУ, Београд.
 Лукић 1992 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, Савремена администрација, Београд.
 Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективног њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
 Тасић 1940 – Ђорђе Тасић, „Приказ тезе *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, thèse, Paris, 1939“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 1, 71–72.
 Фридман 1967 – Wolfgang Friedmann, *Legal Theory*, 5. изд., Stevens & Sons, London.
 Харт 2012 – Н. Л. А. Hart, *The Concept of Law*, Oxford University Press, Oxford.

³⁶ Ђорђе Тасић, *нав. дело*, стр. 72.

³⁷ *Истио*.

Dušan Vranjanac*

OBJECTIVE LAW IN THE WORK OF RADOMIR D. LUKIĆ
– THE INITIAL CONCEPT

S u m m a r y

The problem of the so-called objective law attracted Professor Lukić's attention throughout his scholarly career, from his doctoral thesis defended in Paris, to his last extensive work, *The System of the Philosophy of Law*, in which he offered his final answer to this issue.

The paper deals with the problem of objective law as presented in Lukić's doctoral thesis *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif* (*The Binding Force of the Legal Norm and the Problem of Objective Law*), defended in Paris in 1939.

What is of crucial significance in Lukić's attempt to solve the problem of objective law is his insistence to establish a genuine objective law that exists in the realm of facts, i.e. in the world of *is* and not in the world of *ought to be*. Therefore, objective law is something that can be established empirically, by means of observation. The existence of objective law is explained by its presence within human consciousness. It is very important that in explaining objective law as a fact of consciousness, Lukić especially emphasised the role of social elites.

Key words: objective law, natural law, positive law, consciousness, elites

---

* Faculty of Law of the "Union" University, Belgrade

ПРАВНИ ПОРЕДАК У ПОИМАЊУ РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА И УТЕМЕЉЕЊЕ ТРИЈАЛИСТИЧКО-ТЕЛЕОЛОШКЕ ТЕОРИЈЕ ПРАВА

МИЛАН ПЕТРОВИЋ*

С а ж е т а к. – Академик Радомир Д. Лукић сматрао је да правни поредак има следеће састојке: правну норму, правни акт, правни однос и субјекте права. Тим састојцима, уобичајеним за позитивистичку општу теорију права, додао је у својој *Филозофији њрава* и „објективне“, „идеелне“, „правне вредности“, уронивши тако из правног позитивизма у такозвану „философију вредности“. Тим састојцима се у овом раду супротставља тријалистичко-телеолошка теорија права, као оригиналан ауторов допринос општој теорији и филозофији права. Она обухвата правну статистику, правну динамику и правну аксиоматику. Најзначајнији њен допринос тиче се правне динамике, у коју улази кружно (циклично) стварање правног поретка као међусобно саусловљавање реалног и нормативног правног поретка. С тим у вези, држава је јединство тих двају поредака.

Кључне речи: правни поредак, филозофија вредности, тријалистичко-телеолошка теорија права, држава као јединство нормативног и реалног правног поретка

Пред почетком писања овога рада био сам у извесној недоумици. Наиме, академик Лукић је свој појам правног поретка изложио како у уџбенику *Увод у њраво*,¹ тако и у трећем тому (*Теорији њрава*) својих сабраних дела,² па сам се упитао који текст треба да сматрам меродавним. Испрва сам био за текст садржан у *Уводу у њраво*, због његове далеко веће познатости. Дуг низ генерација студената Правног факултета у Београду (као и неких других правних факултета у земљи) улазио је на првој години студија у основе правне науке читајући *Увод у њраво* и полагајући испит по њему; многи студенти слушали су и предавања која је по њему држао професор Лукић – међу које слушаоце сам спадао и ја – и били опчињени лепотом, јасношћу и

---

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу

¹ Радомир Д. Лукић, *Увод у њраво*, Научна књига, Београд 1973, стр. 198–300.

² Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и њрава, II. Теорија њрава*, Сабрана дела, Том 3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 83–196.

једноставношћу која је из њих зрачила. Отрежњење је наступало на каснијим годинама студија, у судару са сложеностима, двосмисленостима, па чак и бесмисленостима позитивнога права – једна од ових потоњих била је и та, да су кривични закони о заштити народа и државе имали у социјалистичкој Југославији већу правну снагу и од уставних норми. Насупрот томе, Сабрана дела имала су сразмерно мали тираж, од хиљаду комплета, који је данас углавном распродат. На крају сам се ипак одлучио за *Теорију њрава* из Сабраних дела, јер је тамо правни поредак изложен опширније и целовитије, као и због уважавања претпостављене воље самога Лукића, који *Увод у њраво* није сврстао у своја сабрана дела.

Лукићево схватање права јавља се као један вид формалистичкога (апстрактнога) нормативизма, чији је родоначелник амерички теоретичар права аустријско-јеврејског порекла Ханс Келзен. Уз то, Лукић је – до појаве својега *Система филозофије њрава*³ – био, попут Келзена, правни позитивиста. Ту блискост Келзену очитује и то, што је Лукић, заједно са М. В. Симићем, 1951. године превео на српски Келзенову *Ојшћу њеорију њрава и државе*.⁴ Главна разлика између Лукићевог и Келзеновог схватања огледала се, у ствари, у дијаметрално супротном поимању облика политичког режима. Тако Келзен сматра „да је стварна демократија могућа у капиталистичкој држави“⁵; док Лукић исправно излаже да је у тој држави могућа само „формална демократија“⁶. Опет, Келзен исправно закључује да је бољшевичка држава („диктатура пролетеријата“) аутократија,⁷ док Лукић погрешно тврди да је једино у таквој држави могућа стварна демократија у виду „социјалистичке демократије“⁸.

Лукићев формалистички (апстрактни) нормативизам подудар се с чињеницом да се наш најугледнији теоретичар права није бавио егзегезом позитивнога права, вољно или невољно. То зачуђује ако се има у виду да су најистакнутији теоретичари права и правни филозофи обично били и врсни егзегете позитивних права. Наш Тома Живановић био је међу првима у европској науци кривичнога права. Карл Шмит (Carl Schmitt) такође је и један од

³ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава. I. Филозофија, II. Филозофија њрава*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995.

⁴ Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, Harvard University Press, Cambridge 1945, reprinted, Union, New Jersey 1999.

⁵ Hans Kelsen, *The Political Theory of Bolshevism. A Critical Analysis*, Berkeley, Los Angeles 1949, стр. 42.

⁶ Радомир Д. Лукић, *Увод у њраво*, Научна књига, Београд, стр. 154 ид.

⁷ Hans Kelsen, *The Political Theory of Bolshevism. A Critical Analysis*, Berkeley, Los Angeles, 1949, стр. 42 идд.; исти, *General Theory of Law and State*, Harvard University Press, Cambridge 1945, reprinted, Union, New Jersey 1999, стр. 301 идд.

⁸ Радомир Д. Лукић, *Увод у њраво*, Научна књига, Београд, стр. 154 идд.; 152 идд.

класика уставнога и међународнога права. Диги (Léon Duguit) своје појмове теорије права и државе градио је на темељима францускога уставног и управног права. Коинг (Helmut Coing) једнако је стекао велико уважавање у правној историји, напосе римском праву, и немачкоме грађанском праву, напосе наследноме праву. (Када сам 1970-их са својим пријатељем и једним од учитеља, професором римског права на београдском Правном факултету Д. Стојчевићем, разговарао о правној философији и том приликом споменуо Коинга, мој сабеседник ме је зачуђено погледао: „Зар се Хелмут бавио и философијом права?“) Чак је и Келзен, додуше већ у одмаклим годинама, написао запажене књиге из области међународнога права: *Право Уједињених нација*,⁹ *Принципи међународнога права*,¹⁰ те *Коллективна безбедност и од међународним правом*.¹¹ Исправно, с тим у вези, вели Ниче: „Још увек се, на пример, превиђа, чак и међу правницима који се уображавају слободним, најдревнији и најосвешталији значај казне – он се уопште не примећује; и догод се правна наука не постави на ново тло, наиме, на упоређивање историја и народâ, остаће на бескорисним борбама темељно погрешних апстракција, које се данас представљају као ‘философија права’ и које су, све скупа, удаљене од савременога човека.“¹²

Само, формалистички (апстрактни) нормативизам није по себи погрешан – право је такође и форма и норма – већ је недовољан за сазнање права. Његова је заслуга инсистирање на оштрим разграничењима, какво до његове појаве није постојало, а посебно је Келзенова заслуга што су одбијени покушаји извесних социолошки оријентисаних правних теоретичара да јуриспруденцију присаједине социологији.

Нормативизам Лукићев јасно се испољава у његовом одређивању појма правног поретка. „Унутрашњу садржину правног поретка“, вели он, „чине правне норме, које се остварују у људском понашању, као фактичком елементу. Циљ норми и јесте да се остваре у животу, у понашању људи. Правни поредак и не значи ништа друго до постављање, стварање правних норми и њихово остваривање. Отуд је правни поредак састављен тако да почиње стварањем норми, а завршава остварењем тих норми у људском понашању.“¹³

⁹ Hans Kelsen, *The Law of the United Nations. A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*, 1950, Published under the auspices of the London Institute of World Affairs, Union, New Jersey 2000.

¹⁰ Hans Kelsen, *Principles of International Law*, 1952, 4th printing, Clark, New Jersey 2003.

¹¹ Hans Kelsen, *Collective Security under International Law*, 1954, Union, New Jersey 2001.

¹² Friedrich Nietzsche, *Werke*, III, Herausg. von K. Schlechta, 6. Aufl. (Nachdruck), Frankfurt am Main, Berlin, Wien 1972, стр. 870 ид.

¹³ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права, II. Теорија права*, Сабрана дела, Том 3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 83.

Нешто ниже, он каже (подвучено у изворнику): „Правна норма је најбитнији део, елемент права. Право се састоји из правних норми,... оно је скуп правних норми. Правна норма би се могла назвати правним ‘атомом’. Она је последњи, најпростији елемент права, који се више не може разложити на простије **правне** елементе.“¹⁴

Но, шта је то правна норма? Видећемо да се у одређивању њених појмовних обележја Лукић увелико ослањао на Келзена. Мало ниже, Лукић наставља: „Правна норма се може дефинисати као правило о понашању људи које је заштићено државним апаратом за насиље.“¹⁵ Са своје стране, Келзен каже: „Ако је „принуда“ у смислу овде дефинисаном битан елемент права, онда норме које образују правни поредак морају бити норме које утврђују принудан акт, тј. санкцију... Чињенице... јасно показују да је наређивање принудних аката, што је битан елемент права, истовремено битна функција државе.“¹⁶

Дакако, поготову основне правне норме као да не прописују санкцију у виду физичке принуде против њихових прекршилаца. Зато Лукић тим нормама одриче својство правних норми: „Тачан одговор је у томе да те диспозиције у ствари и нису правне норме, пошто им недостаје битан елемент тих норми – санкција... Што се такве норме ипак прописују, и чак стављају у уставе, као највише правне акте, то има свог политичког разлога. Прописујући их и објављујући суверени орган се, пре свега пред својом класом, а донекле и пред потлаченом, обавезује, али не правно, него само морално, политички, да ће их се држати.“¹⁷ Рани Келзен, у свом првом великом делу, чије је основне поставке, додуше, касније напустио, истиче (подвучено у изворнику): „Јер, законодавни процес... нипошто није акт државе, радња државе, процес који треба урачунати личности државе... Међутим, проблем стварања права, постојања права... јесте метаправне природе... Законодавни процес није функција државе или права, он је њихова претпоставка која лежи изван њихових граница... То је велика **мистерија** права и државе, која се остварује у законодавном акту, и зато може бити оправдано што се њена суштина предочава само у недовољним сликама... Ако се такозвано стварање државне воље не спозна као функција државе, онда не само парламент него и појединачни посланик, онда, особито,

¹⁴ *Истио*, стр. 84.

¹⁵ *Истио*.

¹⁶ Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, Harvard University Press, Cambridge 1945, reprinted, Union, New Jersey 1999, стр. 45, 210.

¹⁷ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и њена права, II. Теорија њена права*, Сабрана дела, Том 3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 103 ид.

ни бирач, који путем избора посредно доприноси стварању државне воље, није државни орган.“¹⁸

Но, упитајмо се, која је норма за право битнија: да ли она која уређује ко је овлашћен да примењује принуду, као уставна норма која одређује ко је врховни заповедник оружаних снага, или норма чија је примена зајамчена принудом, као што је норма о принудном извршењу у грађанском поступку? Очигледно, битнија је она прва. При свему томе, нормативистичке теорије питање принуде у праву постављају на погрешан начин. Ако пођемо од тога да је правна норма само средство за успостављање и заштиту **субјективних права**, онда се одговор даје такорећи сам од себе. Јер, битан елемент субјективнога права је непосредна или посредна могућност употребе физичке принуде ради његовога остваривања или заштите. Тако, и уставна норма, која је привидно тако далеко од сваке везе са физичком принудом, да је Београд главни град Републике Србије, ако се исправно схвати, подразумева могућност употребе физичке принуде. Та норма, наиме, ствара субјективно право највиших државних органа Србије да своју делатност обављају у Београду и да употребе и физичку принуду против свакога ко покуша да их омете у томе. Зашто нормативисти не увиђају ову просту истину, тј. да је субјективно право нешто примарно, а правна норма нешто секундарно у правном поретку? Оно је циљ, а она средство. Разлог те намерне или ненамерне заслепљености је тај, што је правна норма по нормативистичким учењима нешто требајуће, нешто што припада свету требања, те се као таква супротставља бивствујућем, реалноме бићу. Субјективно пак право јест, напротив, нешто реално бивствујуће, те самим тим **збиљско право**. О требању, напротив, вели Хегел (подвучено у изворнику): „Свестрана противречност, коју изражава то многоструко **требање**, апсолутно биће, које је ипак уједно небиће, садржи најапстрактнију анализу духа у самоме себи, његово најдубље идење у себе.“¹⁹ Постоји мноштво дефиниција субјективнога права. Најприхватљивијом нам изгледа Дернбургова.²⁰ По њему, „објективно право“ је поредак животних односа који сваком појединцу признаје и зајамчује његов удео у животним добрима, и тај је удео „субјективно право“. Од новијих писаца, слично гледиште заступа и Ларенц,²¹ који субјективно

¹⁸ Ханс Келзен, *Главни проблеми теорије државног права развијени из учења о правном пројексу*, 1911, превео Данило Н. Баста, Београд, Подгорица 2001, стр. 104 ид., 334 ид., 387.

¹⁹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, 1830, Herausg. Von F. Nicolin und O. Pöggeler, Hamburg 1991, § 511.

²⁰ Heinrich Dernburg, *Die Allgemeinen Lehren und das Sachenrecht des Privatrechts Preussens und des Reichs*, 4. Aufl., Halle a. S. 1884, стр. 67 ид.

²¹ Karl Larenz, *Allgemeiner Teil des deutschen Bürgerlichen Rechts*, 2. Aufl., München 1972, стр. 167 ид.

право опредељује као једну од „основних категорија права“ која изражава да једној личности „нешто“, одређено „добро“, правно припада или припадаје.

Важна је Лукићу подела правних норми на „опште“ и „појединачне“. „Друга важна подела правних норми“, пише он (подвучено у изворнику), „... јесте подела на **опште** или **генералне** и **појединачне** или **индивидуалне** норме. Опште норме се односе на неодређени низ лица која се налазе у истој ситуацији или могу доћи у исту ситуацију предвиђену хипотезом. Такве су норме које кажу: сви грађани су дужни плаћати порез, свако је дужан да служи војску, родитељ је дужан да васпитава децу итд. Појединачне норме се односе само на једног тачно одређеног субјекта, и он се по правилу у норми именује: Петар је дужан да плати толико и толико пореза, Јанко се осуђује на три месеца лишења слободе итд.“²² Разлику између општих и појединачних норми први је формулисао такође Келзен, и она је једнако израз његова формализма.²³ Сматрамо, напротив, да је разлика између „објективних правних ситуација“ и „субјективних правних ситуација“, како ју је најпре установио Диги (Duguit), исправнији начин поимања, без кога се ни правна држава не може ваљано разумети. За формалисту Келзена, свака држава је „правна држава“.²⁴ О објективним и субјективним правним ситуацијама говорићемо нешто ниже.

Као један од битних елемената правног поретка јавља се за Лукића (као и за многе друге) „хијерархија правних аката“, о којој он каже: „Сви правни акти и правне норме у њима садржане заузимају своје место у правном поретку по начелу хијерархије – сређују се у једну лествицу виших и нижих аката, тако да на врху стоје највиши а у основи – најнижи акти.“²⁵ Дакако, да у држави влада начело хијерархије. У свакој држави супротстављају се два ентитета: ентитет **владајућих** и ентитет **владаника**.²⁶ Особина је владајућих да располажу физичком силом довољном да одбију напад на неки од **елемената државе**: народ, територију и државну власт. И Кант каже (подвучено у изворнику): „О тим властима, гледаним у њиховом достојанству, гласиће: Воља **законодавца** (legislatoris) у погледу тога што се тиче спољашњег моје и твоје, је

²² Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права, II. Теорија права*, Сабрана дела, Том 3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 87 ид.

²³ Види нпр. Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, Harvard University Press, Cambridge 1945, reprinted, Union, New Jersey 1999, стр. 37 ид.

²⁴ Види нпр. Hans Kelsen, *Reine Rechtslehre*, 2. Aufl., Wien 1960, стр. 314.

²⁵ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права, II. Теорија права*, Сабрана дела, Том 3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 156.

²⁶ Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, 3-e éd., II, Paris 1928, 2 идд, стр. 81.

беспрекорна (irreprehensibel), способност спровођења **врховнога заповедника** (summi rectoris) је **неодољива** (irresistibel) и пресуда врховнога **судије** (supremi iudicis) **непроменљива** (inappellabel). С обзиром на ту особину владајућих, између њих и владаника постоји хијерархијски однос, однос потчињености.²⁷

Но, што се тиче хијерархије формалних извора права, ствари стоје битно другачије. За почетак наведимо једну подстицајну мисао Карла Шмита (подвукао М. П.): „Уистину постоји само хијерархија конкретно егзистирајућих бића или инстанци. Хијерархија норми је, уколико се о њој може говорити, хијерархија доносилаца норми. Али правна држава почива на томе, да је судија потчињен закону и не законодавцу; судијска независност и судијска везаност законом сместа су одстрањени и систем разликовања власти правне државе разорен ако доносилац норми постане хијерархијски старешина судије. Догод влада збиљска нормативност, у области независнога, хипотетичким нормама везанога правосуђа, утолико нема хијерархије и виша правосудна инстанца нипошто није претпостављени старешина ниже инстанце. **Збиљска нормативност искључује хијерархију.**“²⁸

Но, ако начело хијерархије не уређује односе између појединих формалних извора права, како се иначе ти односи уређују? По нама, путем **интертемпоралног права (сукоба закона у времену)**. Досадашњу правну науку сукоб закона у времену искључиво је занимао у вези са повратним (ретроактивним) дејством закона. Ми, међутим, интертемпоралном праву придајемо шири домаћај, домаћај регулатора међусобних односа формалних извора права уопште. Интертемпорално право састоји се од следећих постулата: „Каснији закон укида ранији“ (Lex posterior derogat legi priori); „Посебан закон укида општи“ (Lex specialis derogat legi generali); „Каснији општи закон не укида ранији посебни закон“ (Lex posterior generalis non derogat legi priori speciali). У погледу ових постулата позитивни законодавац има извесну слободу примене. Тако он може прописати да каснији дерогирајући закон не делује само за убудуће, већ да има и повратно дејство. И напокон: „Виши закон укида нижи“ (Lex superior derogat legi inferiori). Међутим, виши се закон, у ствари, своди на каснији закон. Тако, каснији обичај укида ранији писани закон, и каснији писани закон укида правни обичај. У недоумици, правна наука истиче да обичајно право не спада у правну догматику, већ у историју.²⁹ Само, та квалификација не мења ништа на ствари. У Немачкој, у време Вајмарске републике, две уредбе председника Рајха скучиле су Уставом зајамчена права

²⁷ Immanuel Kant, *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft – Die Metaphysik der Sitten*, Kants Werke, Akademie-Textausgabe, VI, Berlin 1968, стр. 316, § 48.

²⁸ Carl Schmitt, *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954. Materialien zu einer Verfassungslehre*, 3. Aufl., Berlin 1985, стр. 80.

²⁹ Walter Burckhardt, *Die Organisation der Rechtsgemeinschaft*, Basel 1927, стр. 232 илд.

државних чиновника.³⁰ У државама где не постоји уставно или слично судство, обичан закон може да мења уставне одредбе. Али и у земљама где постоји уставни (или сличан) суд, чак и ако се остави по страни случај када такав суд легализује повреду устава законодавном влашћу, законодавцу стоји на располагању могућност да се отараси „незгодног“ уставног суда, тако што ће изменити закон о уставном суду или такав суд „умртвити“ неизбором нових уставних судија. Уосталом, и пресуда уставног (или сличног) суда којом се какав закон укида или поништава због неуставности, такође је „каснији закон“ (*lex posterior*). Главни уставни теоретичар Немачког царства Лабанд истиче: „Старо *ius civile* Римљана подлегло је службеним уредбама преторâ и едилâ, *ius honorarium*-у; старо народно право германских племена ишчезло је пред чиновничким инструкцијама које су меровиншки и каролиншки краљеви издавали у својим капитуларима; опште земаљско право каснијег средњег века било је најтемељније преобразено и у свим својим деловима измењено и дограђено управним уредбама градских магистрата; право наслеђено из средњег века уступило је место сасвим новом праву, које је образовано инструкцијама и управним уредбама што су их земаљски господари упућивали својим приставима, својим рачуновођама, својим дворским и камерним судијама, речју својим чиновницима.“³¹ Оно пак што даје релативну трајност односима између формалних извора права, те тако противдејствује интертемпоралном праву, јесу **правни принципи**, које разматрамо у нашој правној аксиоматици.

Сасвим различиту представу нуди последња Лукићева књига, *Систѐм филозофије љрава* (1992), која заправо има два дела: већи, „Филозофију“ (316 стр.), и мањи, „Филозофију права“ (стр. 317–533).³² Нарочито у њеном првом делу, откривамо човека и мудраца, који, по Паскаловим речима, „истражује уздишући“.³³ Знаковите су следеће Лукићеве речи: „Пред необјашњивим чудом света, пред којим човеку прети опасност да полуди ако га на неки начин не савлада бар у мислима, тј. у филозофији, он мора да јој прибегне, па ма и у сасвим друкчијем облику од оног уобичајеног и истинског, правог. Филозофија се садржи и у религији, и у моралу, и у свакодневној мудрости.“³⁴

³⁰ Види о томе Carl Schmitt, *нав. дело*, стр. 175 и дд.

³¹ Paul Laband, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, II, 5. Aufl., Tübingen 1911, стр. 187.

³² Радомир Д. Лукић, *Систѐм филозофије љрава. I. Филозофија, II. Филозофија љрава*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995.

³³ *Pensées de Pascal*, publiées par E. Havet, Paris 1891 (?), стр. 119.

³⁴ Радомир Д. Лукић, *Систѐм филозофије љрава. I. Филозофија, II. Филозофија љрава*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 50.

Те везе особито долазе до изражаја у његовим размишљањима о бесмртности (смртности) душе и духа: „Смрт отуд није и ништа друго до умирање органске материје коју је оживљавао дух преко психе и умирање душе која је створена у њему (телу). Смрт нема никакав утицај на дух, честицу духа као дела светског духа, која је истоветна са свим осталим честицама тог духа у смислу општег духа, тј. она губи све особености дотичне душе.“³⁵ Ова размишљања одају човека мученог и религијским визијама, па нећемо погрешити ако Лукића зато видимо и као „хришћанина у сенци“.

Анализовање Лукићеве философије прекорачило би обим овога рада. Задржаћемо се само на његовој „аксиологији“, учењу о такозваним „вредностима“, које се у *Систему филозофије њрава* јавља у двоструком виду: као аксиологија уопште (стр. 221–269) и као аксиологија права (стр. 484–527). Реч „вредност“ није ни нашег ни словенског порекла. Већина лингвиста држи да је посуђеница из немачког, потичућа од „Wert“.³⁶ Словенска реч има посве супротно значење. Тако на руском „вредность“ значи шкодљивост, штетност. Том значењу одговара и српски глагол „вређати“, коме одговара руски глагол „вредить“. „Wert“ и „вредност“ потичу из области размене економских добара, дакле, из економије. У економској науци, вредност (Wert) подводи се под шири појам промета, у коме „вредносни судови“ (Werturteile) обухватају појаве са становишта средства и циља. „Вредност је“, изводе Конрад и Хесе (подвучено у изворнику), „**суд о подесности предмета или чинидаба као средстава за људске циљеве**, и то овде за **економске циљеве**.“³⁷ Тек од Ничеовога „покушаја преоцењивања свих вредности“, дакле, тек од конца XIX века, задобијају „вредности“ почасно место у философији. Њихов велики рушитељ Хајдегер назива их „половичностима“ и додаје: „Али половичности су у области суштинскога увек злокобније од толико ужасвајућега ништаства.“³⁸ Исти мислилац наводи да је 1928. био присутан 661 спис о појму вредности. Како ће философија изаћи на крај с „вредностима“, нас се не тиче. Но, у правној науци оне нису потребне. Уместо њих, сасвим су довољни устаљени појмови циљ, интерес и добро.

Даље ћемо укратко изложити нашу **тријалистичко-телеолошку теорију права**. Она је **тријалистичка** јер у три дела поима целокупно право. Ти делови јесу: правна статика, правна динамика (кружно или циклично стварање правног поретка) и правна аксиоматика. Она је **телеолошка** јер је циљ,

³⁵ *Исџо*, стр. 122.

³⁶ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1973, стр. 625 ид.

³⁷ *Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie*, begr. V. J. Conrad, I: Allgemeine Volkswirtschaftslehre, 12. Aufl. Von A. Hesse, Jena 1927, стр. 187.

³⁸ Martin Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, 3. Aufl., Tübingen 1966, стр. 152.

сврха, „telos“ присутан у свим испољавањима права. Није, наиме, било потребно чекати да се појави знаменито Јерингово дело *Циљ у праву*³⁹ да би се дошло до тог сазнања. И Хегел је, рецимо, казао: „Живот као целокупност циљева има право против апстрактнога права.“⁴⁰

Правна статика има своју објекатску и субјекатску страну. Њена објекатска страна углавном се ослања на Дигијеву теорију „правних ситуација“.⁴¹ Оне су или „објективне“ или „субјективне“. **Објективне правне ситуације** проистичу непосредно из законског или обичајног правног акта, или, како Диги такође каже, „акта-правила“ (acte-règle). Тај правни акт је заповест у генералноме виду која се намеће свима. Он је трајан, што ће рећи да постоји после свих промена које су, заснивајући се на њему, предузете, до тренутка када га законодавац не буде изрично изменио или укинуо, или не буде изобичајен услед спонтаног преображаја објективнога права. Правне ситуације које непосредно настају из акта-правила, које су сама последица његовог важења, такође су у истој мери нужно и само опште и трајне. Оне се супротстављају свима. Правни пут који је закон или правни обичај отворио може бити управљен против свакога онога који је нешто учинио или се поставио супротно акту-правилу. Опет, објективне правне ситуације су трајне као и правни акт из којег произилазе. Оне се уопште не исцрпљују у извршавању безбројно пута поновљеним радњама које акт-правило допушта, забрањујући радње које би им чиниле препреку. Те се ситуације суштински састоје у томе, да акт-правило сузбија извесна деловања и извесна понашања која их вређају и у погледу тога отвара правни пут. Тај правни пут остаје отворен на трајан начин, и из околности да је био употребљен једанпут или више пута не следи да неће моћи да буде употребљен у и будућности. Он остаје отворен докле год постоји акт-правило и њиме створена равна ситуација.

Обично се пренебрегава један од основних појмова у Дигијевом схватању правног акта, „концепција у правном акту“.⁴² У акту-правилу, одлучилац, пре него што донесе одлуку, себи тачно представља предмет и последице свога хтења. Ради се о томе, да у свету права треба да настане ново правно правило, коме ваља одредити предмет, домаћај, одредбе, утврдити лица на која се примењује, те услове под којима ће се примењивати. Воља зазива у живот материјалну радњу, телесни покрет на који ће објективно право

³⁹ Rudolph von Jhering, *Der Zweck im Recht*, I, 5. Aufl., Leipzig 1916, стр. 1 ил.

⁴⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, Nach der Ausgabe v. E. Gans, v. H. Klenner, Berlin 1981, стр. 154, § 127.

⁴¹ Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, 3-e éd., I, Paris 1927, стр. 200 ил., 307 ил.

⁴² *Истио*, стр. 331 ил.

надовезати настанак новог правила. Но, дух одлучиоца, и не његова воља, опредељује садржину правила. Одлучилац хоће да то правило буде санкционисано правним путевима, што, уосталом, није ништа друго до посредан предмет његовога хтења. Само, његова воља не опредељује одредбе правила, то чини његов разум. И та операција разума неминовно претходи акту воље услед кога се појављује ново правило санкционисано објективним правом. Али те две операције анализа мора разликовати.

Значајно је и Дигијево откриће „акта-услова“ (*acte-condition*). Постоје објективне правне ситуације које заживљују само ако се изврше извесни субјективни акти, на пример закључење брака, пријем у држављанство. Но, код тих аката-услова, улога концепције, улога разума⁴³ своди се на пуку представу домашаја правне ситуације коју је већ определило објективно право. Овде дух просто-напросто представља себи ситуацију у њеној укупности како ју је створио закон. У таквом случају, правни акт се практично своди на материјалну операцију, попут жребања или лицитације.

Субјективне правне ситуације су, напротив, посебне и тренутне. Посебне у смислу да се на њих може позвати само једна или више особа које су индивидуално одређене и које могу бити супротстављене само једној или већем броју особа које су такође индивидуално одређене. Тренутне у смислу да, када је извршено понашање које се за њих везује, када је једанпут примењен правни пут који их санкционише, оне нетрагом ишчезавају и у погледу њих више се не може отворити никакав правни пут. Узрок субјективне правне ситуације не лежи у објективномом праву, већ је она последица „субјективнога правног акта“, чији је најупечатљивији пример уговор. Наиме, домашај те ситуације, посебне у погледу свог предмета и особа којих се тиче, опредељен је духом појединца који хоће акт услед кога ће она настати. Не може се рећи да је то воља субјекта који у том смислу делује. Субјект хоће материјални покрет за који ће се везати настанак те ситуације. Дотични субјект такође хоће, и то ће бити посредан објект његовога хтења, да настану правни путеви који гарантују ту ситуацију. Али домашај ситуације није предмет хтења. Она је предмет представе коју је за се обликовао субјектов дух и опредељена је операцијом субјектовога разума. Ту се ради о „појму“ (*notion*), а не о „хтењу“ (*vouloir*), закључује Диги.⁴⁴

Диги с правом истиче суштински значај горње анализе за позитивно право. Закон никада не може бити ретроактиван, имати повратно дејство. Он се примењује само на акте који настају и не може да измени субјективну

⁴³ *Истио*, стр. 333 ид.

⁴⁴ *Истио*, стр. 335.

правну ситуацију.⁴⁵ Уједно, битна разлика између објективних и субјективних правних ситуација дефинитивно побија формалистичко-нормативистичко разликовање између „општих“ и „појединачних“ правних норми.

Напоменимо да постоје и сложенији облици разликовања унутар правне статике (коју Диги не примећује). Тако се сродне објективне правне ситуације повезују у **правну грану** као ширу целину. Притом, постоје такође и уже и шире правне гране, примарне, секундарне, терцијарне. Рецимо, дисциплинска одговорност полицијских службеника је објективна правна ситуација, полицијско право је примарна правна грана, управно право је секундарна правна грана, а унутардржавно и међународно право јављају се као терцијарне правне гране. Све правне гране једнога позитивног правног поретка уједињују се у **правни систем**. Савињи је још 1840. године говорио да се „сви правни институти“ повезују у „систем позитивнога права једне нације“.⁴⁶

Предмет субјекатске стране правне статике је првенствено **правни субјект**. (Неки наши старији правни писци, рецимо Ж. Перић,⁴⁷ употребљавају и израз „подмет права“.) Конститутивни елемент правнога субјективитета је „правна способност“, тј. могућност бити субјектом права и обавеза (дужности). Од ње ваља разликовати „пословну способност“ („надлежност“ у јавном праву), која се састоји у способности личнога предузимања правно релевантних радњи, у првоме реду аката-правила, аката-услова и субјективних правних аката. Насупрот пословној способности (надлежности) стоји „деликтна способност“, тј. бити у стању да се изврши противправна радња. Данас је свако физичко лице правни субјект, посебно у области приватнога права. Правна лица су субјекти права уколико их таквима призна држава, која одређује и обим њихове правне способности. Одатле следи да је једино правно лице у апсолутном смислу само **држава**. Њој припада како приватноправни тако и јавноправни субјективитет на изворан, даље неизведив начин. Овде је од посебнога значаја појам **институције**. Теорију институције први је изложио знаменити француски теоретичар јавнога и посебно управнога права, Морис Ориу (Maurice Hauriou).⁴⁸

Под институцијом Ориу разуме организацију или колективитет чији чланови приступају оснивачу или оснивачима да би остварили извесну идеју („водећу идеју“, „идеју дела“, „идеју предузећа“). С тим, што се и „континуитет“

⁴⁵ Исто, стр. 314 ид.; II, 1928, стр. 227 идд.

⁴⁶ Friedrich Carl von Savigny, *System des heutigen Römischen Rechts*, I, Berlin 1840, стр. 10.

⁴⁷ Живојин М. Перић, *Задружно право по Грађанском закону Кулаевине Србије*, IV, Геца Кон, Београд 1920, стр. 126.

⁴⁸ Види о њему и: Милан Петровић, „М. Ориу и Л. Диги као оснивачи савремене теорије државе и права у Француској“, Отисак из *Зборника за теорију права*, 1, САНУ, Београд 1978, стр. 161–184.

јавља као једно од битних обележја институције. „Институције представљају у праву“, вели Ориу „... категорију трајања, континуитета и реалнога“.⁴⁹ Највиши ступањ у свету права је „корпоративна институција“, која је **материјални извор права**. Ориу каже (подвучено у изворнику): „**Три форме права: дисциплинско право, обичајно право и статутарно или законско право спонтано порађа корпоративна индустрија.**“⁵⁰

Правну динамику у виду **теорије кружнога (цикличнога) стварања правнога поретка** први пут смо изложили у једној студији из 2010. године.⁵¹ Овде ћемо је представити у краћој, али потпунијој форми.

Једну веома значајну теорију стварања правног поретка изложили су представници „Бечке правне школе“ Меркл и Келзен. То је теорија „степенастог образовања правног поретка“ (Stufenbau der Rechtsordnung). Поред прихватања те теорије у делима низа правних писаца: нарочито аустријских, швајцарских и француских – било је и доста покушаја њеног оповргавања. Сматрамо да су ти покушаји били неуспешни пошто теорија „степенастог образовања“ садржи и истините поставке. Зато, уместо покушаја фронталног оповргавања, наша теорија правне динамике настоји да те поставке угради у себе. Меркл, наводећи и свога претходника Бирлинга (E. R. Bierling), каже (подвучено у изворнику): „У следству тога, што смо **свако** доношење субординисаних правних норми означили као правни посао, показују се правни послови приватнога права, тј. она доношења норми којима је надређена једна или више норми једнога одређеног грађанског права, само као **једна** врста правних послова, поред које као даље врсте наступају правни послови јавнога права, чија ваљаност почива на надређеним јавноправним нормама једне одређене државе, као и правни послови црквенога права, међународнога права и тако даље... Такође је и закон, који владајућа доктрина уобичајено, поред обичајнога права, означава као једини извор права, само једна истакнута врста међу правним пословима јавнога права... Још одвећ мало спозната чињеница да су **закон и уопште наредба јавне власти, с једне стране, и све могуће врсте приватноправних послова, с друге, не просто по последњем основу свога правног важења, него и с обзиром на врсту свога утемељења или настанка, суштински истоврсне ствари**, биће на најкраћи и

⁴⁹ Maurice Hauriou, „La théorie de l'institution et de la fondation (Essai de vitalisme social)“, *Cahiers de la nouvelle journée*, 4: „La cité moderne et les transformations du droit“, Paris 1925, стр. 2.

⁵⁰ Maurice Hauriou, *Principes de droit public*, 2-е éd., Paris 1916, стр. 128.

⁵¹ Милан Петровић, „О супрематичности извршно-управне власти у западним земљама и у Русији. Уједно утемељење теорије кружнога (цикличнога) стварања правног поретка“, Посебан отисак из св. I Тематског зборника радова *Актуелне тенденције у развоју и примени европској конституционалној права*, Ниш 2010, стр. 155–200.

најударнији могући начин окарактерисани равномерном употребом наслова 'правни посао' за обе.⁵² Келзен каже: „И ипак је генерални закон само један степен, ни први ни последњи степен у процесу стварања права, који почиње уставном нормом као изворном или почетном, као једним правилом за законодавство, и напредује преко закона, као једнога генералнога правила за уредбе, пресуде, управне акте, правне послове, до конкретизовања права – као економска продукција од сировине преко полуфабриката до готове робе.“

У једном од основних питања Меркл, међутим, мисли исправније од Келзена. За овога потоњег, као чистог нормативисту, правни поредак чине искључиво, како он каже, „генералне“ и „индивидуалне“ норме.⁵³ Меркл, напротив, поред правних норми и радње њихова извршења сматра саставним деловима правног поретка, употребљавајући израз „правна појава“ као натпојам, чији су потпојмови, с једне стране, правне норме и, с друге стране, чисто чињенични акти њихова извршења или примене.⁵⁴ Само, и Меркл и Келзен пренебрегавају да теорија „степенастог образовања правног поретка“ руши не само њихов већ и нормативизам уопште. Уставна објективна правна ситуација уређује у првом реду акт-правило и реалне (материјалне) радње доношења закона и готово нимало законску објективну правну ситуацију која проиходи из законског акта-правила, који је такође, као акт воље, реална (материјална) радња. Законска објективна правна ситуација, једнако томе, првенствено уређује уредбени акт-правило и реалне (материјалне) радње његова доношења, и само делимично одатле проиходећу уредбену објективну правну ситуацију. Исто се догађа и на судском, управноправном и приватноправном степену. Законска или уредбена објективна правна ситуација првенствено уређује судске, управне и приватноправне акте-услове и субјективне акте, но само делимично одатле проиходеће правне ситуације. И представници „Бечке правне школе“ стоје на становишту да је **слободна оцена** нужан елемент конкретизације правног поретка. С тим у вези, Меркл закључује (подвучено у изворнику): „Ако, дакле, **слободна оцена није ма каква самовољно прописана установа позитивнога права**, како се радо предочава, али такође **није невољна слабост законске технике**, превасходно **језика законодавства**, који мора, како се понекад уображава, услед недостатка средстава изражавања, да остави места слободној оцени, већ је **правнотеоријски заснована нужност у суштини извршавања као конкретизације апстрактне норме**, онда је искључено резервисање слободне

⁵² Adolf Merkel, *Die Lehre von der Rechtskraft, entwickelt aus dem Rechtsbegriff*, Leipzig, Wien 1923, стр. 194 ид.

⁵³ Hans Kelsen, *Reine Rechtslehre*, 2. Aufl., Wien 1960, стр. 240 идд.

⁵⁴ Adolf Merkel, *нав. дело*, стр. 218 ид.

оцене за **управу**, па чак и само **првенство административне** слободне оцене над слободном оценом у области других функција.⁵⁵ Додајмо и ово. Правноме акту, као акту воље, својствен је, како истиче,⁵⁶ „**опредељујући циљ**“ (but déterminant). Но, управо у слободној оцени опредељујући циљ постаје правно релевантан, у смислу да његова противправност повлачи неваљаност целог правног акта због „злоупотребе права“ или недопуштености „каузе“. Зато смо и заузели став да је израз „оцена целисходности“ исправнији од изрази „слободна оцена“ или „дискрециона власт“.⁵⁷

Такође, нужан вид конкретизације права јесте **тумачење права**. До душе, када се ради о пуком логичко-граматичком тумачењу, тумачење је часовито и губи се у акту примене права. Но, пошто су објективне правне ситуације, правна правила, у целини гледано несавршена у односу на предмет свога уређивања, пошто се, с тим у вези, неминовно јављају „правне празнине“, они који су позвани да правна правила примењују, морају да допуњавају њихову садржину, да попуњавају правне празнине, посебно систематским и циљним (телеолошким) тумачењем. Тиме они постају не само применитељи, већ и ствараоци права. Значајан пример стварања права путем тумачења нуди јудикатура Врховнога суда Сједињених Америчких Држава; у њој је, путем примењивања такозване „широке конструкције“ (broad construction), увелико измењен првобитно важећи устав те земље.⁵⁸ Напоменимо да у терминологији англосаксонске правне и политичке теорије „конструкција“, на супрот „интерпретацији“, означава попуњавање правних празнина.⁵⁹

Одавде следи да на сваком ступњу образовања права, поред нормативне и субјективно ситуационе компоненте, нужно постоји и реално-правна компонента, која, у целини узев, представља **реални правни поредак**.

Потпуном индивидуализацијом и конкретизацијом права завршава се, по теорији „степенастог образовања“, развитак стварања права.⁶⁰ Но, поред те **низлазне линије** образовања правног поретка, постоји и **узлазна линија** образовања правног поретка, и откриће и приказивање те узлазне линије са консеквенцама које одатле следе представља допринос наше теорије кружног

⁵⁵ Adolf Merkel, *Allgemeines Verwaltungsrecht*, Wien, Berlin 1927, стр. 144.

⁵⁶ Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, 3-e éd., I, Paris 1927, стр. 339 илд.

⁵⁷ Милан Петровић, *Правна везаност и оцена целисходности државних власти и општина*, Београд 1981, стр. 49 илд.

⁵⁸ John R. Schmidhauser, *The Supreme Court as Final Arbiter in Federal-State Relations*, Carolina Press, University of North, Chapel Hill 1958, стр. 28 илд.

⁵⁹ Francis Lieber, *Legal and Political Hermeneutics, Or Principles of Interpretation and Construction in Law and Politics*, Enlarged Ed., 1839, Clark, New Jersey 2002, passim.

⁶⁰ Adolf Merkel, *Die Lehre von der Rechtskraft, entwickelt aus dem Rechtsbegriff*, Leipzig, Wien 1923, стр. 220 илд.

(цикличнога) стварања права. Ако је један од аксиома теорије „степенастог образовања“ да право само уређује услове свога стварања („самообразовање права“⁶¹), онда једино схватање **кружнога тока у образовању права** у потпуности одговара захтеву садржаном у том аксиому.

У савременој репрезентативно-страначкој држави, узлазна линија стварања права отпочиње изборним радњама политичких странака и бирача. Политичке странке утврђују кандидате за представничке органе, док бирачи, гласајући за једне од њих, утврђују персонални састав тих органа. За теорију „степенастог образовања“ овде се може радити само о примени, односно извршавању изборних закона. Међутим, без тих радњи, које се правно окончавају у доношењу неке врсте збирнога акта-услова бирачкога тела,⁶² нема ни уставотворних, ни законодавних органа, ни владе, те према томе ни степенастог образовања правног поретка. Овде је сасвим у праву Г. Јелинек⁶³ када каже: „Ако амерички народ у Унији и саставним државама не би приступио изборима који му припадају, последица тога би била потпуна дезорганизација Сједињених Држава, које би остале без Конгреса, председника и тиме без осталих органа.“

Могло би се рећи да је појам узлазне линије стварања права својствен само том типу државе, а не држави уопште, рецимо, апсолутној монархији, у којој је у личности владара обједињена целокупна законодавна, извршна и судска власт. Но, тај приговор је неодржив. Да би апсолутни монарх могао да врши наведене власти, морао би претходно да буде миропомазан, крунисан и устоличен на престо, дакле, да буду предузети дотични реални акти предвиђени уставном објективном правном ситуацијом или субјективном правном ситуацијом утврђеном завештањем (тестаментом) владаревог преминулог претходника.

За појам кружнога тока образовања права изузетно је значајна **теорија полиције**. Нормативистички посматрано, полицијска делатност углавном се састоји у извршавању одређених законских и уредбених објективних правних ситуација. Али, ако полиција не успоставља и одржава „јавни ред и мир“, „јавни поредак“, „уставом утврђени поредак“, што су све позитивноправни изрази за **реални правни поредак**, ниједан државни орган не би могао да доноси законе, пресуде и управне акте, нити би субјекти приватнога права могли да закључују и извршавају уговоре. О полицији Хегел каже (подвучено у изворнику): „Овде се не могу дати чврста одређења нити повући апсолутне границе. Овде је све лично, наступа субјективно мњење, и дух устава,

⁶¹ Hans Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*, J. Springer, Berlin 1925, стр. 98, 234.

⁶² Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, 3-e éd., I, Paris 1927, стр. 367 илд.

⁶³ George Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 3. Aufl. von W. Jellinek, Berlin 1914, стр. 554.

опасност времена треба да саопште ближе околности. У ратним временима се, примерице, много тога што је иначе безопасно, има сматрати штетним. Услед тих страна случајности и самоволне личности полиција добива нешто **омражено**... Али, ма колико шкодљиво то стање било, објективна гранична линија овде се не може повући.⁶⁴

Јединство нормативнога и реалнога правног поретка јесте држава у смислу правне динамике. Држава и право су, дакле, исто, разуме се, ако се ради о праву дотичне државе.

Додуше, и за Келзена су држава и право идентични.⁶⁵ Само, Келзен право схвата искључиво као укупност, као што смо већ видели, општих и појединачних „правних норми“. Следствено томе, ни држава није за њега ништа друго до један одређени нормативни поредак. То гледиште је за нас, као што се из реченога већ могло приметити, сасвим неприхватљиво. Ако би се прихватило, последице тога биле би крајње неприродне и бесмислене. Кривични законик који држим у рукама, био би држава или њен део. Цела држава могла би да стане у полице једне библиотеке. Француска, на пример, не би била једна држава, већ би постојало онолико француских држава колико постоји одштампаних комплета француског службеног гласника. Но, слика се сасвим мења када кривичном законнику у питању додамо законодавно тело које је власно да га доноси и да га мења, полицију која гони његове прекршиоце, судове који их кажњавају и затворе у којима издржавају казне на које су осуђени, када државу и право, дакле, сагледамо као јединство њеног нормативног и реалног поретка. Само такво гледиште омогућава поимање **индивидуализације права у простору, времену и у погледу лица за која важи**.

Нарочито сложено питање правне динамике представља такозвано „**противправно стварање права**“. Одговор на то питање није могућ без уласка у трећи елемент наше теорије права, **правну аксиоматику**, односно област **правних принципа, конститутивних правних начела**.

За академика Лукића, правна начела не спадају у област правне науке, већ правне технике. „Општа правна начела су“, вели он, „такође изведени појмови. То су апстрактне норме, које су изведене из низа мање апстрактних норми и које важе за читав низ случајева обухваћених нижим нормама.“⁶⁶ Сложићемо се да постоје и таква начела, која ми називамо „декларативним“.

⁶⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, Nach der Ausgabe v. E. Gans, v. H. Klenner, Berlin 1981, стр. 263.

⁶⁵ Види, на пример: Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, Harvard University Press, Cambridge 1945, reprinted, Union, New Jersey 1999, стр. 182 илд., 188 илд., 197 илд., 377.

⁶⁶ Радомир Д. Лукић, *Методологија права*, Сабрана дела, Том 5, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 222.

Но, постоје и правна начела која стоје изнад правних норми и која нису изведена из њих. Зато та начела називамо „конститутивним“. Лукић се правних начела дотиче и у својој *Теорији њрава* када говори о „неодређеним диспозицијама“ или „стандардима“.⁶⁷ Али, „неодређене диспозиције“ или, како се чешће називају, „генералне клаузуле“, као што је „начело савесности и поштења“, „злоупотреба права“ или „опште добро“, заправо су форме у којима се јављају различита, обично конститутивна правна начела. Конститутивна правна начела или правни принципи заправо одговарају „нормативним правним правилима“ у теорији права Л. Дигија, која он супротставља „конструктивним правним правилима“. Он, наиме, каже да француски Грађански законик (*Code Napoléon*), ако се изузме породично право, садржи само три нормативна правна правила или правне норме: слободу уговарања, поштовање својине и обавезу да се надокнади штета проузрокована другом кривицом починитеља, док су сва остала правила која тај законик садржи техничка или конструктивна; „она своју обавезну снагу изводе из оних трију нормативних правила и њихов је циљ да обезбеде остваривање тих трију правила.“⁶⁸

Шта је бивство правних принципа? Италијански правни философ Дел Векио и аустријски правни философ Марчић изједначују опште правне принципе са природом ствари и природним правом.⁶⁹ По нама, правни принципи одговарају „**природи ствари**“ као јединству идеалне суштине и њој адекватне реалне категорије. И Хегел каже (подвучено у изворнику): „Израз **природно право**, који је био уобичајен за философску теорију права, садржи двосмисленост да ли је право присутно у **непосредној природности** или се мисли тако како је одређено по природи ствари, тј. **појмом**. Оно се значење некада сматрало уобичајеним; тако да је уједно било измишљено некакво **природно стање**, у коме би природно право требало да важи, насупрот чему би стање друштва и државе захтевало ограничење слободе и жртвовање природних права и носило их са собом. Али, у ствари, право и све његове одредбе заснивају се на **слободној личности, самоодређењу**, које је баш супротност **природноме одређењу**. Право природе је отуда постојање силе и прибављање важности насиљу, те је природно стање једно стање насилништва и неправда о коме се не може рећи ништа истинитије доли **да из њега треба изаћи**. Друштво је, напротив, управо једино стање

⁶⁷ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и њрава, II. Теорија њрава*, Сабрана дела, Том 3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 96 илд.

⁶⁸ Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, 3-e éd., I, Paris 1927, стр. 109 илд.

⁶⁹ Giorgio Del Vecchio, *Lezioni di filosofia del diritto*, XIII ed., Milano 1965, стр. 380 илд.; René Marcic, *Vom Gesetzesstaat zum Richterstaat*, Wien 1957, стр. 194 илд.

у коме право има своју стварност; оно што треба ограничити и жртвовати јесте баш самовоља и насилништво природнога стања.⁷⁰

Фамозни Келзенов концепт претпостављене (хипотетичке) „основне норме“ (Grundnorm) и нема другу сврху до уграђивања „противправнога стварања права“ у систем „степенастога образовања правнога поретка“. Само, та основна норма не може бити хипотетичка норма, тј. ма каква хипотеза. Хипотеза увек иде ка стварности, она хоће да се докаже да нешто постоји или не постоји.⁷¹ У „основној норми“ тог захтева нема; она је просто **фикција**. Фиктиван карактер „основне норме“ признао је поткрај своје научне каријере, и сам Келзен. Занимљиво је да се он раније борио против – правих или неправих – фикција у правној науци. Осамдесетрогодишњи Келзен очигује: „Јер претпоставка једне основне норме – као рецимо... основне норме једнога правног поретка ‘Треба се понашати онако како одређује историјски први устав’ – противречи не само стварности, пошто не постоји таква норма једнога збиљског акта воље, него је она такође противречна и у самој себи, пошто представља овлашћење једнога врховнога моралног или правног ауторитета и тиме проиходи од једнога – дакако само фингиранога – ауторитета који стоји чак изнад онога ауторитета.“⁷²

„Противправно стварање права“ може се појмити као саставни део кружнога образовања правнога поретка једино помоћу **принципа друштвене солидарности** као врховног правног принципа, у смислу да је **леgitиман** онај правни поредак који је у стању да тај принцип оживотворује. Философ Макс Шелер (Max Scheler)⁷³ истиче да је принцип солидарности морални априори историје и заједнице као и морални скупни идеал човечанства. Са своје стране, Диги указује на друштвену солидарност као реалну категорију: „Државни управљачи, будући појединци попут других, обухваћени су као и други везама друштвене међузависности или солидарности. Они су дужни да испуњавају обавезе које им намеће правило засновано на тој друштвеној међузависности или солидарности...“⁷⁴ И даље: „Свуда где постоји солидарност, стање удруживања, нужно се образује једно правно

⁷⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, 1830, Herausg. von F. Nicolini und O. Pöggeler, Hamburg 1991, § 502.

⁷¹ Види Hans Vaihinger, *Die Philosophie des Als Ob*, 7.–8. Aufl., Leipzig 1922, стр. 143 илд., 603 илд.

⁷² Hans Kelsen, „Die Funktion der Verfassung, Verhandlungen des Zweiten Oesterreichischen Juristentages“, 1964, in: *Die Wiener Rechtstheoretische Schule*, Herausg. von H. Klecatsky, R. Marcic, H. Schambeck, Wien 1968, С. 1977.

⁷³ Max Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus*, 5. Aufl., Herausg. von M. Scheler, Bern, München 1966, стр. 15, 184, 364, 523, 526, 530.

⁷⁴ Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, 3-e éd., II, Paris 1928, стр. 60.

правило, објективно право, чији је основ, мера и предмет само то удруживање, објективно право које подразумева објективне дужности и овлашћења, који управо проистичу из тог удруживања.⁷⁵

Поред те **легитимишуће**, правни принципи имају у правноме поретку и **стабилизујућу** функцију. Тако правни принципи заштите стечених права, правне сигурности, савесности и поштења, те поделе власти ограничавају повратно (ретроактивно) дејство закона.⁷⁶

Напокон, правни принципи имају и **интерпретативну (тумачећу)** улогу у правноме поретку. Та се улога особито везује за откриће „**унутрашњег правног система**“, за шта заслуга првенствено припада немачким професорима грађанског права Ларенцу и Канарису.⁷⁷ Док је „спољашњи“ или „апстрактно-појмовни“ правни систем дело законодавца, дотле развијање „унутрашњег правног система“, који се састоји од општих правних принципа као „телеолошких“, „конкретно-општих појмова“ у Хегеловом смислу, представља пре свега задатак правне науке као „последњег азила“ европске правне свести. Тако сматра Карл Шмит.⁷⁸ Бети иде још даље и теоријску и практичну јуриспруденцију опредељује као „орган друштвене свести“.⁷⁹ Ми бисмо овде прибегли извесном сужавању и под „практичном јуриспруденцијом“ видели само адвокатуру.

Но, овде нема места никаквој самовољи. Јуриспруденција „унутрашњи правни систем“ као исходиште интерпретације свеколиког права, треба да гради полазећи од **објективације националног духа**.⁸⁰ Савремени законодавац је подзаконодавац глобалног грађанског друштва. Јуриспруденција је стога једини чувар и управљач и националне правне баштине.

⁷⁵ Исџо, стр. 220.

⁷⁶ Види Hans Walter Scheerbarth, *Die Anwendung von Gesetzen auf früher entstandene Sachverhalte (sogenannte Rückwirkung von Gesetzen)*, Verlag Walter de Gruyter und Co, Berlin 1961, стр. 33 и дд.

⁷⁷ Karl Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, 6. Aufl., Berlin, Heidelberg, New York etc. 1991, стр. 457 и дд., 473 и дд.; Claus-Wilhelm Canaris, *Systemdenken und Systembegriff in der Jurisprudenz, entwickelt am Beispiel des deutschen Privatrechts*, 2. Aufl., Berlin 1983, стр. 48 и дд.

⁷⁸ Carl Schmitt, *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954. Materialien zu einer Verfassungslehre*, 3. Aufl., Berlin 1985, стр. 420 и дд.

⁷⁹ Emilio Betti, *Interpretazione della Legge e degli Atti giuridici (teoria generale e dogmatica)*, Seconda ed. a cura di G. Crifò, Milano 1971, стр. 324 и дд.

⁸⁰ Види Nicolai Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins. Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften*, 3. Aufl., Berlin 1962, стр. 313 и д.

ЛИТЕРАТУРА

- Бети 1971 – Emilio Betti, *Interpretazione della Legge e degli Atti giuridici (teoria generale e dogmatica)*, Seconda ed. a cura di G. Crifò, Milano.
- Буркхарт 1927 – Walter Burckhardt, *Die Organisation der Rechtsgemeinschaft*, Basel.
- Дел Векио 1965 – Giorgio Del Vecchio, *Lezioni di filosofia del diritto*, XIII ed., Milano.
- Дернбург 1884 – Heinrich Dernburg, *Die Allgemeinen Lehren und das Sachenrecht des Privatrechts Preussens und des Reichs*, 4. Aufl., Halle a. S.
- Диги 1927–1928 – Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, I–II, 3-е éd., Paris.
- Јелинек 1914 – George Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 3. Aufl. von W. Jellinek, Berlin 1914.
- Јеринг 1916 – Rudolph von Jhering, *Der Zweck im Recht*, I, 5. Aufl., Leipzig.
- Канарис 1983 – Claus-Wilhelm Canaris, *Systemdenken und Systembegriff in der Jurisprudenz, entwickelt am Beispiel des deutschen Privatrechts*, 2. Aufl., Berlin.
- Кант 1968 – Immanuel Kant, *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft – Die Metaphysik der Sitten, Kants Werke*, Akademie-Textausgabe, VI, Berlin.
- Келзен 1911/2001 – Ханс Келзен, *Главни проблеми теорије државног права развијени из учења о правном пројексу*, 1911, превео Данило Н. Баста, Београд, Подгорица 2001.
- Келзен 1920/1921 – Hans Kelsen, „Vom Wesen und Wert der Demokratie“, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 47.
- Келзен 1925 – Hans Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*, J. Springer, Berlin.
- Келзен 1945/1999 – Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, Harvard University Press, Cambridge 1945, reprinted, Union, New Jersey 1999.
- Келзен 1949 – Hans Kelsen, *The Political Theory of Bolshevism. A Critical Analysis*, Berkeley, Los Angeles.
- Келзен 1950/2000 – Hans Kelsen, *The Law of the United Nations. A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*, 1950, Published under the auspices of the London Institute of World Affairs, Union, New Jersey 2000.
- Келзен 1952/2003 – Hans Kelsen, *Principles of International Law*, 1952, 4th printing, Clark, New Jersey 2003.
- Келзен 1954/2001 – Hans Kelsen, *Collective Security under International Law*, 1954, Union, New Jersey 2001.
- Келзен 1960 – Hans Kelsen, *Reine Rechtslehre*, 2. Aufl., Wien.
- Келзен 1968 – Hans Kelsen, „Die Funktion der Verfassung, Verhandlungen des Zweiten Oesterreichischen Juristentages“, 1964, in: *Die Wiener Rechtstheoretische Schule*, Herausg. von H. Klecatasky, R. Marcic, H. Schambeck, Wien.
- Конрад, Хесе 1927 – *Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie*, begr. V. J. Conrad, I: Allgemeine Volkswirtschaftslehre, 12. Aufl. Von A. Hesse, Jena.
- Лабанд 1911 – Paul Laband, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, II, 5. Aufl., Tübingen.
- Лажбер 1839/2002 – Francis Lieber, *Legal and Political Hermeneutics, Or Principles of Interpretation and Construction in Law and Politics*, Enlarged Ed., 1839, Clark, New Jersey 2002.
- Ларенц 1972 – Karl Larenz, *Allgemeiner Teil des deutschen Bürgerlichen Rechts*, 2. Aufl., München.
- Ларенц 1991 – Karl Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, 6. Aufl., Berlin, Heidelberg, New York etc.
- Лукић 1973 – Радомир Д. Лукић, *Увод у право*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1995а – Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права, II. Теорија права*, Сабрана дела, Том 3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.

- Лукић 1995б – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љрава. I. Филозофија, II. Филозофија љрава*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995в – Радомир Д. Лукић, *Методологија љрава*, Сабрана дела, Том 5, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Марчић 1957 – René Marcic, *Vom Gesetzesstaat zum Richterstaat*, Wien.
- Меркл 1923 – Adolf Merkel, *Die Lehre von der Rechtskraft, entwickelt aus dem Rechtsbegriff*, Leipzig, Wien.
- Меркл 1927 – Adolf Merkel, *Allgemeines Verwaltungsrecht*, Wien, Berlin.
- Ниче 1972 – Friedrich Nietzsche, *Werke*, III, Herausg. von K. Schlechta, 6. Aufl. (Nachdruck), Frankfurt am Main, Berlin, Wien.
- Ориу 1916 – Maurice Hauriou, *Principes de droit public*, 2-e éd., Paris.
- Ориу 1925 – Maurice Hauriou, „La théorie de l’institution et de la fondation (Essai de vitalisme social)“, in: *Cahiers de la nouvelle journée*, 4: “La cité moderne et les transformations du droit”, Paris.
- Паскал 1891 (?) – *Pensées de Pascal*, publiées par E. Havet, Paris.
- Перић 1920 – Живојин М. Перић, *Загружно љраво љо Грађанском законуку Краљевине Србије*, IV, Геца Кон, Београд.
- Петровић 1978 – Милан Петровић, „М. Ориу и Л. Диги као оснивачи савремене теорије државе и права у Француској“, *Зборник за теорију љрава*, 1, САНУ, Београд, 161–184.
- Петровић 1981 – Милан Петровић, *Правна везаност и оцена целисходности државних власи и ориана*, Београд.
- Петровић 2010 – Милан Петровић, „О супрематии извршно-управне власти у западним земљама и у Русији. Уједно утемељење теорије кружнога (цикличнога) стварања правнога поретка“, у: *Актуелне теенденције у развоју и љримени евројској континенталној љрава*, Св. I, Ниш, 155–200.
- Савињи 1840 – Friedrich Carl von Savigny, *System des heutigen Römischen Rechts*, I, Berlin.
- Скок 1973 – Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Фајхингер 1922 – Hans Vaihinger, *Die Philosophie des Als Ob*, 7.–8. Aufl., Leipzig.
- Хајдегер 1966 – Martin Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, 3. Aufl., Tübingen.
- Хартман 1962 – Nicolai Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins. Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften*, 3. Aufl., Berlin.
- Хегел 1830/1991 – Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, 1830, Herausg. von F. Nicolin und O. Pöggeler, Hamburg 1991.
- Хегел 1981 – Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, Nach der Ausgabe von E. Gans, von H. Klenner, Berlin.
- Шелер 1966 – Max Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus*, 5. Aufl., Herausg. von M. Scheler, Bern, München.
- Шербарт 1961 – Hans Walter Scheerbarth, *Die Anwendung von Gesetzen auf früher entstandene Sachverhalte (sogenannte Rückwirkung von Gesetzen)*, Verlag Walter de Gruyter und Co, Berlin.
- Шмит 1985 – Carl Schmitt, *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954. Materialien zu einer Verfassungslehre*, 3. Aufl., Berlin.
- Шмитхаузер 1958 – John R. Schmidhauser, *The Supreme Court as Final Arbiter in Federal=State Relations*, Carolina Press, University of North, Chapel Hill.

Milan Petrović*

RADOMIR D. LUKIĆ'S CONCEPT OF LEGAL ORDER
AND THE ESTABLISHMENT OF THE TRIALISTIC-
TELEOLOGICAL THEORY OF LAW

S u m m a r y

Academician Radomir Lukić believed that the legal order included the following components: a legal norm, a legal act, a legal relation and the subjects of law. In his *Philosophy of Law*, these components, which are common in the positivist general theory of law, were supplemented with the concept of "objective", "ideal" "legal value"; he thereby moved away from legal positivism and plunged into the so-called "philosophy of values".

The author of this article believes that a legal relationship is not an essential element of law. Duguit's theory of objective and subjective legal situations was a significant contribution, which made the concept of legal relationships redundant. However, the concepts of "objective" and "ideal" "legal values" are no more than a fiction. The term 'vrednost' (value) is not a word of Serbian origin, as it derives from the German word 'Wert'. It was first established in the field of economics to denote a possible price of a thing or a transaction; thereupon, primarily owing to Nietzsche's concept of "revaluation of all values", this term has been widely accepted by ethicists, legal scholars and philosophers of law. Being a great opponent of the philosophy of values, Heidegger pointed out in his *Introduction to Metaphysics* that there was a total of 661 articles and books defining the concept of "value". In legal theory and philosophy, it would be more accurate to use the well-established term 'good' (*bonum*) but it would disperse the illusion of their "objective" and "ideal" nature, having in mind that the purpose of every legal norm is to exercise some right or protect some good, which is often relative, given that "The Sabbath was made for man, not man for the Sabbath".

The *Trialistic Teleological Theory of Law* is the author's original contribution to the general theory and philosophy of law. This theory deals with three distinct aspects of law: legal statics, legal dynamics and legal axiomatics. The subject-matter of legal statics are objective and subjective legal situations, legal institutions, subjects of law, state authorities, public services and institutions. Legal dynamics includes the process of cyclic creation of a legal order; it reflects the correlation between the real (physical) legal order and the normative (actual) legal order; the state is a unity of these two legal orders. Legal axiomatics is a study of legal principles. These principles are not merely informative", i.e., as Lukić noted, they are not "abstract legal norms derived from the less abstract ones". They are also "normative" principles and, as such, they are superior to all other legal norms. This concept of legal principles largely corresponds to Duguit's concept of "normative legal rules", as opposed to "constructive or technical legal rules". We may define normative legal principles as "the unity of the nature of things and a legal opinion".

From the author's point of view, it is in his *Philosophy* that Academician Radomir Lukić made his most original spiritual contribution. This work reflects a deeply personal, highly distressing "Pascalian" viewpoint of a great erudite and humanitarian, and "a covert Christian".

Key words: legal system, philosophy of values, trialistic teleological theory of law, the state as unity of the normative and real legal order

---

* Full Professor at the Faculty of Law of the University of Niš

ОДНОС ОБЈЕКТИВНОГ И ПОЗИТИВНОГ ПРАВА У ФИЛОЗОФИЈИ ПРАВА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

САЊА ЂУРЂИЋ*

С а ж е т а к. – Појам објективног права представљао је главни предмет Лукићеве филозофије права. Проблемом објективног права и његовог односа са позитивним правом предано се бавио пуних пет деценија. На тој и временски и духовно дугој стази Лукић се више пута враћао овом фундаменталном питању, услед чега је његово поимање објективног права имало сложenu генезу. Што је дубље промишљао проблем објективног права, све се више удаљавао од свог почетног схватања. На том развојном путу несумњиво је својеврсну прекретницу представљао чланак „Нацрт филозофије права“, у којем је формулисао схватање објективног права које је веома удаљено од првобитног. У њему је заправо поставио темељ свог коначног становишта о објективном праву, које је две године касније, уз минималне модификације, формулисао у делу *Систем филозофије њрава*. Иако је Лукићеве схватање било изложено значајним изменама, у овом раду указујемо на то да су извесни елементи стално заступљени и да представљају трајно обележје његовог учења.

Кључне речи: објективно право, позитивно право, друштвене промене, објективна друштвена датост, опстанак и развој, достојанство

Појам објективног права и његов однос са позитивним правом представља трајни предмет научног интересовања професора Лукића. То потврђује чињеница да се овим питањима бавио почевши од докторске дисертације *Обавезујућа снаја њравне норме и њроблем објективної њрава* (1939),¹ у којој је ово питање отворио и изложио почетно схватање, преко радова „Природно право и марксизам“² и „Нацрт филозофије права“³, све до дела *Систем*

---

* Ванредни професор Факултета за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатић“ Универзитета „Унион“ у Београду

¹ Види Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја њравне норме и њроблем објективної њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 263.

² Радомир Д. Лукић, „Природно право и марксизам“, *Марксистичка мисао*, 6 (1968), стр. 3–12.

³ Радомир Д. Лукић, „Нацрт филозофије права“, *Зборник за теорију њрава*, 4, САНУ, Београд 1990, стр. 1–29.

филозофије њрава,⁴ у којем је изложио коначно схватање, које је настало као продукт његових вишедеценијских научних преокупација.

Закупљен питањем „како је могуће да читав правни поредак почива на једној „чистој“ норми, норми која није санкционисана?“⁵ мислећи на устав, Лукићу се наметнуо проблем обавезујуће снаге правне норме који је даље нужно водио проблему објективног права. Будући да позитивно право нема обавезујућу нормативну снагу, снагу несанкционисане норме, већ се заснива на санкцији, принуди, отвара се питање објективног права. Позитивно право је несавршено, јер је људска творевина, дело несавршеног човека. Објективно право се јавља као последица тежње несавршеног човека савршенству – оно представља „идеал, вечну и племениту тежњу човечанства ка савршенству“.⁶

У својој докторској тези Лукић објективно право схвата као стварно обавезно, делотворно објективно право, право које има нормативну обавезујућу снагу, снагу што проистиче из вредности, из идеала који смо прихватили. Свестан чињенице да право не може почивати само на санкцији и да правни систем који не би имао друге, чвршће основе не би могао функционисати, ту другу основу налази у обавезујућој нормативној снази, тј. усвојеној вредности. Дакле, основ права Лукић налази у вредности, а не у санкцији.

Да би објективно право било стварно обавезно и делотворно, неопходно је да оно припада свету чињеница, свету онога што *јест*, односно да постоји као друштвена чињеница. Свету чињеница објективно право ће припадати само уколико га људи идентификују као идеал и усвајају као вредност. Прихваћено као вредност, објективно право се трансформише у идеал који стварно постоји у свести људи.

Под стварно обавезним, делотворним објективним правом Лукић подразумева објективно право које заиста врши утицај на позитивно право, мења га, усклађује са објективним правом и тако унапређује, те омогућава да се објективно право стварно реализује у позитивном праву. Услов такве делатне моћи објективног права и његове стварне обавезности за позитивно право јесте да као усвојена вредност постоји у свести људи, тј. да припада свету чињеница. Само уколико припада и свету онога што *јест*, а не само свету онога што *треба* да буде, може бити реч о живом и активном идеалу, са стварном моћи утицаја на позитивно право.

⁴ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, Савремена администрација, Београд 1992.

⁵ Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективног њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 263.

⁶ *Исто*, стр. 264.

Настојање да помири стварно и идеално, *јесће* и *треба*, чињенице и идеале, нужност и слободу, определило је и карактер Лукићевог метода. Као неопходан, наметнуо се синтетички метод, који је, по његовој оцени, позитивистички у највећој мери, будући да идеал сматра врстом друштвене чињенице, не материјалне, већ духовне чињенице, која, осим свету требања, припада и свету стварности.

Интенција му је да на оригиналан начин превазиђе дуализам права-чињенице, које почива на санкцији, и права-норме, које почива на вредности, дакле, дуализам позитивног и објективног права. Позитивно право је хетерономан систем, док је објективно право аутономан систем непосредно или посредно прихваћен као вредност. Под објективним правом подразумевао је најбољи могући систем права, најбољи од свих посебних, аутономних правних система. То је систем права који се састоји од судова вредности (нормативних, аксиолошких, који говоре оно што *треба да буде*)⁷ који би били заједнички припадницима једног друштва (објективно право датог друштва) или чак и целом човечанству (објективно право човечанства). Са становишта његовог творца (било да је индивидуа, друштво или човечанство), као најбољи могући систем права, он је универзално важећи (објективно право), па је самим тим оправдано да буде и обавезујући за све, примењен по потреби помоћу санкције тј. да постане позитиван правни систем. Објективно право је несанкционисано, оно је чиста норма, усвојена вредност, све док не постане позитивно право.

Тежња за делотворним објективним правом одредила је и начин на који Лукић покушава превазићи дуализам позитивног права (које почива на санкцији, чији је основ принуда) и објективног права (које почива на вредности, чији је темељ слобода). Као начин решења наметнуло се позитивирање објективног права, претварање његове садржине у садржину позитивног права, чиме ће оно (објективно право) моћи бити примењено по потреби и помоћу санкције. Захтев за делотворношћу има за последицу и релативни карактер објективног права, схваћеног као права које је боље од постојећег позитивног права, које је најбоље од посебних, аутономних правних система, а не апсолутно објективног права, које постоји независно од човека.

Услед тога, сматра да је потребан „један правни систем који ће бити уздигнут до друштвене и државне установе, који ће бити примењен снагом санкција ако га дата друштвена група не примени добровољно; ... дакле, систем норми који неће превазићи средњи ступањ савршености људи, јер уколико

⁷ Радомир Д. Лукић, „Филозофија права“, у: *О филозофији права, Из теорије права*, Књ. 2, САНУ, Београд 1978, стр. 501–510.

га превазиђе, он ће моћи да се примењује искључиво силом, што је немогуће.⁸ Човечанство увек треба да стреми савршенству, али да би објективно право било делотворно, потребно је одржавати средњи ступањ савршености људи, јер само у том случају оно може имати стварну моћ обавезивања људи.

По нашој оцени, опредељење за релативно објективно право последица је и Лукићевог покушаја заснивања објективног права на позитивној основи, схватања објективног права као усвојене вредности у људској свести, као и његовог синтетичког метода, који настоји одржати позитивистичким у највећој мери. Утемељујући објективно право на позитивној основи, одређује га као објективно право које има стварну моћ обавезности, које постоји у људској свести непосредно или посредно прихваћено као вредност, будући да право не може почивати само на сили. Оно треба да има нормативну обавезујућу снагу, која проистиче из усвајања вредности. Објективно право нас обавезује као прихваћена вредност. Само у том случају његова снага је ефективна, стварна и стално нас подстиче на остварење права.

Да би објективно право било делотворно, потребно је да га усвоји довољно велика друштвена група која би била у стању да га примени, по потреби, и силом. Што је шире прихваћено, то се смањује потреба за применом силе. Услед тога, објективно, општеусвојено право Лукић сматра најбољим могућим правом, с обзиром на то да је „за остваривање тог права потребно најмање силе“.⁹ Ово из разлога што у сили он види зло, истина нужно, али ипак зло, чија примена треба да буде сведена на минимум.

Полазећи од става да припадници друштва имају заједничке судове вредности, заступа становиште по којем „постоји објективно право које прихватају сви грађани једне државе, и позитивно државно право треба да одговара овом објективном праву“.¹⁰ Објективно право се састоји, „с једне стране, од конкретних вредности које обезбеђују резултате стечене у правној области, а, с друге стране, од општих, неодређених, апстрактних вредности, које, надмашујући већ конкретизоване и ‘стечене’ вредности, показују правац, још општи и неодређен, за будућност, за напредак и будуће делање“.¹¹

Будући да елита има јаснију свест о вредностима од масе, Лукић указује на то да „посебан правни систем елите боље представља објективно право него правни систем масе“.¹² Стога је најбоље да правни систем елите буде

⁸ Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 396.

⁹ *Истио*, стр. 445.

¹⁰ *Истио*, стр. 435.

¹¹ *Истио*, стр. 437.

¹² *Истио*, стр. 445.

предмет опште сагласности, односно једнодушно прихваћен, тј. усвојен од масе као вредност. Овакво општеусвојено објективно право елите, по Лукићевој оцени, јесте објективно право *stricto sensu*.

Иако елити признаје улогу носиоца објективног права, свестан је проблема одржавања равнотеже, непостојане, променљиве, изложене сталном развоју, равнотеже каква ће сачињавати позитивно право којем примена силе неће бити потребна у великој мери. Упркос томе што успостављање равнотеже чини веома изазован задатак уважавањем људског достојанства, он за Лукића постаје достижан и остварљив. Тек уколико одржавање ове равнотеже не би било могуће, препоручује примену система већине, тј. масе, јер он захтева мању употребу силе.

Објективно право Лукић везује за објективну друштвену датост, за одређену државу у одређеном тренутку њеног друштвеног развоја, оно није универзално и непроменљиво, није усвојено у свим земљама и епохама. То је још једна последица његовог позитивистичког метода и заснивања објективног права на позитивној основи. Реч је о вредностима које ће се усвојити у датом друштву у датом тренутку сходно достигнутом степену развоја, а не о универзалним и непроменљивим вредностима. Лукићево полазиште, по којем вредности, људска свест, па самим тим и објективно право, зависе од еволуције, развоја, напретка, усмерило га је на потрагу за релативним објективним правом, а не апсолутним. Релативним у том смислу „да оно што је ‘стечено’ сада као објективно, што произилази из чињеница и из стања еволуције људске свести као објективне вредности (оно што може да буде сутра, после нове еволуције, проглашено за грешку) – буде укључено у објективно право“.¹³

Тиме заступа и тезу о променљивости објективног права. Променљивост објективног права образлаже сталним развојем, напретком, еволуцијом човечанства и људском тежњом ка савршенству. Услед тога би прихватање апсолутног, универзалног и непроменљивог објективног права, према Лукићу, значило признати да је човечанство достигло врхунац свог развоја и напретка.

Сматрајући људско стремљење ка савршенству врхунским циљем за човека, указује „како би било тужно за њега, онаквог каквим је створен – увек у трагању за истином, увек тежећи напретку – да живи на овој земљи свестан да је Савршенство достигнуто и да га више не треба тражити. Тада би време престало да тече, стварање би било прекинуто и стваралачка радост би нестала. Живот би био окончан. Овако је живот драматичан, мучан, али узвишенији и привлачнији.“¹⁴

¹³ *Истио*, стр. 439–440.

¹⁴ *Истио*, стр. 441.

Појам објективног права представљао је стални предмет Лукићевог научног интересовања. То се може несумњиво закључити из чињенице да је питање објективног права поново отворио након готово пуне три деценије од своје докторске студије. Реч је о чланку „Природно право и марксизам“, публикованом 1968. године. У њему је објективно право дефинисао као право „које омогућава најбољи могући опстанак највећег броја људи сходно датим објективним условима, опстанак у људском достојанству“.¹⁵ Као вредност коју објективно право треба да остварује одредио је опстанак човечанства, опстанак највећег могућег броја људи, „опстанак примерен човеку, најбољи могући у датим условима“.¹⁶

Намеће се закључак да је три деценије касније Лукић много прецизније дефинисао објективно право и ближе одредио његов објективни циљ. Наиме, присетимо се тога да је у докторској дисертацији *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективног њрава* објективно право доста прецизно одредио као најбољи могући систем права који ће, уважавајући људско достојанство, одржавати равнотежу, чиме ће за његову примену бити потребно најмање силе, и само овлаш увео појам људског достојанства, и то као средства за успостављање равнотеже. Од средства људско достојанство постаје циљ, будући да је најбољи могући опстанак, за Лукића, опстанак у људском достојанству. Опстанак у људском достојанству јесте опстанак који је примерен човеку, а објективно право треба да омогући најбољи могући опстанак највећег броја људи сходно датим објективним условима.

Очигледно је да Лукић задржава тезу о променљивости објективног права и да га и даље схвата као релативно објективно право, право које је најбоље за дато друштво у датом тренутку, а не као апсолутно, универзално и непроменљиво. Разлог томе је што он остаје при идеји напретка и еволуције, при чему сматра да апсолутно објективног напретка нема, већ да је напредак субјективан и реалан.

Тезу да је објективно право систем права који се састоји од судова вредности који би били заједнички припадницима једног друштва или чак и целом човечанству даље развија. Указује на плуралитет објективних права и њихову хијерархију. Тако разликује универзално објективно право (објективно право човечанства) и делимична објективна права, из универзалног изведена објективна права за сваку државу, нацију, скупину људи.

Лукићево поимање објективног права имало је сложену генезу и било изложено значајним изменама. Што је дубље промишљао проблем објективног

¹⁵ Радомир Д. Лукић, „Природно право и марксизам“, *Марксистичка мисао*, 6 (1968), стр. 9.

¹⁶ *Исто*.

права, све се више удаљавао од свог почетног схватања. Тако је у чланку „Нацрт филозофије права“ из 1990. године дао схватање објективног права које је веома удаљено од првобитног. Објективно право сада произлази из „онтолошке суштине света“,¹⁷ јер као надискуствено, као право по себи, оно потиче из света по себи. Оно није људска творевина, независно је од људског ума. Објективно право је „творевина светског духа“.¹⁸ Оно је истинско, савршено право, „право светског духа, који ‘влада’ светом чинећи га умним“.¹⁹

Циљ објективног права је одређен циљем света, односно суштином светског духа. Полазећи од става да је циљ света и основна вредност коју свет треба да оствари, „врховно Добро, савршенство света, постојање што је могуће већег броја бића у њиховом пуном достојанству“,²⁰ као основни циљ објективног права одређује „постојање највећег могућег броја људи у њиховом достојанству, а као посредни, даљи циљ – општи циљ света, тј. постојање што већег броја свих бића у њиховом достојанству, јер без остварења тог општег циља није могуће ни остварење посебног циља права“.²¹

Несумњиво је да Лукић задржава зависност циља објективног права од напретка, развоја, и тако опстанак највећег броја људи у људском достојанству везује за дате објективне услове. Очигледно је да не напушта тезу о променљивости објективног права и да га и даље схвата као релативно објективно право, одређено ступњем развоја, право које је најбоље за дато друштво у датом тренутку, а не као апсолутно, универзално и непроменљиво. Услед тога, објективно право не може остварити потпуно и једнако достојанство свих људи.

Стога, људско достојанство зависи од конкретног ступња развоја света, тј. друштва и друштвеног положаја. Објективно право треба да пружа онолико људског достојанства колико је према датом степену развоја друштва и према друштвеном положају највише објективно могуће. Према Лукићу, објективно право „прописује неједнакост достојанства све док је то нужно да би се остварили објективни, пре свега материјални (економски) услови да сви људи уживају једнако и потпуно достојанство“.²²

Као право које је најбоље могуће за објективну друштвену датост, тј. за дато друштво на датом ступњу развоја, објективно право делује преко одговарајућег позитивног права, али и независно од њега. Наиме, позитивно

¹⁷ Радомир Д. Лукић, „Нацрт филозофије права“, *Зборник за теорију права*, 4, САНУ, Београд 1992, стр. 17.

¹⁸ *Истио*, стр. 15.

¹⁹ *Истио*, стр. 20.

²⁰ *Истио*, стр. 13.

²¹ *Истио*, стр. 20.

²² *Истио*, стр. 21.

право, као људска духовна творевина, одређено је суштином света и објективним правом. Међутим, позитивно право, несавршена творевина људског духа, није истоветно са објективним правом, већ његова садржина у већој или мањој мери одступа од објективног права.

Уколико је позитивно право у складу са објективним правом, оно доприноси бржем остварењу циља света, усавршавању света и опстанку највећег могућег броја светских бића у њиховом достојанству. У случају да позитивно право није у складу са објективним правом развој таквог друштва ће бити спорији, или га неће ни бити, друштво ће стагнирати, назадовати, па чак и пропасти. Свестан двоструке природе позитивног права, будући да је његова садржина делимично истоветна са објективним правом, са једне, а оно је творевина дате државе, тј. људског духа, са друге стране, потпуну усклађеност позитивног са објективним правом Лукић не сматра могућом. Узроци те неусклађености свакако су и стални развој, напредак и непрекидне друштвене промене.

Две године касније Лукић је дао коначан одговор на питање објективног права у свом животном делу *Систем филозофије љрава*. Становиште које је формулисао можемо схватити као синтезу, односно као покушај да у једно кохерентно гледиште повеже своје дотадашње идеје и теоријске активности које су биле усмерене на проучавање овог проблема. Изнео је своје финално схватање објективног права и, како сам каже, изложио „коначно решење извесних питања, а посебно питања објективног права, која је поставио, а непотпуно решио још у својој докторској расправи“²³ пре пуних пет деценија.

Задржавајући становиште по коме право представља складан део света као целине, услед чега постоји општа детерминисаност права суштином света, под објективним правом подразумева „у суштини света дат, односно њиме одређен садржај који би позитивно право требало да има, а који оно нема увек“²⁴. Објективно право је иманентно дато у самој суштини света чим је он створен и представља узор позитивном праву, за које треба настојати да се што више усклади са објективним правом.

У дефинисању објективног права пошао је од космолошке перспективе Глигорија Гершића, по којем је правни живот „по својим клицама и темељима уткан у велики оквир природе и васионе“, при чему је право само „један израз и једна појава општег космичког закона“²⁵. Тај општи закон који

²³ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љрава*, Савремена администрација, Београд 1992, стр. 4.

²⁴ *Истио*, стр. 293.

²⁵ Глигорије Гершић, „Енциклопедија права“, у: Данило Н. Баста, *Преображају идеје љрава. Један век љравне филозофије на Правном факултету у Београду 1841–1941*, Правни факултет, Београд 1991, стр. 78.

управља целом васионом јесте, према Гершићу, закон репулзије (одбијања) и атракције (привлачења). Овај закон одржава равнотежу како у космосу тако и у друштвеном животу.

Будући да је изложено деловању тог закона, право садржи слободу и нужност (везаност) као своја два основна елемента, која мора непосредно усклађивати и држати у равнотежи. С обзиром на космички корен права, његова два основна елемента – слобода и нужност – нису ништа друго до манифестација општег закона репулзије и атракције, „пошто се у праву као делу ширих целина испољавају законитости које владају целом васионом“.²⁶ Гершић, „дакле, у космичком закону репулзије и атракције открива последњу основу и корен права“.²⁷

Вођен овим схватањем, Лукић заузима становиште да објективно право произлази „управо из космоса и његове суштине“.²⁸ Објективно право је детерминисано циљем света, а циљ света одређује као опстанак и усавршавање света, „постојање и одржавање највећег могућег броја што савршенијих бића, пре свега људи, у њиховом најпотпунијем могућем достојанству, које се састоји у њиховом самом особеном савршенству, тј. у потпуном развоју свих својстава њихове природе“.²⁹ Дакле, објективно право је право које је у служби остварења овог светског циља. Детерминисано је објективним стањем света, његовом суштином и односима који у њему владају.

Објективно право је иманентно дато у самој суштини света, објективно је дато. Њега нико не ствара, укључујући и светски дух. Лукић донекле модификује схватање изнето у свом „Нацрту филозофије права“ да је објективно право творевина светског духа. Сада светски дух није творац објективног права, али је творац света и његовог циља, који даље детерминише објективно право. По Лукићу, „чим је одређен циљ света, а тиме и права, објективно право је одмах аутоматски са свом прецизношћу такође одређено“.³⁰

Дакле, објективно право није непосредна творевина светског духа, као што је то био случај у „Нацрту филозофије права“, већ је то посредно, пошто је објективно право одређено суштином света и његовим циљем, чији је творац светски дух. Стога, светски дух више није непосредни, али је

²⁶ Милијан Поповић, „Глигорије Гершић као теоретичар права“, *Зборник за друштвене науке Мајнице српске*, 59 (1974), стр. 77.

²⁷ Данило Н. Баста, *Право и слобода*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1994, стр. 167.

²⁸ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд 1992, стр. 404.

²⁹ *Исто*.

³⁰ *Исто*, стр. 405.

свакако посредни творац објективног права. Објективно право је „посредно одређено светским духом као општим ‘законодавцем’ света“.³¹

Много наглашеније него до сада, Лукић заступа тезу о променљивости објективног права. Анализирајући реални вид објективног права, указује на то да „објективно право постоји само као корелат позитивног права, а ово се појављује тек на одређеном, класном ступњу друштвеног развоја“.³² Тиме задржава зависност циља објективног права од напретка, друштвеног развоја и објективне друштвене датости.

Очигледно је да и даље заступа схватање објективног права као релативно објективног права, одређеног ступњем развоја, права које је најбоље за дато друштво у датом тренутку, а не као апсолутног, универзалног и непроменљивог. Будући да је објективно право везано за људско друштво и његово позитивно право, оно мора бити променљиво и отуда Лукић истиче да „треба одбацити гледишта по којима је објективно право увек исто, вечито, непроменљиво“.³³ Становиште да је објективно право „нека врста двојника позитивног права, његова истоветна сенка која га прати“,³⁴ подразумева да је објективно право зависно од конкретног ступња развоја друштва и датих објективних друштвених услова. Тако је променљивост објективног права последица сталног друштвеног развоја и непрекидних друштвених промена.

Са друштвеним променама мења се и објективно право. Оно је релативно објективно право, најбоље могуће право за дате објективне услове, за дато друштво и дато време, с обзиром на то да открива објективно најбољи могући начин остварења циља – опстанка и савршенства света. То је основни узрок због којег, по Лукићу, објективно право „и не може бити истоветно за сва времена и сва друштва, јер ни ова нису иста и захтевају различиту конкретну садржину својих норми, одређену конкретним друштвеним односима које регулишу“.³⁵

Услед сталних друштвених промена, и објективно право је променљиво. Везујући објективно право за објективну друштвену датост Лукић истрајава у релативисању објективног права. Он остаје доследан својој тези о променљивости објективног права и образлаже је, на исти начин као што је то чинио пет деценија раније у својој докторској студији, сталним развојем, напретком, еволуцијом човечанства и људском тежњом ка савршенству.

Остварење улоге објективног права, односно светског циља, зависи од степена друштвеног развоја. Будући да је зависно од конкретног, достигнутог

³¹ *Истио*.

³² *Истио*.

³³ *Истио*, стр. 406.

³⁴ *Истио*.

³⁵ *Истио*.

ступња развоја и друштвеног положаја, објективно право самим тим не може остварити потпуно и једнако достојанство свих људи. Зато објективно право „прописује неједнакост достојанства све док је то нужно“³⁶

Једини начин за остварење што пунијег и уједначенијег људског достојанства Лукић види у раду „на обезбеђењу што пунијег развоја пре свега материјалне, али и духовне производње (културе)“³⁷. Стога, овај основни закон друштвеног развоја сматра и основном нормом објективног права. Објективно право на тај начин сасвим тачно одређује друштвене односе, првенствено оне у материјалној производњи, али и у другим областима.

Заснивајући своје схватање објективног права на класном становишту, указује на то да је владајућа класа, као носилац најсавременијег начина производње за дато друштво на датом ступњу развоја, истовремено и носилац објективног светског ума и узор напретка, па самим тим и носилац одговарајућег објективног права. Променом начина производње настаје нова владајућа класа, која ствара и своје право, што је објективно право за дато друштво на датом ступњу друштвеног развоја. Због тога, Лукић истиче да не постоји никакво универзално, вечно, једном заувек дато и непроменљиво објективно право, већ су на делу само сталне друштвене промене и тиме промене објективног права. Објективно право је променљиво сходно датим објективним друштвеним условима.

Само постојање права претпоставља неједнакост у људском достојанству, односно немогућност остварења потпуног и једнаког достојанства, пошто, када буду испуњени услови за пуно и једнако достојанство људи, право, по Лукићу, неће бити потребно, оно ће нестати. Стога, неједнакост достојанства сматра оправданом, будући да „одговара захтевима светског духа да се обезбеди највише могуће достојанство датог друштва, односно друштва и тиме и људског рода преко обезбеђења конкретно неједнаког достојанства разних скупина људи“³⁸. Дакле, објективно право, према Лукићу, треба да пружа онолико људског достојанства колико је према датом степену развоја друштва највише објективно могуће.

Објективно право постоји у „односима између ‘ствари’ који су објективно дати, које треба открити, сазнати“³⁹, али оно постоји идеелно и кад није откривено. Ово из разлога што објективно право постоји првобитно и суштински као однос између циља који треба остварити и средстава његовог

³⁶ Радомир Д. Лукић, „Нацрт филозофије права“, *Зборник за теорију права*, 4, САНУ, Београд 1990, стр. 21.

³⁷ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд 1992, стр. 409.

³⁸ *Исто*, стр. 408.

³⁹ *Исто*, стр. 410.

остварења. Оно је саставни део света и „неодвојиво је од света, јер се налази у самом њему непосредно, те је потпуно објективно. Оно не може бити погрешно дато нити погрешно примењено, јер се примењује самим својим постојањем.“⁴⁰ Објективно право, иако постоји идеелно, везано је за дату реалност. Детерминисано је достигнутим степеном друштвеног развоја.

Људи, будући да су део света, теже његовом и свом опстанку и усавршавању, и настоје да створе објективно добро позитивно право. Вођени тиме, „стварају своје право, које више или мање одговара идеелно датом, могућем праву, које произлази из основних закона света у његовом постојању и развоју, којима се оно прилагођава“.⁴¹ Дакле, стреме стварању позитивног права које је усклађено са објективним правом, пошто то надискуствено, идеелно дато, могуће право, које проистиче из основних закона опстанка и развоја, тј. усавршавања света није ништа друго до објективно право.

Објективно добро позитивно право, односно усклађеност позитивног са објективним правом, средство је опстанка и усавршавања света (друштва) и човека. Објективно и позитивно право Лукић одређује као „два одвојена права, свако потпуно уобличено сходно законима свога састава“.⁴² Полазећи од суштине објективног права, које је детерминисано друштвеним односима, које одговара природи ствари и реализује циљ света, тј. врховну светску вредност, сматра да „ово право има предност над позитивним правом и мора да буде изнад њега у смислу да позитивно право треба да преузме од њега све његове битне одредбе и да их тако својом друштвеном снагом у највећој мери оствари“.⁴³

Идеално би било да се објективно и позитивно право сасвим или у највећој могућој мери поистовете. Тиме би се, по Лукићевој оцени, најбоље доприносило остварењу светског циља – опстанку и усавршавању света, тј. постојању и одржавању највећег могућег броја што савршенијих бића, пре свега људи, у њиховом најпотпунијем могућем достојанству које се састоји у њиховом особеном савршенству, тј. у потпуном развоју свих својстава њихове природе. Дакле, објективно право, за Лукића, представља „у суштини света дат, односно њиме одређен садржај који би позитивно право требало да има, а који оно нема увек“.⁴⁴

Као истинско право, право које је најбоље могуће за дати ступањ друштвеног развоја, које тачно испуњава своју улогу одређену светским духом, тј. остварује циљ света – опстанак и развој света – објективно право делује

⁴⁰ *Истио*, стр. 411.

⁴¹ *Истио*.

⁴² *Истио*.

⁴³ *Истио*, стр. 412.

⁴⁴ *Истио*, стр. 293.

преко одговарајућег позитивног права, али и независно од њега, сматра Лукић. Заступа становиште по којем се објективно право „може остваривати и остварује се и самом својом снагом права потпуно примереног својој улози у свету, чак и кад није потврђено или поновљено у позитивном праву“.⁴⁵

Позитивно право, као људска духовна творевина, одређено је суштином света и објективним правом. Међутим, позитивно право, као творевина људског духа нужно несавршено, није истоветно са објективним правом, већ његова садржина одступа у већој или мањој мери од објективног права. У случају да позитивно право није истоветно са објективним правом друштво ће стагнирати, назадовати, па и коначно пропасти уколико се макар и накнадно не усклади са објективним правом. За Лукића је и ово начин „на који објективно право испуњава своју улогу, начин негативан, додуше, али који доводи до циља уколико људи увиде да је позитивно право противно објективном и ускладе га са овим“.⁴⁶

У двострукој природи позитивног права, будући да је његова садржина делимично истоветна са објективним правом, са једне, а оно творевина људског духа, са друге стране, Лукић налази разлог постојања сталног сукоба између позитивног и објективног права, блажег или оштријег, што га наводи на закључак о немогућности потпуне усклађености позитивног са објективним правом. Узрок те неусклађености свакако су и стални развој, напредак и непрекидне друштвене промене. Објективно право се „мења непрекидно, са променом друштвених односа, док се позитивно мења повременим променама, стално застајући или предњачећи пред објективним правом или му се непосредно супротстављајући“.⁴⁷

Као други разлог неусклађености, наводи немогућност потпуног сазнања објективног права, јер оно није нигде исказано, већ њега треба откривати на сличан начин као што се откривају природни објективни закони. Наиме, објективно право није дато у исказу, оно је дато у чињеницама, у односима међу појавама, у законитостима које њима владају. Оно је идеелно, „али не у смислу језичког исказа него у смислу да је садржано у стварном односу реалних појава као нека врста природног закона који те појаве повезује“.⁴⁸

Објективно право произлази из онтолошке суштине света, конкретизоване у сваком конкретном друштвеном односу. Одређено суштином света, оно тежи остварењу светског циља – опстанку највећег могућег броја најсавршенијих бића, те чим се зна тај врховни циљ, самим тим се „аутоматски

⁴⁵ *Истио*, стр. 412.

⁴⁶ *Истио*.

⁴⁷ *Истио*, стр. 413.

⁴⁸ *Истио*, стр. 490.

објективно одређује и само објективно право⁴⁹. Садржина објективног права детерминисана је светским циљем. Све норме које су неопходне и у највећој мери доприносе остварењу светског циља – опстанку и усавршавању света чине садржај објективног права. Будући да те норме нису творевина човека, већ их он само открива и остварује својим понашањем, оне су и објективне, тј. човеку су дате.

Јасно је да овако схваћено објективно право „није још у потпуности сазнато, као и да вероватно никад неће ни бити толико сазнато“,⁵⁰ јер се оно стално мења зависно од објективних околности у којима се примењује, а које су подложне непрекидним променама. До сазнања објективног права долази се првенствено развојем науке, који омогућава сазнање најважнијих научних закона, пре свега природних, али и друштвених. Тако, објективно право није ништа друго до „превођење у правне норме оних научних закона које човек успе да утврди, а који омогућају остварење циља права, односно света“.⁵¹ На тај начин, објективно право мири природне законе и правне норме, чињенице и норме, и представља заиста објективно право, тј. право независно од људске воље.

Међутим, Лукић је свестан тешкоће задатка сазнања објективног права, будући да он захтева универзално сазнање свих закона света. Због тога сматра да је вероватно немогуће икад постићи потпуно сазнање објективног права, првенствено из разлога што се свет непрестано мења, па самим тим и његови закони. Уз овај непосредан начин сазнања, развојем науке, помиње и посредан начин сазнања објективног права, што се огледа у сазнању негативних последица примене позитивног права које крши објективно право. Сазнање непоштовања објективног права нужно претпоставља познавање његове садржине (да би се знало да се објективно право крши, неопходно је знати његову садржину), тј. подразумева његово непосредно сазнање развојем науке.

Ипак, Лукић сматра да за констатацију да позитивно право крши објективно право није неопходно ово непосредно сазнање садржине објективног права, јер је реч о негативним друштвеним последицама позитивног права, које није тешко уочити, поготово у дужем временском периоду. Наиме, уколико се јављају разне друштвене аномалије, влада правна несигурност, посебно ако се почне смањивати број људи који живе достојанствено, тј. ако друштво назадује, иако узроци ових проблема могу бити друге врсте, а то је најчешће случај, треба помишљати и на кршење објективног права, односно

---

⁴⁹ *Истио.*

⁵⁰ *Истио.*

⁵¹ *Истио.*

потребу прилагођавања и усклађивања позитивног права са објективним, те покушати да се одреди шта у позитивном праву треба променити.

Одговарајућом променом позитивно право се поново доводи у склад са објективним правом и оно изнова почиње деловати на добробит друштва, његовог развоја и усавршавања како би се постигао највећи могући број људи са достојанством као највишим циљем како права тако и света као целине. За Лукића је ово и начин „на који објективно право испуњава своју улогу, начин негативан, додуше, али који доводи до циља уколико људи увиде да је позитивно право противно објективном и ускладе га са овим“.⁵²

Неусклађеност позитивног права са објективним, по Лукићу, није толико резултат немогућности потпуног сазнања објективног права колико је последица конфликта интереса различитих друштвених скупина. Наиме, свака владајућа друштвена скупина прописује позитивно право које пре свега штити њене парцијалне интересе, не водећи притом рачуна о његовој усклађености са објективним правом и остварењу светског циља – опстанка највећег могућег броја светских бића, првенствено људи са достојанством. Будући да се још од своје докторске студије залагао за једно делотворно, стварно обавезно објективно право, које заиста може вршити утицај на позитивно право, не изненађује да и у *Систему филозофије љрава* указује на то како „само утврђивање објективно постојећег права не би било од значаја ако се не би могао утврдити тачан однос његов с позитивним правом и могућност утицаја на ово“.⁵³ Стога, сматра да објективно право мора знатно утицати на позитивно. Полазећи од схватања да је објективно право израз саме суштине света на датом ступњу друштвеног развоја, за Лукића „није могуће претпоставити да би позитивно право, које му као правни парњак одговара, могло бити од њега потпуно независно и чак сасвим супротно њему“.⁵⁴

Уверен је у то да између њих мора постојати веза и узајамни утицај. Објективно право, као право чија примена најбоље доприноси остварењу циља права и света – опстанку и развоју људског друштва (света), тј. сапостојању највећег могућег броја људи у датом друштву у њиховом достојанству – врши утицај на свог парњака, тј. на позитивно право. Оно утиче на позитивно право на такав начин да друштво напредује у правцу који му је одређен законима друштвеног развоја. То значи да за свако дато друштво и сваки тренутак његовог развоја постоји једно дато објективно право које одговара стварном стању тог друштва, његовом степену друштвеног развоја,

⁵² *Истио*.

⁵³ *Истио*, стр. 413.

⁵⁴ *Истио*, стр. 414.

при чему прилагођавање позитивног права том идеалном објективном праву зависи од конкретних околности у сваком друштву.

Услед тога је, по Лукићу, могуће да „постоји извесна временска неподударност између објективно могућег остварења односно развијенијег стања друштва и самим тим и остваривања у позитивном његовом праву односно објективног права и стварног таквог остваривања“.⁵⁵ За Лукића је најважније да се пре или касније постиже неминовна мера склада позитивног и објективног права, сходно промењеним објективним околностима, и „да се сваки, па и тек постигнути склад почиње одмах и кварити даљим током развоја друштва и права“.⁵⁶ Са развојем света и његових закона непрекидно се мења и развија објективно право, а веома је битно да развој позитивног права нужно следи развој објективног права. Иако је најбоље да развој позитивног права иде упоредо са развојем објективног права, тј. стварним развојем датог друштва, у процесу прилагођавања објективном праву позитивно право се мења повременим променама, стално каснећи или предњачећи пред објективним правом.

Без обзира на све тешкоће, онтолошка суштина објективног права ипак се, по Лукићевој оцени, пробија у позитивно право. Стога, као задатак друштва и човека одређује „да то објективно право сазна што тачније и да га што потпуније претвори у позитивно право“.⁵⁷ Објективно право има предност над позитивним правом и „мора да буде изнад њега у смислу да позитивно право треба да преузме од њега све његове битне одредбе и да их тако својом друштвеном снагом у највећој мери оствари“.⁵⁸

Битним фактором склада објективног и позитивног права сматра владајућу друштвену скупину датог друштва и њен положај у односу на објективно право. То Лукића доводи до закључка да „ма колико објективно и позитивно право изгледала далеко једно од другог, она су обадва ипак два лица једне исте суштинске ствари – класног састава друштва, које у таквом саставу мора да ствара позитивно право, али које такође мора да се труди да оно буде што ближе објективном праву и чак да се и поклопи с њим у идеалном случају како би се омогућило сапостојање што већег могућег броја људи у њиховом достојанству упркос објективном сукобу интереса двеју супротстављених класа“.⁵⁹

Објективно право је објективно нужно и детерминисано суштином света и друштва у датом тренутку његовог развоја, које позитивно право

⁵⁵ *Истио*.

⁵⁶ *Истио*, стр. 415.

⁵⁷ *Истио*.

⁵⁸ *Истио*, стр. 412.

⁵⁹ *Истио*, стр. 416.

треба да следи, са већим или мањим предњачењима или заостајањима. Полазећи од гледишта да су последица и самим тим само два лица класног састава друштва, по Лукићевом мишљењу, „оба ова права су чврсто укоренења у саму суштину света и нераздвојна једно од другог“.⁶⁰ На тај начин је успостављена нераскидива веза између два елемента исте појаве, тј. искуственог (позитивног права) и надискуственог елемента права (објективног права).

* * *

Појам објективног права представљао је стални предмет Лукићевог научног интересовања. Проблемом објективног права и његовог односа са позитивним правом предано се бавио пуних пет деценија. На тој и временски и духовно дугој стази више пута се враћао овом фундаменталном питању, услед чега је Лукићево поимање објективног права имало сложenu генезу.

Што је дубље промишљао проблем објективног права, све се више удаљавао од свог почетног схватања. На том развојном путу несумњиво је својеврсну прекретницу представљао чланак „Нацрт филозофије права“, у којем је формулисао схватање објективног права које је веома удаљено од првобитног. У њему је заправо поставио темељ свог коначног становишта о објективном праву, које је две године касније уз минималне модификације формулисао у делу *Систем филозофије права*.

Иако је Лукићево схватање било изложено значајним изменама, несумњиво је да су извесни елементи стално присутни и да представљају трајно обележје његовог учења. Тако, поимање објективног права као делотворног, стварно обавезујућег, права које има реалну моћ уплива на позитивно право, мењања и унапређивања позитивног права, представља нит која прожима његово схватање свих пет деценија. Тежња за делотворним објективним правом, по нашој оцени, осудила је Лукића на релативисање објективног права. Наиме, везујући објективно право за објективну друштвену датост и захтевајући његову делотворност, за последицу је имало одбацивање схватања објективног права као апсолутног, универзалног, вечног, једном заувек датог и непроменљивог, и трајно опредељење за релативисано објективно право, одређено ступњем развоја друштва, најбоље могуће право за дате објективне услове, тј. за дато друштво у датом тренутку.

Доследно је заступао и тезу о променљивости објективног права, које, будући да је везано за људско друштво и његово позитивно право, мора бити променљиво, услед своје условљености конкретним ступњем друштвеног развоја и зависности од датих објективних друштвених услова. Тако је променљивост објективног права последица сталног друштвеног развоја и

⁶⁰ Исто.

непрекидних друштвених промена. Сматрао је да уз идеју развоја, еволуције и напретка руку под руку нужно иде релативно и променљиво објективно право. Услед тога би, за Лукића, прихватање апсолутног, универзалног и непроменљивог објективног права значило признати да је човечанство достигло врхунац свог развоја и напретка, што, по његовом мишљењу, даље „значи крај еволуције, тј. смрт“.⁶¹

Трајно обележје његовог схватања чини и настојање да превазиђе дуализам позитивног и објективног права, и то путем позитивирања објективног права. Објективно право одређује као несанкционисано, као чисту норму, усвојену вредност, све док не постане позитивно право, односно док се не позитивира. Дакле, свих пет деценија заступа гледиште да објективно право треба да се у што већој мери преточи у позитивно право како би га оно својом друштвеном снагом остваривало, да позитивно право треба да буде усклађено са објективним и да оно то и јесте у већој или мањој мери, као и становиште о немогућности потпуне усклађености позитивног са објективним правом. Константно је афирмисана и теза да су периоди усклађености позитивног са објективним правом периоди просперитета, прогреса, друштвеног развоја и напретка, и обратно – периоди неусаглашености позитивног са објективним правом, односно кршења објективног права од стране позитивног, раздобља су стагнације, назадовања, па и пропадања.

Лукићево схватање није лишено одређених антиномија. Наиме, теза о нужности позитивирања објективног права представља константу у његовом учењу, којој остаје доследан и у *Систему филозофије њрава*. Међутим, у овом делу износи и једно становиште које доводи до противречности. То је став да као истинско право, као право које је најбоље могуће за дати ступањ друштвеног развоја, које тачно испуњава своју улогу одређену светским духом, тј. остварује циљ света – опстанак и развој света, објективно право делује преко одговарајућег позитивног права, али и независно од њега.

Антиномију ствара становиште по којем се објективно право „може остваривати и остварује се и самом својом снагом права потпуно примерено својој улози у свету, чак и кад није потврђено или поновљено у позитивном праву“.⁶² У том случају позитивно право је излишно, а Лукић га одређује као правног парњака објективног права, његовог двојника. Ово становиште је у колизији и са Лукићевом тезом да су периоди усклађености позитивног са објективним правом периоди просперитета, прогреса, друштвеног развоја и

⁶¹ Радомир Д. Лукић, „О појму социологије права“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 31 (1941) 3, стр. 195–196.

⁶² Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, Савремена администрација, Београд 1992, стр. 412.

напретка, док су периоди неусаглашености позитивног са објективним правом раздобља стагнације, назадовања, па и пропадања. Уколико се објективно право може остваривати и остварује се и самом својом снагом права потпуно примереног својој улози у свету, чак и кад није потврђено или поновљено у позитивном праву, због чега онда неусклађеност позитивног са објективним правом доводи до стагнације, назадовања, па и пропадања?

Постоји контрадикторност између тезе о променљивости објективног права и његове детерминисаности суштином света. Објективно право одређено је суштином и циљем света, будући да је оно само средство остварења овог циља. Уколико је одређено суштином света и његовим циљем, како је могућ променљив карактер објективног права? Наиме, „аутоматска датост објективног права суштином и циљем света истовремено значи и потпуну прецизност његове одређености“.⁶³ Стога су теза о променљивости и теза о плуралитету објективних права (које су последица везивања објективног права за објективну друштвену датост) у колизији са гледиштем о његовој детерминисаности суштином света. Њихова непомирљивост је толиких размера да је „скоро у потпуности напуштена почетна космичка перспектива његовог разматрања у корист социјалне“.⁶⁴

Поред антиномија и колизија које није успео отклонити, значајна критика се може упутити и јасном рефлектовању друштвено-историјског контекста на његово схватање објективног права. Истичући да објективно право постоји само као корелат позитивног права, које се појављује тек на одређеном, класном ступњу друштвеног развоја, Лукић заснива своје схватање објективног права на класном становишту. Тиме објективно право одређује као право које је најбоље за дато класно друштво, будући да за Лукића објективна друштвена датост није ништа друго до класно раслојено друштво.

Упркос извесним критичким примедбама које му се могу основано упутити, општа оцена Лукићевог схватања може бити само похвална. Био је „човек кога муче и прогоне основни проблеми постојања света и човека, чудо света и човека, које је апсолутно необјашњиво и превазилази нашу моћ схватања“.⁶⁵ Питања која је отворио и одважно настојање да на њих пружи оригиналне одговоре начинило га је једним од наших најзначајнијих и најутицајнијих правних мислилаца 20. века. На његовом примеру се најбоље види да бављење филозофијом „није никаква игра, него велика мука,

⁶³ Данило Н. Баста, „Монистички тријализам и објективно право“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 95 (1993), стр. 192.

⁶⁴ *Исто*.

⁶⁵ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њива*, Савремена администрација, Београд 1992, стр. 3.

знак дубоког узнемирења, покушај смирења“.⁶⁶ Иако свестан свих ризика које покушај стварања оригиналних концепција са собом носи, као „једна врста филозофског (метафизичког) мученика“,⁶⁷ упустио се у тај подухват, због чега је већ самим тим његов допринос веома значајан, и то не само за време у којем је стварао.

ЛИТЕРАТУРА

- Баста 1993 – Данило Н. Баста, „Монистички тријализам и објективно право“, *Зборник Машице српске за друштвене науке*, 95, 181–195.
- Баста 1994 – Данило Н. Баста, *Право и слобода*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад.
- Гершић 1991 – Глигорије Гершић, „Енциклопедија права“, у: Данило Н. Баста, *Преображаји идеје њрава. Један век њравне филозофије на Правном факултету у Београду 1841–1941*, Правни факултет, Београд.
- Лукић 1941 – Радомир Д. Лукић, „О појму социологије права“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 31/3, 175–203.
- Лукић 1968 – Радомир Д. Лукић, „Природно право и марксизам“, *Марксистичка мисао*, 6, 3–12.
- Лукић 1978 – Радомир Д. Лукић, „Филозофија права“, у: *О филозофији њрава, Из теорије њрава*, Књ. 2, САНУ, Београд, 501–510.
- Лукић 1990 – Радомир Д. Лукић, „Нацрт филозофије права“, *Зборник за теорију њрава*, 4, САНУ, Београд, 1–29.
- Лукић 1992 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективности њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Поповић 1974 – Милијан Поповић, „Глигорије Гершић као теоретичар права“, *Зборник за друштвене науке Машице српске*, 59, 67–79.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Исто.

Sanja Djurdjić*

THE RELATIONSHIP BETWEEN OBJECTIVE AND POSITIVE LAW
IN RADOMIR D. LUKIĆ'S PHILOSOPHY OF LAW

S u m m a r y

The concept of objective law was the main subject of Lukić's philosophy of law. Over a period of five decades, he dedicated himself to studying to the problem of objective law and its relationship with positive law. Along this temporarily and spiritually long path he returned repeatedly to this fundamental issue, due to which Lukić's understanding of objective law had a complex genesis. The more he pondered over the problem of objective law, the more he departed from the initial concept. It is beyond doubt that the turning point in that development was his paper *A Draft for a Philosophy of Law*, in which he formulated a concept of objective law that was very different from the original one. It was actually in this paper that he laid the foundations for his final concept of objective law, which was articulated, with minimal modifications, in his book *The System of the Philosophy of Law*, published two years later. Although Lukić's understanding was subject to significant modifications, in this paper, we seek to demonstrate that certain elements were constantly present and that they constitute a permanent feature of his philosophy.

Key words: objective law, positive law, social changes, objective social fact, subsistence and development, dignity

---

* Associate Professor at the Faculty of Legal and Business Studies "Dr Lazar Vrkatić", "Union" University, Belgrade

АКСИОЛОГИЈА ПРАВА У ДЕЛУ РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

ДУШКА ФРАНЕТА*

С а ж е т а к. – Предмет аксиологије права јесу суштина права и његови циљеви, одакле и произлази нарочит значај аксиологије права за човеков живот. Овај општи задатак који Радомир Д. Лукић приписује аксиологији права прецизиран је тврдњом да је она и дескриптивна и нормативна дисциплина. Истовремено описујући вредности и одређујући њихове односе и хијерархију, она ставља на пробу вредност права у целини, те легитимност „невредности“ које право подразумева. У Лукићевом аксиолошкоправном истраживању у први план избијају вредности мира, реда, правде и правичности, истине, слободе, људског достојанства, правне сигурности и делотворности, а право се, остварујући их у задовољавајућем степену, у начелу појављује као оправдано, изабрано мање зло напетог и несавршеног људског живота.

Поред анализе суштине наведених кључних правних вредности, Лукић умешно објашњава и проблематичне унутрашње сукобе правних вредности, као и конфликте правних и других вредности, који се у значајној мери могу рефлектовати на вредност читавог права. Сукоби правде и милосрђа, истине и правде, али и правноснажности општег и појединачног правног акта, уткани су у саме основе права, те стално прете да га обезвреде и обесмисле.

У темељима аксиолошкоправне куле Радомира Д. Лукића налази се његова општа аксиолошка структура с древном разликом космос–хаос и почетним вредновањем постојања насупрот непостојању света, на које се затим надовезује низ осталих друштвених и правних вредности. У даљим потезима Лукићеве опште и правне аксиологије, међутим, повремено провејавају строги дуализми деонтологије и утилитаризма, те антропоцентризма и биоцентризма, који су у значајној мери обележили, али и спутали велики део нововековне практичко-филозофске мисли.

Кључне речи: аксиологија, аксиологија права, вредност, правна вредност, морал

---

* Доцент на Факултету за правне и пословне студије „Др Лазар Врратић“ Универзитета „Унион“ у Београду

УВОД

Назив *аксиологија* новијег је датума, али вредновање представља једну од централних филозофских активности још од самог настанка ове врсте знања. Питање о вредностима заокупљало је још античке филозофе, а у савремено доба се отворило као проблем смисла и добило додатно, егзистенцијално усидрење. Посредством појма смисла савремена филозофија сабира и валоризује читаву човекову праксу, искуство и живот. Истовремено, сâм појам смисла, односно вредновање вредности, постаје њен предмет *par excellence*.

Аксиологија права промишља смисао права. Она је двоструко обавезана: да понуди један универзални систем вредности, а затим и да у тим оквирима одмери право. Аксиологија права претпоставља општу аксиологију, која има тежак задатак да увек изнова проналази праву меру дескриптивнoг и нормативнoг, како не би запала у ропство (чињеницама) нити се претворила у фикцију.

Радомир Д. Лукић проналази смисао права у опстанку људског друштва и његовом напретку, односно задовољењу неких захтева моралне свести, остварењу извесних моралних вредности. Он верује да је делотворност та која у начелу оправдава право у односу на морал, али у конкретном случају оно је легитимно само ако можемо показати да моралне вредности које остварује правни поредак надомештају степен његове принуде. Сва патња коју подразумева право мора бити компензована значајним моралним вредностима; поредак (ред) сâм по себи није довољан да легитимише право. Које су то остале вредности спрам којих треба одмеравати право?

СМИСАО ПРАВА И ПРАВНИХ ВРЕДНОСТИ У ДЕЛУ РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

Одговор на питање о смислу права у делу Радомира Д. Лукића јесте двојак. Први произлази из конфликтног погледа на друштво који он усваја, а други из претходно поменутог степена остварења моралних вредности у оквирима права.

Конфликтна традиција у социологији полази од претпоставке да је људско друштво у својој суштини обележено сукобима различитих група. Једну од најпознатијих форми ове традиције чини класно-конфликтно схватање друштва, према којем су тежње и интереси класа различити до непомирљивости, те без силе ти сукоби не могу бити разрешени. Конфликтна традиција је нарочито скептична према дијалогу као начину *сйварној* разрешења тог сукоба. С обзиром на сталну асиметрију моћи међу класама у друштву,

дијалог се увек посматра као извитоперена комуникација у којој аргумент нема стварну улогу, него се искључиво ради о спровођењу и балансирању моћи. Истински консензус тако постаје пуки привид.

Познато је и да конфликтна традиција може имати веома различите форме. Она може оспоравати идеју вредности, морала и разборитости до самог темеља и видети моћ и интерес као једини стварни и могући покретач људског света, или може приступити проблему друштвеног конфликта наглашавајући злоупотребе у конкретном друштвеном или класном поретку. Из перспективе етике, прво становиште јесте позиција етичког релативизма, док друго то није, пошто већ сама идеја злоупотребе претпоставља постојање неког добра.

Радомир Д. Лукић усваја претпоставку о томе да је људско друштво данас, као и током највећег дела своје историје, изузев ретких хомогених група и заједница,¹ прожето дубоким класним конфликтом, који се или разрешава принудом или га одводи у насиље и распад.² Право је пацификовање и култивисање силе којом се сукоб ублажава, али прва и највиша вредност коју оно штити представља опстанак друштва или човечанства. Полазећи од овакве, конфликтне перспективе, живот без права постао би општи рат, а право постаје нужна претпоставка свих других друштвених вредности.

Лукић формулише и следећу теоријску претпоставку, која се, историјскофилософски гледано, у развијеној, додуше нешто другачијој форми, појављује у Хегеловој филозофији историје: *ход историје је ход најретка човечанства*. Он сматра да право, штитећи владајућу класу, штити напредак у друштву, који је, по његовом мишљењу, у крајњој линији и интерес потчињених, без обзира на њихова садашња незадовољства.³ Овакво оптимистичко виђење историје у основи има постулат тога да до моћи стижу прогресивнији, те на крају поставља један опасан захтев за апологијом поретка.

Право тако своје оправдање црпи из очувања опстанка човечанства и друштва, али и из општег напретка којем доприноси. Уколико конкретни примери одступају од овог обрасца, реч је о оправданој патњи у залог будућности и најмањем могућем злу. Другачијим виђењима историје и садашњости или неких њихових сегмената овакво легитимисање права напосто не може бити задовољавајуће – овај свет више није најбољи од свих могућих, а патње садашњости постају акутан проблем, који не дозвољава перспективу *sub specie aeternitatis*.

¹ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд 1992, стр. 446–447.

² *Истио*, стр. 447.

³ *Истио*, стр. 359, 446.

Посматрано из оцртаног „оптимистичког“ угла, и сáмо право временом постаје све вредније и смисленије, јер протоком историје у вишем степену остварује моралне вредности. Лукић пише да су вредности које право најпотпуније остварује ред и мир. Ред или поредак је, пише Лукић, тек посредно вредан, јер омогућује остварење других вредности, али има вишеструк значај, између осталог и зато што „људи одступање од поретка доживљавају као претњу или nelaгоду“⁴.

Према Лукићевом мишљењу, подозрење према поретку може бити двојако: оно свој извор може имати у агресиви која само уништава, или у вољи да се створи другачији поредак. С правом чинећи ову разлику, Лукић скреће пажњу на постојање бољих и лошијих поредака, али не развија даље опасности посматрања самог поретка као интринзичне вредности, чему сáмо право често води, инсистирајући на одржању поретка. У својој чистоти *поредак* се, јасно је, супротставља стваралаштву као једној од највиших форми слободе. Штавише, познато је да савремени пореци у својој гломазности и претенциозности – од економског до научног и образовног – често сами креирају проблеме, јер престају да буду довољно ефикасни а истовремено ограничавају спонтана, плодотворна човекова реаговања. Претерано подређивање поретку ствара дисциплинарно друштво, чије је опасности упечатљиво описивао Мишел Фуко,⁵ а конформизам, као склоност потчињавању било каквом *status-у quo*, представља опасну човекову склоност, која, уколико се превише подржава, из реда може да изнедри, Лукићевом терминологијом, невредности.

Претерано подстичући страх, покораване и интерес, право може сузбијати морал, уместо да га омогућава⁶ и ствара тло за одговоран и плодотворан однос према свету и друштву. Правни поредак обезбеђује сталност и предвидивост, али то чини ослањајући се на људску бојажљивост, пасивност, покорност и индивидуални интерес и непрестано их оживљавајући; зато он никад не сме добити снагу аргумента и самосталне правне вредности. Радикалним задирањем поретка у читаво ткиво човековог живота, претерана регулисаност прети да окује и сасвим спута снагу човековог карактера, те да се средство претвори у циљ. Ред и дисциплина су тако нужност, али и једна

⁴ *Истио*, стр. 226.

⁵ Мишел Фуко, *Нагзирајући и кажњавајући*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1997.

⁶ Омогућавање морала је задатак права који и Кант у крајњој линији има у виду пишући да је „право ... скуп услова под којима се самовоља једнога може сјединити са самовољом другог по неком општем закону слободе“, Имануел Кант, *Метафизика морала*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1993, стр. 32.

од највећих опасности права, те би, као средства на које се право у највећој мери ослања, морали с обзиром на све ове аспекте бити узети при општој оцени смисла и вредности права и конкретних правних поредака.

Лукић сматра да је мир главно оправдање поретка и права. Мир одређује као „неупотребу средстава насиља у људском друштву“⁷ и тврди да правно уређено друштво има предност у односу на остала друштва баш зато што у њему у мањој мери долази до коришћења силе. Модерно право заиста све више искључује сурове, насилне методе, али истинско остварење мира посредством права није могуће. Мир који почива на страху (од казне, па и смртне казне, за коју се Лукић залаже) није ништа друго до дисциплина и покоровање, а у тренутку када би право заиста обезбеђивало мир не би се више могло разликовати од морала.

Ако је успешан, правни поредак умањује силу организованом претњом физичком принудом, те тако обезбеђује смањење суровог насиља, стварајући један сурогатни мир који почива на физичкој и психичкој сили – непосредној физичкој принуди и на страху од физичке (која добија и форму финансијске) принуде. Такав сурогатни мир је свакако пожељан с обзиром на злочине и друга непожељна понашања која спречава, али и његова вредност може у извесним временима бити довођена у питање ако гаранцију оваквог мира и опште принуде не прати довољна заштита других значајних етичких вредности. Иако опстанак јесте приоритетан задатак права, ни он не сме прерасти у самосврху, а аксиологија и аксиологија права у овом погледу добити ригидну хијерархијску структуру, на основу које би се страхом од смрти расејавале различите форме потчињености.

И сама вредност мира стога захтева додатно оправдање другим вредностима које право мора остваривати да би имало смисла. У оквирима аксиологије права Радомира Д. Лукића то су правда и правичност, истина, слобода и људско достојанство. Почетна Лукићева „конфликтна“ претпоставка готово таутолошки легитимише право и онемогућава да степен остварења ових вредности буде *крајња* мера смисла права. Упркос томе, он у свом *Систему филозофије права* разлаже њихова битна својства, показује њихов велики значај, али и ограничене могућности остварења у окриљу самог права.

Лукић правду одређује преко појма равнотеже, односно аристотеловског комутативног и дистрибутивног уједначавања, које се у праву појављује као једнакост у размени, накнади штете или расподела према заслугама. Видљиво је, као што запажа и Лукић, да и сама вредност правде као једнакости захтева додатно утемељење. Њу употпуњавају вредности људског

⁷ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 227.

достојанства и слободе као оно што би требало да буде изједначено, а њено спровођење се ослања на истину и правичност као два неизоставна оријентира у одлучивању.

Иако Лукић правичност разматра као посебну вредност, она се, у ствари, не може раздвојити од вредности правде, него, као што је тврдио још Аристотел, представља њен саставни део. Правичност је само резултат свести о томе да је идентичност случајева и индивидуа у стварном свету заправо фикција, те да је правда која се ослања једино на поопштавање груби превид света живота. Правичност је увид у мањкавост права као форме спровођења правде или, како је то писао још Аристотел, „поправка закона“ и чињеница „да се о неким стварима не може рећи ништа опште“⁸, што се у том подручју надомешта слободом судијског тумачења прописа.

С друге стране, истина је основа за спровођење правде, али и сама може да представља неправду. Лукић даје скицу за једну занимљиву феноменологију неистине као онога што право сузбија: лажи, обмане, фалсификата. Истовремено, он показује и да истина као основа за утврђивање правде у подручју права има озбиљна ограничења: захтев за делотворношћу у спровођењу вредности трансформише вредност *исђине* у *ђравну исђину*, стварајући њихове могуће сукобе. Могући сукоб стварне и правне истине може да обесмисли право и проузрокује знатну неправду. У том смислу се долази и до разлике између стварне правде и правне правде, те до могућег удвостручења свих вредности, што представља велику опасност по право.

Густав Радбрух је писао о унутрашњој и нерешивој антиномичности права због сукоба захтева правде, правне сигурности и сврсисходности,⁹ а Радомир Д. Лукић додатно развија овај значајан увид, показујући истовремено улогу и апсурдност идеје да појединачни правни акт има неограничено важење, док га општи нема, да форма може сасвим претегнути над стварношћу и истином, да фикција може да буде последња реч правосуђа. У настојању да не изгуби свој основни смисао – делотворност – право тако може институционализовати бесмисао.

Ипак, ни истина ни правда не дају крајњи садржај смислу права. Тек слобода и људско достојанство, вредности које се само делимично остварују правом, употпуњавају његово ткиво и дају му целовит изглед. Лукић тврди да право истовремено штити и ограничава човекову слободу и достојанство. Сасвим кантовски, Лукић слободу схвата као други ред детерминисаности уз природну детерминисаност, која постоји захваљујући умности. Право штити слободу омогућавајући самопрописивање понашања,

⁸ Аристотел, *Никомахова еђика*, Култура, Београд 1958, 1137б, стр. 10–15.

⁹ Густав Радбрух, *Филозофија љрава*, Правни факултет, Београд 2006, стр. 77–82.

али се притом у конкретним околностима појединац увек нужно и потчињава некој вољи.

Ипак, вредност права је у томе што обезбеђује изванредан простор за слободу ограничавајући самовољу, те подржавајући услове у којима се човек осамостаљује у односу на природну и друштвену средину. На тај начин, он је све више у позицији да сâм осмишљава себе и сопствени живот. Овако одређену, слободу више није могуће разликовати од људског достојанства, које чини разлику човека у односу на остале форме бивствовања.

Лукић ипак издваја људско достојанство као посебну правну вредност и одређује га као људскост, чија су суштина ум, слобода и стваралаштво, и приписује га сваком човеку. Он сматра да право већ својом природом двоструко повређује људско достојанство, јер штити поредак моћи, односно владајућу класу, те принуду као однос према човеку. Уз ове темељне повреде, људскост може бити и на разноврсне директне, али и посредне и перфидне начине повређена, оспоравана или онемогућена.

Иако тврди да принуда повређује достојанство, Лукић казну, поготово смртну казну, оправдава пре свега ретрибутивним начелом као изразом „математичке прецизности“ правде. Занимљиво је да он оправдање смртне казне заснива на ретрибутивистичкој теорији правде, али да, ипак, не говори о другим импликацијама ретрибутивизма, који, доследно спроведен, не може да се супротстави ни мучењу и екстремно суровим и стигматизујућим видовима казне. Чисти ретрибутивизам, у ствари, захтева и екстремно понижавајуће и стигматизујуће казне, те је проблематичан, јер претвара право у систем суровости, а не смањења насиља, у чему је Лукић пронашао темељну вредност права. Засновано на чисто ретрибутивном начелу, право онемогућава боље друштво од постојећег; оно захтева да казна буде индивидуализована и једнако тешка као и преступ.

У књизи *Hiding from Humanity*,¹⁰ занимљивој студији о месту емоција у праву, Марта Нусбаум је аргументовала да је баш веће уважавање вредности људског достојанства то које захтева да право одустане од стигматизујућих казни, јер оне често сасвим дехуманизују кажњеника и онемогућују ресоцијализацију, па казна више нема почетак и крај, те оставља проблематичан залог будућим генерацијама. Право које је сасвим фокусирано на ретрибутивну правду не трпи друге вредности, те подржава један статичан систем суровости, који не дозвољава ни помисао о неком бољем друштву.

---

¹⁰ Martha Nussbaum, *Hiding from Humanity*, Princeton University Press, New Jersey 2004.

ОПШТА ОБЕЛЕЖЈА ЛУКИЋЕВЕ АКСИОЛОГИЈЕ

Радомир Д. Лукић филозофију схвата као изучавање суштине света,¹¹ која је трајна и надискуствена, те његово виђење филозофије може бити означено као метафизичко. Проширујући стару стоичку поделу филозофије на логику, етику и физику, он као централне филозофске дисциплине види логику, аксиологију, онтологију и гносеологију. Већ строго раздвајање онтологије и гносеологије говори у прилог Лукићевом метафизичком и у овом домену антикантовског импулса. Основ вредности је онтолошка структура света,¹² а људи их додатно одређују. Ту структуру он излаже делимично наративно, делимично ослањајући се на логичку срж самих вредности.

Најопштију и неодређену вредност добра он у *Систему филозофије* *права* прво конкретизује супротношћу космос–хаос, односно поредак–неред. Иако недовољно одређује ову сликовиту дихотомију, од давнина постојећу и у политеистичкој и у монотеистичкој религији, из његових редова је јасно да хаос симболизује деструкцију. Зато је могуће одредити их помоћу вредности опстанка света и опстанка човечанства, и њиховог уништења, које он на више места означава као ултимативну вредност права и аксиологије уопште.

Након ове почетне претпоставке, Лукић уводи – као основне – вредности истинитога, доброг и лепог, у историји филозофије познатије као трансценденталије *verum, bonum, pulchrum*, односно међусобно прожимајућа својства једног или бића. Појам трансценденталије је у његовој мисли ближи схоластичком схватању него Кантовом, који редефинише трансцендентално из оностраности у априорни услов сваког искуства. Идеју истине Лукић покушава да заснује на логичком начелу идентитета и теоријом адекватације, а такође и правди даје логичку срж, ослањајући је на претпоставку о примордијалној хармонији света. Уз трансценденталије, Лукићеву општу аксиологију чине и специфичније људске, односно друштвене вредности: слобода, ред, мир и људско достојанство. Њихову суштину, тешкоће остварења и унутрашње сукобе он је, као што је показано, употпунио у оквиру аксиологије права.

У Лукићевој филозофији и аксиологији на делу је видљив јаз између морала и среће. Он уверљиво објашњава да морал живи у напетости између индивидуалног и социјалног,¹³ и да га има само док та тензија постоји. Било да се изгуби додир с друштвом, било с унутрашњошћу личности, морал нестаје. Ипак, он инсистира на сукобу појма дужности и среће, те у

¹¹ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 11.

¹² *Истио*, стр. 225.

¹³ *Истио*, стр. 216.

Систему филозофије њрава тврди, сасвим кантовски, да морал нема ништа са задовољством, интересом, па ни жудњама, поривима. Морал појмљен на овај начин – а морал је, како Лукић тврди, најшири начин остваривања добра у свету¹⁴ – као чиста безинтересна дужност, такође с оне стране хоризонта етике оставља и задовољство, патњу, љубав, па и осећања у целини.¹⁵

Овако деривирана дужност, по узору на Кантову етику, разуме се као плод интелекта, који сâм постаје ултимативни предмет заштите. Поимање дужности и морала овог типа ствара неке проблематичне последице, на шта је скренуло пажњу више савремених филозофа, а између осталих и Питер Сингер и Бернард Вилијамс. Сингер је то учинио показујући немогућност да се разложно оправда истовремено постојање истоврсних директних дужности према свим људима, а непостојање директних дужности према другим живим бићима, односно истичући проблем специзма,¹⁶ те тврдећи да се непожељност патње по себи мора узети као једна од почетних етичких чињеница.

Бернард Вилијамс супротставио се поимању морала поменутог типа због тога што сопство и индивидуални идентитет не добијају у таквом моралном поретку задовољавајуће место. Индивидуални идентитет се, како је он писао,¹⁷ изграђује као захтев за смислом у мрежи односа с нама блиским бићима и циљевима које себи постављамо, а који никада не могу бити сасвим апстрактни, нити могу задовољити захтев једне етике поопштивости и непристрасности. Пуна формализација дужности онемогућава афирмацију индивидуалног идентитета и његовог захтева за смислом, на које се затим наслања и интегритет личности. Без те афирмације изостаје морална мотивација као нужни сегмент моралне свести.

Лукићево поимање морала које великим делом следи кантовску деонтолошку матрицу доброга бива на удару истих приговора као Кантова етика. Упркос томе што он у својој онтологији инсистира на томе да су воља, ум и осећање саставни чиниоци духа (додуше, према Лукићевом мишљењу, за разлику од прва два, осећање можда и није нужно),¹⁸ те на неколико места у

¹⁴ *Истио*, стр. 210.

¹⁵ Сличан став изражен је и при одређивању „општег појма морала“ у *Социологији морала*, у којој стоји да делање из самилости није морално делање, већ такав карактер има само делање из дужности, те безусловност и самоциљност (дужност ради дужности) схвата као једно од суштинских својстава морала, Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, Правни факултет, Београд 2011, стр. 151–152.

¹⁶ Питер Сингер, *Практична етика*, Сигнауре, Београд 2000, стр. 55–58; Peter Singer, *Animal Liberation*, Harper Collins, New York 2002, стр. 17–21.

¹⁷ Bernard Williams, „Persons, Character and Morality“, in: *Moral luck*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, стр. 2–5.

¹⁸ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, Савремена администрација, Београд 1992, стр. 88.

свом филозофском систему истиче захтев за достојанством свих бића,¹⁹ тај увид не добија задовољавајућу етичку и аксиолошку разраду. Лукић у својој аксиологији посебно наглашава и издваја вредност опстанка света, опстанка човечанства и живота као вредности по себи, али његова анализа значајних правних вредности показује да је утицај кантовског схватања добра у његовим радовима, у ствари, врло снажан. Тај утицај се види у чињеницама да се правда схвата као хармонија међуљудских односа, да људско достојанство припада сваком човеку иако је његова суштина стваралаштво, слобода и одговорност, да је мир одсуство насиља у међуљудским односима, те, на крају крајева, да је читаво право резултат класних сукоба.

Такође, пишући о опстанку света као врховној правној вредности, он је декларативно идентификује с највећим могућим достојанством највећег броја бића, али већ у наредним редовима вредност других бића заснива на опстанку човека.²⁰ Затим, иако пише о животу као примарној вредности, он пише о људском животу, а не о животу других бића. Тако, мада Лукић није радикалан, те повремено и критикује човеково самообоготворење,²¹ у разради његова етичка и аксиолошкоправна позиција ипак добија један антропоцентрични профил, који своје основе има и у његовом појму морала. Заснивање морала на дужности као чистом производу духовности, која је уједно и самосврха, као што је случај код најславнијег Кенигзбержанина, чини да елементарни темељи моралности, који почивају и на телесности, жудњи, осетљивости и осећајности (нпр. љубави), остају непризнати,²² те вредност свих ових феномена треба успоставити споља.

Прилазећи јој у најопштијим цртама, могуће је закључити да Лукићеву аксиологију права обележава неколико битних општијих својстава. Прво, она је с правом појмљена као један од централних филозофскоправних задатака који за циљ има да покаже у чему је и колика је вредност права. Идеја да се аксиолошки анализира и легитимише право данас и увек изнова, међутим, унапред је ограничена Лукићевим објашњењима да је право

¹⁹ *Истио*, стр. 165, 404, 485.

²⁰ *Истио*, стр. 407, (417), 485. У *Социологији морала* он пише: „... и ако на први поглед и изгледа да за такве односе, па чак и за односе према животињама или стварима у правом смислу, ипак важе неке моралне норме, то је само варка – то су, у ствари, норме које регулишу односе тих људи не према људима као стварима, или према животињама и правим стварима, него према другим људима с којима они стоје у односу као с људима“, Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, Правни факултет, Београд 2011, стр. 469.

²¹ *Истио*, стр. 128.

²² „Животиња се на тај начин понаша не као самосвестан субјект из осећања дужности него као нагонски ‘субјект’ (уколико се ту уопште може говорити о истинском субјективитету), у суштини истовестан с потпуно несвесним чисто материјалним бићима, какве су природне појаве“, *истио*, стр. 212. „Човештво је крајња суштина морала“, *истио*, стр. 215.

нужност и атрибут класне доминације, која доноси не само опстанак него и напредак. Друго, Лукић своју аксиологију права заснива метафизички, с обзиром на то да је утемељује на општој аксиологији, која, по његовом убеђењу, има онтологички и надискуствени основ. Утолико надискуствена суштина света прелази у трансценденталије као вредна својства света која он наративно излаже.

Иако Лукић није радикалан, па ни једнозначан, ипак у том прелазу из онтологије у аксиологију и аксиологије у аксиологију права вредносни оквири „надискуствене суштине света“ све више добијају обресе једне антропоцентричне слике, уочљиве како у начелном поимању морала тако и у општем приступу праву и правним вредностима. На крају, Лукићева аксиологија права има за резултат како тврдњу да је право и у социолошком и у аксиолошком смислу нужно мање зло друштвеног живота данашњице тако и увиде у нека значајна ограничења права: немогућност пуног остварења изузетно значајних друштвених вредности као што су слобода и људско достојанство, те нужне сукобе и изневеравања неких важних вредности у дискурсу права.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел 1958 – Аристотел, *Никомахова етика*, Култура, Београд.
- Вилијамс 1999 – Bernard Williams, „Persons, Character and Morality“, in: *Moral luck*, Cambridge University Press, Cambridge, 1–20.
- Кант 1993 – Имануел Кант, *Метафизика морала*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад.
- Лукић 1972 – Радомир Д. Лукић, *Основни филозофски проблем права*, САНУ, Београд.
- Лукић 1982 – Радомир Д. Лукић, *Историја политичких и правних теорија*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1992 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић 2003 – Радомир Д. Лукић, *Методологија права*, Јустинијан, Београд.
- Лукић 2011 – Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, Правни факултет, Београд.
- Нусбаум 2004 – Martha Nussbaum, *Hiding from Humanity*, Princeton University Press, New Jersey.
- Радбрух 2006 – Густав Радбрух, *Филозофија права*, Правни факултет, Београд.
- Сингер 2000 – Питер Сингер, *Практична етика*, Сигнатуре, Београд.
- Сингер 2002 – Peter Singer, *Animal Liberation*, Harper Collins, New York.
- Фуко 1997 – Мишел Фуко, *Надзирајући и кажњавајући*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад.

Duška Franeta*

LEGAL AXIOLOGY IN THE WORK OF RADOMIR D. LUKIĆ

S u m m a r y

The particular relevance of legal axiology for human life is grounded upon the fact that it investigates the meaning of law and its objectives. Radomir Lukić assigns this general task to legal axiology and elaborates it further, claiming that legal axiology is both a descriptive and a normative discipline. While simultaneously describing values and determining their relations and hierarchy, it examines the value of law in general, as well as the legitimacy of 'unvalue' implied in law. In Lukić's research into the axiology of law, the values of peace, order, justice, equity, truth, human dignity, freedom, legal certainty and legal effectiveness come to the fore, whereas law, which is able to ensure a fair degree of these values, appears as a 'minor evil' of the tense and imperfect human life.

Along with offering an analysis of the essence of the above-mentioned crucial legal values, Lukić explains skillfully the problematic inner conflicts of legal values, as well as conflicts between legal and other values, which may have a significant impact on the value of law in general. Conflicts between justice and mercy, truth and justice, as well as between the legal validity of general and individual legal acts, underlie the very foundations of law and constantly threaten to devalue or render it meaningless.

At the foundations of Radomir Lukić's tower of legal axiology lies his general axiological structure based upon the ancient polarity of the cosmos and chaos, the initial appreciation of the existence of the world, as opposed to its non-existence, followed by a series of other social and legal values. However, further elaborations of Lukić's general and legal axiology are occasionally interspersed with strict dualisms between deontology and utilitarianism, as well as between anthropocentrism and biocentrism, which both marked and hampered a great deal of modern practical philosophy.

Key words: axiology, legal axiology, value, legal value, morality

---

* Assistant Professor at the Faculty of Legal and Business Studies "Dr Lazar Vrkatić", "Union" University, Belgrade

ДОПРИНОС РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА РАЗВОЈУ СОЦИОЛОГИЈЕ

МИРЈАНА ТОДОРОВИЋ*

С а ж е т а к. – Рад професора Лукића у области социологије, без претеривања, обележио је једну епоху у настанку и развоју ове науке у нас.

Радомир Лукић није био само плодан писац, о чему сведочи импозантан број радова – књига, монографија, истраживачких пројеката, чланака, објављених предавања – посвећених различитим социолошким питањима, од тзв. супертеоријских до посебних, али и конкретних, појединачних проблема свакодневног живота. Прихватио је идеје класичних социолога о социологији као ангажованој друштвеној науци, али се, изнад свега, трудио да у најбољем смислу следи и сачува идеје и дух наше богате просветитељске традиције. Отуда се може разумети његов ангажман као научника, интелектуалца, за свакодневне проблеме друштва у којем је живео. О томе говоре многобројни јавни наступи, предавања, разговори које је водио, чланци итд.

Богата професионална научна активност професора Лукића, његова преданост педагошком и образовном раду са студентима на универзитету, интересовања, друштвени ангажман у ширим оквирима, велики су изазов за све поштоваоце његовог дела који се посвећују његовом опусу. Према мом мишљењу, из његовог богатог дела издвајају се три главне целине, међусобно повезане, у којима се могу сагледати значај и допринос нашој социолошкој науци.

Прво, свакако и најважније када је реч о његовом научном стваралаштву, чини допринос утемељењу и развоју опште социологије као науке и посебних социолошких дисциплина, у којима је изричито заступао мишљење о социологији као самосталној, целовитој науци и историјском материјализму као једној, поред других, теорија друштва. Као пример, довољно је навести његове расправе о односу социологије и историјског материјализма.

Друго, неодвојива од претходног је улога Радомира Д. Лукића у подизању социологије на академски ниво, захваљујући чијем је упорном залагању, заједно са социолозима старије генерације из тадашње нам земље (Ј. Горичар, А. Фијаменго, О. Мандић), социологија добила статус академске дисциплине, прво на Правном факултету у Београду, да би након тога било формирано Одељење за социологију на Филозофском факултету у Београду.

Треће, био је предани поборник проучавања наше социолошке традиције и улоге коју она треба да има у истраживачком раду савремених социолога. У раду Вука Караџића, којег је сматрао нашим првим социологом, радовима Јована

---

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, у пензији

Цвијића и Валтазара Богишића, те радовима Сретена Вукосављевића, којег је посебно ценио, није видео само пуко научно-сазнајно наслеђе. Као социолог, сматрао је да у њиховом раду и богатству грађе коју су они пружали треба тражити чињенице које ће савременим истраживачима помоћи да разумеју и објасне особености нашег друштва, перманентно заробљеног у раљама традиције и модернизације. Такође, посебно је истицао методе које су они примењивали, наглашавајући да су комплементарни са савременим методама истраживања. „Напредак се никад не састоји у апсолутном порицању претходних достигнућа. За љубав новог не треба презрети старо“, писао је Лукић.

Чини се да управо оваквим односом према традицији, поред порекла и везаности за природу, можемо разумети његово трајно интересовање и емоционалну везаност за село и проблеме села и сељака у нашем друштву. Такође, у томе леже корени и мотиви који су га нагонили да се посвети проблемима којим је наш свакодневни живот обиловао. Био је оно што би се данас звало „ангажовани интелектуалац“ или „просветитељ“ који воли свој народ, али који, као и сви велики људи из наше културне прошлости, увиђа и његове мане.

Кључне речи: социологија, историјски материјализам, социологија и право, улога социологије, социологија као академска дисциплина

С великим делима је као и са великим њанимама, што се више удавају, то се јасније види њихова величина.¹

Велики научници, велики ствараоци, не припадају искључиво себи. Њихова дела припадају свима нама, народу из којег су потекли, чине научну и културно-историјску баштину не само сопственог народа, већ су и допринос развоју културе у ширим оквирима. Тако је и са делом професора Радомира Лукића. Његов рад у области социологије, без претеривања, обележио је једну епоху у настанку и развоју ове науке у нас.

Радомир Лукић није био само плодан писац, о чему сведочи импозантан број радова, књига, монографија, истраживачких пројеката, чланака, објављених предавања, посвећених различитим социолошким питањима, од тзв. супертеоријских до посебних, али и конкретних, појединачних проблема свакодневног живота. Прихватио је идеје класичних социолога о социологији као ангажованој друштвеној науци, али и, изнад свега, трудио се да у најбољем смислу следи и сачува идеје и дух наше богате просветитељске традиције. Отуда се може разумети његово широко интересовање и ангажман као научника, интелектуалца (никада као политичара), за свакодневне проблеме друштва у којем је живео. О томе сведоче многобројни јавни наступи, предавања, разговори које је водио, чланци итд. Говори, такође,

¹ Радомир Д. Лукић, „Сретен Вукосављевић – научно дело“, *Симпозијум „Сеоски дани Срећена Вукосављевића“*, I, Општинска заједница образовања Пријепоље, Пријепоље 1973, стр. 31–38.

велика популарност коју је уживао ван академске заједнице, међу обичним светом, којем се обраћао.

Богата професионална научна активност професора Лукића, његова преданост педагошком и образовном раду са студентима на универзитету, друштвени ангажман у ширим оквирима чине велики изазов за све пошто-ваоце његовог дела који се посвећују његовом опусу. Посебно је тешко онима који су били његови ђаци, како је професор Лукић називао своје студенте, издвојити оно што би се могло подвести под једну конвенционалну, рабљиву реч „допринос“.

Ипак, према мом мишљењу, из његовог богатог дела издвајају се три главне целине, међусобно повезане, у којима се могу сагледати значај и допринос нашој социолошкој науци.

Прво, када је реч о научном стваралаштву професора Лукића, свакако је најважнији његов прилог утемељењу и развоју опште социологије као науке и посебних социолошких дисциплина у нас. Његове расправе о односу социологије и историјског материјализма, у којима је изричито заступао мишљење о социологији као самосталној, целовитој науци и историјском материјализму као једној, поред других, теорија друштва, биле су покретач осамостаљивања и развоја социолошке науке у Југославији. У полемици са присталицама поделе социологије на тзв. „буржоаску социологију“ и „марксистичку социологију“ изричито заступа схватање о социологији као јединственој науци чији научни фонд чине различите теорије и методе изучавања друштва. Такође, био је зачетник и интерпретатор посебних социолошких дисциплина (социологија права, социологија политичких странака, социологија морала, социологија села итд.).

Друго, од његовог научног и стручног рада неодвојива је његова улога у институционализацији социологије као науке на универзитетима у тадашњој нам земљи. Захваљујући његовом упорном залагању, заједно са социолозима старије генерације из академских средина Југославије (Ј. Горичар, А. Фијаменго, О. Мандић), социологија је добила статус академске дисциплине, на факултетима друштвених наука – у Србији прво на Правном факултету у Београду, да би након неколико година било формирано Одељење за социологију на Филозофском факултету у Београду. Њиховим залагањем такође, али и нових млађих чланова академске заједнице социолога, оснивани су научни истраживачки центри за социологију.

Треће, био је изразито усмерен на проучавање наше социолошке традиције и улоге коју она треба да има у истраживачком раду савремених социолога. Нашу богату традицију није видео само као пуку културно-историјску заоставштину, којој можемо да се дивимо и да је славимо у пригодним приликама. Као социолог, сматрао је да у богатству грађе коју она пружа

треба тражити чињенице које ће савременим истраживачима помоћи да разумеју и објасне особености нашег друштва, перманентно заробљеног у раљама традиције и модернизације. Такође, посебно је истицао методе које су они примењивали, сматрајући да, комплементарно са савременим методама истраживања, могу да допринесу богатству података неопходних за разумевање и објашњење појава у нашем савременом друштву.

Још као млад научник, професор Лукић, под утицајем свог професора Ђорђа Тасића, посветио се, поред теорије и филозофије права, и изучавању социологије, односно социологије права. У то време, пред Други светски рат, на Правном факултету у Београду, као што је познато, настала је и деловала „социолошка школа“, под чијем утицајем је 1935. године основано Друштво за филозофију и социологију, на челу са професором Ђорђем Тасићем. Нешто касније ово друштво мења назив у Друштво за социологију и друштвене науке, које 1938. године објављује зборник *Социолошки њреїлед*, претечу првог југословенског социолошког периодичног часописа.

Управо је оваква научна клима определила тада младог доцента Радомира Д. Лукића да у свом приступном предавању на Правном факултету на систематски начин изложи предмет и метод социологије права. Поред теоријских питања која се односе на природу права и правних норми, о чему проф. Радомир Лукић полемисхе са присталицама нормативистичког одређења права и нормативног метода, нарочито са Келзенем, главни проблем који разматра односи се на потребу примене социолошког метода у изучавању права. Претходно образлаже схватање о праву као комплексној, вишезначној појави, која као таква представља посебан „друштвени факат“, конкретну друштвену реалност.

Сматра, такође, да је сукоб у мишљењима о природи права, у ствари, сукоб метода, социолошког и нормативистичког. „Метода излази пред нас као најважнији чинилац за одређивање појма социологије права. Помоћу методе покушаћемо да одредимо предмет социологије права, као и њен однос према другим наукама: правној догматици и филозофији права. Исто тако, говорићемо о разлици социологије права и тзв. социолошке методе у правној науци и филозофији, испитаћемо могућност да социологија права формулише извесне научне законе.“²

Проучавајући право као друштвену чињеницу са више страна, социологија и социолошки метод, наводи професор Лукић, „бацају једну нову светлост и на саму суштину права и допринесе његовом бољем разумевању“.

² Приступно предавање Радомира Д. Лукића на Правном факултету у Београду, одржано 18. 12. 1940: „О појму социологије права“, *Архив за њравне и друшїйвене науке*, 31 (1941) 3, стр. 177.

Најпре, „право се може посматрати као производ друштва, створен утицајем многобројних чинилаца... Затим се може посматрати као друштвени чинилац, као један од елемената друштвене еволуције који утиче на остале друштвене појаве.“ Коначно, наглашава, социолошки приступ у разумевању суштине права огледа се у испитивању његове унутрашње структуре и међусобних веза правних појмова и установа.³ Дакле, социологија испитује постанак, дејство и структуру права с друштвеног гледишта, закључује професор Лукић.

Иако не спори нормативну природу права и нормативни метод у правној науци, да би се добила потпуна слика права, како он каже, као једног живог, виталног, слободног процеса, он наглашава потребу да се идеално-нормативно мора преиспитати и каузално-експликативном социолошком методом. У намери да у свом излагању конкретизује садржину и разграничи предмет социологије права од других правних дисциплина, ослања се и користи принципе Контове и Диркемове позитивистичке социологије, те је, према мом суду, катакада био на граници да пређе у својеврстан социологизам.

„Социологија права“, пише он, „не проучава мртви законски текст, него живо друштвено право; иза текста, она испитује његове друштвене елементе: друштвену групу која је тај закон хтела, за који се борила... – друштвену потребу, која је тај закон изазвала, – утицај на друштво који је он извршио итд... Иза текста, социологија истражује је ли тај текст садржан у свестима друштвених група, и којих, одговара ли он свести или не, и уколико.“⁴ Према моме мишљењу, управо се у оваквом одређењу везе између социологије и права, које професор Лукић заступа на самом почетку свог научног рада и у чему ће остати доследан до краја своје научне каријере и професионалног ангажмана, најјасније може сагледати садржина социологије као науке и место које она заузима у оквиру других друштвених наука.

По завршетку рата, у сасвим новим друштвеним и политичким околностима, професор Лукић остаје доследан својим научним и стручним опредељењима којима је био наклоњен још као млад научник, наставља да се залаже за оживљавање „социолошке школе“, која је деловала пре рата на Правном факултету, а којој је и сâм припадао. Упоредо са његовим ангажовањем да се социологија, социологија права и друге социолошке дисциплине уврсте у програм наставе на студијама београдског Правног факултета, свој научни и стручни рад професор Лукић посвећује утемељењу социологије као јединствене, посебне научне дисциплине. Ако се има у виду да су друштвене науке у првим послератним годинама, и касније у педесетим, биле под потпуном доминацијом „дијамата“, односно „хистомата“, тј.

³ Исто, стр. 180.

⁴ Исто, стр. 179.

дијалектичкоматеријалистичке и историјскоматеријалистичке теорије, да су Марксови филозофски „рани радови“ били непознати како у ширим круговима тако и у академским и стручним, да је социологија одбацивана као „лажна“, „буржоаска“ наука, тек онда се може сагледати колико је велика улога и заслуга професора Лукића у утемељењу социологије као науке у нашем друштву. Насупрот догматским мишљењима, која су заступали тадашњи владајући, ортодоксни тумачи марксизма, да је историјски материјализам марксистичка наука о друштву, започињу преиспитивања и дискусије о социологији као науци и односу према тада владајућој „јединој исправној“ теорији – историјском материјализму.

Са становишта савремене, модерне социологије, која одбацује сваку теоријску и методолошку искључивост, дилема да ли је социологија наука или је то историјски материјализам може изгледати као неважна, умишљена мисаона спекулација. Међутим, ако се узму у обзир политичке околности и идеолошке претпоставке које су утицале на статус друштвених наука и, у ширем смислу, на развој друштвене мисли, тада се може схватити какав су допринос дали поборници схватања да треба правити разлику између социологије као науке и историјског материјализма као теорије. Професор Лукић је међу њима имао истакнуто место.

Још много пре познатих Бледских сусрета филозофа и социолога (1960), који се сматрају прекретницом и „почетком краја“ доминације догматске идеологије у југословенској друштвеној мисли, започеле су расправе о томе да ли је историјски материјализам целовита друштвена наука, довољна да пружи објашњења свих друштвених појава, односно да одговори на питања о структури, развоју и законитостима мењања друштва као целине. Прву већу систематску расправу о односу историјског материјализма и социологије професор Лукић је објавио под називом „Један покушај одређивања односа историјског материјализма и социологије“.⁵ На самом почетку поставља питање значења науке, односно теорије, и подробно се бави питањем њиховог разграничења. Укратко речено, без намере да у потпуности изложимо Лукићево разматрање овог проблема, навешћемо само закључак до којег је дошао – да теорију чине недовољно доказани и проверени искази, да тако схваћена чини само један елемент науке, да је по садржају знатно ужа од ње. „Према томе, да ли је историјски материјализам само једна од многих научних теорија о друштву или је већ научна истина... – то зависи само од практичног питања да ли је он довољно проверен применом на тако бројне податке.“⁶

⁵ Радомир Д. Лукић, „Један покушај одређивања односа историјског материјализма и социологије“, *Југословенски часопис за филозофију и социологију*, 1-2 (1958).

⁶ *Исто*, стр. 88.

Према његовом мишљењу, историјски материјализам није „довољно поткрепљен“ научним доказима, није довољно примењен у проучавању огромног броја друштвених појава, није, сматра он, довољно „разрађен“, те остаје на нивоу опште теорије друштва. Као и друге опште друштвене теорије настале у социологији, тражи своју потврду у чињеницама и доказима. Нажалост, наводи и образлаже професор Лукић, историјски материјализам у том погледу знатно заостаје за другим социолошким теоријама и методама, јер су се његове присталице „претежно бавиле више-мање егзегетичким и догматским разрадама основних његових ставова, а много мање историјско-материјалистичком обрадом многобројних и замршених конкретних питања друштвеног живота. Они су, другим речима, схватили историјски материјализам као *goïmu*, као сâм себи довољан и завршен систем сазнања о друштву...“⁷

У критикама које упућује присталицама догматски протумаченог историјског материјализма огледа се његово схватање социологије, као најопштије науке о друштву, која садржи различите теорије, за које се, како наводи, никако не може рећи да су ненаучне иако се „супротстављају историјском материјализму“. Ове теорије у социологији „заступају озбиљни научници и поткрепљују их мноштвом доказа, побијајући истовремено историјски материјализам и његове доказе“⁸. Отвореност, критичност, развојност науке, тј. непрестано преиспитивање научних исказа, како више пута наглашава, сматра као свој научни и лични императив.⁹ Одбацивање других теорија, метода и утврђених чињеница „не би било добро ни за сâм историјски материјализам, односно за науку“.

Зарад почетне идеје и смисла овог рада, у прилог тези о разликовању социологије од историјског материјализма, довољно је да наведемо закључна разматрања до којих је дошао професор Лукић.

Прво, историјски материјализам је општа теорија друштва, а социологија је најопштија наука о друштву. Као и друге теорије, историјски материјализам је само почетна тачка у социологији, те као такав представља методу у истраживању друштвених појава.

Друго, социологија је шира од историјског материјализма, јер обухвата више различитих друштвених теорија, па и историјски материјализам. Такође, садржина социологије као науке богатија је и разноврснија, јер обухвата сазнања која дају различите теорије.

⁷ *Истѿо*, стр. 88.

⁸ *Истѿо*, стр. 88.

⁹ Радомир Д. Лукић, „Трудим се да откријем истину“ (интервју), *Игеје*, 1–2 (1976).

Треће, наглашава неразвијеност и догматски карактер теорије историјског материјализма, као последицу затворености за нове идеје и искуствена изучавања.

Четврто, закључује да су друге теорије и њихови методи у одређеној мери развијенији, те да их присталице историјског материјализма морају критички преиспитивати и користити.

У веома запаженом раду, реферату поднетом на Саветовању филозофа и социолога одржаном на Бледу, новембра 1960. године, професор Лукић изричито одваја социологију и историјски материјализам, те се сасвим отворено и јасно залаже за тезу о социологији као јединственој научној дисциплини.¹⁰ Наиме, под утицајем претходних расправа о историјском материјализму и нове академске климе у друштвеним наукама, поборници круто схваћене историјскоматеријалистичке теорије постепено су мењали своје ставове. Од схватања да је социологија „лажна“, „буржоаска“ наука, а историјски материјализам једина наука о друштву, до схватања да је историјски материјализам, у ствари, социологија, односно да је социологија историјски материјализам, дошло се до схватања да постоје две социологије – марксистичка и буржоаска.

Професор Лукић се изричито супротставља оваквој подели социологије, као и подели било које друге науке. Одбацује до тада широко прихваћено мишљење да се социологија као наука развија у два правца, односно одбацује мишљење да постоје две социологије: марксистичка и буржоаска (грађанска). Сматра да није оправдано разликовати марксистичку социологију од буржоаске и „да постоји само једна једина наука: социологија, као и физика, математика итд., а да у оквиру ових наука постоје разна гледишта – марксистичка и немарксистичка. Према томе, требало би у ствари говорити о разним гледиштима у социологији, а не о двома социологијама.“¹¹

Истовремено, критички се односи према њима и сматра да и једна и друга теоријска оријентација у социологији имају своје предности и недостатке. Предности социологије која се, како каже, развијала у „буржоаском друштву“ пре свега види у развијености метода и истраживачких техника, као и обиљу искуствене грађе, података, на којима се научне претпоставке и теорије потврђују, проширују или одбацују. Поред преузимања и коришћења истраживачких метода примењених у западној социологији, професор Лукић сматра да је она за марксистичку социологију најважнија – због безброј прикупљених и проучених чињеница. „Служећи се разним методама старијег

¹⁰ Радомир Д. Лукић, „Однос између марксистичке и буржоаске социологије“, *Социологија*, 2 (1961).

¹¹ *Исто*, стр. 23.

и новијег типа, буржоаска социологија и, уопште, друштвене науке су утврдиле, посматрале, описале, класификовале, систематизовале и до извесне мере и објасниле ванредно богату грађу о најразноврснијим друштвеним појавама.¹² Управо у овоме професор Лукић види највећу предност социологије настале у буржоаском друштву и највећи недостатак социологије под доминацијом марксистичке оријентације.

Наша социологија у том погледу далеко заостаје. Мало радова наших социолога је у то време посвећено методолошким питањима и истраживањима конкретних свакодневних друштвених појава. Штавише, и они млађи социолози који се по природи своје професије посвећују истраживањима некритички преузимају методе примерене развијеним друштвеним срединама, сматра професор Лукић. Не познају или, из жеље да по сваку цену следе тенденције модерне социологије, занемарују истраживачке методе и рад наших истакнутих традиционалних истраживача друштва. Све у свему, наводи Лукић, од наших социолога марксистичког усмерења захтева се отвореност према несумњивим предностима истраживачких метода социологије настале у западним друштвима.

„Данас се слободно може рећи да је наша пракса, а не само теоријски и апстрактно изнета аргументација, потврдила нужност коришћења метода савремене буржоаске социологије. Богатство ових метода је опште познато, па није потребно да се овде нарочито истиче. Њихова корисност такође. Можда само треба рећи да није реч само и једино о методама прикупљања чињеница, него и о методама објашњења чињеница...“¹³ Према мом мишљењу, скретањем пажње на научно објашњење, као круну сваког научног истраживања, професор Лукић је направио корак ка приближавању два доминантна правца у социологији, која се као целовита јединствена наука условно назива „марксистичка“ односно „буржоаска“, зависно од типа друштва у којем се развијају.

Лукић сматра да у научном објашњењу треба тражити допринос буржоаске социологије, „који су признавали још Маркс и Енгелс и који мора признати и савремена марксистичка социологија. Наиме, буржоаска социологија је великом броју појава које је проучавала не само дала њихов научни опис, њихов састав, већ и утврдила односе међу њима и открила њихове узрочне законе, утврдила велики део узрочног ланца који доводи до њих.“¹⁴ Неопходно је, сматра професор Лукић, њихово критичко процењивање како бисмо их прилагодили особеностима нашег друштва и културе. Истовремено, у сврху

---

¹² *Истио*, стр. 27.

¹³ *Истио*, стр. 25.

¹⁴ *Истио*, стр. 3.

проучавања нашег друштва, он позива савремене социологе да користе истраживачка искуства и богато културно-сазнајно наслеђе које је остало из наше не тако далеке прошлости.

Ма колико се залагао за конституисање социологије у нас, као целовите, јединствене научне дисциплине, ни професор Лукић није могао да се одупре утицају и притисцима у то време, владајућих, идеолошких принципа. Поред стручних, научних оцена недостатака и „грешака“ једног и другог правца у социологији, схваћеној као јединственој науци, чини се да је сувише строго и недовољно засновано доводио у питање научне исказе о неким важним, кључним питањима социологије у „буржоаским“ друштвима. Без намере да о томе полемишемо, што би нас одвело на другу тему, навешћу само нека од њих: питање друштвене, односно класне условљености буржоаске социологије; занемаривање класне структуре и класних борби (иако темељно проучава социјалну стратификацију друштва); занемаривање питања друштвене динамике и друштвене револуције... Чини ми се да је ипак важније за развој целовите науке истицати шта их спаја и у којој мери један и други приступ доприносе стварним научним истинама. „Наука никад није савршена и не може дати савршено дело. Она је увек у настојању, превазилажењу, јер кртица научне истине заиста никад не престаје да рије“ – речи су које на најбољи начин показују Лукићев однос према науци и научној истини.

Теоријски напори и залагање за конституисање социологије као самосталне научне дисциплине за професора Лукића је истовремено значило и борбу за њену академску промоцију и стицање равноправног статуса у оквиру система друштвених наука. Рекли бисмо да је управо на тај начин речи претварао у дела. У том погледу, као ни у многим другим друштвеним збивањима, није био „кабинетски“ научник, професор незаинтересован за стање науке и стицање професионалног образовања.

Активно је учествовао у афирмацији идеја које је као научник заступао, писао и доказивао научну и друштвену потребу да се социологија и социолошке дисциплине уврсте у програме студија на правним факултетима, а затим и на другим факултетима друштвених наука. Врло брзо, средином педесетих година, предлагао је и оснивање специјализованих социолошких научноистраживачких центара. У томе није био усамљен. Заједно са старијим научницима из других југословенских центара, који су, као и он, имали високу репутацију и научни ауторитет, убрзо су дошли и први резултати.

Још 1952. године, на Конференцији правних факултета ФНРЈ, заједно са професором Јованом Ђорђевићем, поднео је реферат „О настави и наставним плановима на Правном факултету“, у којем је указао на неопходност увођења социологије у наставни план правних факултета. Остао је доследан својим схватањима изнетим у приступном предавању на Правном факултету

„О појму социологије права“¹⁵, те у предлогу наставног програма наводи да се образовани, школовани правник одликује разумевањем и схватањем права као сложене друштвене појаве у оквиру друштвене целине. „Право је друштвена појава и немогуће је разумети суштину права без разумевања суштине друштва. Познавање друштва може дати само општа наука о друштву. Стога сматрамо да овај предмет мора бити основа изучавања права и да се мора предавати као обавезан на првој години...“¹⁶

Након дужих расправа на правним факултетима у земљи о потреби изучавања Увода у општу социологију, 1954. године одржано је у Љубљани „Саветовање наставника Теорије државе и права о Уводу у општу социологију“, на којем се поставило питање односа ове науке са историјским материјализмом и указало на потребу да се у програме правних факултета укључи Увод у општу социологију. Нацрте програма овог предмета припремили су професори Горичар, Мандић и Лукић. Упркос томе што постоје велике друштвене и научне потребе, општи став учесника саветовања гласио је да социологија није довољно развијена наука и да се врло мали број млађих научника посвећује раду на овој дисциплини. Закључено је да би требало на „нашим универзитетима, пре свега на правним и филозофским факултетима, створити социолошке семинаре, који би објединили све наставнике с разних факултета који се баве социологијом“¹⁷.

Убрзо, на Правном факултету у Београду, на редовним студијама увршћен је као обавезан предмет Увод у социологију, а нешто касније и тзв. посебне социологије – истина, као опциони предмети: социологија права, криминологија, политичка социологија, социологија рада, социологија породице. На последипломским студијама програм је обогаћен новим социолошким дисциплинама и курсевима: социологија политичких странака, социологија морала, социолошке теорије, функционализам... Заједно са својим млађим сарадницима и колегама са новоосноване Катедре за социологију права (средином шездесетих година одвојила се од Катедре за политичке науке), професор Лукић је био упоран у настојању да обогати и прошири професионално образовање правника. Без познавања ових дисциплина, писао је, образујемо парцијалне стручњаке, ограничене и једностране, неспособне да разумеју друштвене околности у којима се право

---

¹⁵ Радомир Д. Лукић, „О појму социологије права“, *Архив за правне и друштвене науке*, 31 (1941) 3.

¹⁶ Радомир Д. Лукић, Јован Ђорђевић, „О настави и наставним плановима на Правном факултету“, *Универзитетски весник*, Конференција правних факултета ФНРЈ, 12. XII 1952.

¹⁷ „Саветовање наставника Теорије државе и права о Уводу у општу социологију“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2 (1954).

ствара и примењује, правнике који успех и сврху права виде у формално прокламованим нормама. „Тако у праву добијамо правнике формалисте и догматичаре, што је потпуно супротно оном лику и улози правника какви су нам потребни.“¹⁸

На оснивачкој скупштини Југословенског удружења за филозофију и социологију у Новом Саду, 1956. године, у реферату који је изложио под насловом „О настави социологије у Југославији“, наводи да је стање наставе друштвених наука, посебно социологије, „жалосно“. Настава социологије се мора увести како на универзитету тако и у средњим школама, јер се, сматра професор Лукић, „не може изучавати било која посебна друштвена наука а да се нема општи преглед друштва“. Социологију као општу науку у друштву треба увести у свим школама, гимназијама и средњим стручним школама. Да би се то остварило, предлаже стварање *посебној социолошкој факултету* или бар посебног одељења на Филозофском факултету какво би образовало дипломиране социологе, „који су потребни не само за наставу него и за позив тзв. социјалних радника, за којима је огромна потреба код нас, и за задруге, и за индустрију, и за разне друштвене организације и службе“. Такође, предлаже да се Удружење ангажује на оснивању једног истраживачког центра, односно института за социолошка проучавања друштва. „Тако бисмо“, писао је, „задовољили најминималније потребе у погледу наставе социологије и бар донекле надокнадили онај огроман застој у коме се у том погледу налазимо у поређењу с развијеним земљама а за највећу непосредну корист нашег друштва.“¹⁹

Мислим да од порука које је упућивао на стручним и научним скуповима и у писаним радовима нема бољег доказа колико је професор Лукић био искрено предан раду на афирмацији социологије, не само као науке већ и као професије. Његово залагање и ауторитет који је уживао у то време као наставник и научник, али и углед који је имао као интелектуалац у широј друштвеној средини, па и политичким круговима, имали су велики утицај у оснивању две важне социолошке институције у Србији: Одељења за социологију на Филозофском факултету и првог Социолошког института у Београду. Нема потребе наводити колико је социолога – професора и истраживача – у то време, а и раније, педесетих година, стекло своја знања и звања под менторством професора Лукића.

За бољи, ефикаснији и стручнији рад сматра да је неопходно обезбедити сарадњу наставника социологије са разних факултета. Зато предлаже

¹⁸ Радомир Д. Лукић, „О настави социологије у Југославији“, *Настава и васпитање*, VI (1957) 1, стр. 25.

¹⁹ *Исто*, стр. 27.

оснивање једне матичне катедре, која би се бавила не само програмима и побољшањима наставе и образовања младог наставног кадра већ и питањима професионалне афирмације социолога у друштву. Нажалост, ова добра и корисна идеја из разних разлога никада није остварена.

Никако не треба занемарити чињеницу да је професор Лукић био и иницијатор оснивања, а више пута и председник, стручних удружења социолога у Србији и некадашњој Југославији, која су у центар својих програма постављала не само научна питања социологије као науке већ и практична питања везана за унапређење струке.

Нажалост, рад ових друштава осамдесетих година постепено слаби, а социологија као наука стагнира. Професор Лукић не остаје, баш као ни раније, неми кабинетски посматрач, који „живи од науке“. Напротив! Пише чланак у којем даје прецизну, критичку анализу стања социологије. Таксативно износи све њене недостатке. Истовремено, као и у другим својим радовима ове врсте, не остаје само на констатацији стања и тзв. критизерству. Доследан својој научној и професионалној оријентацији, он истражује узроке и наводи могуће правце развоја и побољшања стања у социологији. Показује да „живи за науку“.

Тих, осамдесетих година, ондашња политичка елита, упркос не баш енергичним противљењима социолога, у наш образовни систем на свим нивоима, баш као у постреволуционарном периоду, поново уводи наставу „интегралног марксизма“. Социологија губи своју с муком стечену позицију: за идеолошки острашћене владајуће кругове она поново постаје „сумњива“ наука, која се одликује „неоправданим критицизмом стања у друштву“.²⁰ У таквим околностима не поклања се довољна пажња квалитету и стручном образовању наставника новоуведеног предмета. Истина, један број „подобних“ наставника социологије „преквалификовао се“ у наставнике марксизма.

Што се тиче научног рада, Лукић примећује да се смањује број социолошких истраживања, а и она, „кад постоје, тешко врше већи утицај, јер се тешко објављују и у недовољно афирмисаним издањима, праћена ћутањем критике и неинтересовањем јавности“.²¹ Један од разлога, поред других, чини недостатак средстава која се издвајају у ту сврху. Такође, сматра да су за погоршање стања и кризу у којој се наша социологија као наука и социологија као професија кључна два проблема.

Први проблем који се тиче развоја социологије као науке односи се на недостатак међународне сарадње: све мање наших младих социолога

²⁰ Радомир Д. Лукић, „О задацима наше социологије“, *Социологија*, 3–4 (1981), стр. 192.

²¹ *Исто*.

усавршава се у иностранству; смањује се број социолога који учествују на научним скуповима ван земље. Такође, напомиње да је све мање истакнутих, познатих социолога који долазе у нашу земљу, било као предавачи, било као учесници на стручним скуповима, који се, истини за вољу, све ређе организују. Други, велики проблем тиче се недовољне афирмације професије социолога, која се огледа како у недовољном тако и у неадекватном запошљавању дипломираних социолога. Једноставно, у радним организацијама, социјалним центрима, јавним службама, па чак и школама, не осећа се потреба за квалификованим социолозима: или нису тражени или на њихова места долазе други, приучени кадрови.

Професор Лукић сматра да се овакво стање може поправити пре свега радом наставног кадра на факултетима, како на образовном плану тако и њиховим залагањем ван факултета на афирмацији професије; у оживљавању рада стручних удружења и њиховом бригом за решавање професионалних питања социолога; подизањем нивоа стручног образовања младих; оснивањем матичне катедре, коју је он и раније безуспешно предлагао. Његов ангажовани однос према социолошкој науци и друштву уопште испољио се такође у навођењу кључних друштвених питања која би требало да истражују социолози и социолошки институти, за добробит друштва. Да би се у томе постигао успех, поставља као кључно питање одговарајућу примену методологије у истраживању наше друштвене средине. Критикује непримену примену квантитативних метода, претерану употребу анкете, „канцеларијску делатност“ истраживача. „Треба *живети* с предметом проучавања, што, наравно, захтева жртве. Али без страсти и осећања позива нема уопште науке, а поготову социологије.“²²

Страст и љубав према науци, тежњу да се у свет изнесу лепоте, али и мане српског друштва и нашег човека, Лукић је налазио у нашој богатој истраживачкој традицији. Чини нам се да се нико од наших социолога савременика није посветио делима и доприносима истраживача наше прошлости, као што је то учинио он. У радовима Вука Караџића, којег је сматрао нашим првим социологом, Валтазара Богишића, Јована Цвијића, Антуна Радића, а посебно Сретена Вукосављевића, Лукић није видео једино културно-историјско наслеђе. Видео је лепу традицију метода коју су они, примерено нашем друштву, неговали, као и богатство истраживачке грађе и података које социолози, истраживачи нашег савременог друштва, могу и морају користити. Критиковао је не само незнаљачко одбацивање метода и резултата већ и потпуно игнорисање наше научне заоставштине.

²² *Исто*, стр. 194.

„Многи наши социолози од струке“, писао је, „не само да не знају, него и не желе да знају, јер с висине сасвим погрешно оцењују мислећи да се социологија било ког народа може градити без везе с његовом историјом.“²³ Као што сам у претходном излагању приказала, професор Лукић ниједног тренутка не одбацује методолошке предности и достигнућа савремене социологије. Напротив, његова отвореност и ширина духа упућују наше социологе на усвајање одговарајућих метода рада како би одржали корак са светским достигнућима социологије. Али то никако не значи игнорисање старог. „Напредак се никад не састоји у апсолутном порицању претходних достигнућа. Једна национална наука не може се изградити без историје и традиције. За љубав новог не треба презрети старо.“²⁴

Лукић сматра да наша социологија мора применити комплементарни методолошки приступ у проучавању специфичности нашег друштва, које је и по свом културном карактеру, вредносним опредељењима и социјалном саставу хетерогено, недовршено друштво. Верује, такође, да нам наша богата традиционална заоставштина може помоћи у разумевању наше савремености. Пишући о доприносу Сретена Вукосављевића, којем се дивео као научнику, као и његовим личним карактерним особинама, наглашава његову огромну заслугу за обиље грађе коју је сакупио и осмислио у својим делима. У једном свом раду, посвећеном Вукосављевићу, наводи: „Грађа је спасена за науку и за српску и југословенску културу. Нама је ионако историја оставила врло мало споменика, а сиромашни какви смо били, нисмо могли градити трајне и велелепне споменике.“²⁵

Склони смо као народ олаком заборава, историјско памћење није нам позитивно својство, као да живимо за тренутак садашњости, писали су многи врсни историчари, политички теоретичари, научници. Данас бисмо рекли да немамо развијену „културу сећања“. У једном разговору 1970. године у редакцији часописа *Култура* написао је, поред осталог: „Народ који не уме да цени културу своје прошлости и да је сходно савременим потребама мења и развија неће бити способан да створи своју културу будућности.“²⁶

Својим односом према традицији, али и отвореношћу за ново и савремено, професор Лукић нас је учио да ценимо оно што имамо, али и да прихватимо све добробити других култура. На крају, рекла бих да његовим односом према нашој традицији, поред порекла, које је увек са поносом истицао,

---

²³ Радомир Д. Лукић, *Друштво и сељаштво*, Завод за социологију развоја села, Београд 1997, стр. 11.

²⁴ *Истио*, стр. 17.

²⁵ *Истио*, стр. 150.

²⁶ Радомир Д. Лукић, „Дефинишите три најзначајнија културна задатка“, *Култура*, 9 (1970).

можемо разумети његово трајно интересовање и емотивну везаност за село и проблеме села и сељака у нашем друштву. Сматрам, такође, да управо у томе леже корени и мотиви који су га нагонили да се посвети проблемима којим је наш свакодневни живот обиловао. Био је оно што би се данас звало „ангажовани интелектуалац“ или, употребљавајући лепу, заборављену реч, „просветитељ“, који воли свој народ, али који је, као и сви велики људи из наше културне прошлости, отворен према достигнућима култура других народа и свестан мана сопственог народа.

ЛИТЕРАТУРА

- Лукић 1941 – Радомир Д. Лукић, „О појму социологије права“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 31/3.
- Лукић 1957 – Радомир Д. Лукић, „О настави социологије у Југославији“, *Насћшава и васћћшање*, VI/1.
- Лукић 1958 – Радомир Д. Лукић, „Један покушај одређивања односа историјског материјализма и социологије“, *Јућословенски часопис за филозофију и социологију*, 1–2.
- Лукић 1961 – Радомир Д. Лукић, „Однос између марксистичке и буржоаске социологије“, *Социологија*, 2.
- Лукић 1970 – Радомир Д. Лукић, „Дефинишите три најзначајнија културна задатка“, *Кулћура*, 9.
- Лукић 1973 – Радомир Д. Лукић, „Сретен Вукосављевић – научно дело“, у: *Симћозијум „Сеоски дани Срећшена Вукосављевића“*, I, Општинска заједница образовања Пријепоље, Пријепоље, 31–38.
- Лукић 1975 – Др Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1976 – Радомир Д. Лукић, „Трудим се да откријем истину (интервју)“, *Идеје*, 1–2.
- Лукић 1981 – Радомир Д. Лукић, „О задацима наше социологије“, *Социологија*, 3–4.
- Лукић 1997 – Др Радомир Д. Лукић, *Друшћтво и сељашћтво*, Завод за социологију развоја села, Београд.
- Лукић, Ђорђевић 1952 – Радомир Д. Лукић, Јован Ђорђевић, „О настави и наставним плановима на Правном факултету“, *Универзитетски весник*, Конференција правних факултета ФНРЈ, 12. XII 1952.
- „Саветовање наставника Теорије државе и права о Уводу у општу социологију“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 2 (1954).

Mirjana Todorović*

RADOMIR D. LUKIĆ'S CONTRIBUTION
TO THE DEVELOPMENT OF SOCIOLOGY

S u m m a r y

Professor Lukić's life and career were marked by prolific scholarly work, dedication to pedagogical work and education of students at the university, as well as by his overwhelming social engagement. Three major elements, which are mutually associated, had a pivotal role in his contribution and significance for Serbian sociology:

The first element is his role in elevating sociology as a science to the level of an academic discipline at the Faculty of Law and, subsequently, his role in establishing the Department of Sociology at the Faculty of Philosophy in Belgrade.

The second element, which is inseparable from the previous one and is certainly the most important for his scientific work, is Lukić's contribution to the establishment and development of sociology as a science. In his discussions on the relationship between sociology and historical materialism, Lukić advocated emphatically the concept of sociology as an independent, comprehensive science, whereas historical materialism was, according to him, one among various social theories. He was also the founder and an exponent of specific sociological disciplines (sociology of law, sociology of political parties, sociology of morality, rural sociology, etc.).

The third element is his dedicated study of the local sociological tradition and the role it was supposed to have in the research of contemporary sociologists. For him, the work of Vuk Karadžić, whom he considered the first Serbian sociologist, the studies of Jovan Cvijić and Valtazar Bogišić, as well as the works of Sreten Vukosavljević, were more than merely sources of scholarly knowledge. Lukić believed that their works and the abundance of materials offered by them should be studied for facts that would help to modern researchers in understanding and explaining the distinct features of Serbian society, permanently trapped in the jaws of tradition and modernization.

Key words: sociology, historical materialism, sociology and law, the role of sociology, sociology as an academic discipline

---

* Full Professor at the Faculty of Law of the University of Belgrade, retired

ДОПРИНОС РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА УТЕМЕЉЕЊУ И РАЗВОЈУ СОЦИОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

ЉУБИША Р. МИТРОВИЋ*

С а ж е т а к. – Академик Радомир Д. Лукић најбољи је следбеник предратне велике правно-филозофске и политиколошко-социолошке школе у нас. По свом делу, његовом енциклопедијском богатству и дOMETИМА, Лукић је полихистор, до-ајен и корифеј наших правних, социолошких и политиколошких наука.

У овом прилогу аутор разматра допринос Радомира Д. Лукића утемељењу и развоју социолошких наука у Србији. У фокусу анализе је Лукићев критички, антидогматски однос према хистомату, његов пледоаје за теоријски и методолошки плурализам у савременој социологији и еманципација социологије као науке и позива од владајуће идеологије. У заснивању систематске опште социологије Лукић је направио синтезу најбољих теоријско-методолошких домета мисли Карла Маркса, Макса Вебера и немачког формализма. Дефинишући социологију као комплексну, синтетичку, науку о друштву и друштвеним појавама, која унутар себе садржи бројне теоријске правце, методе и технике истраживања, Лукић је допринео да социологија избегне погубним замкама било којег редукционизма и да буде предметно отворена према изазовима савременог светског друштва.

Лукић је оригиналан, како у теоријској проблематизацији и операционализацији предмета опште социологије, тако и иновативном-модернизацијском развијању мреже категоријалног апарата и њеном обогаћивању новим истраживачким пољима, повезивању са новим слојевима друштвених појава и проблемима савременог друштва.

Такође, значајан допринос Радомира Д. Лукића везан је за афирмацију посебних/примењених социологија у нас. Као антидогматски дух, Лукић је учинио коперникански обрт у свом ставу о статусу посебних социологија – од одбијања њихове посебности у систему социолошких наука, до легитимизације њиховог статуса и идентитета. У том смислу драгоцен је његов допринос развоју савремене социологије, кроз афирмацију места и улоге: социологије морала, социологије државе и права, социологије политичких странака и социологије села.

У прилогу се анализирају истраживачки домет и иновативни сазнајни капитал садржан у најзначајнијим социолошким студијама академика Радомира Д. Лукића, као и ангажован однос према питањима/проблемима развоја савременог друштва и опстанка српског народа.

Кључне речи: наука, социологија, посебне социологије, савремено друштво, Србија, човечанство

---

* Професор емеритус, Филозофски факултет Универзитета у Нишу

1. О РАЂАЊУ СОЦИОЛОГИЈЕ У НАС И У СВЕТУ, И ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ФОРМИРАЊУ РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

Историјски и културолошки *социологија се рађа са грађанским друштвом* и у оквиру нације као глобалне друштвене групе.

Француски конзервативни политички мислилац и историјски социолог Рејмон Арон, пишући о условима и времену настанка социологије, истакао је, између осталог, да је она чедо грађанске револуције, која је остварила две велике тековине. На политичком плану, то је грађанин, као израз политичке еманципације; на духовном то је рађање социологије као науке и израз духовне еманципације (у односу на религију и метафизику).

Једном речју, социологија се рађа са грађанским друштвом, из његових противречности и кризе, које су откриле његово невидљиво право лице; расцеп сфера друштвености између државе и цивилног друштва; друштвених класа; између политике као облика илузорне друштвености и социјалитета као слојевите, фрагментисане реалности сукобљених интереса друштвених група. Тек у таквим условима расцепљености друштвених сфера могли су се назрети детерминизми и законитости начина репродукције друштвеног живота и сазнати истина: да се иза идеолошке распеваности просветитеља о „царству разума и слободе“ и нормативистичког институционалног декора/ мизансцена – грађанског друштва – скрива и развија један други свет, нови „ред друштвених чињеница“: друштво чију структуру и динамику треба научно истраживати у оквиру социологије као нове, најопштије, комплексне науке о друштву и човеку.

Њено конституисање и плуралистички развој у лику различитих школа и теоријских и идејних оријентација: од Конта и Маркса, преко Диркема и Вебера, до савремених гуруа показале да друштва нису дар богова и владара, већ само производ различитих система друштвених акција, стратегија развоја и актера. Историја друштва и историја социологије откриле плуралистичко лице детерминизма које обликује структуру и динамику друштва, али и богатство парадигми / теоријских перспектива, које служе као методолошке инструкције за истраживање друштва.

Социологија се у Србији академски и институционално изнедрила између два светска рата из окриља Правног факултета у Београду. На њему се развила снажна правно-филозофска и правно-социолошка школа, са плејадом великих професора/научника, у коју спадају: Слободан Јовановић, Ђорђе Тасић, Сретен Вукосављевић, Драгољуб Јовановић. Филозофска и социолошка култура ових професора, дивова наших друштвених наука, омогућила им је да умакну замкама правног позитивизма и формализма, као митовима

о нормативистичкој „чистој“ теорији права и вредносној неутралности науке или пак идеологизацији/партијности друштвених наука.

Студирање у таквом богатом и критичком академском миљеу било је подстицајно за младог Лукића, којег су красиле особине изузетне радозналости и веома радног студента, који је родом из Милошевца, а чији је дед био пореклом Пироћанац. Слушајући надахнута предавања Слободана Јовановића из историјске социологије и правно-политичких доктрина и социологије политике, Ђорђа Тасића из социологије права; Сретена Вукосављевића – о социологији села и народног живота, Драгољуба Јовановића – из социологије села и задружног покрета; Лукић је развио интересовање за социологију. Иако је дипломирао и докторирао из области правних наука, социологија ће постати његово животно опредељење и вокација.

Додатно усавршавање у Француској (1937–1939) омогућило је Лукићу упознавање са дOMETИМА развоја социологије у западној Европи и свету – пре свега, са утицајним социолошким школама, као што је Диркемова колективнопсихолошка, затим социологија разумевања Макса Вебера и формалистичка социологика. Наравно да су ове школе пресудно утицале на Лукићеву социолошку културу и оријентацију. Напомињемо да је Лукић докторирао у Паризу (1939) на тему *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективної њрава*, код чувеног професора и неокатоличког правног филозофа Ле Фира.

Професионалну универзитетску каријеру Лукић ће започети и завршити на Правном факултету у Београду. Са богатим библиографским опусом изабран је за члана Српске академије наука и уметности и председника Одбора за проучавање села САНУ. Био је један од оснивача Српског социолошког друштва 1954. године и његов први председник, као и председник Југословенског социолошког друштва. Академик Радомир Д. Лукић активно је учествовао у научном и академском животу Србије и Југославије, обнављајући и подстичући рад многих дисциплина у области друштвених наука на универзитетима широм земље.

Писац је обимног библиографског опуса, са оригиналним иновативним доприносом утемељењу и развоју бројних друштвених наука у нас, а посебно у области правних наука (теорије државе и права, методологије права, система филозофије права), политичких и социолошких наука (историје политичких и правних доктрина, политичке теорија државе, основа социологије, формализма у савременој социологији, социологије морала итд.).

Радомир Лукић је полихистор енциклопедијског духа, једна врста споја/синтезе француске и немачке социолошке школе (Диркема, Вебера и формалиста) у науци. Но, он је такође, у исто време, видно ценио допринос Карла Маркса за развој филозофије и науке. Између осталог, о томе је писао у

својој социологији и говорио на трибини „Актуелност Марксове мисли“, која је почетком седамдесетих држана на Коларчевом универзитету. Лукић вели да је Карл Маркс својим делом *Капитал* „писац социологије капитализма, те да треба истаћи ... данас велики значај историјског материјализма за схватање друштвених појава које признају сви озбиљни социолози, макар и не били у потпуности његове присталице. Нико озбиљан данас у социологији не потцењује значај *економских* чинилаца у развоју друштва, као ни значај непрекидног *крепања* и промене друштвених појава – два основна начела историјског материјализма. Разлике су само у начину схватања ова два основна начела.“¹

Но, свакако су најзначајнији утицај на дело Радомира Д. Лукића учинили социолошки мислиоци Емил Диркем и Макс Вебер, као и школа немачких формалиста.

О значају формализма за развој социолошке и правне науке, још између два рата, писао је академик Слободан Јовановић. Лукић је овој утицајној школи посветио две студије са насловом *Формализам у савременој социологији*.²

Напомињемо да је и Слободан Јовановић показивао интересовање за развој формалистичке социолошке школе, као и да је о њој написао студију, коју је објавио 1937. године. Могло би се рећи да Лукићево интересовање за формализам у социологији није случајно, већ да је повезано са његовим изучавањем проблематике социологије права, тј. истраживањем улоге норми у друштвеном животу.

Поред бављења теоријским питањима, Лукић је познат као врстан полемички дух у јавним расправама о битним питањима за национални развој српског друштва: у распону од питања уставних реформи, националног питања, до демографске обнове села и сељаштва. У свим овим расправама Лукић је учествовао свим јединством свог бића као научник, родољуб и као човекољуб – дубоко забринут за опстанак и будућност српске нације, али и човечанства на прагу новог миленијума.

Због јасности и отворености његове критичке мисли и сталне окренутости плебсу/народу; због његове емпатије са маргинализованим и потлаченим групама, с правом су неке колеге о Радомиру Лукићу писали као о „народном социологу“ (Влада Милић), а други као „учитељу енергије“ и доајену српске социологије (Љ. Митровић).

¹ Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1994, стр. 96.

² Радомир Д. Лукић, *Формализам у социологији*, Просвета, Београд 1969; исти, *Формализам у социологији*, Напријед, Загреб 1987.

2. ДОПРИНОС ОСАМОСТАЉИВАЊУ СОЦИОЛОГИЈЕ У СИСТЕМУ НАУКА, ЊЕНОЈ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈИ И ДЕФИНИСАЊУ ЊЕНОГ ПРЕДМЕТНОГ ИДЕНТИТЕТА У ОДНОСУ НА ИСТОРИЈСКИ МАТЕРИЈАЛИЗАМ (МАРКСИЗАМ)

Током прве две деценије после Другог светског рата на нашим универзитетима и у култури доминирао је дух ортодоксног марксизма као доктрина монопартијске владавине. Овај дух се посебно осећао у области друштвених наука. У име партијности потиснута је логика научног метода истраживања, а друштвене науке су инструментализоване, постале слушкиње текуће политике.

У таквој ситуацији су на нашим универзитетима ретки били појединци који нису пливали низ воду, прилагођавајући се духу политичке коректности из егзистенцијалних или других ванакадемских разлога. Лукић је био немирног, истраживачког духа (у складу са оним како ће касније дефинисати човекову антрополошку природу – као биће немира), те је међу првима почео теоријски да проблематизује питање односа социологије и марксизма (историјског материјализма), али и да указује на потребу диференцијације и институционализације социологије у систему студија друштвених наука на нашим универзитетима.

Насупрот догматском приступу хистомату, као новој филозофији историје, и метафизици гвоздених закона историје у служби привилегованих актера (партије – авангарда која има мисију/жели да се легитимише да влада у име „диктатуре пролетеријата“), Лукић је сматрао да „историјски материјализам није завршен систем знања која су апсолутно тачна и непромењива“.³

За Лукића, „историјски материјализам је као теорија и метода полазна тачка социологије, али само полазна“.⁴ За разлику од аутора који су догматски тврдили да је социологија а priori буржоаска наука, или пак оних који су сматрали да је историјски материјализам исто што и социологија, Лукић диференцирано и прецизно одређује однос између социологије и историјског материјализма, подвлачећи да је социологија, као једна од наука о друштву, шири појам од историјског материјализма (који је само једна од теорија и метода у плуралистичком теоријском систему социолошких наука), истичући да социологија као наука има шире биће, систем/структуру, која се састоји од предмета, преко теорија, метода/знања, категорија до терминологије, и да се она бави како теоријском проблематизацијом тако и емпиријским истраживањима друштва/друштвених појава. На тај начин Лукић је утврдио пут ка

³ Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1994, стр. 43.

⁴ *Исто*, стр. 42.

утврђивању предметног идентитета и дисциплинарне легитимације, социологије као науке, њеном формирању у посебне студије најпре на Београдском универзитету, а онда и шире, на другим универзитетима.

Ова борба за легитимисање предмета социологије као најопштије науке о друштву и њено диференцирање од сваког облика теоријског и методолошког редуccionизма веома је битна, јер је отворила пут теоријском плурализму, дијалогу различитих школа и оријентација у социологији, који су довели до њеног дисциплинарног осамостаљивања, научног развоја и напретка.

То је била значајна/кључна победа, једнака оној у филозофији око чувене расправе о теорији одраза/израза у гносеологији на познатом Бледском скупу филозофа (1960). После ових полемика догматски дух у интерпретацији односа социологије и марксизма био је у осеци, а социологија је добила право грађанства да се развија као аутономна наука, позив и професија. У овом контексту треба истаћи да је, после формирања прве Катедре за социологију на Правном факултету у Београду (1935), отворена 1959. године прва Студијска група за социологију на Филозофском факултету у Београду, а потом 1971. у Нишу, те касније у Приштини (1973) и Новом Саду (1988).⁵

3. ОБНОВА/РЕХАБИЛИТАЦИЈА СОЦИОЛОШКЕ ТРАДИЦИЈЕ У НАС

После предметног дефинисања и институционалног диференцирања и признавања статуса социологије, као *par excellence* полипарадигматске науке, истраживачи су почели да траже додатне теоријске узоре/творце нових парадигми за њено утемељење и развој. Настала су утркивања и иновације, модернизације наставних планова и програма социологије, формирање система посебних/примењених социологија.

Један број аутора тражио је узор искључиво на Западу и у развијеним социолошким системима (у којима су доминирали структурализам, функционализам, неопозитивизам), те у њима нашао подстицаје за своје стваралаштво, док су други трагали за социолошким наслеђем у домаћој науци и култури, откривајући праизворе и пионире наше социологије у другој половини 19. века или између два рата.

⁵ Види опширније о томе код Милована Митровића, *Југословенска предратна социологија*, ИИЦ ССОС, Београд 1982, и у: *Социологија у Југославији: институционални развој*, ур. Марија Богдановић, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Београд 1990.

Радомир Д. Лукић је један од оних који ће, заједно са Цветком Костићем, Миланом Милутиновићем, Илијом Станојчићем и Владом Рашковићем, покренути посебну библиотеку („Социолошка библиотека“, Савремена школа, Београд), у којој ће се обрађивати и објављивати социолошко наслеђе олично у утемељивачима наше социологије. На том фону објављене су студије претеча/утемељивача наше социологије са хрестоматским избором из њихових дела. Лукић и сâм пише предговоре или посебне чланке о њима: „Вук и наша социологија“; „Синтетички дух Јована Цвијића“; „Сретен Вукосављевић – живот и научно дело“. Ове и друге студије (Цветка Костића, Сретена Вукосављевића, Илије Станојчића, Михаила Ђурића, Радомира Д. Лукића, Аце Тодоровића) откривају корене социолошке традиције у нас: у Вуковој етнокултурологији, у Цвијићевој антропогеографији и геокултури, у Вукосављевићевим истраживањима социологије народног живота.

Ако се овим изворима додају бриљантне студије Слободана Јовановића из историјске и политичке социологије, Ђорђа Тасића из социологије права, или пак Драгољуба Јовановића о селу/сељаштву и задружном покрету; онда је јасно да социологија у Србији није „репа без корена“, те да ствараоци после Другог светског рата нису кренули са „непочин-поља“, већ су имали богато и зрело научно наслеђе на које су се могли ослонити, од којег могу кренути у даља истраживања.

Друго је питање са каквом пажњом су се наши социолози односили према тој традицији и колико су њене потенцијале продуктивно користили у својим истраживањима.

Неспорне су чињенице да је Радомир Д. Лукић увек подсећао на потребу изучавања социолошке традиције у нас и да се процеси традиције/иновације и модернизације морају комплементарно изучавати, а не механички супротстављати. Јер, историја не почиње са нама, нити се завршава. У њој постоји дијалектичко јединство процеса континуитета и дисконтинуитета. У тим процесима традиција није само мртва рука прошлости већ и делатно језгро културе/културне оријентације/социјализације личности и друштвених група. Она, особито у кризним/транзиционим епохама, има снажну улогу – било интегративну, било дезинтегративну.

Наша социологија има своју историју. Она је делом написана, а делом остаје отворена за нова истраживања и реинтерпретације. Лукић нам је с правом међу првима скренуо пажњу на то да ми нисмо усамљени Робинсо-ни, већ да имамо социолошке претке, од којих се може доста научити.

4. ДОПРИНОС РАЗВОЈУ СОЦИОЛОШКИХ УДРУЖЕЊА И АФИРМАЦИЈИ ПОЗИВА/ПРОФЕСИЈЕ У НАС

Радомир Д. Лукић је, поред огромног научног и педагошког капацитета, као „учитељ енергије“ поседовао и снажну организациону способност за практично деловање. Он је сматрао да се социолошки позив и професија могу и морају афирмисати у јавности и добити легитимитет у подели рада. У том циљу, поред професионалних студија из социологије, неопходно је упоредо развити јавни рад на њеном популарисању у нас, као и одбрани и афирмацији интереса нове професије. Заједно са првим нашим социолозима Лукић ће предузети акције за институционално организовање социолога – у форми оснивања Српског социолошког друштва (1954), чији је председник и био, а потом и Југословенског удружења за социологију.

Упоредо са овим обнавља се часописна делатност *Социолошкој њреїле-да*, који је између два рата (1938) основао и уређивао Ђорђе Тасић. Такође, формирају се нови часописи: најпре за филозофију и социологију, а касније за социологију.

Радомир Д. Лукић активно учествује у раду оснивачких скупштина, годишњих конференција и конгреса социолога у нас и у свету. Запажене су његове дебате око кључних тема и на скуповима, као и на другим трибинама и интелектуалним форумима, као што су то: *Циљеви и њланирање друшћивеної развоја, Будућностї села и сељашћива* (1985); *Сеоски дани Среїшена Вукосављевића* (1982); *Друшћивене њромене на селу* (1974); *Расїправе о устћавним њроменама*.

Лукић је, заједно са Мирославом Печујлићем, главни уредник и редактор првог *Социолошкої лексикона* у нас, објављеног 1982. године. За овај лексикон је обрадио више десетина одредница из опште социологије и посебних социологија (само је из области социологије села објавио преко петнаест).

Свим овим и другим облицима професионалне активности Лукић је радио на афирмацији позива и професије социологије у нас. Он је сматрао да се само високим професионализмом/професионализацијом – социологија може пробијати и афирмисати у нашим условима. Зато је посебну пажњу поклањао изградњи методолошке социолошке културе, која би социолозима помогла у изградњи њиховог мајсторства, у професионалној промоцији њихових експертских способности и знања.

Лукић је с правом указивао на неке облике деформације социолошког рада и позива, у форми хиперемпиризма или хипертеоријске оријентације; или пак било да се он дневнополитички инструментализује и идеологизује, било да се „аристократизује“ и отуђује од реалних проблема савременог друштва и своје епохе. Он се залагао за професионално ангажованог социолога,

који би својим истраживањима помогао свом народу да сазна истину о сопственом стању и поправља свој друштвени положај набоље.

5. ЦЕНТРАЛНА НАУЧНА ПОЉА И ОСНОВНЕ ЛИНИЈЕ СТВАРАЛАЧКОГ ДОПРИНОСА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА У РАЗВОЈУ САВРЕМЕНЕ СОЦИОЛОГИЈЕ

Библиографија радова Радомира Д. Лукића несумњиво је импозантна. Када на интернету укуцате његово име, само у електронском каталогу – KoBSON-у – пред вама се отвара панорама са 442 библиографске јединице; од тога скоро стотину студија, монографија и уџбеника. Укратко, суочавамо се са богатим стваралачким опусом овог аутора – полихистора, доајена у бројним областима наших друштвених наука.

За ову прилику, нас занима пре свега допринос професора Лукића на пољу социолошке науке.

Ишчитавајући изнова његове радове (који су за нас студенте социологије била једна од обавезних лектура) и остварујући својеврсну анализу садржаја, да се запазити да се професор Лукић са подједнаком енергијом и „страшћу“ бавио како историјом политичких и социјалних теорија, социолошком традицијом, тако и проблематиком савремених социолошких теорија; питањима општетеоријске систематске социологије и посебних/примењених социологија, као и проблемима методологије научних истраживања у савременој социологији.

Овај сумарни/кратак преглед стваралаштва професора Лукића почињемо, не случајно, освртом на његова истраживања у области историје политичких, правних и социолошких теорија. Управо Лукић је, наследивши професора Ђорђа Тасића, као млад доцент своје прво „ватрено крштење“ имао у овој области научних истраживања.

У студији *Историја политичких и правних теорија* (1964), која је пример уџбеника, једног од најбољих у овој врсти литературе, пружа узор како се излаже историја идеја у континуитету – у контексту дијалектике историје и друштвених промена, тј. са „општим развојем друштва и његове свести (од антике до почетка 18. века)“. Аутор истиче да се овде даје само увод у студије ове материје, са упућивањем на ширу књижевност за изучавање ове проблематике. Аутор, најпре, одређује појам и предмет историје политичких и правних теорија, затим указује на друштвене и културне факторе који утичу на производњу/обликовање политичких, правних и социјалних теорија; и, најзад, даје преглед – тих теорија/доктрина и њихових протагониста кроз друштвено-економске формације, тј. у различитим историјским типовима глобалних друштава.

Моја генерација студената социологије на београдском Филозофском факултету, иако је слушала предавања код професора Вељка Кораћа из историје социолошких теорија (који је одржао курс више из филозофије историје и социјалне филозофије), управо је, поред ишчитавања изворне литературе, за припрему испита користила уџбенике професора Лукића. Мислим да по проблемској организацији материје и начину излагања овај уџбеник ни данас није изгубио ништа на научној и дидактичко-педагошкој вредности.

Лукић се, међутим, није бавио само историјом правних и политичких теорија и социолошком традицијом у нас, већ је писао о развоју савремених социолошких теорија у свету. То најречитије показују његове студије о формализму у социологији (објављене најпре у издању београдске „Просвете“, а потом у загребачкој кући „Напријед“). У њима аутор даје системски преглед развоја формализма као теорије у Европи и Америци, указујући на његове позитивне парадигматске потенцијале (као социолошке теорије и методе), али и слабости. Аутор посебно истиче значај ове теорије за разумевање улоге типолошког метода у изграђивању савремене социологије, исто колико и правних наука (особито за истраживања у области социологије права).

Но, за нашу социологију свакако су најзначајније његове студије *Увод у ојшћу социологију* (1962), *Основи социологије* (1994) и *Социологија морала* (1974). Прве две су из области систематске опште социологије, а трећа из посебне/примењене социологије.

Ако се изузму објављене студије/уџбеници Мирка Косића *Увод у социологију* (1934) и Љубомира Живковића *Наука о друштву* (1958), може се с правом рећи да је Радомир Д. Лукић – објавио први уџбеник у Србији из опште социологије, под називом *Увод у ојшћу социологију* (1962), а Анте Фијаменго (1960) у Загребу.

У Лукићевом уџбенику се, за разлику од хистоматске идолатрије и стигматизације социологије као буржоаске науке, даје објективан научни приступ у разматрању статуса социологије као науке, њеног односа са историјским материјализмом као теоријом и методом, потом се врши одређивање предмета социологије као комплексне „опште уопштавајуће науке“ која утврђује појам људског друштва у смислу целине друштвених појава, законе повезивања свих тих појава у једну целину и законе развоја друштва као целине. Она, дакле, утврђује не само шта је заједничко свим друштвеним појавама него и оно што је заједничко свим људским друштвима како у погледу њиховог састава тако и у погледу њиховог развоја.⁶

⁶ Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1994, стр. 26.

Из оваквог појмовног одређења социологије као науке, у контексту плуралистичког теоријског искуства, Лукић ближе разрађује своју концепцију и структуру уџбеника; мрежу категоријалног апарата са широким упућивањем на социолошку литературу, или, како он воли да истиче: „домаћу и страну књижевност за даље изучавање социологије“.

Лукићева систематизација кључних проблемских поља којима се бави општа теоријска социологија имала је трајну вредност и позитиван утицај на „одлепљивање“ бројних аутора од хистоматске матрице о „базу и надградњи“ и њихово редуковање комплексне историје друштва – на поље класне борбе; на проширивање социолошких видика/хоризоната у нас; на откривање бројних до тада невидљивих поља друштва и друштвености, али и на едуковање нове генерације социолога на ширим теоријским искуствима европске и светске социологије.

Овде подсећамо на структуру првог Лукићевог универзитетског уџбеника: I Појам социологије (1. Природне и друштвене науке; 2. Предмет социологије; 3. Методи социологије); II Историјски развој социологије (1. Настанак социологије; 2. Развој социологије); III Друштво (1. Појам друштва; 2. Друштвена појава; 3. Врсте друштвених појава; 4. Састав друштва; 5. Кретање друштва).

Подвлачећи да социологија, као најопштија уопштавајућа наука о друштву, испитује појам људског друштва и различите типове глобалних друштава, Лукић истиче да се она бави проучавањем статике и динамике глобалних друштава, истражујући опште и посебне законитости прелаза из једне етапе развоја (једног историјског типа друштва) у други.⁷

Лукић је најпре сматрао да је социологија *par excellence* апстрактно теоријска и типолошка наука о најопштијим законитостима глобалних облика / историјских типова развоја људских друштава, те да „проучавање посебних законитости појединих историјских типова не чини предмет социологије већ посебних друштвених наука“.⁸ Такође, у почетку он – рекао бих, под утицај формализма – није био за признавање статуса посебних примењених социологија (јер би оне обухватале предмете посебних друштвених наука). Касније је позитивно еволуирао у погледу одређивања *статуса посебних социологија*, јер оне повезују општу социологију са резултатима емпиријске социолошке праксеологије.

Наиме, социологија није само теоријска већ и емпиријска наука, без чијих би истраживања брзо постала беживотна, схоластичка и мртва.

⁷ Исто, стр. 28.

⁸ Исто.

Из суштинског научног разлога, дакле, Лукић чини коперникански обрт у третману посебних социологија, увиђајући њихов пресудан значај за развој не само опште социологије већ и за афирмацију социологије као науке, позива и професије; кратко речено, за унапређење социолошке праксеологије, јер без тог сталног дијалога теорије и емпирије, које нема без развијене истраживачке праксе посебних социологија, пре или касније би се грана социологије као науке „осушила“ у формализму и схоластици. На фону развијања једног новог односа према посебним социологијама Лукић ће написати студију *Социологија морала* (1975), рекао бих, своје фундаментално дело, којом ће задужити не само нашу него и европску и светску социологију.

У њој се он, полазећи од тезе да је морал „несумњиво битан део сваке цивилизације“, бави појмом и развојем социологије морала, разматра морал – као друштвену појаву, однос морала и друштва, савремене друштвене процесе и будућности морала. У овој студији Лукић истражује структуру и динамику морала као друштвене појаве, кроз историју и у савремености, указујући на унутрашње и спољашње факторе конституисања и мењања моралне свести/морала; на однос типа друштва и облика моралне свести, на место и улогу морала у култури, али и шире у социјалним процесима као фактора културне и социјалне интеграције, као и питањем перспекције морала у контексту савремених друштвених процеса и будућности човечанства.

Професор Лукић сматра да је „*савремена цивилизација у кризи*, и да су сукоби у њој дубоки, те да је једна од њених врло озбиљних болести савременог човечанства – *морална болест*“. У овом контексту, он указује на последице за цивилизацију, за човека и за друштво, које настају као резултат моралне аномије; истражујући у исто време путеве и средства – и шта се може учинити да се помогне савременом човечанству; каква је улога социолошких студија морала и опште социолошке науке у формулисању основних социолошких законитости друштвених промена, на путу хуманизације друштва и еманципације човека. Овим и другим питањима, а пре свега истраживањем могућности изграђивања једне синтетичке социолошке студије о моралу и на основу ње формулисања основних законитости које су везане за улогу моралне свести у друштвеним процесима, професор Лукић је посветио преко 600 страница сериозног текста своје студије.

У широкој лепези научних поља којима се бавио Лукић у својој дугогодишњој универзитетској каријери (од историје и социологије државе и права, социологије политичких партија, социологија цивилизација, социологије самоуправљања, социологије морала, социологије села итд.) ваља рећи да је критички поглед овог социолога био упућен и ка будућности наше цивилизације и човечанства. О томе говоре његова проучавања о променама у 20. веку, најпре објављена у малој монографији *Друштвене промене*

у 20. веку (1957), а затим у његовим *Основима социологије* (1959), у којима, као и у *Социологији морала* (1974), Лукић пише о настанку и развоју процеса уједињавања човечанства (новог света „постнационалних констелација“, о којем такође пише Ј. Хабермас), указујући на противречност овог процеса и на конкретне историјске промене које се збивају у савременом друштву, у лику технолошких, економских, политичких, социјалних и културних преображаја, као и у развоју друштвене свести и развоју личности човека. Могло би се истаћи да *ови* Лукићеви радови представљају пионирски допринос разумевању савремених процеса глобализације.⁹

У њима се социолошки разматрају импликације научно-технолошког прогреса на друштвене промене у савремености и будућности човечанства. Лукић истиче како научно-технолошка револуција постаје „револуција таквог значаја какав није имала ниједна ранија револуција. Први пут данас човечанство заиста остварује скок из царства нужности у царство слободе... На основу ове победе над природом ствара се један нов, слободан човек.“¹⁰ Лукић указује и на амбивалентност овог процеса у савременом свету због структурних неједнакости (класних и регионалних) и подвлачи да се човечанство налази на почетку процеса свог уједињавања, као и да је једнакост предуслов за остваривање човечанства и одржавање мира у свету, остваривањем начела равноправности социјалних шанси свих земаља. О томе он, између осталог, пише: „Човечанство ће са страховитом влашћу над природом какву је стекло, или успети да стекне власт над самим собом или ће пропасти.“¹¹

Лукић сматра како уједињавање човечанства не треба да буде присилни/насилнички процес „одозго“, већ да он мора имати људски лик, истичући значај поштовања људске личности и достојанства без обзира на нацију, расу и веру, односно поштовања једнакости свих људи. Лукић је као хуманиста, можемо рећи, надахнуо и бројне друге светске истраживаче који данас критикују неолиберални концепт насилничког светског поретка (Н. Чомски, Ф. Мајор, С. Лула и други аутори), антиципирајући у шта се може претворити асиметрични облик глобализације, који данас неоимперијално доминира светом и који под фирмом универзализације људских права и слобода врши ново поробљавање, реколонизацију света у име постварене логике профита и предаторске одисеје крупног капитала у савременом свету. Лукић је био сасвим у праву и његову тезу данас афирмишу најбољи умови нашег доба:

⁹ Види опширније о томе у студији Данила Ж. Марковића, *Глобална економија – ирилої социолошком ироучавању глобализације*, Економски факултет, Ниш 2008, стр. 7; као и у чланку Снежане Попић и Уроша Шуваковића, „Академик Радомир Д. Лукић – претеча проучавања глобализације у Србији“, *Теме*, 1 (2014), стр. 377–390.

¹⁰ Радомир Д. Лукић, *Друшћивене иромене у 20. веку*, Рад, Београд 1957, стр. 35.

¹¹ *Истїо*, стр. 36.

Едгар Морен, кроз своју тврдњу „да узроци кризе савременог човечанства леже у чињеници да оно није довољно човечно“; или у ставу Луле да Силве: „нема глобалног мира без глобалне правде“.

* * *

Резимирајући свој реферат о доприносу академика Радомира Д. Лукића утемељењу и развоју савремене српске социологије, могли бисмо с правом истаћи да је он, својим богатим и разноврсним стваралаштвом у нашој науци и култури, дао највећи прилог:

- у борби за осамостаљивање социологије у систему друштвених наука и скидање стигме с ње – да је она *a priori* буржоаска творевина;
- у одређивању/дефинисању предметног идентитета социологије као науке у односу на марксизам/историјски материјализам;
- у афирмисању тезе о значају теоријског плурализма/дијалога за напредовање науке, као и у развијању иновативног категоријалног апарата у савременој социологији;
- у рехабилитацији социолошког наслеђа/националне социолошке традиције и потребе њеног изучавања;
- у социолошком истраживању кључних научних поља у савремености структуре и динамике савременог српског, југословенског и светског друштва (права државе, политичких партија, самоуправљања, морала, села, нације, цивилизације, човечанства), чиме је, својим студијама, дао значајан допринос утемељењу, развоју и афирмацији посебних социологија (социологије државе и права, социологије политике/политичких партија, социологије морала, социологије села, социологије цивилизација/глобализације);
- у организацији рада социолошких удружења Србије и Југославије и афирмацији идентитета позива/професије социолога у савременом друштву;
- најзад, ваља нагласити да је Лукић високо ценио социологију као науку и ангажован позив социолога, потцртавајући како „на развој социологије треба гледати као на развој дела опште друштвене културе“;¹² те како она треба да помогне да се целокупан друштвени развој пажљиво проучава методама и средствима савремене социологије,

¹² Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1994, стр. 390.

како би се помогло правилно усмеравање друштва ка друштву слободних људи, које је идеал социјализма.¹³

Свим овим и другим доприносима савременој науци академик Радомир Д. Лукић несумњиво је одиграо пионирску улогу у борби за утемељење и развој социологије у Србији, али и афирмисао нашу социологију у европским и светским оквирима.

Због богатства/свестраности професора, али и изузетности квалитета и домета његовог стваралаштва/дела педагошки етичког узорног лика родољубља и искреног хуманисте и човекољубља, *Радомир Д. Лукић заслужује да се његово име наиради највишим признањима у нашој земљи*, као и да се предложи да нека од значајних националних просветних и научних институција у Србији поносно добије његово име, у знак сећања на његов лик и дело. С поштовањем можемо изрећи да је припадао плејади најбољих српских умова, дивова наше научне мисли народних будитеља и „учитеља енергије“.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић (ур.) 1990 – *Социологија у Југославији: институционални развој*, ур. Марија Богдановић, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Београд.
- Лукић 1957а – Радомир Д. Лукић, *Увод у социологију*, Савез удружења правника Југославије, Београд.
- Лукић 1957б – Радомир Д. Лукић, *Друштвене промене у 20. веку*, Издавачко предузеће „Рад“, Београд.
- Лукић 1958 – Радомир Д. Лукић, „Један покушај одређења односа историјског материјализма и социологије“, *Југословенски часопис за филозофију и социологију*, 1–2, 78–94.
- Лукић 1961 – Радомир Д. Лукић, „Однос између марксистичке и буржоаске социологије“, *Социологија*, III/2, 23–24.
- Лукић 1969 – Радомир Д. Лукић, *Формализам у социологији*, Просвета, Београд.
- Лукић 1987 – Радомир Д. Лукић, *Формализам у социологији*, Напријед, Загреб.
- Лукић 1994 – Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, Сабрана дела, Том 7, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Марковић 2008 – Данило Ж. Марковић, *Глобална економија – прилози социолошком истраживању глобализације*, Економски факултет, Ниш.
- Митровић 2011 – Љубиша Митровић, „Дојени савремене социологије у Србији“, у: *Геополитика развоја Балкана и савремена социологија*, Прометеј, Нови Сад.
- Митровић 1982 – Милован Митровић, *Југословенска историја социологије*, ИИЦ ССРС, Београд.
- Попић, Шуваковић 2014 – Снежана Попић, Урош Шуваковић, „Академик Радомир Д. Лукић – претеча проучавања глобализације у Србији“, *Теме*, 1, Ниш, 377–390.

¹³ *Истио*.

Ljubiša R. Mitrović*

THE CONTRIBUTION OF RADOMIR D. LUKIĆ TO THE
ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF SOCIOLOGY IN SERBIA

S u m m a r y

Academician Radomir D. Lukić was the prime follower of the great pre-World-War II legally philosophical and politico-sociological school of thought in our country. Judging by his work, his encyclopaedic knowledge and achievements, Lukić was a polyhistor, a doyen and a coryphaeus of legal, sociological and political sciences in Serbia.

In this paper, the author analyzes Radomir Lukić's contribution to the establishment and development of sociology in Serbia. The analysis focuses on Lukić's critical and antidogmatic approach to historical materialism, on his advocacy of theoretical and methodological pluralism in modern sociology and the emancipation of sociology as a science and vocation from ruling ideologies. When laying the foundations of systematic general sociology in Serbia, Lukić created a synthesis of the best theoretical and methodological achievements of Karl Marx, Max Weber and German formalism. By defining sociology as a complex, synthetic science dealing with society and social phenomena, which encompasses numerous theoretical standpoints, methods and techniques of research, Lukić ensured that sociology may avoid the traps of reductionism and be open, in terms of subject, to the challenges of the modern global society.

Lukić was an original thinker both in terms of theoretical problematization and operationalization of the subject of general sociology and in establishing an innovative and modernizing approach to the development of the network of the sociological categorical apparatus and its expanding by including new research areas and linking with new layers of social phenomena and problems of modern society.

Radomir Lukić also made a significant contribution to the development of specific/applied sociological disciplines in Serbia. As an antidogmatist, Lukić made a Copernican revolution in his attitude towards the status of individual sociological disciplines – from denying their distinct character in the system of sociological sciences, to legitimizing their status and identity. In that respect, he made a valuable contribution to the development of modern sociology through the affirmation of the place and role of the sociology of morality, sociology of state and law, sociology of political parties and rural sociology.

The paper analyzes the research achievements and the innovative knowledge capital contained in the most important sociological studies of Academician Radomir Lukić, as well as his engaged approach towards the issues/problems of the development of modern society and of the survival of the Serbian nation.

Key words: science, sociology, sociological disciplines, modern society

---

* Professor Emeritus, Faculty of Philosophy of the University of Niš

СОЦИОЛОГИЈА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА – НАСТАВЉАЧ СТАРЕ И ОСНИВАЧ НОВЕ СРПСКЕ СОЦИОЛОГИЈЕ

МИЛОВАН М. МИТРОВИЋ*

С а ж е т а к. – У овом раду се образлаже теза да је Радомир Д. Лукић главни настављач старе и један од најважнијих оснивача нове српске социологије. Потом се разматрају његови погледи на основна социолошка питања тога времена и указује на њихов историјски и теоријски значај у контексту развоја српске и југословенске социологије у њеној почетној фази. Реч је о три велике групе кључних друштвених питања, око којих се суптилно плете социолошко ткиво Лукићевих разматрања и на њему својствен начин образлажу стварни и измишљени, манифестни и латентни, научни и ненаучни спорови у нашој тадашњој социологији и друштвеној науци уопште. У првом реду је реч о проблемима преображаја нашег традиционалног друштва у неповољним околностима, које, са једне стране, обележавају идеолошки неутралисане класне неједнакости, а са друге стране, правно неуређена држава и замаскирани међунационални односи. То су три групе друштвених проблема који су међусобно онтолошки и историјски повезани, а Лукић је указивао како их није могуће теоријски и методолошки разматрати као одвојена питања, ни у оквирима посебних друштвених наука, а поготово у социологији.

У закључку се истиче да је Лукић, као врстан правник, међу првима код нас препознао неопходност социолошке рефлексije правних норми. Својим социолошким истраживањима, а нарочито својим предавањима на универзитету и јавним трибинама, првим и веома утицајним универзитетским уџбеницима социологије и запаженим радовима на социолошким скуповима он је веома допринио конституисању и афирмисању социологије као науке у српском и југословенском друштву, те се у правом смислу може сматрати једним од најпознатијих и најугледнијих њених оснивача.

Кључне речи: Лукић Радомир, српска социологија, југословенска социологија, социологија права, социологија морала, социологија села, етносоциологија

„Милошевац за мене много значи, био сам две године у Француској на студијама и веома сам патео без Србије и Милошевца. Ово вероватно долази и отуд што сам јако везан управо за своје, српско село. Чини ми се да бих ван Србије заиста умро од туге. То је дубоко у мени, нагонски. Тешко верујем да људи који су одрасли у отаџбини могу икада да буду срећни ван ње,

---

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

па и у најбољим условима. Требало би чувати оно што нас чини Србима и људима нашег завичаја: Мораве, Шумадије. Наш је свет питом, радан, добре нарави. Мислим да смо сувише склони да усвајамо ново, 'модерно', и кад ваља и кад не ваља.“

(Р. Лукић, „Уместо предговора“, у хроници групе аутора *Милошевац у књијама и народним казивањима*, Милошевац 2012)

Радомир Д. Лукић био је један од најугледнијих српских правника у 20. веку и један од најзаслужнијих за конституисање наше савремене социологије. Рођен је 31. августа (13. септембра) 1914. године у селу Милошевцу (код Велике Планае), а умро 31. маја 1999. године у Београду и сахрањен у родном селу. Иронијом судбине, Лукић је дошао на овај свет у претешким временима на почетку Првог светског и великог српског отаџбинског рата, а отишао са њега у данима када су Београд и Србија били изложени најжешћим ударима НАТО-авијације у трећем агресивном насртају великих сила на мали српски народ у 20. веку. И у једном и у другом рату, па и у оном између њих (Другом светском, међунационалном југословенском и српском грађанском рату), који је Лукић преживео као млади доктор права, велике светске силе су кршиле и међународно и природно право, завађале народе и раздијале државе, а са посебном пизмом су убијале Србе и рушиле српску државу – све оно што је њему као мирном човеку, правнику по позиву и хуманом српском интелектуалцу било најсветије.

То животно искуство је оставило дубок траг у његовом личном људском, националном, стручном и интелектуалном карактеру. Критичан према сваком злу и глупости, Лукић ништа није тако мрзео као ратове. Волео је живот и тешко се мирио и са природном смрћу. Ратове је мрзео зато што они доносе неприродну смрт. Више пута сам слушао Лукићев жал за оцем Душаном, којег није упамтио. Његовог оца, старог 18 година, однео је Први светски рат. Због тог жала Лукић је тако љубоморно уз своје име чувао средње слово „Д“. Убрзо после оца, Лукић је изгубио и мајку, која је умрла од туберкулозе. Кад год је касније говорио и писао о тешком животу српске сељанке, осећао се његов жал за прерано изгубљеном мајком. Однеговао га је и подигао деда Лука, по којем је млади Радомир добио и своје ново презиме (старо је било Антонијевић). Деду је истински волео и много поштовао.

Захвални човек Радомир Д. Лукић одужио се и своје првом учитељу, којем је на сеоском гробљу лично подигао споменик, јер га је овај подстицао на учење и даље школовање. Према свом српском народу Лукић је осећао стални дуг и одуживао му се целог свог живота на разне начине: од пркосног студентског појављивања у српској народној ношњи на париској Сорбони, преко сталне бригае за усавршавање правног система у држави, за

подизање високостручних кадрова на многим факултетима широм земље и за неговање српске националне културе, до пионирских настојања да се и у нашој средини конституишу модерне науке, попут социологије. Притом је доследно наглашавао да ново ваља прихватати само ако је боље од онога што баштинимо као своје национално наслеђе, а и тада га обавезно треба прилагодити себи и усагласити са својом најбољом културном традицијом.

Завршио је гимназију у Пожаревцу 1933. године, а Правни факултет у Београду 1937. године, у првом (јунском) року и са просеком оцена 10 (као једини такав студент права између два светска рата). По завршетку редовних студија одлази на последипломско трогодишње усавршавање у Париз, где је, након непуне две године, на Сорбони стекао звање доктора правних наука на основу дисертације *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif* (*Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективної њрава*).

Пошто је докторирао годину дана пре него што је по закону могао да буде биран за доцента, једно време ради у Народној банци. Потом је, на препоруку Ђорђа Тасића, са којим је и током студија највише сарађивао, у својој 27. години изабран за доцента Правног факултета у Београду. Своје приступно предавање „О појму социологије права“ одржао је 18. децембра 1940. године. На основним студијама је предавао Увод у право и Основе социологије, а повремено и неке друге предмете, до 1950. као доцент, потом као ванредни професор, а од 1956. као редовни професор. Повремено је, као посебне курсеве, на основним и последипломским студијама на Правном факултету у Београду или на другим факултетима у земљи држао предавања из области филозофије права, методологије правних и друштвених наука, социологије права, социологије морала, историје правних и политичких теорија, правних и политичких институција, али и неке друге још специјалније курсеве (као нпр. Самоуправно право). Из ових области је одржао и велики број предавања на страним универзитетима (у Греноблу, Паризу, Ници, Келну, Москви, Варшави и другде).

Лукић је 1961. изабран за дописног, а 1970. године за редовног члана Српске академије наука и уметности, у којој је од 1971. до 1977. године био прво секретар, па потпредседник. Био је и члан Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу и Црногорске академије наука и умјетности, као и инострани члан Мађарске и Пољске академије наука. Он је био угледни члан више међународних удружења правника, социолога, правних филозофа и политиколога, а био је и један од иницијатора и оснивача таквих домаћих удружења. Запажени су били многи његови реферати и занимљиве дискусије на међународним и домаћим научним скуповима.

Као члан редакција или издавачких савета Лукић је уређивао стручне часописе (*Анале Правној факултету, Филозофију-Социологију, Социолошки*

йреїлед, *Самоуїравно їраво*) и сарађивао у њима. Покретао је нове едиције („Социолошка библїотека“) и уређивао старе („Каријатиде“), преводио стране угледне ауторе и несекбично потпомагао млађе и перспективне домаће правнике, социологе и политикологе. У САНУ је основао Одбор за село и Групу за филозофију и теорију права, организовао више научних скупова и уредио зборнике поднетих реферата. Као атрактиван предавач, одржао је много јавних предавања на разним стручним и општим трибинама, а као занимљив саговорник био је тражена личност у масовним медијима, у којима се није пречесто појављивао. Лукићево кристално јасно, занимљиво и аргументовано, често духовито и полемички изнето јавно мишљење о законитости и моралу, о традицији и модернизацији, о српском селу и сељацима, о омладини и школама, о српском ћириличком писму и језику или било чему другом – увек је било уважавано, чак и кад је у понечему од других било оспоравано.

Радомир Д. Лукић је био главни настављач старе и један од најважнијих оснивача новије српске социологије. Лукићев допринос развоју савремене српске и југословенске социологије највећи је у њеном организационо-институционалном конституисању. Прво академско упориште српске социологије био је Правни факултет у Београду, на којем је Слободан Јовановић (1869–1958) на докторским студијама држао прва предавања из социологије, а Ђорђе Тасић (1892–1943), основао 1935. године прву Катедру за социологију. Тасић је основао и Друштво за правну филозофију и социологију (које од 1938. до 1941. године делује под именом Друштво за социологију и друштвене науке), а 1938. године приредио је и први социолошки зборник радова *Социолошки йреїлед*. Лукић је био најбољи Тасићев студент и најближи сарадник који ће прихватити социолошки приступ праву, те након Другог светског рата настојати да настави традицију социолошке школе београдских правника. Он је био оснивач и први председник Српског социолошког друштва (1954–1956), које је основано у Београду децембра 1954. године,¹ као прва републичка секција савезног удружења правника, које је, такође у Београду, основано само нешто мало пре – у октобру 1954.

Лукић је први код нас после Другог светског рата (и уопште) започео на Правном факултету у Београду да предаје општу социологију као обавезан наставни предмет, а 1957. је објавио и први социолошки уџбеник у

¹ Управо се ових дана навршава 60 година од оснивања Српског социолошког друштва, али се, као ни у случају многих других не сасвим безначајних годишњица, тим поводом још нико није огласио. Овај научни скуп о Радомиру Д. Лукићу права је прилика да се подсетимо и те годишњице, јер је он и био главни покретач и први председник Српског социолошког друштва (секретар је био Стеван Врачар), које су тада основали правници на Правном факултету у Београду, суорганизатори и овог скупа.

социјалистичкој Југославији.² Својим високим угледом утицао је на то да се социологија касније од самог почетка нађе у редовној и последипломској настави и на другим правним факултетима у земљи (у Новом Саду, Нишу, Крагујевцу, Подгорици, Приштини, Бањалуци). На првој југословенској катедри и студијској групи за социологију, основаној 1959. године на Филозофском факултету у Београду, Лукић као хонорарни професор на почетку предаје Социологију правних и политичких институција.

Лукић је био један од оснивача и потпредседник првог Југословенског удружења за филозофију и социологију, које је основано 9–10. новембра 1956. у Новом Саду и један од уредника новопокренутог часописа *Филозофија-Социологија* (Београд, 1957). Кад је 1960. на Бледу основано засебно Југословенско удружење за социологију (ЈУС), Лукић је био и његов потпредседник (од 1960. до 1963. године). Лукић је био у групи оних који су 1957. сачинили први план научноистраживачког рада Одељења за социологију Института друштвених наука у Београду и започели код нас прва социолошка истраживања. Као истакнути спољни сарадник, Радомир Д. Лукић руководи секцијом за социологију морала у Социолошком институту Србије, који је у Београду 1961. године основан, а 1962. године почео са радом. Ту прилику је искористио да у своја емпиријска социолошка истраживања укључи групу младих сарадника са Правног факултета у Београду, међу којима су били Југослав Станковић, Слободан Бакић, Ксенија Савин, Мирјана Тодоровић, Угљеша Звекић, а повремено и неки други. Приредио је и наш први *Социолошки лексикон* (1982), чији је био покретач и главни редактор (са Мирославом Печујлићем).

У САНУ Лукић припрема издавање необјављених радова Сретена Вукосављевића (1881–1960) и преко Одбора са село први скреће пажњу стручне и шире јавности на проблеме српског села.³ За Лукићеву социологију од посебног значаја су биле две групе питања, на која се освртао у свим приликама и на њих веома доследно одговарао на занимљив, аргументован и себи својствен начин. Прва група питања тиче се његовог односа према српској културној баштини и њеном научном етносоциолошком проучавању, вредновању и очувању онога што је у њој највредније – по чему се Лукић сврстава у најважније настављаче традиционалних друштвених истраживања. У временима када су идеолошки и насилно наметани свеколики радикални „прекиди са прошлошћу“ и промовисана бескомпромисна „класна борба“ Радомир Д. Лукић је тражио, налазио и градио животно важне споне у времену

² Радомир Д. Лукић, *Увод у социологију*, Савез удружења правника Југославије, Београд 1957.

³ Лукићеви радови који се односе на проблеме српског села и сељаштва сабрани су у књизи *Друштво и сељаштво*, Завод за социологију развоја села, Београд 1997, коју је приредио Ђура Стевановић.

и простору, у српском друштву и култури, између људи и народа, села и града, интересно супротстављених друштвених класа и слојева, старих и младих, мушкараца и жена. Увек је луцидно проналазио другима невидљиве добре континуитете и доследно их, макар само дискретно, супротстављао многобројним погрешним дисконтинуитетима. И зато је Радомир Д. Лукић у другој половини 20. века сасвим сигурно био најистакнутији настављач наше традиционалне социологије.

Кад је реч о Лукићевом односу према српској традицији у нашој социологији, слободно се може рећи да без његовог упорног настојања не би биле сачуване танке споне између наше социологије пре и после Другог светског рата, нити би могле да у послератним револуционарним временима оживе дела и аутори које је тадашња марксистичка и каснија постмарксистичка социологија била сасвим потиснула и заборавила. Лукић је био покретач и уредник прве социолошке едиције у послератној Југославији, а прва књига те „Социолошке библиотеке“ била су *Писма са села* Сретена Вукосављевића. Чињеница да су село, социологија села и Вукосављевић добили почасно прво место сведочи о значају наше народне традиције у Лукићевом схватању социологије, не само традиционалне него и оне коју је он сматрао и називао савременом.⁴

То се види и по Лукићевим оценама о значају дела Вука Караџића за социологију и друге друштвене науке кад пише: „Наша етнографија, етнологија, антропогеографија и друге сродне дисциплине, а пре свега наша социологија села, које су дошле после Вука, морале су ићи за њим, и оправдано. Његов здрав утицај је један од чинилаца што ми у тим наукама можемо наћи толико социолошке грађе, која је, на жалост, још и данас остала недовољно искоришћена, а коју, што је још жалосније, многи наши социолози од струке не само да не знају него и не желе да знају, јер је с ‘висине’ сасвим погрешно оцењују мислећи да се социологија било ког народа може градити без везе с његовом историјом и с органским развојем те социологије у његовој сопственој целовитој култури, простим пресађивањем туђих узора у нашу науку. Није чудно онда да отуда потиче шематизам и искривљавање слике живота свога народа.“⁵ Социолози на које се овде мисли подсећају на ону „госпуду“ која не зна језик свога народа, а њиме управља, и не заслужују нимало бољу оцену од оне Вукове, са којом се и Лукић слаже – ако не чине срамоту српској

⁴ Лукић је доследно избегавао дихотомију традиционално–модерно, у којој се оштро супротстављају старо и ново у друштвеном животу људи, употребљавајући термин „савремено“, који у себе укључује и старо и ново, али и све њихове стварне спојеве, преплете, прожимања, разлике, па и сукобљавања.

⁵ Радомир Лукић, „Вук и наша социологија“, у: *Југословенска социологија села*, ур. Радомир Д. Лукић, Одељење друштвених наука САНУ, Београд 1987, стр. 10.

социологији, част јој сигурно не чине нигде. И они високопарно „објашњавају“ оно што нису упознали, што не разумеју или неће да разумеју.⁶

У предговору за напред поменути збирку *Писма са села* (1960) Лукић први после Другог светског рата код нас указује на традиционалне корене савремене српске социологије и значајно и скоро заборављено дело Срете-на Вукосављевића (1881–1960) кад пише: „Сретен Вукосављевић је несумњиво највећи представник наше социологије коју бисмо могли обележити као традиционалну, а која последњих година нагло уступа место новој социологији, коју бисмо могли означити као савремену. Наша традиционална социологија имала је јаке националне корене и у ствари је настала као нужан саставни део националног препорода, буђења националне свести, стварања националне државе – нација која се будила морала је најпре познавати саму себе. Отуд и чврсто ослањање ове социологије на историју, етнологију и етнографију, као и на истраживања више или мање особених облика националног друштвеног живота. Настала с Вуком у доба ослободилачких ратова, чврсто настављена с Цвијићем и његовом великом школом у доба стварања југословенске државе, ова социологија је већ с Богишићем и Цвијићем добила југословенски карактер, прешавши границе српског народа. Слично је било и с хрватском социологијом, чија је средишна личност Антун Радић. Вукосављевић представља истовремено круну и завршетак ове социологије; он је спојио њене основне резултате и дао чврсто склопљено дело, које ће служити као узор тог начина научног рада и мишљења, дело које представља значајну националну вредност.“⁷

Истом приликом Лукић у кратким цртама говори о „атмосфери социологије“ која је између светских ратова владала на Правном факултету у Београду, а била је „диркемовска, првенствено под утицајем шефа младе

⁶ Вук истиче да се „господска“ и „проста класа“ међусобно разликују као „небо и земља“. Он критикује српску господу која је образована, али не зна језик свога народа иако њиме управља. То је, према њему, највећа несрећа за народ и највећа сметња његовом напретку: „Проста класа народа нашега (тј. она класа која у данашње вријеме народ саставља) не уступа ниједноме од пет или шест себи ближњих народа ни у разуму ни у поштењу, нити у каквој другој добродјетељи; а виша класа онаква је као што се отхрањује и у каквом стању живи. Ако простој не чини срамоте, части сувише не чини нигдје. Да је народ наш барем од педесет година амо унапредак имао према себи људи за управу по данашњему времену, он би већ давно био сам свој, и тај му је недостатак и данас највећа сметња и несрећа...“ Вук Ст. Караџић, „Виша класа народа нашега“, у: Вук Ст. Караџић, *Кришцике и њолемике*, Сабрана дела, Књ. 2, Магица српска, СКЗ, Нови Сад, Београд 1969, стр. 167. Новије кризе српског друштва и трагедије српског народа скоро да би се могле дословце објаснити овако како је Вук много раније већ утврдио за своје време, па зато и Лукић високо цени његове погледе на друштво.

⁷ *Писма са села*, стр. 17, у шестој књизи Сабраних дела Срете-на Вукосављевића под насловом *Историја сељачкој друштва*, Службени гласник, Београд 2012.

социолошке школе која се тада рађала, незаборавног професора Ђорђа Тасића⁸. Та социолошка атмосфера је посредно утицала на Вукосављевића, али је непосредно утицала на Лукића, који је био Тасићев асистент. Лукић је сматрао да је Диркемов утицај ишао истим правцем којим и наша социолошка традиција, пошто су се и једно и друго ослањали на историју и етнографију, на проучавање традиционалних установа у неразвијеном глобалном друштву и становништва као основе друштва. Цвијић је код нас испитивао насеља и миграције становништва, а то је и код Диркема битно за познавање морфолошке основе сваког друштва.

На овој првој, традиционалној људској и интелектуалној матрици Радомира Д. Лукића отварала се и друга група питања. То су била за њега и за нашу социологију и правну науку важна научна и стручна питања око односа права и друштва, права и морала, расних врста и грана права, и њиховог стварања и примене у разним временима и приликама. Његови одговори на та питања увек су носили његов лични печат, чак и онда када су се ослањали на најугледније правнике, социологе и филозофе у свету, чије је идеје помно проучавао, добро познавао и верно преносио у нашу савремену правну и социолошку науку. У временима када су се други утркивали у томе ко ће бити „вернији следбеник“ овог или оног „класика марксизма“ или неког „домаћег“ идеолога, Лукић се својски трудио да самостално процењује сва друга мишљења и да тако у идеолошки усковитланим облацима над нашим друштвеним наукама ствара микроклиму у којој се негује и поштује право на сопствено мишљење у научној теорији и право на личне ставове о јавним друштвеним питањима.⁹ По овоме би Радомир Д. Лукић, као традиционално укоренењени и пристојно одгојени српски интелектуалац, могао да буде веома савремен, па и знатно модернији од оних „напредних“ скоројевића међу нашим новокомпонованим либералистима, који не подносе другачије мишљење, чак ни онда када је оно донедавно било њихово.

Напред је наведена његова улога у оснивању првих социолошких удружења у Србији и Југославији, покретању и уређивању првих социолошких часописа и библиотека, првих социолошких института и у њима првих модерних емпиријских социолошких истраживања, прве послератне Катедре за социологију на Правном факултету у Београду и студијске Групе за социологију

⁸ *Истио.*

⁹ У то сам се непосредно и лично уверио када сам на Лукићеву оцену поднео прву верзију свога докторског рада, који је у највећој мери већ био написан под поприличним притиском идеолошких ставова ранијег ментора. На наше разлике у ставовима и оценама појединих идеја и аутора Лукић је, као ментор, реаговао шаљивом опаском: „Нећу тражити да ви прихватите моје мишљење, а надам се да не очекујете да ја прихватим ваше. Ако се око овога сложимо, мислим да рад можете предати и спремати се за његову јавну одбрану.“

на Филозофском факултету у Београду. Он је својим ауторитетом угледног правника упорно крчио пут једној новој и у нашој средини неафирмисаној и недовољно познатој дисциплини каква је била социологија. Иако је себе увек сматрао првенствено правником, својим широким образовањем и смислом да запази вредне идеје и ауторе сâм је веома допринео да се наша интелектуална средина непосредније упозна са немачком формалном социологијом,¹⁰ са схватањима друштва и социологије Макса Вебера, Емила Диркема, Рајта Милса, али и свих оних аутора (Тарда, Парета, Сорокина, Гурвича и других) које је сажето и савесно (без у то време уобичајених идеолошких дисквалификација) приказао у прегледу социолошких теорија у свом првом социолошком уџбенику *Увод у социологију*.¹¹

Овај уџбеник је представљао незаобилазно социолошко штиво на свим нашим правним факултетима неколико деценија, те је разумљиво што је утицао на многе генерације правника, социолога и политиколога, и тако афирмисао социологију као науку и нови студијски предмет у универзитетској настави. То је био први уџбеник социологије у социјалистичкој Југославији који се појавио у време општеобавезног и свеprisутног историјског материјализма као тзв. марксистичке социологије, у којем се излажу и друге идеје и теорије савремене социологије на стручно коректан начин и без идеолошке искључивости. Тим поводом Лукић је изазвао критичаре и међу старим догматским марксистима (Илија Косановић)¹² и међу новим марксистима, каснијим „пракисовцима“ (Вељко Кораћ), који су, свако из својих разлога, за њега тврдили да није марксиста.¹³ У том времену то је била идеолошки опасна дисквалификација, али се Лукић од ње вешто одбранио. Вештина и значај његове одбране огледала се у томе што је он, уместо себе, одбранио

¹⁰ Радомир Д. Лукић, *Формализам у социологији*, Просвета, Београд 1969.

¹¹ Радомир Д. Лукић, *Увод у социологију*, Савез удружења правника Југославије, Београд 1957. Овај уџбеник је касније допуњен ширим прегледом социолошких теорија и проблема, и под насловом *Основи социологије* имао двадесетак издања.

¹² Види Радомир Д. Лукић, „Један покушај одређивања односа историјског материјализма и социологије“, *Филозофија-Социологија*, 1–2 (1958), стр. 78–94.

¹³ Приговоре да није „прави марксиста“ Лукић је добијао и од појединих колега са свог матичног, Правног факултета (од Драгослава Јанковића и још неких). Једном приликом ми је рекао да је на њих одговорио тако што је оним колегама који су га критиковали предложио да одреде рок за ишчитавање дела класика марксизма-лењинизма и термин јавног сучељавања и провере ко боље познаје њихове ставове, после чега су престали да му стављају такве замерке. Питао сам га није ли због тога, у свом стилу, хтео да се наруга вулгарном марксизму и онда када је у свом уџбенику социологије у „основу друштва“, поред „материјалне производње“ укључио и „производњу људи“. Одговорио ми је двосмисленим осмехом. Сложили смо се у томе да је демографска репродукција базични друштвени процес, па, пошто Лукић није волео стране термине, а вулгарни марксисте не разликују нијансе, он је употребио речи које би и они могли да схвате.

социологију од догматског марксизма (у полемици са Косановићем), док је у полемици са Кораћем већ тада луцидно назначио неке „пукотине“ и у тзв. хуманистичком марксизму.¹⁴

У сваком случају, Радомир Д. Лукић се први у нашим академским круговима јасно, гласно и аргументовано заложиио за теоријски плурализам у социологији кад је доказао да социологија не може бити наука ако се сведе само на једну теорију, па макар она била и „најтачнија“ (како се самоприказивао „историјски материјализам као марксистичка социологија“). На сличан начин, елегантно и луцидно, Лукић је приступао и другим „лажним проблемима“ југословенске социологије, као што су била питања да ли је наше друштво „класно“ или „слојевито“, да ли у њему има или нема експлоатације, шта је историјски и структурно важније – „класно“ или „национално“, да ли је тзв. друштвена својина „својина“ или „несвојина“, да ли се међусобно искључују „држава“ и „самоуправљање“, „план“ и „тржиште“ итд.

Он је обично смиривао идеолошке спорове међу социолозима, тражећи од њих да прецизно дефинишу појмове (предмет спора), да јасно изложе аргументе и да толеришу друга становишта. Сâм није дозвољавао да и њега обузме идеолошко слепило, па да не види „очигледну експлоатацију и у социјализму“, политичку манипулацију и са „класним“ и са „националним“, изигравање народне самоуправе кроз социјалистичко самоуправљање, штете због односа према друштвеној својини као према „Алајбеговој слами“, неправедан уставни положај Србије по уставу из 1974. године, ароганцију једнопартијске власти.

Лукић је на себи својствен начин то што види и зна успевао јавно и да каже, а да притом не изазове велике потресе ни у академској средини, ни у стручним удружењима, па ни у владајућим политичким структурама, у којима је било много људи који су га поштовали и кад нису делили његове ставове. Прилике да јавно говори и начин на који ће изразити своје мишљење сâм је пажљиво бирао. Вођен традиционалним народним геслом „иди мудро, не погини лудо“, Лукић није започињао битке за које је унапред знао да су изгубљене, нити је био склон да се укључује у битке које су други започињали. Не једном ме је уверавао у то да „не може шџт са рогатим“, поготово ако није од њега паметнији или бар лукавији.

Није имао никаквих илузија о репресивном карактеру комунистичке идеологије и на њу ослоњеног револуционарног режима, па је зато на

¹⁴ У том погледу занимљива је била полемика између Вељка Кораћа и Радомира Лукића, започета Кораћевом критиком Лукићевог уџбеника социологије, а настављена Лукићевим одговором на критику и његовом каснијом критиком Кораћеве књиге *Маркс и савремена социологија*.

себи својствен начин избегавао отворене сукобе са владајућим политичким структурама. Правећи понеки компромис у небитним стварима, он је себи прибављао могућност да на заобилазан начин јавно проговори о суштини, те тако релативизује идеолошке налоге и отклони грубе политичке притиске. У таквим случајевима обично би прибегавао методологизовању спорних питања, указивању на непрецизну употребу термина, на оправдане теоријске разлике, на недостатак ваљаних емпиријских истраживања дотичног проблема, на своју тобожњу необавештеност. Чини се да је томе (бар донекле) латентно служила и његова склоност да у име науке којом се бави (како правне теорије, а поготово социологије) исплете веома густу мрежу појмовних апстракција, која је одбијала и нервирала ондашње идеолошке хигијеничаре, а њему самом представљала згодан заклон на брисаном простору отворених политичких спорова. Они који су имали духа и воље могли су да дешифрују његове формалистичке апстракције и да иза њих распознају скривену феноменологију стварних друштвених процеса и односа, а они други, који су политички камуфлирали истину о друштву, нису се усуђивали да размрсују мрежу Лукићевих апстракција и радије су одустајали и остављали га на миру.

Рецимо, на схоластички интонирани, а политички мотивисани спорове међу нашим социолозима око питања да ли у социјалистичком друштву постоје или не постоје класе, Лукић је одговорио тако што је предложио да се теоријски и језички јасно дефинише термин „класа“ и алтернативни термин „слој“, да се и један и други прецизно операционализују и да се емпиријским истраживањем утврди да ли у социјализму постоје „класе“ (или „слојеви“) који су сами експлоатисани или експлоатишу друге, те да се тек на основу искуствено утврђених чињеница одговори на питање да ли у социјализму постоје или не постоје класе. Социолози апологете су тврдили да је социјализам укинуо класе и експлоатацију, социолози критичари су тврдили да је социјализам и даље класно друштво и да они који владају нису испунили своја револуционарна обећања. Лукићу су и једни и други личили на она „два јарца на брвини“ из познате басне, те да њихово јавно и оштро сударање не доноси ништа добро за социологију као науку, која ће, заједно са истином коју би могла да утврди, пасти у воду, без обзира на то ко буде јачи у том сударању, па можда и остане на брвини пошто обори свога противника. Лукић је зато у свим јавним споровима који су имали отворени или латентни политички мотив, као и у схоластичким питањима која се у социологији још увек постављају као она „лажна питања социологије 19. века“ (како их је назвао Жорж Гурвич), по правилу предлагао трећи пут, средње решење, синтетички социолошки приступ, емпиријско истраживање и томе слично. Слободно би се могло рећи да су скоро увек таква Лукићева решења апстрактно

или конкретно постављених дилема била не само практички мудра, него су и за социологију, теоријско-методолошки гледано, била хеуристички плодна.

Лукић се на сличан начин односио (поред „класног питања“, које је за комунисте и марксисте вазда било најважније друштвено и политичко питање) и према тзв. националном и сељачком питању – која је требало „дефинитивно да реши“ револуционарни социјалистички режим. Никад се није могао сложити са пројектом комунистичког решавања сељачког питања револуционарним укидањем сељаштва, те га је на све могуће начине доводио у питање, стално указујући на значај села, сељака и пољопривреде за српско друштво – па макар колико оно хтело да буде „модерно“ и социјалистичко.

Национално питање је било политички најопасније проблематизовати, па му је Лукић прилазио обазривије. Добро је видео куда води политика стварања нових нација (Македонаца, Црногораца, Муслимана) у социјалистичкој Југославији, али је баш због тога знао колико је опасно у титоистичком режиму отворати то питање.¹⁵ Кад је позван на скуп који је 1978. године организовао Марксистички центар ЦК СК Србије на тему „Неки методолошко-теоријски проблеми у изучавању настанка и развитка српске нације“, учествовао је са радом под насловом „Настанак и развитак српске нације са социолошког гледишта“. За разлику од свих других учесника, иступио је са тезом којом се оспорава класично марксистичко схватање како капиталистичко тржиште пресудно утиче на то да један етнос од народа постане нација. Лукић пише како је „за Србе заиста тешко да се каже да су им нацију донели капитализам и буржоазија у XX веку, јер нема ниједног одлучујућег чиниоца ни тренутка кад би се у том континуираном процесу могло рећи да је до њега постојао само народ, а да је од њега настала нација“.¹⁶

Социолошко-историјским аргументима Лукић образлаже свој став да долазак капитализма (па ни социјализма) ништа није суштински променио због чега би Срби пре тога били народ, а после били нација, те му изгледа да су то само „два имена за исту ствар“. Пошто је ово Лукићево схватање

¹⁵ Кад сам се први пут са Лукићем срео и боље упознао средином седамдесетих (приликом израде свог доктората), чуо сам од њега мудру опомену, које сам се касније често присећао: „Сви марксисти данас углас вичу како је ‘класно’ важније него ‘национално’, а ја молим Бога да ви млађи не осетите на својој кожи снагу националног у Југославији.“ У једном од наших последњих разговора (средином деведесетих) рекао ми је: „Бојим се за Србе и за Србију. Овај се наш [вођа, С. Милошевић – М. М.] нешто много исприсио, а ови [Американци – М. М.] не знају за Бога. А Косово? На Косову Срби греше откако су га ослободили од Турака. Бојим се да је Косово за Србе одавно изгубљено, само што то овом једном народу они који њим владају неће и не смеју да кажу.“

¹⁶ Радомир Д. Лукић, „Настанак и развитак српске нације са социолошког гледишта“, у: *Посианак и развој српске нације*, ур. Душан Јањић, Мирко Мирковић, Народна књига, Марксистички центар ЦК СК Србије, Београд 1979, стр. 79.

посредно оспоравало неприкосновено марксистичко схватање односа народа и нације, које је Едвард Кардељ преузео од Стаљина и наметнуо као неприкосновену догму, по мустри словеначког националног питања, оно је у дискусији која је уследила изазвало више критичара којима је он одговорио у својој дискусији, која је у наведеном зборнику објављена под насловом „Питања о разлици народа и нације“.¹⁷

Ово Лукићево схватање посредно афирмише у то време политички шкакљиве тезе да су Срби стари и национално зрео народ (за разлику од новокомпонованих нација), те да су и Срби који живе ван Србије у националном погледу исто што и Срби у Србији. За све што би било више од овога Лукић није био спреман – између осталог, и зато што је добро знао са ким и са чим има посла.¹⁸

Лукић је, као врстан правник, међу првима код нас учео неопходност социолошке рефлексије правних норми. У свом чланку „Социолошки појам права“ Лукић истиче да је право друштвена појава (као скуп повезаних друштвених процеса и односа) и кад настаје, и кад постоји (друштвена егзистенција права), и кад се примењује, те каже: „Тако се може закључити да се право као друштвена појава састоји из свих деловања људи која су повезана правним нормама, одн. скупом норми које чине једно позитивно право.“¹⁹ Он „под правом разуме само државно право, које је строго формализовано“, јер мисли да је тако лакше тачно одредити које се норме могу сматрати правним.

Кад се говори о тзв. друштвеном праву, као праву у ширем смислу, његове норме се морају разликовати од норми државног права. Иако је сматрао да су стварање и примена права друштвене појаве (као друштвени процеси) које проучава правна наука (па и социологија права), Лукић закључује: „Међутим, стварање права ипак не може да се сматра елементом права у социолошком смислу, исто као ни деловање права. То су појаве ван права, иако везане с њим.“²⁰ Унутар социолошког појма права од друштвених појава које су повезане са правом, „једино (се) примена права може сматрати елементом социолошког појма права“.²¹ Лукић мисли да се социолошки појам права не

---

¹⁷ Радомир Д. Лукић, „Питања о разлици народа и нације“, у: *Постанак и развој српске нације*, ур. Душан Јањић, Мирко Мирковић, Народна књига, Марксистички центар ЦК СК Србије, Београд 1979, стр. 235–241.

¹⁸ Сасвим је сигурно да му је на уму морао бити случај млађег (и храбријег) колеге Михаила Ђурића, који је због отворенијег изношења својих ставова о српском националном питању недавно пре тога био одстрањен са Правног факултета и доспео у режимски затвор.

¹⁹ Радомир Д. Лукић, „Социолошки појам права“, у: *Зборник радова посвећен двадесетогодишњици Правног факултета*, ур. Милијан Поповић, Нови Сад 1979, стр. 22.

²⁰ *Исто*, стр. 23.

²¹ *Исто*, стр. 22.

супротставља нормативном појму права, већ се само од њега разликује као један његов посебан аспект.

Он заправо пледира за *синџијички* појам права, до којег се најуспешније долази „полазећи од права као духовне, нормативне појаве, која има своје социолошке, психолошке, вредносне, логичко-семантичке и можда друге стране (аспекте)“.²² Ако се зна да психичка, вредносна, логичко-семантичка „и можда друге стране“ права обично имају друштвени карактер, те су као друштвене појаве предмет социолошког проучавања, јасно је што се Радомир Лукић, као правник који је у својој теорији права тежио синтетичком појму права, одмах на почетку своје научне и академске каријере окренуо социологији уопште и социологији права посебно. О томе непосредно сведочи чињеница да се за своје приступно предавање приликом избора за доцента Правног факултета у Београду определио да говори о појму социологије права.²³

За њега је социологија права „нова грана једне нове науке – социологије“, чији предмет конституише њен социолошки метод. „Социологија права не проучава мртви законски текст, него живо друштвено право; иза текста, она испитује његове друштвене елементе: друштвену групу која је тај закон хтела, за који се борила, чије интересе и жеље он има да штити, – друштвену потребу, која је тај закон изазвала – утицај на друштво који је тај закон извршио итд.“²⁴ То, према Лукићевом мишљењу, значи да социологија права као наука „испитује постанак, дејство и структуру права с друштвеног становишта“.²⁵

У погледу односа правне науке и социологије права он је прилично јасан: „с једне стране независна правна наука [правна догматика – прим. М. М.], с друге социологија права, и најзад њихово везивање преко употребе социолошке методе у правним наукама“.²⁶ За Лукића социолошки метод има конститутивни значај за сваку социологију, па и за социологију права. Зато се и залагао за емпиријска истраживања, јер се тако социолошким методом најуспешније отклања нормативистичка догматика у проучавању права.²⁷

²² *Истио*, стр. 23.

²³ Радомир Д. Лукић, „О појму социологије права“, *Архив за правне и друштвене науке*, 31 (1941) 3, стр. 175–203. Чланак је приступно предавање, одржано 18. децембра 1940. године.

²⁴ *Истио*, стр. 179.

²⁵ *Истио*, стр. 180.

²⁶ *Истио*, стр. 191.

²⁷ На академском скупу о научном делу Радомира Д. Лукића који је Правни факултет у Новом Саду организовао поводом објављивања његове књиге *Филозофија права*, неко од учесника је упитао цењеног професора како објашњава то што је он написао књиге за општу социологију и социологију морала, па и за филозофију права, а није за социологију права, за коју се толико залагао. Он је, у свом полушаливом стилу, одговорио:

Социологија морала (1974) представља Лукићево синтетичко социолошко дело о нормативним друштвеним и културним обрасцима уопште, а посебно о моралу. Он сам за своје дело каже да није целовита и синтетичка социолошка *теорија* морала, него само „једна синтетичка социолошка *теорија* о моралу“.²⁸ А заправо је реч о систематском разматрању морала као друштвене појаве кроз призму апстрактних категорија опште социологије и у синтетичко-аналитичком пољу које се налази негде између дескриптивне етике, социологије културе (нормативних културних образаца), етнологије и културне антропологије. *Социологија морала* има апстрактну и формалистичку појмовну апаратуру, коју би вероватно имала и евентуална социологија права, да је Лукић којим случајем одлучио да је напише, с тим што би структура поглавља била прилагођена другачијем синтетичко-аналитичком социолошком пољу, које би се налазило негде између правне догматике, правне филозофије и правне политике. Књигом *Социологија морала* Лукић је своју социолошку теорију права у извесном смислу допунио социолошком теоријом морала и показао како је замишљао примену формалистичког категоријалног апарата опште социологије на синтетичко-аналитичком пољу неке посебне врсте друштвених појава.

Закључујући овај осврт на доприносе Радомира Д. Лукића нашој социологији, у првом реду ваља истаћи да је он, као врстан правник, међу првима код нас увидео неопходност социолошке рефлексije правних норми. Својим социолошким теоријским (па и емпиријским) истраживањима, а нарочито својим предавањима на универзитету и јавним трибинама, првим и веома утицајним универзитетским уџбеником социологије и запаженим наступима на социолошким скуповима он је веома допринио конституисању и афирмисању социологије као науке у српском и југословенском друштву, те се у правом смислу може сматрати једним од најпознатијих и најугледнијих њених оснивача.

„Појма немам, никад о томе нисам размишљао.“ Пошто сам учествовао у дискусији, питао сам професора, такође полушалајиво, слаже ли се с тим да му ја „помогнем“ да одговори. После његове дозволе изнео сам мишљење да је њему као правнику који у правној науци мисли социолошки и примењује социолошки метод била потребна општа социологија и њен метод, а не социологија права – јер је његова теорија права већ била социолошка, а не догматско-нормативистичка. Одговорио је: „Слажем се с изнетим мишљењем и вероватно зато нисам имао потребе да напишем уџбеник социологије права.“ Из истог разлога је, највероватније, Лукић својевремено на Правном факултету у Београду, поред Теорије права, и предавао Основе опште социологије, а не Социологију права – на чему се данас инсистира. Он је мислио да правницима треба социологија и социолошки метод, а социолозима познавање правних теорија и знање о праву – што би било корисно и за једне и за друге.

²⁸ Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, Научна књига, Београд ²1982, стр. XII.

Са данашње дистанце сагледано, целокупно социолошко дело Радомира Д. Лукића припада социологији друге половине 20. века и у том смислу је већ постало део њене најбоље традиције. Као такво, оно је попримило фини и унеколико класичну патину, али носи белеге (па и неке ожилке) једног прошлог времена и његових прилика и неприлика. У неком другом поводу и подробнијем критичком приказу могло би се наћи попримично места која сведоче о тим (не)приликама и њиховим ожилцима видљивим у оним Лукићевим радовима који се дотичу идеолошки осетљивих тема у нашим српским „вуненим временима“. А у таквим временима (која није сам бирао) Лукић је часно проживео читав свој људски век, марљиво стварао вредна научна дела, стрпљиво градио своју академску каријеру и несебично помагао стручну афирмацију својих млађих сарадника. За све то му је требало више мудрости него храбрости, много добре воље без мрзовоље, позитивне стваралачке и радне енергије без негативне ситничавости и разарачке јарости. А пошто му није недостајало то што му је требало, успео је да иза себе остави и часно име и вредно научно дело и достојне наследнике.

ЛИТЕРАТУРА

- Вук 1969 – Вук Ст. Караџић, „Виша класа народа нашега“, у: Вук Ст. Караџић, *Критике и њолемике*, Сабрана дела, Књ. 2, Матица српска, СКЗ, Нови Сад, Београд.
- Вукосављевић 2012 – Сретен В. Вукосављевић, *Историја сељачког друштва. Писма са села. Политички и друшћ сјиси*, Сабрана дела, Књ. VI, Службени гласник, Београд.
- Лукић 1941 – Радомир Д. Лукић, „О појму социологије права“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 31/3, 175–203.
- Лукић 1957 – Радомир Д. Лукић, *Увод у социологију*, Савез удружења правника Југославије, Београд.
- Лукић 1958 – Радомир Д. Лукић, „Један покушај одређивања односа историјског материјализма и социологије“, *Филозофија-Социологија*, 1–2, 78–94.
- Лукић 1969 – Радомир Д. Лукић, *Формализам у социологији*, Просвета, Београд.
- Лукић ¹1974/²1982 – Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1979а – Радомир Д. Лукић, „Настанак и развитак српске нације са социолошког гледишта“, у: *Посћанак и развој срћске нације*, ур. Душан Јањић, Мирко Мирковић, Народна књига, Марксистички центар ЦК СК Србије, Београд, 73–83.
- Лукић 1979б – Радомир Д. Лукић, „Питања о разлици народа и нације“, у: *Посћанак и развој срћске нације*, ур. Душан Јањић, Мирко Мирковић, Народна књига, Марксистички центар ЦК СК Србије, Београд, стр. 235–241.
- Лукић 1979в – Радомир Д. Лукић, „Социолошки појам права“, у: *Зборник радова њосвећен двадесетјојодишњици Правној факулћетна*, ур. Милијан Поповић, Нови Сад, 17–24.
- Лукић 1987 – Радомир Лукић, „Вук и наша социологија“, у: *Јујословенска социологија села*, ур. Радомир Д. Лукић, Одељење друштвених наука САНУ, Београд, 7–17.
- Лукић 1997 – Др Радомир Д. Лукић, *Друшћиво и сељашћиво*, Завод за социологију развоја села, Београд.

Milovan M. Mitrović*

THE SOCIOLOGY OF RADOMIR D. LUKIĆ
– AN ADEPT OF THE OLD AND THE FOUNDER
OF THE NEW SERBIAN SOCIOLOGY

S u m m a r y

In this essay, it is argued that Radomir D. Lukić was the chief adept of the old and one of the most important founders of the new Serbian sociology. It furthermore discusses his views on fundamental sociological issues of the time and highlights their historical and theoretical significance in the context of Serbian and Yugoslav sociology in its initial phases. There are three major groups of key social issues around which the fabric of Lukić's sociological ideas is subtly woven and the actual and invented, manifest and latent, scientific and non-scientific disputes in the Serbian sociology and social science of the time. They include primarily issues related to the transformation of the traditional rural society under unfavourable circumstances, marked by ideologically neutralized class differences, a legally disorganized state and disguised inter-ethnic issues. These are the three groups of social problems that are mutually associated both ontologically and historically. Lukić sought to demonstrate that it was not possible to analyze them theoretically and methodologically as separate issues, not even within the framework of specialized social sciences, especially not in sociology.

In conclusion, the author points out that Lukić, as an accomplished jurist, was among those who first recognized the necessity of sociological reflection of legal norms. His sociological research, and particularly his university lectures and public discussions, as well as the first and the most influential university sociology textbooks and outstanding communications at conferences on sociology, greatly contributed to the formation and promotion of sociology as a science in Serbian and Yugoslav society. Therefore, he is rightly considered as one of the best known and the most respected of its founders.

Key words: Radomir Lukić, Serbian sociology, Yugoslav sociology, sociology of law, sociology of morality, rural sociology, ethnosociology

---

* Full Professor at the Faculty of Law of the University of Belgrade

ДОПРИНОС РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА ПОЛИТИЧКОЈ СОЦИОЛОГИЈИ

ВУКАШИН ПАВЛОВИЋ*

С а ж е т а к. – Главни циљ овог текста је да покаже велики допринос професора Радомира Д. Лукића развоју политичке социологије, као и политичких наука у целини, у савременој Србији. У том смислу аутор анализира неке од најзначајнијих референтних идеја у теоријском делу професора Лукића, а пре свега у књигама *Политичка теорија државе* и *Политичке странке*. Аутор се слаже са два главна Лукићева закључка: прво, да је држава превасходно политичка организација; и друго, да су и држава и право главна средства политике да постигне одређене циљеве и задовољи неке интересе. Лукић тиме не подржава арбитрарну преминацију политике над државом и правом, већ је заинтересован за кључно питање зашто су држава и право такви какви јесу. Због тога је социологија државе, повезана са социологијом права, у језгру његовог доприноса политичкој социологији.

Кључне речи: политичка социологија, социологија државе, социологија права, политичка теорија државе, политичке странке, друштвени сукоби, интереси

Академик Радомир Д. Лукић био је један од наших најшире образованих и најугледнијих правника, који је својим делима обележио другу половину 20. века. Настављајући славну традицију београдске правне школе из периода између два светска рата, коју обележавају корифеји наше правне мисли, попут Слободана Јовановића, Живојина Перића, Томе Живановића, а нарочито Ђорђа Тасића, који му је био истински учитељ и највећи узор, Радомир Д. Лукић је дао драгоцен допринос утемељењу многих научних дисциплина како у оквиру правне теорије, тако и у области социологије и политичких наука.

У богатом теоријском делу академика Радомира Д. Лукића две његове књиге на непосредан начин припадају политичкој социологији. То су *Политичка теорија државе* (прво издање 1962) и *Политичке странке* (прво издање 1966). За политичку теорију и политичке науке у целини велики допринос представља и његова књига *Историја политичких и правних теорија, I* (прво издање 1956, проширено издање 1995, као девети том сабраних дела).

---

* Професор емеритус на Факултету политичких наука Универзитета у Београду

Велики значај за социологију, а тиме и за све друштвене науке, укључујући и политичке, па посредно и за политичку социологију, имају његова дела *Основи социологије* (прво издање 1959), *Социологија морала* (прво издање 1974), а у извесној мери и *Систем филозофије њрава* (прво издање 1992).

ФИЛОЗОФСКО УТЕМЕЉЕЊЕ ПРАВНИХ И ПОЛИТИЧКИХ ТЕОРИЈА

За професора Лукића важи исто оно што је он сâм написао оцењујући теоријски рад и допринос Ђорђа Тасића: „Без солидне филозофске подлоге није могућан никакав озбиљан рад на друштвеним наукама.“¹ Само, за разлику од Тасића, који је, према Лукићевим речима, пошао од опште филозофије, да би се преко правне филозофије и социологије права, при крају свог богатог живота, заинтересовао за општу социологију, код Лукића је, бар формално гледано, пут био обратан. Он је започео научни рад докторском дисертацијом *Обавезујућа снаја њравне норме и њроблем објективної њрава* (прво издање на француском 1939. у Паризу), да би преко теорије државе и права, историје политичких и правних теорија, основа социологије, социологије морала, политичке теорије државе дошао до филозофије и филозофије права.

У свом последњем, капиталном делу *Систем филозофије њрава* Лукић наводи, међу осталима, и један лични разлог за настанак овог списка, јер, како признаје, „њим тек излаже коначно решење извесних питања, а посебно питање објективног права, које је поставио, а непотпуно решио још у својој докторској расправи“.²

Претходно сам нагласио да је реч само о формално обратном теоријском развојном луку, јер ми се чини да би било тешко, ако не и немогуће, написати дела од капиталног значаја за многе дисциплине друштвених наука без широког филозофског образовања и „без солидне филозофске подлоге“, да опет употребим речи самог Лукића упућене Тасићу. Ту солидну филозофску основу несумњиво је поседовао и професор Лукић током читавог времена свог изузетно плодног теоријско-академског рада. У прилог овој тврдњи иде и чињеница да се Лукић изузетно рано, још у току рада на докторској тези, суочио с питањима филозофије права. То најбоље потврђује његова

¹ Радомир Д. Лукић, „Ђорђе Тасић“, уводни текст за зборник: Ђорђе Тасић, *Избор расјрава и чланака из њеорије њрава*, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, Из теорије права, Књ. 6, припремио академик Радомир Лукић, Београд 1984, стр. 3.

² Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 16.

прва уводна реченица из докторске тезе да је „сукоб између позитивног и објективног права један од најтежих проблема правне науке и филозофије“.³

Књига *Систем филозофије њрава* привукла је значајну пажњу академске јавности и изазвала полемику, у којој је, поред многобројних похвала, аутору упућен и знатан број примедба. Оцене су се кретале у широком распону од оцене да је то „покушај једнога енциклопедијског нацрта система филозофије“ (Миленко Перовић), преко похвала да је то његово „животно дело“ (Стеван Врачар, Божидар Марковић), до замерке која његову филозофију назива „наивном, нерелевантном онтологијом“ (Ђорђе Павићевић).⁴ Полемички карактер те расправе можда најбоље илуструје оцена Данила Басте, који, осим многих критичких примедба и озбиљних упита, истиче да се Лукић овом својом књигом „открива и као снажан филозофски дух“.⁵

У односу на расправу која се водила пре две деценије, из данашње перспективе може да се укаже на једну неоспорну, а тада у извесној мери занемарену чињеницу. Истраживања професора Лукића најпре на докторској тези, а затим његов рад на *Теорији државе и њрава* (прво издање књиге *I Увод и теорија државе*, из 1953, и књиге *II Теорија њрава*, 1954), а у још већој мери писање књиге *Историја политичких и њравних теорија*, захтевали су свестране увиде у широко филозофско наслеђе.

У делу *Теорија државе*, као првој књизи двотомног дела *Теорија државе и њрава*, истина, доминира схватање државе са становишта тада владајуће школе у друштвеној науци у социјализму, познате као историјски материјализам. За разлику од ње, књига *Историја политичких и њравних теорија* представља успешан покушај енциклопедијског и, у односу на тада владајућу идеологију, врло неутралног и аутономног увида у област развоја најзначајнијих филозофских и теоријских идеја о политици. То је дисциплина која се на факултетима политичких наука у свету најчешће предаје под називом Историја политичких теорија (или доктрина), а која се у великој мери ослања на најзначајније ауторе и дела из политичке филозофије и филозофије уопште. Од античких времена па до наших дана нема значајнијег филозофа који се није, макар и узгредно, бавио политичком филозофијом и промишљао политику.

---

³ Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја њравне норме и њроблем објективног њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 264.

⁴ Види о томе: *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, 95 (1993), као и Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја њравне норме и њроблем објективног њрава*, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 72–80.

⁵ Данило Н. Баста, „Монистички тријализам и објективно право“, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, 95 (1993), стр. 182.

ЛУКИЋЕВО ЗАЛАГАЊЕ ЗА ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ

У књизи *Основи социологије* Лукић изричито каже да је изучавање политике „предмет посебне науке – тзв. науке о *полици*, односно *политичке науке*, чији је најважнији део свакако наука о држави, тој превасходно политичкој организацији“.⁶ И не само то. Професор Лукић оспорава распрострањену заблуду у односу на политичку науку, нарочито у нашој академској заједници тога доба, подсећајући да је „ова наука једна од најстаријих друштвених наука, јер је политика предмет који је веома рано почео да занима људско научно мишљење, с обзиром на њен велики значај за развој и благостање друштва“.⁷

Лукићево залагање за развој политичких наука код нас започело је раних педесетих година 20. века. Занимљиво је да су први запажени резултати научника који су се код нас бавили политичким наукама испољени на међународном плану. Међународно удружење за политичке науке (International Political Science Association, скраћено IPSA) формирано је под покровитељством Унеска 1949. године.

Свој први конгрес IPSA је одржала у Цириху 1950. године, а представници политичких наука из Југославије од почетка учествују у раду овог међународног удружења (на том конгресу у статусу посматрача). Други конгрес је одржан у Хагу 1952. године, а на њему наступа и наша делегација, коју чине професори Јован Ђорђевић, Радомир Лукић, Леон Гершковић (Загреб) и Макс Шнудерл (Љубљана). Професор Лукић је суделовао у изради два реферата за овај конгрес: један посвећен теми идеологије и политике, а други изучавању политичких наука у тадашњој Југославији.⁸ Мада наше удружење за политичке науке још није било формирано, представници политичких наука из Југославије на Конгресу у Хагу добијају званичан статус равноправног учесника којима се поклања изузетна пажња, што посебно потврђују следеће две чињенице: најпре, да су два југословенска заступника изабрана у Савет, који је руководио радом овог скупа; а затим је на првој сесији посвећеној локалној власти посебна расправа бавила се питањем локалне самоуправе у Југославији.

Утицај идеологије на политичке промене била је друга тема скупа, у оквиру које је професор Лукић поднео реферат о ширењу политичких идеологија

⁶ Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Сабрана дела, Том 6, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 262.

⁷ *Исто*.

⁸ „Други конгрес Међународног удружења за политичке науке“, *Архив за јравне и друштвене науке*, 39 (1952) 3, стр. 375–379.

у Југославији између два светска рата. У оквиру следеће теме, о политичкој улози жена, реферат је, између осталих, поднео професор Шнудерл, а последњег дана конгреса дискутовало се о настави политичких наука у свету, када су свој заједнички реферат поднели професори Лукић и Ђорђевић.⁹

Крајем децембра 1954. решењем државног секретара за унутрашње послове одобрава се оснивање и рад Југословенског удружења за политичке науке. Две седмице касније, тј. у првој половини јануара 1955. године, на исти начин се одобрава оснивање и рад Југословенског удружења за социологију.¹⁰

Професор Радомир Д. Лукић активно је учествовао и на Трећем конгресу Међународног удружења за политичке науке, одржаном у Стокхолму 1955. године. На том конгресу доминирале су следеће теме: политички услови демократије; однос политичких партија и друштвених класа; партијски систем у демократији; улога испитивања јавног мњења у изучавању политичких странака; управљање великим градовима; велике и мале државе у међународној организацији; политичке последице привредног развоја неразвијених земаља.¹¹ Велико признање југословенској политикологији тога доба био је избор професора Јована Ђорђевића за члана Извршног комитета Међународног удружења за политичке науке, органа који руководи овим удружењем у периоду између два конгреса.¹²

Наредне, 1956. године у октобру Југословенско удружење за политичке науке одржава своју скупштину (приликом одржавања Првог конгреса правника Југославије), на којој се утврђује основни задатак удружења – да окупља све научнике и истраживаче у пољу политичких наука и да ради на унапређењу политичких наука у Југославији. За председника је изабран професор Јован Ђорђевић, а професор Радомир Д. Лукић за једног од 12 чланова Управног одбора.¹³

Година 1958. била је врло бурна у тадашњој Југославији. У априлу се доноси нови Програм СКЈ-а.¹⁴ Програм је делом и антидогматски, а пре свега антистаљинистички, али и против „социјалдемократског ревизионизма“

⁹ *Истио*, стр. 376–379.

¹⁰ *Службени листи ФНРЈ*, 6, среда, 9. фебруар 1955, стр. 79.

¹¹ „Трећи конгрес Међународног удружења за политичке науке“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 42 (1955) 3, стр. 289–304.

¹² *Истио*, стр. 290.

¹³ Види „Друга скупштина Југословенског удружења за политичке науке“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 45 (1958) 2–4, стр. 736.

¹⁴ Нови Програм СКЈ-а усвојен је на Седмом конгресу СКЈ-а, одржаном у Љубљани 22–24. априла 1958. године. Занимљиво је да је само неколико дана касније отворен први супермаркет на Балкану на београдском Цветном тргу.

западноевропског типа. Само месец дана након његовог усвајања кинески комунисти позивају на „непомирљиву борбу против југословенског ревизионизма“, а совјетски комунисти подржавају тај напад.

Много је, међутим, значајнија за нашу тему чињеница да нови Програм СКЈ-а изричито наглашава потребу даљег развоја друштвених и политичких наука код нас. Захваљујући отклону од реалног социјализма стаљинистичког типа, створене су могућности да се у крилу друштвених наука институционализује и високошколско образовање у области политичких наука.¹⁵

У мају 1958. године у Загребу је одржана Друга скупштина Југословенског удружења за политичке науке. На скупштини је анализирана како међународна активност удружења, тако и потреба већег ангажовања на институционализацији истраживања и образовања у области политичких наука. У нови Управни одбор удружења поново је изабран и професор Радомир Д. Лукић.¹⁶

На јесен 1958. одржан је у Риму Четврти конгрес Међународног удружења за политичке науке, на коме су кључне теме биле: 1. однос теорије и праксе у политичким наукама; 2. локална самоуправа и децентрализација; 3. однос између законодавне и извршне власти; 4. јавна контрола национализованих предузећа; 5. међународни конфликти; 6. интересне групе.¹⁷

У припремном периоду за овај конгрес објављена су два значајна теоријска чланка. У првом од њих професор Јован Ђорђевић објављује тезе за израду реферата за прво тематско подручје конгреса IPSA „Однос теорије и праксе у политичким наукама“.¹⁸

Атор другог текста је професор Радомир Д. Лукић, а наслов гласи „О сукобима интереса у социјалистичком друштву“. Он је вероватно био инспириран шестом конгресном темом IPSA о интересним групама.¹⁹ То је, по свему судећи, један од првих текстова у нашој друштвеној науци у периоду након Другог светског рата написан на тему о интересима.

¹⁵ Ту оцену дели и Илија Вујачић у тексту „Politička nauka u traganju za sopstvenim identitetom“, у: *Politika: nauka i profesija*, priredili Milan Podunavac, Žarko Paunović, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Udruženje za političke nauke Srbije, Beograd 2013, стр. 47.

¹⁶ Види „Друга скупштина Југословенског удружења за политичке науке“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 45 (1958) 2–4, стр. 736, 738.

¹⁷ „Конгрес Међународног удружења за политичке науке“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 46 (1959) 1, стр. 73.

¹⁸ Јован Ђорђевић, „Однос теорије и праксе у политичким наукама, Тезе за израду реферата за Четврти светски конгрес Међународног удружења за политичке науке“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 45 (1958) 1, стр. 71–83.

¹⁹ Радомир Д. Лукић, „О сукобима интереса у социјалистичком друштву“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 46 (1959) 1, стр. 10–23.

На Четвртном конгресу Међународног удружења за политичке науке тадашња југословенска политикологија, која је још у повоју, добија још једно значајно признање: професор Јован Ђорђевић је изабран за потпредседника овог угледног и најзначајнијег интернационалног удружења у области политичких наука.²⁰

Крајем педесетих година, као што се из претходно реченог може видети, коначно је отклоњена идеолошка рампа која је спречавала да се у високошколско образовање уведу две значајне области друштвених наука као што су социологија и политичке науке, које су до тада означаване као „буржоаске науке“. То је време када скоро истовремено долази до отварања одељења за студије социологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду и када започињу припреме за отварање Високе школе политичких наука у Београду. За разлику од социологије, политичке науке ће још неко време бити под директном контролом владајуће партије, јер се прве високошколске установе те врсте организују као кадровске школе за образовање политичке номенклатуре.

Процеси уласка социологије и политичких наука у универзитетско академско образовање били су, међутим, незадрживи. У оба та процеса активно је учествовао професор Радомир Д. Лукић.

Када је реч о политичким наукама, ускоро је дошло до ланчаног формирања неколико високошколских образовних установа у политиколошкој области у тадашњој Југославији. Након формирања Високе школе политичких наука у Београду (1960. године, која је 1968. прерасла у Факултет политичких наука, примљен у састав Универзитета у Београду), формирана је Висока школа за социологију, новинарство и политичне веди у Љубљани (1961. године, а прерасла у факултет 1969. године, данас под називом Факултет за дружбене веди, у оквиру којег се налазе и одељења за политичке науке и комуникологију), затим Факултет политичких наука у Загребу (1962. године, касније преименован у Факултет политичких знаности) и Факултет политичких наука у Сарајеву (1966. године).²¹

За даљи развој политичких наука и прерастање Високе школе за политичке науке у Факултет политичких наука, који ће ући у састав Универзитета у Београду, од изузетног значаја је било научно саветовање које је на иницијативу Високе школе политичких наука у Београду, Факултета политичких наука у Загребу, Института политичких наука Правног факултета у

²⁰ Види „Конгрес међународног удружења за политичке науке“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 46 (1959) 1, стр. 74.

²¹ Наведено према: Prof. dr Vojislav Stanovčić, „Razvitak programske koncepcije studija političkih nauka“, у: *Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, 1968–2003*, Beograd 2003, стр. 25; и Илија Вујаčić, *нав. дело*, стр. 45–46.

Београду, Института друштвених наука у Београду и Југословенског удружења за политичке науке одржано у јануару 1964. године. Расправе на саветовању вођене су о четири групе питања: 1. предмет, место и значај политичких наука; 2. теоријски проблеми политичких наука; 3. стање политичких наука у настави; и 4. испитивање јавног мњења о новом уставу.²²

Ово саветовање је указало на две различите тенденције у развоју политичких наука код нас. То је посебно истакао професор Љубомир Тадић, који је скренуо пажњу на опасност оштрог подвајања између, како је он означио, реалистичко-позитивистичке, с једне, и филозофско-теоријске тенденције, с друге стране, у развоју политичких наука у нашој средини.²³

Око још две теме се на том саветовању водила најоштрија дебата. Једна је била о односу политике и права, а друга о потреби формирања посебних факултета политичких наука. Најистакнутији експоненти у овој расправи били су професор Радомир Д. Лукић и Лео Матес.

Лео Матес је изнео критичке примедбе на две тезе из реферата Радомира Д. Лукића. Прва линија критике коју упућује Матес односила се на Лукићев став да право, упркос својој друштвеној и политичкој условљености, треба да има изванредан степен самосталности и аутономије, нарочито када је у питању примена правнотехничких норми. Матес је на основу тога изнео тврдњу како Лукић жели да раздвоји право и политику.²⁴ Мени се чини да се таква врста критике најмање може односити на Лукићево начелно схватање односа политике и права, које он иначе демонстрира у већини својих дела. У својим научно-теоријским радовима Лукић је свестан колико је право условљено не само политиком него и многим друштвеним чиниоцима. Оно за шта се у томе моменту Лукић залаже управо је у основи одбрана принципа владавине права, у смислу да политика не треба да се арбитарно меша у све области правног поретка, а поготову не у имплементацију права. Политика, по природи ствари, најчешће има одлучујућу улогу у законодавној и извршној грани власти, а изванредан степен аутономије правног поретка нужна је претпоставка за очување независности судства као треће гране власти.

Друга линија критике коју Матес упућује Лукићу односи се на политичке науке. Матес је против институционализације посебних области друштвених наука, а у првом реду против издвајања политичких наука као одвојене области истраживања и теоријског рада. Он то образлаже потребом да се очувају јединство марксистичке друштвене науке и њена независност у односу на

²² „Саветовање о политичким наукама“, *Архив за правне и друштвене науке*, 51 (1964) 1–2, стр. 79–155.

²³ *Истио*, стр. 86.

²⁴ *Истио*, стр. 88.

теоријске ставове и резултате истраживања посебних друштвених наука и научних дисциплина. Лукић се, наравно, не слаже с њим и аргументовано се залаже како за особеност правних наука, тако и за увођење политичких наука као равноправне научне области у широкој породици друштвених наука.

Ево како гласи његова аргументација којом одбацује критику и негацију потребе за постојањем политичких наука: „Наиме, ми не можемо, зато што хоћемо дијалектички да посматрамо ствари, тј. у њиховој укупној повезаности, да због тога практички негирамо нужно раздвајање посебних подручја и стварање посебних специјалиста, па и политичких.“²⁵ И додаје: „Ако човек хоће да поступа научно, он не може ниједну од друштвених појава које су предмет посебних наука посматрати друкчије него као манифестацију друштвеног бића. У томе се ми сви слажемо и ми који се донекле бавимо политичким наукама о томе водимо рачуна. Све то сматрати као део једне јединствене науке више није могуће, јер науке су толико развијене да заиста морамо да се специјализирамо.“²⁶

Лукић даље вели: „Кад посматрамо политику као науку о том врло сложеном феномену у друштву, ми морамо посматрати и горње, и средње, и доње спратове. ... Ми не можемо на неки начин да ниподаштавамо важност тих чињеница, које, да би се осмислиле теоријски и идеолошко-филозофски, морају претходно бити егзактно сазнате.“²⁷

РАДОМИР Д. ЛУКИЋ И ПОЛИТИЧКА СОЦИОЛОГИЈА

Када је реч о политичкој социологији, треба најпре подсетити на то да је реч о релативно новој и младој теоријској дисциплини, која је ушла у универзитетско академско поље на прелазу из 19. у 20. век. Она своје теоријско утемељење стиче почетком модерног доба, када се успоставља разлика између друштва и државе. Док неки аутори сматрају да политичка социологија започиње са Макијавелијем, други се опредељују за теоретичаре друштвеног уговора (Хобс, Лок, Русо), а трећи за Монтеѕкјеа. Све њих, према мом скромном мишљењу, можемо сматрати претечама политичке социологије, али је њен реални друштвени, па и теоријски темељ постављен тек у периоду након Француске револуције.²⁸

²⁵ *Истио*, стр. 89.

²⁶ *Истио*.

²⁷ *Истио*.

²⁸ Види Љубомир Тадић, *Poredak i sloboda*, Kultura, Beograd 1967, стр. 39. Види, такође, Љубомир Тадић, *Наука о полицији*, БИГЗ, Београд 1996, стр. 79–80.

Тај темељ почива на четири теоријска тока. Први започиње са Алексисом де Токвиллом и његовом социологијом демократије и цивилног (грађанског) друштва. Други ток представља социологија револуције и класних сукоба, коју развијају Маркс и његови следбеници. Трећи ток сачињавају два комплементарна теоријска приступа: а) социологија елита (Гаetano Моска, Вилфредо Парето и Роберт Михелс) и б) социологија маса (Гистав ле Бон, Габријел Тард, Ортега-и-Гасет, Сигмунд Фројд). Четврти угаони камен представља теоријски ток који започиње Макс Вебер својом социологијом власти и организације.

Политичка социологија је релативно рано ушла у поље теоријског интересовања људи који су се у Србији бавили друштвеним наукама. Једну од првих књига из ове области представља дело Слободана Јовановића објављено 1940. године под насловом *Примери политичке социологије – Енглеска, Француска, Немачка 1815–1914*.²⁹ Књига је настала као резултат предавања која је професор Слободан Јовановић држао на докторском течају школске 1939/40. године на Правном факултету у Београду, а појављује се само неколико деценија након првих књига у чијем се наслову налази ознака *политичка социологија*.³⁰

Слободан Јовановић одређује предмет политичке социологије на следећи начин: „Политичка социологија проучава државу са социјалног гледишта, у њеном односу према друштву.“³¹ Главну предност политичке социологије Слободан Јовановић види у томе што она, одвајајући појам државе од појма друштва, омогућава да се иза правних норми и промена открију социјални узроци и закључује да се динамизам државе не би могао објаснити без помоћи социологије.³²

Слободан Јовановић такође указује на то да политичка социологија може бити или теоријска или описна. У наведеној књизи Јовановић се опредељује за описну политичку социологију, која, по његовој одредби, „узима одређене државе у одређеном отсеку времена и осветљава њихову политичку еволуцију помоћу социјалних чињеница“.³³ Описна политичка социологија је, према његовом мишљењу, врло блиска политичкој историји, јер је допуњава, као

²⁹ Слободан Јовановић, *Примери политичке социологије – Енглеска, Француска, Немачка, 1815–1914*, Геца Кон, Београд 1940.

³⁰ Роберт Михелс двадесетих година 20. века држао је курс из политичке социологије на Универзитету у Риму, а уџбеник под насловом *Corso di Sociologia Politica* публикован је 1927. године. Види *Robert Michels' First Lectures in Political Sociology*, translated with an Introduction by Alfred de Grazia, University of Minnesota Press, Minneapolis 1949.

³¹ Слободан Јовановић, *нав. дело*, стр. 1.

³² *Истио*, стр. 3.

³³ *Истио*.

што општа политичка социологија има блиске везе са правном теоријом о држави и општом социологијом.³⁴

За разлику од Слободана Јовановића, који се због свог интересовања за политичку историју определио за описну политичку социологију, окретање професора Лукића ка теоријској политичкој социологији био је природан избор и у складу је с његовим интересом за теорију државе и права и општу социологију.

У књизи *Основи социологије* Радомир Д. Лукић одређује однос социологије према политици као друштвеној појави на основу питања која су у средишту интересовања политичке социологије. Оцењујући да политика игра врло важну улогу у друштву, Лукић утврђује да се она као друштвена појава састоји из три елемента. „Први је *идеолошка идеологија*, која је саставни део одговарајуће класне идеологије и састоји се из система идеја како друштво и држава треба да буду уређени. Други елемент чине *идеолошке организације*, које су субјекти политике. Најзад, трећи елемент је *идеолошка делатност* организација и појединаца или неорганизованих маса.“³⁵

Све три наведене димензије (политичке идеологије, политичке организације и политичка делатност, односно политичко понашање) представљају најважније саставне делове предмета истраживања политичке социологије као посебне дисциплине у породици политичких наука.

Професор Лукић, видели смо, имао је широк интерес за многе области друштвених наука. Као аутор који тежи јасним и непротивречним ставовима, он је у књизи *Основи социологије* настојао да начини што конзистентнију класификацију друштвених наука. Тако је све друштвене науке поделио најпре на посебне и опште, а затим на поједињавајуће (сингуларизујуће) и уопштавајуће (генерализујуће).³⁶ Мада на једноме месту тврди да су уопштавајуће, односно генерализујуће науке теоријске, самој подели на теоријске и емпиријске друштвене науке не придаје кључни значај, можда и зато што има много друштвених наука које садрже и једну и другу димензију. Могуће је, наиме, долазити до нових научних резултата на основу истраживања емпиријских чињеница из стварности, као што је могућ и обрatan поступак – да се из теоријских модела и ставова тумаче (интерпретирају) и објашњавају чињенице, њихов смисао и везе међу њима.

Ову класификацију, међутим, усложњава Лукићев налаз да се „посебне науке не поклапају с поједињавајућим, нити опште с уопштавајућим наукама“

³⁴ *Истио*, стр. 4.

³⁵ Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Сабрана дела, Том 6, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 261.

³⁶ *Истио*, стр. 34.

тако да и једне и друге (тј. и посебне и опште науке) могу бити и поједињавајуће и уопштавајуће, као и то „да поједињавајућа наука може бити посебна и општа, а то важи и за уопштавајућу науку“.³⁷

Као пример који потврђује претходну класификацију, Лукић наводи најстарију друштвену науку – историју, која се може сврстати у категорију опште поједињавајуће науке.³⁸

Без намере да потценим значај класификације наука, сматрам да је она важнија у првим фазама заснивања научних истраживања у неким областима, него касније, тј. у време пуног развоја појединих научних области и дисциплина. Данас у условима велике пролиферације нових дисциплина, интензивне специјализације у сваком пољу наука, и високог степена фрагментизације научног рада у свим областима, па и у области друштвених наука, корисније је и потребније сагледати везе међу појединим дисциплинама него класификацијама различитих врста успостављати и јачати границе међу њима.

У расправи о класификацији наука мора се узети у обзир још један, у најмању руку хипотетички аргумент. Може се уз велику вероватноћу претпоставити да је у наше доба и на овом ступњу развоја наука изузетно тешко, ако не и немогуће, извршити идеалну класификацију наука. Поготову то важи за друштвене науке. Да је то тако, показује и пример самог Лукића, који, мада изврстан логичар, одређује на доста упитан начин место политичке социологије у сопственој класификацији друштвених наука.

У књизи *Основи социологије* Лукић указује на то да се поред социологије као најопштије друштвене науке, развијају не само и друге посебне уопштавајуће друштвене науке (може се претпоставити да мисли на економске, правне, политичке и др.) него и тзв. посебне социологије, од којих директно помиње примере социологије права, социологије морала, социологије религије.³⁹ Занимљиво је, међутим, да кад набраја примере посебних социологија, не помиње социологију политике.

С друге стране, у књизи *Политичка теорија државе* Лукић изричито тврди да „се у крилу социологије развила посебна грана социологије – тзв. политичка социологија“, која „специјално проучава политику као друштвену појаву“.⁴⁰ Критичко упоређивање претходна два става омогућава да се уочи озбиљна пукотина, да не кажем и контрадикција, у начину како Лукић одређује место политичке социологије у класификацији друштвених наука.

³⁷ *Истио*, стр. 35.

³⁸ *Истио*, стр. 38.

³⁹ *Истио*, стр. 46.

⁴⁰ Радомир Д. Лукић, *Политичка теорија државе*, Сабрана дела, Том 10, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 40.

Уместо да се држи општеприхваћеног и уобичајеног решења да социологија политике припада групи посебних социологија које настају на темељима и у оквиру опште социологије и социолошких студија, а да политичка социологија припада политичким наукама, Лукић непрецизно и контрадикторно одређује политичку социологију као посебну грану социологије.

Ово питање нема само формалну терминолошку димензију, већ одговор на њега зависи пре свега од суштинског одређења предмета дисциплине у једном или другом случају. У случају политичке социологије основни предмет истраживања је однос политике и друштва, односно друштвене условљености политичких процеса и односа. У случају социологије политике основни предмет истраживања је поље политике као посебно друштвено поље, различито од поља економије, културе, религије, урбанитета, руралног и других поља која се појављују као предмет истраживања посебних социологија, као што су социологија економије, социологија културе, социологија религије, социологија града, социологија села и др.

За Лукићево поимање теоријског статуса и идентитета политичке социологије важна су још два његова у основи тачна увида: први, да „у пракси нема потпуног поклапања између политичке социологије и опште политичке науке, јер се ова по правилу схвата као шира дисциплина од политичке социологије“;⁴¹ и други, да „однос политичке теорије државе према општој политичкој науци и политичкој социологији свакако је однос нечег посебнијег према нечем општијем“.⁴²

У одговору на питање у чему се још састоји допринос Радомира Д. Лукића политичкој социологији, определио сам се да, због лимитираног времена за излагање, као и простора за писано саопштење, укратко коментаришем неке од најважнијих идеја из две његове поменуте књиге, које се најдиректније односе на политичку социологију.

Политичка теорија државе

Држава је и у класичној и у савременој политичкој социологији била и остала у центру теоријске пажње и интересовања. Истина, један део друге половине 20. века прошао је у померању тежишта политичке науке на друштво. То су деценије када се пажња политичких наука усмерава на политичко понашање појединаца (доминација бихејвиоризма у првих неколико деценија након Другог светског рата), или на колективне облике друштвене акције,

⁴¹ *Истио*, стр. 40.

⁴² *Истио*, стр. 40.

као у време појаве јаких и нових или алтернативних друштвених покрета и цивилних организација грађана (седамдесете и осамдесете године 20. века). Књига академика Лукића *Политичка теорија државе*, објављена почетком шездесетих година 20. века, најављује повратак тематике државе на теоријску агенду политичких и друштвених наука у целини, до чега је дошло две деценије касније. Тај тренутак означава појава књиге *Bringing the State Back* (1985), а посебно уводни текст под истоименим насловом, који је написала Теда Скокпол (Theda Skocpol).⁴³

У наше време је општеусвојено схватање да су термин *држава* и њему одговарајући нововековни појам производ ренесансног периода. Под утицајем Фридриха Мајнекеа (Friedrich Meinecke) и Ернста Касирера (Ernst Cassirer), дуго се приписивало Макијавелију да је први употребио термин *држава* (*lo stato*) „у значењу политичке власти испољене независно и од владара и оних над којима се влада и која представља средишње место институционализоване моћи“.⁴⁴ Новија истраживања, међутим, показују да је термин ушао у употребу касније. Ендру Винсент (Andrew Vincent) прихвата резултате истраживања Џека Хекстера (Jack Hexter), позивајући се и на научни ауторитет Квентина Скинера (Quentin Skinner). Хекстер је, наиме, утврдио да ниједна од 115 употреба речи *lo stato* код Макијавелија не одговара данашњем значењу термина *држава*. Хекстер закључује да се термин *држава* у модерном значењу јавља тек након Макијавелија, први пут код француских мислилаца, следбеника позних италијанских хуманиста током 16. века.⁴⁵

Већ на самом почетку књиге, након одређења различитих значења речи *политичка*, академик Лукић, не спорећи да је држава и правна организација, недвосмислено и врло резолутно утврђује да је држава не само и политичка организација, већ с правом тврди да је држава *ирвенсјивено политичка организација*. Држава је, каже он „у првом реду политичка, а не правна организација, и то је оно што је битно за схватање односа између државе као правне и као политичке организације. Наиме, држава постоји ради вршења политичке функције, а право је само средство које се употребљава да би се држава организовала и да би могла успешније деловати, тј. вршити своју политичку функцију“.⁴⁶ *Његов закључак је, дакле, да су држава као организација и право само средства за спровођење одређене политике.*

⁴³ *Bringing the State Back*, edited by Peter Evans, Rueschemeyer Dietrich, Theda Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge 1985.

⁴⁴ Endrju Vinsent, *Теорије државе*, Службени гласник, Београд 2009, стр. 30.

⁴⁵ *Истио*, стр. 30.

⁴⁶ Радомир Д. Лукић, *Политичка теорија државе*, Сабрана дела, Том 10, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 29.

Некоме се може учинити да Радомир Д. Лукић овим пледира за беспоговорну доминацију политике над државом и правом, неку врсту политичке арбитрарности и недодирљивости политике. Усудио бих се да кажем како је такав утисак варљив, да не кажем и површан. Лукић се залаже управо за то да се схвати да искључиво правно проучавање државе и права није довољно. Такво проучавање само показује врх леденог брега, наиме, опис како делује држава и како гласи нормативно право. Радомира Д. Лукића, међутим, интересују трагања за одговорима на суштинска питања: зашто је држава таква каква је и зашто је право такво какво је.

Већ на почетним страницама ове књиге Лукић демонстрира да је доследан наследник Ђорђа Тасића. Као што је Радмила Васић оценила да је „Ђорђе Тасић најзаслужнији за популаризацију социолошког метода у нашој правној науци“, јер се „одлучно залагао за посматрање државе и права у вези са друштвом у целини и са појединим друштвеним појавама“,⁴⁷ тако је и Лукић у својој *Политичкој теорији државе* понудио једну политсоциолошку анализу државе. Подсетићу на његове речи: „Сама држава као таква и само право као такво су, дакле, само гола могућност, празан оквир, чију садржину испуњава политика, која одређује шта ће садржавати право, односно шта ће радити одређена државна организација.“⁴⁸ Ако бих на ово Лукићево дело применио Тасићево подсећање на Кантову мисао да би „јуриспруденција лишена филозофских елемената била као глава без мозга“,⁴⁹ тако би, да слободно парафразирам, теоријскоправна анализа државе и права лишена политсоциолошког приступа била као костур без мишићног ткива.

Због тога мислим да Мишел Тропер, којег сврставају међу припаднике француске постмодерне теорије права, тврђом изнетом у књизи *Правна теорија државе* да „треба описивати правила, а не предмет на који се та правила односе“ долази до закључка да је „политичка наука социолошке оријентације [дакле, политичка социологија – прим. В. П.] постала аутономна само захваљујући *Ојшћој теорији државе*, и има првенствено или чак и искључиво у виду некадашње стање у немачкој правној теорији и схватања Георга Јелинека“.⁵⁰

За разлику од Топера, Радомир Д. Лукић у свом делу *Политичка теорија државе* најпре расправља однос теорије државе и социологије државе, сматрајући да је социологија државе ужа од теорије државе, јер феномену

---

⁴⁷ Радмила Васић, „Предговор“, у: Ђорђе Тасић, *Проблем ојравдања државе, и Увод у љравне науке, Енциклопедија љрава*, едиција Класици југословенског права, Новинско-издавачка установа „Службени лист СРЈ“, Београд 1995, стр. 10.

⁴⁸ Радомир Д. Лукић, *Политичка теорија државе*, стр. 36–37.

⁴⁹ Ђорђе Тасић, *нав. дело*, стр. 136.

⁵⁰ Мишел Тропер, *Правна теорија државе*, Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, Београд 2014, стр. 15.

државе не приступа са свих страна, „већ само с њене социолошке стране, тј. само посматрајући државу као друштвени чинилац, што значи да она изучава само везе између државе и осталих друштвених појава“.⁵¹

Док је социологија државе, према њему, блиско повезана са општом теоријом државе, Лукић сматра да „политичка теорија државе стоји у тесном односу и с општом науком о политици или општом политичком науком“.⁵²

Занимљиво је да Лукић сматра да је „општа политичка наука у извесном смислу само саставни део социологије, пошто је политика једна друштвена појава“.⁵³ Он, истина, признаје да је политичка наука ипак одвојена од опште социологије, јер, како каже, она подробно проучава политику о којој социологија садржи само најопштије увиде и ставове.

Политичке странке

Предмет ове књиге су, као што јој и сâм наслов каже, политичке странке, које према класификацији изнетој у *Политичкој теорији државе* припадају чисто политичким субјектима, за разлику од општих друштвених субјеката политике.

Књига *Политичке странке* представља на ту тему прву целовиту и систематичну студију општег карактера у нашој друштвеној теорији и политичкој социологији у периоду након Другог светског рата – тачније, 1966. године.

Већ и та чињеница говори сама за себе, јер писати о политичким странкама у плуралу у време када је владао једнопартијски монопол представљало је и теоријски и практичан подвиг.

Политичке странке су у репрезентативној демократији парламентарног типа, изгледа, зло без којег се не може. Данас смо сведоци општег и широког незадовољства грађана политичким странкама (партијама) и у земљама са много дужом и развијенијом демократском традицијом и политичком културом која негује политички плурализам.

Политичка социологија и политичка наука у целини постају свесне озбиљних ограничења класичне репрезентативне демократије и трагају за новим моделима демократије, као што су асоцијативна, делиберативна, консолцијацијска, мониториншка, електронска демократија. То су, међутим, још увек теоријски модели у повоју и далеко од шире практичне примене, нарочито у политичким заједницама великог обима.

⁵¹ Радомир Д. Лукић, *Политичка теорија државе*, стр. 39.

⁵² *Исто*, стр. 40.

⁵³ *Исто*.

За тзв. нове или младе демократије, у друштвима као што је Србија, питање политичких странака је једно од најбољних. Показује се да су политичке странке Ахилова пета демократије код нас. Од обнове политичког плурализма код нас, до које је дошло почетком деведесетих година 20. века, стално се суочавамо са ситуацијама да нам се непрестано смењују претенденти на позицију политичког Архимеда, који би својом полугом помогао да се извучемо из постојеће ситуације. При томе се заборавља да нам је, поред Архимеда и његове полуге, неопходна и упоришна тачка.

Политика која уништава средње слојеве и производи масовно сиромаштво, те копа све дубљи јаз између малог броја оних који имају превише и све већег броја оних који имају премало, уништава упоришну тачку ширих друштвених промена. При томе се заборавља истина до које је дошао још Аристотел: да без средњих друштвених слојева нема ни стабилности друштвеног и политичког поретка ни услова за демократију. Неолиберални тип политике, који данас доминира на глобалном плану и који се намеће малим и слаби државама, продубљује јаз између све већег броја сиромашних и малог броја екстремно богатих. То је политика која ствара нови друштвени слој, који се с правом назива прекаријат. Термин потиче од латинске речи „прекари[j]ус“ (*precarius*), у значењу измољен, истрошен, испросјачен, по вољи дат, што се свагда може опозвати, несталан, неизвештан.⁵⁴ То су све прави придеви којима се описује друштвено стање и статус великог броја незапослених или оних који су запослени, а сваког момента могу бити отпуштени.

ЛИТЕРАТУРА

- Баста 1993 – Данило Н. Баста, „Монистички тријализам и објективно право“, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, 95, 181–195.
- Винсент 2009 – Endrju Vinsent, *Теорије државе*, *Službeni glasnik*, Београд.
- Вујачић 2013 – Илија Вујачић, „Politička nauka u traganju za sopstvenim identitetom“, у: *Politika: nauka i profesija*, priredili Milan Podunavac i Žarko Paunović, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Udruženje za političke nauke Srbije, Београд, 45–59.
- „Друга скупштина Југословенског удружења за политичке науке“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 45 (1958) 2–4.
- „Други Конгрес Међународног удружења за политичке науке“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 39 (1952) 3.
- Ђорђевић 1958 – Др Јован Ђорђевић, „Однос теорије и праксе у политичким наукама, Тезе за израду реферата за Четврти светски конгрес Међународног удружења за политичке науке“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 45/1.
- Ђорђевић 2010 – Јован Ђорђевић, *Латинско-српски речник*, Завод за уџбенике, Београд.

⁵⁴ Јован Ђорђевић, *Латинско-српски речник*, Завод за уџбенике, Београд 2010, стр. 1161.

- Еванс и др. (ур.) 1985 – *Bringing the State Back*, edited by Peter Evans, Rueschemeyer Dietrich, Thede Skockpol, Cambridge Univeristy Press, Cambridge.
- Јовановић 1940 – Слободан Јовановић, *Примери политичке социологије – Енглеска, Француска, Немачка, 1815–1914*, Геца Кон, Београд.
- „Конгрес Међународног удружења за политичке науке“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 46 (1959) 1.
- Лукић 1959 – Др Радомир Д. Лукић, „О сукобима интереса у социјалистичком друштву“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 46/1.
- Лукић 1984 – Др Радомир Д. Лукић, „Ђорђе Тасић“, у: Ђорђе Тасић, *Избор расцрива и чланака из теорије љрава*, Српска академија наука, Одељење друштвених наука, едидија, Из теорије права, Књ. 6, припремио академик Радомир Д. Лукић, Београд.
- Лукић 1995а – Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја љравне норме и љроблем објекћивној љрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уцбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995б – Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и љрава, I. Теорија државе*, Сабрана дела, Том 2, Завод за уцбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995в – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љрава*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уцбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995г – Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Сабрана дела, Том 6, Завод за уцбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995д – Радомир Д. Лукић, *Историја љолићичких и љравних теорија*, Сабрана дела, Том 9, Завод за уцбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995ђ – Радомир Д. Лукић, *Политичка теорија државе*, Сабрана дела, Том 10, Завод за уцбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995е – Радомир Д. Лукић, *Политичке сццранке*, Сабрана дела, Том 11, Завод за уцбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Михелс 1949 – *Robert Michels' First Lectures in Political Sociology*, translated with an Introduction by Alfred de Grazia, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Поповић 1995 – Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја љравне норме и љроблем објекћивној љрава*, Том 1, Завод за уцбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- „Саветовање о политичким наукама“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 51 (1964) 1–2.
- Службени листц ФНРЈ*, бр. 6, среда, 9. фебруар 1955.
- Становчић 2003 – Vojislav Stanovčić, „Razvitak programske koncepcije studija politickih nauka“, у: *Univerzitet u Beogradu – Fakultet politickih nauka, 1968–2003*, Beograd.
- Тадић 1967 – Ljubomir Tadić, *Poredak i sloboda*, Kultura, Beograd.
- Тадић 1996 – Љубомир Тадић, *Наука о љолићици*, БИГЗ, Београд.
- Тасић 1984 – Ђорђе Тасић, *Избор расцрива и чланака из теорије љрава*, Српска академија наука и уметности, припремио академик Радомир Лукић, Београд.
- „Трећи конгрес Међународног удружења за политичке науке“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 42 (1955) 3.
- Тропер 2014 – Мишел Тропер, *Правна теорија државе*, Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, Београд.

Vukašin Pavlović*

RADOMIR D. LUKIĆ'S CONTRIBUTION
TO POLITICAL SOCIOLOGY

S u m m a r y

The main purpose of the text is to demonstrate that Professor Radomir D. Lukić made a great contribution to the development of both political sociology and political science in general in modern-day Serbia. In this context, the author analyzes some of the most significant referent ideas in the theoretical opus of Radomir D. Lukić and primarily in the books *A Political Theory of the State* and *Political Parties*. The author agrees with two main conclusions made by Lukić: first, that the state is principally a political organization; and second, that both the state and the law are the main means used by politics in achieving some goals and fulfilling some interests. Nevertheless, Lukić does not support an arbitrary predominance of politics over the state and law as such, but is rather interested in the crucial question why the state and the law are such as they are. Accordingly, the sociology of state, which is tied to the sociology of law, is his crucial contribution to political sociology.

Key words: political sociology, sociology of state, sociology of law, political theory of state, political parties, social conflicts, interests

---

* Professor Emeritus at the Faculty of Political Sciences of the University of Belgrade

РАДОМИР Д. ЛУКИЋ КАО ОСНИВАЧ СРПСКОГ СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА

СЛОБОДАН АНТОНИЋ*

С а ж е т а к. – Радомир Д. Лукић био је оснивач и први председник Српског социолошког друштва, националне асоцијације социолога у Србији. Група социолога, професора Правног факултета у Београду, међу којима су главни иницијатори били Радомир Д. Лукић и његов асистент Стеван Врачар, одржали су оснивачки састанак у Београду 28. децембра 1954. године. Први председник српског удружења социолога постао је Радомир Д. Лукић, а први секретар Стеван Врачар. Они су ову дужност обављали до 1957. године. У том периоду Српско социолошко друштво поставило је основе свог организационог деловања. У знак сећања на свог оснивача Српско социолошко друштво је своју награду за животно дело из области социологије назвало „Радомир Лукић“.

Кључне речи: социологија, научна друштва, стручна друштва, институционални развој науке, Правни факултет у Београду

До 1941. године у Србији су била три покушаја оснивања социолошког друштва.¹ Прво је било Друштво за социјално васпитање, које је деловало 1919. године,² али оно је опстало тек нешто више од пола године. Друго је било Социолошко друштво (1920–21), које није одмакло даље од прикупљања имена оснивача и чланова.³ Тек трећи покушај оснивања социолошког друштва пре Другог светског рата био је успешан. То је било Друштво за социологију и друштвене науке, које је радило од 1935. до 1941. године.⁴

---

* Редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, Одељење за социологију

¹ Овај рад је један од мојих учинака на пројекту бр. 179035, који се изводи на Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.

² О овом друштву види Тома Миленковић, „О друштву за социјално васпитање“, *Социолошки преглед*, 23 (1989) 3–4, стр. 121–135; Слободан Антонић, „Мирко Косић и Социолошко друштво“, у: *Мирко М. Косић: личности и дело*, приредио Јовица Тркуља, Народна библиотека „Јован Поповић“, Кикинда, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, Српско социолошко друштво, Београд 2013, стр. 399–400.

³ О овом друштву види Федор Никић, *Радови (1919–1929)*, Књ. 1, Београд 1981; Слободан Антонић, *нав. дело*, стр. 401–405.

⁴ Види Слободан Антонић, „Друштво за социологију и друштвене науке“, сајт Српског социолошког друштва, 2011, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=169:-----1935-1941&catid=55:-1918-1941&Itemid=64.

У раздобљу уочи Другог светског рата институционално средиште српске социологије постаје Правни факултет у Београду. На докторским студијама Правног факултета у Београду већ од 1926. године постоји Семинар за статистику и социологију,⁵ а Слободан Јовановић држи курс Преглед новије државноправне и социолошке књижевности (1922–1930). Ђорђе Тасић (1892–1943), професор Правног факултета, оснива Друштво за социологију и друштвене науке (1935), које се састаје у просторијама факултета и издаје зборник *Социолошки преглед* (1938), у којем су главни сарадници социолози-правници. На Правном факултету се 1939. године оснива Институт за социологију, економију и статистику, чији први управник постаје Слободан Јовановић (1869–1958), а Ђорђе Тасић први шеф Одсека за социологију (од 1940. године и управник целог Института).

И ван Правног факултета се у то доба одиграва брзи узлет српске социологије. Покрећу се нови социолошки часописи, као: *Правна мисао: часопис за право и социологију* (1935–1941), затим два часописа Милана Ј. Комадинића, *Животи села: лист за социолошко истраживање села* (1936, укупно седам бројева) и *Друштвени преглед: лист за социолошка истраживања* (1937, један број), а Мирослав Р. Ђорђевић (1915–1997) покреће *Архив за социологију и књижевност* (1939–1940, пет свезака). У часопису *XX век* (часопис за „књижевност, науку, уметност и друштво“, излазио 1938–1939, уредник Ранко Младеновић) постоји редовна рубрика „Социолошки преглед“. Такође, Драгослав Б. Тодоровић (1909–1964), професор социологије на Економско-комерцијалној високој школи у Београду, објављује Диркемом надахнута *Предавања из социологије* (1941).

Ипак, најважније институционално средиште српске социологије уочи Другог светског рата остаје Правни факултет. Тамо се социологија све интензивније предаје (социолошке курсеве држе: Слободан Јовановић,⁶ Ђорђе Тасић и Јован Ђорђевић⁷), једна група млађих наставника убрзано се специјализује

⁵ Љубица Кандић, *Историја Правног факултета 1905–1941*, Књ. 2, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2002, стр. 411.

⁶ На докторским студијама Јовановић држи курсеве: Преглед новије државноправне и социолошке књижевности (1929/30), Историјски материјализам (1932/33), Формална социологија (1936/37, 1938/39, 1939/40), Социологија религије (1938) и Примери политичке социологије (1940).

⁷ Ђорђе Тасић и Јован Ђорђевић (1908–1989) заједно држе семинар из Социологије и филозофије права за докторанде (1940/41), Тасић држи курс под називом Американска социологија (1939/40), а Ђорђевић течаје Увод у социологију (1936/37), Општа социологија (1937/38) и Општа питања из социологије (1940/41). Њима ће се, након доласка на Правни факултет (1940), прикључити и Радомир Д. Лукић својим специјалистичким курсом Преглед модерне правно-социолошке књижевности (1940/41), в. Љубица Кандић, *нав. дело*, стр. 371–372; 389.

за социологију (Ђорђе Тасић⁸ и Јован Ђорђевић⁹), а доводе се и нови сарадници и наставници који ће социологију истраживати и предавати (Сретен Вукосављевић¹⁰ и Радомир Д. Лукић¹¹).¹² На Правном факултету се тако створила довољна „критична маса“ наставника-социолога. Та „критична маса“ могла је довести не само до теоријског и истраживачког узлета српске социологије већ и до снажног институционалног кретања у правцу стварања првог одсека за социологију на неком нашем факултету. Тако је Правни факултет, а не Филозофски, могао постати оно место где се данас образују професионални социолози у Србији. Међутим, Други светски рат је грубо прекинуо све те процесе.

Може се само претпостављати у којем правцу би се даље развијала српска социологија да није било Другог светског рата. Рат је, међутим, у корену

---

⁸ Ђорђе Тасић се након 1937. окреће интензивном социолошком раду, кроз Друштво за социологију, *Социолошки њрепег* и Институт за социологију при Правном факултету. То његово окретање ка социологији још се не исказује у књигама, па ни чланцима, које публикује, али он тих година започиње рад „на једном теоријском уводу у социологију“, Милован Митровић, *Југословенска њреградина социологија*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд 1982, стр. 125, који је требало да буде круна стваралаштва предатне београдске школе правника-социолога. Одстрањивање са универзитета (1941), интернирање у бањички логор (1943) и његова трагична и прерана смрт (1944) онемогућили су Тасића да заврши рад на овој важној књизи. „У нашој социологији био је пре свега пионир [...], оснивач једне социолошке школе [...] која, нажалост, није могла да се развије даље од самог почетка“, Радомир Д. Лукић, „Друштвени услови развоја социологије у Југославији“, *Социологија*, 1 (1959) 2–3, стр. 97–113.

⁹ Јован Ђорђевић је у школској 1934/35. години на Коларчевом универзитету држао низ предавања из социологије (постојао је и литографисани текст, од 237 страница). Њих је затим дорадио као књигу *Основи социологије*, а рукопис предао на увид комисији, која га је 1940. године бирала за ванредног професора. Но, због рата и, затим, аверзије послератних власти према социологији, рукопис никада није објављен. Ипак, Ђорђевић је, у овом периоду, штампао читав низ социолошких чланака: „Преглед савремене француске социологије“ (1937), „Психоанализа и социологија“ (1937), „Социологија и историја“ (1938), „Социологија и право“ (1938), „Вредност Диркемове социологије за научну социологију“ (1938), „Доситеј Обрадовић као социолог“ (1940) итд. Ђорђевић се, дакле, пред рат снажно развијао у социолошком правцу, те би вероватно каријеру наставио претежно као социолог, само да није било рата и послератног антисоциолошког расположења. После рата, међутим, нова власт ће ангажовати Ђорђевића на изградњи правног система, па ће он сасвим напустити социологију и посветити се искључиво јавном праву.

¹⁰ Вукосављевић (1881–1960), као самоуки социолог села, постаје хонорарни сарадник за предмет Социологија 1939. године, види Љубица Кандић, *нав. дело*, том 1, стр. 255.

¹¹ Лукић је изабран за доцента 1940. године и он ће се на докторским студијама такође укључити у наставу предмета Социологија.

¹² О томе види опширније Слободан Антонић, „Социологија на Правном факултету у Београду 1938–1941“, 2011, сајт Српског социолошког друштва, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=170:-----1938-1941&catid=55:1918-1941&Itemid=64.

сасекао све што је до тада урађено на пољу научног и институционалног развоја социологије. Јер, након рата већина водећих српских социолога више није била у Србији или на универзитету: једне су убили окупатори (Ђорђе Тасић), други су отишли у емиграцију (Слободан Јовановић и Мирко Косић), а трећи су скрајнути са социолошког пута (Драгослав Б. Тодоровић¹³ и Јован Ђорђевић). Друштво за социологију и друштвене науке није обновило рад, као ни предратни социолошки часописи.¹⁴ Уташене су и институције које су представљале основ за социолошка истраживања – попут Института за социологију при Правном факултету.

Штавише, и социологија као наука постаће политички сумњива и непожељна. У периоду након рата (1945–1948) као основна истина о друштву проглашен је „историјски материјализам“, док је сама социологија означена као „буржоаска творевина и лажна наука, од које се није имало ништа научити“;¹⁵ односно „типичан израз идеологије грађанског друштва, ненаучно и у целини конзервативно мишљење“.¹⁶ Последњи трзаји социологије, током 1945. године били су књига *Увод у социологију религије* Слободана Жарковића (у којој се аутор држи Диркема, али га и критикује) и један број *Правне мисли: часописа за право и социологију* (април 1945). Од 1946. до 1951. године само две књиге штампане у Југославији имале су у наслову реч „социологија“. То су били преводи књига *Сувремена буржоаска социологија о проблемима рата и мира* П. Федосејева (1947) и *Банкротство буржоаске социологије* Г. Александрова (1948). Јасно је да је у обема књигама реч „социологија“ употребљена у изразито негативном контексту. У том периоду социологија се није предавала ни на једном факултету у Србији, није се изучавала ни у једном институту, нити се ико отворено смео назвати социологом.

Сукоб Ј. Б. Тита и Ј. В. Стаљина 1948. године довео је до почетка процеса „дедогматизације“ званичне марксистичко-лењинистичке идеологије. Тако се и на социологију почело гледати с нешто више разумевања. У наредном раздобљу (1949–1956) више није било антисоциолошких публикација,

¹³ Тодоровић се после Другог светског рата бавио претежно економијом, био је редовни професор Универзитета у Београду (од 1955), управник Института за економска проучавања производње СРС Србије и до 1962. године главни уредник *Економских анализа*. Радио је и за Министарство спољне трговине. Умро је у Етиопији (1964), где га је као стручњака послала југословенска влада.

¹⁴ Покушај обнављања *Правне мисли: часописа за право и социологију* завршио се само на једном броју, који је изашао априла 1945. године.

¹⁵ Радомир Д. Лукић, „Друштвени услови развоја социологије у Југославији“, *Социологија*, 1 (1959) 2–3, стр. 110.

¹⁶ Милован Митровић, „Социологија у Југославији“, у: *Социолошки лексикон*, главни редактори Радомир Д. Лукић, Мирослав Печујлић, Савремена администрација, Београд 1982, стр. 646.

али је објављена само једна књига са „социологијом“ у наслову: *Социолошке теме* Стјепана Пулишелића (1952).

Међутим, још 1954. године у теоријском часопису СКЈ *Наша стварност* (излазио 1946–1963) један од главних партијских идеолога Борис Зихерл (1910–1976) објављује чланак „Историјски материјализам и савремена ‘социологија’“.¹⁷ У њему он критикује неке домаће теоретичаре због покушаја заснивања „социологије“. Ту реч Зихерл упорно пише под наводницима¹⁸ или јој лепи атрибут „буржоаска“. Он оштро одбацује тврдње да је В. И. Лењин упоредо користио појмове „историјски материјализам“ и „социологија“, тврдећи да се и „Лењин одлучно ограђује од ‘социологије’ као изразито буржоаског изума и свуда је ставља под наводне знакове“.¹⁹ Зато и он захтева да се научници у ФНРЈ ману социологије и остану код изучавања и развијања историјског материјализма.

Међутим, исте године, у *Универзитетском веснику* Радомир Д. Лукић објављује чланак „Основи науке о друштву“.²⁰ У њему ће се овај предратни сарадник Ђорђа Тасића и „његов ондашњи најбољи студент на Правном факултету“ (Лукић је дипломирао с просеком 10)²¹ директно и отворено заложити за увођење социологије („основа науке о друштву“) као обавезног предмета на правне факултете. Он је чак затражио да се то уради одмах, тврдећи да је увођење социологије „не само корисно, него управо неопходно“.

Управо ће Радомир Д. Лукић исте године бити и један од главних иницијатора да се у Србији оснује социолошко друштво. Претходно је већ створено (односно обновљено предратно) Српско филозофско друштво (1951). Стога је група социолога, професора Правног факултета у Београду, међу којима су били Радомир Д. Лукић и његов асистент Стеван Врачар, покренула иницијативу за стварање (обнављање) и социолошког друштва у Србији. Међутим, за разлику од филозофа, који су најпре створили Српско филозофско друштво (1951), а тек онда Југословенско филозофско друштво (1956), социолози су одлучили да одмах створе социолошко друштво на нивоу целе тадашње земље, а онда, у оквиру њега, и посебну секцију за Србију. Разлог оваквом редоследу корака била је чињеница да је број активних социолога био знатно мањи него филозофа, те да је социологија, за разлику од филозофије, и тада представљала науку чији је статус био, и у политичком, и у

¹⁷ Борис Зихерл, „Историјски материјализам и савремена ‘социологија’“, *Наша стварност*, 8 (1954) 4, стр. 46–64.

¹⁸ *Истио*, стр. 48, 49, 57, 59, 60, 63, 64.

¹⁹ *Истио*, стр. 64.

²⁰ Радомир Д. Лукић, „Основи науке о друштву“, *Универзитетски весник*, 20. маја 1954, стр. 2.

²¹ Љубица Кандић, *нав. дело*, том 2, стр. 99.

официјелно-институционалном смислу, проблематичан (јер она, за разлику од филозофије, није предавана ни на универзитету, ни у средњим школама).

Тако је у октобру 1954. године основано Југословенско удружења за социологију (ЈУС; први председник Олег Мандић из Хрватске). Одмах затим уследио је оснивачки састанак Секције за НР Србију, у Београду 28. децембра 1954. године.²² Први председник српске секције постао је Радомир Д. Лукић, а први секретар Стеван Врачар (1926–2007), тада Лукићев асистент на предмету Теорија државе и права (који је у то време започео рад на докторској дисертацији *Социјална садржина функције државно-јурисдикције*).

Ова секција ће, након извесног времена, узети назив Српско социолошко друштво, са организационим континуитетом до данашњих дана. Тако ће 28. децембра 1954. године коначно и у Србији бити створено трајно, научно-струковно, социолошко друштво. Тиме ће се реализовати све оне тежње да се оснује удружење за социологију које су свој израз имале у Друштву за социјално васпитање (1919) Михаила Аврамовића (1846–1945), у Социолошком друштву (1920–1921) Мирка Косића (1892–1956), те у Друштву за социологију и друштвене науке (1935–1941) Ђорђа Тасића.

Чак би се могло рећи да је Радомир Д. Лукић оличавао и изванредан персонални континуитет између данашњег Српског социолошког друштва и сва три претходна друштва. Наиме, оснивач и први председник нашег данашњег социолошког друштва Радомир Д. Лукић био је сарадник и „најбољи студент“ Ђорђа Тасића, оснивача и председника Друштва за социологију и друштвене науке (1935–1941). Ђорђе Тасић је био један од тројице чланова иницијативног одбора Социолошког друштва (1920–1921) Мирка Косића, а Тасић и Косић су били активни чланови Друштва за социјално васпитање (1918–1919) Михаила Аврамовића, који је и сâм тесно сарађивао с Косићевим часописом и Тасићевим друштвом.

Под Лукићевим вођством у раздобљу 1954–1956. године удружење српских социолога је највише радило на следећим пољима. Најпре, настојало је „да окупи што већи број стручњака, који се баве социолошким проблемима, а који се налазе на разним факултетима, институтима и у установама, као и све оне који се нарочито интересују за развијање социологије“.²³ Удружење је успело да окупи „више десетина другова“, као и да оствари „повремену контакт и сарадњу са извесним бројем стручњака“.²⁴

²² Стеван Врачар, „Досадашњи рад Југословенског социолошког друштва (Секција за НР Србију, Београд)“, *Југословенски часопис за филозофију и социологију*, 1 (1957) 1, стр. 217.

²³ *Истио*, стр. 218.

²⁴ *Истио*.

Друго, „највећи резултати су остварени у погледу одржавања дискусионих састанака“, који су „увек били добро посећени (20–30 присутних)“. На њима су поднети следећи уводни реферати:

1. Олег Мандић (Загреб), „Однос историјског материјализма и социологије“ (28. децембар 1954),
2. Цветко Костић, „Сељаци индустријски радници“ (9. март 1955),
3. Војин Милић, „Експеримент у социолошком истраживању“ (7. април 1955),
4. Радмила Његић, „О депопулацији у источној Србији“ (28. април 1955),
5. Илија Перић, „О науци о радном човеку – ергазиологији“ (18. мај 1955),
6. Радомир Лукић, „Шта је друштвена појава“ (9. децембар 1955),
7. Алберт Вајс, „Историја и социологија“ (1. јануар 1956),
8. Јоже Горичар (Љубљана), „О предмету и методу наше социологије“ (21. јануар 1956),
9. Радмила Чолановић, „Тестови у социометрији“ (8. фебруар 1956),
10. Михаило Ступар, „Социјална политика и структура становништва“ (15. март 1956),
11. Александра Ђурановић, „Проблематика жена у радном односу (о резултатима конгреса жена у Милану)“ (13. април 1956),
12. Радомир Лукић, „Извештај о раду социолошког конгреса у Амстердаму“ (20. септембар 1956),
13. Борислав Савић, „Методи испитивања утицаја социјално-економских фактора на ниво исхране“ (17. октобар 1956),
14. Рудолф Леградић (Скопље), „О неким проблемима етике“ (7. новембар 1956),
15. Стјепан Хан, „Продуктивност рада“ (21. новембар 1956),
16. Војин Милић, „Склапање и развод брака према занимању“ (7. децембар 1956).

Треће, удружење је радило на популаризацији социологије, објављујући чланке по штампи и држећи јавна предавања. Тако су на Коларчевом народном универзитету одржана следећа предавања:

1. Радомир Лукић, „Појам и значај социологије“ (17. јануар 1956),
2. Војин Милић, „О социолошком предвиђању друштвених појава“ (24. јануар 1956),
3. Цветко Костић, „О руралној социологији“ (31. јануар 1956),
4. Слободан Поповић, „Психологија, социологија и педагогика“ (7. фебруар 1956),

5. Сретен Вукосављевић, „Култура сеоског становања“ (14. фебруар 1956),
6. Радомир Лукић, „Савремена америчка социологија“ (21. фебруар 1956).

За ова предавања каже се да су „била примљена са знатним интересовањем шире публике“.²⁵ Међу предавачима видимо и Слободана Поповића, који је у Тасићевом *Социолошком ипрепегу* (1938) објавио чланак „Прилог проучавању односа између социологије и психологије“;²⁶ као и Сретена Вукосављевића, једног од најважнијих сарадника Јовановићевог и Тасићевог Института за социологију. Тако је, на персоналном нивоу, још једном потврђен континуитет са Друштвом за социологију и друштвене науке.

Четврто, удружење је желело да попуни празнину која је настала услед недостатка искуствених истраживања из области социологије, па је организовало два истраживања. Радомир Д. Лукић је организовао анкету о животу студената Правног факултета (на узорку од „неколико стотина испитаника“), а Борислав Савић је спровео анкету о животу радничке омладине (уз помоћ студената Економског и Филозофског факултета).

Пето, успостављени су контакти са иностраним социолозима, и то на највишем нивоу. Радомир Д. Лукић и Илија Станојчић су учествовали с рефератима на конгресу Међународног удружења социолога (International Sociological Association – ISA) у Амстердаму 1956. године. Тамо су успоставили контакт са новоизабраним председником Светске организације социолога Жоржом Фридманом (Georges Friedman, председник ISA 1956–1959). Фридман је, затим, очигледно на Лукићев позив, дошао у Београд и за српске социологе одржао предавање „Савремено стање социолошких истраживања у Француској“ (28. септембра 1956). Такође, заједно са ЈУС-ом, организован је марта 1956. године „дискусиони састанак“ с америчким социологом Ирвином Сандерсом (Irwin T. Sanders), као и маја 1956. године са руским етнологом А. Берестњевом. Коначно, заједно са Српским филозофским друштвом, организован је разговор са Анријем Лефевром (Henri Lefebvre) 13. септембра 1956. године. Успостављање овако високог нивоа официјелних контаката с најпознатијим страним социолозима и са званичницима Светске социолошке организације заиста је било велики лични успех Радомира Д. Лукића.

Шесто, удружење је успоставило контакт и са другим домаћим асоцијацијама из области друштвених наука. Осим са Српским филозофским друштвом, Српско социолошко друштво сарађивало је и са Југословенским удружењем за политичке науке. Са њима је 27. септембра 1956. године одржан

²⁵ *Истио*.

²⁶ Слободан Поповић, „Прилог проучавању односа између социологије и психологије“, *Социолошки ипрепег*, 1 (1938), стр. 69–75.

„дискусиони састанак о политичком, друштвеном и економском уређењу наше земље, као и о питањима социологије, марксизма и социјализма уопште“.²⁷

Седмо, удружење је почело с активностима на оснивању годишњака – часописа посвећеног социологији. Српско филозофско друштво је већ имало свој часопис *Филозофски њреїлег* (1953). Но, догађаји који ће уследити, а који су били последица политички наложеног уједињења социолошког и филозофског друштва (1956) у једну организацију (Југословенског удружења за филозофију и социологију), довешће до стварања заједничког часописа нове организације *Јуїословенски часоїис за филозофију и социолоїију* (1957), што ће имати за последицу укидање *Филозофскої њреїлега* (1958) и заустављање свих активности на покретању првог српског послератног социолошког часописа.

Требало би напоменути да је све ове импресивне акције за само две године српско социолошко удружење успело да уради без иједног динара помоћи, дакле, само на основу прикупљене чланарине. „Тек у другој половини 1956. примљена је неопходна помоћ од државног органа“.²⁸ Тим више су ова постигнућа удружења у раздобљу 1954–1956. године била импресивна и показивала снажан стручни ентузијазам ондашњих српских социолога, а пре свих Радомира Д. Лукића.

Најзаслужнији за овако успешан почетак рада друштва свакако је био Радомир Д. Лукић. Он је, може се то слободно рећи, био један од најбољих председника Српског социолошког друштва и својом посвећеношћу и енергијом поставио његове трајне темеље. Лукић ће, затим, на оснивачкој скупштини Југословенског удружења за филозофију и социологију 9. новембра 1956. године бити изабран за једног од двојице потпредседника нове организације (председник је био Јоже Горичар, а други потпредседник Вуко Павићевић). Такође ће постати и један од четворице чланова „уже редакције“ новооснованог *Јуїословенскої часоїиса за филозофију и социолоїију* (остала тројица су била Вељко Кораћ, Михаило Марковић и Андрија Стојковић). Стога ће Лукић на следећој скупштини секције Југословенског друштва социолога за НР Србију, 17. јануара 1957. године, предати дужност председника српских социолога Цветку Костићу.

Ипак, Лукић ће и наредних година остати *spiritus movens* српског удружења социолога. И када априла 1958. године на „дискусиони састанак“ овдашњих социолога са секретаром ISA (1953–1959) Томасом Ботомором (Thomas Bottomore) буде довео Анрија Жана (Henri Janne), директора Солвејевог

²⁷ Стеван Врачар, „Трећа годишња скупштина Секције Југословенског социолошког друштва за НР Србију, Београд“, *Јуїословенски часоїис за филозофију и социолоїију*, 2 (1957) 1–2, стр. 230.

²⁸ Стеван Врачар, „Досадашњи рад Југословенског социолошког друштва (Секција за НР Србију, Београд)“, *Јуїословенски часоїис за филозофију и социолоїију*, 1 (1957) 1, стр. 220.

института (1952–1959), који је такође у то време боравио у Београду, да и он нешто каже на тему „појма и значаја класа у друштву“, Лукић ће један симболички круг у развоју социологије у Србији затворити на најбољи могући начин.

Јер, његов професор Ђорђе Тасић двадесет година раније посетио је Солвејев институт и одушевљено у часопису тек основаног социолошког удружења преносио оно што је тамо видео, сањајући да се и у Србији направи нешто слично. Сада пак директор тог истог чувеног института долази у Србију и присуствује састанку српских социолога, који управо расправљају са секретаром Светског удружења социолога о једној важној социолошкој теми. А све се то дешава баш у доба када почиње са радом Социолошко одељење новооснованог Института за друштвене науке у Београду (1958), када удружење српских социолога уприличује меморијалну седницу поводом 15 година од трагичне смрти Ђорђа Тасића, на којој говоре његови сарадници Јован Ђорђевић, Сретен Вукосављевић и Радомир Д. Лукић (као и један млађи социолог – Цветко Костић) и када доцент Филозофског факултета Михаило Поповић посећује Солвејев институт (1958/59), да би одмах затим био један од оснивача првог одељења за школовање професионалних социолога у тадашњој Југославији на Филозофском факултету у Београду (Поповић је о Солвејевом институту објавио и текст²⁹). Ђорђе Тасић би свакако био задовољан да је све то могао да види. И верујемо да су сени овог трагичног великана српске социологије тиме коначно нашле своје смирење. А личност најзаслужнија за то свакако јесте професор Радомир Д. Лукић.

У знак сећања на свог оснивача Српско социолошко друштво је своју награду за животно дело из области социологије, која се додељује сваке године, назвало „Радомир Лукић“. Тиме је Српско социолошко друштво желело да ода посебну почаст Лукићу, који је свесрдно помагао раст и самостални развој млађих социолога – не љутећи се на поједина секташка ниподаштавања, која је, током седамдесетих и осамдесетих година 20. века, доживљавао од понеких радикално марксистичких колега. У том смислу је, као израз извесне „више правде“ и помирења, социолошка заједница у Србији и видела додељивање награде „Радомир Лукић“ Загорки Голубовић (1930–), која ју је са захвалношћу и почашћу примила (2014).

Радомир Д. Лукић био је велики социолог и велики човек, за којег је с пуним правом речено да је „несумњиво наш најблиставији ум друге половине 20. века и, истовремено, један од најсуптилнијих духовних величина наше културе и стваралаштва“³⁰

²⁹ *Социологија*, I (1959) 2–3, стр. 160–164.

³⁰ Светислав М. Јарић, *Фрајменити мислилаштва Радомира Д. Лукића*, Службени гласник, Београд 2001.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2011a – Слободан Антонић, „Друштво за социологију и друштвене науке“, сајт Српског социолошког друштва, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=169:-----1935-1941&catid=55:-1918-1941&Itemid=64.
- Антонић 2011b – Слободан Антонић, „Социологија на Правном факултету у Београду 1938–1941“, сајт Српског социолошког друштва, www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=170:-----1938-1941&catid=55:-1918-1941&Itemid=64.
- Антонић 2012 – Слободан Антонић, „Српско социолошко друштво 1961–1992“, *Социолошки преглед*, XLVI/2 (Посебно издање), стр. 613–644; доступно и на: <http://phaidrabbg.bg.ac.rs/o:3448>.
- Антонић 2013 – Слободан Антонић, „Мирко Косић и Социолошко друштво“, у: *Мирко М. Косић: личности и дело*, приредио Јовица Тркуља, Народна библиотека „Јован Поповић“, Кикинда, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, Српско социолошко друштво, Београд, 398–426; доступно и на: <https://fedora.bg.ac.rs/fedora/get/o:6157/bdef:Content/download>.
- Врачар 1957a – Стеван Врачар, „Досадашњи рад Југословенског социолошког друштва (Секција за НР Србију, Београд)“, *Југословенски часопис за филозофију и социологију*, 1/1, 217–220.
- Врачар 1957b – Стеван Врачар, „Трећа годишња скупштина Секције Југословенског социолошког друштва за НР Србију, Београд“, *Југословенски часопис за филозофију и социологију*, 2/1–2, 243–247.
- Илић 1990 – Владимир Илић, „Југословенско удружење за социологију и Социолошко друштво Србије“, у: *Социологија у Југославији: институционални развој*, ур. Марија Богдановић, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, 153–180.
- Илић, Манић 2009 – Владимир Илић, Жељка Манић, „Социолошка удружења“, у: *Социологија у Србији 1959–2009: институционални развој (педесетна годишњица Одељења за социологију Филозофског факултета у Београду)*, ур. Марија Богдановић, Службени гласник, Београд, 223–257.
- Јарић 2001 – Светислав М. Јарић, *Фрагменти мислилаштва Радомира Д. Лукића*, Службени гласник, Београд.
- Кандић 2002 – Љубица Кандић, *Историја Правног факултета 1905–1941*, Књ. 2, Том 1–2, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Лукић 1959 – Радомир Д. Лукић, „Друштвени услови развоја социологије у Југославији“, *Социологија*, 1/2–3, 97–113.
- Миленковић 1989 – Тома Миленковић, „О друштву за социјално васпитање“, *Социолошки преглед*, 23/3–4, 121–135.
- Миљковић 1983 – Александар А. Миљковић, „Историја југословенске доратне социологије“, *Социолошки преглед*, 17/3–4, 159–162.
- Миљковић 1988 – Александар А. Миљковић, „Плурализам у српској социологији до 1941. године“, *Социолошки преглед*, 22/3, 173–199.
- Митровић 1982a – Милован Митровић, *Југословенска преградина социологија*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд.
- Митровић 1982b – Милован Митровић, „Социологија у Југославији“, у: *Социолошки лексикон*, главни редактори Радомир Д. Лукић, Мирослав Печујлић, Савремена администрација, Београд, 644–649.
- Никић 1981 – Федор Никић, *Радови (1919–1929)*, Књ. 1, Београд.

Slobodan Antonić*

RADOMIR D. LUKIĆ AS THE FOUNDER
OF THE SERBIAN SOCIOLOGICAL SOCIETY

S u m m a r y

Radomir Lukić was the founder and the first president of the Serbian Sociological Society, the national association of sociologists in Serbia. A group of sociologists, professors of the Faculty of Law in Belgrade, the main initiators among whom were Radomir Lukić and his assistant Stevan Vračar, held the inaugural meeting in Belgrade on December 28, 1954. Radomir Lukić became the first president of the Serbian Sociological Society, whereas Stevan Vračar was appointed as its first secretary. They performed these duties until 1957. During this period, the foundations of the Serbian Sociological Society's organization were laid. In memory of its founder, the Serbian Sociological Society named its award for life's work in the field of sociology after Radomir Lukić.

Key words: sociology, scholarly associations, professional associations, institutional development of science, Faculty of Law in Belgrade

---

* Full Professor at the Faculty of Philosophy of the University of Belgrade, Department of Sociology

ЛУКИЋЕВО СХВАТАЊЕ ДРУШТВЕНЕ ПОЈАВЕ

МИЛОШ МАРЈАНОВИЋ*

С а ж е т а к. – Лукићево схватање друштвене појаве једно је од најједноставнијих, најуспелијих и најутицајнијих у нашој социологији. Он друштвену појаву одређује као повезано деловање људских понашања. Њене главне врсте или аспекти јесу процеси, односи и творевине. Лукићева концепција друштвене појаве настала је под утицајем Леополда фон Визеа, али у односу на њега представља корак даље. Заједничку одлику наших првих послератних уџбеника социологије (Лукић, Горичар, Мандић, Фијаменго) чини двојна систематизација друштвених појава. Друштвена појава је почетна социолошка категорија, а основа и надградња друштва главни детерминистички оквир објашњавања. Ти уџбеници су одиграли важну улогу у институционализацији наше социологије, наилазили су на широк одјек у нашој јавности, а у тим полемикама (посебно међу писцима уџбеника) запажено место имала је расправа о почетној и основној социолошкој категорији. Лукићев утицај у схватању друштвене појаве најснажнији је био на Фијаменга и Радомировића, али се и данас осећа у неким уџбеницима социологије. Његово схватање одиграло је значајну улогу у дедогматизацији социологије, у којој се друштвена делатност или делање појавило као алтернативни модел почетне социолошке категорије и у којој више нема схеме база–надградња као оквира систематизације и објашњења друштвених појава.

Кључне речи: почетна социолошка категорија, друштвена појава, Лукић, Мандић, Фијаменго, Горичар, новије систематизације друштвених појава

Друштвена појава је почетна социолошка категорија, истовремено најелементарнија и најапстрактнија. Ако се разложи на своје саставне елементе (понашање и повезаност), то више није друштвена, него је појединачна појава, док је повезаност свеопшта (својствена и природи и појединцу, а не само друштву). И најједноставније повезано понашање је друштвена појава, али и друштво у целини је структурирани скуп друштвених појава. Суштина друштвене појаве је у повезаности људских понашања, а њена два елемента су понашање и повезаност.

Три су врсте понашања према моменту свести – природно понашање није свесно изазвано (евентуално је праћено свешћу), културно је изазвано

---

* Редовни професор Правног факултета у Новом Саду

свешћу, а друштвено је само оно културно понашање које је међусобно повезано. Друштвена појава изазива промене на самим учесницима (једностране или узајамне) или заједничке (у природи или друштву). У зависности од тога који се аспект друштвене појаве посматра, постоје три врсте друштвених појава – процеси, односи и творевине. Процеси су првостепено и унутрашње, односи спољашње (оквир, облик, форма), а творевине другостепено повезивање (кристализовани резултати).

Лукићево одређење друштвене појаве је под снажним утицајем формализма у социологији. Две основне врсте друштвених односа јесу односи једнакости и односи неједнакости. Процеси се могу поделити на: вољне и стихијске, материјалне и духовне, процесе сарадње и процесе сукоба и борбе, процесе стварања и процесе разарања, просте и сложене, непосредно и посредно повезане, изазване материјалним и духовним творевинама. Друштвене творевине се деле на сложене друштвене процесе (који се састоје од истоветних процеса) и друштвене групе (које се састоје од неистоветних друштвених процеса).

Одмах на почетку приказали смо језгро и завршни облик Лукићевог схватања друштвене појаве као полазне социолошке категорије како би се лакше пратио даљи ток излагања и начин на који се таква систематизација уобличавала. Иако ће и о томе бити речи, наше истраживање и анализа неће се концентрисати ни на Визеов утицај на Лукићево схватање друштвене појаве (што он детаљно обрађује у својој студији о формализму), ни на развој његове врло разуђене класификације друштвених појава (промене се лако уочавају по променама у структури садржаја уџбеника), већ на одјек које је то његово схватање имало у професионалној јавности, као и на каснији утицај на неке уџбенике домаћих аутора.¹

Показало се да су ови аспекти теме били врло плодносни за откривање значаја који су тадашњи уџбеници имали у процесу институционализације послератне југословенске социологије, поготово што је социолошка литература била тек у повоју. Лукићев уџбеник је био препознатљив баш по схватању друштвене појаве и на то је било највише реакција. Полемике међу првим писцима наших уџбеника социологије, али и другим критичарима,

¹ Осим прегледа првих уџбеника утемељивача наше послератне социологије („велике четворке“ – Лукића, Горичара, Мандића и Фијаменга), исцрпно смо прегледали приказе и осврте у стручној периодици, у периоду 1957–1962. године, када су се ти уџбеници појавили. То су били следећи часописи: *Филозофија-Социологија*, *Социологија*, *Социолошки преглед*, *Правни животи*, *Архив за правне и друштвене науке*, *Анали Правног факултета у Београду*, *Зборник Правног факултета у Загребу*, *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete Univerze v Ljubljani*, *Наша стварност*, *Гледаништа*, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, *Наше теме* и *Преглед*.

биле су врло бројне и живе и, рекли бисмо, на једном достојанственом, интелектуалном нивоу. Утицајност Лукићевог схватања на касније уџбенике испитиван је и са гледишта промена у концептуализацији и систематизацији почетних и основних категорија у њима.

Немамо сазнања чиме је било инспирисано и мотивисано Лукићево интересовање за формализам у социологији, а посебно у његовој најразвијенијој и најсистематичнијој, Визеовој варијанти. Један могући утицај, свакако, долази од Косићевог истицања значаја Визеове релационистичке социологије „келнске школе“, у којој је створен нов и потпун систем социологије, који може бити „одличан инструмент за просветљивање социјалне сфере“.² На више места у својој књизи он говори о чистој или теоријској општој социологији као систематизованој науци о друштвеним процесима, односима и творевинама.³

Иако не спори да постоји утицај Визеове класификације друштвених појава на ону коју је он извео, да то није никакав грех и да су извесне тековине формалне социологије несумњиве,⁴ Лукић настоји да тај утицај релативизује, минимизује, сведе га на термилошке утицаје и у први план стави разлике, а не сличности са поменутиим аутором. Он сматра како су В. Кораћ и Љ. Живковић, критичари његовог уџбеника, неосновано закључили да се његова социологија налази под Визеовим утицајем. Тај је утицај више термилошки, јер се употребљавају исти термини за појмове помоћу којих се разврставају и систематизују друштвене појаве, а Лукић то чини и помоћу других појмова (друштвена основа и надградња), али те термине није први користио Визе, него су то термини у општој употреби.

Лукић вели да, за разлику од њега, Визе друштвени процес поима формално и површински, док га он одређује садржински. Иако друштвену творевину дефинише слично Визеу, као скуп друштвених процеса, њихова класификација је другачије изведена. Због тога су разлике међу њима очигледне и суштинске. Визеов социолошки систем пати од унутрашњих недостатака, а основне замисли нису до краја доследно изведене. Друштвени процес је

---

² Мирко Косић, *Увод у оишћу социологију*, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад 1934, стр. 162, 186–187.

³ *Истио*, стр. 20–21, 174–175, 181. – Занимљиво је да Лукић скреће пажњу на сличност, и по саставу и по основним мислима, Косићевог увода у социологију (1934) и једног Визеовог увода у историју и основне проблеме социологије (1954): Radomir D. Lukić, „Prof. Dr Leopold von Wiese: SOZIOLOGIE. GESCHICHTE UND HAUPTPROBLEME...“, Berlin, 1954“, *Filozofija-Sociologija*, 2–3 (1987), стр. 145–149. Главно Визеово дело је *System der Allgemeinen Soziologie*, Duncker und Humblot, München, Leipzig 1933.

⁴ Radomir D. Lukić, „Prilog raspravi o nekim sociološkim pitanjima“, *Filozofija-Sociologija*, 2–3 (1957), стр. 102.

схваћен сувише индивидуалистички и психологистички (недовољно друштвено), јер се своди на утицање људи једних на друге, а не тумачи као произвођење нечег новог. Према Лукићу, суштина друштвеног је у повезаном деловању људи, што супсумира и спајање и раздвајање (на шта Визе своди друштвену појаву), али и друштвено растојање и друштвени простор, које је као категорије увео. Визе није јасно разграничио друштвени процес, растојање и творевину, и није увидео да је друштвени однос облик процеса.⁵ Наравно, постоје и други утицаји, попут Марксовог, на пример.

У распону од 36 година (1959–1995) објављено је 19 издања Лукићевог уџбеника *Основи социологије*. Последње издање штампано је у сабраним делима академика Лукића (1995). По овом уџбенику више од две деценије студирала се социологија као предмет на правним (и сродним) факултетима у Србији.⁶ Треба истаћи да су у *Социолошком лексикону* (1982),⁷ чији су главни редактори били Лукић и Печујлић, објављене Лукићеве одреднице: друштвена појава, друштвени процес, друштвени однос и друштвена творевина. Можда се овај податак може протумачити као знак „привилегованости“ аутора, али је за нас и то показатељ уважавања и утицајности њиховог писца. Међутим, у *Социолошком речнику* (2007) Лукићево схватање друштвене појаве само се помиње, али и не обрађује.⁸

Лукић је имао значајну улогу и у популаризацији социологије. Исте, 1957. године, када се појавио његов универзитетски уџбеник *Увод у социологију*, издавачко предузеће „Рад“ покренуло је популарнонаучну едицију „Раднички универзитет“, у чијем се првом колу појавило десет брошура из социологије, са амбицијом да са каснијим колима то постане посебна социолошка библиотека. Уредници овог кола били су Радомир Д. Лукић и Цветко Костић. Прва публикација у овом колу изашла је под насловом *О њојму социологије*, а аутор је био Лукић.⁹

Са становишта наше теме важно је напоменути да се више од трећине ове књижице (36%) налази под насловом „Специфичност друштвених појава“ и „Суштина друштвене појаве и друштва“ (стр. 21–34). Истина, ту је укључен и однос друштва према природи и појединцу, а у том склопу се излажу

⁵ Radomir D. Lukić, Lukić, *Formalizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb 1987, стр. 108–166; и наведени Лукићев приказ Визеовог увода у: *Filozofija-Sociologija*, 2–3 (1957), стр. 145–149.

⁶ Методолошки је важно истаћи да је писац ових редова неколико година изводио вежбе по овом уџбенику на Правном факултету у Новом Саду.

⁷ *Sociološki leksikon*, glavni redaktori Radomir D. Lukić, Miroslav Pečujlić, Savremena administracija, Beograd 1982.

⁸ Mirjana Todorović, „Pojava, društvena“, у: *Sociološki rečnik*, priredili Aljoša Mimica, Marija Bogdanović, Zavod za udžbenike, Beograd 2007, стр. 399.

⁹ Радомир Д. Лукић, *О њојму социологије*, Рад, Београд 1957.

и натуралистичке и психологистичке теорије, које ће у Лукићевим универзитетским уџбеницима бити посебно обрађене, али не у другом делу, који се односи на друштво, него у првом, који се односи на социологију. То показује да је Лукић имао изузетно плодну почетну визију друштвене појаве као полазне и широко применљиве аналитичке категорије. То се види и по томе што се друштвена појава помиње и у одређењу предмета социологије, које следи после поменутих наслова: „Социологија изучава општи појам друштвене појаве и људског друштва.“¹⁰

Друштвене појаве се помињу и у навођењу друштвеног састава (статике) и кретања (динамике) као две следеће велике области предмета социологије. У часописима које смо прегледали наишли смо на два приказа ове серије социолошких публикација. Осврћући се на Лукића, Михаило Поповић посебно истиче његову дефиницију друштвене појаве и предмета социологије.¹¹

На Коларчевом народном универзитету у Београду Лукић је 11. фебруара 1957. године одржао предавање на тему „Друштвени облици и друштвени процеси“.¹² Тиме је и на овај начин доприносио конституисању и популаризацији социологије и, што је за нашу тему посебно значајно, афирмацијом појма друштвене појаве и њених врста. Тој популаризацији доприносио је професор Лукић и као бриљантан предавач, којег су се радо присећали његови некадашњи студенти, по чему је постао и остао, како би се данас рекло, урбана легенда.

Кад год је могао, Лукић је на критичке примедбе реаговао изменама и допунама, уколико су му се примедбе чиниле оправданима и уколико је стигао да то уради у, доиста, великом броју издања. Ових измена било је у ранијим издањима поприлично, али не и после 1975. године, када је уџбеник добио сажетији и осавремењенији облик, иако се после тога појавило још десет издања. На пример, Фијаменго је одбацивао Лукићево разликовање друштва и природе помоћу свести.

Од трећег издања (1962), па надаље, Лукић ће рећи – *свести и рад*, што је побољшање. Лукић наводи да је то основна разлика, али и основна веза друштва и природе. Могло је бити и само *људски рад*, као свесна, сврсисходна, слободна самоделатност. Лукић је, временом, значајно разрадио однос друштва према појединцу и природи. Већ у првом издању ОС (1959) пише

¹⁰ *Истио*, стр. 34.

¹¹ Mihailo Popović, „Deset brošura iz sociologije“, *Naša stvarnost*, 5 (1958), стр. 628. Други приказ помиње само Лукићево схватање историјског материјализма и социологије, иначе тада врло популарне теме: Živan Tanić, „Savremeni sociološki problemi („Sociologija“, izdanje „Rad“, 1957)“, *Filozofija-Sociologija*, 1–2 (1958), стр. 214–215.

¹² Stevan Vračar, „Treća godišnja skupština Sekcije Jugoslovenskog sociološkog društva za NR Srbiju. Beograd“, *Filozofija-Sociologija*, 1–2 (1958), стр. 244.

о индивидуално-, колективно- и социјалнопсихолошким теоријама, а у трећем издању разрађено, у насловима наводи разлике према природи – свест и рад, оруђа рада, култура, васпитање и развој друштва.

Треба истаћи да је дело *Основи социологије*, како Лукић примећује у предговору првог издања, „потпуно изнова написано“ у односу на *Увод у социологију*, што показује да није реч о пукој измени наслова, већ о развијенијој и разуђенијој систематизацији. При томе, како наводи на истоме месту, „основно схватање социологије остало је и овде непромењено“. То се, исто тако, односи и на суштину друштвене појаве јер је текст остао готово непромењен. Међутим, уведен је потпуно нови одсек – „Састав друштвене појаве“, у којем се на десет страница говори о природном, културном и друштвеном понашању као једном и повезивању тих понашања као другом елементу друштвене појаве.

Док се у *Уводу* говори о три врсте друштвених појава – процесима, облицима и творевинама, у ОС се од облика расправља једино о друштвеним односима, док су друштвене заједнице и друштвена правила измештени у духовне творевине. Ове последње су разрађеније и у оквиру њих се говори не само о правилима већ и о открићима и стваралаштву. И код врста друштвених појава уведен је потпуно нов одсек – „Основне друштвене појаве“, о којима се расправља на 23 странице. Овај одсек је изостављен у новијим издањима (у издању из 1975. недостаје). Те основне друштвене појаве „размештене“ су у друштвену основу и надградњу.

Већ у трећем издању (1962) друштвене творевине су подељене на сложене друштвене процесе, који су повезани једнородним, и друштвене скупине (групе), које су повезане разнородним друштвеним процесима. У овом (трећем) издању елементи надградње су само „изазвани“ материјалном производњом и производњом људи. Касније ће ова подела бити детерминистички развијенија – елементи надградње који су проузроковани основом (непосредно или посредно) и који су само омогућени основом. Нама се чини да су два основна тренда ових измена: прво, настојање да се избегну понављања због два критеријума систематизације – модел друштвене појаве и базе – надградње. Друго, детерминистички модел схеме основа–надградња све је развијенији и разуђенији, па се све већи број појава обрађује у том оквиру. У односу на друге уџбенике овог времена и типа особени су укључивање процеса производње људи у друштвену основу и врло разуђена класификација појава у друштвеној надградњи.¹³

¹³ У Лукићевом уџбенику „друштвена надградња је далеко богатија од друштвене основе“, Miodrag Ranković, „Sociološka opšta teorija u domaćim udžbenicima sociologije“, *Sociološki pregled*, 3 (1988), стр. 250, нап. 27.

У првом критичком осврту на *Увод у социологију* налазе се и примедбе на схватање друштвене појаве. Света Лукић, наиме, сматра да је Радомир Лукић поједноставио однос појединца и друштва – „радње појединца саме по себи појединачне су радње, тек повезане објективне интеракције су социјалне“. Он је, претпоставља критичар, хтео да отклони психологизам, али није много добио. Његова се социологија заокруглила „око једног нивоа и облика друштвености“ као предмета. Запоставио је однос социологије према психологији, што се није десило у Гурвичевим радовима.¹⁴

На прве две критике (Свете Лукића и Вељка Кораћа) Радомир Лукић је одговорио једним прилогом за расправу о неким социолошким питањима у рубрици „Дискусија“ *Јујословенској часопису за филозофију и социологију*.¹⁵ Он наведене примедбе смешта у контекст односа социологије и психологије, указујући на то да Света Лукић није сасвим тачно интерпретирао његово схватање друштвене појаве – „ја не сматрам друштвене појаве интеракцијама (овај термин има тачно значење у социологији), него пре свега објективно повезаним деловањем на спољни свет, а тек уз то и на саме учеснике у том деловању“.¹⁶ Две и по деценије касније, у лексиконској одредници, Радомир Д. Лукић ће ово прецизирати, истичући да је интеракција „међуделовање, међуодношење појединаца или скупина у друштву (понашање једног субјекта утиче на понашање другог и обратно), чиме се у неким социолошким теоријама објашњавају све друштвене појаве. Такве теорије занемарују заједничко деловање људи и утицај других чинилаца ... на људе, односно друштво.“¹⁷

И у другим радовима он се ограђује од психологизма у схватању друштвене појаве. Одбацује Визеов теоријски поглед на појам друштвеног процеса као упрошћени психологизам, који остаје на површини друштвеног живота, али и сваки други психологизам који затвара пут ка социолошком објашњењу.¹⁸ По својој садржини друштвене појаве могу бити и чисто психички процеси, али се оне ни тада не своде на њих, јер се друштвена појава састоји у објективном процесу повезивања која постоје ван појединачних свести, као њихово повезивање.¹⁹

¹⁴ Света Лукић, „Корисно, потребно и за дискусију (Др Радомир Лукић, Увод у социологију, Београд, 1957)“, *НИН*, 332, 12. мај 1975, стр. 9.

¹⁵ Radomir D. Lukić, „Prilog raspravi o nekim sociološkim pitanjima – Povodom mog ‘Uvoda u sociologiju’“, *Filozofija-Sociologija*, 2–3 (1957), стр. 98–105.

¹⁶ *Истио*, стр. 102, нап. 9.

¹⁷ Radomir D. Lukić, „Interakcija“, у: *Sociološki leksikon*, glavni redaktori Radomir D. Lukić, Miroslav Pečujlić, Savremena administracija, Београд 1982, стр. 234–235.

¹⁸ Radomir D. Lukić, *Formalizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb 1987, стр. 151–152.

¹⁹ Radomir D. Lukić, „Prilog raspravi o nekim sociološkim pitanjima – Povodom mog ‘Uvoda u sociologiju’“, *Filozofija-Sociologija*, 2–3 (1957), стр. 98.

Друштвена појава се састоји од повезивања људских радњи, које су, преваходно, свесне и вољне радње и том мотивацијом појединачних радњи бави се психологија. Али та мотивација је само један од елемената или предуслова друштвене појаве, а психологија проучава ту дату психичку условљеност. Социологија пак испитује друштвену условљеност психичких процеса, повезаност већ постојећих делатности и изазивање једних делатности другим делатностима.²⁰

Међутим, Радомир Д. Лукић пропушта да одговори на гурвичевски интонирану примедбу Свете Лукића да је предмет његове социолошке концепције „заокружен око једног нивоа и облика друштвености“;²¹ а што превазилази однос социологије и психологије. Наиме, разматрајући Визеову класификацију облика друштвености, Гурвич сматра да његов антисупстанцијални социолошки релативизам и динамизам представља корак напред, али се, у свом резултату, претвара у спорни релационизам и формализам. Он своди читаву друштвену стварност на међуљудске односе, међуиндивидуалне и међугрупне, односно сву друштвеност на просту узајамну међузависност и међуделовање.

Но, стварне колективне јединице (групације и глобална друштва) не могу се свести на међуљудске односе као манифестације друштвености, баш као што се ни структуре не могу свести на своје елементе.²² Александар Тодоровић сматра да је Визеу и Лукићу, и поред значајних разлика, заједничко то што форму (облик) тумаче као спољашњу одредбу друштвеног живота, а да проучавање форме треба да обухвати како спољашњи тако и унутрашњи облик или структуру друштвене појаве.²³ У оправдању Лукићевог гледишта могло би се, бар делимично, навести да садржај, структуру и суштину појединих врста друштвених појава проучавају посебне друштвене науке, а да социологија проучава састав друштвене појаве уопште, као и законитости структуре и развоја друштва.

Проблем је у томе што није само структура друштва вишедимензионална, него што се и свака друштвена појава састоји од више нивоа или облика друштвености, који су, како вели Гурвич, дубински распоређени. Међутим, типолошко-класификаторске теорије (којима припада и Гурвичева, и Визеова, а делом и Лукићева, и то баш у делу који се односи на друштвену појаву) свде социологију на дефинисање, описивање и класификовање

²⁰ Радомир Д. Лукић, „Детерминизам друштвених појава“, *Анали Правној факултету у Београду*, 4 (1958), стр. 411–413.

²¹ Света Лукић, *нав. гело*, стр. 9.

²² Žorž Gurvič, *Savremeni poziv sociologije*, „Veselin Masleša“, Sarajevo 1965, стр. 246–258.

²³ Aleksandar Todorović, „Sociološki formalizam Leopolda von Wieseа“, *Sociologija*, 2–3 (1959), стр. 139–140.

друштвених појава, док се проблем детерминисаности друштвених појава темељније поставља тек у генерално-експликативним теоријама.²⁴

И управо ту почињу примедбе које је Вељко Кораћ упутио Лукићу, а које се најопширније односе баш на класификације друштвених појава.²⁵ Кораћ замера Лукићу да не говори много о методу и законима али да се зато посвећује „изузетно велика пажња излагању о друштвеним појавама. У ствари, четвртина ове књиге посвећена је деоби и дескрипцији основних врста друштвених појава (око 40 страница), а то потпуно одговара основној замисли проф. Лукића да се деобом друштвених појава и њиховим детаљним описом може најбоље продрети у суштину друштва и утврдити у чему се друштво стварно разликује од природе.“²⁶

Он цитира поменути Лукићев уџбеник, у којем се каже да поделом друштвених појава на процесе, облике и творевине „продиремо дубље у суштину друштва“ (стр. 7). Затим, „да би се друштво потпуно научно објаснило, треба тражити дубље везе између друштвених појава, тј. саме друштвене процесе, облике и творевине, треба даље разврставати у друштвену основу и друштвену надградњу“ (стр. 107). Кораћ указује и на неке Лукићеве помаке у дефинисању и класификовању друштвених појава у односу на Визеа и дозвољава да таква деоба друштвених појава, у строго утврђеним границама и под условом да се друштвени облик никада не одвоји од друштвеног процеса, може имати „неког свог оправдања“.

Међутим, у једном нешто каснијем раду ова оцена је много строжа: „Први покушаји систематског излагања опште социологије на марксистичким темељима код нас показали су да још нема утврђених општих критерија и основа за конституисање марксистичке социологије. Гледиште др Лукића да је тај проблем могуће решити неком врстом еклектичког компромиса између историјског материјализма и формалистичког система социологије Фон Визеа, не само што нема основа, већ може и да појача старе тенденције спекулативног конструисања социолошких система, од којих нико не може имати користи.“²⁷

²⁴ О подели на типолошко-класификаторске и генерално-експликативне теорије види Мило Поповић, *Savremena sociologija*, Kultura, Beograd 1965, стр. 42–52.

²⁵ Veljko Korać, „D-r Radomir Lukić: 'Uvod u sociologiju' (Popularna pravno-politička biblioteka, Beograd, 1957)“, *Filozofija-Sociologija*, 1 (1957), стр. 210–214.

²⁶ *Истио*, стр. 212.

²⁷ Veljko Korać, „Sociologija i naša društvena stvarnost“, *Gledišta*, 3 (1961), стр. 9, нап. 8. Лукић у приказу књиге Вељка Кораћа, „Marks i savremena sociologija (Beograd, 1962, s. 290)“, *Sociologija*, 3–4 (1962), стр. 226, изриче следеће оцене: „Али најважнији формални недостатак састоји се у релативно честој недовољној прецизности формулације. Писац употребљава изразе као 'генеричко биће човека', 'друштвеност', 'друштвена делатност', 'друштвена структура' итд.; а да их нигде не одређује, иако они сами по себи нису јасни.“

Слична је оцена изречена и за Јожу Горичара и Олега Мандића, с тим што они „остају углавном у оквирима традиционалног схватања историјског материјализма“, комбинујући га „са неким елементима теорија и метода буржоаских социолога, које они сматрају прихватљивим за марксистичку социологију“.²⁸ Ове судове аутор изриче у контексту залагања да се и код нас афирмишу емпиријска социолошка истраживања, која су била спутавана класично конципираним историјским материјализмом.²⁹

У свом одговору критичарима, Лукић је прихватио примедбу да су многа питања која су обрађивана остала непродубљена, што је у оваквом уводу, чији је циљ био популаризација социологије, било неизбежно.³⁰ Неке примедбе, са којима се није слагао, директно је оповргавао, а нека питања је настојао, у следећим годинама, да продуби и да за њих нађе квалитетнија решења. Сматра да је проучавање друштвених облика корисно за науку, при чему води рачуна о границама те корисности и не одваја их од друштвених процеса. Свестан је да подела на процесе, облике и творевине не води потпуном сазнању друштва. Разврставање друштвених појава у основу и надградњу није пука класификација, јер су друштвене појаве тако уклопљене у један узрочни низ.³¹

Истина, тај узрочни низ у првим издањима још није био довољно разрађен, а свој развијенији, коначни облик добио је тек у шестом издању *Основа социологије* из 1970. године. У основи друштва разликује процес материјалне производње и процес производње људи, а у надградњи појаве које су непосредно и посредно проузроковане или су само омогућене основом. Оваква схема основа–надградња представља корак даље у њеној разради, али је велико питање колики су њени сазнајни домети. Нама се чини да Лукићево разрађивање ове схеме представља, помало, и њено разграђивање.

Већ следеће, 1958. године Лукић подноси један од два уводна реферата на годишњем скупу филозофа и социолога.³² Од интереса за нашу тему је

Он сматра да је теоријски допринос ове књиге умањен зато што је примењен историјски, а не систематски начин излагања. „И то је управо основни недостатак овог дела као теоријског – основни ставови у њему нису подробно изнети ни образложени нити су пуно усклађени у један систем“, Radomir D. Lukić, *нав. дело*, стр. 223.

²⁸ *Истио*.

²⁹ Ова тежња за предузимањем теоријски и методски добро осмишљених емпиријских истраживања била је врло снажна у првој половини 1960-их година, што се лепо може видети прегледом библиографија социолошке продукције за тај период.

³⁰ Radomir D. Lukić, „Prilog raspravi o nekim sociološkim pitanjima – Povodom mog ‘Uvoda u sociologiju’“, *Filozofija-Sociologija*, 2–3 (1957), стр. 98, нап. 2.

³¹ *Истио*, стр. 103.

³² Радомир Д. Лукић, „Детерминизам друштвених појава. Допуњен и исправљен реферат са скупштине Југословенског удружења за филозофију и социологију, одржане 10 и 11 октобра 1958 у Београду“, *Анали Правној факултету у Београду*, 4 (1958), стр. 403–420.

однос психологије и социологије у проучавању друштвених појава, на шта смо већ скренули пажњу. Додајмо томе само да аутор сматра да су се социолози више бавили психолошким (свест, воља, мотиви) него социолошким питањима у детерминацији друштвених појава. На овај реферат било је критичких примедби, од којих издвајамо ону да у његовој концепцији односа детерминизма и слободе има елемената старог класичног механи(ци)стичког схватања и фатализма, да самој анализи друштвеног детерминизма није посвећена довољна пажња, него више третирању проблема слободне воље, и то, углавном, са психолошког становишта.³³

„Имамо, коначно, уџбенике социологије“, примећује Милан Босанац, мислећи на универзитетске уџбенике Лукића (1959), Мандића (1959) и Горичара (1960), који су потребни за савремено социолошко образовање. Иако имају исту намену, „ова се три дјела потпуно разликују. Композиција, методологија, концепције, све је различито. Ради се о три дјела, о три варијанте марксистичке социологије.“³⁴ Са овом оценом се, донекле, слаже и Лукић, јер управо ова три уџбеника показују колико је нарасло интересовање за социологију.

Али он наглашава и једну сличност међу њима – начин излагања им није историјски, него систематски. Он сматра да је *увод* скроман наслов за Мандићев систематски написан уџбеник, истиче његову вредност због тога што је значајну пажњу посветио друштвеним групама, које су веома важне, а у нашој социологији нису довољно обрађене.³⁵ Та концепција је тада била нешто ново и особено у нашој социолошкој литератури, на коју, како сведочи приказивач, нису имали примедбе, иако су били присутни, ни Зихерл, ни Лукић, ни Горичар, па чак ни Фијаменго, који је критички приказао наведена три уџбеника у уводном реферату на саветовању социолога на Бледу 1960. године.³⁶

Међутим, други „сведок“ овог скупа тврди да Фијаменго Мандићу „за-мјера прекомјерно акцентирање значаја друштвених група“³⁷ а и сâм приказивач се пита да ли је аутор доследно спровео своју концепцију „групационе

³³ Рад ове скупштине приказали су Анте Фијаменго у сарајевском часопису *Pregled*, 10 (1958), стр. 279–284; и V. R. у: *Filozofija-Sociologija*, 3 (1958), стр. 160–163.

³⁴ Milan Bosanac, „Nešto o jednoj varijanti marksističke sociologije – u povodu knjige prof. Olega Mandića: Uvod u opću sociologiju, Zagreb, 1959“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, XI (1961), стр. 124.

³⁵ Radomir D. Lukić, „Dr Oleg Mandić: UVOD U OPĆU SOCIOLOGIJU, Zagreb, 1959, s. 398“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1–2 (1960), стр. 178.

³⁶ Milan Bosanac, *нав. дело*, стр. 124; Ante Fiamengo, „Metodologija u našim udžbenicima sociologije“, *Sociologija*, 2 (1961), стр. 3–22. Прикази овог саветовања: Aleksandar Todorović, *Naša stvarnost*, 11–12 (1960), стр. 587–590; Olga Kozomara, *Pregled*, 11–12 (1960), стр. 431–434.

³⁷ Olga Kozomara, *нав. дело*, стр. 432.

социјализираности“ коју апострофира.³⁸ Наиме, пошто је у трећој глави изложио елементе друштва (рад, његова организација, споразумевање људи, природна околина), Мандић у следећим главама обрађује: друштвене групе, друштвене односе, друштвени темељ и друштвену надградњу.³⁹ Стога Вељко Цвјетичанин примећује: „Мандићев уџбеник је заправо комбинација социологије група и односа у њима, са анализом економске базе и надградње.“⁴⁰

И Фијаменго примећује да Мандић примећује двоструки критеријум разврставања друштвених појава – прво по критеријуму друштвених група, и то на више простора, а друго по критеријуму друштвеног темеља и надградње – и на мање простора. Услед тога се у уџбенику појављују понављања приликом навођења врста друштвених појава. Због прекомерног наглашавања значаја друштвених група, он, додуше само на једном месту, социологију и одређује као науку о друштвеним групама. Па ипак, гледајући књигу у целини, сматра Фијаменго, чини се да је критеријум база–надградња главни, а критеријум група и односа допунски.⁴¹

По Лукићу, Мандић друштвене групе и односе не доводи у јасну везу са основом и надградњом. Оне би требало да спадају у надградњу, али у Мандићевој систематизацији то ни логички не би било могуће.⁴² Међутим, Фијаменго оцењује да је тиме Мандић избегао застрањивања Лукићевог еклетицизма Визе–Маркс и Горичаревог схематизма историјског материјализма у систематизацији грађе. Додуше, то је изведено по цену снижавања теоријског нивоа овог уџбеника и доминације индуктивно–дескриптивног приступа, па је осетно више окренут историјској грађи него савременом друштву.⁴³

У поглављу под карактеристичним називом „Однос појединца, друштвене групе и друштва“ Мандић одбацује метафизичко супротстављање

³⁸ Milan Bosanac, *нав. дело*, стр. 124.

³⁹ Oleg Mandić, *Uvod u opću sociologiju*, drugo, neizmenjeno izdanje, Narodne novine, Zagreb 1960. Према нашим увидима, Мандић је 1956. написао скрипта *Uvod u nauku o društvu* (59 стр.), у издању Правног факултета у Загребу, четири издања *Uvoda u opću sociologiju* (Zagreb, 1959–1965), од којих је најобимније треће, преуређено и допуњено издање (445 стр.) из 1962. године, и два издања *Opće sociologije* (Zagreb, 1969. и 1975).

⁴⁰ Veljko Cvjetičanin, „Oleg Mandić, Uvod u opću sociologiju...“, Zagreb, 1960“, *Naše teme*, 5 (1961), стр. 725.

⁴¹ Ante Fiamengo, *нав. дело*, стр. 14–15.

⁴² Radomir D. Lukić, *нав. дело*, стр. 179–180. Изгледа да је појам групе Мандић преузео од формалиста и Богардуса, Veljko Cvjetičanin, *нав. дело*, стр. 717, а посебно од Дипреела, Miodrag Ranković, *нав. дело*, стр. 250. Од Дипреела, као формалисте, изгледа да је преузео и појам друштвеног односа, будући да су у Дипрееловом социолошком систему друштвени однос, друштвена скупина (група) и друштвена симбиоза три основна појма, Упореди: Radomir D. Lukić, *Formalizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb 21987, стр. 171–172.

⁴³ Ante Fiamengo, *нав. дело*, стр. 14; Aleksandar Todorović, *нав. дело*, стр. 588; Olga Kozomara, *нав. дело*, стр. 432; Veljko Cvjetičanin, *нав. дело*, стр. 725.

појединца и друштва, или, како би се данас рекло, крајности номинализма и реализма.⁴⁴ При томе, на прве три странице расправља о Лукићевом помаку и застоју у схватању друштвене појаве. Са становишта екстремног номинализма, у друштву постоје само индивидуалне појаве, а по крајњем реализму све активности појединца су друштвене појаве. „Р. Лукић је учинио корак напријед тврдњом да ваља посматрати ‘везу између понашања појединаца’ и да та ‘повезаност чини друштвену појаву’. Али је застао и уперио поглед унатраг, када је устврдио, да ‘ове међусобне промјене индивидуалних понашања треба строго разликовати од њиховог заједничког производа, који је од њих и њихових промјена различит, који је ван њих, одвојен од њих самих.’“⁴⁵

Аутор при томе упућује на чувени Лукићев пример са два појединца који кују гвожђе, али и друге примере, у којима показује да и сваки индивидуални рад има друштвени карактер и да стога представља друштвену појаву и друштвени однос (већ и по предметима, нарочито, оруђима рада, радним вештинама, циљевима, потребама и резултатима рада). Сваки рад, било индивидуалан, било колективан, има друштвени карактер.⁴⁶ При томе се „индивидуалност сваког човека испољава у посебним облицима друштвене активности, што их он врши као припадник разних група“, односно „помоћу разних облика друштвеног рада“.⁴⁷ Рад и групе су, дакле, посредници између појединца и друштва.⁴⁸

Ако овоме додамо да је Лукић сматрао да се на категорији рада не може засновати марксистичка социологија,⁴⁹ онда изгледа да међу њима има великих разлика у схватању аналитичких могућности социолошких категорија. Наиме, по Лукићу, рад не може бити полазна тачка у систематизацији социолошких категорија и разврставању друштвених појава, могућно и зато

⁴⁴ Oleg Mandić, *Uvod u opću sociologiju*, Zagreb 1960, стр. 121–130.

⁴⁵ *Истио*, стр. 121. Аутор упућује на цитате из Лукићевог *Увода у социологију*, Савез удружења правника, Београд 1957, стр. 98 и 99.

⁴⁶ Oleg Mandić, *нав. дело*, стр. 122–123. Да је Мандићева аргументација исправна, мисли и Ђ. Раковић, „OLEG MANDIĆ: UVOD U OPĆU SOCIOLOGIJU...“, Zagreb, 1960“, *Pregled*, 6 (1962), стр. 470. Тако и Гурвич критикује Визеа због схватања да људи ступају у друштвене односе као првобитно издвојене и изоловане монаде, занемарујући комплементарност, међусобну укљученост, реципрочност перспектива колективног и индивидуалног (менталитета, свести), Žorž Gurvič, *нав. дело*, стр. 253.

⁴⁷ Oleg Mandić, *нав. дело*, стр. 125.

⁴⁸ Скрећемо пажњу да људски рад није наведен као посредујућа категорија у наслову поглавља, мада је наведен као први елемент друштва.

⁴⁹ „Др Лукић је изнео и мисао да није могуће засновати марксистичку социологију на категорији рада: рад је наиме свесна делатност, а у друштву велику улогу игра и стихија, која намеће људима и сасвим непожељне ствари“, V. R., „Skupština Jugoslovenskog udruženja za filozofiju i sociologiju“, *Filozofija-Sociologija*, 3 (1958), стр. 160.

што не може да обухвати и нерадне делатности. Али рад као такав не може бити ни основна категорија за објашњавање друштвених појава, него тек један његов аспект – материјална производња и производња људи који чине друштвену основу.⁵⁰

При томе Лукић губи из вида да рад преко поделе рада и њених димензија представља основну законитост структурисања и развоја друштва, а таква интерпретација се сусреће у неким новијим уџбеницима социологије. Међутим, у њиховим гледиштима има и прожимања, преклапања, па и подударања. Тако Мандић друштвене групе одређује као облике повезивања људи, али и повезивања људи и ствари, што је садржано и у помало таутолошкој дефиницији друштвених односа.⁵¹

Расправљајући о појму друштвеног односа, он констатује: „Друштвени карактер рада намеће људима, да се заједно повезују у вршењу разних чинова... Та се повезаност људи у разноликим облицима њихова рада повезује у друштвеним односима. Али друштвени односи још нису тиме исцрпљени. Људи врше своју активност у групама, које између себе такође стварају односе.“⁵² Дакле, утицај Лукића у одређењу друштвене појаве приметан је у Мандићевим одређењима рада, групе и односа као социолошких категорија.

С друге стране, значајно је поменути Лукићево конципирање појма *друштво*, које се одвија у сажетој расправи на најапстрактнијем, филозофском нивоу.⁵³ Већ у првом наслову овог поглавља он истиче да је човек – друштвени производ,⁵⁴ а затим каже: „Сва биолошка својства преобразена су и суштински обликована и детерминисана друштвом, а не природом.“⁵⁵ Друго, иако задржава идеју да је друштво структурисани, уређени скуп друштвених појава (повезаних понашања појединаца), он у даљу разраду укључује појам скупине (групе), њеног духа (свести) и поделе рада. „Друштво не чини проста скупина појединаца. Да би било друштва, мора[ју] да постоје одређене везе међу појединцима. Свака таква веза је друштвена, тј. међуљудска веза, било телесна, било духовна.“⁵⁶

⁵⁰ Radomir D. Lukić, „Diskusija oko nekih socioloških pitanja“, *Sociologija*, 2 (1961), стр. 168–170.

⁵¹ Ђ. Раовић, *нав. дело*, стр. 472–473.

⁵² Oleg Mandić, *нав. дело*, стр. 131.

⁵³ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љрава*, Савремена администрација, Београд 1992, поглавље „Друштво“, стр. 144–153. Види и: Милош Марјановић, „Човек и друштво у филозофији права проф. Лукића“, *Зборник Мајице српске за друштвене науке*, 95 (1993), стр. 159–164.

⁵⁴ *Истио*, стр. 144.

⁵⁵ *Истио*, стр. 147.

⁵⁶ *Истио*.

Уколико су телесне и духовне везе „дуже и обухватају већи број делатности, оне стварају трајнију заједницу, *скупину*, а ове опет друштво као целовиту скупину више скупина ... које стварају и посебну друштвену свест, дух као особеност те скупине. Различите скупине ... удружују се у ширу заједницу, *групииво*, на основу поделе рада, чиме се постиже потпуније задовољавање потреба опстанка.“⁵⁷ Друштва су, као трајне заједнице, потпуно или делимично самодовољна и развијају своју особену свест или дух, и по томе се разликују од других друштава.⁵⁸

Анте Фијаменго је, поред Лукића, Горичара и Мандића, могли бисмо рећи, једна од четири велике фигуре институционализације у периоду конституисања послератне југословенске (опште) социологије. Као што смо видели, он је систематски и критички приказао добре и лоше стране методологије њихових уџбеника у уводном реферату на бледском састанку Југословенског удружења за филозофију и социологију 1960. године.⁵⁹ То показује колики је био значај првих универзитетских уџбеника за њену институционализацију, али и како су социолошка секција тог удружења и професионална јавност добро процениле тај значај у доба када је пораст интересовања за социологију био у силном успону и када се од ове науке много очекивало.⁶⁰

При томе је Фијаменго могао, а то примећује и Лукић, да се послужи резултатима тих уџбеника и направи корак даље.⁶¹ То је резултовало до тада најобимнијим и најподробнијим делом у том домену, са највише грађе,⁶² са великом упућеношћу у савремене токове и литературу, па је оцењено као „успјело дјело које значи корак напријед у нашој опћој социологији.“⁶³ Лукић истиче вредност овог дела, коју не види „толико у његовој оригиналности и продубљености колико у солидности, уравнотежености и отуд у практичности и употребљивости за сваког и просечног читаоца...“⁶⁴ Наша је оцена да Фијаменгов уџбеник представља својеврсну, критичку синтезу Мандићевих,

⁵⁷ *Истио*, стр. 147–148.

⁵⁸ *Истио*, стр. 148.

⁵⁹ Ante Fiamengo, „Metodologija u našim udžbenicima sociologije“, *Sociologija*, 2 (1961), стр. 3–22.

⁶⁰ То би, свакако, требало упоредити са каснијом поплавом уџбеника, које ретко ко из струке прочита без преке потребе, а још ређе на њих јавно реагује, али и са институционалним решењем по којем уџбеници не спадају у научне радове.

⁶¹ Radomir D. Lukić, „Dr Ante Fiamengo: OSOVI OPĆE SOCIOLOGIJE (Sarajevo, 1962, s. 484)“, *Sociologija*, 3–4 (1962), стр. 230.

⁶² *Истио*, стр. 227, 230.

⁶³ Stipe Šuvar, „Dr Ante Fiamengo, Osnovi opće sociologije. ... Sarajevo, 1962“, *Naše teme*, 4 (1962), стр. 615.

⁶⁴ Radomir D. Lukić, *нав. дело*, стр. 233.

Лукићевих и Горичаревих схватања и да је у њему, када је реч о овој врсти социолошке литературе, остварен највећи и најразноврснији Лукићев утицај, укључујући и схватање о друштвеној појави.⁶⁵

И сâм Лукић истиче да се тај утицај огледа у: углавном, истом редоследу поглавља (а то значи и, углавном, истој структури садржаја), проучавању општих обележја друштвене појаве, коју, у основи, одређује као и он (повезано деловање људи), исто тако дели друштвене појаве на процесе и творевине, друштвену групу одређује као скуп људи повезаних друштвеним процесима (што је истоветно са његовим схватањем). Овоме бисмо могли додати да је прихватио Лукићеву поделу психолошких теорија на индивидуалне, колективне и социјалнопсихолошке (за коју каже да је, и поред неких недостатака, боља од Сорокинове). Такође заступа гледиште да је историјски материјализам теорија и метод у социологији. Сагласан је са Лукићевим схватањем да је друштвени однос спољна страна друштвеног процеса. Код одређења фаза у научном поступку узима у обзир Мандићево, Горичарево и Лукићево схватање.

Фијаменго се не слаже са Лукићевим одређењем социологије као науке само о друштву уопште, јер се тек проучавањем друштвено-економских формација може доћи до законитости функционисања и развика друштва. (Да би се стигло до емпиријских истраживања, потребно је апстракцију спустити за још један ниво и разрадити категоријални апарат за глобално друштво као конкретно друштво.) Критикује Лукићево схватање научног објашњења (да са новом систематизацијом великих теоријских система треба сачекати док се не прикупи довољно нових чињеница). Одбацује Лукићево разликовање друштва и природе, полазећи од свести (Лукић ће, од трећег издања свог уџбеника рећи – свест и рад). Само делимично прихвата Лукићев став да и тзв. производња људи спада у друштвену основу.

Анте Фијаменго истиче да и Мандићева и Лукићева класификација друштвених група имају озбиљне недостатке, јер критеријум поделе није доследно проведен. Критикује Лукића зато што породицу сврстава у друштвену основу, Горичара због тога што је ставља у правно-политичку надградњу, а Мандића јер је убраја у биолошке групе (у каснијим издањима Лукић сврстава породицу у надградњу проузроковану производњом људи). Није сагласан са Лукићевом поделом културе на друштвена открића, друштвено стваралаштво и друштвена правила, него предлаже разуђенију класификацију. Најзад, сматра да су Мандићево сврставање језика у елементе друштва

⁶⁵ У именском регистру Фијаменговог (1912–1979) уџбеника Мандић (1906–1979) помиње се 27, Лукић (1914–1999) 20, а Горичар (1907–1985) 10 пута.

и Лукићево сврставање ове категорије у друштвену културу методски коректни, али једностранни поступци.⁶⁶

Предметни регистар (што је посебна вредност овог уџбеника, као и Горичаревог) омогућио нам је анализу садржаја употребе појма *друштвена појава*. Анализира зашто друштвене и психичке појаве нису идентичне.⁶⁷ Слично Лукићу, истиче да је друштво „сложена категорија друштвених појава у најширем значењу“ и да је „укупност свих друштвених појава, свих страна друштвеног живота, укупност односа и узајамног деловања људи“.⁶⁸ (Ваља подсетити да је, по Марксу, друштво производ узајамне делатности људи.)

Главна замерка Лукића Фијаменгу, али и обратно, односи се на схватање и употребу друштвене појаве и њеног појмовног низа. Фијаменго друштвену појаву дефинише као „резултат повезаног дјеловања појединца или друштвених група“.⁶⁹ Међутим, Лукић сматра „да појам друштвене појаве није довољно продубио нити му остао доследан ... друштвена појава није резултат повезаног деловања, већ само то повезано деловање људи, мада и резултат тог деловања понекад и сам може такође представљати друштвену појаву. Осим тога, сама друштвена група је резултат повезаног деловања људи. Дакле, појединаца, па зато у дефиницију друштвене појаве не треба да уђе и повезано деловање група. Не продубивши појам друштвене појаве, писац говори да су друштвене појаве истовремено и индивидуалне и да су индивидуалне појаве друштвене зато што су условљене друштвом, што је сасвим различито од поменуте његове дефиниције друштвене појаве.“⁷⁰

Овде скрећемо пажњу на два момента. Фијаменгово упозорење на то да друштвене и индивидуалне појаве „нису ни супротне, ни идентичне, већ се узајамно прожимају“⁷¹ није део кратке дефиниције друштвене појаве, али је део њеног образложења. У дефиницији друштвене појаве и њеном образложењу видљиви су, иако их Фијаменго не помиње изричито, Мандићеви утицаји (резултат, група, узајамно прожимање).

⁶⁶ Ante Fiamengo, *Osnove opće sociologije*, Narodne novine, Zagreb 1970. Према нашим увидима, овај уџбеник је имао 17 издања, у периоду 1962–1989. године. Претходила су му скрипта из 1960. године. Прва четири издања објављена су у Сарајеву (до 1965) и она су допуњавана и прерађивана. Од петог издања (1967) прештампаван је у Загребу, а, судећи према броју страница, изгледа да није мењан после шестог издања из 1968. године. Када је реч о појму друштвене појаве, седмо (загребачко) издање готово је идентично са трећим (сарајевским) издањем из 1964. године.

⁶⁷ *Истио*, стр. 106–107.

⁶⁸ *Истио*, стр. 128.

⁶⁹ *Истио*, стр. 140.

⁷⁰ Radomir D. Lukić, *нав. дело*, стр. 231.

⁷¹ Ante Fiamengo, *нав. дело*, стр. 139.

Лукић изричито каже да је прва и основна замерка целом Фијаменговом уџбенику „што није доследно спровео и разрадио појмове социологије које је увео и који су неопходни за потпуније излагање социолошке грађе, а које смо већ поменули (процес, творевина, друштвена појава), него је бојажљиво остао само при њиховом назначавању.“⁷² Он сматра да је то последица Фијаменговог настојања да у питањима која су још предмет расправа у нашој социологији заузме средњи став између „либералнијих“ и „конзервативних“ гледишта. С једне стране, у корист „либералнијих“ гледишта он, „поред поделе на основу и надградњу, као основе за друштвене појаве, усваја и поделу на друштвене процесе и творевине“, показујући „да појмови основе и надградње нису довољни да објасне све друштвене појаве“, па између њих љмеће друштвене групе, не задржавајући се „само на материјалној производњи, као општем обележју човека и друштва“, покушавајући „да одреди друштвену појаву као такву“.

С друге стране, у корист „конзервативних“ гледишта, он „скоро да не употребљава појмове друштвене појаве, процеса и творевине за излагање и објашњење социолошке грађе. Он се у ствари скоро искључиво држи појмова основе и надградње, па тако сувише упрошћено говори о разним конкретним друштвеним појавама, а пре свега о облицима друштвене свести.“⁷³ Проблем те двојне, марксистичко-немарксистичке систематизације биће „нерешена загонетка“ и за уџбенике социологије који су се на нашим просторима појавили знатно касније.

И управо је то контекст главне Фијаменгове замерке Лукићевом уџбенику, а која се односи на значај, аналитичку употребу и последице примене појмова друштвена појава и друштвени процес. Та замерка се односи на схватање да је друштвени процес основни социолошки појам, на који се могу свести све друштвене појаве, а да то није појам рада или производње. „Тиме се већ у полазној тачки Лукићева концепција разликује од Марксове. Појам друштвеног процеса јесте ван сваке сумње најшира категорија у томе смислу што је свака појава у својој суштини процес, али ипак таква основна категорија – процес – још не мора бити и она полазна основа на којој треба градити структуру једне читаве науке. Мора се наћи нека сигурнија полазна тачка за извођење система у социологији, уколико такав систем рефлектира на дијалектичку основу.“⁷⁴

⁷² Radomir D. Lukić, *нав. дело*, стр. 231.

⁷³ *Истио*, стр. 230.

⁷⁴ Ante Fiamengo, „Metodologija u našim udžbenicima sociologije“, *Sociologija*, 2 (1961), стр. 10. У приказу са овог скупа употребљена је мало оштрија, догматскија дисквалификација, јер се каже да се Лукић таквом својом концепцијом „одвојио“ од Маркса, Olga Kozomara, *нав. дело*, стр. 431.

Дакле, употреба (а посебно ако је разрађена) појмова *друштвена појава* (процес, облик, однос, творевина), па и *друштвена јруја*, који су, добрим делом, формалистичке провенијенције, био је знак дедогматизације схеме база–надградња, а што се тада доживљавало као не баш тако безазлен отклон и одвајање од Маркса и марксизма. Исто тако, веома је важно да се уочи како постоји разлика између полазне социолошке категорије, која захвата најшири обим појма у систематизацији, и основне категорије, која има кључни, највећи детерминистички значај у објашњавању са становишта неке теоријске оријентације.

На том разликовању полазне тачке од основне категорије социологије Лукић је посебно инсистирао: „Полазна тачка је она појава којом се *почиње* излагање социологије; основна категорија је она појава којом се *објашњава* ју све остале друштвене појаве. При том, разуме се, полазна тачка и основна категорија се не морају поклапати, тј. не мора излагање социологије почети излагањем оне појаве која објашњава све остале. Избор полазне тачке је питање дидактичко–педагошко – полази се у излагању од онога што омогућава најлакше схватање. Зато овај избор може бити донекле слободан. Основна категорија се, пак, не може бирати – она је резултат целокупног научног проучавања и зависи од основних законитости које је наука утврдила.“⁷⁵

У појединим уџбеницима и приручницима видљив је Лукићев утицај на схватање друштвене појаве, али се овај аутор и његов уџбеник и не помињу.⁷⁶ Насупрот томе, Војин Радомировић истиче да је полазне елементе за систематизацију садржаја свог уџбеника узео из дела професора Лукића.⁷⁷ Разматрајући појам друштвене појаве у контексту односа према природи и појединцу, он даје кратак приказ Лукићевог схватања, „које је у највећој мери доследно и спроведено“, наглашавајући да се из основног појма друштвене појаве „конкретизовањем може развити мрежа свих осталих социолошких категорија“, у чему види велики Лукићев допринос социологији.⁷⁸

Занимљиво је да ранији уџбеници Данила Марковића не садрже расправу о појму друштвене појаве, па тиме ни о Лукићевом схватању, премда се аутор на више места позива на његов уџбеник.⁷⁹ Међутим, један његов

⁷⁵ Radimir D. Lukić, „Diskusija oko nekih socioloških pitanja“, *Sociologija*, 2 (1961), стр. 169.

⁷⁶ Такав је случај са уџбеником Уроша Милојевића, *Социологија*, Виша школа за организацију рада, Нови Сад 1979. Аутор под посебним насловима расправља о појму и врстама друштвених појава (стр. 74–76). Његова се интерпретација у целини ослања на Лукићеву, али се на њу не упућује.

⁷⁷ Vojin Radomirović, *Elementi sociologije*, Naučna knjiga, Beograd 1989, prethodne napomene.

⁷⁸ *Исто*, стр. 23 и 28.

⁷⁹ Данило Ж. Марковић, *Увод у социологију*, Просвета, Ниш 1967; исти, *Основни појмови социологије*, Просвета, Ниш 1967; исти, *Osnovi opšte sociologije*, Savremena administracija, Beograd 1970.

скорији коауторски уџбеник садржи поглавље о појму и врстама друштвених појава, са ослонцем на Лукићево и Фијаменгово схватање.⁸⁰

Драган Станимировић истиче да је Лукић у свом узорном уџбенику *Основи социологије* развио један конзистентан социолошки систем.⁸¹ Први део уџбеника се односи на социологију (предмет, метод, историјски развој), а други на друштво (друштвена појава, структура и кретање друштва). Међутим, аутор разматра само Лукићеву систематику првог, али не и другог дела, у којем, по нашем мишљењу, систематика приметно више долази до изражаја.⁸² Та систематика, у чијем је темељу друштвена појава као полазна категорија, дубински је примењена и у разматрању предмета и историјског развоја социологије. То имплицитно показују и Станимировићеве анализе.

„Лукић предмет социологије одређује као ‘онај део друштвених појава које она проучава’. Реч *друштвена појава*⁸³ има разна значења, али се обично тако називају сви многобројни елементи људског друштва повезани у разне више или мање јединствене целине.“⁸⁴ У даљој интерпретацији Лукићеве књиге аутор истиче да социологија, као синтетизујућа и уопштавајућа наука, „проучава оно што је *општије*, заједничко, *свим друштвеним појавама*, што се садржи у свакој друштвеној појави без изузетка и што чини *специфичност* друштвене појаве у односу на природне и остале могуће врсте појава [појединачне или индивидуалне – М. М.]... Социологија утврђује појам *друштвене појаве*, појам људског друштва као целине свих друштвених појава, *законе састава и развоја друштва*, односно законе повезивања свих врста друштвених појава у једну целину и законе развоја друштва као целине.“⁸⁵ У оквиру статике социологија проучава појам и састав друштва (друштвене појаве).⁸⁶

Аутор пропушта да истакне да се и разврставање социолошких теорија у њиховом историјском развоју врши према критеријуму како се у њима схватају појмови *друштво* и *друштвена појава*. Међутим, добрим делом се

⁸⁰ Данило Ж. Марковић, Иван Булатовић, *Социологија*, Београдска пословна школа, Висока школа струковних студија, Београд 2013, стр. 99–109.

⁸¹ Драган Станимировић, „Основи Лукићевог система социологије“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, XL–XLI (2000–2001), стр. 28–45.

⁸² Уосталом, и сам Лукић примењује у свом делу *Увод у социологију*, Савез удружења правника, Београд 1957, стр. 3, да оно „представља прво дело на нашем језику у коме је учињен покушај систематског излагања социологије“, док за Косићев *Увод у општу социологију*, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад 1934, вели да „углавном износи историју социологије“, па да стога није систематски увод.

⁸³ Сва подвлачења (италиком) у наводима јесу Станимировићева.

⁸⁴ *Истио*, стр. 32.

⁸⁵ *Истио*, стр. 33.

⁸⁶ *Истио*.

можемо сложити са његовом оценом да је Лукићев систем социологије кроз читаву другу половину 20. века, па и дуже, представљао „параметар и критички основ скоро свих система социологије“ код нас, било да је оспораван или прихватаан, због чега се „сматра да је Лукић највише допринео увођењу социологије у пантеон савремене југословенске науке“.⁸⁷

Двојна систематизација друштвених појава одржана је и у свим издањима Горичареве социологије. Чини се да је његова полазна категорија друштвени однос. Основа друштва се утемељује у односима производње. Друштвени односи су основни елементи опште и посебних структура друштва. Појам друштвеног односа је шири од појма рада, јер људи ступају у односе не само док раде. Друштвени процеси и односи су у релацији као садржај и форма.

У друштвене односе људи ступају као носиоци друштвених улога. Друштвена улога је динамички, акциони аспект друштвеног положаја. Улоге се повезују са поделом рада, а као нормативно уређене целине односа и положаја, представљају институције, док су друштвени положаји у основи слојевитости. Иако елементи оваквих категоријалних одређења (процес, однос, улога, положај) постоје и у ранијим издањима, они су експлицитно и у структури садржаја изведени тек у каснијим издањима (по нашем увиду, у X, измењеном и допуњеном издању из 1977. године). Иначе, у предметном регистру нема друштвене појаве, а у именском ни Лукића, ни Мандића, ни Фијаменга.⁸⁸

Значајно редуковање поменуте схеме база–надградња, мада не и потпуно ослобађање од ње, постоји у уџбенику Михаила Поповића.⁸⁹ Он посебна поглавља посвећује друштвеној делатности, друштвеним односима, друштвеним групама, класама и слојној структури друштва,⁹⁰ да би тек у поглављу о главним подручјима и установама глобалног друштвеног система расправљао о основи и надградњи.⁹¹ Уместо *друштвене појаве* аутор употребљава појам друштвене делатности као почетну социолошку категорију.⁹²

Њени елементи су: процес и носилац активности, услови обављања, предмети и средства, вредности и норме, док су потребе и интереси наглашени, али само имплицитно садржани, а конципираће их тек касније млађи

⁸⁷ *Истѿо*, стр. 30.

⁸⁸ Јоже Горичар је написао *Uvod u drušbene vede*, I–II, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Ljubljana 1953–1954; *Социологија и историјски материјализам*, Рад, Београд 1957; *Osnovne kategorije nauke o društvu*, Visoka škola političkih nauka, Београд 1962, као и 10 издања уџбеника *Sociologija*, Рад, Београд (у периоду 1959–1981).

⁸⁹ Mihailo Popović, *Problemi društvene strukture*, Kultura, Београд 1967.

⁹⁰ *Истѿо*, стр. 89–231.

⁹¹ *Истѿо*, стр. 232–270.

⁹² Упореди и Miodrag Ranković, „Društvena delatnost“, у: *Sociološki leksikon*, glavni redaktori Radomir D. Lukić, Miroslav Pečujlić, Savremena administracija, Београд 1982, стр. 90.

аутори уџбеника. Друштвене групе су разврстане по узроку настанка на радне или делатне, групе заједничког порекла, припадности и положаја, те групе заједничких склоности и интересовања. Потпуно ослобађање од механицизма парадигме база–надградња и налажење њеног дијалектичког теоријско-методолошког смисла у подели рада као основи структуре и развоја друштва постигнуто је у уџбенику тројице новосадских аутора – Митровића, Трипковића и Коковића.⁹³ У структури друштвеног деловања наводе се следећи елементи: актери, потребе, предмети и средства, вредности, интереси и друштвена правила.⁹⁴

Постоје и мишљења да су основне, али и почетне категорије у марксистички оријентисаној социологији акција и рад. Док је активност опште обележје живота, акција и рад су особено људске активности у друштву. Док рад преко поделе рада структурише друштво, акција га трансцендира.⁹⁵ Друштво је целина друштвених делатности и односа као комплементарних појмова који се подразумевају и узајамно одређују.⁹⁶

У социологији се водила расправа о томе да ли је полазна категорија и основна честица друштва друштвено деловање (акција) или друштвена појава (чињеница). У елаборацији овог другог гледишта наведено је Лукићево схватање друштвене појаве, процеса и творевине, а расправа о овом питању оцењена је као добрим делом термилошка и формалистичка.⁹⁷ У поглављу под насловом „Друштвена појава или друштвено делање“ ми смо сажето анализирали оба гледишта.

Најпре је обрађено Лукићево схватање суштине, елемената и врста друштвених појава. Процеси, односи и творевине су аспекти друштвене појаве, у зависности од тога која се њена страна анализира. Затим смо указали на основне разлике између рада и делања (или акције). Рад структурише, а акција трансцендира. У елементе делања, поред актерâ, предмета и средстава,

⁹³ Milovan Mitrović, Milan Tripković, Dragan Koković, *Sociologija*, Naučna knjiga, Beograd 1987, стр. 130–140.

⁹⁴ *Истио*, стр. 98–116.

⁹⁵ Rudi Supek, „Sociologija i marksizam“, *Sociologija*, 1 (1969), стр. 5–18; Miodrag Ranković, „Акција“, у: *Sociološki leksikon*, glavni redaktori Radomir D. Lukić, Miroslav Pečujlić, Savremena administracija, Beograd 1982, стр. 3–4; исти, „Sociološka opšta teorija u domaćim univerzitetским udžbenicima“, *Sociološki pregled*, 3 (1988), стр. 253.

⁹⁶ Miodrag Ranković, „Pojam društva u sociologiji“, у: *Sociologija – priručnik za više i srednje škole*, ur. Ljubinka Krešić, Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Beograd 1971, стр. 84–89.

⁹⁷ Sergej Flere, Miloš Marjanović, *Uvod u sociologiju*, Naučna knjiga, Beograd 1990, стр. 121–122; и Sergej Flere, „Društvo“, у: *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd 1993, стр. 263–264. О неким аспектима ове расправе види Miodrag Ranković, „Pojam društva u sociologiji“, у: *Sociologija – priručnik za više i srednje škole*, ur. Ljubinka Krešić, Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Beograd 1971, стр. 77–92.

потреба и интереса, вредности и норми, увели смо и статусе и улоге. Димензије друштвене структуре изведене су из димензија поделе рада – хоризонталне, вертикалне, институционално-организациске и територијалне. Хоризонтална и вертикална структура изведене су преко друштвених група.⁹⁸

ЛИТЕРАТУРА

- Босанац 1961 – Milan Bosanac, „Nešto o jednoj varijanti marksističke sociologije – u povodu knjige prof. Olega Mandića: Uvod u opću sociologiju, Zagreb, 1959“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, XI.
- Визе 1933 – Leopold von Wiese, *System der Allgemeinen Soziologie*, Duncker und Humblot, München, Leipzig.
- V. R., [Skupština Jugoslovenskog udruženja za filozofiju i sociologiju], *Filozofija-Sociologija*, 3 (1958), 160–163.
- Врачар 1958 – Stevan Vračar, „Treća godišnja skupština sekcije Jugoslovenskog sociološkog društva za NR Srbiju. Beograd“, *Filozofija-Sociologija*, 1–2, 244.
- Горичар 1953–1954 – Jože Goričar, *Uvod u društvene vede*, I–II, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Ljubljana.
- Горичар 1957 – Же Горичар, *Социологија и историјски материјализам*, Рад, Београд.
- Горичар ¹1959 – Же Горичар, *Sociologija*, Rad, Beograd.
- Горичар 1962 – Же Горичар, *Osnovne kategorije nauke o društvu*, Visoka škola političkih nauka, Beograd.
- Гурвич 1965 – Žorž Gurvič, *Savremeni poziv sociologije*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Козомара 1960 – Olga Kozomara, [Savetovanje sociologa Jugoslavije na Bledu], *Pregled*, 11–12, 431–434.
- Кораћ 1957 – Veljko Korać, „D-r Radomir Lukić: ‘Uvod u sociologiju’ (Popularna pravno-politička biblioteka, Beograd, 1957)“, *Filozofija-Sociologija*, 1, 210–214.
- Кораћ 1961 – Veljko Korać, „Sociologija i naša društvena stvarnost“, *Gledišta*, 3.
- Косић 1934 – Мирко Косић, *Увод у оишћу социологију*, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад.
- Лукић 1957а – Radomir D. Lukić, „Prilog raspravi o nekim sociološkim pitanjima – Povodom mog ‘Uvoda u sociologiju’“, *Filozofija-Sociologija*, 2–3, 98–105.
- Лукић 1957б – Радомир Д. Лукић, *О њојму социологије*, Рад, Београд 1957.
- Лукић 1957в – Радомир Д. Лукић, *Увод у социологију*, Савез удружења правника, Београд.
- Лукић 1958 – Радомир Д. Лукић, „Детерминизам друштвених појава“, *Анали Правног факултета у Београду*, 4, 403–420.
- Лукић 1960 – Radomir D. Lukić, „Dr Oleg Mandić: UVOD U OPĆU SOCIOLOGIJU, Zagreb, 1959, s. 398“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1–2.
- Лукић 1961 – Radomir D. Lukić, „Diskusija oko nekih socioloških pitanja“, *Sociologija*, 2.
- Лукић 1962а – Radomir D. Lukić, „Dr Ante Fiamengo: OSNOVI OPĆE SOCIOLOGIJE (Sarajevo, 1962, s. 484)“, *Sociologija*, 3–4.
- Лукић 1962б – Radomir D. Lukić, „Veljko Korać, Marks i savremena sociologija (Beograd, 1962, s. 290)“, *Sociologija*, 3–4.

⁹⁸ Miloš Marjanović, Slobodanka Markov, *Osnovi sociologije*, UNS, Novi Sad ^o2011, стр. 78–91.

- Лукић 1982 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љубави*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић 1987а – Radomir D. Lukić, „Prof. Dr Leopold von Wiese: SOZIOLOGIE. GESCHICHTE UND HAUPTPROBLEME...“, Berlin, 1954“, *Filozofija-Sociologija*, 2–3, 145–149.
- Лукић 1987б – Radomir D. Lukić, *Formalizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb.
- Лукић, Печујлић (ред.) 1982 – *Sociološki leksikon*, glavni redaktori Radomir D. Lukić, Miroslav Pečujlić, Savremena administracija, Beograd.
- Лукић С. 1975 – Света Лукић, „Корисно, потребно и за дискусију (Др Радомир Лукић, Увод у социологију, Београд, 1957)“, *НИИ*, 332, 12. мај.
- Мандић 1960 – Oleg Mandić, *Uvod u opću sociologiju*, drugo, neizmenjeno izdanje, Narodne novine, Zagreb.
- Марјановић 1993 – Милош Марјановић, „Човек и друштво у филозофији права проф. Лукића“, *Зборник Мајмиче српске за друштвене науке*, 95, 159–164.
- Марјановић, Марков 2011 – Miloš Marjanović, Slobodanka Markov, *Osnovi sociologije*, UNS, Novi Sad.
- Марковић 1967а – Данило Ж. Марковић, *Основни појмови социологије*, Просвета, Ниш.
- Марковић 1967б – Данило Ж. Марковић, *Увод у социологију*, Просвета, Ниш.
- Марковић 1970 – Danilo Ž. Marković, *Osnovi opšte sociologije*, Savremena administracija, Beograd.
- Марковић, Булатовић 2013 – Данило Ж. Марковић, Иван Булатовић, *Социологија*, Београдска пословна школа, Висока школа струковних студија, Београд.
- Милојевић 1979 – Урош Милојевић, *Социологија*, Виша школа за организацију рада, Нови Сад.
- Митровић, Трипковић, Коковић 1987 – Milovan Mitrović, Milan Tripković, Dragan Koković, *Sociologija*, Naučna knjiga, Beograd 1987.
- Паовић 1962 – Ђ. Paović, „OLEG MANDIĆ: UVOD U OPĆU SOCIOLOGIJU...“, Zagreb, 1960“, *Pregled*, 6.
- Поповић 1958 – Mihailo Popović, „Deset brošura iz sociologije“, *Naša stvarnost*, 5.
- Поповић 1965 – Mihailo Popović, *Savremena sociologija*, Kultura, Beograd.
- Поповић 1967 – Mihailo Popović, *Problemi društvene strukture*, Kultura, Beograd.
- Радомировић 1989 – Vojin Radomirović, *Elementi sociologije*, Naučna knjiga, Beograd.
- Ранковић 1971 – Miodrag Ranković, „Појам друштва у социологији“, у: *Sociologija – priručnik za više i srednje škole*, ur. Ljubinka Krešić, Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Beograd.
- Ранковић 1982 – Miodrag Ranković: „Акција“, „Друштвена делатност“, у: *Sociološki leksikon*, glavni redaktori Radomir D. Lukić, Miroslav Pečujlić, Savremena administracija, Beograd.
- Ранковић 1988 – Miodrag Ranković, „Sociološka opšta teorija u domaćim udžbenicima sociologije“, *Sociološki pregled*, 3.
- Станимировић 2000–2001 – Драган Станимировић, „Основни Лукићевог система социологије“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, XL–XLI, 28–45.
- Супек 1969 – Rudi Supek, „Sociologija i marksizam“, *Sociologija*, 1, 5–18.
- Танић 1958 – Živan Tanić, „Savremeni sociološki problemi („Sociologija“ izdanje „Rad“ 1957)“, *Filozofija-Sociologija*, 1–2.
- Тодоровић 1959 – Aleksandar Todorović, „Sociološki formalizam Leopolda von Wieseа“, *Sociologija*, 2–3.
- Тодоровић 1960 – Aleksandar Todorović, [Savetovanje sociologa Jugoslavije na Bledu], *Naša stvarnost*, 11–12, 587–590.
- Тодоровић 2007 – Mirjana Todorović, „Појава, друштвена“, у: *Sociološki rečnik*, priredili Aljoša Mimica, Marija Bogdanović, Zavod za udžbenike, Beograd.

- Фијаменго 1958 – Ante Fiamengo, [Skupština Jugoslovenskog udruženja za filozofiju i sociologiju], *Pregled*, 10, 279–284.
- Фијаменго 1961 – Ante Fiamengo, „Metodologija u našim udžbenicima sociologije“, *Sociologija*, 2, 3–22.
- Фијаменго 1970 – Ante Fiamengo, *Osnove opće sociologije*, Narodne novine, Zagreb.
- Флере 1993 – Sergej Flere, „Društvo“, у: *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd.
- Флере, Марјановић 1990 – Sergej Flere, Miloš Marjanović, *Uvod u sociologiju*, Naučna knjiga, Beograd.
- Цвјетичанин 1961 – Veljko Cvjetičanin, „Oleg Mandić, Uvod u opću sociologiju...“, Zagreb, 1960“, *Naše teme*, 5.
- Шувар 1962 – Stipe Šuvar, „Dr Ante Fiamengo, Osnovi opće sociologije. ... Sarajevo, 1962“, *Naše teme*, 4.

Miloš Marjanović*

RADOMIR D. LUKIĆ'S UNDERSTANDING OF SOCIAL PHENOMENA

S u m m a r y

Lukić's understanding of social phenomena is one of the simplest, most successful and most influential concepts in Yugoslav sociology. A social phenomenon is defined as a joint operation of human behaviours. Its main types or aspects include processes, relationships and creations. Lukić's concept of social phenomena was formed under the influence of Leopold von Wiese, though Lukić made a step further. The common feature of the first Yugoslav post-war sociology textbooks (Lukić, Goričar, Mandić, Fiamengo) is a dual systematization of social phenomena. The social phenomenon is the initial sociological category, whereas the base and superstructure of society make the basic deterministic framework of explanation. These textbooks played an important role in the institutionalization of Yugoslav sociology and they were met with broad resonance among professional audiences. The discussion about the initial and basic sociological category had a prominent place in these debates (especially among textbook writers). In terms of understanding social phenomena, Radomir Lukić exerted the strongest influence on Fiamengo and Radomirović; nevertheless, his influence can still be felt in recent textbooks of sociology. His concept had a significant role in the elimination of dogmatism in sociology, in which social action became an alternative model of the initial sociological category and in which there is no the base–superstructure scheme as a framework for systematization and explanations of social phenomena.

Key words: initial sociological category, social phenomenon, Lukić, Mandić, Fiamengo, Goričar, recent systematizations of social phenomena

---

* Full Professor at the Faculty of Law in Novi Sad

СОЦИОЛОШКОПРАВНА ХЕРМЕНЕУТИКА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

САША Б. БОВАН*

С а ж е т а к. – У овом раду се разматрају доприноси Радомира Д. Лукића теорији тумачења права. У том правцу, указује се на савременост Лукићевих правнохерменеутичких идеја, нарочито када је реч о природи телеолошког канона тумачења права. Тада се истиче да је Лукићево схватање овог канона реалистичко и социолошко, а у крајњој линији синтетичко, у смислу да представља покушај успостављања јединства између субјективне и објективне теорије тумачења права, што се данас испоставља као најважнији задатак јуристичке херменеутике. У раду је, имајући у виду две фазе у развоју његове теорије тумачења права, највећа пажња посвећена категорији „право значење правне норме“ (прва фаза), и проблему структуре догматичког метода (друга фаза), уз покушај да докажемо како се код Лукића несвесна социологизација јуристичке херменеутике уздиже до нивоа поприлично јасно артикулисане социолошке теорије тумачења права.

Кључне речи: Лукићева теорија тумачења права, језичко и право значење правне норме, социолошки метод у тумачењу права

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

„Лукићева теорија тумачења права“ јесте синтагма којом се жели рећи да овај аутор излаже одговарајуће правнохерменеутичке идеје у систематском и свеобухватном облику, са извесном оригиналношћу у погледу решења појединих питања из ове области. У том смислу, репрезентативна је његова књига *Тумачење љрава*, објављена давне 1961. године, која се неизоставно мора посматрати заједно са још једним његовим делом где се обрађује тематика правне методологије – наиме, са *Методологијом љрава*, објављеном 1977. године.¹

У монографији са почетка шездесетих година 20. века Радомир Д. Лукић излаже преглед стандардних канона тумачења права, где спадају језичко,

---

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

¹ Ова књига је комплексније структуре у односу на ону из 1961. године, јер методе тумачења права и методе сазнавања права обрађује кроз једну специфичну систематику.

логичко, систематско, историјско и циљно (телеолошко) тумачење права. Систематски карактер овог дела долази до изражаја тако што Лукић обрађује и следеће теме: појам и историјски развој тумачења права, предмет тумачења права и врсте тумача, те, коначно, поступак тумачења права, рачунајући ту и попуњавање правних празнина. Широка лепеза питања која Лукић обрађује даје његовој теорији права не само систематски већ и свеобухватни карактер. Оригиналност његове теорије тумачења права у овом делу огледа се пре свега у извођењу дистинкције између језичког и правог значења правне норме. Савременост ове теорије испољава се у заговарању једног реалистичког схватања природе телеолошког канона тумачења права.

У време писања ове књиге, у тадашњој југословенској правној теорији, проблематика тумачења права је у једном релативно потпуном облику обрађена једино код Михајла Вуковића у његовој монографији *Инијерпретација њравних њройиса* из 1953. године. Помињемо овај рад стога што је и сџм Лукић у предговору своје књиге из 1961. године указао на његов завидан квалитет. Међутим, још важније, управо због сличног теоријског приступа тематици правне херменеутике карактеристичног за оба ова аутора, а имајући у виду и да настају отприлике у истом периоду, излагање идеја Михајла Вуковића, те њихова компарација са оним Лукићевим, чини се добрим путоказом за приказивање оригиналности Лукићеве правнохерменеутичке теорије. Наравно, све то у правцу одбране тезе да се код Лукића сусрећемо са покушајем формулисања једне социолошке теорије тумачења права.

Као и у Лукићевом случају, за Вуковића је карактеристична марксистичка позиција у теорији права. Тада, функционално одређење појма права, где се право посматра као средство за реализацију интереса владајуће класе, основа је и за заузимање одговарајућег епистемолошког становишта у теорији тумачења права. То становиште подразумева хијерархију између појединих канона тумачења права када се хипостазира телеолошко тумачење правних прописа. Овај приступ јасно је изражен код Михајла Вуковића, а он га изводи полазећи од особина правних прописа (апстрактност, статичност, хипотетичност и принудност закона) и њихове функције у друштву.

У том правцу карактеристична је серија изјава где овај аутор указује на то како, због функција које правне норме врше у друштву, у њиховој интерпретацији највише долази до изражаја телеолошки елемент. Ово нарочито долази до изражаја кад Вуковић упоређује логичко и телеолошко тумачење. Он каже: „Како је пропис само средство за остварење друштвеног циља, то свака интерпретација која не узима у обзир друштвени циљ, мора бити субординирана телеолошкој интерпретацији, за коју је циљ битан. Циљ се не узима у обзир при логичкој интерпретацији. Према томе, бит ће телеолошка

интерпретација коректив логичкој, а то она не би могла бити, кад би спадала у подручје логичког закључивања.“²

Осим тога, за Вуковића је карактеристично једно модерно гледање на однос субјективно-телеолошког и објективно-телеолошког тумачења права.³ Суштина тог приступа је у давању предности објективној теорији интерпретације права над субјективном, тј. у фаворизовању објективно-телеолошког у односу на субјективно-телеолошки канон тумачења права. Аргументација која се тада користи почива на једној у суштини социолошкој теоријској платформи, коју Вуковић изражава следећим речима: „Кад се пропис интерпретира субјективистички, он се неминовно интерпретира с обзиром на прошлост, а тиме се опет повећава супротност између прописа и друштвених односа, који се стално мијењају.“⁴ Треба напоменути да се модерност Вуковићевих правнохерменеутичких ставова огледа и у томе што овај аутор јасно уочава разлику између два схватања објективно-телеолошког тумачења права: оног идеалистичког (природноправног), које суштину овог канона тумачења проналази у трагању за нормативним смислом закона; и оног реалистичког (прагматичког), где се интерпретација законских одредби испоставља као трагање за циљевима закона полазећи од реалних друштвених односа, тј. актуалног стања друштвеног живота.⁵

Међутим, без обзира на изложено, Михајло Вуковић у бити објективно-телеолошког тумачења открива пре свега његове аксиолошке, а не и социолошке елементе.⁶ То је сасвим очевидно и из његовог појмовног одређења телеолошке интерпретације. Он ову дели на две фазе: прву, када се открива друштвени циљ садржан у општој правној норми, и другу, када се упоређују поједини резултати интерпретације с обзиром на њихову друштвену вредност.⁷ Као што се дâ видети, овај аутор пренебрегава околност да се по

² Михајло Вуковић, *Интерпретација правних прописа*, Школска књига, Загреб 1953, стр. 98.

³ У нашој литератури из области тумачења права говори се о разлици између историјског и циљног тумачења права. Међутим, унутрашња логика оба ова метода тумачења почива на откривању садржине правних прописа помоћу њихових циљева. То значи да је и историјско тумачење телеолошког карактера, само што оно подразумева откривање циљева законодавца, док ово друго подразумева трагање за објективним циљевима закона. У новијој немачкој литератури из јуристичке херменеутике инсистира се на терминологији која се користи у овом раду. Види Ingeborg Puppe, *Kleine Schule des juristischen Denkens*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, стр. 93–96.

⁴ Михајло Вуковић, *нав. дело*, стр. 38.

⁵ *Истио*, стр. 38, 101–104.

⁶ Социолошки елементи проистичу из опсервације мале премисе јуристичког закључка.

⁷ *Истио*, стр. 107–111.

логици реалистичке варијанте објективног тумачења правних прописа друштвени циљеви процењују са становишта актуалног стања друштвених односа, а посматрано посредством случаја који се налази пред судијом. Стога његово схватање природе телеолошке интерпретације остаје негде између идеалистичког и реалистичког гледишта.⁸

С обзиром на то да се у овом раду истражује у којој мери Лукићеве идеје на ову тему имају димензију социолошког приступа, тј. како он наступа по питању социологизације телеолошког канона тумачења права, а имајући у виду сличност његове и Вуковићеве теорије, можемо рећи да овај потоњи није искористио у довољној мери све потенцијале марксистичке теорије права, наглашено функционалне по својој суштини, у правцу изградње једне социолошке теорије тумачења права. Ово тим пре што је реалистичко (прагматичко) схватање природе објективно-телеолошког тумачења потенцијално социолошко како год да окренемо, пошто се путем формуле овог канона, где се друштвени циљеви самеравају са становишта реалних друштвених односа, заправо говори о томе како и у поступку примене права у највећој могућој мери долази до изражаја кореспонденција између друштва и права.⁹ Ипак, из низа изјава овог аутора, као и његовог општег теоријског приступа (марксистичког), где се правнохерменеутички поступак посматра полазећи

⁸ Иначе, још средином 20. века, а нарочито у радовима К. Ларенца, указано је на потребу синтезе субјективне и објективне теорије тумачења права: Karl Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin, Göttingen, Heidelberg 1960, стр. 239. Међутим, његов покушај синтезе ове две школе, заснован на појмовима објективираниог духа закона (*objektivierter Geist des Gesetzes*), воље закона (*Willen des Gesetzes*), нормативног смисла закона (*normativen Gesetzesinnes*) и објективне правне идеје (*objektive Rechtsgedanken*), није био успешан и завршио је у заснивању једног природноправног (идеалистичког) критеријума тумачења права: *истио*, стр. 240–241, 256–257. Један од успешнијих прегледа покушаја синтезе субјективне и објективне теорије тумачења права, онај Г. Хасолда, показао је које све тешкоће стоје на том путу, те да су неки релевантни покушаји у том правцу углавном пример грубог еклектицизма: Gerhard Hassold, „Wille des Gesetzgebers oder objektiver Sinn des Gesetzes – subjektive oder objektive Theorie der Gesetzesauslegung“, *Ztschr. für Zivilprozess* 2 (1981), стр. 192–210. На крају крајева, дискусија која се поводом овог питања распламсала између Б. Ритерса и В. Хасемера у часопису *Правна теорија* у периоду 2008–2009. године – где је Хасемер наступио са радикално објективне позиције (завршивши на крају у једном правнохерменеутичком волунтаризму): Winfried Hassemer, „Juristische Methodenlehre und richterliche Pragmatik“, *Rechtstheorie*, 1 (2008), стр. 1–22; а Ритерс заступао становиште радикалног интерпретативног субјективизма: Bernd Rüthers, „Methodenfragen als Verfassungsfragen“, *Rechtstheorie* 3 (2009), стр. 253–283 – показала је да су сви досадашњи покушаји синтезе субјективне и објективне теорије тумачења права били провизорни и неуспешни.

⁹ Види исцрпно о томе у нашој књизи на ову тему: Саша Б. Бован, *Правна херменеутика између филозофије и лоике: социолошки метод у тумачењу и примени права*, Правни факултет, Београд 2014, стр. 124–132.

од функција које право врши у друштву, можемо рећи да Вуковићево гледиште поседује димензију несвесне социологизације процеса тумачења права.

У сваком случају, Вуковић, као, уосталом, и Лукић, о чијој ће правнохерменеутичкој теорији управо бити речи, посматра поступак правног расуђивања са становишта стваралачке јуриспруденције, уз све резерве које и он истиче у том погледу, везане пре свега за питање како судији дати слободу у одлучивању, а спречити да се та слобода извргне у самовољу и арбитрарност.¹⁰

С обзиром на то да се и даље налазимо на терену уводних разматрања, нека нам буде дозвољено да поменемо и правнохерменеутичка схватања Живана Спасојевића, још једног нашег аутора који наступа са позиција стваралачке јуриспруденције, који је формулисао једну, у правом смислу те речи, социолошку теорију тумачења права. За потребе овог рада, а како бисмо избегли веће дигресије, рећи ћемо тек толико да је овај аутор у аналогiji, полазећи пре свега од Женијевих идеја, пронашао модел социолошког тумачења правних прописа. Заправо, правнохерменеутичку теорију Живана Спасојевића можемо најбоље представити путем трипартиције: аналогija – објективно тумачење права – социолошка анализа.

¹⁰ Спор између механичке и стваралачке јуриспруденције у највећој мери одсликава дилеме око питања природе тумачења права, а по том основу и дилеме око питања природе јуристичког закључка. Позиција стваралачке јуриспруденције у јуристичкој херменеутици представља супротстављање законском позитивизму у овој области, који је своје најзначајније изданке добио у појмовној јуриспруденцији (Немачка) и школи егзегезе (Француска). Иначе, овде спадају сва она гледишта која процес правног резоновања не посматрају полазећи од логичког односа између премисе и закључка, већ имајући у виду пре свега садржину премиса јуристичког закључка (нарочито велике премисе). Другим речима, овде спадају сва она гледишта која истичу да специфичност правног расуђивања почива на чиниоцима који нису везани за његову формалну структуру. Овде се налазе покрет аналогije у Француској (Ф. Жени), школа слободног права (Х. Канторович) и вреднујуће јуриспруденције (Р. Јеринг, Ф. Хек) у Немачкој, покрет обнове топичког мишљења (Т. Фивег, Х. Перелман), скандинавски правни реализам (А. Рос, К. Оливекрона), обе најзначајније теорије права у САД (Р. Паунд, К. Левелин, Џ. Франк). Поменимо на овоме месту само бриљантне и ироничне критике Х. Канторовича на рачун покрета механичке примене права – на пример, када каже да је јуриспруденција непрекидно покушавала немогуће, а наине „да с малим бројем својих кључева откључа све браве, па тако није могла избећи да се час лати калауза, а час да разбија браве“, Херман Канторович, *Борба за њравну науку*, Досије, Београд 2006, стр. 22. Термин „механичка јуриспруденција“, уз снажну критику овог правца у теорији тумачења права, уочавамо први пут код Р. Паунда: Roscoe Pound, „Mechanical Jurisprudence“, *Columbia Law Review* 8 (1908), стр. 605–623. Међу ауторима којима је критика механичке јуриспруденције била стална преокупација истичемо А. Кауфмана, који је ову критику дубље утемељио на Гадамеровом херменеутичком релативизму, а полазећи од појма „адекватације између закона и чињеничног стања“. Види Arthur Kaufmann, *Beiträge zur juristischen Hermeneutik: sowie weitere rechtsphilosophische Abhandlungen*, Köln, Berlin, Bonn, München 1993, стр. 61–64, 81, 85–86, 116–118 итд.

Спасојевић посеже за аналогијом у облику који је засновао Ф. Жени, где се ова испољава на четири начина (степенa): по закону, али не даље од њега, по закону али даље од њега, даље од закона али по њему, даље од закона али без њега.¹¹ Наш аутор изједначава овако схваћену аналогију са објективно-телеолошким тумачењем,¹² и најзад, супротно Женију, а блиско Канторовичу, указује на то да она није никакав формално-логички поступак, односно да у примени права аналогија почива на индукцији када се друштвени циљеви процењују полазећи од чињеница случаја, односно када се сличност као основ за њену примену тражи пре свега на равни мале премисе (премисе чињеничног стања).¹³ Посезање за индукцијом у овом смислу нагнало је Спасојевића да поступак тумачења права неспорно посматра као облик социолошке анализе.¹⁴

Конечно, разматрање теоријског контекста унутар којег треба посматрати Лукићеву теорију тумачења права треба употпунити и указивањем на поједине ауторе који су проблему тумачења права и правног расуђивања приступали са позиција механичке јуриспруденције. Овде мислимо пре свега на Ђорђа Тасића и Живојина Перића, који полазе од идеје садржинске и логичке заокругљености правног поретка, где судију посматрају као логички аутомат, а тумачење и примену права као логичку (дедуктивну) операцију. Ово се нарочито односи на Тасића, док је Перић у неку руку противречан у погледу везаности судије законским текстом у случајевима када није јасно изражена воља законодавца, нарочито ако је та воља „застарела“ протеком времена. Но, није ни време ни место да се подробније дискутује о овој теми.¹⁵

¹¹ Живан Спасојевић, *Аналогија и тумачење: њрилоћ ѡроучавању мейода у ѡривајном ѡраву*, Правни факултет, Београд 1996, стр. 65–105. Ову матрицу судијског одлучивања у нашој правној литератури заступају и неки други аутори: Миодраг Туцаковић, „Школе о интерпретацији права“, *Архив за ѡравне и друшћивене науке*, 6 (1936), стр. 543–558.

¹² Живан Спасојевић, *нав. дело*, стр. 37.

¹³ *Истио*, стр. 98–100, 113.

¹⁴ *Истио*, стр. 117–125. Ставови Ж. Спасојевића о социолошком тумачењу права ко- респондирају у највећој могућој мери са ставовима једног немачког аутора који је још на почетку 20. века изложио једну развијену социолошку теорију тумачења права, пола- зећи од идеја школе слободног права. Ради се о Х. Вистендерферу, познатом аутору из тог времена, чији су ставови били заборављени на дужи период, вероватно зато што је слободноправни покрет у то доба дошао на зао глас. Међутим, његова невелика студија на изложену тему данас је заузела достојно место у немачкој правној херменеутици, што се види и из тога да је њен репринт издат већ трећи пут у последњих петнаестак година: Hans Wüstendörfer, „Zur Hermeneutik der sociologischen Rechtsfindungstheorie“, *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 9 (1915–1916), стр. 305–446.

¹⁵ Ђорђе Тасић, *Избор расћрара и чланака из теорије ѡрава*, Српска академија нау- ка и уметности, Београд 1984, стр. 324, 338; Живојин Перић, *О школама у ѡраву*, Београд 1921, стр. 17, 23–25.

Овде је у главним цртама и полазећи од основних циљева овог рада приказано стање српске правне херменеутике до Радомира Д. Лукића. Након њега, како у погледу рецепције и разраде ставова које је заступао, тако и у погледу њихове критике и евентуалног развијања самосталних правнохерменеутичких идеја, откривамо збуњујућу празнину и ћутање, који сведоче о томе да је наша правна херменеутика на врло ниским гранама. Практично, овде можемо да укажемо тек на неколико радова Данила Басте и Јасминке Хасанбеговић.¹⁶

2. ПРВА ФАЗА У РАЗВОЈУ ЛУКИЋЕВЕ ТЕОРИЈЕ ТУМАЧЕЊА ПРАВА

Релативно исцрпан приказ правнохерменеутичких ставова Михајла Вуковића олакшава нам разумевање истих таквих ставова Радомира Д. Лукића, а имајући у виду да у теорији тумачења права обојица наступају полазећи од строго марксистичке теорије права.¹⁷ У том правцу, истраживање Лукићеве теорије тумачења права са становишта њених социолошких аспеката или елемената, а не из неке друге перспективе, наметнуло се из два разлога. Први је у томе што марксистичка теорија права и у области јуристичке херменеутике инсистира на односу друштва и права, чиме је отворен пут за социологизацију ове области.

Други разлог крије се у чињеници да Лукић у погледу природе објективно-телеолошког метода интерпретације права брани једно реалистичко (прагматичко) становиште, које је потенцијално социолошко (телеолошко тумачење права као откривање циљева правног регулисања полазећи од актуалног стања друштвених односа), што такође отвара простор за изградњу једне свеобухватне социолошке теорије тумачења права. Према томе, питање је да ли Лукића можемо пронаћи у овој аргументацији, односно да ли је он уопште, а ако јесте, у којој мери и на који начин, искористио социолошке потенцијале оних премиса на темељу којих је формулисао своју теорију тумачења права.

¹⁶ Данило Н. Баста, „Правна херменеутика Артура Кауфмана“, у: *Основни проблеми филозофије њрава*, ур. Мијат Шуковић, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица 1994, стр. 195–215; исти, „Херменеутика и право“, *Гледишта* 3–4 (1990), стр. 88–101. Јасминка Хасанбеговић, *Перелманова њравна логика као нова реџорика*, Правни факултет, Београд 2006; иста, *Тоџика и њраво*, Војноиздавачки завод, ЦИД, Београд 2005.

¹⁷ Строго посматрано на терену теорије о појму права, може се рећи да је Лукићеве становиште покушај да се повеже марксизам са нормативном (формалном) теоријом права Х. Келзена, а та је логика присутна и у његовој теорији друштва (социологији), само што тамо везује марксизам са формалном социологијом Г. Зимла.

Како је већ речено, Лукићева књига о тумачењу права из 1961. године представља једно системско и свеобухватно дело из ове области, са извесним елементима оригиналности. Самосвојност његовог приступа долази до изражаја пре свега кроз појам „правог значења правне норме“. Ова конструкција представља централни појам Лукићеве теорије тумачења права из више разлога. Кренућемо у њихово образлагање када ће се у коначници показати како се у Лукићевој теорији тумачења права полазећи од појма „право значење правне норме“ одвија процес социологизације правне херменеутике.

Као прво, појам „право значење правне норме“ представља темељну категорију Лукићевог приступа овој проблематици стога што је она пример доследне примене марксистичке теорије права у области тумачења права, чија је суштина у томе што се инсистира на чврстој вези друштва и права, вези која нарочито долази до изражаја управо у процесу примене права.¹⁸ Ова теорија, која гаји изразито функционални приступ,¹⁹ наглашава да је право систем општих заповести заштићен државном принудом које служе за одржавање оног начина производње који је у интересу владајуће класе.²⁰ Полазећи од једног оваквог одређења појма права, Лукић каже да „право значење правне норме“ представља оно значење које изражава улогу коју норма, односно право уопште, имају у друштву.²¹ Треба нагласити да изложена формулација правог значења правне норме, када се полази од функција коју право врши у друштву, у исто време представља први корак у социологизацији поступка тумачења права, пошто се на тај начин примена права доследно посматра са становишта чврсте везе друштва и права.

Као друго, треба истаћи да помоћу конструкције „право значење правне норме“ Лукић заузима своју теоријску позицију у правној методологији, јер супротстављањем језичког и правог значења правне норме он себе на врло особен начин сврстава у табор стваралачке јуриспруденције. Наиме, овим супротстављањем Лукић констатује да се језичко и право значење правне норме врло често не подударaju,²² чиме се заправо успоставља хијерархија између појединих канона тумачења права, односно успоставља извесна

¹⁸ Лукић, на пример, у првом издању свог уџбеника из Увода у право, управо из године када је светлост дана угледала и његова књига о тумачењу права, инсистира на томе да за одређење појма права није битно толико стварање норми од стране државе, него њихова примена, Радомир Д. Лукић, *Увод у право*, Научна књига, Београд 1961, стр. 30.

¹⁹ То заправо значи да се читава марксистичка теорија права гради полазећи пре свега од питања каква је друштвена улога права и државе, *истио*, стр. 50–53.

²⁰ *Истио*, стр. 54.

²¹ Радомир Д. Лукић, *Тумачење права*, Савремена администрација, Београд 1961, стр. 73–74.

²² *Истио*, стр. 49, 185.

супрематија историјског и циљног тумачења. Он напросто говори о томе како постоји могућност да једна општа правна норма има више значења, и то пре свега због несавршености језика, неодређености правних појмова, због коришћења правних стандарда, те постојања норми са дискреционом влашћу.²³

Ове околности релативизују значај језичког, логичког и систематског тумачења, која су немоћна у ситуацији када треба извршити избор између неких од тих значења. Наиме, ова три канона, чију примену Лукић обухвата појмом *унуџрашње ѿумачење*, служе се сопственим средствима правног система која онемогућавају избор између више могућих језичких значења.²⁴ Зато смо приморани, каже Лукић, да посегнемо за тзв. спољним тумачењем, које подразумева примену историјског и циљног тумачења, када се прибегава коришћењу елемената који се налазе ван система права, а који су друштвеног карактера.²⁵

У том поступку се упоређују језичко и право значење, када се оно прво исправља овим другим, што се на крају своди на избор између једног од могућих језичких значења неке норме.²⁶ Иначе, примена формуле „исправљање језичког значења правне норме правим значењем“ врло је деликатан задатак, о чему говори и Лукић, који тада указује на границу између тумачења права и стварања права, и наглашава да посао судије није да суди закону, него да суди по закону.²⁷

Треће, велики значај конструкције „право значење правне норме“ проистиче из чињенице да је помоћу ње Лукић изложио свој модел реалистичког (прагматичког) схватања циљног, тј. објективно-телеолошког тумачења. То се поприлично јасно уочава већ код иницијалног одређења правог значења правне норме, где се каже да је у питању оно значење које кореспондира са улогом коју право, тј. неки закон или група норми, врши у друштву. Наиме, процењивање улоге коју право има у друштву, полазећи од тесне везе друштва и права, подразумева да ту улогу просуђујемо са становишта реалних (актуалних) друштвених односа, како заправо и гласи реалистичка формула објективно-телеолошког тумачења.

Међутим, независно од овог тумачења конструкције „право значење правне норме“, а све у контексту њене кореспонденције са одговарајућим схватањима објективно-телеолошког канона тумачења права, Лукић се и сам изричито изјаснио на ову тему. Наиме, када говори о томе како се открива улога коју право врши у друштву, а за потребе тумачења, и то онда када се

²³ *Истио*, стр. 56–66.

²⁴ *Истио*, стр. 50.

²⁵ *Истио*, стр. 51.

²⁶ *Истио*, стр. 185.

²⁷ *Истио*, стр. 75–78, 186.

сусрећемо са нејасним значењем једне законске норме, Лукић прво повлачи разлику између слободног и везаног тумачења.²⁸ Правећи отклон према слободном тумачењу права, он затим говори о субјективном и објективном тумачењу права као облицима везаног тумачења који нам стоје на располагању у поступку откривања (утврђивања) правог значења правне норме. Лукић се тада изјашњава и о вредности ова два облика тумачења права, када износи аргументе којима се преферира објективно тумачење, тј. канон објективно-телеолошког тумачења права.

У том правцу, Лукић прво каже да по објективном тумачењу „право значење норме није оно које јој придаје њен творац, већ оно које јој придаје друштво“.²⁹ Он потом прави разлику између ужег и ширег схватања објективног тумачења права. Оно уже заправо је Ларенцово идеалистичко одређење објективног тумачења када трагамо за нормативним смислом закона, које је према Лукићу трагање за неким објективизованим значењем норме, и то у двоструком смислу: оно је независно од творца правне норме, али је, исто тако, право значење норме оно које је независно и од њеног тумача.³⁰

Међутим, Лукић се опредељује за већи значај објективног тумачења у ширем смислу, где трагање за правим значењем правне норме подразумева оно значење које може најбоље да послужи друштву у којем је и за које је нека норма створена, односно значење које најбоље изражава објективну друштвену вољу.³¹ Међутим, „објективна друштвена воља“ умногоме „лична“ на Ларенцов нормативни смисао закона, према томе, на једно идеалистичко одређење објективног тумачења. Тиме што једну такву „објективну вољу друштва“ третира као друштвену појаву Лукић ипак чини отклон према овом објективном идеализму, а све ка једном објективном реализму (прагматизму) у већ изложеном смислу.³²

На крају, залагање за реалистичку варијанту објективно-телеолошког тумачења долази до изражаја и у резимеу дискусије на изложене теме када се каже да је право значење правне норме објективно, а не субјективно, и да се то значење мора схватити еволуционистички, а не статички.

Лукићево опредељење за реалистичко схватање објективно-телеолошког тумачења, као трагање за циљевима правне норме полазећи од актуалног стања друштвених односа, у мери у којој он заступа то гледиште, још је једна димензија социологизације правне херменеутике.

²⁸ *Истио*, стр. 74–78.

²⁹ *Истио*, стр. 90.

³⁰ *Истио*, стр. 90–91.

³¹ *Истио*, стр. 91.

³² *Истио*, стр. 92.

Најзад, постоји још један (четврти) разлог који упућује на то да је „право значење правне норме“ централна категорија Лукићеве теорије права. Тај разлог нас уједно и највише приближава основним циљевима овога рада, који представља покушај да се укаже на то како је Лукић изнео елементе за формулисање једне социолошке теорије тумачења права у пуном смислу те речи. Реч је о томе да се, независно од изложених, ипак латентних аспеката социологизације поступка тумачења права, Лукић и непосредно залаже за овај приступ. Наиме, приликом разматрања односа између канона унутрашњег и спољашњег тумачења, он изричито каже како је телеолошко тумачење права један облик социолошке анализе, односно облик социолошког тумачења правних норми, с обзиром на то да су спољни елементи који се користе при једној оваквој интерпретацији друштвеног карактера.³³

И овде настаје проблем. Наиме, Лукићева идеја о телеолошком тумачењу права као облику социолошке анализе у књизи из 1961. године остала је на нивоу констатације, неразрађена било у којем облику, а, из разлога о којима ће управо бити речи, и разапета између противречности садржаних управо у појму „правог значења правне норме“.

Ради се о томе да Лукић излаже допуни своје иницијално схватање правог значења правне норме, и то тако што сматра да право значење правне норме може бити само једно од могућих језичких значења.³⁴ То, коначно, значи да се исправљање језичког значења норме правим значењем састоји у избору једног од могућих језичких значења правне норме.³⁵ Коначно, то је и суштина телеолошког тумачења по Лукићу: „Циљно тумачење је оно које решава које је од ових могућих значења њено право значење.“³⁶

Основни проблем са овако одређеном суштином правог значења правне норме јесте у томе што се на крају заступа један крајње поједностављен модел телеолошког тумачења, где се оно своди на избор једног од могућих језичких значења норме. Овим се Лукић удаљава од социолошке перспективе у објашњењу поступка тумачења права. Али не само то. На овај начин Лукић одступа и од позиције стваралачке јуриспруденције и практично се позиционира унутар табора механичке јуриспруденције, јер коначно своди тумачење права на језичку анализу, са релативно пасивном улогом тумача (судије) у том поступку.³⁷

³³ *Истио*, стр. 49, 51.

³⁴ *Истио*, стр. 78.

³⁵ *Истио*, стр. 185–186.

³⁶ *Истио*, стр. 130.

³⁷ У том правцу Лукић каже: „Отуд се и објективном тумачењу мора поставити иста граница као и субјективном – оно је примењиво само у оквирима које одређује језичко тумачење, што значи да се широко схваћено објективно тумачење може примењивати само у оквиру објективног тумачења у ужем смислу, тј. језичког тумачења“, *истио*, стр. 92–93.

Кључни проблем са изложеним одређењем правог значења правне норме лежи у томе што је Лукић превидео да се у поступку тумачења права сустремо са инхерентном неодређеношћу језичког значења правне норме, а не са више језичких значења између којих бирамо једно. То значи да његово одређење циљног тумачења апсолутно не кореспондира са оним што се стварно дешава у непосредној пракси тумачења и примене правних норми, где се тумач сусреће са неодређеним језичким значењима које процењује са становишта исто тако неодређених друштвених циљева, а не тек са више језичких значења, од којих бира оно право. Како видимо, Лукићева формула објективно-телеолошког тумачења поједностављена је, односно не сагледа дубље тежину херменеутичког задатка.

Најзад, поставља се питање зашто је то тако, зашто је овај аутор на крају завршио у слепој улици, у правнохерменеутичким решењима која су противречна, магловита и недоречена у највећој могућој мери. Не улазећи дубље у једну такву дискусију, којој овде није место, ипак се може рећи да је основни проблем са Лукићевом теоријом тумачења права у томе што он није пронашао начин да се ухвати укоштац са проблемом судијске слободе. Стално на опрезу у погледу домета судијског стваралаштва, али и стално у бојазни од судијске арбитражности и самовоље,³⁸ он није успео да изложи модел критеријума тумачења права (модел телеолошке интерпретације) који ће кореспондирати са оним шта судије заиста раде и који ће у исто време бити ваљано образложен на теоријској равни.³⁹

³⁸ Ево Лукићевих речи које документују ове тврдње: „Јер рђав закон представља болест само једног дела правног поретка, ма колико важан он био; систематско кршење закона од стране тумача значи, пак, да је целокупан правни поредак болестан. Лек изазива опаснију болест од саме првобитне болести“, *истио*, стр. 77.

³⁹ С обзиром на то да се однос велике и мале премисе у поступку правног расуђивања најчешће представља путем Енгишове метафоре „лутајућег погледа“, о кретању јуристичког закључивања између горње премисе (опште правне норме) и доње премисе (чињенице случаја, животно чињенично стање) – *Ein Hin- und Herwandern des Blickes zwischen Obersatz und Lebenssachverhalt*: Karl Engisch, *Logische Studien zur Gesetzesanwendung*, Heidelberg 1963, стр. 14–15, можемо рећи да Лукићев метод тумачења права, полазећи од изложене формуле, представља једну редуковану и искривљену верзију Енгишове метафоре, где се поглед тумача креће између више језичких значења, полазећи од циљева правног регулисања који треба да нам помогну у избору између више тих значења. Како видимо, и када Лукићев приступ посматрамо са становишта природе јуристичког закључка, долазе до изражаја све недостатности његове теорије тумачења права. Посматрано из ове перспективе, социолошки елементи његове теорије губе се тако што овај аутор занемарује значај мале премисе за разумевање природе јуристичког закључка и природе поступка тумачења права. То нарочито долази до изражаја у његовој *Методологији права*, о чему ће управо бити речи.

3. ДРУГА ФАЗА У РАЗВОЈУ ЛУКИЋЕВЕ ТЕОРИЈЕ ТУМАЧЕЊА ПРАВА

Тако долазимо до друге фазе у развоју Лукићеве теорије тумачења права. И у својој *Методологији њрава* он централно место придаје појму „правог значења правне норме“ са истим образложењем као у претходној књизи из ове области. Ипак, формулација „правог значења правне норме“ није иста у овом потоњем делу, јер се сада одређује као значење које је објективно, садашње и слободно.⁴⁰ Највећа новина у овој формулацији састоји се у томе што се каже да је право значење, између осталог, оно значење које је слободно.

Овде се поставља питање да ли употреба појма слободе у појмовном одређењу правог значења правне норме значи један другачији однос Радомира Д. Лукића према судијској слободи, односно слободном тумачењу права. Ово је битан моменат у даљим разматрањима, пошто сви недостаци Лукићеве теорије тумачења права проистичу, како изгледа, управо из претераног отпора према судијској слободи, тј. судском стварању права, које је за Лукића крајње аномичан аспект једног правног поретка.

Међутим, помињање „слободе“ у формулацији „правог значења правне норме“ нема код Лукића карактер теоријског обрта у односу на ставове из претходне књиге о тумачењу права. Напросто, до појма „слободно значење“ Лукић долази његовим разликовањем у односу на званично значење правне норме, а под овом одредницом он заправо говори само о томе да званично тумачење може бити погрешно, када смо „слободни“ да то значење исправљамо неким другим значењем, које би било право значење правне норме.⁴¹ Како видимо, овај појам нема практично никакву теоријску тежину у контексту Лукићеве концепције тумачења права, поготово није чињеница на темељу које бисмо процењивали евентуалне новине и измене у његовој теорији. Ипак, одређених иновација у Лукићевој теорији тумачења права има. Наравно, те иновације се у овом раду посматрају са становишта питања у којој мери Лукић успева да формулише једну социолошку теорију тумачења права, полазећи од тога да је он имао једну такву намеру.

У том правцу, прво треба напоменути да Лукић понавља мисао из претходне књиге на ову тему када каже да је телеолошко тумачење у суштини облик социолошког тумачења права.⁴² Тада, највећа новина његовог приступа јесте

⁴⁰ Радомир Д. Лукић, *Методологија њрава*, Српска академија наука и уметности, Београд 1977, стр. 117.

⁴¹ *Истио*, стр. 115.

⁴² *Истио*, стр. 121.

у томе што социолошко тумачење, односно социолошки метод као средство тумачења права посматра унутар структуре догматичког метода.

У Лукићевој систематизацији метода сазнавања права, када се прави разлика између метода филозофског и научног сазнавања права, догматички метод спада у научне, и то идеалне, а не реалне методе сазнавања права, имајући у виду природу правне појаве, односно да у слојевитој структури права, поред његове вредносне и фактичке димензије, нарочито долази до изражаја нормативна (духовна) страна правног феномена.⁴³ С обзиром на ову околност, неспорно је да се сазнавање нормативне (идеалне) стране права одвија тумачењем језичких знакова који творе њену нормативну димензију (одговарајућа значења), при чему, у исто време, тумачење тих језичких знакова представља не само начин сазнавања нормативне димензије права него и претпоставка судијског одлучивања у поступку примене права.⁴⁴

Када је реч о одређењу догматичког метода, начин на који Лукић објашњава предмет и појам догматичког метода представља теоријски основ за развијање идеје о социолошком тумачењу права. Што се тиче предмета догматичког метода, он прво указује на то како се догматички метод примењује за сазнавање једне одређене стране права, наиме његове нормативне стране, односно његове садржине као норме.⁴⁵ Лукић потом успоставља разлику између унутрашњег и спољашњег, тј. контекстуалног тумачења, чиме се отвара простор за социологизацију поступка тумачења права. Наиме, унутрашње тумачење представља анализу норме са становишта правила језичке синтаксе, док спољашње тумачење норме представља једну семантичко-прагматичку анализу (контекстуални приступ), када се тумачење одвија као успостављање односа између језичких знакова из норме и спољног света (друштва).⁴⁶

Даље, када је у питању појам догматичког метода, Лукић понавља ову конструкцију и говори о две врсте радњи у поступку тумачења: прва група радњи, чисто интелектуалног карактера, означава се као језичко тумачење правне норме када се утврђује значење правне норме помоћу законика значења, а она друга је обухваћена појмом „методe ванјезичког тумачења нормe“

⁴³ *Истио*, стр. 100–107.

⁴⁴ Овом последњом реченицом жели се заправо рећи како Лукић није довољно јасно истакао двоструку улогу догматичког метода – наиме, да је догматички метод, са једне стране, метод сазнавања идеалне (нормативне, духовне) стране правне појаве, а са друге стране, метод тумачења права (законских прописа) у поступку примене права. Сматрамо да је ово било неопходно с обзиром на део његове *Методологије права* у којем говори о методима примене права, када се не помиње изричито догматички метод као метод тумачења и примене права, *истио*, стр. 230.

⁴⁵ *Истио*, стр. 110.

⁴⁶ *Истио*, стр. 111.

када се тумачењем истражује однос текста и контекста, односно одвија прецизирање тако утврђеног значења откривањем веза тог значења и ванјезичких елемената, пре свега оних друштвеног карактера.⁴⁷

Овако изложен појам догматичког метода одређује и његову структуру, коју чине два елемента: језичко и социолошко тумачење правне норме. Лукић детаљно образлаже однос између ова два метода (елемента), која чине структуру догматичког метода, када каже: „Временом је постало сасвим јасно и морало се уважити да појмови из којих се састоји норма најчешће означавају извесне друштвене појаве, друштвену стварност, која је разнообразна и конкретна, а, што је још важније, променљива, тако да исти појам у разним случајевима и у разним временима обухвата разне појаве. Тако се нужно наметнуло да се значење норме никако не може утврдити једино и искључиво чистим догматичким методом“⁴⁸ и даље: „Тако је социолошки метод ушао у догматички као једна врста његовог саставног дела, као неопходан помоћан метод уза њ.“⁴⁹

Лукић у том правцу иде и корак даље, када каже: „Примењивање социолошког знања у тумачењу, узимање у обзир друштвених чинилаца ради утврђивања правог значења правне норме, није ништа друго до социолошко тумачење или социолошки метод тумачења, а то значи примену социолошког метода у оквиру догматичког – спајање у једној истој функцији два наизглед сасвим противречна метода, једног еминентно идеалног, и другог реалног.“⁵⁰ Најзад, ево још једног цитата у изложеном правцу: „По правилу, другом фазом тумачења се конкретизује, прецизира и допуњава језичко-логичко значење. Ово долази отуд што се, како смо видели, у овој фази право тумачи у вези са друштвом у коме има да врши одређену функцију, што није могуће при језичко-логичком тумачењу, и сасвим је разумљиво да то доприноси ближе утврђивању значења. Поготово је то случај ако се тумачење врши ради примене правне норме на конкретну ситуацију, а не уопште.“⁵¹

Полазећи од изложеног, када се упореди Лукићева теорија тумачења права из *Методологије њрава* са оним идејама из његове претходне књиге на ову тему, могу се – изгледа, сасвим поуздано – извести следећи закључци: а) терминологија коју Лукић користи, пре свега формулације попут „социолошко тумачење права“ и „социолошки метод у тумачењу права“, као и учестала употреба ових појмова, указују на то да се код доајена наше правне теорије несвесна социологизација процеса тумачења права уздиже до нивоа

⁴⁷ *Истио*, стр. 111–112.

⁴⁸ *Истио*, стр. 121.

⁴⁹ *Истио*.

⁵⁰ *Истио*, стр. 122.

⁵¹ *Истио*, стр. 124.

поприлично јасно артикулисане социолошке теорије тумачења права; б) у прилог једном оваквом закључку говори и чињеница да је социолошки метод чвршће уклопљен у структуру метода тумачења права, као и чињеница да се социолошко тумачење права посматра равноправно са језичким тумачењем (иако Лукић на неким местима каже да је социолошки метод тумачења права помоћно средство догматичког метода); в) Лукић прибегава, као што се може видети из коришћених цитата, исцрпнијим образложењима друштвене стране права, а на основу тога и детаљнијим образложењима односа друштва и права у поступку тумачења права; г) његово схватање социолошког тумачења права много се доследније испољава као реалистичка варијанта објективно-телеолошког тумачења, где се циљеви права самеравају према актуалном стању друштвених односа;⁵² д) Лукићеве амбиције да заснује једну социолошку теорију тумачења права постају неспорне поготову када се његове правнохерменеутичке идеје посматрају у контексту неких других делова опуса који је створио – на пример, када је посреди његова теорија права или теорија морала, где је он био нарочито заинтересован за друштвену страну ових феномена.

Ипак, као зла коб над Лукићевом социолошком теоријом тумачења права надвија се један од централних појмова његове концепције, наиме, „право значење правне норме“. Лукић у својој *Методологији њрава* није изменио став по којем је право значење правне норме једно од могућих језичких значења. У том смислу, његова правна херменеутика остаје противречна, из разлога о којима је исцрпно било речи у претходном одељку овог рада. Ипак, може се говорити о извесној релативизацији ове категорије, с обзиром на то да нам је једна тек летимично спроведена квантитативна и упоредна анализа садржаја у погледу коришћења овог појма у *Тумачењу њрава* и *Методологији њрава* показала да се у овој потоњој књизи овај појам помиње много ређе, те да се не доводи у тако чврсту везу са дискусијом о природи метода тумачења права.

Најзад, на самом крају, нека нам буде дозвољено да кажемо и следеће. Истраживање социолошких аспеката или елемената Лукићеве теорије тумачења права спроведено је полазећи од претпоставке (чини нам се неспорне) да је он имао амбиција у том правцу и да објективна теорија тумачења права коју је он заступао (уза све противречности о којима је било речи) сама

⁵² Према литератури коју најчешће консултујемо у том правцу, реалистичка варијанта објективне теорије тумачења права нарочито доследно долази до изражаја код Ф. Бидлинског, на пример, када каже да је објективно-телеолошко тумачење оцена законског акта у контексту садашњих односа: Франц Бидлински, *Методологија њрава*, ЦИД, Подгорица 2011, стр. 32. Код Бидлинског је поготово битно да се у свим облицима тумачења заснованим на телеолошком методу истиче значај чињеничких питања (мале премисе) за исправно тумачење, *истио*, стр. 41, 44, 47, 49, 63 итд.

по себи има такве (социолошке) потенцијале, поготово у свом реалистичком облику (вагање интереса полазећи од вагања чињеница посматраних у ужем или ширем контексту).

Међутим, домети Лукићеве социолошке теорије тумачења права испитивани су и са становишта једне социолошке епистемологије коју смо у последњих неколико година покушали да артикулишемо у виду једне прагматичко-социолошке и синтетичке теорије тумачења права. Ова теорија почива на Гадамеровом херменеутичком релативизму, и то оном умереном, који смо пронашли у његовим радовима,⁵³ те на теоријским потенцијалима социолошког холизма (синтетизма),⁵⁴ са основним циљем да се формулише једна теорија тумачења права која ће бити спој и компромис између субјективне и објективне теорије тумачења прописâ. У том правцу, формулисали смо дефиницију у којој се каже да тумачење права представља вагање интереса полазећи од вагања чињеница, када се херменеутички задатак испоставља као испуњавање садржином требања из законске нормe полазећи од објашњења чињеница случаја тумачења, посматраних у ужем или ширем контексту.⁵⁵

Социологизација поступка тумачења права полазећи од једне овакве дефиниције испољава се у више корака. Први корак представља усвајање реалистичке варијанте објективно-телеолошког тумачења права које се испољава као вагање интереса у контексту садашњих друштвених односа. Други корак социологизације поступка тумачења права испољава се кроз једну топичку интервенцију, када се указује на проблемски карактер поступка јуристичког расуђивања, што подразумева сужавање формуле „реални (садашњи) друштвени односи“ на случај тумачења, на случај који се нашао пред судијом и који треба решити. Трећи корак социологизације састоји се у томе што се инсистира на контекстуалном карактеру поступка тумачења права, када се контекст шири према потреби, или у правцу легислативне прошлости закона, или у правцу актуалног контекста случаја тумачења. Четврти корак социологизације поступка тумачења права огледа се у томе што се случај тумачења посматра не само кроз поступак утврђивања и квалификације чињеница већ и кроз њихово објашњење, које се умеће као међуфаза између утврђивања и квалификације чињеница. Пети корак

---

⁵³ Саша Б. Бован, *Случај тумачења као уштемељење херменеутичкој јосџуика*, Правни факултет, Београд 2013, стр. 53–58.

⁵⁴ Теоријски извори ове теорије су такође модерна лингвистичка прагматика (прагматичка теорија значења В. в. О. Квајна и Л. Витгенштајна), херменеутика неспоразума М. Хајдегера, Ф. Шлајермахера, и Х.-Г. Гадамера, несвесни херменеутички прагматизам А. Мармора, Р. Бултмана, а у теорији права А. Роса итд.

⁵⁵ Саша Б. Бован, *нав. дело*, стр. 127, 131.

социологизације поступка тумачења права извршава се тако што се овај поступак посматра као индуктивна логичка операција (особеност социолошке перспективе највише се испољава у примени индукције), када закон и случај творе јединствен критеријум тумачења правних норми на малопрепоменут начин (тумачење права као испуњавање садржином требања из норме полазећи од чињеница случаја тумачења).⁵⁶

ЛИТЕРАТУРА

- Баста 1990 – Данило Н. Баста, „Херменеутика и право“, *Гледишта*, 3–4.
- Баста 1994 – Данило Н. Баста, „Правна херменеутика Артура Кауфмана“, у: *Основни проблеми филозофије права*, ур. Мијат Шуковић, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица.
- Бидлински 2011 – Франц Бидлински, *Методологија права*, ЦИД, Подгорица 2011.
- Бован 2013 – Саша Б. Бован, *Случај тумачења као ујемељење херменеутичкој постојаности*, Правни факултет, Београд.
- Бован 2014 – Саша Б. Бован, *Правна херменеутика између филозофије и логице: социолошки метод у тумачењу и примени права*, Правни факултет, Београд.
- Вистендерфер 1915–1916 – Hans Wüstendörfer, „Zur Hermeneutik der sociologischen Rechtsfindungstheorie“, *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 9.
- Вуковић 1953 – Михајло Вуковић, *Интерпретација правних процеса*, Школска књига, Загреб.
- Енгиш 1963 – Karl Engisch, *Logische Studien zur Gesetzesanwendung*, 3. изд., Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg 1963.
- Канторович 2006 – Херман Канторович, *Борба за правну науку*, Досије, Београд.
- Кауфман 1993 – Arthur Kaufmann, *Beiträge zur juristischen Hermeneutik: sowie weitere rechtsphilosophische Abhandlungen*, Köln, Berlin, Bonn, München.
- Ларенц 1960 – Karl Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin, Göttingen, Heidelberg.
- Лукић 1961a – Радомир Д. Лукић, *Тумачење права*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић 1961b – Радомир Д. Лукић, *Увод у право*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1977 – Радомир Д. Лукић, *Методологија права*, Српска академија наука и уметности, Београд.
- Паунд 1908 – Roscoe Pound, „Mechanical Jurisprudence“, *Columbia Law Review*, 8.
- Перић 1921 – Живојин Перић, *О школама у праву*, Београд.
- Пупе 2011 – Ingeborg Puppe, *Kleine Schule des juristischen Denkens*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Ритерс 2009 – Bernd Rüthers, „Methodenfragen als Verfassungsfragen“, *Rechtstheorie*, 3.
- Спасојевић 1996 – Живан Спасојевић, *Аналогија и тумачење: прилози проучавању метода у приватном праву*, Правни факултет, Београд.
- Тасић 1984 – Ђорђе Тасић, *Избор расправа и чланака из теорије права*, Српска академија наука и уметности, Београд.
- Туцаковић 1936 – Миодраг Туцаковић, „Школе о интерпретацији права“, *Архив за правне и друштвене науке*, 6.

⁵⁶ Исто, стр. 100–132.

- Хасанбеговић 2005 – Јасминка Хасанбеговић, *Тојика и њраво*, Војноиздавачки завод, ЦИД, Београд.
- Хасанбеговић 2006 – Јасминка Хасанбеговић, *Перелманова њравна лојика као нова ре-џорика*, Правни факултет, Београд.
- Хасемер 2008 – Winfried Hassemer, „Juristische Methodenlehre und richterliche Pragmatik“, *Rechtstheorie*, 1.
- Хасолд 1981 – Gerhard Hassold, „Wille des Gesetzgebers oder objektiver Sinn des Gesetzes – subjektive oder objektive Theorie der Gesetzesauslegung“, *Ztschr. für Zivilprozess*, 2.

Saša B. Bovan*

SOCIOLOGICAL-LEGAL HERMENEUTICS
OF RADOMIR D. LUKIĆ

S u m m a r y

The paper discusses the contribution of Radomir Lukić to the theory of interpretation of law. In this context, it demonstrates the topicality of Lukić's legal hermeneutic ideas, especially as regards the nature of the teleological canon of interpretation of law. The study further stresses that Lukić's understanding of the canon is realistic and sociological, and ultimately synthetic, in the sense that it represents an attempt to establish a unity between subjective and objective theories of interpretation of law, which nowadays arises as the most important task of legal hermeneutics. Having in mind that there were two phases in the development of his theory of interpretation of law, the attention is focused mostly on the category of the "factual meaning of the legal norm" (the first phase) and the problem of the structure of the dogmatic method of interpretation (the second phase). In this context we have sought to prove that Lukić's non-intentional sociologisation of jurist hermeneutics is elevated to the level of rather articulated sociological theory of law interpretation.

Key words: Radomir Lukić's theory of law interpretation, linguistic and factual meaning of a legal norm, sociological method in the interpretation of law

---

* Full Professor at the Faculty of Law of the University of Belgrade

САВРЕМЕНОСТ УЧЕЊА О ДРЖАВНОЈ СУВЕРЕНОСТИ АКАДЕМИКА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

БУДИМИР КОШУТИЋ*

С а ж е т а к. – Сувереност је, према схватању академика Радомира Д. Лукића, фактичко својство државне власти које се састоји у њеној правној неограничености, тј. у непостојању правних средстава за њено ограничење. То пак значи да над државним монополом физичке силе нема никаквог другог монопола који га приморава да, нормално, слуша његове заповести. Другим речима, државна сувереност је јединствена и недељива. Ако се термини које је употребио академик Лукић у дефинисању суверености протумаче у духу савремене политичке терминологије и фразеологије, могло би се закључити да је учење о државној суверености академика Лукића застарело. Брижљивим разматрањем Лукићеве мисли долази се до сасвим другачијих закључака. Академик Лукић није одбацио обавезу државе да поштује право које сама ствара (начело правне државе), да уважава људска права и слободе записане у међународним уговорима које је ратификовала и у свој устав унела, или да поштује обавезе које је преузела учлањењем у Уједињене нације или у друге међународне организације. Оно по чему се академик Лукић разликује од других аутора јесте став да бити ограничен значи бити ограничен туђом вољом, тј. бити натеран на нешто против своје воље. Ограничити се својом вољом, према схватању академика Лукића, значи бити неограничен.

Схватање да је настанком и функционисањем Европске уније негирана недељивост суверености није утемељено на ваљаним аргументима. Пресудама „Мастрихт“ и „Лисабон“ Савезног уставног суда Немачке и пресудама највиших судова других држава чланица Европске уније извршена је трострука уставна негација. Речено је да Европска унија нема ни свој народ, ни свој устав, ни своју уставност. Извор ових порицања је у дубоком уверењу у недељивост суверености. Суверене су државе чланице Европске уније, а не Европска унија.

Иако су остварени дубоки преображаји нације државе, њено време још није истекло. Сувереност је њено битно својство и у том контексту учење о суверености академика Радомира Д. Лукића сачувало је своју вредност.

Кључне речи: сувереност, недељивост суверености, правна неограниченост, правна држава, међународно право, Европска унија, држава чланица

---

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, у пензији

* * *

Процес европске интеграције и с њим повезани настанак Европске уније довео је у питање, наглашава се у савременој политичкој теорији, класичне категорије развијене у науци о политици. Сведоци смо „сутона нације државе“ и њене осуде као неделотворне и деспотске.¹ Предлажу се, упрошћено речено, две алтернативе модерној нацији држави: тржиште и „заједница“.

Пред нашим очима израста једна врста такве заједнице, Европска заједница/унија. Да ли су њеном појавом стварно доведена у питање сва достигнућа науке о политици, а национална држава осуђена на нестајање. У том контексту може се поставити и питање о превазиђености класичног учења о суверености, чије су основе поставили Боден и Хобс, као и упитати се о савремености учења о државној суверености академика Радомира Д. Лукића.²

I

Академик Лукић је сматрао сувереност битном правном карактеристиком државне власти, која је одликује од свих других власти. Територијалност, класност, монопол физичке силе, свеобухватност, самосталност, јединственост и недељивост као особине државне власти изражавају се у суверености као њеној специфичној карактеристици. Као правни појам, сувереност је, према схватању академика Лукића, само правни израз монопола физичке силе којим располаже државна власт. Монопол физичке силе потиче из саме класне суштине државе, пошто без њега држава не би могла вршити своју функцију. Ако држава не би имала тај монопол, то значи да би га имао неко други, а тај „други“ би, у ствари, био држава.³

Према схватању академика Лукића, у проблему суверености јављају се три питања: прво, да ли сувереност постоји или не; друго, у чему се она састоји (уколико постоји); треће, да ли је она битна карактеристика државе. Уз то се поставља и питање шта је битна карактеристика државе ако сувереност то није (било зато што уопште не постоји, било зато што није битна карактеристика државе, иако постоји).

¹ Christopher Pierson, *The Modern State*, Routledge, London ²2004, стр. 1 и сл.; Michael Cern, *Upravljanje sa one strane nacionalne države*, „Filip Višnjić“, Beograd 2003, стр. 7 и сл.

² F. H. Hinsley, *Sovereignty*, Cambridge University Press, Cambridge ²1986, стр. 20 и сл.

³ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и њена права*, Савремена администрација, Београд ²1976, стр. 94 и сл.; исти, *Теорија државе и њена права, I Теорија државе*, Сабрана дела, Том 2, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 261 и сл.

Одговор на прво питање: да ли сувереност постоји, зависи, према мишљењу академика Лукића, од самог схватања појма суверености. Они писци који сматрају да сувереност не постоји полазе од таквог појма суверености који заиста не постоји. Академик Лукић наводи два таква начина негирања суверености: Дигијев и Ласкијев. Диги полази од гледишта да сувереност значи квалитет воље, а, како држава нема воље, нема ни суверености. Ласкијев приступ негације суверености утемељен је на тврдњи да нико није свемоћан, па ни суверени енглески парламент, који не би могао укинути синдикате. Слично поступају и други писци који полазе од схватања да је сувереност неограничена и свемоћна, па негирају њено постојање. Није никаква мудрост рећи да ни веома моћна држава не може наредити свињама да лете.⁴

Академик Лукић указује на то како се не може тврдити да сувереност значи тоталну, апсолутно (у сваком погледу) неограничену власт. „Оно што се тврди, то је просто-напросто да суверена државна власт није правно ограничена, тј. да не постоји никакав правно обавезан пропис кога се та власт мора држати.“ У вези с тим својим схватањем академик Лукић разматра три питања: (1) ограничење државне власти међународним правом, (2) ко је у држави правно неограничен и (3) фактичко ограничење државне власти у стварању права.

- (1) Академик Лукић указује на то да ако се прихвати став да је државна власт ограничена међународним правом, то би било једино ограничење државне власти с правног гледишта. Али, примећује академик Лукић, могуће је о међународном праву заузети различите ставове. Или ће се рећи да међународно право није право и тада нестаје то ограничење државне власти. Или ће се рећи да оно ограничава државу само уколико га она усвоји, а тада то, у ствари, и није ограничење. Или ће се рећи да правна неограниченост значи неограниченост унутрашњим правом, што се, у ствари, своди на прво гледиште. Ставши на то гледиште, многи теоретичари заиста сматрају државу, указује академик Лукић, за ону организацију која је потчињена непосредно међународном праву, док су све остале потчињене њеном, државном, унутрашњем праву.⁵
- (2) Друго питање које се поставља јесте питање ко је у држави правно неограничен – да ли сви државни органи или само неки. Према мишљењу академика Лукића, сувереност припада државном апарату узетом у

---

⁴ Christopher Pierson, *нав. дело*, стр. 11.

⁵ Ханс Келзен, *Проблем суверености и теорија међународног права. Прилози једној чистој теорији права*, превео Данило Н. Баста, Службени лист СЦГ, Београд 2003, стр. 34 и сл.

целини. Једино је он неограничен правом, јер је потребна његова сагласност да својом силом примењује неку норму како би она била заиста правна норма. Али то не значи да су сви саставни делови тог апарата заиста правно неограничени. Напротив, то су само највиши органи, који су једини суверени. Према томе, државни апарат као целина је неограничен, а унутар њега – само највиши органи, суверени.

- (3) Најзад, правна неограниченост не значи, према мишљењу академика Лукића, да је држава неограничена у стварању права. Напротив, она је ограничена, али само фактички, а не правно. Притом, правна неограниченост значи само то да нема једног другог, организованог апарата силе којем би се држава морала покоровати, који би био изнад ње. Међутим, то не значи да држава не води рачуна о реалној остварљивости своје воље, својих наредаба, односно права које ствара.

Полазећи од изнетих ставова о суверености, академик Лукић је закључио да је сувереност битно својство државе, без којег држава не може постојати, а не право државе. Наиме, ако се сувереност схвати као право државе, држава може постојати и без тог права. Другим речима, могле би постојати суверене и несуверене државе. Суверене би биле, на пример, САД, Русија, Немачка, али не и федералне јединице у њиховом саставу. С друге стране, у Европској унији су суверене државе чланице, а не Европска унија.

Пошто академик Лукић сматра сувереност битним својством државе, без ње не постоји држава (федералне јединице немају својство држава). Стога, сувереност је факт, чињеница, битно својство државе (фактичка дефиниција суверености), а не право. Та разлика између схватања суверености као факта или права најбоље се уочава у случају окупације. Ако се сувереност схвати као право, она припада окупираној држави, а не окупатору. Окупирана држава је само привремено лишена вршења свог права суверености, али не и самог права као таквог, које јој и даље припада. Сувереност као право се схвата као захтев да и фактичко стање (вршење суверености) буде у складу с правом, али тај захтев не мора увек бити и остварен.

Према мишљењу академика Лукића, сувереност је битно својство државне власти и у њему се, у ствари, правно одражава чињеница да та власт има монопол физичке силе на тој територији. Ко има тај монопол, тај је суверен. У случају окупације монопол очигледно има окупатор и он је суверен. Буде ли окупатор довољно јак, он ће окупирану државу припојити својој. И обратно. Другим речима, све зависи од односа снага и нарочито од интереса великих сила. Стога, према мишљењу академика Лукића, сувереност се може дефинисати као фактичко својство државне власти које се састоји у њеној правној неограничености, тј. у непостојању правних средстава за њено ограничење.

То пак значи да над државним монополом физичке силе нема никаквог другог монопола који га присиљава да, нормално, слуша његове заповести.⁶

Основни елементи суверености који проистичу из ове дефиниције је-су: независност државне власти (спољна сувереност), супрематија државне власти (унутрашња сувереност) и правна неограниченост државне власти. Том дефиницијом академик Лукић одбацује Јелинеково схватање о самоограничењу државне власти (бити ограничен значи бити ограничен туђом, а не својом вољом).

Истовремено, он указује на то да се међународно право може схватити на два начина. Или се међународно право има схватити као воља самих држава чије односе оно регулише, тј. као њихова сопствена истоветна воља, било изражена изрично (уговори), било прећутно (обичаји), и тада државе нису ограничене тим правом, јер је оно израз њихове сопствене воље. Или се међународно право има схватити као израз неке воље изнад држава и независне од њих, која се овим намеће, и тада би оне биле ограничене, и то правно, уколико ту вољу намеће апарат физичке силе. Али би тада престале бити суверене, престале би бити државе, а међународно право би постало обично државно право.

Стварно стање међународног права данас, указао је академик Лукић у моменту писања своје расправе о суверености, много је ближе првом схватању и зато је сматрао да оно није право и да државе њиме нису правно ограничене. Истовремено, академик Лукић је оценио као важно да државе чланице Уједињених нација поштују обавезе које су преузеле потписивањем и ратификацијом Повеље Уједињених нација. Пошто су Повељу УН прихватиле својом вољом, ограничења која из ње проистичу нису, према схватању академика Лукића, негација већ потврда државне суверености.⁷

II

На први поглед, постоји огромна разлика у учењу о државној суверености између академика Лукића и савремене западне политичко-правне

---

⁶ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права*, стр. 104; исти, *I Теорија државе*, Сабрана дела, Том 2, стр. 260 и сл.; Јозеф Изензе пише да „монопол на силу увјет је државног јединства моћи и одлучивања. Он представља претпоставку за то да држава може испуњавати своје међународне правне дужности“, Josef Isensee, *Država Ustav Demokracija*, Izdavačka kuća „Politička kultura“, Zagreb 2004, стр. 63.

⁷ Учење о државној суверености академика Лукића било је у моменту његовог формулисања супротно Брежњевљевој доктрини о ограниченој суверености социјалистичких држава, а данас није у складу са официјелном америчком доктрином о суверености држава, израженом у националној безбедносној и војној стратегији.

теорије. У западној политичкој мисли развијено је учење о демократији као синониму за модерну уставну државу западног усмерења. Демократија као „владавина народа“ и правна држава као „владавина права“ централна су обележја ове западне уставне државе. Правна држава обухвата нарочито заштиту људских и грађанских права и слобода. Тек ова гаранција људских права и слобода, односно усмереност западне уставне државе на заштиту ових вредности, обезбеђују јој специфичност у односу на социјалистичке државе.⁸

Академик Лукић је своју расправу о државној суверености написао у раздобљу постојања социјалистичке југословенске државе. Да ли је академик Лукић својим ставом о правној неограничености државне власти као битном елементу државне суверености негирао потребу и могућност постојања правне државе? За одговор на ово питање важно је разјаснити како се схвата правна држава у западној политичкој мисли.

Немачки аутори се редовно позивају на члан 20 Основног закона (Устава) СРН, у којем се утврђују одређени елементи правне државе: начело поделе власти, обвезаност законодавца уставним поретком (предност Устава), као и везаност извршне власти и судства за закон и право (предност закона). Притом, наглашава се „владавина од саме државе установљеног права“ („Herrschaft von selbst gesetztem Recht“). То значи, пре свега, да је „у правној држави држава везана правом које сама ствара. Она не стоји као апсолутни монарх изван права него у праву и мора поштовати закон као и њени грађани.“⁹

Разликују се „формални и материјални елементи“ правне државе (правна држава у формалном и материјалном смислу). Формални елементи су, према владајућем мишљењу у немачкој уставној теорији, подела власти, законитост државних радњи, предност устава и закона и уставносудска контрола, основна судска права и процесне гаранције. Материјалне елементе правне државе чине правна сигурност, непосредно важење основних права (људских слобода и права), начело сразмерности и забрана самовоље.¹⁰

Готово све наведене елементе правне државе академик Лукић је разматрао у својим научним делима. Нису запостављени ни формални ни материјални елементи правне државе. Уставности и законитости као битним елементима правног поретка сваке државе посветио је посебну монографију. Притом, не треба заборавити да је у француску правну теорију појам правне

⁸ Burkhard Schöbener, Matthias Knauff, *Allgemeine Staatslehre*, Verlag C. H. Beck, München 2013, стр. 172 и сл.

⁹ Christoph Gröpl, *Staatsrecht*, I, Verlag C. H. Beck, München 2012, стр. 103–104.

¹⁰ Hartmut Maurer, *Staatsrecht*, I, Verlag C. H. Beck, München 2010, стр. 204 и сл.; Helge Sodan, Jan Ziekow, *Grundkurs Öffentliches Recht*, Verlag C.H:Beck, München 2012, стр. 57 и сл.

државе увео тек Каре де Малбер (Carré de Malberg) и да је тај појам до данас остао недовољно прихваћен у француском праву.¹¹

С друге стране, немачки аутори остали су верни Јелинековом схватању о самоограничењу државе властитим прописима. Академик Лукић тим поводом пише: „По Јелинеку, државна власт саму себе ограничава тиме што издаје правне прописе који је обавезују. На пример, држава издаје закон којим успоставља за себе правну обавезу да плаћа одређену плату одређеним службеницима. Докле год не промени тај закон, она је њиме ограничена, мора да поступа по њему. Она га, додуше, може променити, али ће самим тим бити везана новим законом и тако редом – држава је увек ограничена својом сопственом вољом, тј. она саму себе ограничава, самоограничава се.“¹²

Према мишљењу академика Лукића, став о самоограничавању је чиста софистика. Ограничити се својом вољом – то значи бити неограничен. Држава, дакле, није ограничена својим сопственим правом, просто зато што га може мењати кад год хоће, без икакве правне препреке.

То не значи да држава не треба да уважава властито право. Напротив, сходно начелу уставности и законитости, она је дужна то да чини. Академик Лукић једино тврди да та врста самоограничења државе не значи непостојање правне неограничености државне власти као елемента државне суверености. Јер, правном неограниченошћу државне власти академик Лукић обележава непостојање правних средстава за њено ограничење, тј. да над државним монополом силе нема никаквог другог монопола који га приморава да нормално слуша његове заповести.¹³

Ставови академика Лукића о ограничености државне власти међународним правом нису престали да буду занимљиви ни данас. О томе сведоче следеће мисли записане у једној од најбољих књига из области међународног права, у *Принципима јавној међународној љрава* Јана Браунлаја (Ian Brownlie). Браунлај констатује да „сувереност и једнакост држава представља основну уставну доктрину права нација, које уређује заједницу састављену примарно од држава које имају јединствену правну личност. Ако међународно право постоји (питање које поставља и академик Лукић – Б. К.), онда динамика државне суверености може бити изражена у правним појмовима и, пошто су државе једнаке и имају правну личност, сувереност је највећим делом однос према другим државама (и организацијама држава) дефинисан правом. Основни закључци о суверености и једнакости држава јесу: (1) јурисдикција,

¹¹ Albrecht Weber, *Europäische Verfassungsvergleichung*, Verlag C. H. Beck, München 2010, стр. 148.

¹² Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и љрава*, стр. 105.

¹³ *Истио*, стр. 103–104.

prima facie искључива, над територијом и сталним становништвом које живи на тој територији; (2) обавеза неинтервенције у област искључиве јурисдикције других држава и (3) зависност обавеза које проистичу из обичајног права и уговора од сагласности обвезаног.¹⁴ Из ове треће карактеристике државне суверености проистичу следеће последице: (а) јурисдикција међународних судова зависи од сагласности странака; (б) чланство у међународним организацијама није обавезно и (в) овлашћења органа таквих организација да одреде њихову сопствену надлежност, да доносе одлуке већинским гласањем и да извршавају одлуке зависи од сагласности држава чланица.

Нема сумње у то да су својим учлањењем у међународне организације и закључивањем и ратификовањем међународних уговора државе преузеле на себе одређене међународноправне обавезе. У том погледу, не постоји разлика у схватању академика Лукића, Браунлаја и других писаца из области међународног права. Оно у чему се разликују јесте питање правне природе те обавезе. Према мишљењу академика Лукића, ограничење које усвоји сама држава и није, у правом смислу, ограничење, док други писци сматрају да је реч о самоограничењу. У сваком случају, приступ академика Лукића овом питању не може се сматрати несавременим, застарелим, посебно са аспекта савремених збивања у међународној заједници.

Исто се може рећи и за његово разматрање установљења међународног права као израза извесне воље изнад држава и независне од њих. Повеља Уједињених нација, донета после Другог светског рата као поредак мира, тиме што утврђује: „суверену једнакост својих чланова“ као фундаменталан принцип организације Уједињених нација; „територијалну целовитост или политичку независност државе“ сматра оним заштитним добрима у чију се корист могу донети војне принудне мере у одбрану од угрожавања или кршења светског мира и међународне безбедности (Поглавље VII Повеље), док се, обратно, изричито пориче право Уједињених нација на задирање у „ствари које по свој суштини спадају у унутрашњу надлежност државе“. Логици те конструкције одговара то да се „поштовање људских права“ у оквиру тих демократских принципа једино може „поспешивати“, но не и изнуђивати.¹⁵

Стварност одступа од Повеље Уједињених нација. „Гола чињеница да резолуције Савета безбедности Уједињених нација унутардржавне повреде људских права друкчијим дефинисањем све више претварају у угрожавања светског мира и међународне безбедности“ (И. Маус) била је довољна

¹⁴ Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, Oxford University Press, Oxford 2003, стр. 287.

¹⁵ Ингеборг Маус, *Асијектѝи народне сувереносѝи*, превео Данило Н. Баста, Библиотека Парерга, Београд 2001, стр. 62–63.

извесним политичким чиниоцима да устврде како постоји право на хуманитарну интервенцију.¹⁶ Штавише, чине се предлози за реформу Уједињених нација са жељом да се тобожња противречност између међународних инструмената за заштиту људских права и гарантовања начела државне суверености отклоне елиминисањем ове друге из Повеље Уједињених нација. Кад се у томе није успело, приступило се од стране САД, Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске односно НАТО-а „хуманитарним интервенцијама“, супротно Повељи УН, које су фактички обухватиле цео свет (Југоисточна Европа, Источна Европа, Блиски и Средњи исток и други делови земљине кугле).¹⁷

Ствара се утисак као да се тѐжи установљењу светске државе (Титус Александер пише о институционализацији глобалне неједнакости између западних земаља и већине света у форми глобалног апартхејда¹⁸) ради овладавања светским резервама енергије, здраве хране и питке воде.¹⁹ Стварање универзалне државе можда је изгледало оствариво у последњој деценији 20. века (са слабом Русијом и недовољно ојачалом Кином),²⁰ али покушај њене реализације у прве две деценије 21. века довео је до глобалног нереда, хаоса у свету и неизвесне будућности.²¹ У таквој ситуацији, питање које је поставио

---

¹⁶ Бивши саветник британског премијера Блера и високи функционер ЕУ, који је израдио иницијални документ европске безбедносне стратегије, Роберт Купер (Robert Cooper) у својој књизи *The Postmodern State and the World Order*, Demos, London 2000, заложio се за увођење „хуманог империјализма“. О улози Р. Купера у изради европске безбедносне стратегије види у монографији Jolyon Howorth, *Security and Defence Policy in the European Union*, Palgrave Macmillan, 2007, стр. 200 и сл.

¹⁷ Потпуније о империјама и њиховој политици види Perry Anderson, *The New Old World*, Amazon, 2011; Noam Chomsky, *How the World Works*, Soft Skull Press, Berkeley, September 2011; Herfrid Minkler, *Imperije – Logika vladavine svetom – Od starog Rima do Sjedinjenih Država*, Albatros plus, Beograd 2014.

¹⁸ Titus Alexander, *Unraveling Global Apartheid: an overview of world politics*, Polity Press, Cambridge 1996, стр. 127–133.

¹⁹ Потпуније о задацима и улози САД, као „прве међу једнакима“ у међународном поретку у „Националној безбедносној стратегији“ и „Националној војној стратегији“ САД из 2013. године; Хенри Кисинџер сматра равнотежу моћи у савременом свету исто толико важном као у вестфалском систему: Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, Penguin Press, New York 2014.

²⁰ Чарлс Краутхамер је описао САД као првокласну силу којој не може да конкурише ниједна друга сила и заложio се за установљење униполарног поретка под контролом САД: „Ја сматрам да је униполарност, бенигно контролисана, далеко најбољи начин очувања мира“, Charles Krauthammer, „The unipolar moment revisited“, *The National Interest*, Winter, 2002/2003, стр. 14.

²¹ Franco Algeri, *Die Gemeinsame Aussen- und Sicherheitspolitik der EU*, facultas wuv, UTB, Wien 2010, стр. 18 и сл.

академик Лукић и даље је актуелно: да ли постоји и ако постоји каква је природа међународног права?

Наравно, свако ко жели мир, слободу и демократију у свету стреми очувању како Повеље УН, тако и међународног права као права. А то међународно право, настало у ери Уједињених нација, садржи универзалну забрану употребе силе (члан 2(4) Повеље УН) и, нарочито, забрану тзв. хуманитарних интервенција.²² Покушај да се проблеми изазвани „хуманитарним интервенцијама“ разреше новом концепцијом „одговорности за заштиту“ („Responsibility to Protect“)²³ показао се правно неодрживим.

На предлог тадашњег генералног секретара Уједињених нација Кофија Анана изражена је декларација, коју је усвојила Генерална скупштина УН на свом заседању у октобру 2005. године. У тој декларацији потврђен је и суверенитет држава и утврђена њихова обавеза да заштите властито становништво од геноцида, ратних злочина, етничког чишћења и злочина против човечности. Државе чланице чије је становништво изложено тим злочинима не могу се позивати на апсолутну забрану употребе силе од стране међународне заједнице под јасно утврђеним условима (претходна употреба мирољубивих средстава на основу поглавља VI и VIII Повеље и тешко занемаривање своје обавезе заштите супротно Повељи и међународном праву). У том, превасходно политичком документу (декларација Генералне скупштине УН), који не обавезује правно ни Савет безбедности УН ни државе чланице УН изричито је наглашено да су интервенције из хуманитарних разлога (ради заштите становништва од „геноцида, ратних злочина, етничког чишћења и злочина против човечности“) допуштене искључиво под условима утврђеним у Повељи УН, на основу одлука Савета безбедности „on a case by case basis“.²⁴

Покушај америчког професора Спољне политике САД на Универзитету Колумбија Мајкла Дојла (Michael Doyle) да ову декларацију Генералне скупштине УН протумачи тако да она омогућава оружане интервенције САД и НАТО-а (тј. међународне заједнице) и без одлука Савета безбедности није утемељена на ваљаним правним аргументима. Наиме, Дојл тврди да се концепција „Одговорности за заштиту“ („Responsibility to Protect“) заснива на три стуба – први: државе су дужне да поштују права својих грађана; други: међународна заједница има одговорност да помогне држави на захтев њене

²² Потпуније о појму и природи међународног права: Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет, Београду 2014, стр. 26 и сл.

²³ Burkhard Schöbener, Matthias Knauff, *нав. дело*, стр. 310 и сл.; Noam Chomsky, *A New Generation Draws the Line: Humanitarian Intervention and the „Responsibility to Protect“ Today*, Expanded Edition, Paradigm Publishers, Boulder, November 2011.

²⁴ Burkhard Schöbener, Matthias Knauff, *нав. дело*, стр. 311–312.

влада у заштити права њених грађана; и трећи стуб: међународна заједница је дужна да обезбеди заштиту права грађана у држави чија влада то не чини и не тражи помоћ међународне заједнице.²⁵

Несклад између ове интерпретације декларације Генералне скупштине УН из 2005. године у којој је утврђена концепција Одговорности за заштиту (R to P) и њене стварне садржине више је него очигледан.²⁶ Недостатак правних аргумената, наравно, не значи много кад је профит одређених мултинационалних корпорација у питању или кад постоји тежња САД да се очува униполарни свет, под њеном „бенигном контролом“ (Краутхамеров израз).²⁷ У сваком случају, ако успе стварање глобалног монопола силе, светске државе, тад ће, како је добро запазио академик Лукић, досадашње државе престати то да буду, а међународно право ће постати државно право.²⁸ Уосталом, глобална финансијска тржишта и транснационалне компаније, економски и војни савези предвођени суперсилом САД, као и растуће „глобалне владе“ у облицима Међународног монетарног фонда, Светске банке и Светске трговинске организације, успоставиле су већ сада у свету нови систем глобалне моћи, у којем је сувереност глобализована и удаљена од већине нација држава.

III

Као битну одлику државне, суверене власти академик Лукић је навео њену јединственост и недељивост. Монопол физичке силе мора бити један, по самом свом појму, па и државна власт, која израста из њега, такође мора бити јединствена и недељива. Наравно, „формалноправно и организацијски посматрано, ту јединствену и недељиву државну власт може вршити неколико различитих органа с различитим уделом у укупној државној власти, који сви скупа чине јединствену државну власт, и утолико се може говорити о извесној

---

²⁵ Интервју Мајкла Дојла дат радију „Deutsche Welle“ 16. септембра 2014. године, објављен на www.google.com 16. и 17. септембра 2014.

²⁶ UNGA 60/1, 2005, Doc A/RES 60/1, бр. 138 и 139, стр. 30.

²⁷ Потпуније о геополитичким интересима САД у Европи у интервјуу Вилија Вимера, бившег високог функционера Демокришћанске странке СРН и потпредседника Парламентарне скупштине ОЕБС-а, објављеном у немачком листу *Junge Welt* 13. септембра 2014. године.

²⁸ Јосеф Изензе констатује: „Космополитска демократија, федерална свјетска република, универзална држава [је]су протупројекти данашњем политичком свијету. Свијет не показује склоности да им се прилагоди. Глобализацијске тенденције немају космополитски карактер. Свјетска држава је утопија. О њој се може рећи оно што је пруски војсковођа рекао о свјетском миру: ‘обичан сан, а чак није нити лијеп’“, Josef Isensee, *нав. дело*, стр. 289.

релативној подели односно јединству власти с правног гледишта²⁹. Да ли је настанак Европске уније доказ о застарелости учења о јединствености и недељивости суверене државне власти, учења које заступа и академик Лукић?

У европској правној теорији мишљења о овом питању су подељена, док у пракси највиших судова држава чланица Европске уније дилеме нема: државе чланице Европске уније задржале су своју сувереност, Европска унија није федерална држава. Ни у европској правној теорији није на делу равноправна заступљеност гледишта о томе да ли постоји или не постоји подељена сувереност. Пре би се могло рећи како одређени број писаца, уважавајући искуства америчког федерализма, покушава да објасни Европску унију у светлу америчке уставне традиције. Најпознатији међу њима је Роберт Шице (Robert Schütze), чија анализа заслужује посебан осврт.

Шице указује на то да је америчка традиција идентификовала 1787. године Сједињене Државе као средиште (the middle ground) између међународне и националне правне структуре. Одбијајући да се усредсреди на метафизичку суверености, Џејмс Медисон (James Madison) издвојио је три аналитичке димензије ради објашњења правне природе САД (у расправи објављеној у *The Federalist*, № 39). Шице је те Медисонове аналитичке димензије означио као утемељивачку (foundational), институционалну (institutional) и функционалну (functional) и применио их на објашњење правне природе Европске уније. Утемељивачка димензија односи се на порекло и природу новог правног поретка, институционална се тиче састава „владе“, а функционална разматра опсег и природу власти Уније.³⁰

Европска унија је утемељена међународним уговором. Притом, примећује Шице, за разлику од САД, европски уговори су ратификовани од националних законодавних тела држава чланица, а не њихових народа. Стога, по пореклу, они су „законодавни“, а не „уставни“ уговори. Ипак, сматра Шице, овакво законодавно порекло европских уговора не искључује могућност настанка европског „устава“. Тешко је порећи, тврди Шице, да су европски уговори стекли уставни статус и постали „Уговор-Устав“ („Treaty-Constitution“). Европски суд правде инсистира на нормативној аутономији европског правног поретка и пресекао је пупчану врпцу која га је повезивала са међународним правним поретком (Case 6/64, *Costa v ENEL*, 1964, ECR 585).

Према мишљењу Шицеа, еманципација се изражава у следећим правним фактима. Прво, за разлику од нормативног режима међународних уговора,

²⁹ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права*, стр. 93–94; исти, *I Теорија државе*, Сабрана дела, Том 2, стр. 260 и сл.

³⁰ Robert Schütze, *European Constitutional Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, стр. 59–60.

Европски суд правде основано инсистира на „унилатералној“ природи европског права: држава чланица се не може позивати на повреду европског права од стране друге државе чланице да оправда своје одступање од обавеза установљених уговорима. Друго, Европски суд правде инсистира на супремацији права Уније над националним правом држава чланица, укључујући и национално уставно право. То је у супротности са класичним међународним правом, чији део, указује Шице, не представља доктрина супремације. Најзад, иако не прихватају све државе чланице апсолутну супремацију права Уније, то не искључује, према Шицеовом схватању, „уставни“ или „федерални“ карактер Европске уније. Том закључку даје снажну подршку установа европског права грађанства. И сходно федералној теорији, наглашава Шице, сваки Европљанин је грађанин у два политичка поретка: грађанство Уније се додаје националном држављанству и не замењује га.³¹

До сличних закључака долази Шице анализом институционалне димензије Европске уније. Козаконодавци у Европској унији јесу Европски парламент и Савет. Европски парламент данас непосредно представља европски народ. Чланом 10(2) Лисабонског уговора изричито се признаје да су „грађани непосредно представљени на нивоу Уније у Европском парламенту“. „Државни“ састав Европског парламента изражава се у начину одлучивања, у већинском гласању.³²

Обратно, Савет је, према свом саставу, „међународни“ орган. Али, у њему постоје различите врсте одлучивања зависно од материје у питању. Где Савет одлучује на основу једногласности, законодавни процес ће бити претежно „међународне“ природе. Насупрот томе, кад је у питању редовни законодавни поступак, Савет одлучује квалификованом већином, а Европски парламент одговарајућом већином.

Европски законодавац је овде, према мишљењу Шицеа, „дводом“ и ова уставна структура изражава суптилан федерални баланс. Такав баланс изражава, према мишљењу Шицеа, и анализа функционалне димензије. Иако Европска унија располаже значајном законодавном надлежношћу, њена овлашћења су еnumerативна. Не достижу, према томе, по свом опсегу суверена овлашћења нација држава. Ипак, не треба превидети, указује Шице, да су још Римски уговори из 1957. године предвидели два правна инструмента с непосредним дејством на индивидуална лица: уредбе и одлуке. Уредбе су имале непосредну и општу примену у свим државама чланицама, а одлуке су омогућавале Унији да доноси ефективне мере непосредно примењиве на индивидуална лица.

³¹ *Истио*, стр. 61–62.

³² *Истио*, стр. 64–65.

На основу разматрања све три димензије, Шице је закључио како Европа треба да напусти своју опсесију идејом о недељивој суверености и заложии се за одређење правне природе Европске уније као „федерације држава“. Кад би „Европска унија“, сходно Шицеовом савету, напустила идеју о недељивој суверености, тад би и схватање академика Лукића о јединствености и недељивости суверене државне власти било превазиђено. А да ли се то догодило?

Европска уставна мисао још од 19. века одбацује идеју о подељеној или двојној суверености. Сувереност је недељива и у унији држава она може припадати државама чланицама или унији. Ако сувереност припада унији држава, унија представља федералну државу. Другим речима, федерална држава је суверена као и унитарна држава. Разлика између њих постоји, али та разлика није у суштини. Државе чланице у федералној држави, према схватању и данас најпризнатијег немачког писца из ове области Георга Јелинека, задржавају карактер државе, али не поседују сувереност. Оно што ове несuverене државе чланице у федералној држави разликује од децентрализованих области у унитарној држави јесте постојање њихове искључиве надлежности.

Међутим, указао је Јелинек, целокупна државна власт проистиче на крају крајева из федералне државе, јер она ужива надлежност надлежности (*Kompetenz-Kompetenz*).³³ Овом Јелинековом идејом јединствени и неподељени концепт суверености пренет је у федерални контекст: каква год била актуелна подела надлежности, федерална држава задржава карактер суверене државе и, као таква, она потенцијално садржи у себи сву суверену власт, чак и ону чије је аутономно вршење поверено државама чланицама. Стога, федерална држава унилатерално мења свој устав. Држава, истиче Јелинек, чија егзистенција зависи од добре воље њених чланица, није суверена, пошто сувереност значи независност.³⁴

Када је европска правна мисао почела да користи овај концептуални апарат ради објашњења правне природе Европске уније, увидела је његове недостатке. У недостатку федералне теорије америчког усмерења, креиран је нови појам супранационалности и Европска унија је оцењена као *sui generis* заједница држава.³⁵ Али у процесу ратификације Мастрихтског споразума 1992. године, избио је уставни конфликт и европска правна мисао се вратила својим коренима. Јелинекова мисао наставила је да живи, а савремени немачки писци из области уставног и европског права само су је реинтерпретирали (Бадур, Хесе, Милер, Маунц, Оперман, Шредер и др.).

³³ Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Springer, Berlin 1922, стр. 771 и сл.

³⁴ Georg Jellinek, *Die Lehre von den Staatenverbindungen*, Goldbach 1996 (Nachdruck der 1882 in Wien erschienenen Auflage), стр. 290 и сл.

³⁵ Koen Lenaerts, Piet Van Nuffel, *European Union Law*, Sweet & Maxwell, London 2011, стр. 16 и сл.

Идентификација Европске уније са супранационалном међународном организацијом довела је до три уставна порицања: Европска унија нема ни народ, ни устав, ни уставност. Најпрегнантније је ова међународноправна теорија о природи Европске уније изражена у пресудама „Мастрихт“ и „Лисабон“ Савезног уставног суда Немачке, али мање отворено и у пресудама највиших судова Француске, Данске, Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске (и судова других држава чланица). Немачки Уставни суд је у својим пресудама отворио питање суверености и утврдио да она припада Немачкој и другим државама чланицама, а не Европској унији.

Европска унија поседује само надлежности поверене јој уговорима, а границе делегације надлежности дате су у принципу демократије и заштите основних права утврђених у Уставу СРН. Велико ограничење отворености интеграције и флексибилности у примени принципа демократије на наднационалном нивоу лежи у гаранцијама вечности (члан 79(3) Устава Немачке), које одузимају могућност одређених промена у овој области и од немачког уставотворца, гарантујући сувереност немачке државе и њен уставни идентитет.

Стога се, у пресуди „Мастрихт“, наглашава да су државе „господари Уговора“ и у основи међународноправни карактер европских интеграција. Уставни суд Немачке је овлашћен да остварује *ultra vires* контролу и контролу поштовања уставног идентитета Немачке. Другим речима, ако органи Европске уније прекораче границе додељених надлежности Унији, а Европски суд правде не поништи те противуставне правне акте, Уставни суд Немачке може их оценити супротним Уставу Немачке и забранити њихову примену на територији Немачке.³⁶ У пресуди „Лисабон“, од 30. јуна 2009. године, Уставни суд Немачке је уложио напор да одреди основне државне функције које уопште не могу или могу под врло рестриктивним условима да буду пренете на Европску унију. Основна идеја из пресуде „Мастрихт“ о суверености немачке државе и немачког народа потврђена је и даље развијена како у немачкој уставној пракси, тако и у немачкој уставноправној теорији.

Сличне ставове заузели су и други уставни судови држава чланица Европске уније, као и Уставни савет Француске. На основу тих ставова, извршене су и одговарајуће промене у уставима Немачке и Француске, али и у уставима других држава чланица. Мисао о државама чланицама као господарима Уговора, о непостојању европског народа и границама преноса надлежности на Европску унију била је вишеструко потврђена.

---

³⁶ Helge Sodan, Jan Ziekow, *нав. дело*, стр. 24 и сл.; Paul Kirchhof, „Der Europäische Staatenverbund“, in: *Europäisches Verfassungsrecht*, Hrsg. Armin Bogdandy, Jürgen Bast, Springer, Dordrecht 2009, стр. 1030 и сл.

Штавише, у Лисабонски уговор унета је следећа одредба: „Унија уважава једнакост држава чланица пред Уговорима, као и њихове националне идентитете, независно од њиховог политичког и уставног уређења, укључујући и регионалну и локалну самоуправу. Она поштује њихове основне државне функције, посебно оне које обезбеђују очување територијалног интегритета државе, одржавање јавног реда и мира и очување националне безбедности. Посебно, национална безбедност остаје у искључивој надлежности сваке државе чланице“ (члан 4(2) Уговора о Европској унији). Штавише, у члану 50(1) Уговора о Европској унији (верзија из Лисабона) записано је: „Свака држава чланица може да иступи из Уније у складу са својим уставним одредбама.“

Пракса највиших судова држава чланица Европске уније, као и европска правна мисао, потврдили су европску уставну традицију и, у складу с њом, три уставне негације: Европска унија нема ни свој народ, ни свој устав, ни своју уставност.³⁷ Наравно, оваква порицања изазвала су одговарајуће реакције.³⁸ Али, те реакције не могу да измене стварност. А у тој актуелној стварности није напуштена дубоко укоренења вера у недељивост суверености.

Обратно, у америчкој уставној традицији прихваћена је идеја о подељеној суверености, а у стварности државе чланице САД су преображене, у знатној мери, у несuverене децентрализоване области. А такву судбину не желе Британци у Европској унији и противе се чак и помињању речи „федерална“.³⁹

Ни настанак Европске уније ни њено функционисање нису уздрмали, према томе, веру у недељивост суверености. Учење о државној суверености академика Радомира Д. Лукића није изгубило на свом значају, и поред бројних друштвених и политичких преображаја остварених након његовог завршног одређења суверености у осмој деценији прошлог века.

ЛИТЕРАТУРА

- Алђери 2010 – Franco Algeri, *Die Gemeinsame Aussen- und Sicherheitspolitik der EU*, facultas wuv, UTB, Wien.
- Александер 1996 – Titus Alexander, *Unraveling Global Apartheid: an overview of world politics*, Polity Press, Cambridge.
- Андерсон 2011 – Perry Anderson, *The New Old World*, Amazon.
- Браунлај 2003 – Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, Oxford University Press, Oxford.

³⁷ Thomas Oppermann, Claus Dieter Classen, Martin Nettesheim, *Europarecht*, C. H. Beck, München ⁵2011, стр. 24 и сл.; Werner Schroeder, *Grundkurs Europarecht*, Verlag C. H. Beck, München ²2011, стр. 29 и сл.

³⁸ Потпуније о тим реакцијама види Robert Schütze, *нав. дело*, стр. 71 и сл.; Budimir P. Košutić, *Osnovi prava Evropske unije*, CID, Podgorica 2014, стр. 90 и сл.

³⁹ Loukas Tsoukalis, *What Kind of Europe?*, Oxford University Press, Oxford 2005, стр. 67 и сл.

- Вебер 2010 – Albrecht Weber, *Europäische Verfassungsvergleichung*, Verlag C. H. Beck, München.
- Грепл ⁴2012 – Christoph Gröpl, *Staatsrecht*, I, Verlag C. H. Beck, München.
- Изензе 2004 – Josef Isensee, *Država Ustav Demokracija*, Izdavačka kuća „Politička kultura“, Zagreb.
- Јелинек 1922 – Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Springer, Berlin.
- Јелинек 1996 – Georg Jellinek, *Die Lehre von den Staatenverbindungen*, Goldbach (Nachdruck der 1882 in Wien erschienenen Auflage).
- Келзен 2003 – Ханс Келзен, *Проблем суверености и теорија међународног права. Прилози једној чистој теорији права*, превео Данило Н. Баста, Службени лист СЦГ, Београд.
- Кирхоф ²2009 – Paul Kirchhof, „Der Europäische Staatenverbund“, in: *Europäisches Verfassungsrecht*, Hrsg. Armin Bogdandy, Jürgen Bast, Springer, Dordrecht.
- Кисинџер 2014 – Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, Penguin Press, New York.
- Кошутић 2014 – Budimir P. Košutić, *Osnovi prava Evropske unije*, CID, Podgorica.
- Краутхамер 2002/2003 – Charles Krauthammer, „The unipolar moment revisited“, *The National Interest*, Winter.
- Крећа ⁷2014 – Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет, Београд.
- Купер 2000 – Robert Cooper, *The Postmodern State and the World Order*, Demos, London.
- Ленартс, Нуфел 2011 – Koen Lenaerts, Piet Van Nuffel, *European Union Law*, Sweet & Maxwell, London 2011.
- Лукић ²1976 – Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права, I Теорија државе*, Сабрана дела, Том 2, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Маурер ⁶2010 – Hartmut Maurer, *Staatsrecht*, I, Verlag C. H. Beck, München.
- Маус 2001 – Ингеборг Маус, *Асијекти народне суверености*, превео Данило Н. Баста, Библиотека Парерга, Београд.
- Минклер 2014 – Herfried Minkler, *Imperije – Logika vladavine svetom – Od starog Rima do Sjedinjenih Država*, Albatros plus, Beograd.
- Оперман и др. ⁵2011 – Thomas Oppermann, Claus Dieter Classen, Martin Nettesheim, *Eurorecht*, C. H. Beck, München.
- Пирсон ²2004 – Christopher Pierson, *The Modern State*, Routledge, London.
- Содан, Циков ⁵2012 – Helge Sodan, Jan Ziekow, *Grundkurs Öffentliches Recht*, Verlag C.H.Beck, München.
- Хаворт 2000 – Jolyon Howorth, *Security and Defence Policy in the European Union*, Palgrave Macmillan.
- Хинсли ²1986 – F. H. Hinsley, *Sovereignty*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Цирн 2003 – Michael Cirn, *Upravljanje sa one strane nacionalne države*, „Filip Višnjić“, Beograd.
- Цукалис 2005 – Loukas Tsoukalis, *What Kind of Europe?*, Oxford University Press, Oxford.
- Чомски 2011a – Noam Chomsky, *A New Generation Draws the Line: Humanitarian Intervention and the „Responsibility to Protect“ Today*, Expanded Edition, Paradigm Publishers, Boulder, November.
- Чомски 2011b – Noam Chomsky, *How the World Works*, Soft Skull Press, Berkeley, September.
- Шебенеер, Кнауф ²2013 – Burkhard Schöbener, Matthias Knauff, *Allgemeine Staatslehre*, Verlag C. H. Beck, München.
- Шредер ²2011 – Werner Schroeder, *Grundkurs Europarecht*, Verlag C. H. Beck, München.
- Шице 2012 – Robert Schütze, *European Constitutional Law*, Cambridge University Press, Cambridge.

Budimir Košutić*

THE TOPICALITY OF ACADEMICIAN RADOMIR D. LUKIĆ'S
DOCTRINE OF THE STATE'S SOVEREIGNTY

S u m m a r y

According to Academician Radomir D. Lukić, sovereignty is a factual property of the state power embodied in its legal limitlessness, i.e. in the absence of legal means to limit it. This, in turn, means that there is no other monopoly superior to the state monopoly of physical force that could, naturally, compel it to obey its commandments. In other words, the state's sovereignty is inseparable and indivisible. If the terms used by Academician Lukić in defining sovereignty were interpreted in the spirit of modern political terminology and phraseology, it could be concluded that his doctrine of the state's sovereignty is obsolete. However, a careful examination of Lukić's ideas leads to substantially different conclusions. Academician Lukić did not deny the state's obligation to respect the legislation created by itself (the principle of the rule of law), human rights and freedoms stipulated by international treaties, ratified and incorporated into its constitution, or to respect the commitments undertaken upon the ascension to the United Nations or other international organizations. What makes Academician Lukić different from other authors is his attitude that 'being restricted' means being limited by someone else's will, i.e. being forced to do something against one's own will. To restrict oneself by one's own will, in the opinion of Academician Lukić, means to be unlimited.

The concept according to which the establishment and functioning of the European Union deny sovereignty's indivisibility is not based on valid arguments. By the German Federal Constitutional Court's rulings on the Maastricht and Lisbon treaties, as well as the rulings of the highest courts of other Member States of the European Union, a triple constitutional negation was done. It was stated that the European Union had neither its own nation, nor its own constitution, nor its own constitutionality. The source of these denials lies in a deep belief in sovereignty's indivisibility. Sovereignty is a property of the Member States of the European Union, and not of the European Union itself.

Although the nation state has undergone profound transformation, its time has not yet passed. Sovereignty is its essential feature and, in this context, Academician Radomir D. Lukić's doctrine of sovereignty has retained its value.

Key words: sovereignty, indivisibility of sovereignty, legal limitlessness, the rule of law, international law, European Union, member state

---

* Full Professor at the Faculty of Law of the University of Belgrade, retired

О ЛУКИЋЕВИМ ДЕЛИМА ПОСВЕЋЕНИМ ПОЛИТИЧКИМ ТЕОРИЈАМА И СОЦИОЛОГИЈИ

ВОЈИСЛАВ СТАНОВЧИЋ*

С а ж е т а к. – Радомир Д. Лукић је 1940. године, када је изабран за доцента, започео академску каријеру на Правном факултету у Београду беседом „О појму социологије права“. На социологију га је упутио академик Слободан Јовановић. Окупација је 1941. године вратила Лукића у село Милошевац, где се бавио и сеоским и научним пословима. Када се Други светски рат завршио и почео реалсоцијалистички, ауторитарни период, социологија је укинута као „буржоаска наука“. Лукић је држао предавања из теорије права од 1945. године, али је настава из политичких теорија одлагана преко Уреда Универзитета, који је укидао старе и уводио нове предмете. Лукић је државу сматрао порушеном зградом, али се увек, у свим временима, залагао за моралну идеју правичности. Врло спретно је, заједно с другим професорима, успевао да унапређује две области: политичку теорију и социологију. Њих је широко покренуо Слободан Јовановић, који је од 1941. био у избеглиштву, а у поратној Југославији осуђен на 20 година затвора. Лукић је успео да – током две деценије – постепено уведе и развије три гране политичких наука: *Историју политичких и правних теорија* (1954), *Политичку теорију државе* (1962) и *Политичке странке* (1966), као и три области социологије, у којима је остварио најпре мање, а потом и капиталне резултате: *О појму социологије* (1957), *Увод у социологију* (1957), *Дешерминизам друштвених појава* (1958), о чему је предавао на докторандском курсу *Основе социологије* (1959), књигу која је „трајала“ наредних 30 година у 15 издања, *Формализам у социологији* (1969), збирку о репрезентативним светским теоретичарима друштва и друштвених појава, и капитално дело *Социологију морала* (1974, XVI + 683 стр.). За академика Радомира Д. Лукића знала је научна јавност у правним, политичким и социолошким наукама широм света. Учећи четрдесетак генерација студената, остварио је плодотворан утицај не само речима него и примером који им је пружао. Био је научник великих способности, с постојаним моралним квалитетима, привржен истини. Упозоравао је на могуће штетне и погубне последице како ауторитарности и догматичности у приступу селу, тако и разарања сеоског домаћинства и његовог привредног потенцијала.

Кључне речи: политичке теорије, социологија, право, ауторитарност, разарање сеоских домаћинстава, предавања, научне конференције, етичка начела

---

* Редовни члан Српске академије наука и уметности, Одељење друштвених наука

I. ПРИСТУП ПОЛИТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ И ОСПОРАВАЊЕ И ПОТОЊЕ РАЗВИЈАЊЕ СОЦИОЛОГИЈЕ

Радомир Д. Лукић (31. август 1914 – 31. мај 1999) био је изузетно бистро сељачко дете, рођено у врло тешким околностима, а израсло у изврсног научника. Његов отац Душан Антонијевић погинуо је као деветнаестогодишњак у рату 1914. године. Мајка Зорка (рођена Бојковић) родила је сина Радомира и разболела се од туберкулозе, због чега се одвојила од сина. Отишла је код мајке и преминула кад је син имао три године. Њега је деда Лука Антонијевић брижно неговао и одгајио. Кад је порастао, деда га је на време довео у основну школу. Учитељ је питао како се дете зове, а деда је одговорио – Радомир Лукић. Учитељ Антоније Максимовић и деда Лука упутили су урођено бистроумног Радомира добрим путем, па је постигао велике успехе још од основне школе и гимназије.

Уписао се на Правни факултет Универзитета у Београду, али, услед недостатка новца, није долазио на предавања, него само на полагање испита. Дипломирао је 1937. године с највишим оценама и, колико је познато, први у историји Факултета с највишим просеком – 10. Додељена му је Краљевска стипендија, те је на Сорбони стицао знање и припремио докторску тезу. Рад о теми *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif* (*Обавезујућа снаја њравне норме и њроблем објективної њрава*) прихваћен је од комисије (тј. жирија), коју су чинили изабрани професори: чувени правни филозоф, ментор и председник жирија Луј Ле Фир (Louis Le Fur) и два друга професора – Бадеван (Basdevant) и Пласар (Plassard) – и одбрањен је већ у марту 1939. године.¹ Лукић је био одевен у шумадијску народну ношњу, па су се чланови комисије изненадили, нарочито кад их је запитао хоће ли да брани дисертацију на француском или на енглеском.

Писао је радове и као ђак и студент. Прве чланке о праву објављивао је од 1936. до 1940. године,² а не треба сметнути с ума и да је докторирао 1939. године, са својих непуних 26 година. Међутим, државни закон је имао

¹ Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја њравне норме и њроблем објективної њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 259–446; *La Force obligatoire de la Norme juridique et le Problème d'un Droit objectif*, Thèse pour le Doctorat en Droit, présente et soutenue le 24 Mars 1939, à 14 heures, par Radomir D. Loukitch, 1939, pp. 257.

² За студенте је 1936. објавио *Администрaтивна њракса. Пишњања и одговори*, Фуртур, Београд, 32 стр.; 2. изд. 79 стр., и потом још десет радова, укључујући и докторат на француском (1939). Он је октобра 1935. писао о теоријама Келзена и Дигија, истичући велике разлике и супротности између два теоретичара. (Касније је објавио: „Келзен и Диги – привидна опречност њиховог гледишта“, Сабрана дела, Том 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 465–483.)

одредбу да се наставник прима с 27 година старости. Зато га је професор Ђорђе Тасић запослио у Народној банци, а крајем следеће, 1940. године на Правном факултету одржао је беседу „О појму социологије права“ и изабран за доцента тог факултета.³ Бавећи се правном теоријом у више правних дисциплина, затим политичким теоријама и социологијом, постигао је велике успехе. Изабран је за дописног члана САНУ 1961, а за редовног 1970. године.

За Лукићево интелектуално и стручно формирање врло су значајне две личности Правног факултета у Београду, двојица високо образованих теоретичара, веома упућених у истраживања у више области: проф. др Ђорђе Тасић (1892–1943) и академик Слободан Јовановић (1869–1958). Тасић и Јовановић су блиско сарађивали и били повезани и с Томом Живановићем, Сретеном Вукосављевићем, Михаилом Константиновићем, Живојином Перићем, Миланом Бартошем, Јованом Ђорђевићем, Милошем Маџуром, Николом Чобељићем, Мирком Косићем и другим научницима и истакнутим професорима који су временом напредовали и припадали врху знања.

С партизанском револуцијом угасла су многа различита друштвена учења, односно теорије, а друштвене науке – па и социологија и политичка теорија – развијале су се под жестоком притиском политике. Оцењујући ту промену, Радомир Лукић је написао да је „професор Тасић био у пуној мери повео нашу правну науку између два рата и довео је на висину [ондашње европске и светске] савремене науке“.⁴

Слободан Јовановић је завршио Правни факултет у Женеви и био је секретар у служби Министарства иностраних дела, професор Велике школе и Правног факултета, а имао је и више положаја (члан Српске краљевске академије од 1905. и њен председник 1928–1931. године). Држао је предавања и објавио велики број радова из области државног права и низа других научних дисциплина и области. Његово предавање из Државног права „О суверености“, објављено у *Браничу* (Београд, 45 стр.), није штампано у његовим сабраним делима. Међу осталим његовим важним прилозима треба посебно поминути ранија издања штампарије „Дела“ следећих његових списа: *Из историје*

³ Беседа је објављена у *Архиву за правне и друштвене науке*, 31 (1941) 3, стр. 175–203.

⁴ Ђорђе Тасић, *Избор расправа и чланака из теорије права*, приредио академик Радомир Д. Лукић, издање САНУ, Одељење друштвених наука, Београд 1984. Ту је Лукић на почетку књиге написао велики текст „Ђорђе Тасић“, стр. 1–20, у којем је оценио да је неколико професора права било сјајно – таквима је сматрао С. Јовановића, Ж. Перића, Т. Живановића, али су „патили од два недостатка, били су сувише догматички и теорија им је мало развијена“. Ту Лукић пише да „у целокупној нашој правној науци нико до данас није дао тако значајан прилог теорији тумачења као Тасић“ (стр. 4–5), који је значајне идеје изнео у својим предавањима на Хашкој академији међународног права, *Conscience juridique internationale* (La Haye 1939), и у својим чланцима.

йолийичких докйирина (Платон, Макијавели, Берк и Маркс и „Додаци“), *Вођи Француске револуције* (Мирабо, Димурије, Дантон, Робеспјер, 1932), *Порайна држава* (објављено 1922, али издање из 1936. садржи и анализу нових ауторитарних режима) и бројна друга дела.

Јовановић је први упућивао и просвећивао о наступајућем фашизму. Тридесетих година покренуо је и нове области истраживања из *формалне социологије* (објавио Футур, 1937, као изворно, шапирографисано издање његових предавања у три дела: први, *Симелова социологија*, у 11 глава; други, *Визеова социологија*, у 3 главе; и трећи, *Фирканџова социологија*). Године 1938. у Београду започео је курс *Социологије религије*. Та предавања су износила око 230 страница и наводно су стенографисана. Такође се говори да је Никола Чобелић као студент на Правном факултету стенографисао нека његова предавања из социологије. Пре Другог светског рата објављено је и његово дело *Примери йолийичке социологије* (1940).⁵

Лукић је пре рата изабран за доцента на Правном факултету, а децембра 1940. одржао приступну беседу „О појму социологије права“, објавио је и чланак „О злоупотреби права: њен друштвени однос и функција“⁶, деловао као доцент за политичку социологију и друге гране, све док није дошло до напада на Југославију (6. априла), те убрзо потом и капитулације, која је потписана 17. априла 1941, са страшним, трагичним последицама. Тада је отишао у Милошевац и тамо остао у току рата.

Многи други научници су се ангажовали, или емигрирали, или се илегално скривали, а неки су се повукли у рад с књигама. Уочи рата, око 1940–1941. године, све већи број научника ослањао се и на социолошка дела и социолошке теорије, као и на политичке доктрине. После рата Лукић је у овим областима највише радио и постепено излазио у јавност с научницима из других земаља и из осталих југословенских република. Припремао је социологију полако и постепено, у неколико радова, и заузимао се да се социологија прихвати као научна грана – и као теорија и као емпиријско истраживање.

Сретен Вукосављевић (1881–1960), испрва сеоски учитељ, а потом веома ангажован истраживач српског села, учесник оба светска рата, два пута народни посланик, послератни функционер задужен за аграрну реформу, пензионисан је 1925. године. Утемељивач је *социологије села* у Србији. Објавио је око двеста чланака у *Правди* и *Полийици* (1933–1941). Значајни научници и професори предложили су Вукосављевића за „хонорарног наставника за

⁵ Слободан Јовановић у емиграцији – Разговори и записи, Службени лист, Београд 1993 (Коста Ст. Павловић, *Разговори са Слободаном Јовановићем, 1941–1958*), стр. 15–142. Слободан Јовановић је дао *Записе о йроблемима и људима, 1941–1944*, који садрже неке детаље о збивањима и људима до дан пред рат, а и касније.

⁶ *Правна мисао*, 1–2 (1941), стр. 28–43.

социологију“ (села) на Правном факултету у Београду (1939), а наиме: Слободан Јовановић, Ђорђе Тасић и Михаило Константиновић. Започео је рад на замишљеном капиталном делу *Историја сељачкој друштва* (у 4 тома), али је обимна сакупљена грађа пропала у Другом светском рату.

Као шездесетогодишњак, Вукосављевић је отишао у партизански рат и био председник Земаљског антифашистичког већа народног ослобођења Санџака (ЗАВНОС, 1943), министар за аграрну реформу (1944) и колонизацију (1945). После Другог светског рата редовни је професор на Катедри за историју државе и права Правног факултета у Београду. Објавио је 1953. први том *Историје сељачкој друштва* (*Организовање сељачке земљишне својине*). Поделио је социологију села – на етнографију, антропогеографију и историју села – и поставио темеље за њих, а увео је и научну терминологију и класификацију метода. Лукићевим старањем постхумно су објављена Вукосављевићева *Писма са села*, 1962. године, а други том *Историје, Социологија ситановања*, такође постхумно 1963. године, као и трећи, *Социологија сељачких радова* (однедавно и у Вукосављевићевим сабраним делима у 7 књига, која је издао Службени гласник).

Јован Ђорђевић (Београд, 1908–1989) дипломирао је на Правном факултету у Београду (1931), а докторирао на Правном факултету у Паризу дисертацијом *Les rapports entre la notion d'État et la notion de classes sociales* (*Односи између државе и државних класа*), Librairie L. Rodstein, Paris 1933, 424 pp. Ђорђевић је проширио излагање о односу између државе и класа у школској 1934/35. години. Изабран је за доцента (1935) и докторандима предавао Увод у социологију (1936/1937). Објављивао је кратке приказе и дуже чланке – више од стотину текстова – у периоду 1934–1940. године, а само у три месеца 1941. објавио је три краћа рада. Од тих списа треба издвојити неке текстове о социологији: „Преглед савремене француске социологије“ (*Летњици Мајнице српске*, 2 (1937), стр. 199–207), „Психоанализа и социологија“ (*Правна мисао*, 1–2 (1937), стр. 1–23), „Социологија и историја“ (*Социолошки преглед*, I (1938), стр. 83–91), „Социологија и право“ (*Социолошки преглед*, I (1938), стр. 141–152), „Вредност Диркемове социологије за научну социологију“ (*Архив за правне и друштвене науке*, 28 (1938), 1–2, стр. 113–119).

У школској 1938/39. години био је у САД стипендиста Рокфелерове фондације. На Коларчевом универзитету одржао је низ предавања из социологије, која, литографисана, чине текст од 237 страница. Та предавања су дорађивана за књигу *Основи социологије*, али рукопис предат 1940. године на увид комисији није објављен. На основу великог броја радова Јован Ђорђевић изабран је за ванредног професора (1940). Његов истакнути чланак из социологије јесте и „Доситеј Обрадовић као социолог“ (*Летњици Мајнице српске*, 5–6 (1940), стр. 312–322).

До године 1940/41. држао је наставу у Социолошком семинару за докторанде (1936/37), заједно са Слободаном Јовановићем, на курсевима из Опште социологије (1937/38) и Општих питања из социологије. Радио је интензивно 1939/40. и наредне, 1940/41. године, заједно са Слободаном Јовановићем и Ђорђем Тасићем, који су водили семинар из Социологије и филозофије права намењен докторандима, и помагао у томе својим професорима. Јован Ђорђевић је у Београду и Србији преживео тешкоће Другог светског рата 1941–1944. године и није радио на факултету. После рата био је секретар Комисије за обнову Универзитета, први декан Правног факултета у Београду (1945), постао је редовни професор (1946) и поновио један декански мандат.

Био је члан Извршног одбора Савеза удружења правника, а 1954. године и председник Удружења за политичке науке Југославије, један од оснивача Међународног удружења за политичке науке и неко време потпредседник тог удружења. Изабран је за дописног члана Српске академије наука и уметности 1959, а за редовног 1961. године. Изабран је и за дописног члана Југославенске академије знаности и умјетности и Словеначке академије наука. Предавао је на већем броју универзитета. Био је судија Уставног суда Југославије и председник Уставног суда Србије, професор Универзитета у Паризу (Сорбона 1) и почасни доктор Универзитета у Стразбуру.

Након првих напредовања у професији Јован Ђорђевић се неколико година врло систематично и интензивно бавио социолошким наукама (1933–1941), када су Европа и свет улазили у период Другог светског рата. Постојала је нада да ће наставити као социолог заједно с другим социолозима и филозофима, али је после рата низ професора отпуштен, а и социологија је као предмет укинута због тадашње идеолошке оријентације у комунистичким земљама и антисоциолошког расположења, тј. аверзије послератних власти према социологији. Нова власт је, међутим, Ђорђевића ангажовала на изградњи правног система, па је он сасвим напустио социологију и посветио се искључиво јавном праву. Уместо ка совјетском државном поретку, тј. ауторитарној совјетској држави, усмеравао је изучавање југословенског система у друкчијем правцу и написао уџбеник *Политички систем*.⁷ Деловао

⁷ Ђорђевић је постепено мењао карактер југословенског државног система и увео изучавање његових социјалних основа у следећим својим списима: „Филозофски и социолошки основи коегзистенције“ (*Међународна политика*, 1956); „Ново у политичком систему Југославије“ (*Међународна политика*, 1956); Предговор (стр. 1–44, са анализом облика институција, карактера политичких наука и теорија итд.) за књигу Жана Мејноа, *Увод у политичку науку*, Београд 1960, стр. 248; *Опјед о бирократији и бирократизму*, Култура, Београд 1962, 130 стр.; „Наука о политичком систему“, *Анали Правног факултета*, 1966; и на крају, *Политички систем: ирпологија о човеку*, Савез удружења правника Југославије, Београд 1967, стр. 1050.

је претежно у другој половини 20. века, као и Лукић, који је обновио социологију у тешким приликама и успео да с другим научницима развије многе значајне научне дисциплине: социологију, политичке теорије, социологију морала, методологију права и филозофију права.

Када је као доцент Радомир Д. Лукић 1941. године отишао у Милошевац, поред обрађивања земље, бавио се читањем и писањем о политичким мислиоцима, али и разним областима социологије, а исто тако и права, односно теорије или теорија права, што ће се тек касније видети у делима која ће објавити. Увек је указивао на дела свог претходника Слободана Јовановића као најбоље српске студије у области политичких теорија и политичке социологије.⁸

Кратко време после Другог светског рата бавио се једино Теоријом државе и права као основном дисциплином. Наука је тада присиљавана на догматизам и ауторитаризам званичне политике. Деценију после рата уведена је Историја политичких и правних теорија. Предмет је предложен 1954. године и испитиван је у Уреду Универзитета до 1956. године, што је тада био уобичајени поступак за одобравање и других предмета.⁹

Лукић је проучавао, предавао, описивао и дотеривао античке и средњовековне идеје и институције. Шапирографисани су његови текстови с предавања. Састављао је и за студенте спремао текстове који су носили наслов „Материјал за изучавање теорије државе и права“.¹⁰ Исте, 1952. године објављене су и забелешке с поднасловом „Теорије робовласништва и феудализма“. То је умножавано посебном техником и из тих материјала сам и сам студирао. Ове године, такође, он је пратио Други конгрес Међународног удружења за политичке науке у Хагу од 8. до 12. августа и објавио осврт на тај научни догађај у *Архиву за правне и друштвене науке*, 39 (1952) 3, стр. 375–379. Годишну дана раније, 1951, изашла је *Утопија* Томаса Мора с предговором Војина Милића, јер је спадала у социјалистичке или комунистичке утопије. Иначе, први пут је била објављена 1938. у Београду. Лукић је у *Историји политичких и правних теорија* врло детаљно изложио Морову утопију (стр. 268–278).

Године 1954. основан је Институт за политичке науке на Правном факултету. Неколико година Лукић је израђивао делове књига и шапирографисаних материјала из којих су учили студенти, а 1955. објавио је чланак

⁸ Јовановићева *Дела*, објављена у 10 томова, 1990; два последња тома *Из историје и књижевности*, том 11 (I, 928 стр.), а 12. том (II, 888 стр.), БИГЗ, Београд 1991.

⁹ Професор Радомир Д. Лукић је 1954. године поднео скрипту за Универзитетски уред, али је *Историја политичких и правних теорија (Од антике до почетка XVII века)* објављена у београдској Научној књизи, 1956, 347 стр.

¹⁰ Радомир Д. Лукић је 1952. објавио први део књиге *Теорија државе*, Научна књига, Београд, 270 стр.; други део је *Теорија права*, 213 стр.

„Монтескјеова политичка теорија“, написан још 1935. године.¹¹ Већ 1954. године био је у Словенији и учествовао на скупу с Горичарем и другим професорима из Словеније и Хрватске.¹²

Средином 1950-их професор Лукић се залагао да се у универзитетску наставу уведе социологија и уложио је доста времена и труда да конципира садржај социологије као наставног предмета, а разматрала се и могућност да се успостави катедра и на Правном факултету.

Неколико професора Правног факултета, међу којима на првоме месту Лукић, као и професори Филозофског факултета, заједнички су тражили пут да установе часопис *Социологија*, па је као резултат тих настојања покренут *Југословенски часопис за филозофију и социологију*, те је тако социологија прихваћена са својим посебним гранама. Лукић је објавио неколико приказа у гласилу *Југословенски часопис за филозофију*, којем је у називу 1957. годину додато *и социологију* (I (1957) 1 и 2–3). Учествовао је и на годишњем састанку филозофа и социолога Југославије у Загребу 7. и 8. децембра 1957. године, посвећеном теми „Личност и друштво“. Тада је предложена расправа о групи Лукићевих радова из политичке теорије и социологије.

Правници су помогли да се и политичке науке уведу као посебне наставне и научноистраживачке дисциплине. Мислим како је професор Лукић врло јасно знао да ће се тим дисциплинама, које су развијене на Западу, имају разрађену методологију и одређене концептуалне оквире и категорије, доћи до истина о нашем друштву које ће бити друкчије од оних проповеданих непосредно после Другог светског рата. Лукић је, дакле, покретао иницијативе и у погледу увођења и изградње политичких наука.¹³

II. РАЗВИЈАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ ТЕОРИЈА

Обимније издавање публикација за студенте почело је материјалом *О народној држави: Избор текстових за теорију државе и права*, Одбор за објављивање предавања на Правном факултету, Београд 1946, 110 стр. Разви-

¹¹ Радомир Д. Лукић, „Монтескјеова политичка теорија“, *Архив за правне и друшћивне науке*, 42 (1955) 1–2, стр. 119–134.

¹² Jože Goričar, *Uvod v družbene vede*, I–II, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Ljubljana 1953–1954. После пар година то је постао уџбеник социологије, који је прилично догматски ширио идеје источног блока и имао више издања у Југославији. У Београду је објављен 1960. Исте године сам тим поводом објавио чланак „Социологија: збир догми или наука?“, *Наша стварност*, XIV (1960) 7–8, стр. 122–134. Сматрао сам да је Горичар солидан стручњак и добар човек, али да му је књига догматска.

¹³ Радомир Д. Лукић, „Право и политика“, у: *Проблеми политичких наука*, Институт за политичке науке Правног факултета, Београд 1964, стр. 30–43.

јајући политичке науке, политичке теорије и различите гране социологије, Лукић је водио већину разговора које сам слушао на Правном факултету. Често су присуствовали Вељко Кораћ, Војин Милић, Милош Мацура, Цветко Костић и др. Касније су били уведени поједини предмети, а најпре се разговарало о неколико Лукићевих основних радова: *Историји политичких и правних теорија* (1956), *Политичкој теорији државе* (1962) и *Политичким странкама* (1966).

Десет до петнаест година после Другог светског рата наш академик је без испразног причања врло вредно радио и после чланка „Народне државе“, насупрот праксама у високом образовању у комунистичким земљама истока, уводио *политичке науке*, а касније и *социологију*, али и *политичку социологију* и *социологију морала*. Написао је чланак „Избори у Великој Британији“ и штампао га у *Архиву за правне и друштвене науке*, 32 (1945) 3–4, стр. 261–262. Потом је објавио и анализе совјетских и, наспрам том ауторитаризму власти, истраживања неких западних земаља. Рано је изучавао античке и средњовековне политичке теорије, а потом, знатно касније, и оне либералне: најпре Монтеѕкјеову, а касније и оне других значајних мислилаца.

Радомир Д. Лукић је био не само зналац широких области него и срдан у опхођењу са студентима и млађим колегама, спреман да их подржи. Проучавао је критички и на друге преносио знања и методе из европских, америчких и руских извора, одакле је стицао обавештења којима је желео да унапреди наше науке и услове живота нашег народа. Своју *Историју политичких и правних теорија* спремао је и писао током рата, у Милошевцу. Још раније је разматрао теорије Келзена и Дигија и изложио велике разлике и супротности између ових теорија. Чланак о томе је његов први научни рад, који је написао октобра 1935. такође у Милошевцу, још док је био студент. Тај већ поменути чланак објављен је тек касније: „Келзен и Диги – привидна опречност њиховог гледишта“, *Сабрана дела*, Том 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 465–483.

Лукићева укупна трагања за истином дају елементе за преиспитивање и мењање неких парадигми, нарочито оних које су везане за претерано оптимистичке претпоставке о великим могућностима и очекивањима од задатих пројеката глобалних промена. Био је неуморан у истицању од колике је важности да друштвена пракса буде критеријум истине и да се теорије проверавају у стварном животу. У једној научној расправи о теорији права, одржаној у Савезној скупштини, заложиио се да се уважавају чињенице, а не догме. Позвао се на речи познатог кинеског реформатора Денга Сјаопинга, који је казао да није важно да ли је мачка црна или бела, већ да ли лови мишеве. За наше, југословенске прилике са сетом је додао: нама је важније да мачка буде црвена, него да лови мишеве.

Лукићев опус обухватао је на почетку мали број радова у политичким наукама, односно политичким теоријама и социологији, док касније у овим областима има знатно више дела него што бисмо овде могли и да поменемо, а камоли да анализирамо. Ако се погледа библиографија његових радова, видеће се да је приказао десетине и десетине совјетских часописа из теорије права, као и небројене десетине књига, а нема никакве сумње у то да су његови списи *Теорија државе и њена права* – први том: *Теорија државе* и други том: *Теорија њена права* – били под утицајем идеја и теорија из тих књига. Али, такође није нимало спорно да је Лукић умео да подстакне студенте и на критичко размишљање и да је веома ценио такве њихове закључке, друкчије од својих.

Шездесетих година објавио је најпре једну популарну књижицу *Савремена држава* (Рад, Београд 1960, 37 стр.), па своју *Политичку теорију државе* (1962), као један прилог иницирању политичке науке, а потом је публикувао и онај важан сегмент политичке теорије који није објавио у *Историји политичких теорија*, наиме *Политичке странке* (1966), дело које припада и политичким наукама и политичкој социологији. Написао је и чланак „Појам политичког“ и развио је неке елементе из формалне социологије у *Формализму у социологији*, што представља избор текстова које је предложио „Просвети“, а она га издала 1969. године.

Свако ко чита или ко је слушао професора Лукића сложиће се с тим да га је одликовала врло ретка способност људи који успевају да дођу до најсуштинскијих истина и да их онда изложе на тако једноставан начин и тако сажето и разумљиво да то изискује велику вештину. Он је то умеће неоспорно имао и свугде га показивао – у свим својим радовима, једнако као и у усменим наступима. Допринос науци не мери се временом током којег се истраживач бавио неком науком, али треба рећи да се заиста бавио правним и другим наукама и дисциплинама врло активно више од шездесет година. Јер, први чланак објавио је још 1936. године.

У *Политичкој теорији државе* Лукић разматра облике политичког уређења, владавине, политичког режима, управљање, одлучивање, лобирање и друге процесе. Мислим да ту можда први пут помиње Бентлија, његов позитивистички и емпиристички приступ у америчкој политичкој мисли, који је увео 1908. године, када је његово дело изашло.¹⁴

Лукић је у часописима објавио „Белешке о идеологији“, „Белешке о бирократији и технократији“, „Право и политика“, „Право као средство политике“, а писао је и о елитама, о вођама, о циркулацији елите. Прилично детаљно писао је о Парету: пре свега, рад о Парету и Марксу, о класама, односно одговарајућим друштвеним групама којима су се и један и други бавили.

¹⁴ Артур Бентли, *Процес владања (The Process of Government)*, 1908.

Расправљао је и о Моски, који расправља о владајућој класи. Уопште, може се рећи да теорија о класном карактеру свих друштава и о класама као основима власти, политичких система, њихових облика и свега у друштву – није баш сигуран научни темељ. Даље, писао је и о Монтеѕкјеовој политичкој теорији и о Хобзу. Био је и уредник и аутор великог броја одредница за *Малу њолићичку енциклопедију*, Савремена администрација, Београд 1966, стр. V–XX, стр. 1533, а и за *Полићичку енциклопедију*, Савремена администрација, Београд 1975, стр. 1447.

У својој *Историји њолићичких и њравних теорија* наш теоретичар је Платонове ставове сматрао претераним панхеленским идеалима, а Аристотелове више реалистичким, с антрополошком концепцијом природе човека и људских заједница, и извођењем карактера политике из етике. На крају анализе Аристотелових идеја, додао је и оно што је сматрао значајним код Полибија као историчара, „чисто политичког грчког писца“, који је живео у 2. веку пре н. е. Полибије је имао идеју о смењивој влади, у том смислу што је сматрао да сваки политички облик носи у клици своју пропаст. Лукић је наглашавао да је Полибије био претходник идеје о подели власти, а да је зачетак те идеје био у Платоновим *Законима*. Лукић је детаљно описао политичке идеје и класификације политичких облика у делима Платона, Аристотела и других значајних теоретичара. Платонове и Аристотелове идеје видео је примењене и на римске прилике и политику као облике владе који су понекада правилни, понекада изопачени, а који се циклично смењују по некој законитости.

Познавао је римско право, али је у раду посветио само три–четири странице Цицерону, његовим књигама *О држави* и *О законима* (*De Re Publica* и *De Legibus*), инспирисаним Платоновим делима *Држава* и *Закони*. Истакао је Цицероново схватање да је природно право сматрао Божјом творевином и резултатом здравог разума, а навео је неколико Улпијанових правних начела која се и данас уважавају. Три најзначајнија, од више западноевропских хришћанских учења која је наш аутор опширно изложио, представљају: Августиново (5. век), Томе Аквинског (13. век), који узима Аристотелову категорију *зоон њолићикона* (или на латинском „animal politicum et sociale“),¹⁵ и Лутерово, изложено у 16. веку.

Професор Лукић је велику пажњу поклатио Макијавелију, о чијој је теорији и пракси размишљао више српских мислилаца и државника крајем 19. века, питајући се какав став заузети према Фирентинчевим идејама, а

¹⁵ Aquinas, *Summa theologica*, I, Qu. LXXII, Art. 4; упоредно латинско-енглеско издање Aquinas, *Selected Political Writings*, ed. with an Introduction by A. P. D’Entreves, Basil Blackwell, Oxford 1959, pp. 108–109.

међу њима и Слободан Јовановић, који их је проучио и 1906. објавио студију о томе.¹⁶ Да ли се уопште – а поготову данас – може прихватити државни разлог (*ragione di stato*), разрађен у другој половини 16. века, на основу Макијавелијевих идеја и учења? Макијавелизам је техника позната из *Владаоца* и *Размајтрања о њрвих десетѝ књиѝа Тиѝа Ливиѝа*, које је наш теоретичар целовито изложио.

Лукић се бавио и карактеристикама буржоаских револуција, али из неких разлога није хтео да заврши своју историју политичких и правних теорија новог века. Наговарао сам га и запиткивао, но он је на релативно систематичан начин дошао „само“ до теорија 16. века о народној суверености.

Године 1962. објавио је *Полиѝичку ѝеорију државе*, чији увод – „Појам политике и политичке теорије државе“ (стр. 15–51) – садржи три поглавља: различита поимања *ѝолиѝичке* и *ѝолиѝичкоѝ* у ширем и ужем смислу (усмеравање друштва одређеним циљевима); држава као политичка организација; и појам политичке теорије државе. Ту је анализирао и политичке чиниоце – политичке субјекте – државну организацију (стр. 55–134) и политичку делатност државе (стр. 137–213), што чини друштвени политички процес; доношење државних одлука; извршење државних одлука; и развојне фазе државне политичке делатности. Велики део запрема и „Утицај државне политичке делатности на друштво“ (стр. 215–287).

Академик Радомир Д. Лукић је 1966. године објавио *Полиѝичке сѝранке*,¹⁷ дело које припада и политичким наукама и политичкој социологији. На III (постдипломском) степену Правног факултета држао је предавања о политичким странкама са становишта политичке социологије и сматрао да треба одбацити застареле фикције, јер партије представљају ограничавање индивидуалне слободе и иницијативе.¹⁸ На докторандском курсу износио је

¹⁶ Војислав Становчић, „Једно тумачење Макијавелијеве политичке теорије (Слободан Јовановић о Макијавелију и односу морала и политике)“, у: *Дело Слободана Јовановића у своме времену и данас*, Реферати са научног скупа одржаног 5. и 6. јуна 1991, Правни факултет, Београд 1991, стр. 267–281.

¹⁷ Радомир Д. Лукић, *Полиѝичке сѝранке*, Научна књига, Београд 1966, стр. VIII + 246; исти, *Полиѝичке сѝранке*, Сабрана дела, Том 11, Завод за уѝбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, 313 стр., са библиографијом објављених радова Радомира Д. Лукића на крају (стр. 261–311).

¹⁸ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, 1995. Ово дело (313 стр.) Лукић пише подстакнут радом Мориса Дивержеа, иностраног члана САНУ, о политичким странкама. Но, Лукић је покушао да превазиђе Дивержеову књигу, јер у тој књизи није било обухваћено више значајних сегмената, а није било ни теоријске основе нити емпиријске грађе. Зато је Лукић предузео да прошири своје дело о политичким странкама. Његов рад има два сегмента: део I је Опис политичких странака, а одсеци су: глава I о појму политичке странке; глава II о организацији, с веома широким спектром делова и организационих

доста чињеница и концепција о политичкој теорији државе и политичким странкама, као и ставове да ће ове организације бити укинуте, а доста се освртао и на Острогорског¹⁹ (*Демократија и политичке партије*), те позивао и на књиге Роберта Михелса из 1911. године.

Пишући о будућности странака, наговештавао је могуће одумирање политичких странака и одумирање политичког живота у данас познатом облику. Када је реч о *Политичким странкама*, човек би помислио да ће приступ њима бити онакав какав се може наћи у многим другим књигама, пре свега оним на страним језицима. Али, Лукић и ту спроводи једно невероватно систематизовање и класификовање, за шта је имао изванредну способност, док му је онај *genus proximum* – најближи род појава – било лако утврдити: то су друштвене, односно политичке појаве. Он је имао изузетну способност за дистинкције и класификације, чега год се прихватио, па је тако уводио своја властита разврставања, која су, и када би личила на неке друге, врло развијене класификације социолога формалне школе, била резултат његовог сопственог, дубљег познавања и разумевања предмета.

Лукић је и у својим другим, новијим радовима указивао на димензију политичког какву подржавају теоретичари који државу схватају као субјект и инструмент заједничког интереса. Такву идеју су заступали неки старији, а и поједини новији мислиоци (Г. В. Ф. Хегел, Леон Диги, М. Орију, Ж. Бирдо, Г. Јелинек, С. Јовановић, А. Бенгли, Х. Ласвел, Б. де Жувенел, Ж. Мејно, М. Диверже, Д. Истон и други теоретичари).

У новом издању (1995) *Историје политичких и правних теорија* Лукић је додао значајне текстове које је написао о четрнаест теоретичара, великих мислилаца: Гроцијусу, Хобзу, Паскалу, Босијеу, Спинози, Локу, Лајбницу, Фенелону, Монтеѕкјеу и Волтеру, о три старија руска писца из 17. и 18. века, и о „Руским теоријама апсолутизма“. Уз то, уредништво је ту уврстило и десет „Додатака“, које чине следећи Лукићеви радови: „Келзен и Диги“, „Хегелова филозофија државе и права“, „Један покушај одређивања односа историјског материјализма и социологије“, „Дело Слободана Јовановића“, „Ђорђе Тасић“, „Проф. Др Божидар С. Марковић“ и др.

облика, чланства и финансија, вођства итд.; глава III о идеологијама; глава IV страначки системи. Део II се односи на Политичке странке и друштво, с више одељака и глава, с десетак тачака које описују утицај странака на друштво и њихову друштвену улогу; глава II посвећена је идеологизацији и споредним улогама странака те оцени њихове будућности, а садржи два одељка – један о оцени политичких странака и други о будућности странака (стр. 246–257).

¹⁹ М[ојзе] Острогорски, *Демократија и политичке партије*, Штамп. Св. Саве, Београд 1921; Лукић се позивао и на дело Роберта Михелса *Социолошка историја олигархијских тенденција у модерним демократијама* (немачки оригинал 1911).

III. ОЖИВЉАВАЊЕ СОЦИОЛОГИЈЕ

Научници који су у области социологије деловали пре рата били су потиснути у току Другог светског рата, а још више после њега од револуционарних снага што су маргинализовале социологију и, уопште, друштвене науке, које у оно време нису биле на високом нивоу. Тек једну или две деценије после рата опет су се појавила значајна социолошка учења, али су и она маргинализована. Развој социологије је од друге половине 1950-их био постепен.

Тако се кренуло. Лукић је започео допринос социологији као науци краћим прилозима: *О њојму социологије* (1957, 41 стр.), а исте године појавио се и *Увод у социологију* (1957, 191 стр.). Следеће, 1958. године изашао је чланак „Детерминизам друштвених појава“ (*Анали Правној факултету у Београду*, XLV (1958) 4, стр. 403–420). Лукић је водио докторандски курс на Правном факултету, држао предавања и подстицао дискусије о детерминизму друштвених појава. На крају деценије објавио је *Основе социологије* (1959, 380 стр.).

Око његове збирке текстова *Формализам у социологији* (1969. и 1995) било је неспоразума. Ту се, уз врло обимну и садржајну уводну студију, налазе радови низа великих иностраних професора и тако је окупљен одређени број научника с краћим текстовима. Мислим да је оно што је Слободан Јовановић урадио на брзину крајем 1930-их и једном верзијом из 1940. године – Лукић поновио три деценије касније начинивши избор, и у томе успео. Од свих његових књига о социологији највише оцене добила је *Социологија морала* (1974, 1976, 1982. и 1995), најобимније дело о моралу код нас и у ширим оквирима.

Ово капитално дело је било прихваћено, иако академик Лукић, кад је предао рукопис, није био сигуран како ће га читаоци примити, што се види из кратког Предговора (2 стр.): „Савремена цивилизација је у кризи, сукоби у њој су бројни и дубоки. Хоће ли преживети или ће, попут својих претходница, ишчезнути у песку времена? Одговор траже многи лекари нагнути над њеном постељом... Једна од њених врло озбиљних болести је[сте] морална болест. Морал је несумњиво битан део сваке цивилизације. Ако је он болестан, какве су последице за цивилизацију, за човека, за друштво? И шта се може учинити да се помогне?“

Из области социологије Лукић је врло зрело написао *Основе социологије*²⁰ – ослањајући се на своје претходне радове и развијање социологије, користећи се схемама значајних западних уџбеника социологије и наводећи

²⁰ Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Савез удружења правника Југославије, Београд 1959, 380 стр.; друго издање, 1962, 364 стр.; Сабрана дела, Том 6, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, 415 стр.

стотине имена писаца чије је радове користио. Грађу је могао црпсти из других социологија, али и из низа својих истраживања, наслањајући се на корене на којима почивају *Основи социологије*.

Но, као што је поменуто, најзначајнији је рад *Социологија морала*. Ова књига представља капитално дело, зреле мисли академика Лукића о питањима којима се дуже времена бавио, анализирао их, разматрао критички и створио синтетичко дело.²¹ Та монографија садржи основне изворе с којима су повезани морал и социологија. Аутор се ослања и на гледишта и начела из својих *Основа социологије*. Укључио је и књижевне изворе, значајне ставове теорија сазнања, културе, низа истакнутих научника из других области. Користио је податке, чињенице, анализе и резултате других научника, наводећи места одакле су преузети. Уградио је у то дело и сазнања која је раније објавио.

Све је то велики успех, јер је обухваћена целина морала, тј. етике. Концепција је сазрела дуже времена и обухватила бројне категорије и идеје – велико је богатство раније сакупљеног материјала. Развијени план и садржина довели су до битног научног резултата. Важна страна рада тиче се веома сложених и важних етичких принципа. Лукић је за обраду тих питања користио резултате више научника из разних струка, као и из филозофије, односно етике. Ту се сусрећу и начела којима ће се он бавити доцније у свом *Систему филозофије љрава*.

Књига *Формализам у социологији*²² обухвата два дела, а то су „Европски формализам“ и „Амерички формализам“. Ту су обрађене најпознатије школе – европска с научницима и теоретичарима: Ф. Тенијесом, Г. Зимлом, А. Фиркантом, Леополдом фон Визеом, као и значајни социолози из европског круга повезани су с формализмом: Диркем, Вебер,²³ Гурвич.

Лукић такође издваја ауторе и дела америчког формализма: Едварда Роса, Албиона Смола, Питирима Сорокина и Талкота Парсонса, који је теорију повезао с формалном социологијом на основу теорије акција, које ни су одређене ни временским ни просторним границама. Формална или формалистичка социологија изложена је бројним критикама. Радомир Лукић је оценио да целокупан „немачки формализам у социологији има филозофску

²¹ Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, САНУ, Београд 1974, XVI + 683 стр.; а у Сабраним делима, Том 7, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, 614 стр. Списак радова је на више језика, дат је низ извора књига и чланака на страним језицима.

²² Радомир Д. Лукић, *Формализам у социологији*, Сабрана дела, Том 8, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 141. Ранија издања: Просвета, Београд 1969; и Напријед, Загреб 1987.

²³ Макс Вебер, *Привреда и друштво*, I–II, Просвета, Београд 1976; предговор, „О Макс Веберу“, написао Радомир Д. Лукић.

подлогу“. У формалну социологију укључени су неки превасходно историјски оријентисани научници (Сорокин), а наводе се и Кант, Фихте и Хегел као претече формализма у социологији.

„О Античкој држави Фистела де Куланжа“ јесте Лукићев предговор за *Античку државу* (Просвета, Београд 1956; прво издање 1895, под насловом *Држава Спироу века*; а онда опет *Античка држава*, Плато, Београд 1998; превели Б. А. Прокић и Ж. М. Милосављевић). Слично овом предговору, пригодно су настали и следећи Лукићеве списи: „Детерминизам друштвених појава“, „О Макс Веберу“, „О Мореновој социометрији“, или „О Арнолду Тојнбију као социологу“, што је предговор Тојнбијевом *Испраживању историје*.

За значајне француске мислиоце Монтескјеа и Русоа Рејмон Арон у огледима *Main Currents of Sociological Thought (Главни токови социолошке мисли*, I, 1972, р. 17) пише да поменуту двојицу неће третирати као претече социологије, већ као њене велике теоретичаре. *Социологија* је назив добила у 19. веку од Огиста Конта (Auguste Comte), који је ову дисциплину именовао као „друштвену физику“. Када је „социјална наука“ учврстила корене, увидело се колико су њени родоначелници и њихова дела развили њен предмет и методологију.

У нас су друштвене науке у 19. веку биле прихваћене под ознаком „социологија“. Социолошке студије објављују се неколико година пре Другог светског рата. Тако је Мирко Косић 1934. објавио *Увод у ошћу социологију и Проблеме савремене социологије* („Труд“, Београд 1934, течај на Коларчевом универзитету), у којима се разматрају „проблем вођства“ и друга питања. Највећи ауторитет уочи Другог светског рата био је, наравно, Слободан Јовановић, који је, као што је поменуто, написао *Примере историјске социологије, Социологију религије* и држао курс *Формалне социологије*.

Код академика Радомира Д. Лукића на докторандском курсу изабрао сам семинарски рад на тему „Концепција моћи у политичкој и друштвеној теорији Бертранда Расела“, ²⁴ а изворна литература било је његово познато дело *Моћ: нова друштвена анализа*. ²⁵ Ту књигу Расел је написао пред Други светски рат, када је изучавање феномена моћи и власти постало врло актуелно, због све оштрије кризе парламентарне демократије у двадесетим и тридесетим годинама, као и због све значајнијег уздицања ауторитарних режима у Италији, Немачкој и Совјетском Савезу.

²⁴ Семинарски рад на наведену тему одбранио сам међу масом студената који су узели учешћа у расправи, уз мноштво питања, тако да је проф. Лукић рекао да и следеће седмице наставимо с расправљањем о тексту семинарског рада, који је потом и објављен: „Концепција моћи у политичкој и друштвеној теорији Бертранда Расела“, *Гледишта*, III (1962) 9, стр. 26–37.

²⁵ Bertrand Russell, *Power – A New Social Analysis*, Unwin Books, London [1938] 1960.

„У овој књизи“ – пише Лукић у *Теорији државе и њена права* – „ја ћу се забавити тиме да докажем да основни појам друштвених наука јесте *моћ*, у истом смислу у коме је енергија основни појам физике. Као и енергија, моћ има много облика, као што су богатство, наоружање, грађанска власт, утицај на мишљење ... и нема ниједан облик из кога су други изведени..., рецимо богатство, може бити само делимично успешан, као што ће и проучавање једног облика енергије имати недостатака. Богатство може резултирати из војне моћи или из утицаја над мишљењем и резултирати из богатства. Закони социјалне динамике се могу утврдити једино с обзиром на моћ.“²⁶

Академик професор др Радомир Д. Лукић предузео је велики задатак да *Испитивања историје* (у 12 томова) Арнолда Тојнбија пажљиво проучи и сачини избор најбољих, најзначајнијих текстова, као и текстова који су за наше прилике врло поучни. Кад се Тојнби враћао „Оријент експресом“, његовом посматрачком дару није измакло запажање да су се на Балкану промениле десетине империја, тиранија, царевина и краљевина, а да су образци живљења, одевања и понашања показали велику трајност и да су се до 20. века одржали неки крајеви који имају одећу и предмете какве је описивао Херодот. Тако је Лукић саставио избор и написао предговор „О Арнолду Тојнбију као социологу“ за два тома Тојнбијевих *Испитивања историје* (Просвета, Београд 1970).

IV. СПАЈАЊЕ ПУТЕВА ПОЛИТИКЕ И СОЦИОЛОГИЈЕ

Године 1991. на научном скупу „Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас“ професор Радомир Д. Лукић је први изложио свој реферат – кратак, садржајан и повезан с временом од пре пола века. То је било његово саопштење „Дело Слободана Јовановића“ (стр. 9–14).²⁷

Много пре тога сазнао сам „строго приватно“ на Факултету да је Лукић држао предавање студентима једног дана навече 1958. године и наговорио позданог електричара да на делу факултетске централе искључи светло у сали где је држао предавање. Кад је нестало светла (што се онда често дешавало), Лукић је из цепа извадио и упалио малу воштану свећу и наставио предавање. Знатно касније се сматрало да је тога дана врло сигурно било светла, те да није случајно нестало на дан кад је у Лондону (у петак 12. децембра 1958)

²⁶ Bertrand Russell, *нав. дело*, стр. 9; Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и њена права*, I, Београд 1956, стр. 173.

²⁷ Радомир Д. Лукић, „Дело Слободана Јовановића“, у: *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас*, ур. Стеван Врачар, Правни факултет, Београд 1991, стр. 370.

преминуо Слободан Јовановић, а воштана свећа горела у сали за време предавања на Правном факултету.

Године 1986. Лукићеве колеге су се заложиле за обележавање пола века његовог научног стварања и преношења знања на студенте и, уопште, његовог правног и иног просвећивања. Уредници *Анала Правној факултету*²⁸ замолили су ме да напишем текст у част академика Лукића с оценом његовог јубилеја, узимајући у обзир не само Лукићеве написане радове него и изворе његових инспирација и промишљених критика онога што се дешавало после Другог светског рата надаље. У *Полицији* је 31. маја 1986 (суботњи број, стр. 12) објављен мој текст с насловом „Пола века научног стварања“ и с поднасловом „Анали Правног факултета у част академика Радомира Лукића“. Проф. др Ратко Марковић ме је први обавестио да је текст без измена и скраћења прихваћен за објављивање.

Професор Лукић је био задовољан текстом, у којем је стајало и следеће: „Академика професора Радомира Д. Лукића зна најшира југословенска јавност, стручњаци правних и политичких наука и социологије широм света. На четрдесетак генерација студената извршио је плодотворан утицај не само речима које им је упућивао него и примером који им је пружао. Учио их је не само шта је право него и правичност, правна логика и категорије о критичком односу према друштвеним појавама и одговорном односу према човеку и људским дужностима.“

Лукић је подстицао студенте на то да се служе сопственим разумом и да постигну аутономију у моралном просуђивању. Задобио је највеће признање што га од својих ђака може стећи један васпитач: постао је појам и синоним за ванредног зналца, жива и искричава духа, који истовремено негује систематичност и плени пажњу оштроумним запажањима, критичким анализама и повременим умесним досеткама. Свако ко га је читао или слушао сложиће се са тим да га одликује ретка способност људи који успевају да дођу до најсуштинскијих истина и да их саопште разумљивим и једноставним речима.

Лукић је почео од врло конкретних проблема правне науке (као што су: административно право; трговачко, менично и стечајно право; обавезујућа снага правних норми и сличне области) и кретао се ка политичкој теорији, социологији и филозофији права. Црту Лукићевог мисаоног развоја откривало нам је његово проширивање интересовања с правних на друге друштвене и филозофске појаве и дисциплине. На самом почетку показао је занимање за социолошке аспекте права и за пионире југословенске послератне социологије и политичке науке, кад је демократизација друштва

²⁸ *Анали Правној факултету у Београду*, 33 (1985) 5–6, тематски блок о Лукићу, стр. 527–763.

захтевала превладавање и била условљена превазилажењем механичког или економског детерминизма, политичког ауторитаризма, теорије одраза, а кад је реч о напретку друштва, оно се морало отворити према социолошким и политиколошким концепцијама, категоријалном апарату и научним анализама стварности.

Известан број радова показује Лукићево интересовање за социологију села. Село је било важно и могло је играти много већу улогу у развоју друштва да није било запостављено. Лукић је врло савесно пратио и зналачки запажао и у пракси и у теорији све што се односи на сељаштво и живот сељака, и то на један искрен и честит начин и с емотивним односом према томе. Упозоравао је на штетне последице догматског односа према селу и сељаштву, на рђаве ефекте разарања сеоског домаћинства као друштвеног и привредног чиниоца, на шкодљивост догматског односа, који се испољавао и у рђавој политици према селу и сељаштву, које је историјски било значајна друштвена снага. Настојао је да осветли неприхватљива гледишта и појаве који су се јављали у политици према селу и да, указујући на то како су најважније друштвене снаге у ослободилачким борбама и јавном животу поцицале са села, допринесе отрежњавању друштва.

Укупан Лукићев рад у науци за добробит друштва могли бисмо замислити и графички приказати као једну вијугаву линију немирних интелектуалних трагања, која се пење по једној правој црти његових моралних опредељења, аутономије и постојаности, којих се држао у науци и у животу. Академик Радомир Д. Лукић био је велики човек и научник изузетних способности, с постојаним моралним карактером, привржен истини. Стекао је велико знање и постигао велике научне резултате у својим областима, а изнад свега био је хуманиста, спреман да људско разумевање покаже другом људском бићу, што треба да се памти и поштује.

ЛИТЕРАТУРА

- Анали 1985 – *Анали Правној факултету у Београду*, 33/5–6, тематски блок о Лукићу.
 Вебер 1976 – Макс Вебер, *Привреда и друштво*, I–II, Просвета, Београд.
 Горичар 1953–1954 – Jože Goričar, *Uvod v družbene vede*, I–II, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Ljubljana.
 Ђорђевић 1962 – Јован Ђорђевић, *Опег о бирократији и бирократиизму*, Култура, Београд.
 Ђорђевић 1967 – Јован Ђорђевић, *Политички систем: прилози науци о човеку*, Савез удружења правника Југославије, Београд.
 Јовановић 1990–1991 – Слободан Јовановић, *Дела*, 10 томова, БИГЗ, Београд 1990; 11–12, том, БИГЗ, Београд 1991.
 Лукић 1936 – Радомир Д. Лукић, *Административна пракса. Питања и одговори*, Фуртур, Београд.

- Лукић 1939 – *La Force obligatoire de la Norme juridique et le Problème d'un Droit objectif*, Thèse pour le Doctorat en Droit, présente et soutenue le 24 Mars 1939, à 14 heures, par Radomir D. Loukitch, Paris, 257.
- Лукић 1941a – Радомир Д. Лукић, „О злоупотреби права: њен друштвени однос и функција“, *Правна мисао*, 1–2, 28–43.
- Лукић 1941б – Радомир Д. Лукић, „О појму социологије права“, *Архиву за љравне и друштвене науке*, 31/3, 175–203.
- Лукић 1955 – Радомир Д. Лукић, „Монтескјеова политичка теорија“, *Архив за љравне и друштвене науке*, 42/1–2, 119–134.
- Лукић 1956 – Радомир Д. Лукић, *Историја љолићичких и љравних теорија (Од антике до љочейка XVII века)*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1964 – Радомир Д. Лукић, „Право и политика“, у: *Проблеми љолићичких наука*, Институт за политичке науке Правног факултета, Београд, 30–43.
- Лукић 1991 – Радомир Д. Лукић, „Дело Слободана Јовановића“, у: *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас*, ур. Стеван Врачар, Правни факултет, Београд, 9–14.
- Лукић 1995a – Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага љравне норме и љроблем објективне љрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995.
- Лукић 1995б – Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и љрава, I. Теорија државе*, Сабрана дела, Том 2, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд (ранија издања *Теорија државе*, Научна књига, Београд 1952).
- Лукић 1995в – Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Сабрана дела, Том 6, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд (ранија издања Савез удружења правника Југославије, Београд 1959; друго издање, 1962).
- Лукић 1995г – Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, Сабрана дела, Том 7, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд (раније издање САНУ, Београд 1974).
- Лукић 1995д – Радомир Д. Лукић, *Формализам у социологији*, Сабрана дела, Том 8, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд (ранија издања: Просвета, Београд 1969; Напријед, Загреб 1987).
- Лукић 1995ђ – Радомир Д. Лукић, „Келзен и Диги – привидна опречност њиховог гледишта“, Сабрана дела, Том 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, 465–483.
- Лукић 1995е – Радомир Д. Лукић, *Полићичке стѳранке*, Сабрана дела, Том 11, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд (раније издање Научна књига, Београд 1966).
- Острогорски 1921 – М[ојзе] Острогорски, *Демократија и љолићичке љарѳије*, Штамп. Св. Саве, Београд.
- Расел 1960 – Bertrand Russell, *Power – A New Social Analysis*, Unwin Books, London ¹1938.
- Слободан Јовановић у емиѳрацији – *Разговори и записи*, Службени лист, Београд 1993.
- Становчић 1960 – Војислав Становчић, „Социологија: збир догми или наука?“, *Наша стварност*, XIV/7–8, 122–134.
- Становчић 1962 – Војислав Становчић, „Концепција моћи у политичкој и друштвеној теорији Бертранда Расела“, *Гледишта*, III/9, 26–37.
- Становчић 1991 – Војислав Становчић, „Једно тумачење Макијавелијеѳе политичке теорије (Слободан Јовановић о Макијавелију и односу морала и политике)“, у: *Дело Слободана Јовановића у своме времену и данас*, Реферати са научног скупа одржаног 5. и 6. јуна 1991, Правни факултет, Београд 1991, 267–281.
- Тасић 1984 – Ђорђе Тасић, *Избор расѳрава и чланака из теорије љрава*, приредио академик Радомир Лукић, издање САНУ, Одељење друштвених наука, Београд.

Vojislav Stanovčić*

RADOMIR D. LUKIĆ'S WORKS ON POLITICAL
THEORIES AND SOCIOLOGY

S u m m a r y

The academic career of Radomir D. Lukić began in 1940, when he was elected an assistant professor at the Faculty of Law in Belgrade, on which occasion he gave the lecture "On the concept of the *sociology* of law". He was introduced to sociology by Academician Slobodan Jovanović. Due to the Nazi occupation, Lukić returned to the village of Miloševac, where he spent time farming and doing scholarly research. With the end of World War II and the rise of a real socialist, authoritarian regime sociology was abolished as a 'bourgeois science'. Lukić lectured on the theory of law since 1945; however, courses in political theories were delayed through the Office of the University, which abolished old and introduced new courses. Although Lukić believed that the state was a ruined structure, he kept on striving, in all times, for the ethical idea of justice. Together with other professors, Lukić managed astutely to improve two disciplines: political theory and sociology. They were potently established by Slobodan Jovanović, who was in exile since 1941, while in Yugoslavia he was sentenced to twenty-year imprisonment. Over two decades, Lukić was able to gradually introduce and develop three branches of political science – *A History of Political and Legal Theories* (1956); *The Political Theory of the State* (1962); and *Political Parties* (1966), as well as three areas of sociology. In these areas, he at first achieved minor results, which were briefly followed by major achievements: *On the Notion of Sociology* (1957), *Introduction to Sociology* (1957), the paper "The determinism of social phenomena" (1958), which deals with the topic covered in one of his PhD courses; *The Basics of Sociology* (1959) – the book that 'lasted' for thirty years and was issued in fifteen editions; *Formalism in Sociology* (1969); a collection of papers on major international theorists of society and social phenomena, and his capital study *Sociology of Morality* (1974, xvi + 683 pp.). Academician Radomir D. Lukić was well-known to scholarly circles worldwide, among legal, political and social scientists. He made a fruitful influence on forty generations of students not only through words, but also through personal example. Lukić was a scholar of great abilities, with stable moral qualities, committed to truth. He drew attention to possible harmful and devastating consequences of an authoritarian and dogmatic approach to rural areas and the destruction of rural households and their economic potential.

Key words: political theories, sociology, law, authoritarianism, devastation of rural households, lectures, scientific conferences, ethical principles

---

* Full member of Serbian Academy of Sciences and Arts, Department of Social Sciences

РАДОМИР Д. ЛУКИЋ И ХАНС КЕЛЗЕН – ОД КРИТИЧАРА КА СЛЕДБЕНИКУ

ДРАГУТИН АВРАМОВИЋ*

С а ж е т а к. – У овом раду аутор настоји да утврди степен утицаја који је учење Ханса Келзена имало на формирање ставова и поимање права Радомира Д. Лукића. Док се у својим раним радовима Лукић истицао као критичар Келзеновог позитивизма, временом постаје главни бранилац Келзенове чисте теорије права, а у великој мери и њен следбеник. Ипак, упркос критичким погледима на Келзеново дело, већ од Лукићеве ране, младалачке фазе приметна је његова задивљеност Келзеновим учењем. Због тога, чини се, Лукић у основи од самих почетака заузима келзеновски теоријски курс. Он Келзенову идеју о нормативности права одмах прихвата, само сматра да је треба поставити другачије, на неком стварном, фактичком основу, пре него на апстрактном концепту пранорме. Код Лукића је приметна тежња да исправи Келзена, да надогради његову теорију на местима где је она најслабија. Упркос критичким „рафалима“ које је, нарочито у младости, Лукић испаливао на Келзена, може се закључити да је Келзенов позитивизам константа у Лукићевом учењу. Лукић је заиста, боље од верних Келзенових присталица и следбеника, осветлио добре стране његове теорије и доказао како корисност, тако и употребљивост чисте теорије права.

Кључне речи: Радомир Д. Лукић, Ханс Келзен, правни позитивизам, нормативност права, чиста теорија права

I

Након великих револуција обележених процватом јуснатуралистичких идеја, уследио је период губљења вере у апсолутни систем, „чији је израз природноправни начин филозофирања“. Као реакција на претераности теорије природног права, током 19. и 20. века настаје велики број правних школа. Најбурније реакције научне јавности изазвало је израстање правног позитивизма који посматра право као аутономни систем, „свет за себе“, независно од осталих „светова“ (друштва и вредности).

---

* Доцент на Правном факултету Универзитета у Новом Саду

Мада се правни позитивизам развијао током читавог 19. века, за његово коначно теоријско уобличење најзаслужнији је Ханс Келзен. Отуда Радомир Д. Лукић с правом истиче: „Тек Келзен потпуно свесно и доследно даје једну правнофилозофску (и филозофску) базу безброју несвесних позитивистичких ставова свих правника практичара у историји и од позитивистичке филозофије права, која неће да буде никаква филозофија, ствара једну доследно развијену и потпуну филозофију права.“¹ Заинтригираност смелашћу и резултатима Келзенове чисте теорије права, која је одјекнула читавим светом, није заобишла ни великана српске правничке мисли Радомира Д. Лукића. Како примећује Данило Баста, „сама чиста теорија права, и узета у целини и посматрана у појединостима, позива на полемику, на неслагање и супротстављање, на непрекидно и незауостављиво преиспитивање“.²

Чиста теорија права је тако и код Лукића изазивала ту „спонтану и ‘природну’ полемичност“. Мада је у својим раним радовима био ватрени критичар Келзенове теорије, његову зрелу фазу у основи обележава прихватање основних постулата правног позитивизма. Овај рад ће бити ограничен на анализу односа Лукића према Келзеновом схватању права (не и државе).

II

Још 1935. године у свом студентском раду под називом „Келзен и Диги – привидна опречност њиховог гледишта“ Лукић је показао нарочито интересовање за рад Ханса Келзена.³ Лукић на самом почетку уочава да је најслабија тачка Келзенове доктрине учење о пранорми. То се учење, како истиче млади Лукић, мора апсолутно одбацити, јер се Келзен њиме сувише удаљио од стварности.

¹ Радомир Д. Лукић, „О основним идејама Ханса Келзена“, *Архив за њравне и грушћивене науке*, 4 (1951), стр. 614.

² Данило Н. Баста, „Келзеново разарање правде“, Поговор у: Ханс Келзен, *Шћта је њравда – чећири оїледа*, „Филип Вишњић“, Београд 1998, стр. 167.

³ Лукић се у овом раду у великој мери ослања на Ђорђа Тасића, који је, оправдавајући Келзена, покушавао да пронађе додирне тачке између Дигијевог и Келзеновог теорије права. Међутим, Тасић је, за разлику од Лукића, још тада разумео суштину Келзеновог дела. Тасић је знао да је Келзен признао друштвену стварност, друштвено порекло права и да није могао пронаћи прелаз из друштвене стварности на норму. Због тога је Келзен морао да нађе излаз у логичком постулату – у пранорми, како би раздвојио два света (свет норми и свет реалности), Ђорђе Тасић, „Реализам и нормативизам у правној науци“, у: Ђорђе Тасић, *Расћраве из филозофије и теорије њрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2011, стр. 167.

Међутим, још у тој својој првој критици Келзена Лукић заузима теоријски курс којем ће, уз мање промене, остати доследан до краја. Наиме, Лукић је још тада сматрао да је у нормативну доктрину потребно унети неки елемент стварности. Према Лукићевом мишљењу, келзеновац Леонид Питамиц је у томе успео уносећи друштвени елемент (друштвену организацију) наместо учења о пранорми.⁴ Утврђујући разлике између Дигија и Келзена, Лукић излаже Келзенов формализам критици: „Келзеново је право једно укочено, стакласто право, високо уздигнуто изнад стварности и живота, једна доиста светла и симетрична призма састављена од зракова разума и логике, али само хладна призма.“⁵

Лукић је сматрао да је правној науци добро чинило Келзеново „пречишћавање“, али је тврдио да то може бити само привремено, јер се правна наука „мора непрестано враћати на своје дубоке изворе да се освежи и окрепи“. Анализом Дигијевих и Келзенових схватања Лукић уочава да је могућа и њихова синтеза. На тој синтези је у великој мери и сâм Лукић засновао своје гледиште. Како примећује, тамо где престаје Диги почиње Келзен, али само тим редоследом – Диги, па Келзен: „За постанак права, за његову динамику, треба се обратити Дигију; он ће попунити и ону Келзенову празнину револуционарног постанка права, јер ће му дати основ – свест друштва, на којој ће Келзен моћи да изгради нормативни систем; за статистику права, треба се обратити Келзену, јер он је разрадио право као систем норми које постоје.“⁶

Поводом превода Келзенове *Ойшїїе тїеориїе їрава и државе* Лукић 1951. године у *Архиву за їравне и друшїївене науке* објављује рад под називом „О основним идејама Ханса Келзена“, у којем настоји да Келзенову теорију изврне на наличје, оспоравајући њене основне поставке. На почетку прилога Лукић одаје признање Келзеновом релативизму и сматра да је његова критика школе природног права најсвеснија и због тога најдоследнија. То је и разумљиво, како истиче Лукић, имајући у виду Келзенову улогу карике у историјском ланцу развоја правне мисли.⁷

⁴ О Питамицовој „надоградњи“ Келзенове Чисте теорије права види више: Marijan Pavčnik, „Methodological Clarity or the Substantial Purity of Law? Notes on the Discussion between Kelsen and Pitamic“, *Ratio Iuris*, 2 (2014).

⁵ Радомир Д. Лукић, „Келзен и Диги – привидна опречност њиховог гледишта“, у: Радомир Д. Лукић, *Историја политичких и їравних тїеорија*, Сабрана дела, Том 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 480.

⁶ *Истїо*, стр. 482.

⁷ Како примећује Милијан Поповић, већ од педесетих година на Лукића знатно утиче Келзен: „У мери у којој се ослобађао од утицаја Дигија и знатно идеологизоване и вулгаризоване совјетске теорије државе и права, примао је утицаје немачке правне школе и нарочито Келзена и изворне марксистичке социологије. ‘Зрела’ дела су, пре свега, стварана под утицајем ова два идејна извора“, Милијан Поповић, „Општа мисао о праву

Лукић започиње критику Келзена критиком правног позитивизма уопште. Њега види као филозофију сваког правника практичара, који неће да филозофира о праву и који једино зна за позитивноправну норму која му је „дата“, коју примењује и коју проучава са занатско-техничке стране. Лукић сматра да се правника практичара не тиче зашто и како је правна норма настала, чему служи, је ли добра или рђава, нити каква је суштина правног система у целини и његов однос према свету и другим појавама у свету. За њега постоји само правни и никакав други свет.⁸

Келзен у Чистој теорији права право потпуно ослобађа од свега неправног. Како тврди Лукић, Келзен суштину права види у ономе у чему је види и правник практичар, искључиво у правној норми. Због тога, он као чисто правни метод узима „стари, догматичко-позитивистички, метод, ‘оплемењује’ га и уздиже у ‘нормативистички’“.⁹ То је, према Лукићевом мишљењу, прва и основна Келзенова методолошка грешка. Наиме, Лукић замера Келзену на његовом методском дуализму, потпуном одвајању битка и требања. Келзен укида сваку везу између света вредности, коме припада право (света требања), и света стварности (онога што јесте). На том, хируршки прецизном одвајању ова два света, где се норма не може извести из ненорме (факта, стварности), рани Лукић темељи своју критику Келзена.

Наиме, Келзен заступа мишљење да све што је изван правне норме јесте и изван права и није предмет правне науке.¹⁰ За Келзена је правни поредак систем правних норми које се изводе једна из друге, ниже из виших и тако све до врха пирамиде, на којем се налази једна једина норма која је основа целокупног важења – основна норма, пранорма. Решавање проблема важења основе норме (првог устава) централно је место на којем се темељи највећи део критике (па и Лукићеве) која је упућивана Келзену. На томе месту критичари Келзеновог дела настоје да обезвреде његову теорију, да јој отргну тло под ногама.

Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја њравне норме и њроблем објективної њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 149. Види и Милијан Поповић, „Диги и Келзен и формирање Лукићевих гледишта о држави и праву“, *Зборник Мајшце срјске за друшћивене науке*, 97 (1994), стр. 34.

⁸ Радомир Д. Лукић, „О основним идејама Ханса Келзена“, *Архив за њравне и грушћивене науке*, 4 (1951), стр. 613.

⁹ *Исио*, стр. 619.

¹⁰ „Када себе означава као ‘чисту’ теорију о праву, онда је то стога што би хтела да осигура сазнање које је усмерено само на право и да из тог сазнања искључи све оно што не припада предмету егзактно одређеном као право“, Ханс Келзен, *Чистиа теорија њрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1998, стр. 11.

Као што је познато, Келзен узима основну норму као хипотетичку основу правног поретка. Према његовом мишљењу, под претпоставком да важи основна норма, важи и правни поредак који на њој почива. Да би остао доследан својој чистој теорији права, која мора остати дистанцирана од политике, Келзен као крајњи извор права претпоставља норму, а не жели да у темеље свог система стави вредност или идеју. На тај начин, он право не изводи нити из света факата, нити из света вредности, већ из себе самог.

Лукић бираним речима Келзену замера следеће: „На граници где је претила опасност да оде или у социологију, тиме што ће устав извући из реалних факата, или у филозофију тиме што ће га извући из неке вредности, идеје, Келзен је стао и везао се за једну претпоставку – сувише слабо уже на ивици ових двеју провалија да би га спасло од пада у једну од њих... Његов систем не виси ништа мање у ваздуху од система сваког правника практичара. Претпоставка је само претпоставка, и она није довољна за реално решење.“¹¹

Уз све то, Лукић сматра да је најтежа критика коју Келзен упућује самом себи. Лукић зна да је Келзен свестан да устав настаје реалним путем, као и да се правни систем оправдава одређеним вредностима које остварује, али Келзен не држи да је то предмет правне науке, већ социологије и филозофије. Филозофима права Келзен супротставља релативност вредности, а социолозима упућује питање како се право разликује од других факата ако је то обичан факт као и сваки други. Лукић наставља с критиком Келзена истичући да, уколико правни систем „виси о једној претпоставци“, није га могуће разликовати од било којег другог нормативног система.

Келзен тај проблем решава увођењем ефикасности (делотворности) као мерила позитивности једног правног поретка.¹² На томе месту, како рани Лукић то види, Келзен пада у провалију, и то социологије. Дакле, према Лукићевом мишљењу, Келзен је „пао у провалију“ оног тренутка када је упоредио нормативни систем с фактима како би утврдио да ли је тај систем позитивно право.

У том контексту Лукић енергично и прилично беспоговорно тврди: „Претпоставка и није претпоставка, него *констатација извесних факата*,”

¹¹ Радомир Д. Лукић, „О основним идејама Ханса Келзена“, стр. 621, 622.

¹² „Према томе, важење неког правног поретка који регулише понашање одређених људи налази се у односу зависности према чињеници да реално понашање тих људи одговара том правном поретку, његовој делотворности, како се, такође, обично каже. Тај однос – он се, можда, сликовито сме означити као напетост између битка и требања – не може се одредити друкчије неголи једном горњом и једном доњом границом. Могућност одговарања не сме прећи одређени максимум и пасти испод одређеног минимума.“ Ханс Келзен, *Чиста теорија права*, стр. 50.

тј. факата ефикасности дотичног нормативног система. Дакле, она и није суд о вредности него суд о реалности. Круг је завршен, позитивизам (формални) је пробијен, Келзен је негирао самог себе и своје 'чисто' право извело из факата, из друштва¹³. Лукић уочава како је за правника практичара можда довољно да се служи чисто правним методом када примењује правну норму, али је за сагледање целокупног правног света тај метод апсолутно недовољан, јер правни свет не може бити потпуно аутономан свет, изолован од других појава.

Лукић даље продубљује критику примедбом да је из погрешног Келзеновог схватања појма права (као што га схвата обичан позитивиста и практичар) произашла и његова погрешна методологија. Право је за Келзена норма, логички садржај који важи независно од реалности. Лукић се пита: зашто нам је потребна „чиста“ правна наука, зар није пре потребна потпуна правна наука? Он је свестан да правна наука, уколико не служи правној пракси, постаје „празна игра духа“.

Међутим, Лукић подвлачи да чак ни „правник практичар не може правни систем, позитивно право, ни да правилно схвати ни да га правилно примени ако се држи оног појма права који усваја Келзен, ако право схвати као независно од друштва важећу норму, ако се служи 'чисто правним' методом и систематски одбацује свако социолошко, политичко, филозофско и др. посматрање... Правник који би из норми хтео да чита живот, а не норме из живота, био би све само не прави правник, тј. човек чији је задатак да стварно регулише живот правом... Према томе, уско практицистичко, формалистичко и догматско Келзеново схватање права је апсолутно недовољно, и баш – за самог практичара.“¹⁴

Наш аутор понавља да је оштро одвајање норми од факата апсолутно противречно и неприхватљиво, и сматра да се Келзенов дуализам мора одбацивати. Јер, како тврди, уколико се право схвати као чиста норма, тешко је разликовати позитивно право као систем норми од других нормативних система (морала, обичаја итд.). Као што је за разликовање између факата

¹³ Радомир Д. Лукић, „О основним идејама Ханса Келзена“, стр. 623.

¹⁴ *Истио*, стр. 624. Међутим, чини се да Лукић на овоме месту изводи право на клизав терен са становишта правне сигурности. Потпуно препустити правнику практичару вредновање важеће правне норме делује веома опасно. Лако би се могло догодити да судске пресуде постану расадник личних идеологија и филозофија појединаца (судија), а да приватни ставови судија прерастају у право. Како истиче Густав Радбрух, ми ћемо: „презрети свештеника који проповеда оно у шта није уверен, али ћемо поштовати судију који не допушта да његову верност закону помете опирање његовог правног осећања“, Густав Радбрух, *Филозофија права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1998, стр. 90.

потребна норма, тако је за разликовање између норми потребан факт. Због тога Келзен, како каже Лукић, додаје фактички критеријум, ефикасност, али је он недовољан за разликовање, јер постоји и код других нормативних система, тако да „Келзенов појам права остаје неодређен по обиму“.

Лукић на крају овог свог раног рада заузима „интегралистичко“ становиште, којем је остао веран и у својим каснијим делима.¹⁵ Он закључује да се треба чувати ограниченог, једностраног становишта правника практичара, формалног логичара, за којег све мора бити у складу и непротивречно. Да би се дошло до потпуног склада, морају се обухватити сви елементи права, а не сиромашити правни проблем. На овоме месту Лукић даје предност реалистичким и филозофским теоријама над Келзеном, мада је свестан да оне не могу да реше проблем права.

Лукић разуме да Келзенова теорија представља реакцију „вечитог практичара“ на удаљавање социолога и филозофа од потреба свакодневног правног живота, потреба праксе. Међутим, Лукић сматра да управо то „здрavo у Келзеновој теорији“, позитивизам, мора да се одбаци када Келзен у томе претера. „Келзен сâм греши против те потпуности, – он одбацује извесне битне елементе права и осиромашава правни проблем. Али у једном он има несумњиво право: то је што подсећа правнике да они јесу, и да треба и да остану, у првом реду правници (и поред тога што морају бити – баш да би били правници – и социолози и филозофи), и у томе и јесте његова велика заслуга и значај за савремену правну науку.“¹⁶

То је место које је, чини се, круцијално за разумевање каснијег односа Лукића према Келзену. Мада је сецирао Келзенове поставке с доста оштрине и бритког неслагања, те мада је, рекло би се, покушао да сасвим „потопи“ Келзена, он ипак не руши све мостове. С рафинираним импулсом Лукић осећа суштинску вредност Келзеновог схватања и наговештава да се на неком дубинском нивоу који наслућује с њиме може сложити.

¹⁵ Мада заузима у основи интегралистичко становиште, Лукић га не уноси у сâм појам права: „Као што се зна, нико, изузев присталица крајности, не одбацује чинилац норми у праву, али исто тако ни везу права с друштвеним односима, које одређује, и вредностима, које остварује. То мисли и Висковић. Разлика је једино што он сва ова три чиниоца назива правом, док се уобичајено само један носилац, тј. норме – тако назива. Разлика је, дакле, чисто терминолошка, никако суштинска... Стога, признајући тесну повезаност правних норми, правних односа и правних вредности, ипак је боље да се ти називи, као и назив право, и даље употребљавају самостално како би се обезбедио простији (и зато прецизнији) и економичнији правни говор“, Радомир Д. Лукић, „Нормативност права“, *Анали Правној факултету у Београду*, 1–3 (1991), стр. 190, 191.

¹⁶ Радомир Д. Лукић, „О основним идејама Ханса Келзена“, стр. 640.

III

У својим каснијим радовима Лукић од истакнутог Келзеновог критичара постаје главни бранилац,¹⁷ а у великој мери и следбеник Келзеновог учења.¹⁸ Пред собом као да одједном видимо сасвим другог Лукића.

То нарочито долази до изражаја у једном Лукићевом чланку објављеном у *Аналима Правној факултетна у Београду* 1974. године, где он у потпуности следи Келзеново учење. Анализирајући многобројна различита значења појма извора права, Лукић долази до закључка „да нема никаквог посебног одлучујућег разлога који би беспоговорно одредио које је од тих решења ‘право’ или тачно“.¹⁹ Попут Келзена, наш теоретичар сматра да треба престати с употребом појма извора права.²⁰

---

¹⁷ У полемици која је настала поводом Лукићевог критичког приказа књиге Љубомира Тадића *Филозофске основе њравне теорије Ханса Келзена* који је објављен у *Архиву за њравне и друштвене науке* 1963. године, Лукић је, прилично неочекивано, наступио као велики бранилац Келзеновог учења. Лукић је истакао да Тадић, као и многи други, нарочито марксистички оријентисани критичари, „ставља Келзену у уста више него што он каже, па га онда за тај вишак (неоправдано критикују)“, што подсећа на разговор глувих. У том приказу Лукић наводи како је Келзен далеко од тога да „право радикално одваја од друштва и норме од стварности, да сматра да правна догматика даје потпуно научно сазнање о праву, да сматра да право објективно важи и да се изводи из правне идеје, да сматра да оно не настаје у стварним друштвеним односима итд. – све смртни грехови које Тадић без икаквог основа непрекидно и огорчено наваљује на њега!“ Лукић поводом Тадићевог одговора на његов приказ наставља са жуптром одбраном Келзена: „Келзен би заиста био ненормалан кад би порицао да постоје питања о праву која наука треба да проучи, а која не чине предмет његове чисте теорије права. Он сасвим свесно као предмет своје чисте теорије права одређује ‘структуралну анализу позитивног права’, а сва остала питања о праву сматра предметом других наука о праву“.

¹⁸ Поповић истиче да је преовладавајући хоризонт код Лукића позитивистички хоризонт, Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја њравне норме и њроблем објективној њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 71. Лукић је чак од Стевана Врачара претрпео оптужбу за претерани нормативизам: „Пренаглашена је и нормативност права развијањем традиционалног схватања да се право састоји само од норми. И поред укорењености оваквог схватања, у модерној науци постоји довољно аргумената, на разним странама и различито истакнутих, којима се доводи у питање такво схватање“, Стеван Врачар, „Др Радомир Д. Лукић: Теорија државе и права“ (приказ), *Зборник за теорију њрава*, 2, САНУ, Београд 1982, стр. 371.

¹⁹ Радомир Д. Лукић, „Поводом појма извора права“, *Анали Правној факултетна у Београду*, 5–6 (1974), стр. 707.

²⁰ Како истиче Келзен: „Изгледа да нејасност (и вишезначност – прим. аутора) термина ‘извор права’ тај термин чини углавном неупотребљивим. Уместо обманујућег фигуративног израза, треба увести израз који јасно и директно описује појаву која се има у виду“, Ханс Келзен, *Ојшња теорија њрава и државе*, Правни факултет Универзитета у

Лукић истиче да је „појам извора пренет из неправног света у право и овоме не одговара...“ Чини се као да и лично Лукић, попут Келзена, на овоме месту строго одваја два света – „неправни“ и „правни“. Лукић и сâм себи упућује примедбу што је, као и многи други правни писци, погрешно покушавао да изворе права подели на две врсте – материјалне и формалне, јер то не отклања непрецизност овог термина. Лукић закључује да појам и израз извора права уноси само непотребну забуну.

„Уместо да се одговарајуће правне појаве називају својим прецизним и општеприхваћеним називима, оне се – преко тога – називају још извором права. А ово нимало не доприноси да се оне боље схвате и тачније одреде. Стога нам изгледа да је боље говорити језиком без овог израза: рећи, нпр. крајњи друштвени узрок права (за класну борбу и сл.) или делатност стварања права у којој се разликују доношење општих и доношење појединачних аката итд.“²¹ Чини се да Лукић у овом раду, попут Келзена, тек што није изрекао: „извор права је увек само право“. Тако је, на примеру ове важне теме, још једном јасно показао свој афинитет према Келзену.

Такав став кулминира у раду који је објављен у *Аналима Правној факултету у Београду* 1983. године, у којем Лукић настоји да оправда Келзеново становиште. Лукић сада (под старост) примећује: „Иако Келзен, у ствари не чини ништа друго него доводи до крајњих последица оно што сваки правник у извесној мери прихвата, он у томе иде ипак толико дубоко и далеко да престаје да буде разумљив правницима који немају његов дубоки смисао за логичко-филозофска питања.“²² По сопственом признању, ни Лукић када је био млад, није довољно разумео Келзена и „није сишао у дубину његове мисли да би га могао успешно и засновано критиковати“.

Сви критичари, па и Лукић, остали су на површини, а њихова критика се свела на критику глувих који се не разумеју. Сви су критиковали Келзена за оно што он никада није рекао нити помислио. Када је зашао у своје седамдесете, Лукић тврди: „Можда се може рећи да је Келзен сувише дубок, у извесној мери претерано префињен и обдарен дух, који види много више него остали и да као такав изазива саблазан и нагонско опирање осталих, који не могу да га прате вијугавим и вратоломним стазама његове мисли, и то утолико више уколико изгледа да је та мисао у основи тачна и да ју је тешко побијати.“²³

Београду, Београд 1998, стр. 190. Види и Ханс Келзен, *Чиста теорија права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1998, стр. 55.

²¹ Радомир Д. Лукић, „Поводом појма извора права“, стр. 707, 708.

²² Радомир Д. Лукић, „Келзенов нормативизам“, *Анали Правној факултету у Београду*, 1-4 (1983), стр. 496.

²³ *Истио*.

Главно неразумевање Келзена и његових критичара полази од питања на основу чега важи устав. Мада је, како истиче Лукић, Келзен свестан да устав има фактички основ важења, он као правник не гледа на свет бивања, већ тражи нормативни (правни) основ важења устава. Због тога Келзен мора да претпостави пранорму, мада и сâм зна да оно што не постоји не може бити основ ничега постојећег.

Лукић сада нешто другачије гледа на ову келзенијанску енигму: „Келзен, наиме, не жели, како је и речено, да објасни фактичко важење (обавезност) устава. Оно је више или мање јасно, одн. јасан је бар пут на коме га треба тражити – пут испитивања чињеница. Он тражи, напротив, нормативноло-гичко објашњење тог важења, у свету требања, идеалном свету, независном (бар у извесној мери, како ће се видети) од света бивања.“²⁴ На том путу логичка доследност намеће два решења: или „рђаву“ бесконачност или „рђаву“ коначност, за коју се определио Келзен када је претпоставио основну норму, свог „нормативног бога“.

Лукић је свестан да трећег решења није могло бити и због тога правда Келзена: „Треба престати с критикама – устав црпе своју обавезност из чињеница, право се, према томе, заснива на чињеницама, Келзен греша, итд. Јер он све то зна и чак изричито каже. Он једноставно не решава тај проблем, него проблем формалноло-гичког карактера важења, одн. обавезности права. А тај проблем несумњиво постоји и сви који њега критикују с гледишта света бивања на потпуно су погрешном путу, неосновано га критикују.“²⁵

Лукић сада већ сасвим јасно увиђа како Келзен настоји да ублажи противречност између два света, два начина мишљења, два метода. Међутим, Лукић држи да се јаз не може премостити, а узрок томе види у конструкцији нашег мишљења, јер је „људски немогуће успети у решавању овог нерешивог проблема људског мишљења“. Лукић сматра да ни Келзен није успео у томе, али је покушао, ишао до трагичног краја и зато је он трагичан јунак правне филозофије и теорије, којем треба одати признање за храброст и почаст за погибину, „али га не треба критиковати без икаквог основа захтевом да не покуша подухват који је унапред осуђен на неуспех, што он добро и боље од критичара и сâм зна“.²⁶

Лукић наглашава да Келзена треба разумети у његовом особеном методу и ту показати његово стварно становиште, које је и само довољно рањиво, а не критиковати га за оно што никада није рекао нити помислио. Међутим, Лукић закључује да ни у идеалном свету требања оно што не постоји не

²⁴ *Истио*, стр. 498.

²⁵ *Истио*, стр. 499, 500.

²⁶ *Истио*, стр. 500.

може имати никаквог ефекта, па ни пранорма. Како каже: „Ако већ треба да постоји неки нормативни Бог, онда је боље да то не буде пранорма него сâм устав... Практичко, бар у овом правном свету, рађа идеално, фактичка обавезност рађа нормативну, идеалну обавезност. Устав, јер је ефикасан у свету бивања, постаје и објективно обавезан у свету требања.“²⁷

Ови ставови Лукића делимично су прихваћени и у *Систему филозофије њрава*, коју је објавио у дубокој старости.²⁸ У том делу Лукић и даље остаје уз Келзена, истичући да је због важности нормативности права Келзен „само мало више подвлачио значај норми и њихове хијерархије“, што и јесте суштина „у сваком озбиљном разматрању права“.²⁹ Но, Лукић стоји на становишту да је борба која је трајала током прве половине 20. века између социолошких теорија (првенствено француских) и Келзеновог нормативизма ипак завршена „једном врстом неизбежног поравнања“, те да постоје услови да се подвуче црта и да се прихвати „оно што је здраво у оба табора“.

Ипак, стиче се утисак да је Лукић и даље замерао Келзену, који је покушао да остане логички доследан свом нормативном методу, јер вели: „Али, признајући као сасвим легитиман социолошки метод објашњења права као појаве и посебно као средства за исправно тумачење и примену права, а исто тако усвајајући и претерано развијајући већ постојеће ставове о нормативном елементу права, он је прекорачио границу правне стварности, коју нормативни метод не може да прекорачи, хотећи да право и објасни овим методом, што је немогуће, јер се норме не могу објаснити самим собом, већ ненормативним, а пре свега друштвеним чиниоцима, који су предмет социолошког метода.“³⁰

Тако се Лукић у овом свом позном раду, изгледа, поново вратио својој младости и направио поновни критички осврт на Келзеново дело, затварајући круг. И то управо на ономе месту на којем је истицао да је Келзена непотребно критиковати – поводом претпостављене основне норме. „Та претпоставка, пранорма, првобитна норма, ничему не служи осим привидном задовољавању формалне (али потпуно празне) тобожње (правне) логике. Зачуђујуће је да Келзен то не види. Он је толико занет строгошћу своје нормативне хијерархије да је не може напустити и кад ње више стварно нема

²⁷ *Истио*, стр. 501, 502.

²⁸ Изворно је ово виђење Келзеновог нормативизма нашло своје место у поменутом Лукићевом чланку „Нормативност права“, који је објављен у *Аналима Правној факултету у Београду*, 1–3, 1991.

²⁹ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995 (прво издање, Савремена администрација, Београд 1992), стр. 361.

³⁰ *Истио*.

– он је претпоставља и бави се утварама. Уместо да са свог чисто нормативистичког гледишта пређе на социолошко гледиште ради објашњења правног карактера устава, он, ради ‘чистоте’ метода, остаје при узалудном покушају да моћ нормативног метода протегне и онде где она сасвим нестaje.³¹

Потом Лукић наставља: „Уместо ‘нормално’ схваћених норми које постоје почињу да лебде неки фантоми који не постоје, а ипак важе, односно само важе... Ни у ком случају норма не може да важи, а да не постоји... Норма је ипак нешто што *јест*, јер без тога ње не би ни било, иако она казује (наређује) оно што *треба да буде*.“³² На томе месту Лукић прави разликовање између нормативности права, која подразумева истицање норме као важног чиниоца права, и нормативизма као негативног схватања права, који постоји ако се сувише нагласи самосталност норми, како то чини Келзен.³³

Лукић наглашава да Келзен прелази на нормативизам кад претера са значајем норми у праву, кад правне норме помоћу пранорме правно заснива опет на норми, али – непостојећој. „Тако је прекорачио границе стварности уводећи један привид наместо стварности, будући да норме не истичу саме из себе него и друштва, па и право почива на друштву, на стварном понашању људи чак и у његовом ‘пречишћеном’ нормативном виду... Сувишним логицирањем Келзен је право претворио у некакав самородан систем, независан од стварности.“³⁴ Лукић закључује да је логика неопходна, али у границама стварности, те да се због тога нормативизам мора одбацити исто као и његова супротност – социологизам.

IV

Милијан Поповић, један од ретких аутора који је сагледао однос Лукића и Келзена, истиче да – док је у својој раној фази Лукић, под утицајем марксизма, оспоравао и одбацивао „чисту“ науку о праву и „чисти“ Келзенов метод – дотле „позни“ Лукић хвали Келзена претерано.³⁵ Као што се из

³¹ *Истио*, стр. 362.

³² *Истио*, стр. 363.

³³ Види и Снежана Савић, „Нормативност права и нормативизам у филозофији права проф. Р. Лукића“, *Зборник Матиче српске за друштвене науке*, 95 (1993), стр. 237–249.

³⁴ Радомир Д. Лукић, „Нормативност права“, *Анали Правној факултету у Београду*, 1–3 (1991), стр. 198.

³⁵ Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективної њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 244.

анализе најзначајнијих Лукићевих текстова може видети, у томе само делимично има истине. Наиме, и сâм Келзен је био свестан да се „у борби против Чисте теорије права не испољавају само научни, него пре свега политички, дакле, афектима крајње обојени мотиви“.³⁶

Несумњиво су социјалистичка мисао и марксистички приступ у почецима утицали на Лукића да се „обрачуна“ с „чистом“ теоријом права. И сâм Келзен примећује да не постоји политички правац за који чиста теорија није осумњичена, али тврди да управо то доказује боље од ње саме, њену чистоту.³⁷ Међутим, није могуће сложити се у потпуности с Поповићевим тврдњама. Наиме, од својих почетака, студентског рада, приметна је Лукићева опчињеност Келзеновим учењем.

Мада је видно настојање Радомира Д. Лукића да пољуља саме темеље Келзенове теорије, чини се да је од самог почетка он келзеновац *par excellence*. Он Келзенову идеју о нормативности права одмах прихвата, само што сматра да је треба поставити другачије, на неком стварном, фактичком основу. Лукић је одувек тежио да исправи Келзена, да надогради његову теорију на местима где је она најслабија, у самом основу. Тачно је како је у почетку, прво синтезом Дигија и Келзена, па марксизма и Келзена, Лукић покушавао да „поправи“ Келзенову теорију. Ипак, он је до краја остао на тој линији размишљања. Лукић је и у својим каснијим радовима покушавао да постигне компромис између социолошког учења и Келзеновог позитивизма. И чини се да је у томе у доброј мери успео.

На крају, ваља истаћи да је сâм Келзен, у предговору *Чисте теорије права*, на најбољи начин одговорио својим критичарима, међу којима се, барем у својим раним радовима, може наћи и Радомир Лукић. „Није мали број оних који, не изјашњавајући се за Чисту теорију права, а делимично је и не помињући, па чак је и одбијајући директно и мало љубазно, од ње преузимају суштинске резултате. Њима сам посебно захвалан. Јер они, и против своје воље, боље од највернијих присталица посведочују употребљивост моје теорије.“³⁸ С великим жаљењем то признаје и лично Лукић када каже како је у млађим годинама био понет општим полемичким духом против Келзена и како је, као и сви остали, сматрао „да може надмоћно да успут опали који рафал на њега, не видећи да се овај стварно враћа и погађа самог оног који га испљује“.³⁹

³⁶ Ханс Келзен, *Чиста теорија права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1998, стр. 8.

³⁷ *Истио*, стр. 9.

³⁸ *Истио*, стр. 7.

³⁹ Радомир Д. Лукић, „Ханс Келзен (In memoriam)“, *Архив за правне и друштвене науке*, 1 (1973), стр. 777.

Шта је био разлог за Лукићеве мéне у односу на Келзена, може се само нагађати, што никако није циљ овога рада. Међутим, оно што се ипак после анализе најзначајнијих текстова у којима је Лукић изграђивао свој однос према Келзеновом учењу може закључити могло би деловати као апсурд. Упркос критичким „рафалима“ које је, нарочито у младости, Лукић испаливао на Келзена, Келзенев позитивизам је био константа у Лукићевом учењу. Лукићеве радови које одликује повремено приближавање, па потом удаљавање, али никада потпуно дистанцирање од Келзена, јесу само доказ његове задивљености Келзеновом теоријом.

Већ од својих првих радова, колико год жесток критичар био, Лукић у дубинским слојевима преузима основне резултате Келзенове теорије и њиховом надоградњом формира сопствено учење. Мада понекад преоштар према Келзену, Лукић је заиста, боље од верних Келзенових присталица и следбеника, осветлио добре стране његове теорије и доказао како корисност, тако и употребљивост чисте теорије права. Доказ више да је у науци, слично као и у животу, боље имати конструктивног критичара него апологетског повлађивача.

ЛИТЕРАТУРА

- Баста 1998 – Данило Н. Баста, „Келзеново разарање правде“, Поговор у: Ханс Келзен, *Шта је љравда – чейири оїледа*, „Филип Вишњић“, Београд, 167–181.
- Врачар 1982 – Стеван Врачар, „Др Радомир Д. Лукић: Теорија државе и права“ (приказ), *Зборник за теорију љрава*, 2, САНУ, Београд, 366–372.
- Келзен 1998а – Ханс Келзен, *Оишћа теорија љрава и државе*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Келзен 1998б – Ханс Келзен, *Чистиа теорија љрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Лукић 1951 – Радомир Д. Лукић, „О основним идејама Ханса Келзена“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 4, 610–640.
- Лукић 1963 – Радомир Д. Лукић, „Др Љубомир Тадић: Филозофске основе правне теорије Ханса Келзена“ (приказ), *Архив за љравне и друшћивене науке*, 1–2, 308–312.
- Лукић 1973 – Радомир Д. Лукић, „Ханс Келзен (In memoriam)“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 1, 775–777.
- Лукић 1974 – Радомир Д. Лукић, „Поводом појма извора права“, *Анали Правної факулћейша у Беоїраду*, 5–6, 707–714.
- Лукић 1983 – Радомир Д. Лукић, „Келзенев нормативизам“, *Анали Правної факулћейша у Беоїраду*, 1–4, 496–504.
- Лукић 1991 – Радомир Д. Лукић, „Нормативност права“, *Анали Правної факулћейша у Беоїраду*, 1–3, 189–201.
- Лукић 1995а – Радомир Д. Лукић, *Сисћем филозофије љрава*, Сабрана дела, Том 4, Завод за уцбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1995б – Радомир Лукић, „Келзен и Диги – привидна опречност њихових гледишта“, у: Радомир Д. Лукић, *Исћиорија љолийићких и љравних теорија*, Сабрана

- дела, Том 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 465–483.
- Павчник 2014 – Marijan Pavčnik, „Methodological Clarity or the Substantial Purity of Law? Notes on the Discussion between Kelsen and Pitamic“, *Ratio Iuris*, 2, 176–189.
- Поповић 1994 – Милијан Поповић, „Диги и Келзен и формирање Лукићевих гледишта о држави и праву“, *Зборник Мајице српске за друштвене науке*, 97, 33–48.
- Поповић 1995 – Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и ѡроблем објективної ѡрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 7–257.
- Радбрух 1998 – Густав Радбрух, *Филозофија ѡрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Савић 1993 – Снежана Савић, „Нормативност права и нормативизам у филозофији права проф. Р. Лукића“, *Зборник Мајице српске за друштвене науке*, 95, 237–249.
- Тасић 2011 – Ђорђе Тасић, „Реализам и нормативизам у правној науци“, у: Ђорђе Тасић *Расѡраве из филозофије и ѡеорије ѡрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 117–178.

Dragutin Avramović*

RADOMIR LUKIĆ AND HANS KELSEN
– THE SHIFT FROM AN OPPONENT TO A FOLLOWER

S u m m a r y

In this paper, the author seeks to determine the degree of influence of Hans Kelsen's theory of law upon Radomir Lukić, one of the most prominent Serbian legal theoreticians. While in his early works Lukić had been noted for his criticism of Kelsen's positivism, over time he became a main defender of Kelsen's Pure Theory of Law. However, in spite of his strong criticism, Lukić's fascination with Kelsen's work could be observed already in his early, youth phase. Accordingly, it seems that Lukić, in essence, set out along the theoretical path traced by Kelsen since his beginnings. Lukić promptly accepted Kelsen's idea of the normativity of law, but he believed that it should have been founded differently, upon real, factual grounds, rather than upon the abstract concept of the Basic Norm. One may observe that Lukić sought to correct Kelsen and upgrade his theory in its weakest points. Despite his 'bursts' of criticism shot upon Kelsen, it can nevertheless be concluded that Kelsen's positivism was a constant in Lukić's thought. Lukić indeed highlighted the good sides of Kelsen's theory more effectively than many of Kelsen's followers and supporters and he proved the usefulness, as well as the effectiveness of the Pure Theory of Law.

Key words: Radomir Lukić, Hans Kelsen, legal positivism, normativity of law, Pure Theory of Law

---

* Assistant Professor at the Faculty of Law of the University of Novi Sad

АНАЛИЗА ЛУКИЋЕВИХ ПОРТРЕТА ПОЛИТИЧКИХ МИСЛИЛАЦА: КРАЋИ ОСВРТ НА ИСТОРИЈУ ПОЛИТИЧКИХ И ПРАВНИХ ТЕОРИЈА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

МАРКО ДОКИЋ*

С а ж е т а к. – Циљ рада је да пружи краћи осврт на дело Радомира Д. Лукића *Историја политичких и правних теорија*, иначе прву историју политичких и правних теорија на нашем језику, као и да се анализирају портрети појединих политичких мислилаца који су у њему изложени. *Историја политичких и правних теорија* биће прво анализирана кроз поређење са познатим историјама политичких доктрина које су саставили страни аутори, а потом и са књигама овог типа које су написане на овим просторима после њеног објављивања. То пре свега укључује методолошку анализу дела, као и структурално-стилску оцену подухвата какав је приказ историје политичке и правне мисли. У другом делу рада анализирају се Лукићеви портрети политичких мислилаца. На крају, биће речи и о значају који књига Радомира Д. Лукића има у оквиру домаће правне и политичке теорије, као и њеном доприносу у изучавању посебног предмета који је своје место нашао и на правним и факултетима политичких наука.

Кључне речи: историја политичких теорија, политичке доктрине, теорија права

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ И ПРАВНИХ ТЕОРИЈА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

Када је реч о теорији државе и права у послератном периоду на овим просторима, име Радомир Д. Лукић не само да је незаобилазно већ и несумњиво представља име које се изговара са највећим страхопоштовањем, име које постаје синоним за теорију државе и права. Међутим, иако је теорија државе и права, уз социологију и филозофију права, била централни део интересовања Радомира Д. Лукића, он је у значајној мери допринео и развоју политичке теорије. Ово потврђује чињеница да је творац прве „класичне“¹

---

* Доцент на Правном факултету Универзитета Црне Горе

¹ Када кажем „класичне“, мислим на уобичајени систем излагања историје политичких теорија, јер је Слободан Јовановић 1935. године у оквиру свог дела *Из историје политичких доктрина* писао о појединим политичким филозофима (Платон, Макијавели, Берк, Маркс), само што оно није имало структуру какву обично имају историје

историје политичких теорија на српском језику, која је светлост дана угледала још далеке 1954. године. И управо ово дело, *Историја политичких и правних теорија*, биће предмет детаљније анализе у овом раду.

Када ово дело упоредимо са делима истог карактера, уочавамо неколико специфичности. Прво, Лукић није дао целовиту слику историје политичких теорија. Последња целина (глава VIII) завршава се Волтером (F. M. A. Voltaire), тако да недостају: део до завршетка буржоаских револуција, Русоова (Jean-Jacques Rousseau) политичка теорија; идеје радикалног преврата;² амерички конституционализам; као и део који се односи на развој и појаву политичких идеологија који би барем у основним цртама презентовао њихове основне идеје и вредности. Али, не треба губити из вида чињеницу да покушај израде свеобухватне историје политичких и правних теорија представља изузетно храбар подухват, који је готово немогуће у целости спровести у дело. Наиме, веома је тешко да један аутор може успети у свом настојању да прикаже целовиту историју политичких и правних теорија, па су стога књиге тог типа најчешће ограничене на одређени временски период.³ Лукић је тако временски ограничио своју *Историју политичких и правних теорија* – од антике до краја 17. века.

Друго, оно што и сâм аутор истиче у Предговору за своју књигу, *Историја политичких и правних теорија* писана је на тај начин што је аутор „ишао за развојем пишчевих мисли и просто сажимао његово дело, уносећи што више навода самог текста“, како би читалац могао да надокнади „недостатак читања самог оригинала и да може и сâм да створи своје сопствено мишљење о оригиналу и тако да критички провери колико писац правилно оцењује дело које излаже“.⁴ Овакав приступ није типичан за приказе историје политичких теорија у којима аутори најчешће препричавају учење политичких филозофа и систематизују га на себи својствен начин. Он омогућава читаоцима који немају претходно знање о појединим мислиоцима да се кроз један вид резимеа њихових главних дела упознају како са њима, тако и са Лукићевом оценом дела писаца о којима је реч. У том смислу, овакав приступ погодан је првенствено студентима који не познају детаљно историју политичке мисли и који о већини писаца немају никакво знање.

политичких теорија. Оно је само било посвећено политичкој мисли четири наведена аутора и није хронолошки пратило развој политичке мисли.

² Мелије (Mellier), Морели (Morelly) и Мабли (Mably).

³ Тако нпр. Џон Пламенац (John Plamenatz) у оквиру своје историје политичких теорија (*Man and Society*) обухвата период од Макијевелија до Маркса, а Кернс Хантингтон (Cairns Huntington) од Платона до Хегела (*Legal Philosophy from Plato to Hegel*).

⁴ Радомир Д. Лукић, *Историја политичких и правних теорија, књ. I: од антике до почетка XVII века*, Научна књига, Београд ²1964, стр. 4.

Са друге стране, овај приступ не доноси оригиналне погледе на политичку филозофију одређених мислилаца, па у том смислу не пружа много онима који би хтели даље да прошире знања о њиховој политичкој мисли. Истина, ретка су дела овог типа која у себи садрже оригиналне погледе на нечију политичку филозофију – у том смислу изузетак представљају нпр. Штраусов (Leo Strauss) приказ Макијавелијеве (Niccolò Machiavelli) или Пламенчев (John Plamenatz) приказ Хобсова (Thomas Hobbes) и Хегелове (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) политичке мисли.

Међутим, Лукићево опредељење да сажима дела писаца у виду резимеа са што више навода из самог текста подразумева друкчији приступ у методолошком смислу од оног који је примењен у његовој *Историји политичких и њравних теорија*. Наиме, оно што се одмах може приметити читајући наведено дело јесте недостатак фуснота у тексту, што би читаоцима не само олакшало сналажење приликом ваљаног разумевања политичких теорија, већ би и свима заинтересованим омогућавало да се кроз литературу на коју се позива аутор детаљније упознају са политичким учењем одређених мислилаца. Истина, на почетку сваке главе аутор наводи литературу која је коришћена приликом њене израде, али је приступ са фуснотама далеко ефикаснији када је реч о делу типа историје политичких теорија. На крају, готово све најпознатије историје политичких теорија негују овакав приступ, који у знатној мери олакшава кретање читалаца кроз веома сложену материју развоја политичких идеја и политичке мисли.⁵

Мада, ваља напоменути да је у домаћој литератури и пре и после Радомира Д. Лукића било аутора који у делима истог или сличног карактера такође нису користили фусноте, нпр. Слободан Јовановић у делу *Из историје политичких доктрина* (1935)⁶ или Радован Радоњић у делима *Историја политичких и њравних теорија* (2002) и *Политичке доктрине* (2010),⁷ а мали број фуснота (иако су ипак заступљене) приликом приказа политичких теорија налазимо и код још једног аутора пореклом са ових простора – Џона Пламенца у његовом делу *Човек и друштво* (*Man and Society*).⁸

⁵ Види *Povijest političke filozofije*, ur. Leo Strauss i Joseph Cropsey, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb 2006.

⁶ Види Слободан Јовановић, *Из историје политичких доктрина*, Сабрана дела Слободана Јовановића, Том IX, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд 1990.

⁷ Види Радован Радоњић, *Политичке и њравне теорије*, ЦИД, Подгорица 2002; исти, *Политичке доктрине*, Обод, Цетиње 2010.

⁸ Види Џон Пламенац, *Човек и друштво*, Том I–II, Изабрана дјела, ЦИД, Побједа, Подгорица 2006.

Треће, посебан додатак *Историје политичких и правних теорија* чине и неки ранији Лукићеви радови, првенствено посвећени теорији права – чланци и студије о нашим и страним правним теоретичарима. У оквиру Додатка своје место нашли су радови о Келзену (Hans Kelsen), Дигију (Léon Duguit), Хегелу, Слободану Јовановићу, Јовану Стерији Поповићу, Томи Живановићу, Ђорђу Тасићу и Божидару С. Марковићу. На овај начин је историја политичких теорија допуњена радовима из теорије права. Као и историја политичких теорија, разумљиво, ни овај Додатак, посвећен историји правних теорија, није целовит. Међутим, не може се избећи утисак да је Радомир Д. Лукић у сликању портрета из теорије права далеко вештији и прецизнији него што је то случај када пише о класичним политичким филозофима (осим када обрађује поједине сегменте њихове филозофије права – нпр. код Платона или Аристотела).

На крају, приликом анализе Лукићеве *Историје политичких и правних теорија* треба имати у виду и друштвено-историјски контекст настанка наведеног дела. Наиме, то је време доминације ауторитарног социјализма, у којем није било говора ни о политичкој ни о економској слободи. Једнопартијски систем, доминација социјалистичке идеологије, систем управљања целокупним економским животом из једног центра, успостављање државног монопола и тоталне државне својине биле су основне карактеристике политичког система у послератном периоду. У таквом амбијенту разумљиво је да су се аутори колико-толико морали кретати унутар оквира успостављених владајућом идеологијом, те да је било мало простора за истраживање и анализирање идеја и вредности на којима се темељила западна цивилизација.

У том контексту, можемо разумети изостанак портрета појединих веома значајних политичких мислилаца либералне епохе, као што су, нпр. Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill) или Херберт Спенсер (Herbert Spencer), али и оних који су уобличио конзервативизам као политичку идеологију, нпр. Едмунд Берк (Edmund Burke). Пошто у то време није било препоручљиво писати о негативној слободи, минималној улози државе, једнакости пред законом и толеранцији као основним идејама либерализма, *laissez-faire* економији и одбрани слободног тржишта, не чуди што у историјама политичких теорија у социјалистичким системима није било простора за горенаведене ауторе. Међутим, Радомир Д. Лукић био је веома опрезан и историју политичких теорија завршио Волтером, тако да је део о политичким идеологијама у целисти изостао – како о либерализму и конзервативизму, тако и о социјализму. У том смислу, његова *Историја политичких и правних теорија* не представља дело у којем се велича социјалистичка идеологија, иако је сасвим разумљиво да су на појединим местима присутни трагови ове идеологије.

АНАЛИЗА ЛУКИЋЕВИХ ПОРТРЕТА ПОЛИТИЧКИХ МИСЛИЛАЦА

Оно што је код приказа историје политичких теорија веома важно је-сте начин на који аутор излаже основне црте политичких теорија. Стога, треба анализирати Лукићеве портрете политичких мислилаца дате у оквиру *Историје политичких и правних теорија*. Међутим, како је рад ограниченог обима, биће говора само о најупечатљивијим приказима политичке мисли појединих аутора.

У оквиру приказа античких политичких и правних теорија Радомир Д. Лукић је, разумљиво, највише простора оставио за Платонову и Аристотелову политичку мисао. Своје виђење њихове политичке филозофије систематизовао је на следећи начин: прво говори о друштвено-историјским околностима у чијем је оквиру настао филозофски систем; следе подаци о животу филозофа; затим наводи најзначајније карактеристике њихове политичке мисли и детаљно анализира најзначајније дело мислиоца о којем је реч (о другим делима говори у краћим цртама). Посебан наслов посвећен је Платоновој, односно Аристотеловој правној теорији, а на крају пише о значају њихове мисли у историји политичких и правних теорија.

Најобимнији део приказа политичке мисли ових античких филозофа јесте онај у којем сажима њихова најпознатија дела – *Државу* и *Полиџику*. Овакав приступ, као што је већ истакнуто, више погодује онима који имају оскудна знања о наведеним политичким мислиоцима него онима који би били заинтересовани да се упознају са ауторовим критичким погледима на поједине делове њихових филозофских система. Али, као што је и наведено у Предговору Лукићеве књиге, основни циљ је био да студентима права подари једну врсту приручника који би им у значајној мери олакшао изучавање „овог занимљивог и тешког предмета“⁹. И у томе је успео. Са једне стране, Платонова *Држава* и Аристотелова *Полиџика* толико су успешно сажете да студенти могу спознати суштину самог дела и без читања оригинала, а, са друге стране, тај сажетак је састављен на начин да их мами да наведена дела прочитају у целости.

Када је реч о Платоновој политичкој филозофији, Лукић наводи све њене најзначајније карактеристике које потврђују примат колективитета над појединцем у античкој политичкој мисли, односно схватање политичке заједнице, града-државе (*polis*), као врховног добра чији је циљ срећан живот заснован на врлини. Приказани су сви битни сегменти Платонове политичке мисли, од дискусије о томе шта је правда до испитивања облика државе.

⁹ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 3.

Ипак, Лукићевој анализи Платонове политичке мисли може да се упуту је један приговор. Наиме, на једном месту констатује да постоје гледишта по којима Платонова теорија има тоталитарне елементе,¹⁰ те да Платонов ставови заиста на појединим местима подсећају на „фашизам и инквизицију“.¹¹

Међутим, одмах потом наводи да „међу Платоновим мислима о идеалној држави има и зачуђујуће напредних мисли“, те у том смислу наглашава да је Платон био један од првих мислилаца који је заступао идеју комунизма.¹² А не треба изгубити из вида чињеницу да између фашизма и комунизма постоји „непријатељска блискост“, те да су обе идеологије тоталитарне. У том смислу, Лукићева тврдња да комунизам представља „напредну“ идеју не може бити прихватљива. Истина, друштвено-историјске околности у периоду после Другог светског рата биле су такве природе да су приморавале ауторе да остају унутар оквира успостављених владајућом идеологијом, па у том смислу донекле можемо разумети овакве ставове. Ипак, будући да је и у време доминације колективистичких идеологија било аутора који су видели тоталитарне елементе у социјализму и комунизму,¹³ овај приговор не треба одбацити.

И код разматрања Аристотелове политичке мисли Лукић не заобилази ниједан њен значајан део, па после краћег поређења *Полиџике* и Платонове *Државе* прелази на детаљну анализу најзначајнијег Стагираниновог дела. За *Полиџику* Лукић каже да је то „прва потпуна расправа о држави и друштву“, да је ту дато „прво чисто правно разматрање државе“ и „да је то прва на научан начин, реалистичко-позитивистички, писана књига о држави“.¹⁴

Највише пажње посветио је Аристотеловом схватању државе као врховног добра, чувеној класификацији државних облика и правној теорији. Део о Аристотеловој правној теорији обрађен је нешто детаљније и у облику у којем је дат могао би да буде саставни део сваког уџбеника теорије права, будући да је Радомир Д. Лукић изузетно јасно и концизно изложио све њене саставне елементе – дистинкцију између природног и позитивног права, учење о дистрибутивној и комутативној правди, као и теорију правичности. Једно интересантно запажање проналазимо у делу који говори о значају Аристотелове политичке мисли, а које се састоји у Лукићевој оцени да се овај

¹⁰ Овакво гледиште изнео је Карл Попер у делу *Отворено друштво и његови непријатељи* (*The Open Society and its Enemies*). Види Карл Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1993.

¹¹ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 106.

¹² *Исто*.

¹³ Види, нпр. Friedrich A. Hayek, *The Road to Serfdom*, The University of Chicago Press, Chicago 1944.

¹⁴ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 117.

мислилац може сматрати првим писцем који је схватио значај суверености за постојање државе, јер је – кроз учење о држави као аутархичној заједници – у аутархији, тј. независности, нашао суверености њену социолошку подлогу.¹⁵

Централни портрети средњовековне политичке мисли јесу портрети Блаженог Августина (Aurelius Augustinus) и Томе Аквинског (Thomas Aquinas). Пишући о Блаженом Августину, успео је да на свега неколико страна истакне све идеје које се налазе у основи Августиновог политичког учења – вечну борбу између добра и зла (манихеизам), неоплатонизам, учење о предестинацији (учење да је ток историје унапред одређен Божјом вољом). Борбу између добра и зла приказује кроз Августиново разликовање државе Божје и државе земаљске, при чему је правда могућа само у првој. Када је реч о односу црква–држава, иако блажени Августин први јасно истиче примат цркве над државом, Лукић ваљано уочава да овај теоретичар није тезу о надмоћи цркве развио у пуној доследности, те да у његовом учењу може бити говора само о моралној, а не и о правној одговорности државе цркви.¹⁶ Лукић је Августина означио и као мислиоца који је створио прву филозофију историје (јер је пад Рима објаснио у оквиру тока целокупне историје човечанства) и прво хришћанско учење о држави.¹⁷

И код портрета краља схоластике, Томе Аквинског, доминира део о правној теорији, па Лукић детаљно пише о његовој природноправној доктрини, коју можемо сажети путем максиме да закон супротан разуму није закон, већ његова карикатура. Сходно томе, приликом приказа теорије Томе Аквинског, Лукић највише пише о четири врсте закона које Аквински разликује у свом учењу о праву – нарочито природном закону, који се своди на правило: чини добро, избегавај зло. Наравно, нису изостављени ни други елементи мисли овог систематичара, па тако читалац може да се упозна и са његовом класификацијом државних облика (која не одудара од Аристотелове), коју му Лукић јасно презентује.

У оквиру политичке теорије ренесансе, доминантан је Макијавелијев портрет. Уз Платона и Аристотела, аутор *Историје политичких и правних теорија* највише пажње је посветио управо овом писцу и његовој политичкој теорији. После биографских података и описивања друштвено-историјске позадине Макијавелијеве мисли, детаљно анализира два његова главна дела: *Размишљања о првих десет књига Тита Ливија* и *Владалац*. На крају, даје и оцену Макијавелијеве политичке мисли. И управо у том делу предочава своје погледе о Фирентинчевој теорији.

¹⁵ *Истѡ*, стр. 139.

¹⁶ *Истѡ*, стр. 179.

¹⁷ *Истѡ*, стр. 177.

Пошто обим рада не дозвољава да се свако тврђење које Лукић износи детаљније размотри, издвојићемо једно које је посебно интересантно. Наиме, реч је о ставу према којем није ваљано претерано повезивати Макијавелијеву мисао са античким теоријама и тврдити да су оне у великој мери утицале на њега. Према Лукићевом мишљењу, суштинска разлика лежи у томе што у античкој политичкој теорији држава није сама себи циљ, већ средство за постизање основног циља – срећног живота, док је за Макијавелија држава сама себи циљ и што су у античкој политичкој теорији политика и морал били нераздвојни, док италијански мислилац раскида са оваквом традицијом.¹⁸ Овакав Лукићев став је на месту и у том смислу оправдана је његова критика аутора који проналазе велики утицај античких теорија на Макијавелијеву мисао.

Међутим, постоји и једно тврђење када је реч о Макијавелију, које је претерано и за које Лукић не наводи адекватну аргументацију која би могла да га подржи. Тако, рецимо, цитира једну реченицу из *Владаоца*, из које изводи закључак да је Фирентинац претеча *laissez-faire* економије и противник мешања државе у привреду.¹⁹ Но, веома је тешко Макијавелијево поимање државе довести у везу са идејом минималне државе, државе ноћног чувара, која представља неопходан оквир за доктрину *laissez-faire*.

Историју њолиџичких и њравних теорија ог античке до њочейка XVII века Радомир Д. Лукић завршава сегментом који говори о политичкој мисли монархомаха, односно о теоријама о ограничењу власти владара (глава VII). Иако се надао да ће написати продужетак до краја 19. века пре изласка из штампе његових Сабраних дела, успео је да напише само део о теорији рационалног природног права и делимично о мисли просветитеља (глава VIII).²⁰

Политичка мисао представника теорије природног права – или прецизније, теорије о субјективним природним правима, како је казао Лео Штраус – и друштвеног уговора не заузима пуно простора у Лукићевој *Историји њолиџичких и њравних теорија*. Наиме, он је више простора дао Платону него Гроцијусу (Hugo Grotius), Хобсу, Спинози (Baruch/Benedictus de Spinoza) и Локу (John Locke) заједно. То се на најбољи начин може видети код приказа Хобсове политичке филозофије, коју Лукић разматра само на основу једног Хобсовог дела, додуше најпознатијег – *Левијатана (Leviathan)*. Тако би нпр. читалац који не познаје довољно Хобсову политичку мисао могао

¹⁸ *Истџо*, стр. 259.

¹⁹ *Истџо*, стр. 261.

²⁰ Радомир Д. Лукић, *Истџорија њолиџичких и њравних теорија: ог античке до краја феудализма*, Сабрана дела, Том 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 463.

закључити, читајући Лукићеву *Историју*, да Хобс наводи 19 природних закона (што је случај у *Левујатану*), иако број природних закона варира од дела до дела (*De cive*, *De corpore politico*, *Leviathan*).

Иако је Лукићева оцена да је Томас Хобс „доследан, логичан, систематски мислилац“, чије је дело „несумњиво једно од најдоследнијих изведених систематичних дела у политичкој теорији“²¹ у основи исправна, она захтева извесне ограде, до којих Радомир Д. Лукић није могао доћи, јер је Хобс тумачио на основу само једног дела. Тако је пропустио да укаже на поједине противречности, као што је нпр. чињеница да Хобс у *De corpore politico*, када говори о установљеној држави (*commonwealth by institution*), усваја формулу већине (*the majority formula*), док у *Левујатану* у XVII поглављу износи формулу једногласности (*unanimity formula*), а у XVIII поглављу формулу већине, исто као у *De corpore politico*. Дакле, не само да постоје разлике од дела до дела већ оне постоје и у оквиру једног те истог дела. Наравно, оне нису такве природе да би могле у целини угрозити Хобсов систем политичке филозофије и то је оно на шта је Радомир Д. Лукић свакако мислио када је изнео горенаведену тврдњу.

Осму главу, као и читав приказ историје политичких теорија, Лукић завршава Волтером. Као и код свих осталих мислилаца, он и у случају Волтерове политичке мисли сажето обрађује све њене најзначајније сегменте: идеју просвећене монархије, критику цркве и верске нетолеранције, значај слободе, политичке (не и имовинске) једнакости и приватне својине као темеља добро устројеног друштва. Укратко, Лукићева интерпретација Волтерове мисли може се изразити ставом да разум и наука морају тријумфовати над верским фанатизмом и незнањем.

Наравно, Волтер није створио величанствен филозофски систем и у његовој политичкој мисли постоје одређене напетости и противречности, што Лукић у тексту и констатује. То потврђују и следеће речи Радомира Д. Лукића посвећене овом француском просветитељу: „... био је типичан критички расположен интелектуалац, чија је мисао подстицала револуционарне активисте, али сам је био далеко од акције. Иако је био противник цркве и религије, ипак је на одређени начин признавао Бога...“²² Волтер је био више литерата него систематски филозофски мислилац, али ни у једној ни у другој области рада није достигао врхунац.²³

²¹ *Истџо*, стр. 414–415.

²² Волтер је био деиста (учење по којем је Бог творац света, али без утицаја на управљање светом).

²³ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 458–459.

ЗНАЧАЈ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ И ПРАВНИХ ТЕОРИЈА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

Сумарна анализа појединих портрета политичких мислилаца, уз претходно наведене основне карактеристике *Историје политичких и правних теорија*, довољна је да се сагледа значај ове књиге Радомира Д. Лукића. Несумњиво, реч је о делу које је од непроцењивог значаја за развој политичке теорије на овим просторима. Реч је о првом делу овог типа на нашем језику које је дало снажан подстицај за изучавањем ове дисциплине на факултетима, приручнику који је утицао на све оне који су деценијама касније покушали да крену путем који је оцртао Радомир Д. Лукић у свом настојању да створе дело посвећено историји политичке мисли које би могло стајати раме уз раме са *Историјом политичких и правних теорија*. Ова књига је била својеврстан параметар успешности подухвата свих аутора који су касније писали дела овог типа. Такође, допринела је и развоју предмета Историја политичких и правних теорија, који је своје место нашао у наставним плановима факултета политичких наука и правних факултета, и омогућила генерацијама студената да се упознају са основним сегментима политичког учења најзначајнијих филозофа.

Посебан квалитет *Историје политичких и правних теорија* јесте начин на који је Радомир Д. Лукић сликао портрете политичких мислилаца. Како стилско-језички, тако и садржински, у виду веома питког штива за остварење основне сврхе књиге – омогућавања студентима што лакшег изучавања овог, по Лукићевим речима, занимљивог и тешког предмета. Читајући наведено дело и упознајући основне елементе политичког учења мислилаца од античке Грчке до 18. века, које Лукић вешто износи, у читалаца се веома лако буди интерес да се ближе упознају са делима појединих филозофа за чију су се мисао посебно заинтересовали. У таквом начину излагања материје лежи умеће писца и значај једног дела, а значај *Историје политичких и правних теорија* је неизмеран. Једино за чим можемо да жалимо је то што Радомир Д. Лукић није успео да комплетира своју *Историју* и напише њен продужетак до краја 19. века пре изласка из штампе Сабраних дела, као што је планирао. Али, то никако не може умањити значај и величину Лукићевог дела и његовог доприноса развоју политичке теорије у нас.

ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић 1990 – Слободан Јовановић, *Из историје политичких доктрина*, Сабрана дела, Том IX, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд.
- Лукић 1964 – Радомир Д. Лукић, *Историја политичких и правних теорија, Књ. I. Од антике до почетка XVII века*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, *Историја политичких и правних теорија: од антике до краја феудализма*, Сабрана дела, Том 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Пламенац 2006 – Џон Пламенац, *Човек и друштво*, Том I–II, Изабрана дјела, ЦИД, Побједа, Подгорица.
- Попер 1993 – Карл Попер, *Опворено друштво и његови нејријалџи*, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Радоњић 2002 – Радован Радоњић, *Политичке и правне теорије*, ЦИД, Подгорица.
- Радоњић 2010 – Радован Радоњић, *Политичке доктрине*, Обод, Цетиње.
- Хајек 1944 – Friedrich A. Hayek, *The Road to Serfdom*, University of Chicago, Chicago.
- Штраус 2006 – Leo Strauss, *Povijest političke filozofije*, priredili Leo Strauss i Joseph Cropsey, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb.

Marko Dokić*

AN ANALYSIS OF RADOMIR D. LUKIĆ'S PORTRAITS
OF POLITICAL THEORISTS: A BRIEF OVERVIEW OF A HISTORY
OF POLITICAL AND LEGAL THEORIES BY RADOMIR D. LUKIĆ

S u m m a r y

The purpose of this study is to offer a brief overview of Radomir D. Lukić's *A History of Political and Legal Theories*, which is the first history of political and legal theories in the Serbian language, as well as to analyze the portraits of some political theorists who are presented in it. *A History of Political and Legal Theories* are analyzed first through a comparison with known histories of political doctrines written by foreign authors, and then through a comparison with books of this type written in this region after its publication. This, above all, includes a methodological analysis of the work, as well as structural and stylistic evaluation of an undertaking such as an overview of the history of political and legal thought. The second part of the study presents an analysis of Lukić's portraits of political theorists. At the end, we will discuss the significance of Radomir D. Lukić's book within the national legal and political theory and its contribution to the study of this academic subject which has found its place both at faculties of law and faculties of political sciences.

Key words: history of political theories, political doctrines, theory of law

---

* Assistant Professor at the Faculty of Law of the University of Montenegro

ПОЈАМ УСТАВА У ДЈЕЛУ АКАДЕМИКА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

ГОРАН МАРКОВИЋ*

С а ж е т а к. – Аутор у раду анализира схватања академика Радомира Д. Лукића о уставу у формалном смислу и уставу у материјалном смислу. Прати еволуцију његове мисли, будући да је Лукић у радовима које је писао у различитим периодима свог научног стваралаштва разнолико дефинисао ове појмове. Лукић је полемисао са ауторима који су имали другачија схватања појма устава, указујући на добре и слабе стране њихове аргументације, чиме је развијао и властите дефиниције овог важног појма. Упоредо са приказом Лукићевих схватања, аутор износи свој критички суд, сматрајући да Лукићева дефиниција устава у формалном смислу не би могла бити прихваћена, док дефиниција устава у материјалном смислу може бити прихваћена, уз битну напомену да устав у материјалном смислу, поред правних, треба да обухвати и одређене неправне норме.

Кључне ријечи: устав у формалном смислу, устав у материјалном смислу, уставни обичај, правни поредак, државна организација

1. УВОД

Појам устава је једно од основних, у основи још неријешених, питања у правној теорији. Постојали су и постоје бројни покушаји дефинисања и што детаљнијег објашњења овог појма. Искристалисала су се три појма устава: нормативни, социолошки и политички.¹ Данас се ово разликовање сматра

---

* Доцент на Правном факултету Универзитета у Источном Сарајеву

¹ Сљедећи аутори пишу о сва три појма устава или само о нормативном и политичком појму устава: Јован Ђорђевић, *Уставно право*, Савремена администрација, Београд 1977, стр. 10–12; Павле Николић, *Уставно право*, Пословни биро, Београд 1997, стр. 38–43; Александар Фира, *Уставно право*, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Привредни преглед, Београд 1978, стр. 20–22; Ратко Марковић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2014, стр. 36–38; Маријана Пајванчић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад 2014, стр. 20; Драган Батавељић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац 2013, стр. 18–19.

уобичајеним, мада неки уџбеници познају само појам устава у материјалном и у формалном смислу, који заједно чине нормативни појам устава.²

Академик Радомир Д. Лукић дао је вриједан допринос расправи о појму устава. У више својих радова бавио се анализом нормативног појма устава, покушавајући да детаљно објасни значење и садржину појмова *устав у формалном смислу* и *устав у материјалном смислу*. Његова схватања су унеколико била специфична, јер је дао дефиниције ових појмова које се у одређеним елементима разликују од данас доминантних схватања. Тиме је отворио низ питања која ни дотад нису била ријешена, али је подстакао расправу и о питањима која, попут природе уставних обичаја, на први поглед нису повезана са појмом устава, али су, како ћемо показати, и те како значајна за одређење појма устава.

Расправљајући о појму устава, Радомир Д. Лукић је анализирао схватања других аутора и полемисао с њима. Дајући анализу његовог одређења појма устава, бићемо у прилици да укажемо на аргументе којима је оспоравао друга схватања, што ће помоћи да његове ставове посматрамо као дио цјелине теоријских схватања о појму устава.

2. О ДЕФИНИЦИЈИ УСТАВА У ФОРМАЛНОМ СМИСЛУ

Данас се сматра неспорном дефиниција устава у формалном смислу као писаног, општег правног акта најјаче правне снаге који се доноси у посебном, од стандардног законодавног поступка сложенијем, поступку, од стране органа који врши уставотворну власт. Из тога се изводи закључак да немају све државе устав у формалном смислу. Обично се каже да Енглеска нема устав у формалном смислу, зато што нема писани правни акт најјаче правне снаге. Њен устав је дијелом писан, а дијелом неписан, некодификован и, што је најважније, норме уставног карактера могу се мијењати у законодавном поступку. Обично се наводи изрека да енглески парламент може све, осим да мушкарца претвори у жену, и обратно. То је сликовит израз теорије о суверености парламента.

Лукић је, међутим, довео у питање ово уобичајено мишљење, тврдећи да и у Енглеској постоје норме које се не могу мијењати у законодавном поступку.³ Према његовом мишљењу, такве норме не морају неминовно бити

² Види Радомир Д. Лукић, *Увод у право*, Научна књига, Београд 1974, стр. 234–241; исти, *Теорија државе и права*, II *Теорија права*, Научна књига, Београд 1957, стр. 119–121.

³ „Нема никакве сумње да Енглези у својој пракси ову норму [о суверености парламента – Г. М.] сматрају много вишом од обичних законских правних норми, да јој придају много већу правну снагу него осталим нормама, тако да се ни сам парламент не би лако

правне, већ могу бити и обичајне. Притом, он не мисли на све обичајне норме, већ само на оне које имају највећи значај, јер се односе на организацију и функционисање државне власти или на њено ограничавање људским правима. Тако је он дошао до питања да ли се може говорити о обичајном уставу у формалном смислу.⁴

Нема сумње у то да су извјесна важна питања функционисања највиших државних органа уређена неписаним нормама.⁵ Пошто норме о организацији и функционисању највиших органа не треба и не могу да буду мијењане често, чак ни сваком промјеном носилаца власти, јасно је да ове неписане норме имају посебну снагу. Поставља се питање да ли је та њихова посебна снага само политичког карактера, јер проистиче из прихваћености тих норми од стране друштва, или оне имају и посебну правну снагу. У одговору на ово питање, Радомир Лукић је почео да развија посебно схватање устава у формалном смислу. Неспорно је да уставни обичаји имају посебну снагу, у том смислу што их и политичке странке и јавно мњење сматрају тешко промјењивим, јер представљају основ уставног и политичког уређења, па је за њихову промјену потребан широк консензус.

Међутим, за одређење устава у формалном смислу није важно мишљење јавног мњења већ правна снага норме, односно акта. Питање је да ли постоји нека обичајна норма која не може бити „измијењена“ тако што би парламент, доносећи закон, другачије уредио нешто што је дотад било уређено обичајном нормом. Ако таква норма не постоји, могли бисмо остати при одређењу устава у формалном смислу које смо претходно дали. Међутим, ако би извјесне обичајне норме могле бити промијењене само тако што би закон био усвојен квалификованом већином у парламенту, полазну дефиницију устава у формалном смислу требало би модификовати.⁶

Сљедеће питање је како то да би поједине обичајне норме могле бити промијењене само квалификованом већином у парламенту. Не постоји ниједан закон који би такво што прописивао. Стога, ако би парламент желио да неко питање законом уреди другачије него што је то питање дотад било уређено обичајном нормом, он би то једноставно могао да учини доносећи

усудио да је мења законом“, Радомир Д. Лукић, *Уставиност и законитост*, Савез удружења правника Југославије, Београд 1966, стр. 20.

⁴ *Истио*, стр. 19.

⁵ Занимљиво питање, које превазилази оквире овог рада, гласи: да ли те неписане норме имају карактер уставних обичаја или уставних конвенција. Неки аутори говоре само о уставним обичајима, не правећи разлику између уставних обичаја и уставних конвенција. Види Миодраг Јовичић, *О уставу*, Савремена администрација, Београд 1977, стр. 249–277.

⁶ Радомир Д. Лукић, *Уставиност и законитост*, стр. 21.

закон, за шта му не би била потребна квалификована већина. Због тога, не би се могло тврдити да обичајна норма има јачу снагу од законске норме.

Лукић није спорио да овакве норме, и то не само обичајне већ и законске, заиста не могу бити лако и често мијењане у парламенту јер се томе противи јавно мњење, будући да оне чине окосницу уставног система. Међутим, он тврди како се ипак може доказати да ове норме имају и јачу правну снагу. Он њу проналази у томе што је створен уставни обичај по којем ове обичајне (или законске) норме могу бити промијењене само квалификованом већином.⁷

Ово је најслабији дио Лукићеве аргументације. Овдје је ипак ријеч о појму устава у формалном смислу, а форма обухвата и поступак доношења акта. Ако законом (будући да нема писаног устава, као акта најјаче правне снаге) није прописана квалификована већина за доношење аката, то значи да, формалноправно посматрано, није прописан никакав услов чије испуњење би водило посебној правној снази норме. То што постоји обичај који захтијева квалификовану већину у парламенту нема значаја ако се питање посматра са становишта форме, пошто парламент, приликом доношења аката, није везан обичајем другачије него фактички, односно политички. Фактичка снага обичаја, односно његов политички значај, не могу му дати формалну чврстину. Чак и кад држава уређује уставну материју обичним законима, какав је случај у Енглеској, то још не значи да уставна материја, једном уређена законом, касније може бити измијењена обичајем.⁸

Лукић је сматрао да је „могућно и постојање обичајноправне норме, а не само политичког мишљења да односне норме не треба мењати обичним законом“.⁹ Поставља се, међутим, питање шта би спречавало парламент да, упркос тој норми, промијени неку норму уставног карактера обичним законом. Могло би га спријечити само политичко мишљење, и то је све.

⁷ „Пре свега је потребна знатна већина како у парламенту тако и у јавном мњењу – дакле, оно што се по правилу тражи и за промену устава у формалном смислу. Иако ова већина није обавезна формално, по изричним правним прописима, она је обавезна стварно, тј. политички. Може се чак узети да је у Енглеској већ створен обичај који захтева овакву већину“, *истио*, стр. 20.

⁸ „Мек устав се од чврстог разликује тиме што се може мењати и обичним законима (а не само тзв. уставним законима); према томе, њега парламент може променити лакше но у случају постојања чврстог устава. Међутим, ни овде се не би могло толерисати мењање устава путем уставног обичаја“, Миодраг Јовичић, *нав. гјело*, стр. 268.

⁹ Радомир Д. Лукић, *Уставности и законности*, стр. 21. Треба примијетити да је Лукић на другоме мјесту сматрао да у Енглеској парламент може промијенити сваки пропис обичним законом: „Отуда у Енглеској нема прописа који се не могу изменити обичним законима које доноси парламент“, Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права, II. Теорија права*, стр. 121.

Овдје долазимо до питања карактера уставног обичаја. Лукић је могао тврдити да постоји обичајни устав у формалном смислу зато што је сматрао да обичајноправне норме имају већу правну снагу него остале норме.¹⁰ Међутим, поставља се питање да ли уставни обичај представља извор права и, сходно томе, да ли обичајне норме имају већу правну снагу или само већу моралну односно политичку снагу. Занимљиво је да Лукић на другоме мјесту не сматра обичај извором права, па то не може бити ни уставни обичај.¹¹

Бројни аутори су указивали на то да постоји у најбољем случају несклад између појмова *устав* у *формалном смислу* и *обичај*.¹² Ако пођемо од тога да је устав у формалном смислу писани правни акт најјаче правне снаге и да је њиме прописан поступак његове промјене, остаје нејасно како би он могао бити мијењан уставним обичајем. Могло би се догодити да настане уставни обичај који је супротан писаној уставној норми. Ако би се прихватило да је уставни обичај извор права и да има карактер правног обичаја, тада би било могуће да писана уставна норма, за коју је у уставу прописан поступак промјене, буде измијењена уставним обичајем, ако би се десило да он има супротну садржину од уставне норме. Тиме би била обесмишљена сама идеја устава у формалном смислу.¹³ Оно што је уставотворац желио и изразио у писаном акту, донесеном по прописаном поступку, могло би бити измијењено неписаним правилом, насталим понављањем у дужем временском периоду, мимо поступка за доношење и промјену устава.

Говорећи о уставним обичајима, неки аутори изричито наглашавају да је њихово поштовање условљено тиме што су оне дио прихваћеног система вриједности.¹⁴ Дакле, не говоре о њиховој правној снази.¹⁵

¹⁰ Радомир Д. Лукић, *Уставности и законитости*, стр. 20.

¹¹ Радомир Д. Лукић, *Увод у право*, стр. 250. Истина, на овоме мјесту, Лукић је расправљао о уставном обичају као извору права у Југославији.

¹² Ни они аутори који су сматрали да уставни обичај има правну снагу нису мислили да је његова правна снага једнака правној снази уставних норми. О овоме види Миодраг Јовичић, *нав. гјело*, стр. 270–271.

¹³ Каре де Малбер је писао да постоји инкомпатибилност између појмова устава и обичаја, *истио*, стр. 268, нап. 52.

¹⁴ John Alder, *Constitutional and Administrative Law*, Palgrave Macmillan Law Masters, Basingstoke, New York 2005, стр. 51; Neil Parpworth, *Constitutional and Administrative Law*, Oxford University Press, New York 2010, стр. 254–255.

¹⁵ Дајси је видио разлику између права и конвенција у томе што конвенције нису праћене непосредном принудном правном моћи извршења, John Alder, *нав. гјело*, стр. 51. Према Дајсију, конвенције су правила која не уживају судску заштиту и која судови не признају, Albert Van Dacey, *Introduction to the Study of the Law and Constitution*, Macmillan Co., London, New York 1889, стр. 341. Треба нагласити да Дајси није негирао значај конвенција, већ је сматрао како их судови не признају као правно обавезујућа правила.

Поставља се питање шта ће се десити ако је неки уставни обичај супротан уставној или законској норми. Да ли се он може примјењивати? Пракса и теорија су јединствени у ставу да не може. У Енглеској, уставни обичај не може имати јачу или исту снагу као и законска норма којом се уређује уставна материја. У другим државама, у којима уставни обичаји такође играју значајну улогу, ставови ауторитативних органа су изричитни. У Канади, на примјер, Врховни суд је 1982. године заузео став да уставни обичај о потреби постизања консензуса провинција при промјени извјесних уставних норми постоји, али да он не може правно обавезивати федералну владу или друге државне органе.¹⁶ Видимо, дакле, да уставни обичај нема ни уставну ни законску снагу, односно да нема било какву правну снагу, већ само морално-политичку. Ако је тако, не може се говорити о уставном обичају као правном обичају, па ни о појму обичајног устава у формалном смислу.

На основу свестране анализе, Лукић је дефинисао устав у формалном смислу као „сваки скуп правних норми за који је једном нормом, било писаном или обичајном, која такође чини саставни део тога устава, прописано, односно одређено, да се не може мењати обичним законом“.¹⁷

На крају, напоменимо да ово специфично одређење устава у формалном смислу није садржано у другим Лукићевим радовима. У њима је Лукић дефинисао устав у формалном смислу као највиши правни акт, који доноси посебан, уставотворни орган и по посебном, уставотворном поступку, или обичан законодавни орган, по посебном поступку.¹⁸ За разлику од дефиниције садржане у раду „Уставност и законитост“, Лукић је у дефиницији садржаној у другим радовима истицао да је устав у формалном смислу највиши правни акт. Треба уочити разлику између одређења устава као „највишег правног акта“ и устава као „скупа правних норми“, који обухвата и обичајне норме. Устав као највиши правни акт не обухвата обичајне норме, а као скуп правних норми може да их обухвата и, по Лукићевом изричитом ставу, оне улазе у његов састав. Друго, кад устав схвата као највиши правни акт, он истиче да га доноси тачно одређен орган у прописаном поступку. Међутим, кад устав схвата као скуп правних норми, Лукић истиче да су неке од тих норми донесене од стране парламента у прописаном поступку, док су друге норме (обичајне) само признате, а не и створене од стране парламента.

¹⁶ John Alder, *нав. гјело*, стр. 53.

¹⁷ Радомир Д. Лукић, *Уставност и законитост*, стр. 21.

¹⁸ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права, II. Теорија права*, стр. 119; исти, *Увод у право*, стр. 234–235.

3. ЛУКИЋЕВ ДОПРИНОС ОДРЕЂИВАЊУ УСТАВА У МАТЕРИЈАЛНОМ СМISЛУ

Чини се да је још теже одредити појам устава у материјалном смислу. То је због тога што се устав не посматра као правни акт, већ као скуп норми које се налазе у различитим правним актима, а могу бити и неписане. Стога је тешко одредити које норме и који акти чине устав у материјалном смислу. Теоретичари разнолико одређују уставну материју, а тиме и појам устава у материјалном смислу.

Лукић је критиковао различита схватања о уставу у материјалном смислу, која стављају акценат на поједине аспекте овог појма. Прије свега, Лукић је критиковао одређење устава у материјалном смислу као скупа правних норми којима се уређују државна организација или основи државне организације, сматрајући га прешироким и недовољно прецизним.¹⁹ Полазио је од чињенице да правне норме о државној организацији обухватају како норме које уређују најважнија питања, тако и оне које уређују мање значајна питања.²⁰ По његовом мишљењу, не би било оправдано да устав у материјалном смислу обухвати обје групе норми. С овим мишљењем се можемо сложити, јер се не могу појмом устава у материјалном смислу обухватити норме које су од суштинског значаја за функционисање државне организације и оне које немају никакав битан значај за њено функционисање. Недовољно је одређен и појам „основи државне организације“, јер није јасно да ли се он односи само на законодавни орган или на све централне органе државне власти, тј. да ли су њиме обухваћене све или само најважније норме које се односе на овај орган односно ове органе.

Зато су неки аутори сматрали да појам устава у материјалном смислу треба одредити тако што би се односио само на врховну државну власт. Ово одређење је прецизније јер се зна шта чини врховну власт и који орган

---

¹⁹ Радомир Д. Лукић, *Уставности и законности*, стр. 23–24.

²⁰ „Може се, дакле, рећи уопштено да одредба устава у материјалном смислу помоћу организације државне власти није довољно научна и критичка, а нарочито тако широка одредба која обухвата целокупну државну организацију и права грађана. Она не садржи никакво објашњење зашто се управо то узима за садржину устава, а не нешто друго“, *истио*, стр. 24. Лукић је због преопширности критиковао и Дигијево схватање устава у материјалном смислу с политичког аспекта, због тога што је Диги под уставом подразумевао законе који се односе на политичку организацију државне власти, независно од облика у којем су ти закони дати, *истио*, стр. 31. У Дигијевој дефиницији сматрамо важним то што при одређивању закона који чине устав у материјалном смислу није обраћао пажњу на њихову форму, па се у тај појам могу уврстити правне норме садржане у различитим правним актима.

је врши.²¹ Међутим, и оно има своје озбиљне недостатке. Прво, тешко да би се могло сматрати оправданим да уставом у материјалном смислу буду обухваћене све норме које се односе на врховну власт, јер се не би могло сматрати оправданим да су све норме о врховној власти тако значајне. Ако се под уставом сматра оно што је основно, а то је његово несумњиво и полазно одређење, не би се могло одобрити схватање да устав чине све норме о врховној државној власти. Постоје норме које су значајне за успостављање и функционисање врховне државне власти, али и оне норме које се не могу сматрати основним, јер уређују мање важна питања. На овоме мјесту Лукић би поставио питање које норме се могу сматрати значајним и на основу којих мјерила се утврђује њихов значај. Његов одговор на ово питање гласи да аутори који одређују устав као скуп норми о врховној државној власти не дају поуздана мјерила на основу којих би се судило о значају норми о врховној државној власти.

Друго, за државу није основно само оно што се односи на врховну државну власт. Као што су од суштинског значаја питања која се односе на државну организацију, исто тако су важна и питања која се тичу друштвено-економског уређења. Пошто држава настаје и функционише у друштву, важно је да уставом буду утврђени принципи друштвеног уређења. Ово се прије свега односи на својину и њена ограничења, затим на улогу државе у привреди, улогу државе у обезбјеђивању друштвеног благостања, на радне односе, брак и породицу.

Лукић је критиковао овакав приступ одређивању устава у материјалном смислу јер је сматрао да није могуће прецизно одредити питања везана за друштвено-економско уређење која треба да чине устав у материјалном смислу. Његова критика није неоснована, јер се заиста могу јавити разлике у мишљењима о томе који сегменти друштвено-економског уређења чине устав у материјалном смислу. Међутим, те разлике се јављају и при одређивању осталих елемената устава у материјалном смислу и оне су неизбјежне, због тога што нико не може поуздано утврдити шта чини устав у материјалном смислу или „наредити“ да се одређена питања сматрају његовим елементима.

Осим тога, чињеница је да друштвено-економско уређење представља један од темеља друштвене организације и да због тога мора бити обухваћено

---

²¹ Слободан Јовановић је сматрао да је разлика између устава и закона у материјалном смислу у томе што устав садржи основне, а закон изведене опште правне норме. Основне норме су садржане у уставу и њима треба да буде прописано који органи и по којем поступку ће доносити законе: „Под именом устава ваљало би, дакле, разумети правила о организацији врховне власти, од које проистичу сва остала законска правила“, Слободан Јовановић, *О држави: основи једне правне теорије*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2011, стр. 287.

уставом у материјалном смислу као „нечим основним“. Иако се аутори разликују у погледу одређивања елемената друштвено-економског уређења, може се претпоставити како се већина њих слаже у томе да извјесна питања, попут оних која смо набројали, чине елементе друштвено-економског уређења и како због тога треба да буду обухваћена појмом устава у материјалном смислу.

На концу, иако не мање важно, поставља се питање одредаба о људским правима и слободама. Према ширем тумачењу, и ове норме би се могле подвести под норме о врховној државној власти, јер људска права и слободе треба да служе ограничавању државне власти. Чак и кад се тичу односа који немају непосредну везу са државном влашћу, опет су на неки начин с њом повезане, јер државна власт треба да уреди односе међу људима и тиме допринесе остваривању људских права, или барем да се уздржи од мијешања у те односе. Међутим, чини се да би овако широко тумачење било неприхватљиво, јер људска права нису гарантована само зато да би била ограничена државна власт, већ и зато да би појединци (и групе) могли аутономно уређивати своје односе. Стога, одредбе о људским правима и слободама, премда јесу тијесно повезане са одредбама о врховној државној власти, не могу се подвести под њих, него их треба посматрати као посебну врсту норми које улазе у устав у материјалном смислу.

Друго схватање устава у материјалном смислу најдоследније је развијао Ханс Келзен, сматрајући да овај појам устава чине норме које се односе на законодавни орган и законодавни поступак, односно норме које обрађују стварање правног поретка. Он је сматрао да под уставом треба разумијевати само оне норме које су важне за стварање правног поретка. Да би правни поредак могао бити створен, мора бити прописано ко ствара правни поредак и на који начин. Како су закони последице устава најважнији и највиши правни акти, то значи да устав треба да пропише као најважније ко их и по којем поступку доноси.²²

Истина, Келзен је признавао да се може говорити о уставу у ширем смислу, што је значајно за поређење његовог и Лукићевог схватања устава.²³ Келзен је сматрао да устав не обухвата само норме које се односе на

---

²² „Да би овај орган [мисли на орган који доноси законе – Г. М.], пак, постојао и могао донети такве норме, мора постојати норма, односно скуп норми којима се одређују тај орган и његови акти којим доноси опште норме, односно законе, а онда се законима одређује питање евентуалног доношења других нижих врста општих правних норми. На тај начин ова основна норма која регулише начин доношења највиших општих правних норми, тј. закона, чини устав у материјалном смислу, јер је она логички неопходна да би правни поредак могао да постоји“, Радомир Д. Лукић, *Усјавност и законийност*, стр. 25.

²³ Ово поређење је значајно због тога што је Лукић правио разлику између два појма устава у материјалном смислу – претходног и практичног, схватајући да његово

законодавни орган и законодавни поступак, већ, барем дијелом, и норме које се односе на садржину закона.²⁴ У том смислу, значајне су норме којима се гарантују људска права и слободе. Међутим, Келзен додатно проширује појам устава, истичући да га чине и норме које се односе на највише извршне и судске органе. Сматрао је да је овакво проширење појма устава допуштено јер је под њиме мислио на устав у политичком смислу. Како год било, Лукић је примијетио да је Келзен тиме показао недоследност у одређивању појма устава. Изгледа као да је, одређујући шта чини устав у материјалном смислу, успоставио разлику између материје првог и другог реда, сматрајући да су основне норме о законодавном органу и законодавном поступку, али да појам устава у ширем смислу чине и друге, овдје набројане норме.

Лукић је указивао на то да је Келзен постепено проширивао свој појам устава у материјалном смислу. Наиме, он је пошао од тога да устав чине норме које се односе на законодавну власт као творца права, да би дошао до норми које се односе на државне органе који примјењују право. Пошто је тако у појам устава укључио норме не само о законодавној него и о извршној и судској власти, дошао је до схватања устава као скупа норми којима се уређује државна организација, а то одређење је Лукић критиковао.

С друге стране, Лукић је оправдано указивао на то да је Келзенов појам устава имао један недостатак: није водио рачуна о хијерархијском и ступњевитом карактеру права. Наиме, ако устав у материјалном смислу чине норме о законодавном органу и законодавном поступку, нужно је да га чине и норме о уставотворном органу и уставотворном поступку.²⁵ Лукић овдје није прецизирао које то норме чине устав у материјалном смислу, будући да нису све норме које се односе на уставотворни орган „основне“. Он је писао да устав у материјалном смислу чини (између осталог) норма којом се одређује уставотворни орган.

сувише уско одређење устава у материјалном смислу није прихватљиво у теорији и пракси. Слично томе, Келзен је разликовао устав у ужем и ширем смислу, као и устав у правном и политичком смислу. Видјећемо да сличност између Лукића и Келзена није била само у томе што су обојица писала о два појма устава у материјалном смислу, већ и у садржини коју су давали тим појмовима. Дефинишући свој појам устава у материјалном смислу, Лукић га није одређивао супротно Келзену, већ је критиковао Келзенову недоследност у дефинисању.

²⁴ „Устав у материјалном смислу може одредити не само органе и поступак доношења закона, него такође и, у извесној мери, садржину будућих закона“, Ханс Келзен, *Ојшша теорија њрава и државе*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2010, стр. 212.

²⁵ „А онда се сасвим оправдано поставља питање зар ове норме [које се односе на уставотворну власт – Г. М.] нису важније од оних које одређују законодавну власт и зар оне не треба да уђу у устав у материјалном смислу схваћен као логички нужна претпоставка ступњевитог правног поретка“, Радомир Д. Лукић, *Уставности и законитости*, стр. 28.

Значи ли то да је под тиме мислио на норму којом се само дефинише који орган доноси устав (на примјер, скупштина)? Или је под тим „одређењем“ уставотворног органа мислио и на друге норме којима се уређују важна питања која се односе на уставотворни орган (на примјер, начин његовог избора)? Исто важи за норму којом се одређује уставотворни поступак: да ли устав у материјалном смислу чине све норме које уређују уставотворни поступак, укључујући и оне које не могу суштински одредити природу тог поступка (на примјер, норма о томе колико дуго ће трајати јавна расправа која се организује током поступка доношења устава), или само најважније норме које се тичу уставотворног поступка?

По нашем мишљењу, устав у материјалном смислу не може обухватити само норма која прописује који орган ће вршити уставотворну власт. Њега мора чинити скуп норми које у цијелости уређују уставотворни орган (од његовог одређења, преко састава, начина избора до начина одлучивања), као и уставотворни поступак у цјелини. Норме о уставотворном органу и уставотворном поступку чине цјелину и, мада немају све једнак значај, не могу се одвајати на тај начин да неке чине а неке не чине устав у материјалном смислу, јер само ако те норме посматрамо у међусобној вези, можемо правно уредити настанак и функционисање уставотворне власти.

На овоме мјесту се можемо позабавити Лукићевом критиком оних аутора који у појам устава у материјалном смислу укључују сувише подробне и „неважне“ одредбе о државним органима, макар се радило само о врховним органима.²⁶ Устав у материјалном смислу се уобичајено дефинише као скуп норми, а не скуп правних аката. Разлика није случајна, јер одређење устава као скупа норми омогућава да се под овај појам подведу само оне норме које се могу сматрати основним и најважнијим. Наравно, остаје спорно по каквим критеријима се одређује које норме се могу сматрати основним и најважнијим. Такве норме нису одређене било којим актом и од стране неког ауторитативног органа. Остаје, дакле, да оне буду одређене примјеном одређених теоријских параметара, што неминовно доводи до произвољности и различитих дефиниција.

Неспорно је да устав у материјалном смислу мора бити одређен као скуп норми, а не као скуп аката, јер њега, осим норми садржаних у правним актима, чине и неписане норме, попут уставних обичаја. Међутим, поставља се питање да ли је оправдано правити разлику између више и мање важних

---

²⁶ Тако је, на примјер, Лукић критиковао Бирдоово одређење устава на сљедећи начин: „Он касније проширује овај појам уносећи у њега прописе који предвиђају организацију и функционисање државних органа, облике државе итд., што чини да у устав улазе сувише подробни и неважни прописи, тако да се не може утврдити право мерило по коме се устав одређује“, *исто*, стр. 31.

норми садржаних у појединим правним актима (на примјер, у изборном закону или парламентарном пословнику). Истина је да већина аутора, или чак сви аутори, могу прихватити да немају све норме једнак значај за функционисање државних органа. Ако би се пошло од одређења устава као нечег основног, заиста би требало из ових правних аката издвојити оне норме које се по неком мјерилу сматрају основним. Ово мјерило је више или мање произвољно, али је то незгода која се при одређивању појма устава у материјалном смислу не може избјећи.

Начин да се овај недостатак при утврђивању мјерила избјегне био би тај да се под уставом у материјалном смислу подразумијевају цјеловити правни акти који се односе, на примјер, на организацију и функционисање државних органа (или барем врховних државних органа). Тиме би се избјегле произвољности при одређивању мање и више важних норми (мада би остао проблем произвољности при одређивању мање и више важних аката). Међутим, на тај начин би се обесмислило одређење устава као нечег основног, што садржи основна начела друштвеног и државног уређења, јер правни акти, поред норми о основним начелима, садрже низ норми за које се никако не може тврдити да садрже начела (на примјер, норма о трајању радног дана парламента или о трајању дискусије посланика).

С друге стране, ни појам основа или начела није сасвим адекватан за одређење устава у материјалном смислу. Основи или начела су сувише апстрактни да би појам устава у материјалном смислу био сведен на њих. Узмимо један примјер. Ако устав садржи норму по којој ће избори у држави бити слободни и демократски, та норма ће несумњиво бити дио устава у материјалном смислу, јер уређује основна начела на којима ће почивати државна организација, а уједно пружа гаранције одређених грађанских права. Не видимо разлог због којег и норме изборног закона које детаљније уређују изборни систем такође не би чиниле дио устава у материјалном смислу. Те норме детаљније уређују ова начела, али и саме садрже нека важна начела или основе.

Тако, у уставу у формалном смислу, норма по којој ће избори у једној држави бити слободни и демократски обично није праћена нормом о врсти изборног система, него је ова друга норма садржана у изборном закону. Изборни закон детаљније уређује природу изборног система, али притом полази од начела која нису садржана у уставу, као највишем правном акту. На примјер, изборним законом се одређује да ли ће изборни систем бити већински, пропорционални или мјешовити, а потом се детаљније уређују његова обиљежја, све до материјалних радњи које се предузимају приликом спровођења избора. Неке од норми изборног закона могу се сматрати дијелом устава у материјалном смислу, док друге, посебно ако се њима регулишу техничка питања, то не би биле.

Приликом одређивања устава у материјалном смислу као нечег основног треба бити опрезан из још једног разлога. Наиме, ако већ постоје појмови *устав у формалном* и *устав у материјалном смислу*, што имплицира да између њих постоји разлика, потребно је уочити у чему је та разлика. Јер, оба појма устава односе се на нека основна начела. Ако су основна начела садржана у уставу у формалном смислу, чију садржину је могуће недвосмислено утврдити, чему онда служи појам устава у материјалном смислу? Неће ли доћи до свођења устава у материјалном смислу на устав у формалном смислу?

Такво изједначавање би било погрешно, али би до њега могло доћи ако појам основа или начела посматрамо сувише уско. Разлику између устава у формалном и устава у материјалном смислу не можемо посматрати само тако што ћемо рећи да је за устав у формалном смислу важно што је то правни акт највеће правне снаге. Важно је уочити и садржинску разлику између њих. Она се може одредити само на следећи начин: устав у материјалном смислу садржи норме којима се детаљније уређују начела садржана у уставу у формалном смислу. И те норме се могу сматрати основним, мада нису толико уопштене као оне садржане у уставу у формалном смислу. Стога, заслужују да се сматрају дијелом устава у материјалном смислу.

Лукић је настојао да прецизно дефинише појам устава у материјалном смислу и да тиме отклони произвољности које су својствене дефиницијама других аутора. Сматрао је да устав у материјалном смислу обухвата норме којима уставотворац одређује себе као првог уставотворца, затим норме којима одређује следећег уставотворца, те норме које уставу дају највећу правну снагу. Лукић је сматрао оправданим овако уско одређење устава у материјалном смислу, зато што устав временски и логички претходи цјелокупном правном поретку и државној организацији, те представља њихов основ. Устав у материјалном смислу може се одредити и као скуп норми којима се одређује суверени државни орган, или као акт којим се на основу претходног устава одређују орган надлежан за доношење новог устава (или другог највишег правног акта) и акт који се сматра највишим правним актом.

Ова дефиниција устава сувише је уска. Она не обухвата норме о организацији сувереног државног органа,²⁷ нити норме о поступку доношења устава или другог највишег правног акта. Лукић је сматрао да то није потребно, јер таквих норми има много, а, осим тога, оне се не односе на оно што је најважније – одређење сувереног органа и акта који има својство највишег правног акта. Ипак, постоји један елемент којим је потребно обогатити ову

---

²⁷ „Исто тако је из претходног и из критике Келзенових погрешака при дефинисању устава у материјалном смислу довољно јасно да норме о организацији законодавне власти не спадају у устав у материјалном смислу овако схваћен“, *исто*, стр. 39.

дефиницију устава у материјалном смислу. Он обухвата, како је писао Лукић, орган другог ступња и правни акт другог ступња. Под овим се мисли на законодавни орган и закон у формалном смислу (под условом да држава има устав у формалном смислу).

Иако је на овај начин дао најстрожу и најужу дефиницију устава у материјалном смислу, Лукић ју је касније унеколико модификовао. Појам устава у материјалном смислу о којем смо до сада говорили Лукић је у својим каснијим радовима одредио као претходни појам устава у материјалном смислу. Истицао је да је такав појам устава у материјалном смислу одређен на најстрожи начин, али да је неопходан, јер без њега не би били могући ни држава ни право.²⁸

Лукић је признавао да теорија и пракса не прихватају овако уско одређен појам устава у материјалном смислу, па је одредио практични појам устава у материјалном смислу. Под њим је подразумеивао правне норме које одређују организацију највиших државних органа и начела цјелокупног правног поретка и државне организације. Начела је одредио као норме којима се не утврђују конкретна права и обавезе субјектата, него само „општи правац у коме се ова овлашћења и дужности имају одредити другим правним нормама“.²⁹

Лукић је сматрао како треба тежити томе да се устав у формалном смислу и устав у материјалном смислу подударују. Ово би значило како треба водити рачуна о томе да у уставу као највишем правном акту буду садржане норме које се односе на организацију највиших државних органа и начела цјелокупног правног поретка и државне организације. Међутим, то се никад не догађа, пошто се дешава да у уставу у формалном смислу буду садржане норме којима се детаљније уређују начела правног поретка и државне организације, као што се дешава да овај устав понекад не садржи све норме о организацији највиших државних органа.

Иако одређење практичног појма устава у материјалном смислу представља корак напријед у односу на преуско одређење садржано у претходном појму устава у материјалном смислу, ни оно није довољно широко. Устав у материјалном смислу одређен је као скуп правних норми, а не као скуп норми, што имплицира да га не чине уставни обичаји. Оне су, међутим, значајне за организацију највиших државних органа, поготово у државама које немају устав у формалном смислу. Овај недостатак дефиниције, или можда само недовољну прецизност, не налазимо у неким другим Лукићевим радовима, у којима је појмом устава у материјалном смислу обухватио и обичаје.³⁰

²⁸ Радомир Д. Лукић, *Увод у право*, стр. 236.

²⁹ *Истио*, стр. 237.

³⁰ „[...] свакако остаје да устав у материјалном смислу (тј. прописи о наведеним материјама) постоји у свакој држави. Само, ови прописи могу бити садржани или у уставу у формалном смислу или у неким другим правним актима, – на пример, у обичним

С друге стране, одређење практичног појма устава у материјалном смислу, под претпоставком да се под њим не мисли искључиво на правне норме садржане у уставу у формалном смислу, има своје предности. Оно омогућава да се под појам устава у материјалном смислу не укључе све норме о друштвеној и државној организацији, јер би тиме изгубило на значају одређење устава као „нечег основног“, али да устав истовремено не буде сведен искључиво на начела. Ако устав представља временски и логички основ правног поретка и државне организације, како је писао Лукић, онда је оправдано да он обухвата норму о највишим државним органима, јер они стварају правни поредак. Истовремено, устав у материјалном смислу не може да укључује норму које детаљно уређују цјелокупну државну организацију и правни поредак, јер би тада дошло до изједначавања устава и закона, пошто би устав обухватао све норму којима се уређују поменуте материје.

4. ЗАКЉУЧАК

Мисао Радомира Лукића о појму устава развијала се током његовог научног и академског рада. Најзначајнији рад у којем се бави овим питањем, *Уставиност и законитост*, представља ризницу идеја о појму устава. Лукић је анализирао различита схватања о појму устава, посебно о уставу у материјалном смислу. Критиковао је та схватања, да би дошао до дефиниције устава у материјалном смислу коју је сматрао најпрецизнијом. Сматрао је да одређења устава у материјалном смислу других аутора пате од произвољности, непрецизности и претјеране ширине. Приговарао је тим ауторима што нису успјели пронаћи прецизна мјерила на основу којих би одредили устав у материјалном смислу.

Међутим, и своју дефиницију устава у материјалном смислу морао је у каснијим радовима модификовати. Уочавао је да теорија и пракса не прихватају онако уско одређење какво је дао. Зато је правио разлику између претходног појма устава у материјалном смислу, који је сматрао прецизним и научно утемељеним, и практичног појма устава у материјалном смислу. Дефинишући устав у материјалном смислу, полазио је од ступњевитости правног поретка и државне организације, и од схватања да устав представља логички и временски оквир правног поретка и државне организације. Ипак, није могао а да не укључи у појам устава у материјалном смислу норму о организацији највиших државних органа и начела цјелокупног правног поретка и државне организације.

законима или у обичајима“, Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права, II Теорија права*, стр. 120–121.

Иако у теорији има мање спорова о појму устава у формалном смислу него о уставу у материјалном смислу, Лукић се бавио и овим првим. Специфичност његове дефиниције устава у формалном смислу огледа се у томе што је проблематизовао питање природе уставних обичаја, сматрајући да се може говорити и о појму обичајног устава у формалном смислу. Тиме је модификовао врло раширено схватање устава у формалном смислу као општег правног акта најјаче правне снаге који уставотворни орган доноси у посебном, уставотворном поступку. Овом дефиницијом актуелизовао је расправу о природи уставног обичаја, полемишући са ауторима који су сматрали да уставни обичај нема правну снагу, јер није праћен правном санкцијом. Иако се не можемо сложити са дефиницијом устава у формалном смислу коју је дао Радомир Лукић, сматрамо да је, својом расправом, дао допринос теоријском уобличавању и разјашњењу тешких питања правне теорије.

ЛИТЕРАТУРА

- Алдер 2005 – John Alder, *Constitutional and Administrative Law*, Palgrave Macmillan Law Masters, Basingstoke, New York.
- Батавељић 2013 – Драган Батавељић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац.
- Дјаци ³1889 – Albert Van Dacey, *Introduction to the Study of the Law and Constitution*, Macmillan Co., London, New York.
- Ђорђевић 1977 – Јован Ђорђевић, *Уставно право*, Савремена администрација, Београд.
- Јовановић 2011 – Слободан Јовановић, *О држави: основи једне правне теорије*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Јовичић 1977 – Миодраг Јовичић, *О уставу*, Савремена администрација, Београд.
- Келзен 2010 – Ханс Келзен, *Општа теорија права и државе*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Лукић 1957 – Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права, II. Теорија права*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1966 – Радомир Д. Лукић, *Уставности и законитости*, Савез удружења правника Југославије, Београд.
- Лукић 1974 – Радомир Д. Лукић, *Увод у право*, Научна књига, Београд.
- Марковић 2014 – Ратко Марковић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Николић 1997 – Павле Николић, *Уставно право*, Пословни биро, Београд.
- Пајванчић 2014 – Маријана Пајванчић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад.
- Папворт 2010 – Neil Papworth, *Constitutional and Administrative Law*, Oxford University Press, New York.
- Фира 1978 – Александар Фира, *Уставно право*, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Привредни преглед, Београд.

Goran Marković*

THE NOTION OF THE CONSTITUTION IN THE
WORK OF ACADEMICIAN RADOMIR D. LUKIĆ

S u m m a r y

The author analyzes the views of Academician Radomir D. Lukić on the constitution in a formal sense and the constitution in a material sense. Having in mind that in various periods of his scholarly career Lukić defined these notions differently, the author seeks to trace the evolution of his ideas. Lukić debated with authors who advocated a different concept of the constitution, highlighting both the good and the bad sides of their arguments. Through this process he also elaborated his own definitions of this important notion. Along with explaining Lukić's views, the author also presents his own critical analysis and concludes that Lukić's definition of the constitution in a formal sense is not plausible, whereas Lukić's definition of the constitution in a material sense is tenable, with the important remark that the constitution in a material sense has to include legal, as well as certain non-legal norms.

Key words: constitution in a formal sense, constitution in a material sense, constitutional convention, legal order, state organization

---

* Assistant Professor at the Faculty of Law of the University of East Sarajevo

КОНЗЕРВАТИВАЦ, А НЕ ДИГИЈЕВАЦ – ПАРИСКА ТЕЗА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА КАО ПРИЛОГ СРПСКОМ ДОКТРИНАРНОМ ЛИБЕРАЛИЗМУ

МАРКО БОЖИЋ*

С а ж е т а к. – Док се у домаћој литератури провлачи популарна теза о дигијевској, па и нужно социолошкој, а прећутно и социјалдемократској оријентацији Лукићеве предратне докторске тезе, резултати наше анализе упућује на супротан закључак. У свом раду из 1939. године Лукић тврди да норма објективног права важи, односно обавезује у свести адресата као усвојена вредност. Али управо аутономан карактер ове обавезујуће снаге неизбежно води приговору о немогућности објективизације права. У трагању за одговором којим би отклонио примедбу, Лукић прво критикује Дигијево решење, које критеријум објективног права налази у назорима друштвене масе, да би га потом утврдио у схватањима друштвене елите. Према нашем мишљењу, Лукићев избор није случајан и пратио је конзервативну елитистичку и етатистичку линију српске предратне теорије правне државе и државног права, инкарниране у делима Слободана Јовановића, Живојина Перића и њихових ученика, а утемељене на дубокој сумњи у зрелост народа као политичког чиниоца.

Кључне речи: француска теорија друштвеног права, елитизам, етатизам, либерализам

УВОД

У *Уводу у право* Радомира Д. Лукића, архетипу свих потоњих српских уџбеника теорије државе и права, наилазимо на један куриозитет. У тексту посвећеном социолошкој школи права аутор експлицитно каже: „У нас је социолошку теорију у њеној солидаристичкој варијанти нарочито заступао Слободан Јовановић.“¹ Још већи куриозитет у односу на ову просту констатацију представља њено образложење. Наиме, према Лукићевом мишљењу, француски утицај на овог великана српске правне мисли испољава се у његовој концепцији правне државе, кадре да се уздигне изнад друштвених подела и

---

* Научни сарадник, Универзитет Сорбона IV, Париз

¹ Радомир Д. Лукић, *Увод у право*, Научна књига, Београд 1975, стр. 97.

промовише општи интерес. Ова неутралност државе код Јовановића могућа је, објашњава Лукић, захваљујући бирократском апарату који обезбеђује висок ниво рационалности правне и политичке праксе.

Ипак, то није толико резултат високог професионализма у раду бирократије, колико чињенице да она представља посебан друштвени слој, битно различит у односу на остатак нације. Другим речима, управо је друштвена посебност државних службеника оно што им омогућава распознавање и заштиту општег интереса. Дакле, код Јовановића су политичка делатност и политичка изузетност одређених појединаца неодвојиве и, на крају крајева, условљавају успех пројекта „правне државе“. Чудно, али према Радомиру Д. Лукићу, ова крајње конзервативна, у суштини елитистичка концепција, представља једну солидаристичку теорију друштвеног права!

Мало је вероватно да је реч о грешци. Лукић је био један од најбољих Јовановићевих ученика и париски докторанд, дакле, одличан познавалац обе теорије – и конзервативне Јовановићеве, и њене француске алтернативе. С друге стране, строга марксистичка линија његовог уџбеника сугерише да ова бизарна паралела није могла бити плод случајности или тек успутна спекулација. Напротив, „неспоразум“ је морао имати своје прецизно место у Лукићевом делу и своју јасну идеолошку функцију.

Тако енигма постаје траг, те на „други поглед“ пре упућује на одговор него што представља питање. Наиме, довољно је пажљиво читати париску тезу младог Лукића, па схватити да је управо он скицирао теорију друштвеног права чији извор није почивао у свести друштвене масе, како је веровао Диги, већ у свести друштвене елите! У снажној имагинацији некога ко је образован у етатистичком и елитистичком духу српске конзервативне парадигме, а касније био и заведен модерношћу француских идеја, један сличан компромис је био не само могућ већ и пожељан.

Похвала бирократији потекла из пера неспорног Слободана Јовановића могла га је само охрабрити да размишља на тај начин концем тридесетих година 20. века. Касније, с променом режима и интелектуалне климе након 1945. године, зрели Лукић, марксиста, одриче се својих париских идеја из младости. Штавише, он их свесно приписује или несвесно пројектује на дело сада забрањеног и прогоњеног Слободана Јовановића.

Управо нам ово Лукићево одрицање, а затим и пројектовање сопствених идеја другоме, указује на сву сложеност утицаја француске теорије друштвеног права на српску правну мисао током 20. века. Очигледно, оно што је пре рата био интелектуални императив – након 1945. године постаје тема које се требало клонити.

1. ФРАНЦУСКА ТЕОРИЈА ДРУШТВЕНОГ ПРАВА И ЊЕНА КРИТИКА У СРБИЈИ

Далеко од сваког волунтаризма, социолошка теорија налази легитимитет позитивноправних решења у њиховој кохерентности с друштвеном стварношћу. Законодавне тенденције би требало да диктира друштвени живот посматран у својој непрекидној еволуцији, због чега се научни метод, управо онај социолошки, намеће као привилеговани приступ не само правној теорији већ и правној пракси. У суштини, реч је о некој врсти „социологизованог“ јуснатурализма који друштвено право претпоставља позитивном, уз новину да и прво, а не само друго, сматра еволутивном категоријом која у различитим друштвеним приликама и епохама може да сугерише различита нормативна решења.

Основна политичка консеквенца социолошке теорије, посебно наглашена у Дигијевом раду, јесте намера да се друштвеним правом чија се садржина може егзактно утврдити емпиријским праћењем спољних манифестација колективне свести, ограничи волунтаризам законодавца. Воља друштвене масе, а не отуђене политичке елите, чини главни вектор законодавне делатности. Промоцијом ове демократичне теорије Диги се директно супротставио класичном појму суверености државе као суверености законодавне власти.

Критика српског „доктринарног“ либерализма – А управо ова Дигијева намера објашњава сву оштрину критике и одлучно одбацивање његове мисли од стране владајуће српске правне и политичке теорије тога доба – теорије правне државе и државног права, браћене у делима Слободана Јовановића, Живојина Перића и њихових ученика.²

Свесна да је на прагу 20. века српско друштво и даље дубоко традиционално, патријархално и сиромашно, београдска универзитетска елита тог времена, блиска Напредној странци, гаји неповерење у српско друштво и његове аутономне капацитете развоја. Либерална идеја о грађанском друштву које ствара државу као сервис грађана позната је, али непопуларна

---

² Што, наравно, никако не значи да она није имала и своје присталице, пре свега у лику и делу Ђорђа Тасића. Истовремено, постојала је и паралелна, мање позната и слабо истражена рецепција Женијевих идеја, чији је најбољи представник предатни доцент суботичког правног факултета Миодраг Туцаковић и његова париска теза *Élaboration Scientifique du Droit positif dans la conception de François Géný – essai critique*, из 1938. године, као и низ његових радова посвећених теми. Више о овоме види: Драган Митровић, „Миодраг Д. Туцаковић као теоретичар права“, у: *Научно наслеђе Правног факултета у Београду 1841–1941*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1994.

међу српским интелектуалцима. Мада заинтересовани за напредак индивидуалних слобода и ограничење политичке власти, они су ретко либерали у класичном смислу речи.

Јасно супротстављен англоамеричком либерализму и његовој митској слици народне суверености као *владавини народа, од сѝране народа и за народ* овај српски либерализам, мада наклоњен *владавини за народ*, остаје неповерљив према *владавини народа*, а још више *владавини од сѝране народа*. Уместо на народ, његов политички програм се ослања на правну државу која би се својом рационалношћу успротивила разорној енергији неуких маса и својим мерама успоставила премисе за настанак друштва слободних и аутономних грађана. У њиховој визији, није грађанско друштво то које ствара државу, већ је држава та која ствара грађанско друштво.

Да би постигла овај циљ, држава мора обухватити институционалне инструменте кадре да блокирају одлучујући утицај и политичку превласт маса и њихових изабраних представника. Тако, поред демократски бираних органа, требало би установити и аристократске, елитистичке и технократске елементе као корективне механизме. Отуд идеје о увођењу сената као горњег, „елитистичког“ парламентарног дома и о наглашеној улози круне у законодавству, које су препознатљиви мотиви идеолога ове аутентично српске верзије „доктринарног“ либерализма Слободана Јовановића и Живојина Перића. Неповерљив према политичким капацитетима народних маса, њихов концепт правне државе своје темеље налази на другом месту, управо у елитистичкој вери у изузетне појединце и њихово знање.

Зато, чак да је био спреман да призна објективан утицај друштвене свести на рад законодавца,³ Слободан Јовановић никада није ишао тако далеко да последњег потпуно потчини прохтевима масе. Ово одбијање се лако може објаснити његовим основним методолошким усмерењем – етатизмом његове правне теорије: да би остао веран концепту државног права, он није могао да толерише уљезе у свом систему. Зато „друштвена свест“ социолошке школе није могла проћи боље од „народне свести“ немачке историјскоправне школе. Како објашњава Јовановић, производи народне свести као резултати интуитивне спознаје обичајног права по себи немају никакву правну вредност. Чак ако је народна свест кадра да изнедри неке обичаје, она није способна да државној власти наметне обавезу њихове примене.⁴

³ Види Слободан Јовановић, *Држава*, Сабрана дела, Том 8, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд 1990, стр. 13 и наредне.

⁴ *Исто*, стр. 56.

Тако: „Сви они који на основу обичајног права, доказују независност права од државе, греше у полазној претпоставци. Они узимају да обичајно право *йосџаје* независно од државе. Питање пак није у томе да ли оно *йосџаје*, него да ли оно *важи* независно од државе. [...] Садржину једног закона могао је смислити народ; али начинити тај закон обавезним, могла је само државна власт, јер у оквиру једне државе само њена власт има право заповедања[...].“⁵

У ствари, оно што Јовановић никако не може да прихвати јесте сама полазна тачка социолошког теоријског резоновања: идеју да друштво претходи, штавише, да условљава настанак и рад државе. За њега, поћи од друштва да би се објаснила држава јесте дубоко погрешно методолошко опредељење. Ипак, он налази да је ова заблуда чврсто укореењена у политичкој и правној теорији од њених почетака. Због тога, у својој критици Дигијеве теорије, он констатује да се овде ради тек о једном новом изразу старе теорије природног права и друштвеног уговора овог пута адаптиране захтевима савремене социологије.

Према његовом мишљењу: „По природно-правној теорији, држави су претходили појединци чија је свест измислила један правни поредак, коме се државна организација морала прилагодити, ако је хтела да буде оправдана. По теорији коју је *Duguit* склопио држави је претходио друштвени живот са једном свешћу о заједничким интересима, која се кристалисала у правним правилима, – и државна организација да би добила правни карактер, мора се прилагодити том правном поретку који је од ње независан.“⁶

Другим речима, није сама друштвена свест као носилац општег интереса та која мучи Слободана Јовановића. То је пре свега идеја да је она једнако присутна код свих чланова друштва. За једног конзервативног аутора, увек неповерљивог према утицају маса на државну политику, слична тврдња је била неприхватљива. Хоћемо да кажемо да је Јовановића његов *елиџизам* више но његов *еџаџизам* наводио на одбацивање теорије друштвеног права. Или, још боље, ово одбацивање нас наводи на то да одемо корак даље, па да констатујемо како је етатизам његове политичке теорије, у ствари, логичка последица његовог елитизма и страха од народа као политичког чиниоца.⁷

⁵ *Исџо*, стр. 56 и наредне.

⁶ *Исџо*, стр. 104.

⁷ О традицији српског „доктринарног“ либерализма упућујемо на наш чланак „Slobodan Jovanović et la tradition du libéralisme doctrinaire serbe: Pour un changement du paradigme“, *Cahiers balkaniques*, 42 (2014), стр. 365.

2. ЛУКИЋЕВА КОНЗЕРВАТИВНА РЕИНТЕРПРЕТАЦИЈА ТЕОРИЈЕ ДРУШТВЕНОГ ПРАВА

Према једном од општих места историје српске правнотеоријске мисли, Лукићев интелектуални пут је био посебно маркиран његовим односом с Ђорђем Тасићем, који је, у улози универзитетског ауторитета, иницирао свог ученика у француску теорију друштвеног права. Штавише, подучавају нас да Лукић никада није ни напустио социолошки метод који је претходно увео његов учитељ. Тако, ако је социјалдемократа Тасић био непоколебљиви следбеник Дигија, исто то је морао бити и Лукић.⁸

Међутим, већ сâм предмет Лукићеве париске тезе упућује на могућност другачијег тумачења политичког профила његове мисли. Верујемо да неки аспекти овог рада скривају Лукићево конзервативно лице. Заправо, мада заинтересован за теорију друштвеног права,⁹ Лукић није желео, или није могао, да потпуно напусти „политички коректне“ постулате владајуће парадигме у српској теорији права свога времена – Јовановићеве правне државе као либералне, али не нужно и демократске апстракције. Штавише, мишљења смо да прави циљ његове тезе, посвећене обавезујућој снази правне норме, није био ништа друго до саображавање Дигијеве мисли специфичној елитистичкој димензији српске предратне теорије државе и права.

У том смислу, свој пројекат Лукић је реализовао у два корака. Прво је у својој расправи о пореклу обавезујуће снаге правне норме искључио значај санкције – сваке, па и оне која потиче од спонтане реакције маса. Тиме је масама одузео оружје којима их је раније снабдео Диги: друштвено право се не утврђује праћењем ставова ни понашањем народа. Тиме је отклонио „леву“ претњу теорије друштвеног права и отворио пут новим интерпретацијама: јер, ако ће код Лукића право остати резултат друштвене еволуције, његов протагониста више неће бити народна маса, већ друштвена елита.

⁸ На пример, види Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективних права*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 145 и наредне; или Марко Трајковић, *Право као систем код Радомира Д. Лукића*, магистарска теза, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад 2005, стр. 57 и наредне.

⁹ Иако је овај део Лукићевог опуса, који претходи Другом светском рату, био релативно скроман, кратка анализа његовог предратног дискурса указује на његову јасну везаност за Дигијеве идеје. Тако, у његовом чланку „О злоупотреби права“, *Правна мисао*, бр. 1–2 (1941), стр. 28–43, он спомиње разлику између „законског и друштвеног права“, те брани концепт злоупотребе субјективног права, везујући га за „одржавање друштвене солидарности“.

2.1. Разоружана маса – проблем обавезујуће снаге правне норме

Без икакве сумње, Лукић је био чедо свога века. Баш као и његов учитељ Тасић, али и највећи број других српских теоретичара опчињених тобож сцијентистичким карактером социолошке школе права, и он је радо прихватио идеју да је главно методолошко начело правне науке у испитивању друштвене стварности. Самим тим и он је морао прихватити дуалитет друштвеног, као објективног права, с једне, и позитивног права, с друге стране. И он је, као и толики други пре њега, морао уочити постојање раскорака између ова два права као „[...] сукоб између покретног и непокретног, стварног и идеалног, застоја и напретка, сукоб који изазива развој, па, према томе, и живот.“¹⁰

Ипак, оно што представља разлику између Лукића и његовог интелектуалног окружења јесте уже поље његовог интересовања, односно специфичан аспект његове анализе. Уместо да се запита како помирити статичан план позитивног права с динамиком друштвеног права, што је у његовим очима тек техничко питање, он се окренуо другој, дубљој проблематици, тј. самом одређењу друштвеног права. Другим речима, он се не бави, попут Живана Спасојевића, проблемом измирења два плана правног феномена, позитивног и објективног, већ покушава да одговори на следеће, далеко фундаменталније питање: зашто овај проблем уопште постоји, зашто нам се поставља?

Одбацивање санкције – Према Лукићу, ако и има сукоба, то је зато што оба права поседују реципрочну снагу којом се намећу својим субјектима. Ипак, ако је форма те снаге јасна у случају позитивне норме, која је снабдевена државном санкцијом, ствар је мање јасна у случају друштвеног правила. Стога, према нашем аутору, право је питање: како друштвено право, као истински објективно право, односи превагу над позитивним правом? Одакле произлази његова супериорност и примат над вољом државе?

Питање је тим пре основано ако узмемо у обзир чињеницу да друштвено правило објективног права није ефективно заштићено никаквом санкцијом.¹¹ Упркос томе, Лукић се слаже да њена ефикасност остаје неупитна:

---

¹⁰ Radomir D. Loukitch, *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, thèse, Paris 1939 (овде се наводи у српском преводу Наде Варничкић Донжон, Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 264).

¹¹ Према Дигију, закон: „уопште не садржи наредбе у правом смислу речи. Но, он обавезује јер формулише одређено правно правило, које обавезује као друштвено правило“, Léon Duguit, *Les transformations du droit public*, A. Colin, Paris 1999, стр. 77. Затим, додаје: „Наравно, све док нема писаног закона или барем обичаја, не постоји ни редовна,

друштвено, објективно право постоји и врши перманентни утицај на правну праксу. У прилог последњој констатацији, према његовом мишљењу, сведочи и оклевање судова, сучених с добро познатом дилемом: треба ли дати ново тумачење превазиђеном закону? Само постојање ове дилеме одличан је доказ о постојању објективног права. Међутим, уколико је оно тако снажно усађено у свест судија, друштвено право би се претходно морало, на један или други начин, у ту свест и уградити. Дакле, одакле правницима уопште идеја о нужности примене друштвено-објективног правила, чак свест о његовој супериорности у односу на позитивну норму?

Тако, питање супериорности објективног права друштвеног порекла постаје питање његове обавезујуће снаге. Наиме: „Да смо закључили да једино санкција даје обавезујућу снагу правној норми, објективно право, без санкције, не би било делотворно, и трагање за објективним правом било би некорисно, јер то право не може да утиче на позитивно право уколико није делотворно.“¹²

Важно је приметити да се, према Лукићу, проблем обавезујуће снаге више не односи на питање важења норме, већ искључиво на питање њене ефикасности. Он заправо преокреће перспективу: једна норма је обавезујућа зато што њена ефикасност као емпиријски проверљиво својство томе пружа доказ: обавезујући карактер норме постаје егзактна, емпиријски проверљива категорија. Будући да је емпиријска стварност јединствена и неподељена, те да ефикасност означава увек исти и јединствен феномен, произлази да све ефикасне норме, без обзира на порекло и форму, деле исту обавезујућу снагу, јер очигледно обавезују. Самим тим, ни питање обавезујуће снаге објективног друштвеног права не разликује се у односу на питање обавезујуће снаге позитивне норме! У оба случаја, порекло обавезујуће снаге мора бити исто.

Ово разоткрива истински смисао раније наведене Лукићеве констатације: „да смо закључили да једино санкција даје обавезујућу снагу правној норми, објективно право, без санкције, не би било делотворно“, али ми управо знамо да је оно делотворно, „јер то право не може да утиче на позитивно право уколико није делотворно“. Тако, сама ефикасност друштвеног права лишена ма какве санкције потврђује његово постојање, али такође,

---

друштвено организована санкција за друштвено правило. Међутим, то не доказује да друштвено правило није обавезујуће само по себи, будући да се пре свега сматра, што је претходно већ речено, да друштвено правило и није у правом смислу речи наредба, већ поредак ствари који друштвена међузависност намеће свим члановима групе. С друге стране, не треба мешати обавезујући карактер правила са друштвено организованом санкцијом која га прати“, *истио*, стр. 80.

¹² Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 266.

на посредан начин, доводи у питање и санкцију као основ ефикасности позитивне норме, па, према томе, и њене обавезујуће снаге. Другим речима, ако је позитивна норма ефикасна, то није због етатичког (државног) порекла њене санкције, већ из истог разлога као што је то и норма објективног друштвеног права. У ствари, истинска мета Лукићевих разматрања о обавезујућој снази јесте уклањање санкције као основе ефикасности, али и правног карактера норме.

Треба приметити да одбацивањем санкције иза које стоји неки спољашњи ауторитет, Лукић раскида с Леоном Дигијем, као водећим ауторитетом теорије друштвеног права. За последњег, подсетимо, друштвено правило почива на некој врсти популарне санкције: управо је ретрибутивна реакција друштвене средине, дакле народне масе, усмерена против онога ко је правило повредио, доказ о постојању тог правила. Према Дигију, постојање санкције нуди емпиријски доказ о постојању диспозиције друштвеног правила понашања.¹³ Једина разлика у односу на позитивну норму јесте што овај пут, у случају друштвеног правила, санкција није државног већ друштвеног порекла, тј. она потиче из масе.

Comptinon или усвајање вредности – Пошто је утврдио да се ефикасност друштвеног, па и позитивног правила не може објаснити ма каквом санкцијом, Лукић се окренуо потрази за алтернативним решењем: „пошто је циљ тако био постављен, учинило нам се неопходним да тачно испитамо у чему се састоји та делотворност права, та обавезујућа снага правне норме, која нас тера да остваримо право“.¹⁴

Пре свега, кључно је приметити да се концепт обавезујуће снаге за којим Лукић трага а priori ограничава на феномен „који нас тера да поштујемо право“, односно на неку силу која, мада битно различита у односу на физичку принуду екстерне санкције, у свести ипак изазива осећај у прилог примени одређене норме. Радило би се о некој врсти унутрашње мотивације која нагони вољу на примену дате норме: „Норма која нас нагони да је остваримо

---

¹³ Тачније: „Нисам рекао да маса индивидуалних савести ствара правну норму; рекао сам, што је сасвим друга ствар, да правна норма, као и свака друга друштвена норма, представља резултат друштвене чињенице, али да је можемо спознати само кроз уочавање друштвене реакције коју са собом повлачи њено кршење,“ Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, E. de Voccard, Paris 1927, стр. 81. Парадоксално, правило објективног права се уопште не може уочити пре но што дође до његовог кршења, односно „чињеница која изазива ову реакцију престаје да буде чисто индивидуални феномен и постаје друштвена чињеница. У томе се састоји специфичност друштвене чињенице: постојање колективне реакције одобравања или неодобравања у односу на ту чињеницу“, Roger Bonnard, „Léon Duguit, Ses oeuvres. Sa doctrine“, *Revue du droit public en France et à l'étranger*, 46 (1929), стр. 39.

¹⁴ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 266.

има, изгледа, неку тајанствену снагу, пошто не делује као физичка појава – која нас нужно приморава – већ нам оставља слободу да је или применимо или не применимо.“¹⁵

Заправо, ова мистериозна сила се од државне санкције разликује не само по свом *инијерном* карактеру већ и по свом *инијериоризованом* карактеру. Другим речима, она намеће интимно усвојену обавезу аутономног порекла, дакле, као обавезу коју субјект добровољно прихвата. Будући да је та обавеза резултат независног одлучивања, „у тој обавезујућој снази ми тражимо да видимо зашто норма изазива у нама одлуку да је применимо“.¹⁶

Зато одговор треба тражити у садржају норме, у њеној заповести, односно у конкретној наредби која се упућује адресатима. Према Лукићу, ова наредба није ништа друго до мотивација која се савести не може наметнути другачије него као слободно усвајање „[...] ми нисмо принуђени да применимо норму. Зашто је онда примењујемо? Треба одговорити: зато што норма представља за нас вредност.“¹⁷ У основи, Лукић се надовезао на гледиште свог учитеља Ђорђа Тасића, према којем правна норма својим садржајем не представља ништа друго до одраз одређене вредности: човек се подвргава норми у зависности од прихватљивости вредности коју она промовише.

Ово слободно прихватање садржаја норме јавља се као свест о обавези. Зато „извор нормативне обавезности може бити само вредност“,¹⁸ а овај вредносни садржај норме, „да би могао да делује на нас, мора нужно да се налази у нашој свести, и да се он тамо стварно увек и налази када вршимо неко делање“.¹⁹ Лукић овај процес усвајања назива *communion* – сједињење – и дефинише га као успостављање интимне везе између свести и норме, односно вредности.²⁰ У том смислу, свест о обавезности, или нормативна обавезујућа снага, јесте само екстерна манифестација овог феномена. Или, прецизније, нормативна обавезујућа снага јесте усвојена вредност.²¹

¹⁵ *Истио*, стр. 275.

¹⁶ *Истио*.

¹⁷ *Истио*, стр. 363.

¹⁸ *Истио*, стр. 373.

¹⁹ *Истио*, стр. 363.

²⁰ Појам *communion* највероватније је позајмљен од Гурвича или Оријуа, а његову сличну употребу налазимо и код других српских аутора исте генерације и филозофске оријентације. На пример, Миодраг Туцаковић, „Појам позитивистичког правног позитивизма и његова критика“, *Правосуђе*, 9–12 (1940), стр. 32.

²¹ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 385.

2.2. Рехабилитована елија – проблем објективног права

Према Лукићу, дакле, ако је неко право објективно у смислу да стварно постоји, то је зато што је од стране свести као такво усвојено, па се само захваљујући овом усвајању и може сматрати обавезним. Право је обавезујуће јер је објективно, а објективно јер је обавезујуће. У ствари, оба ова својства проистичу из његовог присуства у свести. Зато се, уосталом, ова два питања и анализирају заједно у оквиру париске тезе младог Радомира Д. Лукића. Отуд, мада његова дефиниција обавезујуће снаге не представља директан одговор на проблем објективног права, она га предусловљава и снабдева неопходним елементима за његово разрешење.

Порекло дилеме – Из аутономног карактера Лукићеве нормативне обавезујуће снаге проистиче врло битан закључак: правна норма је обавезујућа само уколико је део правног система заснованог на аутономној савести. Њен обавезујући карактер, па, према томе, и њена ефективна реализација зависе само од индивидуалне апробације њеног адресата. Другим речима, има онолико аутономних правних система колико и аутономних појединаца. То је разлог из којег, уосталом, Лукић прави разлику између ових посебних правних система, „који субјективно постоје у сваком од нас“ и позитивног правног система. Последњи, на пример, онај државни или црквени, сасвим је хетеронорман, што значи да се примењује само захваљујући санкцији и без обзира на то да ли је стварно и у којој мери усвојен од стране аутономних субјеката.²²

У томе лежи и главни проблем Лукићеве теорије, онај који ће одредити правац његових даљих интелектуалних напора, јер се наспрам јединственог позитивноправног система појављује мноштво система аутономних објективних права. Наиме, лако се може претпоставити да аутор сваког аутономног правног система сматра баш свој систем за најбољи, штавише за једини могући, па самим тим и универзално важећи, односно за једино истинско објективно право. Отуд значајан Лукићев закључак – ако заиста постоји, друштвено право је објективно право само у релативном смислу. Производ слободне савести, спознаја овог права остаје крајње субјективан утисак и зато, по дефиницији, тешко да може бити дефинисана као универзална. Дакле, не постоји једно и јединствено, већ читав космос друштвених права.

Па ипак, објективно право је очигледно могуће. Према Лукићевом мишљењу, у прилог томе сведочи управо еволуција права и стални заостатак позитивног права у односу на друштвено. Уосталом, оно би морало да постоји зато што се не може ни „тврдити да сваки од посебних правних система,

²² Исто, стр. 381.

или још боље индивидуалних, представља објективно право, јер чисто индивидуални правни систем не може да игра улогу објективног друштвеног права.²³ Један посебан систем, заснован на аутономном усвајању једне једине особе, не може бити друштвено ефикасан – односно он је „неделотворан, непримењив, неостварљив, све док није усвојен, и да је његов учинак од прилике једнак учинку права које уопште не постоји“.²⁴

Критика Диџијевој решења – Према Лукићу, у Диџијевом делу уочава се извесно ауторово оклевање у погледу два могућа објашњења објективног права. Тако, „с једне стране, Диџи темељи право на чињеници солидарности, изјављујући да норму не ствара маса индивидуалних свести, већ чињеница солидарности, док с друге стране, каже да је стање свести истински извор норме.“²⁵ Док га прва опција води ка неком новом природном праву, у којем солидаризам преузима улогу Бога, друга, за коју се он коначно и одлучио, тврди „да је право само феномен веровања маса, чисто психички и субјективни феномен, без и најмањег објективног основа“.²⁶

Заправо, према нашем теоретичару, Диџи покушава управо да понуди концепцију објективног права која се заснива на субјективној спознаји. Тако, друштвено право се базира на чињеници солидаризма, али се манифестује у заједничкој свести, идентификованој као свест друштвене масе. Другим речима, да би се остварило, да би се применило у друштвеном животу, ово право прво мора открити друштвена маса, чија је свест једина кадра да формулише конкретна правила. Зато, тврди Лукић, истински темељ Диџијевог друштвеног права није солидаризам, већ представа коју о солидаризму ствара маса.²⁷

Тиме, с једне стране, Лукић одаје признање Диџију што је означио људску свест као извор спознаје о друштвеним нормама као средствима за постизање вредности и, на крају своје анализе, одредио солидарност као врховну вредност. Пребацује му пак занемаривање чињенице да је људска свест по дефиницији индивидуална. Чак ако прихватимо постојање неке врсте масовне свести, тврди Лукић, она би представљала само скуп индивидуалних свести, па има онолико спознаја друштвених права колико има и људских савести, које су све чисто индивидуалне у смислу да су све, свака на свој начин, посебне и субјективне. Према Лукићу, Диџи је био свестан проблема: „Он је јасно признао да, када је реч о нашим схватањима, било солидарности, било правде, она су различита и често међусобно неповезана;

²³ *Истио*.

²⁴ *Истио*, стр. 249.

²⁵ *Истио*, стр. 419.

²⁶ *Истио*, стр. 420.

²⁷ *Истио*.

да се не може знати које је најбоље међу тим схватањима.²⁸ Дигијева промоција спознаје друштвене масе као критеријума друштвеног права није била ништа друго до покушај да се разреши овај епистемолошки проблем од прворазредног значаја.

У вези с тим, Лукић се чак делимично слаже с Дигијем и подвлачи да је „неспорна чињеница, да постоје вредности усвојене једнодушно, што ће рећи од стране свих грађана неке дате државе“.²⁹ А ако та једнодушност и није увек апсолутна, она према Лукићу осигурава не само критеријум већ и доказ његове објективности. Према нашем аутору, Дигију друштвена маса служи само као вектор овог општег сагласја, или као његова персонификација.

Ипак, Лукић ово Дигијево решење сматра недовољним.

Наиме, ако право није ништа друго до веровање маса, шта радити у случају када су масе подељене, ако не око главних начела, онда свакако у погледу њихове примене? Како одредити које је веровање најбоље? Осим тога, „ако је ово решење могуће, не види се зашто би оно било тачно, зашто објективно право открива само маса“.³⁰ Маса без сумње указују на нека правила друштвеног права, али су ова једнодушно призната правила ретка и малобројна, па стога њихова наводна универзалност не решава проблем.

Зато према нашем теоретичару, Дигијево решење, иако делимично прихватљиво, остаје погрешно. Његова грешка лежи у претераном поклањању поверења схватањима маса као темељу спознаје права. У питању је констатација која, како каже Лукић, никада није доказана: зашто би маса, а не држава, или друштвена елита, најбоље опажала друштвено право? „Тако би се могло тврдити да, напротив, држава може најбоље да утврди објективно право, нарочито ако се поведе рачуна о Дигијевом схватању, по коме је држава само група управљача, дакле, људи, који су такође потчињени солидарности, који се осећају исто као и они којима се управља.“³¹ Наш правни писац цени да је Дигијев одговор баналан, јер би на тај начин „[...] објективно право било сведено на питање броја, апсурдно решење које је жестоко оповргавао нарочито г. Ле Фир“.³²

Ле Фиров конзервативни ујџицај – Рад Луја Ле Фира, ментора при изради Лукићеве докторске тезе, охрабрио је младог докторанда да се осмели на елаборацију једне елитистичке реинтерпретације теорије друштвеног

²⁸ *Истио*, стр. 422.

²⁹ *Истио*, стр. 434 и наредне.

³⁰ *Истио*, стр. 420.

³¹ *Истио*.

³² *Истио*, стр. 421.

права.³³ Наиме, према овом другом, поред једнодушне спознаје која потиче од друштвене масе постоји још само један начин да се спозна објективно право друштвеног порекла. У питању је спознаја, или усвајање од стране друштвене елите.

Треба одмах истаћи битан детаљ: начелно, према нашем аутору, усвајање од стране друштвене елите јесте тек супсидијарни извор спознаје у односу на једнодушно усвајање, односно на спознају маса. Парадоксално, управо ова супсидијарна улога друштвене елите обезбеђује елитистички карактер Лукићевој тези. Ради се о маневру који служи за прикривање прворазредног значаја који он приписује елити у свом систему друштвеног права: будући да је једнодушна спознаја ретка и нејасна, усвајање од стране елите намеће се као главни начин спознаје друштвеног права.

Уистину, Лукић је много раније промовисао значај елите у свом систему. Говорећи о једнодушној спознаји објективног права, он је недвосмислено нагласио да се не ради о мишљењу честитих људи, или саме елите, већ да је реч, сасвим јасно, о мишљењу масе у правом смислу те речи. Међутим, одмах потом додаје да је упркос свом једнодушју, бистрина запажања друштвене масе увек далеко мања у односу на запажања елите: „елита о њима има јасну, а маса више магловиту свест“.³⁴ Дакле, интензитет и бистрина спознаје су те које их деле и, наравно, претпостављају супериорност друштвене елите над друштвеном масом.³⁵ Друштвена елита је предестинирана за брже и тачније утврђивање садржаја објективног права.

Тако се могу разликовати две ситуације. Прва, чак када постоји једнодушна спознаја, елита усваја брже и јасније. Друга, када једнодушност изостане, што је и најчешћи случај, па се друштво подели у тумачењу објективног права, превагу односи мишљење елите. У ствари, схватање елите никада није супсидијарно. Код нашег писца, као и код свих осталих аутора српског доктринарног либерализма, увек је друштвена елита позвана да нас учи шта је право.

Карактер овог Лукићевог елитизма јасно је адемократски у смислу који модерни либерализам приписује појму демократије. Постоје најмање два аргумента у прилог овој тези.

³³ Уосталом, Ле Фирова мисао се чини компатибилном с полазном тачком Лукићеве тезе, дакле са самом идејом о аутономној обавезујућој снази правне норме. Јер, Ле Фир налази да: „Правно правило мора бити признато од њих – групе појединаца – пошто је то нужно да би се оно могло применити, и у томе је удео аутономије воље“, Louis Le Fur, *Les grands problèmes du droit*, Sirey, Paris 1937, стр. 217.

³⁴ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 435.

³⁵ *Истио*.

Први произлази из њеног епистемолошког оправдања. Наиме, Лукићев елитизам постаје још флагрантнији када се узме у обзир оскудно, готово непостојеће образложење његовог става. За српског писца, на закључак о значају друштвене елите наводи просто посматрање стварности: „С једне стране је оно што се зове масом, а с друге оно што се зове елитом. Нико не може да се двоуми између њих две. По дефиницији, елита се сматра бољом од масе и, према томе, мањина бољом од већине.“³⁶ Дакле, већ сама *очигледности* упућује на поклањање поверења мишљењу друштвене елите. Реч је о избору који се намеће својом „природношћу“.

Други аргумент проистиче из кратке анализе Лукићевог дискурса. По својој природи, он је негативан, јер, ако елита мора да служи као арбитар објективног права, то је зато што овај критеријум не могу да понуде масе, дакле већина,³⁷ а, на крају крајева, ни парламентарна већина. Лукић налази доказе за своје ставове у законодавствима о прохибицији алкохола, проституцији или обавезној вакцинацији. У свим овим случајевима, према његовом мишљењу, увек је посебан правни систем елите, дакле, мишљење елите, а не мишљење већине, наметнуло своје одредбе као правила објективног права. Заправо, према Лукићу, уопште и не постоји неслагање у гледиштима елите и масе. У оба случаја очигледно је оно што је у најбољем интересу читаве заједнице. На делу је случај једнодушнoг усвајања вредности чија је објективност неспорна – заштите јавног здравља.

Разлика је у томе што друштвена елита брже и јасније увиђа нужне заповести друштвеног права које стреме заштити поменути вредности: „И маса хоће да буде доброг здравља, да побољшава свој материјални положај итд. Само, с једне стране, маси, већини, недостаје искуство и она нема довољно образовања да би знала који поступак, које ће право бити најбоље у ту сврху; и с друге стране, будући да маса није довољно способна да се уздигне изнад себе саме, она се препушта сувише често инстинктима и допушта да по делотворности ниже вредности надмаше више вредности. Овде право елите боље остварује вредности масе, него што их остварује само право масе.“³⁸ Према томе, није већина, већ елита та која треба да игра одлучујућу улогу у законодавству: „Сједињене Америчке Државе немају тренутно објективно право у вези са прохибицијом, мада је већина гласала за алкохолизам.“³⁹

³⁶ *Истио*, стр. 437.

³⁷ *Истио*.

³⁸ *Истио*, стр. 438.

³⁹ *Истио*. Невероватна је сличност у логици Лукићеве аргументације с оном изложеном у радовима других српских писаца његове генерације, а пре свега Божићара С. Марковића. Види, рецимо, Божићар Марковић, „Солидаризам и право“, *Архив за њравне и друштвене науке*, април (1935), стр. 304.

На тај начин Лукић тумачи и сукоб на релацији позитивног и објективног права. Ако је он и изазван еволуцијом овог последњег као друштвеног права, то је зато што се ова еволуција манифестује као еволуција људске свести: „најчешће образованија елита, авангарда човечанства, прва треба да је открије“.⁴⁰ Тако, док се позитивно право, као резултат воље парламентарне већине, увек сматра за заостало, објективно право које „најчешће“ уочава елита јесте тековина друштвене авангарде!

* * *

Мада примећена, ова елитистичка димензија Лукићеве предратне тезе редовно је измицала занимању коментатора. Посматрана пре као споредни куриозитет но пажње вредан аспект његовог дела, дуго је остала у мртвом углу националне историје правних и политичких идеја.⁴¹ Сложена аргументација нашег аутора на коју смо указали, међутим, упућује на другачији закључак: на битно, пажљиво промишљено место које јој је аутор наменио. Полазећи од претпоставке да ниједна правна теорија није без своје политичке функције, мишљења смо да управо ова „контроверза“ упућује на право место Лукићеве докторске тезе у контексту српске правне традиције и југословенске предратне кризе као њеног аутентичног хабитуса.

Познато је да је највећи део времена предратни југословенски парламент, подељен по етничкој линији, био позорница за обрачун националних политичких партија, пре свега оних српских и хрватских, праћених и подржаваних од стране њихових повремених савезника – Словенаца, босанских муслимана или комуниста. Према професору Драгољубу Јовановићу, националистичке свађе су претвориле скупштину у циркус, владу у комедију, а државу у лудницу, и тиме отвориле врата за успостављање ауторитарног режима. У таквој атмосфери тензије непрекидно расту и након атентата у скупштини из 1928. године земља је на ивици грађанског рата. У одлучујућем тренутку, да би избегао најгоре, краљ одлучује да распусти скупштину,

⁴⁰ *Истио*, стр. 440.

⁴¹ Будући да је теза Радомира Д. Лукића била браћена уочи избијања Другог светског рата, није дочекала могућност да буде озбиљно дискутована у југословенским академским круговима. Ипак, налазимо индикације да је елитистички аспект Лукићевог објективног права био примећен и тумачен као израз ауторовог политичког конзервативизма. У том смислу, врло је илустративно што је Ђорђе Тасић, већ на почетку свог приказа Лукићеве париске тезе имао потребу да објасни (или да оправда) елитистичку димензију у раду свог ученика и нагласи како она нема ништа заједничко с фашистичким и нацистичким идеологијама, нити њиховим појмовима фирера и дучеа, Ђорђе Тасић, „Приказ тезе *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, thèse, Paris 1939“, *Архив за правне и друштвене науке*, 1 (1940), стр. 71.

забрани националне политичке партије и успостави лични режим, који је после две године окончан доношењем новог устава.

Управо је устав из септембра 1931. године у потпуности инкарнирао идеју српског „доктринарног“ либерализма: уместо монокамералног парламентаризма, који се показао као генератор непрекидне политичке кризе, краљ је предвидео модел законодавне власти која би се делила између њега и дводомне скупштине. Тако се нови парламент састојао из Народне скупштине, формиране на основу општег права гласа, и Сената – представништва политичке елите. Да би постао закон, законски предлог је морао да добије подршку оба парламентарна дома и краљеву санкцију. У случају сукоба два дома, краљ би се наметао као коначни судија. Октроисани устав из 1931. остао је познат као институционални оквир ублажене краљеве диктатуре. Будућност је посведочила да се показао неуспешним у дугорочном политичком стабилизовању краљевине, која ће се коначно распасти на почетку Другог светског рата.

Па ипак, историјско искуство овог уставног акта сигурно није могло оставити равнодушним правничке духове тог времена. С извесне тачке гледања, он је дао за право промоторима српског „доктринарног“ либерализма, пре свега Слободану Јовановићу, који је већ тада био сматран за доминантну фигуру и неспорни ауторитет српског и југословенског јавног права. Није ли, на крају крајева, политичка манипулација народним масама у једном формално демократском систему лишеном демократске културе управо и изазвала парламентарну кризу? Незрело понашање југословенских етничких група и низак ниво њихових политичких елита заиста су и довели земљу на руб катастрофе и тиме оправдали краљев државни удар.

Из ових разлога, праћење трагова француске теорије друштвеног права, а посебно њено „елистичко“ прекомпоновање у предратној правнотеоријској мисли Радомира Д. Лукића, нуди више од задовољења пуке академске радозналости. Оно упућује на значај Лукићевог дела као аутентичног сведочанства о једном времену и његовим политичким приликама. Посматрана из овог угла, Лукићева предратна теорија, више но о себи, проговара о нама самима.

ЛИТЕРАТУРА

- Божих 2014 – Marko Bozic, „Slobodan Jovanović et la tradition du libéralisme doctrinaire serbe: Pour un changement du paradigme“, *Cahiers balkaniques*, 42.
- Бонар 1929 – Roger Bonnard, „Léon Duguit, Ses oeuvres. Sa doctrine“, *Revue du droit public en France et à l'étranger*, 46.
- Диги 1901 – Léon Duguit, *L'Etat, le Droit objectif et la force positive*, A. Fontemoing, Paris.
- Диги 1927 – Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, I–IV, E. de Boccard, Paris.
- Диги 1999 – Léon Duguit, *Les transformations du droit public*, A. Colin, Paris.

- Јовановић 1938 – Слободан Јовановић, „Перић о владалачкој власти“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 1–2.
- Јовановић 1990 – Слободан Јовановић, *Држава*, Сабрана дела, Том 8, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд.
- Јовановић 1990 – Слободан Јовановић, „О дводомном систему“, у: *Политичке и њравне расправе*, I–III, Сабрана дела, Том 2, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд.
- Јовановић 1991 – Слободан Јовановић, *О демократији*, Сабрана дела, Том 12, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд.
- Ле Фир 1931 – Louis Le Fur, „Fondement du droit dans la doctrine de L. Duguit“, *Archives de philosophie du droit et de Sociologie Juridique*, 1–2.
- Ле Фир 1937 – Louis Le Fur, *Les grands problèmes du droit*, Sirey, Paris.
- Лукић 1939 – Radomir D. Loukitch, *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, thèse, Paris.
- Лукић 1941 – Радомир Д. Лукић, „О злоупотреби права“, *Правна мисао*, 1–2.
- Лукић 1975 – Радомир Д. Лукић, *Увод у њраво*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективної њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Марковић 1935 – Божићар [С.] Марковић, „Солидаризам и право“, *Архив за њравне и друштвене науке*, април 1935.
- Митровић 1994 – Драган Митровић, „Миодраг Д. Туцаковић као теоретичар права“, у: *Научно наслеђе Правної факултета у Београду 1841–1941*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Перић 1908 – Живојин Перић, *Политичке сџудује*, Београд.
- Перић 1904 – Jivoïn Peritch, *Le monarque constitutionnel*, Paris.
- Поповић 1995 – Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективної њрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Спасојевић 1989 – Живан Спасојевић, *Нацрт једне општије теорије њрава – Esquisse d'une théorie générale du droit*, Српска академија наука и уметности, Београд.
- Тасић 1940 – Ђорђе Тасић, „Приказ тезе *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, thèse, Paris, 1939“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 1, 71–72.
- Трајковић 2005 – Марко Трајковић, *Право као систем код Радомира Д. Лукића*, магистарска теза, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад.
- Туцаковић 1938 – Miodrag D. Toutsakovitch, *Élaboration Scientifique du Droit positif dans la conception de François Géný – essai critique*, Paris.
- Туцаковић 1940 – Миодраг Туцаковић, „Појам позитивистичког правног позитивизма и његова критика“, *Правосуђе*, 9–12, 32.

Marko Božić*

A CONSERVATIVE, NOT A DUGUITIAN – RADOMIR
D. LUKIĆ'S PARISIAN THESIS AS A CONTRIBUTION
TO SERBIAN DOCTRINAIRE LIBERALISM

S u m m a r y

While the popular theory about the Duguitian, and therefore necessarily sociological and, tacitly, social-democratic orientation of Lukić's pre-war PhD thesis is present in the local literature, the results of our analysis point to the contrary. In his 1939 thesis, Lukić argues that a norm of the objective law is valid, i.e. binding as an adopted value in the mind of the addressee. However, it is exactly this autonomous character of the binding power that leads inevitably to the subjectivist objection regarding the impossibility of the objectivization of law. In search of an answer that would annul the objection, Lukić first subjects to critique Duguit's solution, according to which the criterion of objective law arises from the viewpoints of social masses, to subsequently establish that it stems from in the ideas of social elites. In our opinion, Lukić's choice is not coincidental; it was in line with the conservative elitist and statist line of the Serbian pre-war theory of the rule of law and state law, embodied in the works of Slobodan Jovanović, Živojin Perić and their disciples and founded upon a deep scepticism concerning the maturity of the people as a political factor.

Key words: French theory of social law, elitism, statism, liberalism

---

* Research Fellow, Paris-Sorbonne University, Paris IV

ДЕМИСТИФИКАЦИЈА ДРЖАВЕ У ЛУКИЋЕВОЈ ВАНВРЕМЕНОЈ МИСЛИ

СЕНАД ГАНИЋ*

С а ж е т а к. – Ретко која друштвена творевина, иако есенцијална и незаобилазна у било каквом интелектуалном подухвату којим се покушава објаснити друштвени развој, ипак остаје тако неистражена и необјашњена као што је то случај са државом. У зависности од историјских токова и епохе у којој се писало о њој, *држава* је добијала различита значења, која су врло често само осликавала њену функцију у датом историјском тренутку. Тако се и наука о држави у дугом временском периоду налазила у оковима апологета постојећег државног уређења, те била инструментом којим се само вршило конзервирање постојећих односа који су одговарали владајућој елити. Тако је држава, противно логици друштвене динамике и свеколиких промена на које она никако није могла остати имуна, чини се, наставила да опстоји као феномен којем се ускраћује право на савременост. О томе најбоље сведочи и чињеница да се један од главних атрибута државе, њена сувереност, и данас посматра и разуме кроз призму концепта правне неограничености државе. При томе се заборављају историјски корени тог концепта, али се заборавља и на измењену улогу, па самим тим и функцију коју државе имају у савременом тренутку. Коначно, заборавља се и на обавезу науке да уочи, па чак и предвиди такве промене, те да их коначно прикаже онаквим какве оне заиста јесу. И баш се на овоме месту, у тој непогрешивој перцепцији онога што држава јесте и антиципацији онога што држава почиње да бива, огледа величина професора Радомира Д. Лукића и крије једно од објашњења, зашто је управо он један од наших највећих правника до сада. На те моменте у овом раду само желимо да се додатно осврнемо.

Кључне речи: држава, државна сувереност, савремена држава, Р. Лукић

УМЕСТО УВОДА

Динамика и променљивост друштвених односа условљава и динамику и променљивост друштвених творевина, па самим тим и државе и права, као парадигматично друштвених феномена. Држава и право уистину могу имати свој смисао и извршити функцију која им се додељује једино уколико су

---

* Доцент на Државном универзитету у Новом Пазару, Департман за правне науке

у сагласју са друштвеном реалношћу у којој се остварују. У противном, како држава, тако и право фигуришу као појаве које постоје за себе, неоствариве у времену и простору и на тај начин потпуно отргнуте од друштвене реалности, губећи своју улогу у њој и негативно утичући на њу. Не пратећи друштвене промене, право својим нормирањем, а држава својом неспособношћу да се прилагоди новим условима, конзервирају динамичне друштвене односе, држећи их у стегама правних норми, принципа и концепата, који не само што не одсликавају реалност, већ са њом бивају у дубоком расколу. Данас је тај нови приступ у разумевању државе и права и те како распрострањен.

Ипак, опортунитет државни разлози проналазе своје присталице у апологетичарима правног и државног конзервативизма, па слика права, а нарочито државе и њене улоге у савременом тренутку остаје и даље замагљена. Свакако да држава, као правна творевина, није остала хипостазирана у времену, већ је и сама морала попримити обележја епохе у којој се имала остварити. Те промене – или, боље речено, потребе за променом – на време је уочио професор Лукић, у чијој се раскошној мисли крију неки важни одговори. И као да поруке које нам овај велики правник шаље још и данас чекају своје време како би се изнова потврђивале.

ХУМАНИЗАЦИЈА ДРЖАВЕ КОД ЛУКИЋА

У једном од својих раних радова Лукић – додуше, из једног специфичног угла који уважава друштвену збиљу – уочава једну етапу кроз коју пролази држава. Тај процес је Лукић назвао „процесом одумирања државе“. За њега, међутим, то је ништа друго до процес, како он истиче: „демократизације државе до краја“.¹ Држава се, истиче Лукић, „све више и више демократизује и на тај начин се све више идентификује са друштвом, да на крају крајева постане идентична с друштвом и тиме да потпуно ишчезне.“²

То „одумирање државе“ у Лукићевој анализи никако не треба схватити као дискурс који је усмерен против државе, него управо супротно, као процес коначног уподобљења државе ономе што она јесте и треба да буде у времену када се о њој говори. Зато Лукић истиче следеће:

Док још је друштво издељено на делове са живојно сујројистављеним интересима, какве су ње свећа друштвене класе, дошло ће држава бићи нужна да би ономоућила самоуништење друштва и човека у безизлазној борби интереса. Држава не обезбеђује једнаку заштити интереса, јер

¹ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права*, Научна књига, Београд 1956, стр. 407.

² Исто, стр. 408.

*је то немогуће пошто су они сувроисстављени, али обезбеђује минимум мира и реда без којих се никакав интерес не може уопште остварити.*³

Процес „одумирања државе“ код Лукића стога није ништа друго до процес хуманизације, али, рекли бисмо, и процес демистификације државе. То је онај процес који још траје и који је државу коначно приближио човеку. Зато је ово на неки начин и процес очовечења државе. Јер, држава је, у Лукићевој веома јасној представи, само институција, чији се основни и базични задатак исцрпљује у њеној улози да служи човеку. Тако Лукић потпуно стоји иза става у коме се истиче да:

*За разлику од живих бића која своје потребе задовољавају непосредно уз помоћ инстинкта, човек своје потребе, интересе сврхе и циљеве задовољава путем институција. Свака институција, па и држава, задовољава одређене потребе, интересе и циљеве човека.*⁴

Ова утилитаризација државе, за коју се Лукић свесрдно залаже, инсистирајући на идентификацији оних државних делатности које спадају у њену функцију, те на тај начин указујући на постулат да је држава заправо само оквир који треба да буде подређен интересу човека, не збива се случајно. Напротив, она се, у Лукићевом разумевању, одвија паралелно са процесом једне шире расправе о човеку и његовим правима – расправом, која се почела водити оног тренутка када је постало јасно да „традиционална“ држава више није била оквир у којем је човек на најбољи начин могао остварити своје интересе. И не само то, него и пошто се увидело да се веома често, наместо да се поставља као заштитник својих грађана, управо супротно, држава појављивала као тиранин над својим грађанима.

Увидело се да превелика и необуздана моћ државе може угрозити егзистенцију фундаменталних човекових права, заоденувши то насиље плаштом ничим ограничене суверене власти. Наиме, „опремљене заштитом суверенитета од утицаја споља и неприкосновеном влашћу унутар, многе државе су постале актери неписивог терора против сопствених поданика“⁵ Како то истиче и Кристијан Томушат (Christian Tomuschat) у једном изузетно значајном раду:

---

³ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд 1992, стр. 432.

⁴ Радомир Д. Лукић, Мирослав Живковић, *Увод у право*, Савремена администрација, Београд 1995, стр. 87.

⁵ Sava Savić, „Međunarodno pravo i humanitarna intervencija“, *Međunarodni problemi*, 59 (2007) 1, стр. 9.

Зверства која је починила злочиначка диктатура широм Европе коначно је прокрчила пут новом схватању односа између појединца, државе и међународне заједнице. Никад се више није смело рећи да право ствања људска права у искључиву надлежност националне државе. Током ужасних година од 1933. до 1945. увидело се да државни апарати може да се претвори у машину за убијање и да пошитоно занемари своју основну функцију подршке и одбране људској достојанства свакој припадника заједнице пред својом влашћу.⁶

Таква концепција, концепција ничим ограничене државе која се у исто време бранила правном аргументацијом и на тај начин добијала своје филозофско утемељење, управо је и омогућила стварање опсене да се интерес човека нужно поклапа са интересом државе – државе, која се у теоријско-филозофским апстракцијама представљала као вредност која не потребује било какво вредносно или барем функционално оправдање. Испоставило се, међутим, да је управо то амбијент који је представљао, а представља и данас, погодно тло за многе монструозне државне творевине, чије су појаве на историјској сцени говориле, а, нажалост, говоре и данас, да је време за узбуну. Стога Лукић о држави говори и на следећи начин:

... ако се заборави да она, треба да обезбеди слободу човека у слободној држави у слободном свету, ако се заборави да је она само средство за остварење циља, а не циљ сама по себи, ако се не нађе решење за сукоб између појединца и друћих друштвених субјеката и државе, с једне, и државе и међународне заједнице, с друће стране, онда треба очајавати за судбину човека и човечанства.⁷

И тако нас Лукић подсећа на то да човеков правни хабитат сеже много даље од било какве идеје о државама, територијализованом простору у којем се људска бића, у остварењу својих елементарних права, мере онолико различитим аршинима колико различите државе међу собом могу бити. Због тога су у праву они аутори који истичу да „свођење свих човекових права на она која му подари држава не задовољава неке основне моралне обзире и пориче основне људске квалитете, јер је то у нескладу са људском слободом и једнакошћу“⁸.

⁶ Kristijan Tomušat, *Ljudska prava između idealizma i realizma*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2006, стр. 71.

⁷ Радомир Д. Лукић, *Полиитичка теорија државе*, Сабрана дела, Том 10, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 287.

⁸ Vojin Dimitrijević, Milan Paunović, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 1997, стр. 26.

Ово отуда што, како се то истиче: „Људска слобода и природна права нису октроисане, већ апсолутне вредности, суштина самог права, те према томе нису признате, већ препознате од стране законодавца на основу његове дужности да обезбеди њихово потпуно остваривање и заштиту.“⁹

Сви ови фактори утицали су на то да схватања државе као потпуно самосталног ентитета у међународној заједници, као организације датог друштва на одређеној територији, са неограниченим и апсолутним суверенитетом, постепено почињу у правној теорији да уступају место новим концепцијама у доменима права и политике према којима простор односно територија није и не може бити једини аргумент у рукама државе.¹⁰

Иако, мора се признати доста споро, ипак, укореењена, традиционална схватања о апсолутној суверености државе и неприкосновености њеног легислативног суверенитета, што другим речима значи њеног права, постепено почињу да се мењају. Како истиче професорка Хасанбеговић: „Држава више није у центру права, она се оспоравањем правне неограничености измешта из тог центра, а у њега улази човек са својим слободама и правима која су граница правној моћи државе.“¹¹ Ту границу све више одређују правила међународног права, чији огромни корпус бива посвећен управо људским правима. И заиста је „немогуће оспорити чињеницу да је управо питање људских права представљало разлог опоравка међународног правног поретка након Другог светског рата“.¹²

Ова промена уочљива је и у Лукићевим идејама, што његову мисао о држави чини актуелном и у савременом тренутку.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАМ КОД ЛУКИЋА

У контексту ове расправе, недвосмислена је, али и занимљива и садржајна и Лукићева интернационалистичка позиција. Не као неко ко се уклапа у промене које се чине нужним, већ као неко ко указује на потребу да дође до промена и уверљиво их најављује, професор Лукић се, без икаквих резерви, опредељује за попуштање државних стега, изражавајући озбиљну

⁹ Vlado Kambovski, „Pravo i prostor: univerzalnost i granice prava“, *Pravni život*, IV (2010), стр. 598.

¹⁰ Види Đurica Krstić, „Relevantnost elementa prostora u savremenom pravu“, *Pravni život*, 12 (2010), стр. 638.

¹¹ Jasminka Hasanbegović, *Торика и право: значај обнове мисли о топци за одређење природе и особености правног расуђивања*, CID, Podgorica 2000, стр. 524.

¹² Миодраг Јовановић, Ивана Крстић, „Људска права у XXI веку: између кризе и новог почетка“, *Анали Правној факултету у Београду*, LVII (2009) 4, стр. 4.

сумњу у способност традиционалне државе да појединцу пружи преко потребну сигурност. Професор Лукић иде и даље, па своју скепсу у односу на државу доводи до крајњих консеквенција, означавајући је као феномен који нас, када је необуздан, може одвести у пропаст. Ову стрепњу професор Лукић изражава следећим речима:

Моћ државе је дошла до сипраховићких размера и ирећи да уништи и саму себе и човека.¹³

Ипак, наставља Лукић:

Међушим, ако се иажљиво разматрају друштвене и иолиитичке снаге које доводе до оваквог сипања и имају у виду закони развоја друштва, има чврстих разлога за закључак да се бојазни неће остварити и да ће држава остати корисно средство за усмерење друштва у иравцу најрејка.¹⁴

Не можемо а да не приметимо како, када говори о држави, Лукић не употребљава никакве узвишене епитете, нити јој на било који начин придаје више од онога што би требало да буде њена функција. Он о држави говори као о „средству“. У том смислу, његово поимање државе је све време у функцији човека и његових интереса. Нема никакве дилеме о томе да професор Лукић спада у групу, по нашем дубоком суду, авангардних правних писаца, који не само да државу нису мистификовали, него су, напротив, активно инсистирали на њеном уподобљавању једној новој реалности; реалности у оквиру које држава представља само један, територијално-правни сегмент, ширег, међународног оквира и међународног друштва чији је она део. У том смислу, он заузима јасан став спрам међународног поретка и међународног права. Никада не напуштајући своју приврженост идеји државе, ипак уважава чињеницу нове друштвене збиље чији сегмент представља. Тако истиче Лукић:

Ни најјаче државе више не моју одбијати уишцај међународних односа на своју не само сипашињу нећо и унуиришињу иолиитику, уишцај других држава и иоседно међународних организација. Чак се може рећи да ниједна држава не би мола оисити без релативно развијене међународне сарадње и релативно чврсте међународне заједнице каква данас иоситоји, и ио не само иолиитички, нећо и економски.¹⁵

¹³ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 287.

¹⁴ *Истио*.

¹⁵ *Истио*, стр. 284.

Иако кроз оптику дуалистичког приступа у разумевању односа државе и међународне заједнице, па самим тим и односа унутрашњег и међународног права, о чему говори и чињеница да сáмо међународно право не сматра правом у строгом смислу те речи,¹⁶ те да, како истиче: „сваки правни поредак има своје сопствено међународно право“;¹⁷ професор Лукић нема никаквих дилема око тога да заузме јасан став спрам овог питања. Тако се концепт државне суверености, схваћен као концепт који означава неограниченост државне власти, код Лукића потпуно оправдано јавља као концепт који не само да служи као инструмент за злоупотребу од стране држава већ и као идеја иза које стоје оне снаге које човечанству не дају да иде напред. За ову ствар Лукић каже следеће.

Све шћо је слабо, назадно, мрачно, шћо у слободној међународној сарадњи и шћакмичењу долази у ојасности да несћане у користи новој и наћредној, све шћо се ћрчевитћо хваћћа за државну сувереностћ схваћену као властћ не само доношења одлуке о самоубистћиву, нећо и о убистћиву друћих истћовремено с шћим. Овако схваћена сувереностћ шћишћи ове снаге које су слабе и ћроћив којих иде објекћивни и сћонћани развој човечанстћива...¹⁸

Било би погрешно из овог критичког осврта према једном застарелом концепту извести закључак да професор Лукић негира сувереност као такву. Пре бисмо могли рећи да је овде реч о потреби преображаја једног концепта који више није одговарао стварности. А, како то истиче и професор Кошутић: „Остварени преображаји државне суверености нису учинили сувереност сувишном.“¹⁹ Напротив, Лукић обогаћује садржину правног појма суверености сврхом и циљевима каквима држава која претендује на сувереност треба да служи, дајући у исто време мерила на основу којих можемо оценити оно право и ону сувереност која је оправдана од оне која то није. Он то чини на следећи начин:

С онћолошкој сћановишћћа држава и ћраво се моћу оћравдаћћи једно врховним циљем – вредношћу светћа чији су гео, а шћо је ојсћанак највећей моћућей броја ћудских бића у ћиховом најоћћунћијем моћућем достћојанстћиву. Оћравдане су, дакле оне државе и ћрава који омоћућују ојсћанак шћој броја ћуди. Тек у шћом оквиру моћуће је конкретћније одрећивање заснованостћи сувереностћи као основној својстћива државе и ћене

¹⁶ Види Радомир Д. Лукић, Мирослав Живковић, *Увод у ћраво*, стр. 470.

¹⁷ *Истћо*.

¹⁸ Радомир Д. Лукић, *Полићичка ћеорија државе*, стр. 285.

¹⁹ Радомир Д. Лукић, Будимир П. Кошутић, *Увод у ћраво*, Службени гласник, Београд 2008, стр. 31.

ајсолуџине власџи. Она је овим конкретизована, џе неће бити ојравдана она сувереносџи која не осџварује овај циљ – вредносџи државе и џрава.²⁰

У сваком случају, јасно је да професор Лукић говори о држави и праву у једном сасвим новом амбијенту у којем се остварују – у том новом окружењу, окружењу насталом пошто се увидела разорна моћ тоталитарних и нечовечних режима који су се приказали у свој својој бруталности, а своје акте правдали правно огољеним принципом неограниченог суверенитета државе, Лукић заузима јасан став. Он истиче да:

Између суверене власџи џојединих држава и власџи међународне заједнице и међународних организација мора да буде џосџављена јасна џраница, џа макар се она и џомерала развојем.²¹

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

На крају, у овом кратком осврту на раскошну баштину правне мисли коју нам је Лукић оставио, послужићу се речима још једног нашег правника – великог Слободана Јовановића, који каже следеће:

Ниједно џиџање у науци о држави није може бити у џој мери сџорно као џиџање о сувереносџи, џиџање о џрироди државне власџи, о џеним џраницама, о џеној основи. Оно је сџорно уџраво џолико да би се мојло мислиџи да му је суђено осџаџи увек оџворено. Треба ли додати да му џлавна џривлачносџи баш оџуда долази? Баш заџо џиџо је џо џиџање важило за нерешиво, најбољи умови џокушавали су да му џронађу решења.²²

Професор Лукић свакако јесте један од оних о којима говори Јовановић. Као такав, он остаје инспирација, не само због онога што је оставио правној науци, него и зато што је својим научничким интегритетом, нама, генерацијама које су остале иза њега, оставио леп пример о томе како се о вечитим темама као што су држава и право, никада не може говорити са позиције коначности.

²⁰ Радомир Д. Лукић, *Филозофија џрава*, стр. 431.

²¹ *Исџо*, стр. 286.

²² Слободан Јовановић, *О сувереносџи: уводно џредавање из државној џрава*, Градина, Ниш 1996, стр. 5.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитријевић, Пауновић 1997 – Vojin Dimitrijević, Milan Paunović, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd.
- Јовановић, Крстић 2009 – Миодраг Јовановић, Ивана Крстић, „Људска права у XXI веку: између кризе и новог почетка“, *Анали Правној факултету у Београду*, LVII/4.
- Јовановић 1996 – Слободан Јовановић, *О суверености: уводно предавање из државној права*, Градина, Ниш.
- Камбовски 2010 – Vlado Kambovski, „Pravo i prostor: univerzalnost i granice prava“, *Pravni život*, IV, 579–598.
- Крстић 2010 – Đurica Krstić, „Relevantnost elementa prostora u savremenom pravu“, *Pravni život*, 12.
- Лукић 1956 – Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и права*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1992 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, *Политичка теорија државе*, Сабрана дела, Том 10, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић, Живковић 1995 – Радомир Д. Лукић, Мирослав Живковић, *Увод у право*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић, Кошутић 2008 – Радомир Д. Лукић, Будимир П. Кошутић, *Увод у право*, Службени гласник, Београд.
- Савић 2007 – Sava Savić, „Međunarodno pravo i humanitarna intervencija“, *Međunarodni problemi*, 59/1.
- Томушат 2006 – Kristijan Tomušat, *Ljudska prava između idealizma i realizma*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd.
- Хасанбеговић 2000 – Jasminka Hasanbegović, *Топика и право: значај обнове мисли о топици за одређење природе и особености правног расуђивања*, CID, Podgorica.

Senad Ganić*

DEMYSTIFICATION OF THE STATE
IN RADOMIR D. LUKIĆ'S TIMELESS THOUGHT

S u m m a r y

There is hardly any social creation, no matter how essential and unavoidable it may be in any intellectual endeavour that attempts to explain social development, which is still so unknown and unexplained as it is the case with the state. Depending on a course of history and the epoch in which it has been written about, the *state* has been attributed various meanings that very often merely reflect its function in a given historical moment. Therefore, the science of state has for long been kept in the chains of apologists of the existing polity and has been an instrument to preserve the existing relations that suited the ruling elite. It seems that the state continued to exist as a phenomenon denied the right to contemporariness, contrary to social dynamics and overall changes, to which it could not have been immune. This is best evidenced by the fact that one of the main attributes of the state, its sovereignty, is still considered and understood through the prism of the concept of legal limitlessness of the state. Due to this, the historical roots of this concept have been forgotten, as well as its changed role, and accordingly the function of states in the contemporary moment. Finally, it is forgotten that the duty of science is to observe and even predict these changes, and eventually present them as they really are. This very point, this unmistakable perception of what the state is and anticipation of what it is to become, reflects the greatness of Professor Radomir Lukić and hides one of the explanations why he is one of our greatest jurists ever. In this paper, we have sought to highlight additionally these moments in his work.

Key words: the state, state sovereignty, the contemporary state, R. Lukić

---

* Assistant Professor at the State University of Novi Pazar, Department of Legal Sciences

ОРИГИНАЛНОСТ ПРАВНЕ МИСЛИ ПРОФЕСОРА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

ДРАГАН М. МИТРОВИЋ*

С а ж е т а к.** – Професор др Радомир Д. Лукић припада најужем кругу изразито даровитих и плодних српских правних стваралаца. Оставио је иза себе обимом велико, а квалитетом најдрагоценије могуће дело, којим би се дичиле велике правничке нације да је којим случајем био њихов, а не наш великан.

Био је скроман, вредан и радан. Располагао је непосредношћу, радозналим и оштрим духом, као и великом духовитошћу, којом је понекад коментарисао најновије научне резултате правне науке, а често и појаве свакодневног живота. Такав редак спој бистрине и духовитости запамћен је у јавности која се и данас радо сећа бројних анегдота из његове професорске праксе, понекад више од аргументованих научних расправа кроз које се суверено кретао јер је располагао огромним правничким и општим знањем и културом. Њему су правна теорија, социологија и филозофија били претесни оквири, будући да је помно пратио све догађаје из живота, науке и људског стваралаштва уопште. И умео је да се некима од њих дечачки искрено диви.

Као аутор невероватно богатог научног дела (преко 600 библиографских јединица), професор Лукић је оставио иза себе неизбрисив траг – узорао је најдубљу могућу бразду у српској науци. Био је оснивач многих удружења која данас постоје и раде. Сва су имала за циљ унапређивање правне, социолошке и филозофске мисли. Запамћен је његов рад у Српској академији наука и уметности, јер је био изузетно успешан у свему чега се прихватао.

Можда најважније животно дело професора Радомира Лукића, по којем носи име чувени амфитеатар V Правног факултета Универзитета у Београду, чине десетине генерација угледних правника – професора и практичара, који чувају успомену на њега и проносе његово научно знање и дело. Очигледно, био је генијалан човек, мислилац и синтетичар ренесансног типа.

Будући да се ове године навршава сто година од рођења, а петнаест година од смрти професора Радомира Д. Лукића (1914–1999), то је права прилика да се заједно присетимо његовог изузетно значајног научног дела, из којег свакако треба издвојити два последња списа: *Методологију њерава* (1977) и *Систем филозофије*

---

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

** Овај чланак је резултат истраживачког рада у оквиру пројекта „Развој правног система Србије и хармонизација са правом Европске уније“ Правног факултета Универзитета у Београду, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије за пројектни циклус 2011–15.

права (1992). Такав избор је заснован на мишљењу самог професора Лукића, који је сматрао да је *Методологија права* његово најбоље дело, а *Систем филозофије права* његово завршно дело. Већ је то довољан разлог да се сачини један мали диптих и на тим изабраним примерима прикаже, нарочито млађим правницима, и данас очигледна савременост и свежина идеја професора Радомира Д. Лукића.

Кључне речи: Радомир Д. Лукић, правна теорија, правна методологија, правна филозофија

КРОКИ-ПОРТРЕТ ПРОФЕСОРА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

Професор др Радомир Д. Лукић припада најужем кругу изразито даровитих и плодних српских правних стваралаца. Оставио је иза себе обимом велико, а квалитетом најдрагоценије могуће правно дело којим би се дичиле све велике правничке нације да је којим случајем био њихов, а не наш великан.

Његово животно дело, као професора Правног факултета у Београду, по којем носи име чувени амфитеатар V, чине десетине генерација угледних правника – професора и практичара, који чувају успомену на њега и проносе његово научно знање и дело. О тој чињеници и данас морају да мисле критичари неких његових животних избора или научних резултата постигнутих у неповољним условима и неизвесним временима, јер је и тада био успешан у свему чега се прихватао. Само великани имају дугачке сенке.

Као његов некадашњи ђак, имао сам срећу да од њега научим како се правнички истражује и размишља. Као његов некадашњи млади сарадник, наставио сам започето учење кроз бројне разговоре које сам имао част да са њим водим готово до пред сâм крај његовог живота. Данас, као сведок његовог дела, најстарији професор на истом основном предмету, шеф Катедре за теорију, социологију и филозофију права, управник Центра за издаваштво и информисање, а по положају и управник Фондације „Радомир Д. Лукић“ Правног факултета Универзитета у Београду, што је у овом тренутку и најважније, осећам изузетну част и пријатну моралну обавезу што могу да се осврнем на протекле деценије свог учења и дружења са професором Радомиром Д. Лукићем и још једном у најкраћем прибележим утиске о његовом изузетном лику и делу.

Као личност, професор Радомир Д. Лукић био је скроман, вредан и радан. Располагао је непосредношћу, радозналим и оштрим духом, као и великом духовитошћу, којом је понекад коментарисао најновије научне резултате правне науке, а често и појаве свакодневног живота. Такав редак спој бистрине и духовитости запамћен је у јавности, која се и данас радо сећа бројних анегдота из његове професорске праксе, понекад више од аргументованих научних расправа, кроз које се професор Лукић суверено кретао,

јер је располагао огромним правничким и општим знањем. Њему су правна теорија, социологија и филозофија били претесни оквири, будући да је помно пратио све догађаје из живота, науке и људског стваралаштва уопште. И умео је да се неким од њих дечачки искрено диви. Очигледно, био је генијалан човек, мислилац и синтетичар ренесансног типа.

Као аутор невероватно богатог научног дела (преко 600 библиографских јединица), професор Лукић је оставио иза себе неизбрисив траг – узорао је најдубљу могућу бразду у српској правној науци. Био је оснивач многих удружења која данас постоје и раде (нпр. био је покретач и оснивач садашњег Српског социолошког друштва). Сва имају за циљ унапређивање правне, социолошке и филозофске мисли. Када је реч о теорији и филозофији права, запамћен је његов рад у Српској академији наука и уметности (нпр. у Групи за теорију права). Умео је да буде и практичан: нарочито је желео да помогне српском селу, које се већ у његово време знатно осипало (нпр. био је покретач и оснивач Одбора за истраживање села при Српској академији наука и уметности).

Његова дела су превођена на водеће стране језике и читана у целокупном цивилизованом правничком свету. Био је колега и пријатељ многим познатим светским правницима друге половине 20. века, али је увек водио рачуна о научном доприносу својих домаћих претходника, нарочито Ђорђа Тасића и Божидача С. Марковића, које је сматрао својим непосредним интелектуалним учитељима. Желео је и да сачува од заборавља дела даровитих српских правника, раштрканих диљем света после Другог светског рата (Миодрага Д. Туцаковића, Косте Стојановића и других даровитих Срба).

Будући да се ове године навршава сто година од рођења, а петнаест година од смрти професора Радомира Д. Лукића, то је права прилика да се присетимо његовог изузетно значајног научног дела, из којег свакако треба издвојити два последња списа: *Методологију љрава* (прво издање објавила је Српска академија наука и уметности у Београду 1977. године) и *Систем филозофије љрава* (прво издање објавила је Савремена администрација из Београда 1992). Треће издање обе књиге је објавио Центар за издаваштво и информисање Правног факултета у Београду 2008. и 2012. године, у својој престижној библиотеци „Научна баштина Правног факултета“, укључујући ту и друго издање Лукићеве награђене књиге *Социологија морала* из исте, 2012. године (прво издање објавила је Научна књига из Београда 1974), о којем овом приликом неће бити речи, јер то препуштамо социолозима као позванијим. Такав избор је заснован на мишљењу самог професора Лукића, који је сматрао да је *Методологија љрава* његово најбоље дело, а *Систем филозофије љрава* његово завршно дело. Већ је то довољан разлог да се сачини један мали диптих и на тим изабраним примерима прикаже, нарочито

млађим правницима, и данас очигледна савременост и свежина идеја професора Радомира Д. Лукића.

ПРВА СТРАНА ДИПТИХА: МЕТОДОЛОГИЈА ПРАВА

Све до средине 20. века питања методолошког карактера нису побуђивала велику пажњу правних писаца, због чега су методи хуманистичких наука, а посебно методи правне науке, остали научно недовољно обрађени, више препуштени дару својих примењивача него подробном научном истраживању. Први покушај да се скрене пажња на методолошка питања представља на српски језик давно преведена са немачког језика кратка научна расправа Ханса Келзена *О іраницама између іравничке и социолошке методологије* (прво издање објавио је Геца Кон у Београду 1927. године). У исто време, силом интереса и прилика, постојано су усавршавани у пракси већ одавно изграђени и коришћени методи – првенствено догматички и нормативни правни метод, оба заснована на баштини римске јуриспруденције, јер су могли да се примењују готово у свим приликама, упркос очигледним недостацима.

Стање је промењено набоље тек у другој половини 20. века. Осећајући поменућу недовољност и оскудност средстава у погледу свестраног изучавања права као појаве, писци све више почињу да се окрећу истраживању методолошких питања и напуштају класичне области права као искључивог поља свог научног интересовања. Али, и тада се догађало да правнометодолошка питања буду разматрана искључиво коришћењем традиционалних средстава тумачења права (језик, логика, систем права, историја норме и циљ норме), која је поставио крајем 19. века Фридрих Карл фон Савињи. Вероватно је таква увреженост у правничку свест одлучујуће утицала на то да и даље буду малобројни научни радови посвећени другим правним методима и систематском излагању знања о њима.

Међутим, већ средином 20. века ширу популарност у правним круговима стичу ретки радови представника теорије аргументације, којима је доведена у сумњу готово недодирљива неспорност класичних метода тумачења. Представници овог новог правца имали су за циљ да тако обликују односни правни састав, помоћу којег ће бити могуће анализирати и оцењивати аргументе. Требало је да протекну готово још две деценије да би у српској правној мисли нагло порасло интересовање за методолошке проблеме правне науке, који су, убрзо затим, постали уобичајена тема и нова академска дисциплина на нашим правним факултетима, пре свега заслугом професора Лукића, и то прво на Правном факултету у Београду.

Први покушај да се ова изазовна, обимна и занимљива материја прикаже систематски и свеобухватно учинио је управо професор Лукић у својој књизи *Методологија права*. Њено објављивање представља значајан тренутак не само за правну науку и академску јавност већ и за самог писца, јер представља неку врсту заокругљивања његовог методолошког система и ставова о праву (и држави). У књизи је први пут покренут читав низ питања која су до тада у правној књижевности могла да се пронађу тек у деловима и раштркано. Већ због тога се може рећи како појава *Методологије права* представља важан догађај за српску правну науку. У њој се могу наћи ставови по којима је писац већ познат, али и ставови који представљају новину у овој и даље релативно младој научној дисциплини. Неколико година касније, дело је објављено на руском језику.

Вероватно ће бити интересантно да се још једном освежи сећање на научни дух и атмосферу у којој су по објављивању *Методологије права* у више наврата вођене интересантне научне расправе у Српској академији наука и уметности, као и на правним факултетима у Београду и Новом Саду. У тим расправама су размотрене бројне методолошке недоумице са којима су се сучељавали тадашњи малобројни правни теоретичари који су своје интересовање усмерили ка истраживању и решавању методолошких питања, али је скренута пажња и на сличне недоумице које нису решене у Лукићевој књизи *Методологија права*, која је пре скоро четири деценије била непосредан повод и предмет тих корисних расправа.

Пре свега, указано је на то да писац није довољно разјаснио своју полазну поставку – шта он тачно сматра под тзв. „претходним знањима“ – којом започиње своје излагање о појму метода. Да ли су то општа правна знања појединца или заједнице, или можда општа људска знања појединца и заједнице унутар истих просторно-временских граница? Или је, можда, у питању нешто треће? Да ли су претходна знања као метод нужно „парцијална“ или нужно „универзална“? У првом случају би се радило о својеврсном *contradictio in adiecto*, а у другом о некој врсти најопштијег могућег схватања претходних знања као метода, највероватније људски недостижног.

Можда се решење овог сложеног проблема састоји у томе што ће се одговор на њега потражити у некој другој, широј и вишој области знања. Реченом треба додати и следеће: може ли нешто што је више ствар интуиције него разума – дакле, нешто што је од почетка лично и неодређено, а не надлично и одређено (а управо је то случај са одређивањем шта све спада у претходна знања) – да представља основ за једно чисто рационално научно излагање методолошких питања? На то питање одговор професора Лукића био је следећи: „Претходна знања као *теоријски метод* представљају основно питање за изградњу сваке методологије, па и науке у целини. Она представљају кључ

за одређивање истинитости и карактера неке научне дисциплине.“ У будућности, она треба да се „посматрају и изучавају“ са становишта нових уопштавања и синтеза. Наведена тврдња требало би да у целости важи како за методологију права, тако и за било коју другу методологију.

Ипак, таквим колоквијалним одговором није отклоњена недоумица у погледу сазнајне поузданости *иретиходних* знања као метода, јер су та знања и даље нужно непоуздана. Тај готово нерешиви проблем може барем да се ублажи строжим, све строжим и најстрожим тестирањем властитих полазишта у духу упутстава Карла Попера о људском сазнању као „продукту наших интелектуалних активности“, што на неки начин обезбеђује виши степен поткрепљивости и објективизације почетних полазишта. Можда је одговор на ову заједничку недоумицу могуће у Лукићевом случају открити још на један начин, накнадно, готово четврт века од појаве *Методологије љрава*, тако што ће се рећи да су та претходна знања додатно изложена у његовој завршној књизи *Систем филозофије љрава*, из 1992. године.

Следећа недоумица поводом које су вођене расправе тиче се питања о томе да ли се методи који се користе у праву, а који очигледно нису правни или бар то нису у уобичајеном смислу, могу користити у правној науци без сарадње са другим одговарајућим наукама. Ту се пре свега мисли на социолошки, психолошки, историјски и политиколошки метод, али и на друге методе који се примењују у праву. Поводом те недоумице, често је постављано следеће слично питање: какав је однос између општих сазнајних метода и сазнајних метода који су особени само за право? Скренута је пажња на то да ни та веза није довољно јасно приказана у књизи, као и да се стиче утисак о томе како она више зависи од пишчеве процене него од нечега што је „научно“ у строгом смислу.

На поменути две важне недоумице нужно се надовезује и питање о томе у чему се збиља састоји веза између општих сазнајних и техничких правних метода, будући да се њихов развој често одвијао независно. Нарочито је разматрана могућност могу ли се технички методи стварања и примене права ваљано ускладити са сазнајним правним методима у ужем и ширем смислу речи, укључујући ту, можда, чак и претходна знања као метод?

Поменути питања нужно намећу још једно, за правнике много важније питање: да ли право уопште има своје правне методе? Ту је Лукићев одговор потврдан, јер и он сматра да није могуће обухватити целину права ослањањем једино на традиционалне методе римске и каснијих јуриспруденција. Само, потребно је разликовати правне методе у ужем смислу (догматички и нормативни) од правних метода у ширем смислу (социолошког, политиколошког, филозофских метода итд.). Можда је најближа истини тврдња да ниједан сазнајни правни метод није чисто правни, што би се могло барем једним делом

оспорити када је реч о техничким правним методима. Али, тада би се могло додатно и умесно поставити питање: да ли су и технички методи права (потпуно или барем у мањој мери) сазнајни, као што је то случај са чисто сазнајним методима, који су као такви изричито одређени у *Методологији њрава*?

Не треба трошити речи на практичне последице које би изазвао један такав неочекивано потврђан одговор. Будући да њега, срећом, нема, то се наговештава да право изворно није наука у строгом смислу, односно да је пре занат усавршен до уметности, како је и започело свој развој пре више миленијума. Достигло је свој врхунац у римској јуриспруденцији као „уметност доброг и једнаког“ (*ius est ars boni et aequi*). Тај врхунац је лако уочити у Цицероновом схватању сврхе права као „вештине праве мере при подели добара међу грађанима“ (*Sit ergo in iure civili finis hic legitimaе atque usitatae in rebus causisque civium aequabilitatis conservatio*).

И данас се може запитати да ли таква комбинована, а суштински мултидисциплинарна примена научних правних метода може да унапреди укупну слику права? Јасно је да та слика може да се унапреди. То показује и сáмо Лукићево одређивање појма права у позним животним годинама, иако није реч о радикалном напуштању његовог најпознатијег појма права, већ о рационалном ублажавању. Исто то данас делом показује готово необуздан развој најразличитијих мултидисциплинарних теорија.

Али, овом приликом је најважније мишљење самог аутора *Методологије њрава*. О том важном питању и проблему правне науке професор Лукић говори са жељом да барем у главним цртама назначи суштину проблема. Према њему, само комбинована примена метода може да доведе до исправног сазнања предмета на који се они примењују. Таквим избором писац се приближио, ако не и прикључио правцу који се назива интеграциона теорија. Лукић такав свој избор сматра ваљаним начином да се превазиђу редуccionизам и парцијализација, који су дуго година превладавали у праву. То је посебно очигледно када писац, говорећи о методима сазнања права, разликује „нормалну“ примену метода сазнања права од разних „-изама“, који се јављају као последица претеривања и једностраног приступа праву као појави.

Наведено Лукићево гледиште је умесно, чак и данас, када се такво мултидисциплинарно (или интеграционо) проучавање појединих или свих методолошких питања поставља као научни императив. Али, јасно је да ни таквом комбинованом применом метода није могуће створити једну танану холистичку слику права која се може сматрати најпогоднијом за сагледање и објашњење права. Једноставно, комбинованом применом сазнајних правних метода могу се само издвојено објаснити најважније стране права. То треба да имају у виду и савремени заступници мултидисциплинарног

или интегралистичког истраживања, будући да збир не постаје систем само зато што је примењено више метода за истраживање исте појаве.

Ово запажање потврђује и нешто новији пример Јиргена Хабермаса, који је као сасвим зрео мислилац све отвореније испољавао сумњу према улози науке и филозофије у модерном добу. Једино што преостаје, сматра, то је предност коју науци и филозофији пружа један холистички приступ који омогућава сагледање ствари (а тиме и проблема) у њиховом тоталитету (једности, укупности, целовитости), иако такав приступ још није довео до настанка једне велике универзалне холистичке теорије. А вероватно и неће, јер је реч о неостваривој људској жељи. Ипак, Хабермас је храбро показао да људско биће може да замисли и пожели чак и такве ствари које су сасвим неоствариве у било којем друштву, све док је то друштво људско. То значи да је човекова судбина крајње теодицејски замишљена и остварена, од титана Прометеја до савременог човечанства.

А сада непосредно о самој књизи *Методологија љрава*. Будући да је писац приказао обимом широку проблематику – све како би се вишестрано обухватила главна тема, а то је право – то су и тешкоће, као и код сваког дела које се први пут ставља на увид стручној јавности, биле нужан пратилац таквог подухвата. Изгледа да је главна препрека произлазила из пишчеве недоумице како из обиља чињеница издвојити и средити само неке, најважније, и то тако да буду не само јасне и подстицајне већ и међусобно усклађене, тако да чине једну нову целину. Писац је проблем решио на тај начин што је замислио да у раду буду обухваћена „само основна, начелна питања ове дисциплине, док за разраду сваког појединог од њих, треба, сходно садашњем стању науке писати посебна дела. Отуда се ни у један од проучаваних проблема није ишло подробније, тим пре што већина тих метода досад и није разрађивана у правним наукама, него у одговарајућим другим наукама – пре свега у психологији и социологији, али и у филозофији и политикологији.“

Професор Лукић је, такође, скренуо пажњу на чињеницу да се, барем за сада, овим радом није могло даље, иако је то иначе могуће и потребно. Тиме је одговорио и на могући *методички* приговор, који се тиче неуједначене обрађености појединих партија у књизи или сувише сажетог излагања појединих правних проблема. Рецимо, у расправама које су вођене поводом објављивања *Методологије љрава* примећено је да је уводни део несразмерно мали према осталим деловима књиге, као и да су методи сазнања права – упркос изузетној обради и систематизацији – могли да буду приказани још подробније, барем неки од њих. То се може рећи и за део о техничким методама права, који је изложен у сасвим скраћеном и згуснутом облику.

Реченом се може додати и следеће: у *Методологији љрава*, као и у сваком сличном делу такве врсте, покренута су бројна питања на која писац не

одговара увек до краја. Међутим, било би погрешно то сматрати слабошћу дела, јер свако слично дело мора да рачуна на такве „недостатке“. Задатак је заинтересованих правних истраживача да поменута отворена научна питања и празнине сами попуне у некој ближој будућности. Сасвим је другачије питање шта је све у књизи могло да буде шире обрађено и изложено, а није, како је поменуто.

Можда је згодан тренутак да се скрене пажња на још неколико општих особина овог дела, као и на сâм ауторов поглед на методолошке проблеме и материју коју је изложио у њему. Пре свих, ту спадају свеобухватност, систематичност, синтетичност и концизност као изразите одлике. Ако се свему реченом дода јасан, једноставан и прецизан језик којим је дело писано, са сигурношћу се може рећи да је наша правна наука доста добила његовом појавом. Права је штета што у неком времену, касније, професор Лукић није у новом издању допунио или заокружио одговоре на бројна питања која је покренуо у свом првом и пионирском издању *Методологије љрава*. Срећом, барем део тих одговора може се пронаћи у његовом завршном делу из 1992. године.

ДРУГА СТРАНА ДИПТИХА: СИСТЕМ ФИЛОЗОФИЈЕ ПРАВА

Књига професора Радомира Д. Лукића *Систем филозофије љрава* (прво издање: Савремена администрација, Београд 1992; и друго издање: Правни факултет Универзитета у Београду 2012. године, како је поменуто) представља његово најцеловитије дело у којем аутор одговара на најсложенија питања живота и права, и после више деценија даје свој завршни одговор на питање објективног права, које је поставио на почетку своје научне каријере, у својој докторској расправи *Обавезујућа снага љравне норме и љроблем објективног љрава*, коју је одбранио на универзитету Сорбона у Паризу 1939. године. Настала је после безмало шездесет година размишљања о проблемима права, нарочито о суштини права. Толики распон времена, готово читав један људски век, зачудо нимало није утицао на свежину, оригиналност, па чак ни на модерност идеја које професор Лукић саопштава у *Систему филозофије љрава* – само их је појачао и обогатио новим значењима. Изгледа као да су позне године живота за филозофа његове стваралачки најплодније године.

Књига *Систем филозофије љрава* није само најцеловитије дело професора Лукића, којим је обележио читаву једну област правног размишљања и истраживања, већ и прво систематско дело такве врсте и обима код нас. У њему се писац не бави само неким нарочито важним филозофскоправним питањима, нити излаже историју опште филозофије и филозофије права,

већ износи властити општи филозофски поглед на свет и живот. Тај поглед је суштински холистички.

Такав Лукићев холистички поглед није једини нити први у нашој правној науци и филозофији. Да подсетимо, пре Лукића је Глигорије Гершић у својој *Енциклопедији љрава* (прво издање 1908–1909, а друго и треће издање 1919. године) први створио и изложио једно универзалистичко, холистичко учење о свету и праву. Гершићеве холистичке идеје су запажене и прихваћене као вредне у правној науци захваљујући Ђорђу Тасићу (*Увод у љравне науке*, прво издање 1931, друго издање 1933. и треће издање 1941. године) и професору Радомиру Д. Лукићу. Оне су и усвојене као вредне. Само, Тасићев пантеистички, или, још боље, социјални правни холизам није тако несумњив и јасан као код Гершића. Он је и другачији од Гершићевог: мање је истакнут и ретко кад је непосредно изражен. Он је и другачијег обима: није универзалан, као код Гершића, већ усредсређен на друштво као природни правни амбијент.

С друге стране, за разлику од Тасића, у Лукићевом учењу холистичка идеја је снажније и пажљивије изложена. Готово да су све Лукићеве главне поставке мање-више холистичке. То важи и за његово излагање правне филозофије, а не само опште филозофије. Особеност тог схватања не састоји се толико у томе што се истиче да је право повезано са чињеницама стварног друштвеног света или са светом идеја, нити у томе што се каже како појам права обухвата различите правне састојке, већ првенствено у томе што се свет реалног и идеалног спаја у правној норми која доминира над осталим правним састојцима који се не оспоравају. Али, ни такво Лукићево холистички надахнуто филозофскоправно учење још није довољно холистички изражено као Гершићево.

Док је Гершић читаво своје правно учење подредио носећој холистичкој идеји, оличеној у његовој визији света и права, Лукић је само своје главне идеје одредио холистички. Најновији покушај да се барем у главним цртама одреди једна холистичка теорија права представљају две књиге писца ових редова: *Пути љрава. Холистичка љпарадигма света и љрава у свету теорије хаоса и љравне теорије* (2000. године, стр. 189–271) и *Теорија државе и љрава* (2010. године, стр. 565–576), а затим и три чланка која су наведена на крају овог рада.

Главна намера професора Лукића јесте да изложи властиту филозофију права која би била постављена на основама опште филозофије. Та намера се заснива на уверењу да се суштина права не може објаснити без продирања у дубље везе права са појавама у свету, све до везе са светом као целином. На тај начин је добијена, уз филозофију права, и једна филозофија света заснована на филозофији права коју „морамо увек користити кад објашњавамо право“, ма како да она „има неизбежне празнине и недоречености“. Ова пишчева

намера је сасвим разумљива има ли се у виду мањак општефилозофских дела код нас, као и потреба да у таквој ситуацији властита филозофија права почива на властитој општој филозофији, којом се барем могу подржати она филозофскоправна питања која није могуће решити без опште филозофије.

Сагласно са реченим, професор Лукић је систематизовао материју у књизи тако што је општефилозофско излагање одвојио од излагања филозофије права. Али, то не значи да су и стварно раздвојена општефилозофска од филозофскоправних питања, јер се „право не може схватити без филозофије, као што ни филозоф неће дати потпуну слику света без осврта на право“. Отуд и назив *Систем филозофије њрава*, који, према пишчевим речима, треба да „назначи да се ова филозофија, иако посебна, правна, излаже у оквиру једног система филозофије, из кога онда она логично и потиче, те се само у том оквиру и може добро разумети“.

Што се тиче саме материје у књизи, писац је обухватио готово сва питања без којих није могуће замислити никакву сличну књигу из ове области, иако скромно примећује да је „овде реч само о нацрту филозофије права“. Али, чак и када би се збиља радило само о једном „нацрту филозофије права“, морају се истаћи предметна одређеност, методска усмереност и садржинска свеобухватност, али и предметна развијеност, методска рашчлањеност и садржинска хомогеност, које нису карактеристичне за нацрте већ за дела у којима изражена систематичност прераста у изражену синтетичност.

Систем филозофије њрава је, очигледно, добро састављено дело, функционално и смисаоно. У њему су почетне поставке доследно, иако не увек и у пожељној мери, развијене и успешно повезане са другим изведеним поставкама и крајњим закључцима. Карактеристичне примере представља пишево разматрање појма „Троједног“; везе нереди, (бес)поретка и реда (поретка); или правних вредности, које се никад не испољавају у целости нити остварују у потпуности. Вероватно се разлог за то налази у тврдњи да је „свет хаотичнији него што га ми знамо стварајући о њему слику као савршеном космосу“. То потврђује и Лукићево запажање да неред (хаос) може да постоји као потпуни и непотпуни беспоредак. Први се може само објашњавати, док се други може исправљати и спречавати остваривањем чисто правних вредности делотворности, сигурности, целисходности или техничких правних вредности.

Писац није дао очекиване подробне одговоре ни на друга питања која је поставио себи и читаоцима. То нарочито важи за скраћено доказивање појединих ставова у књизи. Слична примедба може се ставити и када је реч о обиму материје која је неуједначено изложена у појединим деловима и главама. На пример, може се сматрати неуобичајеним пишев избор да гносеологију излаже тек после онтологије и аксиологије, као и пишево излагање натфилозофије на крају општег филозофског дела у књизи.

Када је реч о *најфилозофији*, треба приметити да она не мора неминовно да следи на крају филозофије, већ и да логички може претходити филозофском излагању, слично разматрању проблема појма претходног знања у Лукићевој *Методологији љрава*. Може се запитати: зашто је професор Лукић изабрао да натфилозофију изложи на крају првог дела посвећеног општој филозофији, а то у *Методологији љрава* није учинио са претходним знањима као полазним методом, јер у њих (или њега) свакако морају да се уброје и знања која припадају натфилозофији. Можда проблем натфилозофије треба разумети само као пишчеву намеру да читаоца подробније упозна са својим општефилозофским погледима на самом крају излагања општефилозофског дѣла, без којих се не могу разумети ни његови, иначе познатији, правнофилозофски погледи.

По страни је остало и разматрање односа опште филозофије и религијске филозофије, коју не треба поистовећивати са филозофијом религије или теологијом. И религијска филозофија тежи ка томе да, као и рационалистичка филозофија, пружи одговоре на питања која од памтивека заокупљају људску радозналост итд.

Таква непотпуна симетричност у садржинском погледу, наравно, ни данас не може да поквари задовољство које пружа читање *Система филозофије љрава*. Уважавајући став да је свака оригинална филозофија лична, треба прихватити и пишчев избор да материју изложи у књизи баш тако како је учинио. Како год било, књига *Систем филозофије љрава* представља повољан завршетак пишчевих замисли, које и данас јасно оцењујемо као један оригиналан филозофски систем, иако изложен на помало неуобичајен начин. Она представља и леп пример како дубока мисаоност прераста у дубоку смисаоност.

Писцу је учињена неправда зато што је прво издање (објављено 1992, у годинама рата) садржало велике материјалне и све друге могуће погрешке. Та неправда је исправљена 2012. године, када је *Систем филозофије љрава* професора Радомира Д. Лукић (уместо претходног издавача) објавио Правни факултет у својој престижној библиотеци „Научна баштина Правног факултета у Београду“, као свој допринос Фондацији „Радомир Д. Лукић“.

ЗАВРШНЕ ДОПУНЕ

Ако филозофија треба да делује као лек, како је давно забележио Кант, тада општефилозофска и правнофилозофска мисао професора Радомира Д. Лукића представља поуздан „лек“ за неизлечиву „метафизичку болест“ човеку. То је лако објаснити, јер се у природним дисциплинама стваралачки

врхунац достиже у раном животном добу, а у хуманистичким тек у позном. Врхунски а стар математичар или физичар исто је такав *contradictio in adiecto* као и млад а већ врхунски филозоф или барем теоретичар.

Можда је управо та чињеница одлучујуће утицала на то да професор Лукић своје општефилозофске и правнофилозофске погледе изложи тек на крају, а не на почетку своје стваралачке каријере. Може се запазити и следеће: да савременост и свежина филозофске, филозофскоправне, методолошкоправне и теоријскоправне мисли професора Лукића и данас представљају одраз њене велике убедљивости и утемељености у појавама света и права. Ње не би било без пишчеве смелости да се ухвати у коштац са најсложенијим и најтежим људским недоумицама и питањима, на која он и одговара.

Наравно, не морамо се сложити са свим одговорима или барем са начинима (аргументацијом и методиком) на које су ти одговори изложени. Упркос томе, поменуће одлике мисли професора Лукића још јаче истичу његову намеру да изложи један општи поглед на сва битна питања права. Сматрао их је важним за боље разумевање света, који је „повезан у једну целину“. На основу тога створио је „једну сажету слику света засновану на једном јединственом гледишту“. Оно је у самој основи самосвојно, али „логички повезује сва питања“. Та слика је подржана претходним методолошким истраживањима, која он тек у завршетку, у *Систему филозофије њрава*, доводи до једног могућег и пожељног схватања и интерпретирања света и права.

Према њему, само целовито схватање света (*једности*) „ослобађа право чисто техничког, делимичног, практицистичког карактера који му се уобичајено придаје, као и прећутне осуде, у име слободе и достојанства човека, због његовог принудног примењивања“. И то се може сматрати Лукићевом главном поруком. Та и данас важна порука отвара врата савременицима да, ослобођени стега догматизма, наставе и даље да унапређују правну науку и праксу. Све друго је ствар укуса и личног избора у узбурканим животним и стваралачким околностима. Те околности обележавају читаво време рада и стваралаштва професора Лукића, али и његових савременика у истим условима који не дозвољавају да се постигне све и до краја.

Вероватно да такав усуд најдаровитијих понајбоље изражава Шекспирова мисао у драми *Троил и Кресига*, којом се поручује следеће: „воља је бесконачна, а моћ стварања ограничена; жеља је безгранична, а дело је роб границе“.¹ Наведена Шекспирова мисао сажето дочарава природу људске судбине, која је од самог почетка задата и теодицејских је размера. То је судбина и професора Лукића, као и свих нас, некадашњих и садашњих, али и будућих, оних који тек треба да се укључе у токове правне науке и филозофије.

¹ III чин, сцена II, књ. III, 63 – Вилијам Шекспир, *Целокујна дела*, Београд 1978.

Само, професор Лукић је успео да се самоствари у својим задатим овоземаљским границама. Због тога се може рећи да српска правна наука у протекла два века има два раздобља: прво, до професора Лукића, и друго, од професора Лукића. Прво је познато и углавном оцењено, а за оцену другог мора да се сачека.

ЛИТЕРАТУРА

- Баста 2012 – Данило Н. Баста, *Преображају идеје њрава. Један век њравне филозофије на Правном факултету у Београду (1841–1941)*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Гершић 2011 – Глигорије Гершић, *Енциклопедија њрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Лукић 1959–1960 – Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и њрава*, Књ. I–II, Научна књига, Београд.
- Лукић 1977 – Радомир Д. Лукић, *Методологија њрава*, Српска академија наука и уметности, Београд.
- Лукић 1982 – Радомир Д. Лукић, „Појам права“, *Зборник за теорију њрава*, 2, САНУ, Београд, 23–31.
- Лукић 1992 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, Савремена администрација, Београд.
- Марковић 2013 – Божидар С. Марковић, *О њраведном њраву*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Митровић 1982 – Драган М. Митровић, „Др Радомир Д. Лукић: *Методологија њрава*“, *Зборник за теорију њрава*, 2, САНУ, Београд, 380–382.
- Митровић 1993 – Драган М. Митровић, „Модерност као посебна одлика филозофско-правне мисли проф. Радомира Д. Лукића у: *Систем филозофије њрава*“, *Зборник Мајнице српске за друшћивене науке*, 95, 221–227.
- Митровић 2000 – Драган М. Митровић, *Пућ њрава. Холистичка њпарадима свећта и њрава у свећћлу теорије хаоса и њравне теорије*, Службени лист СРЈ, Београд.
- Митровић 2003 – Драган М. Митровић, „Холизам и савремена наука“, *Књижевност*, 1–2–3, 177–197.
- Митровић 2004 – Драган М. Митровић, „Холизам и право“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 3–4, 55–79.
- Митровић 2010 – Драган М. Митровић, *Теорија државе и њрава*, Досије, Београд.
- Митровић 2011 – Драган М. Митровић, „Још једном у сусрет холистичком правном учењу професора Глигорија Гершића“, Предговор у: Глигорије Гершић, *Енциклопедија њрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 11–23.
- Научно наслеђе Правног факултета у Београду од 1841. до 1941. године*, Зборник реферата са дискусијом, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1994.
- Тасић 1941 – Ђорђе Тасић, *Увод у њравне науке*, Привредник, Београд.
- Тасић 2011 – Ђорђе Тасић, *Расправе из филозофије и теорије њрава*, Преводи са страних језика, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.

Dragan M. Mitrović*

THE ORIGINALITY OF THE LEGAL THOUGHT
OF PROFESSOR RADOMIR D. LUKIĆ

S u m m a r y

Professor Dr. Radomir D. Lukić belongs to the narrowest circle of talented and prolific legal authors. He left behind him an extensive and, in terms of quality, the most precious opus that nations with a great legal tradition would take pride in, should have he been a renowned man of theirs.

Professor Radomir Lukić was modest, hard-working and diligent. He was straightforward, curious sharp-witted and endowed with great witticism, which was sometimes displayed in his comments on the latest scholarly results in legal science, and, often, on the phenomena of daily life. Such a rare combination of acumen and wittiness has remained in the public memory and people still gladly recall numerous anecdotes related to his professorial practice, which are sometimes more memorable than his well-argued scholarly debates through which he moved masterfully, as he possessed immense legal and general knowledge and culture. Legal theory, sociology, and philosophy offered too tight a framework for him, as he kept his eyes open for the developments in life, science and human creativity in general. And he used to admire some of them with a boyish honesty.

As the author of an incredibly rich academic opus (more than 600 bibliographic units), Professor Lukić left behind him an ineradicable trace – he plowed the deepest possible furrow in Serbian legal science. He was the founder of many associations which are existent and operational to this day. All of them have been designed to advance legal and sociological sciences, as well as philosophical thinking. Worth remembering is his work in the Serbian Academy of Sciences and Arts, for he was exceptionally successful in anything that he undertook.

Perhaps, the most important achievement of Professor Radomir Lukić, after whom the famous Amphitheatre V of the Faculty of Law of the University of Belgrade was named, are dozens of reputable generations of jurists – professors and practicing lawyers, who maintain the memory of him and disseminate his academic knowledge and work. He was apparently an ingenious personality, an intellectual, and a Renaissance-type synthetic thinker.

As this year is the 100th anniversary of Professor Radomir Lukić's birth and the 15th anniversary of his death (1914–1999), this is a fitting occasion to evoke the memory of his exceptionally important scholarly opus, within which his two last writings must be singled out: *The Methodology of Law* (1977) and *The System of the Philosophy of Law* (1992). Such a selection is based on the opinion of Professor Lukić that *The Methodology of Law* was his best work, whereas *The System of the Philosophy of Law* was his final work. This is already a reason enough to make a small 'diptych' and use the selected examples to demonstrate, especially to junior jurists, the evident topicality and freshness of Professor Radomir D. Lukić's ideas even in our times.

Key words: Radomir D. Lukić, theory of law, legal methodology, philosophy of law

---

* Full Professor at the Faculty of Law of the University of Belgrade

РАДОМИР Д. ЛУКИЋ – ТЕОРИЈА ДРЖАВЕ И ФИЛОЗОФСКА СХВАТАЊА

БОРИС МИЛОСАВЉЕВИЋ*

С а ж е т а к. – Развој мишљења и теоријских интересовања Радомира Лукића може се поделити на три основна периода. У првом периоду (до Другог светског рата) у средишту његове пажње су теме из доктората – питање објективног права и социологија права. Други период обележен је радом на теорији државе и питањима из историје политичких и правних теорија. Може се рећи да је основно питање поратне марксистичке теорије државе било како објаснити теорију државе у односу према теорији о одумирању државе (и права). С обзиром на своје у основи радикално либерално теоријско порекло, разумљиво је што је марксистичка теорија о одумирању државе била комплементарна са Келзеновим нормативизмом, који државу замењује логичким скупом правних норми. Лукић се после извесног времена вратио социолошким темама. У трећем периоду (од 1974) посебну пажњу посвећује филозофији права и методологији, односно обликовању властитог филозофског система, по узору на хегеловске.

Кључне речи: објективно право, теорија државе, теорија права, филозофски систем

Радомир Лукић је оставио обиман опус, који обухвата више научних области и дисциплина – теорију државе и права, политичку теорију државе, методологију, уставно право, теорију тумачења, историју политичких и правних теорија, и социологију.¹ Осим филозофије права и филозофије политике, интересовао се за теме из других филозофских дисциплина: онтологије,

---

* Балканолошки институт САНУ, Београд

¹ Рад је написан у оквиру пројекта бр. 177011 Министарства просвете и науке РС. Библиографију Радомира Лукића види у: Мирјана Костић (прир.), библиографија објављених радова „Објављени радови“, у: др Радомир Д. Лукић, *Политичке скице*, [Научна књига, Београд 1966/75/81], Сабрана дела, Том 11, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995 (даље: СД), стр. 261–311; Марија Вранић-Игњачевић, Драгана Столић (ур.), *Лејенде Београдској универзитетској*. Радомир Д. Лукић (стручни консултант Б. Кошутић), Универзитетска библиотека, Београд 2007 (даље: *Лејенде*), стр. 23–54. Неке Лукићеве књиге имале су бројна издања, нпр. *Основи социологије* више од 20. У угластим заградама налазе се библиографски подаци о претходним издањима Лукићевих текстова и књига.

гносеологије (теорије сазнања) и аксиологије. Иако је реч о различитим филозофским и научним дисциплинама, Лукић је дао објашњења и доказе њихове унутрашње повезаности. Захваљујући јасном „француском“ стилу писања, у Лукићевом тексту нема нејасних реченица, нити недоумица.² Он је био мишљења да је, ради разумљивости, боље речима дати „смисао који им и већина даје“.³

Лукићеву биографију је обележио веома дуг професорски рад на Правном факултету у Београду. Својом речју остварио је велики утицај на бројне генерације студената, а посредно и на општа схватања у јавном мњењу свога времена.⁴ Писао је и говорио у интервјуима и дебатама о темама из друштвене критике. Лукић је имао посебан, веома личан однос према селу, за које је био „и осећањем и памећу јако везан“.⁵ Могло би се рећи да се у Лукићевој јавној личности прелама слика једне епохе. Скоро целокупну своју педагошку и научну каријеру провео је под тоталитарним режимима, у времена сасвим непогодна за правилан развој друштвених и историјских наука, када су слободан критички приступ и слободна конкуренција мишљења и аргументације били у потпуности онемогућени. Поредети нпр. предратно тумачење уставног права у *Уставном праву Краљевине Срба, Хрватца и Словенаца* Слободана

² „Моја је барем тежња била да будем што је могуће више јасан и тачан.“ Види Милош Кнежевић, „Док има народа, има и наде“ (разговор са Радомиром Лукићем), *Творци и џумачи. Разговори са десет савременика*, Дом културе Студентски град, Београд 1994, стр. 159.

³ Радомир Д. Лукић, „Поводом права као воље владајуће класе“, Отисак из публикације *Зборник за теорију права*, 4, САНУ, Београд 1990, стр. 319.

⁴ У биографским подацима о Лукићу има размимоилажења. Предност смо давали информацијама за које се наводи архивска грађа, речима самог Лукића (у интервјуима) и подацима објављеним за време његовог живота у радовима који су објављени у сарадњи са њим. За биографске податке о Радомиру Лукићу види Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“ [1995], у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективне права* [докторат из 1939], СД, 1, стр. 7–23; Љубица Кандић, „Радомир Лукић“, у: *Историја Правног факултета у Београду 1905–1941*, Књ. 2, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2002 (даље: ИПФ), стр. 218; ИПФ 2, 2, стр. 124–126; ИПФ 3 [2005], стр. 336–338; „Породични живот и школовање“, у: *Лејенде*, стр. 11–22. Јасан стил писања може да води закључку о Лукићевој „разумској мисли“, што је поједностављено гледање на његово мишљење. Види Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, стр. 256. На Лукићева предавања долазио је изузетно велики број слушалаца. О Лукићевим предавањима види Будимир Кошутећ, „Реч о академику професору др Радомиру Д. Лукићу“, у: *Лејенде*, стр. 5–7.

⁵ Весна Малишић, „Просто невероватан обрт историје (Радомир Лукић о приземљењу српске мегаломаније)“, *Дуја* [највероватније 1995/6; фотокопија разговора сачувана у Заоставштини Радомира Лукића у Библиотеци Правног факултета у Београду], стр. 76.

Јовановића⁶ са поратним радовима, Лукић закључује (1994) да „одговарајућа послератна дела исте врсте делују као студентски радови“.⁷

Од времена када је почео да ради на Универзитету у Београду (1940) континуирано је политичко чишћење неподобних наставника. Данас, када је доступнија, а некада и објављена архивска грађа, могу се извести и поузданија поређења и закључци. Иако академски свет никада није био лишен различитих политичких и личних сукоба, раздобље пре почетка Другог светског рата (1939), у поређењу са ратним (за време окупације) и поратним (у доба комунизма/социјализма) стањем на Правном факултету у Београду, скоро да оставља утисак оазе толеранције и мира за спокојан научни и педагошки рад (изузев, наравно, ратних времена и донекле случаја Драгољуба Јовановића).⁸

---

⁶ Слободан Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, Геца Кон, Београд 1924. Види и исти, *Уставно право* [Кнежевине и Краљевине Србије] 1, Геца Кон, Београд 1907; и (др Коста Кумануди), *Основи јавног права Краљевине Србије*, Геца Кон, Београд 1909.

⁷ „...јер се састоје у простом препричавању уставних одредби без већег продубљивања и критичког става, уз, разуме се, недовољно засновано прецењивање њихове вредности и уздицање на ступањ безмало епохалних новина, иако су се у пракси показале веома лоше.“ Види Радомир Д. Лукић, „Теорије права на Правном факултету између два рата“, у: *Научно наслеђе Правног факултета у Београду 1841–1941*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1994, стр. 46–47. Лукић извесно не узима у обзир све ауторе у Југославији. Свакако би из ове оцене требало изузети Јована Стефановића.

⁸ Иако је комунистичка пропаганда неуморно говорила о монархофашистичкој диктатури, Шестојануарска диктатура се ни по трајању, ни по интензитету, ни по дубини, нити по последицама не може поредити са комунистичком диктатуром пролетаријата и „револуцијом која тече“. Политичко страдање Драгољуба Јовановића у међуратном периоду, суђења и време које је провео у притвору и затвору, неупоредиви су са његовим страдањем после рата под комунистичким правосуђем и на робији. У поратном раздобљу почело се са стрељањем без суђења (Илија Пржић, Теофан Ристић, доцент на предмету Аграрна привреда и политика), а наставило пензионисањем појединих професора (Божидар С. Марковић и др.), као и отпуштањем и остављањем без посла (у духу диктатуре пролетаријата) професора који нису хтели да предају према дијалектичком материјализму (Милан Владисављевић, васпитач краља Петра; Ђорђе Мирковић, Миливоје Марковић и др.), преко чистки након 1948. године (са основом или без ње, као у случају Александра Соловјева), отварања процеса (1957) онима који су (према данас доступним документима) били (као класни непријатељи) предлагани за уклањање већ после рата (Милан Жујовић), до политичке осуде и затвора због мишљења о Нацрту уставних амандмана (Михаило Ђурић) и прогона са факултета због предлога за помиловање Михаила Ђурића (Војислав Кошгуница, Коста Чавошки, Александар Стојановић). Види Слободан Јовановић (о суђењу Милану Жујовићу), „Београдско суђење социјалистима“ [*Порука* 48 (mart 1958), стр. 3–5], *Поруке*, пр. Јовица Тркуља, Живота Лазић, Службени гласник, Београд 2006, стр. 264–270; Драгаш Денковић, „Прилог проучавању улоге професора Правног факултета у борби за слободу научне мисли“, у: *Научно наслеђе Правног факултета у Београду 1841–1941*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1994, стр. 22–41; Јовица Тркуља (пр.), *Злочин над мишљењем: осуда, изјон и рехабилитација Михаила Ђурића*,

Развој Лукићевог мишљења и научних интересовања може се поделити на три основна периода. Класификације не могу увек да буду сасвим прецизне, али се отприлике могу одредити етапе духовног пута и време када је долазило до прелаза са једних на друге. Први период везан је за тему из доктората, питање објективног права и социологију права (до Другог светског рата). Други период обележен је радом на теорији државе и питањима из историје политичких и правних теорија.⁹ У овом периоду Лукић се не бави питањем објективног права. За марксизам објективно право није тема, пошто је, према историјском материјализму, свако право, у ствари, право владајуће класе.¹⁰

Лукић се после извесног времена вратио социолошким темама, којима се бавио уочи рата.¹¹ Разматрао је и тумачење права (правну херменеутику).¹² У трећем периоду (од око 1974) посебну пажњу посвећује питањима из филозофије права и методологије,¹³ која су водила уобличавању властитог филозофског система по угледу на хегеловске системе.¹⁴ У једном разговору (1994) истиче да је најбоље, односно најоригиналније што је написао – *Социологија морала* (1974), а најбоље „што се тиче оних правих, комплетних и системских дела, [...] свакако *Систем филозофије љрава*“ (1992).¹⁵

2, допуњено изд., ЦУПС, Досије студио, Београд 2013; Коста Чавошки, *Анаџиомија једне чистике. Изјон са Правној факултету у Београду 1973–1975*, Службени гласник, Београд 2013.

⁹ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и љрава*, I–II, Научна књига, Београд 1953. Види и списак Лукићевих објављених радова на крају овог текста.

¹⁰ Види Радомир Д. Лукић, „Марксизам и објективно право“, у: *Систем филозофије љрава*, СД, 4, стр. 436–437.

¹¹ Лукић је први председник Секције Југословенског удружења социолога за Народну Републику Србију (1954).

¹² У другом периоду Лукић се бави и питањем државе и питањем друштва, само што се може рећи да је у прво време нагласак на проблемима државе, а касније на друштву. Лукић већ 1956. године пише о Трећем светском социолошком конгресу, одржаном у Амстердаму, *Архив за љравне и друштвене науке* 43 (1956) 3, стр. 412–417. *Основе социологије* објављује 1959. Најважније дело из овог периода и, према Лукићевој оцени, његова најоригиналнија књига јесте *Социологија морала*, САНУ, Београд 1974. Види Милош Кнежевић, „Док има народа, има и наде“, стр. 161. Види Radomir D. Lukić, *Tumačenje prava*, Savremena administracija, Beograd 1961.

¹³ У *Методологији љрава* Лукић разматра гносеолошка и методолошка питања, као што су појам методологије, појам филозофије, однос филозофије и науке, предмет филозофије, дедукцију, аксиолошки метод, научне методе сазнања права, методе тумачења и друга питања која разматра касније и у *Систему филозофије љрава* (1992). Види Радомир Д. Лукић, *Методологија љрава*, САНУ, Београд 1977.

¹⁴ Радомир Д. Лукић, „О друштвеној основи Хегелове филозофије државе и права“, *Глас, ССLXXX*, Одељење друштвених наука, 15, САНУ, Београд 1971, стр. 161–171; „Основни филозофски проблеми права“, *Сјоменица у часиј новоизабраних чланова САНУ*, САНУ, Београд 1972, стр. 57–71. Види и: Милош Кнежевић, „Док има народа, има и наде“, стр. 161.

¹⁵ *Истио*, стр. 162.

* * *

Радомиру Д. Лукићу је на Правном факултету у Београду предавао Ђорђе Тасић, чије су му идеје о праву, филозофији права и социологији биле блиске.¹⁶ Лукић спомиње да памти и Слободана Јовановића, који је у време када је Лукић био студент држао предавања на докторском курсу (у Капетан Мишином здању).¹⁷ Лукић је касније био професор на Јовановићевом предмету, Општем (и посебном) државном праву.¹⁸

Пошто је дипломирао са највишом оценом, Лукић је, као стипендиста, отишао на докторске студије у Париз.¹⁹ Након непуне две године студија у Паризу докторирао је на Правном факултету Универзитета у Паризу (марта 1939),²⁰ само пола године пре почетка Другог светског рата.²¹ Тема тезе је била

¹⁶ Радомир Д. Лукић, „Теорије права на Правном факултету између два рата“, стр. 44–45. О томе да је „веза са професором Тасићем у великој мери обележила поље интересовања Радомира Лукића“, види у: Марија Вранић-Игњачевић, Драгана Столић (ур.), *Лејенге*, стр. 17; Милош Кнежевић, „Док има народа, има и наде“, стр. 158.

¹⁷ *Истѿо*, стр. 157. Јовановић је од школске 1928/29. године углавном предавао на докторском течају. Семинарске часове држао је на општем курсу још школске 1930/31. године. Види Љубица Кандић, *ИПФ* 2, 1, стр. 206–207. Упореди Лукићеве успомене о студијама у: Радомир Д. Лукић, „Теорије права на Правном факултету између два рата“, стр. 43, 46.

¹⁸ Предмет је мењао име. Понекад се истовремено назива на различите начине. Нпр. у објављеном указу о именовању Слободана Јовановића за ванредног професора стоји Државно право, а у то време пун назив предмета гласи Опште и посебно државно право. Види чл. 2 Уредбе Правног факултета (3. јануар 1897), *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду*, Научна књига, Београд 1967, стр. 105; *Српске новине*, 13/25. јун 1897.

¹⁹ Радомир Лукић је добио једногодишњу стипендију за студије у иностранству Фонда Димитрија Лазаревића, супруге Катарине и сина Драгутина, а потом стипендију француске владе (преко Београдског универзитета). Види Љубица Кандић, *ИПФ* 2, 2, стр. 124; 427, нап. 186.

²⁰ Марија Вранић-Игњачевић, Драгана Столић (ур.), *Лејенге*, стр. 19.

²¹ О Лукићу постоје бројне приче, укључујући и ону да је докторат бранио у народној ношњи, као и да је питао чланове комисије да ли да говори на француском или енглеском језику. Према усменом сведочењу Властимира Стојановића, одбрана није изгледала тако. Властимир Стојановић је присуствовао Лукићевој одбрани доктората у Паризу, где је и сáм у то време одбранио докторат (*Vlastimir Stoyanovitch, Le Rapprochement italo-yougoslave et la Petite entente, thèse pour le doctorat, Faculté de droit, Université de Paris, P. Bossuet, Paris 1938*). На сведочењу о успоменама Властимира Стојановића захваљујем Душану Батаковићу, његовом рођаку. Није било разлога да Лукић у Паризу говори на енглеском језику (осим ако је намера да се иритира комисија), чак и да се пре рата служио енглеским језиком, као касније, у поратном периоду. Исто тако, у складу са општим трендом писања биографија у време социјализма/комунизма, пише се о „сиромашном студенту“ и томе сл. Према поузданијим биографским подацима, Лукић је, међутим, био једини наследник озбиљног имања и разрађеног посла трговине стоком. За биографске податке види

из области којом се бавио ментор и председник комисије на његовој одбрани Луј Ле Фир (Louis Le Fur, 1870–1943), заступник јуснатурализма, који је сматрао да постоји објективно право које претходи вољи државе као позитивном законодавцу. Теорије које доводе у питање државу као законодавца обично за своје упориште узимају просветитељско природно право, али у случају Ле Фира основу његовог гледишта треба тражити у старијој католичкој традицији. Према католичком учењу, претпоставља се постојање закона који је изнад закона појединачних држава.²²

Учења која претпостављају постојање права пре државе, без обзира на то да ли је реч о природном закону или природним правима, критикује Слободан Јовановић. Указује на то да би правила која би постојала без државе била лишена специјалне обавезне снаге коју гарантује држава. Право изван или пре државе не би могло да се спроведе, јер нема вишег ауторитета који би гарантовао његово спровођење.²³

Ле Фир је тридесетих година 20. века био један од водећих француских поборника Европске уније. Разматрао је питање федерализма и конфедерализма,²⁴ а у погледу расе и нације, теми актуелној у међуратном периоду, заступао, у складу са учењем католичке цркве, становиште супротно расизму.²⁵ За разлику од Ле Фира, Лукић не прихвата постојање објективног права: „били [смо] принуђени да се разиђемо са њим [Ле Фиром] у кључном питању: постојању објективног права“.²⁶ Наглашава, међутим, да је „исти дух који је у вези са овим проблемом водио нашег цењеног професора г. Ле Фира надахнуо и нас“.²⁷

Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, стр. 7–23, и архивске изворе на које упућује Љубица Кандић у: „Радомир Лукић“, ИПФ 3, стр. 336–338.

²² О учењу Томе Аквинског види у: Радомир Д. Лукић, *Историја јолијичких и јравних теорија* [1956/64/73/82/95], СД, 9, стр. 235.

²³ *Истио*, стр. 53.

²⁴ Louis Le Fur, *État fédéral et confédération d'états*, Marchal et Billard, Paris 1896. Види и Луј Ле Фир, *Међународно јавно право*, Библиотека јавног права, ур. М. Илић, Геца Кон, Београд 1934.

²⁵ Louis Le Fur, *Races, nationalités, états*, Librairie Félix Alcan, Paris 1922. За време рата, током којег је и умро, Ле Фир је све време подржавао вишијевску владу и идеју Европске уније окупљене око Немачке, за коју је сматрао да ће штитити традиционалне вредности, укључујући и хришћанске. Осим Ле Фира, у Лукићевој комисији био је и (протестант) Жил Бадеван (Jules Basdevant), који је након годину дана рада у вишијевској влади поднео оставку (1941), што се сматра једним од првих јавних аката отпора. Трећи члан комисије био је Жан Пласар (Jean Plassard), професор Правног факултета у Тулузу.

²⁶ Радомир Д. Лукић, „Предговор“ у: *Обавезујућа снага јравне норме и проблем објективног права* [докторат из 1939], СД, 1, стр. 263.

²⁷ *Истио*.

Лукић даје решење питања објективног права које је, у ствари, више у духу Дигијевих него Ле Фирових гледишта.²⁸ Лукић не следи природноправно учење,²⁹ али је мишљења да теорија људске природе, односно природног права људске врсте, представља „истински привлачно искушење“.³⁰ Према Лукићу треба пронаћи „мерило објективности циљева – вредности“.³¹ Сматра да „дубока људска природа“ није ништа друго до људска свест, односно људски дух. Свест није ништа друго до „судови о вредностима те свести“.³² Из ових претпоставки изводи тврђење да се у свести налази људска природа и да у њој „треба тражити критеријум објективности“.³³

Ова „релативна објективност“ која постоји у људским свестима има два степена, једнодушно усвајање и усвајање од елите. Лукић указује на то да је довољно утврдити, „са Дигијем, постојање једнодушности о извесним начелима и позитивну објективност ових начела, не упуштајући се у трагање за њеним основом и не темељећи је на објективној истини“.³⁴ Лукић говори о „једнодушности свих нормалних људи“³⁵ што извесно није правна норма, али може утицати на позитивно законодавство. Касније указује на то да постоји проблем критеријума нормалности: „да ли под искуством треба схватити опште искуство свих људи (при чему је тешко одредити шта је то) или само искуство нормалних људи (при чему је још теже одредити нормалност него општост)“ (1985).³⁶

У позном *Систему филозофије њрава* (где „после дуга времена, даје и коначан одговор на питање објективног права, које је себи поставио још у својој докторској расправи“)³⁷ износи мишљење о томе да наука утврђује које је сазнање нормално, „тако да се на њега може ослонити као на истинско сазнање“ (1992).³⁸ Насупрот нормалном је „ненормално, болесно сазнање, сазнање у страху, приликом привида и сл.“³⁹ Овим се отвара сасвим засебно теоријскосазнајно питање о злом духу или демону који вара

²⁸ О Дигијевој теорији види Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме*, СД, 1, стр. 422.

²⁹ *Истио*, стр. 434.

³⁰ *Истио*.

³¹ *Истио*.

³² *Истио*.

³³ *Истио*.

³⁴ *Истио*, стр. 422.

³⁵ *Истио*, стр. 445.

³⁶ Радомир Д. Лукић, „Појам филозофије права“, *Нус* (Зборник радова Хегеловог друштва), 1 (1985), стр. 63.

³⁷ Радомир Д. Лукић, „Предговор“ у: *Систем филозофије њрава* [1992], СД, 4, стр. 12.

³⁸ *Истио*, стр. 270.

³⁹ *Истио*, стр. 270.

приликом сазнавања (evil demon problem), хипотези коју је поставио још Декарт (malin génie).⁴⁰

Пошто у докторату Лукић упућује на Дигија, потребно је видети колико се његова правна и социолошка гледишта надовезују на Дигијева. Према Дигијевом мишљењу, право је социјалног порекла. Диги одбацује Декартово полазиште, *cogito ergo sum*, полазиште модерног субјекта и почетну тачку модерне филозофије: „Декартова формула – мислим, дакле постојим – није тачна“⁴¹ јер је човек пре мисли о себи самом имао мисао о друштву. Сматра да друштво у којем је постојала свест о заједничким интересима претходи држави. У том друштву свест се искристалисала у правна правила, због чега је држава, како би добила правни карактер, морала да се прилагоди том правном поретку, који је од ње независан. Право дефинише као израз друштвене солидарности.

Противречности Дигијеве правне социологије убедљиво критикује Слободан Јовановић у *Држави*. Указује на то да је Дигијева теорија, у ствари, „стара природноправна теорија дотерана према савременој социологији [... и] према томе [...] подложна истим замеркама којима и природноправне теорије“⁴² Право је искључиво оно што је обавезно да се спроведе, све друго су обичаји, етичке максиме, жеље, мисли. Ако се из појма права искључи обавезност, која је у дефиницији права *differentia specifica*, право престаје да буде право, већ се може назвати и осећањем.⁴³ Јовановић закључује да је теорија права као друштвене солидарности „интересантан покушај да се држава конструише као слободно друштво“ без праве државне власти.

Читањем радова Ђорђа Тасића, који следи Дигијеву теорију, може се видети да уопште не узима у обзир Јовановићеве аргументе. Очекивало би се да Тасић нуди решења другачија од Јовановићеве убедљиве аргументације, али Тасић као да није био ни упознат са њима. Пошто их Тасић не разматра, разумљиво је да их ни Лукић не узима у обзир.

Тасић, за којег се може рећи да је Лукићев прави ментор,⁴⁴ указује на то да је за Лукића „једини критеријум о постојању природног права или објективних

⁴⁰ О Лукићевим размишљањима на ову тему види „Доказ о постојању спољног света“, у: *Сисџем филозофије њрава* [1992], СД, 4, стр. 289–292.

⁴¹ Léon Duguit, *Souveraineté et Liberté*, Librairie Félix Alcan, Paris 1922, стр. 18.

⁴² Слободан Јовановић, *Држава*, Сабрана дела, Том. 8, ур. Радомир Самарцић, Живоград Стојковић, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд 1990–1991 (даље СД), стр. 104–105.

⁴³ *Исџо*.

⁴⁴ О томе да је Лукић докторат писао на подстицај Ђорђа Тасића, види у: Радомир Д. Лукић, „Основни филозофски проблем права“, *Сџоменџа у часџ новоџабраних чланава САНУ*, Књ. 55, Посебна издања, књ. CDLII, Београд 1972, стр. 60.

вредности [...] да су стварно примљене од свих“.⁴⁵ Лукић сматра да постоје моралност и савест и да се оне преко (интелигентне) елите представљају народу. Дакле, један социолошки феномен (елита) носилац је одређене врсте објективности: „Елита има јаснију свест од масе. Уз то маса, мада свесна ових објективних, виших вредности које усваја као обавезне, често пушта – јер њо-ме, више него елитом, управљају инстинкти – да ниже вредности својом делотворношћу надмаше више, објективне вредности. Према томе, посебан правни систем елите боље представља објективно право него правни систем масе.“⁴⁶

У докторату Лукић не образлаже о каквој је елити реч и како она настаје. Под елитом се може подразумевати нпр. горњи дом у дводомном парламентарном систему, елитни језуитски ред или партијско и државно вођство у међуратним европским државама. Тасић даје објашњење Лукићевог схватања елите: „Онако како се схвата, ова елита није никако у смислу нових теорија о вођама. Елита остаје израз јавног мњења (и, разуме се, интереса), али је свеснија и утицајнија од других чланова.“⁴⁷

Овај цитат добро илуструје Тасићеву уобичајену „импресионистичку“ аргументацију, коју касније критички анализира и Лукић: „Услед обиља мисли и велике оригиналности, [код Тасића] има доста несистематичности, нејасности и противречности.“⁴⁸ Тасић образлаже шта елита није, али не износи шта она јесте, осим да је израз јавног мњења и (изгледа) јавног интереса. Лукић указује на то да је Тасић окренут социолошком методу и схватању и тумачењу права „као стваралачке делатности правника, прилагођавајући прописе динамичном развоју друштва“.⁴⁹

Да је ово Тасићево гледиште очито било и предратно гледиште самог Лукића, могу потврдити његове речи о мењању права од стране *социјалне саржине*: „ако је уставна криза мање акутна, она се реши неосетном променом устава путем ‘уставне праксе’, и тако се добије један сасвим друкчији ‘обичајни’ устав, противан писаном (као нпр. у Француској). Тако се социјална садржина показује јачом од уставно-правне форме; она је пробија и ломи, и изражава се и остварује насупрот њој.“⁵⁰ Лукић закључује да је „са социолошког

⁴⁵ Ђорђе Тасић, „Radomir D. Loukitch, *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, Librairie du Recueil Sirey, 1939, стр. 257“, у: *Архив за љравне и друшћивене науке*, 30/40 (7. јануар 1940), стр. 71–72.

⁴⁶ Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага љравне норме*, СД, 1, стр. 445.

⁴⁷ Ђорђе Тасић, *нав. дело*, стр. 71.

⁴⁸ Радомир Д. Лукић, *Избор расцрава и чланака из теорије љрава*, САНУ, Београд 1984, стр. 1–20. Види цео списак Лукићевих оцена Тасићевог дела у: Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, стр. 250–251.

⁴⁹ *Истио*.

⁵⁰ Радомир Д. Лукић, „Члан 116. Устава и уредба о Бановини Хрватској“, *Архив за љравне и друшћивене науке*, 30/40 (1940) 2, стр. 113.

гlediшта, дакле, форма [...] само средство непрекидне друштвене борбе, и то средство конзервативно⁵¹. Овде се може видети практичноправна последица социолошког решења питања објективног права. И за ову аргументацију важи Јовановићева критика Дигијеве солидаристичке социолошкоправне теорије.

Иако спомиње „друштвену борбу“⁵² и бави се социологијом (која је пре рата понекад схватана и као друго име за марксизам), у то време код Лукића нема марксизма. Сам Лукићев начин студирања није остављао простор за евентуално страначко ангажовање, јер је, према ономе што су писали његови биографи, ретко боравио у Београду, осим када је полагао испите.⁵³ Из истог разлога није могао бити активан у дебатном клубу (отвореном уз подршку Слободана Јовановића), који Јован Ђорђевић описује као „малу академију марксизма“.⁵⁴

Премда није био члан ниједне странке, на основу предратних текстова могли бисмо закључити да су Лукићева схватања била најближа гlediштима Ђорђа Тасића и Драгољуба Јовановића, односно политичким ставовима леве фракције Земљорадничке странке (леви земљорадници) и потом Народне сељачке странке.⁵⁵ Тасић је био члан Земљорадничке странке. Ангажовао је студенте у проучавању села.⁵⁶ Лукић приказује Тасићеву *Социјалну идеологију и национализам Анђуна Радића*⁵⁷ и докторат Љубице Вуковић *Сељачки покрет браће Радић*,⁵⁸ чији је прави ментор био Драгољуб

⁵¹ *Истио*, стр. 114, нап. 1. Овде Лукић говори похвално о „уставној пракси“ у Француској тридесетих година. С друге стране, међутим, има углавном сасвим негативан став према дугој традицији и месту енглеске „правне праксе“.

⁵² *Истио*, стр. 114.

⁵³ Види Лукићеву биографију у: Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“.

⁵⁴ „Слом бољшевизма“, интервју Б. Кривокапића са Јованом Ђорђевићем, *НИН*, 2035 (31. децембар 1989), стр. 72.

⁵⁵ Изворна интересовања Драгољуба Јовановића за индустријско радништво (почетком двадесетих година) Слободан Јовановић је преусмерио према аграрној политици. Види Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене*, Службени гласник, Култура, Правни факултет Универзитета у Београду, Архив Србије и Црне Горе, „Филип Вишњић“, Београд 2008 (даље: *Политичке усјомене*), 1, стр. 172. О ставовима Српског културног клуба и гlediштима Драгољуба Јовановића види више у: Борис Милосављевић, „Питање покретача и оснивача Српског културног клуба“, *Токови историје*, 1 (2012), стр. 27–51.

⁵⁶ Љубица Кандић, *ИПФ* 3, стр. 257–258.

⁵⁷ Радомир Д. Лукић, „Ђорђе Тасић, *Социјална идеологија и национализам Анђуна Радића*, 1939, Библиотека *Политика и друштво*, св. 30, стр. 35“, *Архив за правне и друштвене науке*, 31 (1941) 1, стр. 72.

⁵⁸ Радомир Д. Лукић, „Љ. Вуковић, *Сељачки покрет браће Радића*. Сељачки покрет: Антун Радић (докторска расправа), Београд 1940, стр. 179“, *Архив за правне и друштвене науке*, 30/41 (1940) 6, стр. 505; Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене*, 8, стр. 357.

Јовановић.⁵⁹ У *Архиву за њравне и друшћивене науке* Лукић заступа гледишта која су подржавали Тасић и леви земљорадници у погледу оснивања Бановине Хрватске (супротно становишту Слободана Јовановића и Српског културног клуба).⁶⁰ У познијим интервјуима (скоро пола века од комунистичког гушења странке Драгољуба Јовановића и његове осуде на робију) Лукић износи становишта ове политичке опције (сељаштво, однос према Бугарској, Југославији, федерализму и сл.).⁶¹

Лукић је несумњиво био везан за село. Не може се, међутим, поуздано утврдити у којој мери је пре рата усвојио политичка гледишта Народне сељачке странке. Драгољуб Јовановић и његови истомишљеници били су наклоњени Совјетском Савезу. Лењин је, међутим, само „радно сељаштво“ (бездомаше, наполичаре) ценио као пролетаријат, а све изнад њих сматрао буржоазијом и реакцијом. Драгољуб Јовановић је у својим *Политичким усјоменама* записао да га је (крајем фебруара 1937. године) „запрепастио“ Лењинов став о сељаштву.⁶² Драгољуб Јовановић се, ипак, још почетком рата определио за Тита (а не за парламентарну опцију Слободана Јовановића).

Може се закључити да је Радомир Д. Лукић у поратном периоду покушавао да заштити појам сељака, који је, као и појам државе, био компромитован немачким теоријама.⁶³ Једини пут да се то постигне могао је бити у покушају поистовећивања (друштвено неиздиференцираног) сељаштва са (владајућом) радничком класом (што, наравно, није тачно, али је било

⁵⁹ Љубица Тодоровић, рођ. Вуковић, супруга је генералштабног мајора Жарка Тодоровића, брата генералштабног мајора Бошка Тодоровића (обојица су у рату била у ЈВУО под командом Драже Михаиловића).

⁶⁰ Српско-хрватски споразум (Цветковић–Мачек) правно су формулисали професори Правног факултета Ђорђе Тасић, Михаило Илић и Михаило Константиновић.

⁶¹ „Најбоље би било да са Бугарима направимо једну праву, већу Југославију са равноправним народима!“, „... можда што сам одрастао као искрени Југословен. И сад сматрам да је Југославија најбоље решење за све Југословене, укључив и Бугаре, с евентуалним уједињењем Балкана, како би престао да буде ‘буре барута’.“ Види Милош Кнежевић, „Док има народа, има и наде“, стр. 166–169; Весна Малишић, „Човек који уме да се смеје“, *Дуја*, 536 (1994), стр. 27–28; „Просто невероватан обрт историје“, *Дуја*, [највероватније 1995/6; фотокопија разговора сачувана у Заоставштини Радомира Лукића у Библиотеци Правног факултета у Београду], стр. 74; Марија Вранић-Игњачевић, Драгана Столић (ур.), *Лејенде*, стр. 45 и др. Интелектуалци из ове политичке опције завршили су на најразличитијим политичким странама током рата.

⁶² Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене*, 1, стр. 44.

⁶³ Сретен Вукосављевић посебно захваљује Радомиру Лукићу на „постојаном и упорном труду да скрене[те] пажњу научне јавности на мој труд у социолошком проучавању села“. Заоставштина Радомира Д. Лукића (несрећена грађа), Библиотека Правног факултета у Београду (даље: ЗРЛ), С. Вукосављевић Р. Лукићу, Ровињ, 8. јул 1959.

корисно), коју је марксизам сматрао једином истински ваљаном друштвеном класом.⁶⁴ Лукић касније говори и о „неразумној индустријализацији“.⁶⁵

По повратку из Француске (1939), Лукић је био запослен (по препоруци Ђорђа Тасића) у Народној банци.⁶⁶ Потом је у јесен 1940. године изабран за доцента на Правном факултету у Београду, на Катедри за енциклопедију и филозофију права за предмет Увод у правне науке (један час недељно – вежбања) и предавања на докторском курсу.⁶⁷ Предмети Филозофија права и Социологија уведени су на Правни факултет захваљујући ангажовању Слободана Јовановића.⁶⁸ Још од 1922. године Слободан Јовановић је држао курс под називом Преглед новије државноправне и социолошке књижевности. На Правном факултету основан је (1939) Институт за социологију, економију и статистику, чији је први управник био Слободан Јовановић, а наредни Ђорђе Тасић (од 1940).⁶⁹

Лукић је одржао приступно предавање под насловом „Појам социологије права“ 18. децембра 1940. године.⁷⁰ Уочи рата Општа социологија постаје обавезан предмет, који предаје Тасић.⁷¹ Лукић држи курс Преглед модерне правно-социолошке књижевности (1940/41), чији назив је скоро истоветан с називима курсева Слободана Јовановића.⁷²

⁶⁴ У коментару на предавање које је амбасадор Владимир Велебит одржао у Енглеској, Слободан Јовановић указује на нетачно представљање стања у Југославији: „Он је хтео да пошто-пото докаже да су титовци већинска странка, па како је Југославија претежно сељачка земља, он је мислио да мора, ако није друкчије, измислити сарадњу између сељака и титоваца.“ Види Слободан Јовановић, „Велебитово предавање“, у: Слободан Јовановић, *О историјској личности генерала Михаиловића*, Фонд Слободан Јовановић, Београд 2012, стр. 89.

⁶⁵ Марија Вранић-Игњачевић, Драгана Столић (ур.), *Лејенге*, стр. 45.

⁶⁶ *Истио*, стр. 21.

⁶⁷ Љубица Кандић, *ИПФ* 2, 1, стр. 218; 3, стр. 336. Постоје размимоилажења у подацима. Према једнима, Лукић је почео да предаје на предмету Социологија, што није вероватно, јер је овај предмет, изгледа, уведен тек 1941. године. Као и у другим случајевима, у погледу биографских података предност смо давали радовима који се позивају на архивске изворе.

⁶⁸ Љубица Кандић, *ИПФ* 2, 2, стр. 46.

⁶⁹ Уочи рата објављују се Јовановићеви текстови „Формална социологија“, „Примери политичке социологије“ (социолошка историографија) и „Социологија религије“ (у којој су студенти могли видети да марксизам није једини и незаменљиви основ социологије). Види Љубица Кандић, *ИПФ* 2, 1, стр. 207.

⁷⁰ Лукић у школској 1940/41. години није имао предавања на општем курсу. Семинарске часове у школској 1940/41. држао је из Увода у правне науке за студенте прве године (један час недељно – вежбања) и семинар (два часа недељно). То су вероватно били писмени семинарски радови. Види Љубица Кандић, *ИПФ* 2, 1, стр. 218; *ИПФ* 2, 2 стр. 125. Види и Милијан Поповић, „Општа мисао о праву“, стр. 12.

⁷¹ Љубица Кандић, *ИПФ* 2, 1, стр. 451–452.

⁷² *Истио*, стр. 372.

После Априлског рата Лукић је „на располагању“, као и остали наставници Правног факултета. Када су 1942. године расписани конкурси, пријавио се на конкурс за доцента на Катедри за правну науку о држави за предмет Опште државно право (са основама задружне државе), који се предавао на првој години Правног одсека и трећој години Економског одсека Правног факултета (Опште државно право са уставним и административним правом).⁷³ Опште и посебно државно право представља предмет који је деценијама предавао Слободан Јовановић (од 1897. до 1928. сам), а потом Драгослав Јовановић (од 1928/29. године до 1940) и Јован Ђорђевић (од 1936/37), на другој години студија (један семестар Државно право, а други семестар Уставно право Краљевине Србије/Југославије).⁷⁴

Савет Правног факултета једногласно је изабрао Лукића, а Сенат подржао избор и препоручио министру да га потврди. За ванредног професора на предмету Опште државно право изабран је Милан Владисављевић (али није потврђен), који је раније био на Катедри за државно и уставно право у Суботици, а потом у Београду,⁷⁵ где је предавао Увод у правне науке.⁷⁶ Професори и доценти су радили и пре министарских потврда, са којима се за време окупације доста одуговлачило.⁷⁷ Ђорђе Тасић је 1942. године изабран за редовног професора на Катедри за социологију и статистику, за предмет Општа социологија (али је крајем године пензионисан, а следеће године притворен и стрељан).⁷⁸

Након рата наставници на Универзитету у Београду који нису хтели да усвоје дијалектички и историјски материјализам (званичну државну филозофску доктрину) као једину истиниту научну методу, оптуживани су за ненаучност и одстрањивани су са факултета (најчешће одлукама непосредне демократије, тј. актива Народне студентске омладине, која је пратила да ли су њихови професори добри научници, односно да ли су усвојили историјски материјализам и довољно наглашавали „класни карактер права“).⁷⁹

⁷³ Љубица Кандић, *ИПФ* 3, стр. 97, 98.

⁷⁴ Слободан Јовановић је у то време председник владе Краљевине Југославије у избеглиштву у Лондону. Упореди Љубица Кандић, *ИПФ* 2, 1, стр. 211.

⁷⁵ Љубица Кандић, *ИПФ* 2, 2, стр. 126–127.

⁷⁶ Љубица Кандић, *ИПФ* 2, 1, стр. 218; 3, стр. 275.

⁷⁷ Љубица Кандић, *ИПФ* 3, стр. 328.

⁷⁸ *Истио*, стр. 255.

⁷⁹ Љубица Кандић, *ИПФ* 3, стр. 301. О стању у држави (и на Универзитету) после рата види Кајиса Milanov, *Titovština u Jugoslaviji*, Pert [Аустралија] 1952; Војислав Коштуница, Коста Чавошки, *Страначки њлурализам или монизам. Послерайна ојозиција – обнова и заширање*, Службени гласник, Београд ³2011. Центар дијамата, који је постао званична државна филозофска доктрина, био је на Филозофском факултету, одакле се ширио на све остале факултете Универзитета у Београду. Катедра за филозофију је прва потпуно очишћена од предратних професора и све филозофске предмете и дисциплине од првог

Код професора се стално процењивала „стручна и педагошка способност“, под којом се подразумевала „способност одгајивања подмлатка у комунистичком духу“.⁸⁰ Лукић није био означен као личност коју треба уклонити, нити је, иако „политички неодређен“, окарактерисан као непријатељ (1949).⁸¹ Политички прогони наставника на Правном факултету у Београду настављају се у деценијама које следе, што у пракси стално изнова поставља велике теме практичке филозофије (и социологије морала) као стварна и тешка морална питања.⁸²

Поратну комунистичку, подофицирски строгу хијерархију у држави, на Универзитету и у науци, одлично илуструју нови бројеви *Архива за љравне и друштвене науке* (1946), по духу и по слову сасвим различити од предратних. Први је текст Моше Пијадеа („Сељачке радне задруге“), наредни Бориса Кидрича („Проблеми и перспективе привреде ФНРЈ“), затим следи текст марксистичког професора филозофије Душана Недељковића, члана Суда части Универзитета у Београду и председника Државне (југословенске) комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Југославији („Нирнбершки процес – нов међународни кривични законик“), потом рад Јована Ђорђевића („Значај и садржина општег закона о народним одборима“), након чега следе преводи и прикази совјетских часописа, пре свега *Большевика*, теоријског и политичког часописа Централног комитета Свесавезне комунистичке партије (бољшевика).⁸³

* * *

После рата Лукић предаје на предмету Теорија државе и права. Предмет Државно право има дугу традицију. У Београду се предаје од времена оснивања Велике школе (1808). Предмет је после Другог светског рата остао на првој години (до рата предаван је на другој години студија).⁸⁴ Пре рата био је

испита до доктората предавао је и испитивао само један професор – Душан Недељковић, предратни члан КПЈ и професор Филозофског факултета у Скопљу.

⁸⁰ Слободан Јовановић, „Нови нацрт Закона о универзитетима“ [*Poruka* 14 (1. avgust 1953), стр. 2–3], *Поруке*, пр. Јовица Тркуља, Живота Лазић, Службени гласник, Београд 2006, стр. 63.

⁸¹ Архив Србије, Комитет за научне установе, универзитет и високе школе Владе НР Србије, 1949, Г-187, Ф. 11, Извештај начелнику Персоналног одељења Комитета за научне установе, Универзитет и велике школе Владе НР Србије, другарици Нади Ђекић.

⁸² Јовица Тркуља (пр.), *Злочин над мишљењем: осуда, изјон и рехабилитација Михаила Ђурића*, 2, допуњено изд., ЦУПС, Досије студио, Београд 2013; Коста Чавошки, *Анаџомија једне чистике. Изјон са Правној факултетима у Београду 1973–1975*, Службени гласник, Београд 2013.

⁸³ Види *Архив за љравне и друштвене науке*, 1–6 (1946).

⁸⁴ Комитет за научне установе, Универзитет и високе школе Владе НР Србије донео је (14. октобра 1945) *Правилник о настави на Правним факултетима универзитетима*

повезан са уставним (посебним) правом, за време рата са основама задружне државе, а после рата са теоријом права (Теорија државе и права).⁸⁵ Пошто је реч о предмету који је предавао Слободан Јовановић, потребно је упоредно проблемски анализирати Јовановићеву *Државу* и Лукићеве текстове посвећене теорији државе и права, имајући у виду да су између Лукића и Јовановића исти предмет предавали Драгослав Јовановић, Милан Владисављевић, Ђорђе Тасић и Јован Ђорђевић.⁸⁶

Предратна теорија државе углавном је следила традицију немачке теорије државе (од хегеловске теорије државе надаље), али је Слободан Јовановић синтетисао различите државноправне теорије и искуства, посебно енглеско, због чега је интегрални парламентарни систем у његовој теорији добио пресудан значај. Јовановић сматра државу и право јединственим феноменом, али жели да задржи њихову одвојеност („две стране исте ствари“) избегавајући хегеловске синтезе. Више наслућујући него дубље анализирајући основе Јовановићеве теорије, Ђорђе Тасић указује на то да је реч о споју хегеловске школе и енглеског политичког искуства: „[Јовановић] нас подсећа на неке енглеске писце који, усвајајући Хегелову концепцију о држави, дају јој такав смисао да индивидуа управо у држави добија своју слободу и њену заштиту.“⁸⁷

Најјаснији опис теорија блиских Јовановићеву Лукић излаже у једном приказу (1947): „Од Хегела води порекло цела немачка правна школа. [...] за њу је држава правно лице, које ради преко својих органа [...]. Ова школа не одриче сувереност монарху, али њега сматра само као једног од државних органа. Ова теорија фактички је била примљена и у француској Трећој републици.“⁸⁸ Теорија државне суверености (коју је усвојио и излагао Јовановић), различита од теорије народне суверености и теорије суверености владара, не спомиње се у поратном периоду. Може се рећи да је данас готово сасвим непозната.

ФНРЈ, који важи и за студенте уписане у школској 1945/46. години. Према овим наставним плановима на првој години предавали су се Основи науке о друштву, Теорија државе и права, Општа историја државе и права, Историја државе и права народа ФНРЈ, Руски језик и др. Види *Архив за правне и друштво-науке*, 33/2, 7–12 (1946), стр. 241.

⁸⁵ Упореди Радомир Д. Лукић, „Дело Слободана Јовановића“, у: *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас*, Реферати са научног скупа одржаног 5. и 6. јуна 1991, ур. Стеван Врачар, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1991, стр. 9.

⁸⁶ Лукић је похађао Тасићева предавања, о којима највише и пише. Види Радомир Д. Лукић, „Теорије права на Правном факултету између два рата“, стр. 43 и даље.

⁸⁷ Ђорђе Тасић, „Правник“, у: *Савременици о Слободану Јовановићу*, пр. Јовица Тркуља, Маринко Вучинић, Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, Београд 2009, стр. 224.

⁸⁸ Л [Радомир Д. Лукић], „И. Д. Љовин [Иосиф Давыдович Лёвин (1901–1984)], ‘Принципи суверенитета и буржоаска правна наука’, *Известия Академии наук СССР* (3/1947)“, *Архив за правне и друштво-науке*, 34 (1947), стр. 424.

Прва Лукићева поратна предавања (1945/46) објављена су под насловом *Енциклопедија права* (белешке по предавањима), где се налази и текст посвећен тумачењу права (правној херменеутици).⁸⁹ Лукић објављује кратку хрестоматију *О народној држави* (1948) и веома користан *Материјал за изучавање теорије државе и права* (1951), у којем су на једном месту сабрани бројни цитати класика марксизма-лењинизма о питањима везаним за државу и друштво.⁹⁰ Пошто је марксизам веома утицајан у методологији западних и источних друштвених наука, и данас могу бити корисна Лукићева разматрања марксистичких питања, као што је нпр. његово утврђивање оригиналности марксистичке теорије права.

Под марксистичким ставовима Лукић подразумева Марксове ставове и гледишта писаца који су општепризнати као марксистички „без обзира [на то] што су њихове ставове могли критиковати други марксистички“.⁹¹ Указује да и Келзен, иако је „љути противник марксизма“, признаје праву класни карактер.⁹² Као другачије мишљење од гледишта о класном карактеру права, Лукић наводи становиште Слободана Јовановића о наткласном (некласном) карактеру права (у ствари, државе). Лукић указује на то да је марксизам „полазећи од става о класном карактеру права“, на право применио законе историјског материјализма о кретању друштва (*дијалектички закони развоја права*).⁹³

Као другу оригиналну црту марксистичке теорије права Лукић наводи став да *право мора одумрети*: „марксистички тврде само да ће право нестати као класна појава везана за државу, а да ће постојати слободне друштвене норме“.⁹⁴ Лукић указује на то да већина марксиста истиче повезаност права са државом, али међу самим марксистима постоји низ термилолошких неспоразума. Пошто се ово гледиште, иако има различите узроке, поклапа са

⁸⁹ Радомир Д. Лукић, „Тумачење правних норми“, *Енциклопедија права, белешке по предавањима др Радомира Д. Лукића*, издање Одбора за објављивање предавања на Правном факултету у Београду, Београд 1946, стр. 57–81. Види и Radomir D. Lukić, *Тумачење права*, Savremena administracija, Beograd 1961.

⁹⁰ Радомир Д. Лукић (саставио), *О народној држави – избор текстових за Теорију државе и права*, Научна књига, Београд 1948; исти, *Материјал за изучавање Теорије државе и права*, I–II, Научна књига, Београд 1952.

⁹¹ Радомир Д. Лукић, „У чему је оригиналност марксистичке теорије права“, у: *Зборник прилога филозофији и науци поводом осамдесетогодишњице рођења академика Душана Недељковића*, Посебна издања САНУ, DLI, Одељење друштвених наука, Београд 1983, стр. 167.

⁹² *Исти*, стр. 168.

⁹³ *Исти*, стр. 169.

⁹⁴ *Исти*, стр. 170. О питању нестајања државе упореди Радомир Д. Лукић, „Одумирање државе“, у: *Теорија државе и права*, СД, 2, стр. 479; исти, „Класе и друштвени интерес“, у: *Систем филозофије права*, СД, 4, стр. 392.

главнином немарксистичких теорија, Лукић наглашава да није његова оригинална црта.⁹⁵

Лукић указује на то да је према марксизму право, у ствари, *одређено материјалном друштвеном основом* (држава и право су „део друштвене надградње која се уздиже над његовом основом, производњом материјалних добара“). Реч је о још и данас широко прихваћеном економском монизму, односно економском редукционизму, према којем се све пре или касније, своди на економску базу.⁹⁶ Наредна, пета „црта марксистичке теорије права“ („најоригиналнија и најплоднија, иако недовољно разрађена“) јесте тврдња о *идеолошком карактеру права*. Према Лукићевом мишљењу, најдубље што је марксизам допринео правној науци „несумњиво је социолошко објашњење права, засновано на историјском материјализму“.⁹⁷

Слободан Јовановић је указао на то да у марксизму не одумири држава, осим реторички, већ јача, сасвим у складу са марксистичким социјализованњем појединца социјалном дисциплином. Марксизму је теорија о одумирању државе, у ствари, „гуђ елемент“.⁹⁸ С обзиром на своје у основи радикално либерално (антидржавно) теоријско порекло („стари либерализам, у свом култу личне слободе, ишао је скоро до граница анархизма“),⁹⁹ разумљиво је што је марксистичка теорија о одумирању државе била комплементарна са Келзеновим нормативизмом, који државу (за старе либерале синоним зла) замењује логички непротивречним скупом правних норми. Јовановић је показао и да се иза Келзеновог наводног чистог и политички незаинтересованог логичко-нормативног система налази идеја опште светске државе (*civitas maxima*), која је опет држава, а не чисто право (које не може да постоји без државе).¹⁰⁰

Иако Лукић не упућује на предатну Јовановићеву критику Келзена, код њега се у једном поратном приказу могу наћи ставови блиски Јовановићевој критици: „они који одричу суверенитет држави у корист међународног права (Келзен, Фердрос [Alfred Verdross-Droßberg], Сел [Georges Scelle]) представљају метод експанзије скривен под лозинком ‘једнаких права’, ‘отворених врата’ итд. Стварање Уједињених нација, које значи знатан корак напред у

⁹⁵ Радомир Д. Лукић, „У чему је оригиналност“, стр. 171.

⁹⁶ *Истио*, стр. 172.

⁹⁷ *Истио*.

⁹⁸ Слободан Јовановић, „Келсен“, у: *Маркс*, СД, 9, стр. 305.

⁹⁹ Слободан Јовановић указује на то да Марксова теорија о постепеном изумирању државе заправо и није марксистичка: „Маркс ју је позајмио од старог либерализма: то ни Келзен не спори, али се на томе не зауставља довољно.“ Види *истио*, стр. 304.

¹⁰⁰ Види више у: Boris Milosavljević, „An Early Critique of Kelsen’s Pure Theory of Law: Slobodan Jovanović on the Basic Norm and Primacy of International Law“, *The Annals of the Faculty of Law in Belgrade – Belgrade Law Review* [Анали Правној факултету у Београду] LXI (2013) 3, стр. 151–167.

међународном праву [...] ови теоретичари хоће да искористе за циљеве који с њима немају никакве везе, и да изврше ревизију принципа суверенитета, како би образложили идеју стварања разних блокова, конфедерација итд. али је ипак принцип суверенитета показао своју способност за живот.¹⁰¹ Приликом тумачења Келзенове прве норме Лукић се (у докторату) донекле приближава Јовановићевом тумачењу, иако не изводи завршни закључак.¹⁰² Јовановић, наиме, указује на то да код Келзена у погледу прве норме долази до дијалектичког обрта којим позитивистички нормативизам добија сасвим супротно, природноправно (објективистичко) утемељење.¹⁰³

На почетку своје *Теорије државе и њива* (1952) Лукић истиче да су држава и право нераздвојиви и да би и сâм факултет требало назвати Државноправни факултет, а не Правни факултет: „Кад се каже право, онда се самим тим каже и држава [...] право и држава су тесно повезане и нераздвојне друштвене појаве.“¹⁰⁴ Ову мисао, са којом би се у потпуности сагласио и Слободан Јовановић, Лукић, међутим, даље не развија.

Стављајући право и државу у шири контекст друштвених појава и дајући предност друштву као општијем појму од државе, Лукић, у ствари, тежи одвајању права од државе, у чему се може видети органска веза између његовог првог, предратног периода и поратног, другог периода његове научне еволуције. Пошто политичку теорију државе одређује као саставни део опште теорије државе, која се из ње издваја само „из практичних разлога, да би се овај политички вид државе могао подробније и дубље изучити“, основе политичке теорије државе, у суштини, налазе се у општој теорији државе.¹⁰⁵ Када разматра политичку теорију државе, Лукић, у духу основних схватања изложених у *Теорији државе и њива* (која је, наравно, већ политичка теорија државе), критикује државу („етатизам“) и бирократију и указује на два водећа правца развоја политичке науке, западни практицистички, и са друге стране, „историјскоматеријалистичку теорију политичког процеса“.¹⁰⁶

Лукићеве критичке оцене Слободана Јовановића произлазе из његове дефиниције филозофије. Ако се филозофија одреди другачије од дефиниције

¹⁰¹ Л [Радомир Д. Лукић], „Ил Л. Љовин, ‘Принципи суверенитета и буржоаска правна наука’, *Известия Академии наук СССР* (3/1947)“, *Архив за њивне и друштвене науке*, 34 (1947), стр. 426.

¹⁰² Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њивне норме*, СД, 1, стр. 274.

¹⁰³ Лукић тумачи Келзена као да је остао код чисте нормативности прве норме, што, међутим, није случај, јер Келзен указује на социјални чинилац. Види Радомир Д. Лукић, „Нормативност права“, у: *Систем филозофије њива*, СД, 4, стр. 362.

¹⁰⁴ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и њива*, СД, 2, стр. 16.

¹⁰⁵ Радомир Д. Лукић, *Политичка теорија државе*, СД, 10, стр. 39.

¹⁰⁶ *Истио*, стр. 43.

коју је заступао Лукић и прихвати аргументација да нема друштва без државе, могао би се заузети сасвим супротан став од Лукићеве критичке оцене Јовановићеве *Државе*.¹⁰⁷ Иако је Лукићева оцена да се „С. Јовановић ослонио углавном на савремену му немачку науку, с Лабандом и Јелинеком на челу“¹⁰⁸ била веома утицајна, Јовановић у *Држави*, у ствари, критикује Јелинекову и Келзенову теорију. Јелинек и Лабанд су започели пут који је довршен Келзеновом критиком државе (у корист светске државе).

Има битних разлика у Лукићевој оцени Јовановићеве *Државе* из 1991. и једној оцени из 1994. године. Иако 1994. године (у забележеном разговору) поново упућује на своје „прецизно мишљење“ о Јовановићу из 1991. године, на основу другог мишљења објављеног исте (1994) године у другом тексту, може се стећи утисак о томе да је кориговао своје мишљење о Јовановићевој *Држави*, коју оцењује као „несумњиво и данас [1994] најбоље дело те врсте у нас“.¹⁰⁹

* * *

На самом почетку *Система филозофије њрава* Лукић наглашава да занемаривање опште филозофије нужно води у непотпуност и недовољност заснованости филозофије права.¹¹⁰ Оригиналноста у филозофији и науци разумева као што су је разумевали аутори филозофских система Бранислав Петронијевић и Тома Живановић, чије обртање Канта наопачке као да Лукић следи преокретањем Хегела (прво материја па дух).¹¹¹ Лукић филозофију дефинише као дисциплину која се, за разлику од науке, бави *надискустивом*, што је његова кованица (налик на Петронијевићеве): „По свом предмету, дакле, филозофија се разликује од других сазнајних дисциплина (и пре свега од науке) што утврђује стварну истинску суштину света у целини, света по себи, а не света како је дат у искуству (било обичном, свакодневном, било научном), света по нама.“¹¹²

¹⁰⁷ Радомир Д. Лукић, „Дело Слободана Јовановића“, стр. 9–10.

¹⁰⁸ *Истио*, стр. 9. Лукић наглашава да о Јовановићу има „врло прецизно мишљење“, што је „написао за симпозијум који је одржан о њему“ (1991). Види: Милош Кнежевић, „Док има народа, има и наде“, стр. 157. То прецизно мишљење произлази из Лукићевог схватања филозофије. Упореди Радомир Д. Лукић, „Теорије права на Правном факултету између два рата“, стр. 46.

¹⁰⁹ *Истио*, стр. 46.

¹¹⁰ Као Димитрије Матић сто година раније, и Лукић наглашава неопходност познавања и филозофије и права, Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, СД, 4, стр. 17.

¹¹¹ Лукићево посебно високо мишљење о Живановићу и Петронијевићу види у: Милош Кнежевић, „Док има народа, има и наде“, стр. 152, 155, 157.

¹¹² Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава*, СД, 4, стр. 23, 27. Упореди Радомир Д. Лукић, „Однос филозофије и науке“, у: *Методологија њрава*, СД, 5, стр. 49.

Иако напомиње да „логично, филозофија може закључити да је свет у надискуству истоветан са светом искуства или да је потпуно или делимично различит од овога“,¹¹³ као и да „филозофија говори о надискуству, али на основу искуства“,¹¹⁴ целокупан Лукићев филозофски систем почива на тези о *надискусивеном* предмету филозофије.¹¹⁵ За разумевање Лукићевог схватања филозофије и његовог прецењивања филозофског система (какви се, углавном, више не граде у другој половини 20. века)¹¹⁶ треба имати у виду да је био оснивач и члан Председништва Хегеловог друштва (1983) и редакције часописа *Нус*, зборника радова Хегеловог друштва (иако се не може рећи да је био следбеник Недељковићеве школе, коју дефинише као школу ортодоксног марксизма).¹¹⁷

Лукићева дефиниција филозофије није неупитна. Премда се може рећи да позни Лукић следи хегеловски панлогизам („Свет је Троједно, нераздвајно, сложено Биће“),¹¹⁸ ни хегеловска феноменологија се не би могла подвести под Лукићеву дефиницију филозофије. Може се прихватити сасвим супротна дефиниција филозофије од Лукићеве рационалистичке дефиниције. За филозофију се може рећи да је искуство, и то искуство мишљења. Слободан Јовановић је критичар просветитељског рационализма. Његов филозофски допринос управо је у томе што уобичајеној рационалистичкој традицији (просветитељство, Француска револуција и њихова филозофикација у немачком идеализму) супротставља филозофију искуства и наслеђа, каква је била Беркова политичка филозофија. Искуство се не може искључити из појма опште филозофије, а ни из практичне филозофије (државе и права).

¹¹³ Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љрава*, СД, 4, стр. 23.

¹¹⁴ Радомир Д. Лукић, „Метод надфилозофије“, у: *Систем филозофије љрава*, СД, 4, стр. 296.

¹¹⁵ У Лукићевом *Систему филозофије љрава* општем филозофском систему и филозофским питањима посвећено је првих 320 страница.

¹¹⁶ Лукић о систему Томе Живановића говори да је „грандиозан“ и „најзначајнији плод наше филозофије права“, Радомир Д. Лукић, „Теорија и филозофија права“, у: *Научно наслеђе*, стр. 47.

¹¹⁷ Хегелово друштво, удружење српских филозофа, основано је у Београду 2. априла 1983. године. Оснивачи су Радомир Д. Лукић, Драгутин Лековић, Андрија Стојковић, Миодраг Цекић, Михајло Николић, Соња Петровић Лазаревић, Радомир Ђорђевић, Александар Тодоровић, Братислав Петровић и Драгана Дулић. Лукић је био и члан редакције зборника. О Недељковићу и његовој „школи“ види: Радомир Д. Лукић, „Душан Недељковић (изговорено на комеморативној седници у САНУ)“, *Полишика* (Културни додаток, субота, 7. јул 1984), стр. 11.

¹¹⁸ Лукић, притом, полази од материје, а не од духа. Види Радомир Д. Лукић, „Троједно. Јединство трију чинилаца света“, у: *Систем филозофије љрава*, СД, 4, стр. 86.

Према Лукићу „све правне науке деле [се] на две главне врсте: апстрактноправне (теорија државе и права) и конкретноправне (позитивноправне и историјскоправне науке)“ [1952].¹¹⁹ Димитрије Матић, који век раније предаје Теорију државе, што се тада звала Умно државно право (1848–1851), наглашава да се умно (природно) право и позитивно право нужно посредују.¹²⁰ Матић (хегеловски) указује на то да умно право и позитивно право имају исти садржај а различиту форму, јер умно произлази из ума и идеје права, а позитивно из одредбе, односно одлуке законодавца. Борба између умног и позитивног права према Матићу је ништавна, јер нема ниједног народа који не би имао нечег умног у историјском погледу.¹²¹ Са друге стране, филозофија (природно право) „хоће да се меша у оно што се ње не тиче“, па се тако показује као непријатељ позитивног права.¹²²

Лукић у *Систему филозофије љрава* (1992) наглашава дијалектичност односа објективног и позитивног права: „у пракси ова права и прелазе једно у друго – позитивно право може изгубити позитивност, као што је непозитивно може добити [објективно право може у будућности постати позитивно право]“.¹²³ Лукић је мишљења да се „онтолошка суштина објективног права продија [...] у позитивно право“ захваљујући „владајућој скупини датог друштва“ уколико њој одговара објективно право, што се догађа у периодима напретка друштва.¹²⁴ За Лукића држава остаје „првенствено и суштински организација владајуће класе, која је носилац најуспешнијег начина производње на датом ступњу друштвеног развоја, тј. најнапреднија класа“ (1992).¹²⁵

Лукићева социолошка решења су одговор на филозофски постављена питања о држави, праву и друштву. Посебно треба истаћи питања постављена у докторату. Лукићеве реченице су јасне, што не значи да у његовим гледиштима нема противречности. Сматрао је да ради разумљивости речима треба давати смисао који подразумева већина, али је питање да ли већина увек

¹¹⁹ Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и љрава*, СД, 2, стр. 17.

¹²⁰ Димитрије Матић, „Кратки преглед историјског развитка начела права, морала и државе од најстаријих времена до наших дана“ [*Гласник Друштва српске словесности*, 3 (1851), стр. 63–130], у: *Начела умној државној љрава, Крајњи преглед историјској развојка начела љрава, морала и државе од најстаријих времена до наших дана*, пр. Мијат Шукковић, пред. Божидар С. Марковић, приредио и на савремени српски језик превео Божо Ђорић, НИУ, Службени лист СРЈ, Београд 1995, стр. 142.

¹²¹ *Истио*.

¹²² *Истио*.

¹²³ Радомир Д. Лукић, „Позитивно право“, у: *Систем филозофије љрава*, СД, 4, стр. 359.

¹²⁴ Радомир Д. Лукић, „Однос објективног и позитивног права“, у: *Систем филозофије љрава*, СД, 4, стр. 452–453.

¹²⁵ Радомир Д. Лукић, „Држава“, у: *Систем филозофије љрава*, СД, 4, стр. 467.

правилно користи речи.¹²⁶ Већина подразумева поједностављене појмове и предрасуде, па ако би се некритички придржавали значења речи које подразумева већина, у научне радове би уносили нпр. предрасуде из уџбеника за основну школу.¹²⁷

Остављајући по страни мистификације и филозофске позе, увек треба имати у виду да разумљиво објашњење може прећи у своју супротност (*omnis determinatio negatio est*). Неопходно је рефлектовати питање односа мишљења и језика. Лукић филозофско и системско мишљење поистовећује са израдом филозофског система, што његову дефиницију филозофског мишљења превише сужава и ограничава. Системско и синтетичко мишљење нема нужно за задатак обликовање властитог система. Иако је Лукићев позни филозофски систем необичан и неочекиван за своје време, системско повезивање проблема и објашњење појмова врло је корисно, пошто, разбијајући уске (а увек и делом вештачке и еснафске) оквири и дискурсе појединих научних дисциплина, упућује на унутрашње везе између основа филозофских и научних дисциплина, које често нису видљиве, нити разумљиве на први поглед.

Необјављена архивска грађа

КНУВШ – Архив Србије, Комитет за научне установе, Универзитет и високе школе Владе Народне Републике Србије, Београд 1947–1950.

ЗРЛ – Заоставштина Радомира Лукића, Библиотека Правног факултета Универзитета у Београду (несрећена грађа).¹²⁸

Објављени радови Радомира Д. Лукића (хронолошки)

Костић 1995 – Мирјана Костић (пр.), „Објављени радови“, у: Радомир Д. Лукић, *Полицијске сџранке* [Научна књига, 1966/75/81],¹²⁹ Сабрана дела, Том 11, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 261–311.

Лукић 1939/1995 – Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективної њрава* [докторат на француском: *La force obligatoire de la norme juridique*

¹²⁶ Радомир Д. Лукић, „Поводом права као воље владајуће класе“, Отисак из публикације *Зборник за теорију њрава*, 4, САНУ, Београд 1990, стр. 319.

¹²⁷ Нажалост, није реткост да се и у научним радовима могу препознати општа места из уџбеника из историје за основну школу из времена социјалистичке Југославије (о феудализму, револуцијама, економској бази и надградњи, класама, угњетавању и угњетенима итд.).

¹²⁸ На копијама докумената из Архива Србије и увиду у Заоставштину Радомира Д. Лукића захваљујем управнику Библиотеке Правног факултета Универзитета у Београду др Светлани Мирчов.

¹²⁹ У угластој загради су године када је дело први пут издато, као и године каснијих издања, или друге напомене.

- et le problème d'un droit objectif*, Thèse pour le doctorat en droit, présentée et soutenue le 24 Mars 1939, à 14 heures, Les Presses modernes, Paris 1939], у: Сабрана дела, Том 1, прев. са француског Нада Варничих Донжон; текст од стр. 364. до 383. прев. Душица Гутеша, а редиговао аутор; текст од стр. 341. до 357. превео Радомир Д. Лукић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 259–446.
- Лукић 1940 – Радомир Д. Лукић, „Члан 116. Устава и уредба о Бановини Хрватској“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 30/40–2, 113–130.
- Лукић 1940 – Радомир Д. Лукић, „Еволуција појма закона у француском праву“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 30/6, 509–511.
- Лукић 1940 – Радомир Д. Лукић, „Љ. Вуковић [Љубица Тодоровић рођ. Вуковић], *Сељачки њокрећ браће Радића*. Сељачки покрет: Антун Радић (докторска расправа), Београд 1940, стр. 179“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 30/41–6, 505–506.
- Лукић 1941 – Радомир Д. Лукић, „Ђорђе Тасић, *Социјална идеологија и национализам Анђуна Радића*, 1939, Библиотека *Политиика и друшћиво*, св. 30, стр. 35“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 31/1, 70–72.
- Лукић 1941 – Радомир Д. Лукић, „О начину писања правних термина“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 31/1, 238–239.
- Лукић 1941 – Радомир Д. Лукић, „О појму социологије права“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 31/3, 175–203.
- Лукић 1945 – Радомир Д. Лукић, „Избори у Великој Британији“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 32/3–4, 261–262.
- Лукић 1946 – Радомир Д. Лукић, *Енциклопедија њрава* (белешке по предавањима др Радомира Д. Лукића, доцента Правног факултета држаним у школској 1945/46. години), издање Одбора за објављивање предавања на Правном факултету у Београду.
- Лукић 1947 – Л [Радомир Д. Лукић], „И. Д. Љовин, „Принципи суверенитета и буржоаска правна наука [И. Д. Лёвин, *Принцип суверенитета в буржуазной науке права*, *Известия Академии наук СССР* (3/1947)]“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 34, 423–426.
- Лукић 1948 – Радомир Д. Лукић, *О народној држави. Избор њекстиова за њеорију државе и њрава*, Саставио д-р Рад. Лукић, Научна књига, издавачко предузеће Народне Републике Србије, Београд.
- Лукић 1952 – Радомир Д. Лукић, *Маћеријал за изучавање њеорије државе и њрава, I, Теорија државе*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1952 – Радомир Д. Лукић, *Маћеријал за изучавање њеорије државе и њрава* (избор текстова и белешке са предавања), *II гео, Теорија њрава*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1953/1995 – Радомир Д. Лукић, *Теорија државе и њрава*, I–II, Научна књига, Београд 1953 / Сабрана дела, Том 2–3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1953 – Радомир Д. Лукић, „Сувереност ФНРЈ и савезни Уставни закон“, *Анали Правној факулћетиа у Београду*, 1–2, 142–156.
- Лукић 1956/1995 – Радомир Д. Лукић, *Историја њолићичких и њравних њеорија* [1956/64/73/82/95] / Сабрана дела, Том 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1957/1995 – Радомир Д. Лукић, „Hegelova filozofija države i prava“, *Архив за њравне и друшћивене науке*, 1, 403–459 / Сабрана дела, Том 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 484–505.
- Лукић 1957 – Радомир Д. Лукић, *Увод у социологију*, Популарна правно-политичка библиотека, Савез удружења правника Југославије, Београд.

- Лукић 1958 – Радомир Д. Лукић, *Основи науке о држави и њраву*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић 1959/1995 – Radomir D. Lukić, *Osnovi sociologije*, Popularna pravno-politička biblioteka, Savez udruženja pravnika, Beograd 1959. Више од 20 издања [1960/62, 64, 65, 70, 72, 74, 75, 76, 79, 79, 81, 84, 86, 89, 91, 1994, 1995] / Сабрана дела, Том 6, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1961 – Radomir D. Lukić, *Tumačenje prava*, Savremena administracija, Beograd.
- Лукић 1962 – Radomir D. Lukić, „Znak i značenje“ (diskusija o knjizi Mihaela Markovića *Dijaleksička teorija značenja*), *Filozofija*, 6/3 (1962), 43–48.
- Лукић 1962 – Радомир Д. Лукић, „Поводом одговора друга Тадића“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 50/3, 441–445.
- Лукић 1962/1995 – Радомир Д. Лукић, *Полиџичка теорија државе*, Савез удружења правника Југославије, Београд / Сабрана дела, Том 10, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1962 – Radomir D. Lukić, „Ustanova predsednika republike s gledišta uporednog prava“, *Strani pravni život*, 37, 3–9.
- Лукић 1969/1995 – Радомир Д. Лукић, *Формализам у социологији*, Просвета, Београд 1969 [2. изд., Naprijed, Zagreb 1987] / Сабрана дела, Том 8, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1971 – Радомир Д. Лукић, „О друштвеној основи Хегелове филозофије државе и права“, *Глас*, ССLXXX, Одељење друштвених наука, 15, САНУ, Београд, 161–171.
- Лукић 1972 – Радомир Д. Лукић, „Основни филозофски проблеми права“, *Сјоменица у часић новоизабраних чланова САНУ*, Књ. 55, Поседна издања, Књ. СDЛII, Београд, 57–71.
- Лукић 1982/1995 – Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, САНУ, Београд 1974 [2. изд. Научна књига, 1976, 3. изд. 1982] / Сабрана дела, Том 7, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1977/1995 – Радомир Д. Лукић, *Мејодологија њрава*, САНУ, Београд / Сабрана дела, Том 5, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1983 – Радомир Д. Лукић, „У чему је оригиналност марксистичке теорије права“, у: *Зборник њрилоа филозофији и науци њоводом осамдесетџодушњице рођења академика Душана Недељковића*, Поседна издања Српске академије наука и уметности, књ. DLI, Одељење друштвених наука, Београд, 167–177.
- Лукић 1984 – Радомир Д. Лукић, „Душан Недељковић (изговорено на комеморативној седници у САНУ)“, *Полиџика* (Културни додатак, субота, 7. јул 1984), 11.
- Лукић 1985 – Радомир Д. Лукић, „Појам филозофије права“, *Нус*, 1, 62–71.
- Лукић 1987 – Радомир Д. Лукић, „О доказу постојања спољног света“, *Нус*, 2, 9–22.
- Лукић 1991 – Радомир Д. Лукић, „Дело Слободана Јовановића“, у: *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас*, Реферати са научног скупа одржаног 5. и 6. јуна 1991, ур. Стеван Врачар, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 9–14.
- Лукић 1992/1995 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије њрава* [Савремена администрација, Београд 1992] / Сабрана дела, Том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Лукић 1994 – Радомир Д. Лукић, „Теорије права на Правном факултету између два рата“, у: *Научно наслеђе Правној факултету у Београду 1841–1941*, пр. Данило Н. Баста, Правни факултет универзитета у Београду, Београд, 43–48.
- Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, „Напомена аутора уз сабрана дела“, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 257–258.

Интјереју и разјовори

- Кнежевић 1994 – Милош Кнежевић, „Док има народа, има и наде“ (разговор са Радомиром Лукићем), *Творци и џумачи. Разјовори са десетј савременика*, Дом културе Студентски град, Београд, 151–174.
- Малишић 1994 – Весна Малишић, „Човек који уме да се смеје“, *Дуја* 536, 27–28.
- Малишић 1995/6? – Весна Малишић, „Просто невероватан обрт историје (Радомир Лукић о приземљењу српске мегаломаније)“, *Дуја*, [највероватније 1995/6; фотокопија разговора сачувана у Заоставштини Радомира Лукића у Библиотеци Правног факултета у Београду], 74–77.¹³⁰

ЛИТЕРАТУРА

Радови о Радомиру Лукићу (хронолошки)

- Тасић 1940 – Ђорђе Тасић, „Radomir D. Loukitch, *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, Librairie du Recueil Sirey, 1939, стр. 257“, у: *Архив за јравне и друштвене науке*, 30/40, 71–72.
- Поповић 1995 – Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја јравне норме и јроблем објективної јрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 7–256.
- Кандић 2002а – Љубица Кандић, „Радомир Лукић“, у: *Истјорија Правної факултјетја у Беојраду 1905–1941*, Књ. 2, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 218.
- Кандић 2002б – Љубица Кандић, „Доцент др Радомир Лукић (1914–1999)“, у: *Истјорија Правної факултјетја у Беојраду 1905–1941*, Књ. 2, Том 2, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 124–126.
- Кандић 2005 – Љубица Кандић, „Радомир Лукић“, у: *Истјорија Правної факултјетја у Беојраду 1941–1945*, Књ. 3, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 336–338.
- Кошутић 2007 – Будимир Кошутић, „Реч о академику професору др Радомиру Д. Лукићу“, у: *Лејенде Беојрадској универзитјетја. Радомир Д. Лукић*, ур. Марија Вранић-Игњачевић, Драгана Столић, стручни консултант Б. Кошутић, Универзитетска библиотека, Београд 2007, 5–8.
- Жуњић 2014 – Слободан Жуњић, „Филозофија права и политике“, у: *Истјорија срјске филозофије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Остјала лијтература

- Баста 2012 – Данило Н. Баста, *Преображаји идеје јрава, Један век јравне филозофије на Правном факултјетју у Беојраду (1841–1941)*, хрестоматија. Избор, предговор, увод и белешке о ауторима Данило Н. Баста, друго, измењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.

¹³⁰ Аутор разговора нема податак о броју *Дује* у којем је објављен разговор.

- Баста 2010 – Данило Н. Баста, „Поднесак Окружном суду у Београду 2. октобра 2009“, [рехабилитација Михаила Ђурића], *Самойоштовање и љузавост 2*, Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, Београд, 122–123.
- Владисављевић 1940 – Д-р Милан Владисављевић, „Бановина Хрватска“, *Архив за љравне и грушћивене науке*, 30/40–2, 130–135.
- Денковић 1994 – Драгаш Денковић, „Прилог проучавању улоге професора Правног факултета у борби за слободу научне мисли“, у: *Научно наслеђе Правног факултета у Београду 1841–1941*, пр. Данило Баста, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 22–41.
- Диги 1922 – Léon Duguit, *Souveraineté et Liberté*, Librairie Félix Alcan, Paris.
- Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду*, прир. Драгољуб Т. Баралић, Научна књига, Београд 1967.
- Јовановић 2008 – Драгољуб Јовановић, *Полићичке усйомене*, Службени гласник, Култура, Правни факултет Универзитета у Београду, Архив Србије и Црне Горе, „Филип Вишњић“, Београд.
- Јовановић 1922/1990 – Слободан Јовановић, *Држава*, Сабрана дела, Књ. 8, ур. Радован Самарцић, Живорад Стојковић, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд.
- Јовановић 1924 – Слободан Јовановић, *Усйоавно љраво Краљевине Срба, Хрваћа и Словенаца*, Геца Кон, Београд.
- Јовановић 1932/1990 – Слободан Јовановић, *Маркс* (предавања на докторском течају 1932/33), Сабрана дела, Књ. 9, ур. Радован Самарцић, Живорад Стојковић, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 213–356.
- Јовановић 1953/2006 – Слободан Јовановић, „Нови нацрт Закона о универзитетима“ [*Рорука* 14 (1. avgust 1953), 2–3], *Поруке*, пр. Јовица Тркуља, Живота Лазић, Службени гласник, Београд, 62–65.
- Јовановић 1958/2006 – Слободан Јовановић, „Београдско суђење социјалистима“ [*Рорука* 48 (mart 1958), 3–5], *Поруке*, пр. Јовица Тркуља, Живота Лазић, Службени гласник, Београд, 264–270.
- Јовановић 2012 – Слободан Јовановић, *О исйооријској личносйои генерала Михаиловића*, пред. и пр. Борис Милосављевић, Фонд Слободан Јовановић, Београд.
- Коштуница, Чавошки ³2011 – Војислав Коштуница, Коста Чавошки, *Сйораначки љлурализам или монизам. Послерайна ойозиција – обнова и зайиране*, Службени гласник, Београд.
- Ле Фир 1896 – Louis Le Fur, *État fédéral et confédération d'états*, Marchal et Billard, Paris.
- Ле Фир 1922 – Louis Le Fur, *Races, nationalités, états*, Librairie Félix Alcan, Paris.
- Ле Фир 1934 – Луј Ле Фир, *Међународно јавно љправо*, Библиотека јавног права, ур. М. Илић, Геца Кон, Београд.
- Матић 1851/1995 – Димитрије Матић, „Кратки преглед историјског развитка начела права, морала и државе од најстаријих времена до наших дана“ [*Гласник Друштва српске словесносйои*, 3 (1851), 63–130], у: *Начела умној државној љрава, Краћки љрејлед исйооријској развијика начела љрава, морала и државе од најсйоаријих времена до наших дана*, пр. Мијат Шуковић, пред. Божидар С. Марковић, приредио и на савремени српски језик превео Божо Ђорић, НИУ, Службени лист СРЈ, Београд 1995.
- Миланов 1952 – Кајса Milanov, *Titovština u Jugoslaviji*, Pert [Аустралија].
- Милосављевић 2012 – Борис Милосављевић, „Питање покретача и оснивача Српског културног клуба“, *Токови исйоорије*, 1, 27–51.

- Милосављевић 2013а – Boris Milosavljević, „An Early Critique of Kelsen’s Pure Theory of Law: Slobodan Jovanović on the Basic Norm and Primacy of International Law“, *The Annals of the Faculty of Law in Belgrade – Belgrade Law Review*, LXI/3, 151–167.
- Милосављевић 2013б – Boris Milosavljević, „Marksistička kritika studije Slobodana Jovanovića о Марксу. *Praksa i dijalektika*“, *Theoria*, 56/3, 15–40.
- Тасић 2009 – Ђорђе Тасић, „Правник“, у: *Савременици о Слободану Јовановићу*, пр. Јовица Тркуља, Маринко Вучинић, Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, Београд, 223–224.
- Чавошки 2013 – Коста Чавошки, *Анаџомија једне чисџке. Изџон са Правној факулџејџа у Беоџраџу 1973–1975*, Службени гласник, Београд.

Boris Milosavljević*

RADOMIR D. LUKIĆ – THEORY OF THE STATE
AND PHILOSOPHICAL VIEWS

S u m m a r y

The evolution of the thought and theoretical interests of Radomir Lukić (1914–1999), professor at the Faculty of Law of the Belgrade University, may be divided into three major periods. In the period before World War II, Lukić focused on the problems covered in his doctoral thesis (Paris, 1939): the existence of objective law and the sociology of law. Rather than following the iusnaturalism of his mentor, Louis Le Fur, Lukić adopted Léon Duguit’s sociological theory of law. He placed the state and law in a wider context of social phenomena, considering society to be a broader concept than the state. Lukić’s second period was marked by his work on a theory of the state and issues related to the history of political and legal theories. In other words, the central issue of the postwar Marxian theory of the state was how to interpret the theory of the state in its relation to the theory of the abolition (*Aufhebung*) and ‘withering away’ of the state (*der Staat wird nicht ‘abgeschafft,’ er stirbt ab*). Having in mind the basically radical-liberal theoretical background of the Marxian theory of the abolition of the state, it is understandable why it was complementary to Kelsen’s normativism, according to which the state was to be replaced with a logical set of legal norms. After some time, Lukić resorted to sociological topics. In the third period, he was focused on the philosophy of law and methodology, i.e. the shaping of his own philosophical system (*The System of the Philosophy of Law*, 1992).

Key words: objective law, theory of the state, theory of law, philosophical system

---

* Institute for Balkan Studies of SASA, Belgrade

МЕТОДОЛОШКИ ПОГЛЕДИ РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

АЛЕКСАНДАР В. ГОРДИЋ*

С а ж е т а к. – Као један од утемељивача научне социологије у Србији после рата, Радомир Д. Лукић је, не само својом ерудицијом него и изоштреним критичким и аналитичким духом, пружио значајне методолошке доприносе у изградњи теоријских друштвених наука, пре свега социологије и права, а веома је битно место његових дела у афирмацији и еманципацији домаће науке од идеолошких и политичких утицаја, и то у неколико подручја на која се највише усмеравао: философија и методологија, општа/теоријска социологија, социологија морала и политике те социологија села.

Прва целина се односи на Лукићеву философију и методологију права, у оквиру које се залагао за методолошки плурализам, не опредељујући се стриктно између историјског и нормативног приступа, а трудећи се да што прецизније и потпуније одреди особености правног тумачења као поступка. Овим расправама, којима је поставио основе правне херменеутике у нашој средини, Лукић је показао како истанчан методолошки дух тако и дар запажања за предности и слабости извесних искључивих позиција, поготово правног позитивизма.

Затим се представљају Лукићева разматрања о предмету и методолошким основима друштвених наука, пре свега из *Основа социологије*, пионирског уџбеника, према чијем су обрасцу све до 1990-их састављани студијски програми и приручници за ову дисциплину. Иако је, донекле компромисно, морао да седомишља како би разјаснио однос социологије и историјског материјализма (који означава и као метод и као правац), у њему пружа врло исцрпан и коректан преглед техника емпиријског истраживања, а нарочиту пажњу поклања разумевајућем, интерпретативном приступу као допуни (узрочног) објашњења, док описивању друштвене структуре прилази превасходно са становишта социолошког формализма (којем је био најнаклоњенији, а који је хрестоматијом и представио домаћој јавности).

Талант за систематизацију поготово је дошао до изражаја у *Социологији морала*, којом је ова дисциплина и покренута у Србији. Осим исцрпног прегледа историјских теорија у овом домену, али и врло луцидних опаски о стању и тенденцијама морала у (тада) савременом друштву, у овој области истраживања испољио је врхунску способност откривања тзв. натуралистичких грешака у концепцијама чак и најзнаменитијих социолога, чиме је демонстрирао и изванредно познавање тада актуелних метаетичких гледишта. Сличан степен објективности видан је и у још једној, донедавно врло деликатној области проучавања, социологији политике, где је својим бриљантним запажањима у студији о политичким странкама указао на

---

* Факултет за примењену екологију „Футура“, Универзитет „Сингидунум“, Београд

разне предности и недостатке страначког организовања (што је било поучно не само у време социјалистичког монопартизма него је можда још и актуелније у данашње доба хаотичног партијског плурализма, са свим његовим аномалијама и деформацијама).

Од беспрекорне систематичности, завидне (шестодеценијске) доследности и научничке непристрасности Лукић је донекле одступио једино у сврху родољубља, односно тежње за очувањем духовних и материјалних вредности српског села, чему ће бити посвећен завршни одељак рада. Својим ангажманом у Одбору за проучавање села САНУ и покретањем едиције „Хронике села“ пружио је неизмеран прилог оживљавању социологије села код нас и показао како се на делу могу ублажити нежељене тенденције које су наговештене још пре четврт века у програмском предговору ове библиотеке, а сада су несумњиво још израженије.

Циљ закључка ће бити да нагласи Лукићев значај пре свега у раздобљу када је стварао, а које није било одвећ наклоњено преданим посленицима друштвених и хуманистичких наука.

Кључне речи: методологија науке, философски систем, натуралистичка грешка, вредносна неутралност, социологија села

УВОД

Као један од утемељивача научне социологије у Србији после рата, Радомир Д. Лукић је, не само својом ерудицијом него и изоштреним критичким и аналитичким духом, пружио значајне методолошке доприносе у изградњи теоријских друштвених наука, пре свега социологије и права, али и једног система философије. Најважније је осветлити место његових дела у афирмацији и еманципацији домаће науке од идеолошких и политичких утицаја, и то у неколико подручја на која се највише усмеравао: философија и методологија, општа/теоријска социологија, социологија морала, права и политике те социологија села. Осим тога што је био великан права, социологије и философије, био је полихистор ренесансне ширине (у извесном смислу непогодне за данашње токове у науци, на чију је фрагментаризацију и парцијализацију и сâм указивао, иако начелно гајећи према научној мисли став критичког поверења), а његова систематска дела деценијама су служила као врховни ауторитет у одговарајућим областима и о њима су уприличени многи научни скупови, чији су реферати окупљени у више тематских блокова у часописима (*Гледишта*, *Архив за правне и друштвене науке*, *Зборник Матице српске за друштвене науке* итд.). Но, одликовао га је и литерарни талент, не само у усменим наступима, него уочљив и у делима (па и онима у којима се излаже сама по себи сувопарна материја), а својевремено је победио на анонимном конкурс *Полиџике* с причом „Лов“ (*Лејнде*: 16).

Огледао се у свим доменима научног, наставног и стручног рада, утемељујући многе универзитетске предмете и (у тмурним послератним годинама

и деценијама) отварајући нова подручја рада, а пионирски је изграђивао или битно надограђивао методологију и формулисао одређене специфичне препоруке за изучавање врло деликатних феномена (морал, политичке странке, обичајно право). Међутим, истакао се и у оним областима професионалне делатности које се често занемарују. То је првенствено лексикографски рад: учешће у *Правном лексикону* (1964), *Малој јолијичкој енциклопедији* (1966), *Полијичкој енциклопедији* (1975), *Правној енциклопедији* (1979, 1989) и *Социолошком лексикону* (1982), где је био и главни редактор, као и у *Економској и јословној енциклопедији* (1994); затим преводи (с енглеског, француског, немачког и руског) Ханса Келзена, Огиста Конта (1989), неколико совјетских аутора, уз редактуру и предговоре за Фистела де Куланжа, Макса Вебера, Арнолда Тојнбија, Јакоба Морена, Рајта Милса и других корифеја друштвено-хуманистичке мисли (Поповић 1995: 14), којима је битно оплеменио нашу преводну литературу, „посрбљујући“ (тј. налазећи преводне еквиваленте за) многе појмове/термине.

Није запостављао ни домаћу интелектуалну баштину, па је тако написао предговор за француски превод историје српске философије Андрије Б. Стојковића (1977), а приређивач је целокупних дела Светозара Марковића, зборника Цвијићевих чланака и радова о њему, збирке Ђорђа Тасића, као и низа књига из едиције „Извори српског права“; писао је и о Вуку Караџићу (као социологу – два рада [1987в]), Стерији, Јовану Ристићу, Светозару Марковићу, Јовану Скерлићу, Томи Живановићу, Слободану Јовановићу и већини својих других претходника на Правном факултету (Ђорђу Тасићу, Божида-ру С. Марковићу итд.), што би се дало објединити и у засебну књигу, знатно обимнију од јубиларне књижице 2014. године (в. и Поповић 1995: 245–253, као и Поповић 2000). Интересантно је што се током деценија закупао врло разноликим и актуелним темама, од којих су поједине добиле на публицитету у домаћој академској средини много касније откада их је он обрађивао, па се тако смеју као семинални означити радови не само о политичкој етици него и о медицинској (експериментисању у медицини и трансплантацији органа), адвокатској, Цвијићевој (академској и научној) етици, проблемима животне средине (1981), али и они посвећени разним питањима социологије права (из које, нажалост, није написао систематску, заокружену монографију, иако је у појединачним написима за њу пружио сасвим довољно материјала).

Ту је и врло интензивно и активно учешће на југословенским и иностраним саветовањима и конгресима, најчешће са саопштењима (Поповић 1995: 15–18), о којима је (као и о значајним иностраним књигама и зборницима) у облику краћих приказа и ширих осврта оставио дубоког трага у часописима. Уз то је налазио времена и за небројене сличне мање форме (информативни извештаји, коментари, некролози и други пригодни чланци),

чиме је непрестано обогаћивао и уздизао домаћу стручну културу. Дакле, није игнорисао ни овај, наизглед миноран, али врло важан сегмент стручног рада, који је пресудан за афирмацију одређених домена, тема или аутора, али су још значајнија његова огромна организациона постигнућа у институционализацији (и инаугурацији) социологије у Србији и СФРЈ (овде неће бити описивани његови доприноси институционалном развоју правних наука).

Као покретач и уредник „Социолошке библиотеке“, један од оснивача послератног Српског социолошког друштва (Баста 2012: 419–424, 426; Антонић 2012: 616, 618, 619, 628 итд.; Богдановић 2010: 29) и Групе за социологију Филозофског факултета (на којем је био први професор социологије политике – Богдановић 2010: 102; као што је одиграо битну улогу и у прерастању данашњег ФПН-а у високошколску установу), а касније (у САНУ) утемељивач Одбора за проучавање села и *Зборника за теорију права*, вршио је непроцењив утицај, а још је већи значај у усмеравању (и менторствима) за Михаила Ђурића (Баста 2012: 419ff), Војина Милића (чији су приручници социолошке методологије [премда писани из различитих ракурса – један теоријско-филозофског, а други првенствено практично-теренског] остали непревазиђени до данас); затим, Мирослава Печујлића (Тркуља 2012: 446–448), Ђуру Шушњића, Владимира Милића, Милована Митровића и многе друге угледне социологе. Учинак на млађе огледао се и у писању пресудног уџбеника *Основи социологије* (Јарић 2012), првог после рата на одговарајућем стручно-научном нивоу, који је, срећом, послужио као узор за већину послератних универзитетских приручника социологије. Иначе, да се социологија деценијама неговала у окриљу Правног факултета, упорно је истицао недавно преминули проф. Владимир Милић (нпр. Милић 2010), али и Милован Митровић (2010), посебно потцртавајући Лукићеву улогу у њеном развоју. Свим овим доприносима, смело би се рећи, још за живота је и лично постао својерсна институција.

ФИЛОСОФСКА ГЛЕДИШТА

У својој философији и методологији права и других друштвених наука, где такође видно долазе до изражаја темељно образовање, духовна ширина и интердисциплинарност, Лукић се залагао за методолошки плурализам, не опредељујући се стриктно између историјског и нормативног приступа, а трудећи се да што прецизније и потпуније одреди особености правног тумачења као поступка. Овим расправама, којима је положио основе правне херменеутике у нашој средини, он је показао како истанчан методолошки дух тако и дар запажања за предности и слабости извесних искључивих позиција,

поготово правног позитивизма. У његовим философским списима, насталим претежно у позној животној доби (осмој деценији живота), упадљиви су утицаји класичних философских доктрина – неокантовства, (понајвише) Хегела, али и дијамата, чак и кад је нестао идеолошки притисак (додуше, дијалектички материјализам, колико год био на злу гласу услед статуса наметнуте, службене философије, ипак испољава значајне когнитивне квалитете, попут систематичности, доследности и целовитости). Остављајући по страни бројне философске апорије за које је наш теоретичар понудио провизорна решења (премда свестан њихове недовршивости), овде ће се осветљавати преваходно методолошке поенте у Лукићевом философском систему.

Лукићеве философске (као и све друге) радове одликују аргументативност, систематичност, педантност, али и оригиналност, проницљивост, вишестраност, тежња за рационалним и образложеним решењима, тежња према објективности и балансу, како у онтологији, тако и у аксиологији. Уопште узев, чланке, расправе и монографије он по правилу не завршава одсечним, резолутним закључцима, него наслућивањима о будућности и новим питањима, што је и узорно према хипотетичко-дедуктивистичкој схеми научног истраживања, а у складу с постулатом самоисправљивости науке. Он и лично запажа да су коначни, неопозиви одговори на централна философска питања недостижни, као што је то установљавао и у *Социологији морала* у вези с постојањем и установљивошћу врховне вредности или циља света, у чему се огледа промишљени фалибилизам. Међутим, интринсичне тешкоће намеће управо проблем философског система, а идентификоване су у бројним правцима савремене философије и не искрсавају услед неспособности или недоречености самог аутора, него иманентних ограничења управо систематског мишљења у философији. Склоност ка изградњи система, уосталом, рецидив је хегеловства, па донекле и дијамата, под чијим је упливом Лукић деловао, а унеколико и мислио; Лукић је и лично учовао поменуте непремостиве тешкоће и у *Систему* (1992) вишекратно упућивао на њих.

Лукићево опште становиште у философији представља монистички тријализам (1992: 70ff.), концептуализација заснована на трихотомији материје, енергије и духа, која се може сматрати рефлексом хегелијанства, али и аналогичном са Светим Тројством (но, такође тројна подела чинилаца духа на ум, вољу и осећање потпуно одговара Платоновом рашчлањавању душевних моћи, и данас општеприхваћеном у психологији). Али, осим концептуализације кроз материју, дух и енергију, могуће су и разне друге плуралистичке метафизике, а нема ефективних критерија за просуђивање која би од њих била најприкладнија, па су зато већ деценијама уназад и напуштена умовања о општој онтологији, док се аутори задовољавају уобличавањем „регионалних онтологија“.

Додатну слабост чини Лукићево прилично неодређено расправљање о методу философије (1992: 21–34, као и у 1977: 67–76), уз крајње необично разврставање метода на оне чијом се употребом добијени искази доказују (проширење на надискуство, априористички, аксиоматски и дедуктивни) и оне којима се не доказују (интуиција, надахнуће, откровење, аксиолошки и логички метод), где се мора приметити да у последњој групи прва три уопште нису методи, него извори философских увида, док је последњи су-жен на извођење из таутологија, што је крајње редукционистичко, анти-хеуристичко виђење логике. Премда се у ранијим радовима (пре свега у *Социологији морала*, у вези с аргументацијом у етици) и сâм позивао нпр. на радове Фридриха Вајсмана, Ајзаје Берлина и Стивена Тулмина о философској аргументацији, у *Систему философије права* као да је изгубио из вида да се ниједан философски став не може доказати, него једино плаузибилно образложити. И у погледу метода философије права (1992: 301–306) остаје једнако неодређен као и у вези с философском методологијом у целини, а превасходно набраја тешкоће при њеном заснивању (код појединих философских и правних теоретичара).

И однос науке и философије (1977: 49–52, 1992: 15–18) обрађен је тек у обрисима, као однос искуства и надискуства (тј. у основи трансценденталног сазнања, али с прилично неомеђеним опсегом), уз упућивање на њихову сродност и усмереност на искуство (која је и иначе неспорна), међутим, наш аутор не претреса критерије разграничења, па је оставио драстично неодређеним однос философије и (над)искуства, без тематизовања у оквирима савремених философских позиција, а поготово аналитичке философије, у којој су се дебате о демаркацији водиле деценијама, да би се показало како је ма које стриктно и конклузивно раздвајање неспроводиво (в. исцрпан преглед у: Новаковић 2003). Но, штета је што ово расматрање, које је дало прилику да се поближе одреди дисциплинарни статус права, није послужило као окосница за тематизовање појединих елемената (нормативних/логичких, философских/етичких, антрополошких/социолошких, историјских/обичајних) у хетерогеној грађевини права, која се састоји како од трансценденталних (логичких и аксиолошких) тако и од емпиријских садржаја (позитивно право, отелотворено током историје). На пример, знатно су успелији критерији за разграничавање идеологије од науке у *Политичким сџранкама*, као и постављање дистинкција унутар саме идеологије (³1981: 119ff); или пак разграничење историје политичких и правних теорија (¹1954: 36–41) према сродним дисциплинама, као и оцртавање методолошког оквира за истраживање ове тематике (што је редовно чинио и у другим књигама, нпр. [1993]: 23–27).

Поготово су проблематични статус и сврха Лукићевог концепта натфилософије (1992: 268–288), коју је одредио према трансцендентним предметима

и проблемима којима се бави, док о њеном методу назначавача једино то да се не може обухватити „било каквим прецизним рационалним правилима поступка, критике и самокритике, провере и сл.“, тако да се ова сфера не односи на метафилософију ([пре]испитивање самих философских метода и приступа), него пре обележава ирационалне покушаје одговора на крајња, есхатолошка питања, па се не види на који начин може допринети обликовању рационалног приступа тим неразмрсивим антиномијама. Уз то, у *Методологији љрава* (1977) редослед философских грана је уобичајен (онтологија – гносеологија – аксиологија), док су у *Систему философије љрава* две последње дисциплине пермутоване: чудан је редослед онтологија – аксиологија – гносеологија, премда је ова потоња заправо део теоријске (а не практичке) философије. Лукић чак држи да је „вредност као идеелна појава предмет [је] онтологије, јер чини део идеелног света“ (1992: 197), мада онтологија претендује да осмишљава првенствено категорије реалног света, а не да описује идеелни универзум вредности (што је задатак *philosophia-e secunda-e*).

Све у свему, на неразрешиве апорије у Лукићевом философском систему и методологији, поготово у сфери аксиологије, указивали су (пре свега, у специјалном издању ПФП) и његови несумњиви поштоваоци, попут Басте (1994: 188–189; 2015), Стојанова (1994) и Степанова (1994), па и Милијан Поповић, највећи приврженик, најтрудољубивији у промовисању његове личности и дела (нпр. 1995: 39–40, 46, 61, 66–67 итсл.). Код Лукића није расветљен ни однос према утицајним философским струјама данашњице, а референце се углавном односе на класичну философску традицију, чији је темељити зналац неоспорно био. Међутим, у Лукићевим философским дискусијама уочава се и оскудније познавање (боље речено, недовољно промишљање и уважавање) савремених философских праваца (из друге половине минулог века), али је драгоцено што је приликом претресања било које философске теме увек узимао у обзир историјску димензију, тј. аргументацију која је током традиције излагана у вези с проблемом који се третира.

У Лукићевом философском систему испољавају се све врлине, али и крајњи домети (здраво)разумског приступа у обради ултимативних философских загонетки (о чему сведочи и не баш успели „доказ спољног света“ [1987δ]), а он и директно признаје да су његови философски ставови умногосте здраворазумски и немају чврст ослонац у текућој стручној литератури, јер није професионални философ, те да су поједини проблеми обрађени у недовољној мери (1994: 410; в. и Поповић 1995: 256). Наивни реализам и нерелевантна непосредност, каквима одишу многа решења философских проблема, дају се протумачити и као заостатак дијаматовског прилаза, на који је испрва Лукић био присиљен, а касније га, по прилици, несвесно добрим делом и усвојио. Код нашег теоретичара су, општије узев, упадљива

ограничења научних (и философских) метода у достизању „крајње истине“, вечног, али и недостижног дезидерата сваке велике људске мисли.

Далеко су значајнији његови увиди из теорије и философије права, о којима је написао низ програмских студија (углавном у *Зборнику за теорију њрава*), касније инкорпорисаних у *Систем* (1992; в. попис најважнијих референци из теорије права у: *Лејенге*: 26–28), надовезујући се на славну традицију српске теоријске мисли (Поповић 2000). Посебно је важно његово истицање практичног значаја философије и философије права, нарочито упутно у данашње време, када се (чак и у академској заједници) ниподаштавају или маргинализују теоријске правне дисциплине за рачун примењених (попут пословног или имовинског права), чиме је настојао да реafirмише право као еминентно нормативну дисциплину, која оличава кључне друштвене и антрополошке вредности. Иако при том искрсавају несавладиви проблеми са „суштином“ права, правним бићима, смислом правних норми итд., ова питања имају и непосредне реперкусије у јавном и друштвеном животу – тј. правна пракса се не може усавршавати без солидне теоријске основе.

Рецимо, дилеме у вези са субјектом права, морала, правних и моралних норми, као и њиховим доношењем и важењем, не могу се отклонити никаквим позитивним прописима, а Лукић се у више наврата усмеравао на однос позитивног, природног (нормативног) и објективног (оптималног) права, који се може применити и на друге нормативне системе, па и на системе веровања у целини. Увек је (поготово кроз концепцију објективног права и објективног морала [1992: 215]) настојао да приближи или измири нормативност и фактицитет (в. нпр. и Благојевић 1995: 21–22), у чему се недвосмислено огледа хегеловска црта његове мисли – циљ је био превладавање супротности између идеалног и стварног, заложен у концепцији објективног права, најпогоднијег у конкретним околностима, а ова визија, макар и скопчана са бројним недоумицама, пружа и сада подстицајно полазиште за комбиновање нормативних и емпиријских (социолошких) погледа на правне недоумице.

МЕТОДОЛОГИЈА ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Од Лукићеве *methodologia-e docens*, коју је систематски излагао у свим својим монографијама (свака садржи темељит методолошки одељак), неупоредиво је значајнија његова *methodologia utens*, којом је на делу (чак успешније него декларативно) демонстрирао методолошку виртуозност, како на плану примерених деоба, класификација и дефиниција, тако и у упућивању на предности и мане стандардних емпиријских техника, а понајпре при

разоткривању скривених логичких и методолошких пропуста у одређеним теоријским или истраживачким поступцима – дакле, што је много теже и важније, у пракси, тј. на конкретној сазнајној материји, примењивао је препоруке које је прокламовао. И чланке односно одељке у овом домену карактеришу систематичност, обухватност, широка обавештеност и дубока промишљеност, уз критички приступ, с нагласком на вредносној неутралности. У уводима свих уџбеника/приручника прецизно одређује предмет и метод односне (суд)дисциплине, а уједно излаже врло подробна појмовна разјашњења, иако је гајио особен став према терминологији: да је прецизност важна, али да није пресудно означавање, него се мора имати на уму тачан смисао употребљених термина.

Но, неоспорне су брижљива концептуална припрема сваког излагања материје, танане и детаљне класификације (некоме би деловале излишно или схоластички, али неспорно ојачавају појмовну/мисаону дисциплину и строгост), подесне илустрације односа међу разним значењима појединачног појма или релација међу сродним појмовима. Настојао је да подробно претресе вишесмисленост свих кључних појмова (право, норма, философија итд.), што је неупоредиво теже него код специфичних, ужих концепата. Увек на почетку испитује (трансценденталне) могућности изучавања одређене материје, те помно припрема приступ, поступно одређује границе предмета, уз омеђивање наспрам суседних дисциплина, те редовно примећује како између блиских појмова или дефиниција нема одсечних граница. Тако, на пример, и при разматрању толико комплексног питања као што је одређење појма нације (1979) настоји да претходно изврши одговарајућа разграничења и дистинкције (између народа, нације и других група; између социолошког и сродних приступа; између регионалне и националне припадности), при чему на примеру Срба побија класичну марксистичку тезу о генези нације с преласком из феудализма у капитализам. Слично је поступио и у *Полијичкој теорији државе* минуциозно разлажући значење речи *полијичка* (1962: [16–27]). Ово важи, на пример, и за семантику израза „теорија“, коју подробно излаже, при чему је редовно наглашавао значај теоријског изучавања у односу на практична упутства (нпр. ¹1954: 14–16).

Основно Лукићево полазиште у методологији друштвених наука чини формализам, као метод/поступак (помне класификације и типологије – идеалних типова), теоријски приступ/парадигма и историјски правац, којег се као окоснице првенствено држи не само у *Основима социологије* (1984), него је ова оријентација имплицитно присутна и у свим другим систематским делима (разрађивао ју је управо на најкомплекснијој проблематици у *Социологији морала* и *Полијичким сџранкама*, које садрже и веома инструктивне методолошке одељке), па и у мањим чланцима, што је директно везано за

принцип вредносне неутралности, који је доследно и прокламовао и спроводио током шестодеценијског деловања (најизразитије кроз целокупну *Социологију морала*, али и у *Политичкој теорији државе* [1962: 46–50 – одељак о методолошким проблемима] и разним пригодним приликама [1976]). Штета је што ова, формалистичка линија готово да није имала одјека у домаћој социологији (осим код Ратка Милисављевића, нпр. 1965 и 1986).

Но, ни према самом формализму није штедео замерке: упадљива је критика апстрактности, бесадржајности и схематичности формализма, нарочито Фиркантовог и Визеовог, којима пребацује одвећ површински, феноменалистички прилаз централним друштвеним односима, па онда и недоследност и неповезаност основних начела и појмова (²1987: 105–107, 148–153, 158–159, 164–165), што замера и америчким формалистима, попут Едварда Олсворта Роса (*ibidem*: 206–208). И у закључку своје студије (*ibidem*: 218–232), осим наглашавања доприноса које су концептуализацији друштвених појава пружили формалистички теоретичари, указује и на недостатке и инконсистентности њихових схема, али и на немогућност потпуног и строгог раздвајања форме и садржине социјалних феномена (додуше, Зимлу замера и због недовољног уважавања историјског материјализма [*ibidem*: 56–57]).

Са друге стране, настоји да свестрано представи разуђеност формализма као оријентације (*ibidem*: 20–25), осврћући се и на његово интелектуално и друштвено-историјско залеђе, у контексту ширег духовно-социјалног сплета (захваљујући смењивању епоха континуитета и дисконтинуитета), а налази и осветљава формалистичке елементе и у учењима значајних теоретичара других оријентација. У овој, и данас на нашим просторима јединственој књизи-хрестоматији (узгред, у чијем је другом, загревачком издању, невероватно, садржај „преведен“ на ијекавицу, а и нигде нема ознаке да је у питању поновљено издање) испољио је заиста бриљантно познавање свих ондашњих историјских и актуелних праваца у социологији, избор одломака је веома репрезентативан, а преводи с три језика сасвим коректни.

Поред тога што се на више места бавио екстерналним утицајима, пре свега зависношћу (политиколошких и правних) теорија од економске/материјалне основе друштва, често је и пренаглашавајући, у складу са духом времена (нпр. у ¹1954: 42–46) даје прилично дијаматовски интонисано одређење овог односа, док је у *Социологији морала* знатно умеренији), важно је напоменути да и у *Формализму у социологији* (²1987: 230) и у *Социологији морала* даје бројне назнаке за социологију социологије, која је тада била тек у повоју, утолико што је потцртавао да се многе концепције западних социолога заснивају на увидима о њима најпознатијим савременим друштвима, који се онда пројектују на све заједнице у простору и времену. Ова аномалија (*pars pro toto*), којој нису успели да умакну ни најзначајнији друштвенонаучни

ствараоци, и данас се појављује у многим прокламацијама о оптималном или идеалном друштву.

У *Основима социологије* презентовао је уверљиве методолошке замисли: утемељену класификацију наука, врло коректно излагање како општих проблема философије и методологије науке, тако и појединачних социолошких техника, комбиновање континенталног (Дилтај, Вебер, Гурвич) и англосаксонског прилаза (Ландберг, логички емпиризам), док је у *Политичкој теорији државе* (1962: 42ff.) веома убедљиво, на Мертеновом трагу, коментарисао о макроскопским и теоријама средњег обима. Сасвим је коректно представљање емпиријских техника и експланаторних метода, тј. облика систематизације сазнања, у *Основима социологије* (¹⁵1984: 47–75), а још је важније што је у систематским монографијама и приручницима наглашавао особености њихове примене у појединим областима. Опет, у *Социологији морала* методолошки одељак ([1974]: 37–55) усмерен је на превазилажење специфичних тешкоћа у проучавању морала као социјално врло комплексне и осетљиве појаве, те на начин коришћења разноврсних извора и отклањање субјективних искривљавања, при чему указује на опасност од претераног социологизовања и, уопште, једностраности у објашњењу моралних феномена.

Био је нарочито опрезан у погледу односа социологије и историјског материјализма (о чему сведочи и умногоме евазиван одговор о сопственом односу према дијалектичком материјализму у 1976: 203–204) – официјелну марксистичку доктрину је прихватао до мере у којој је морао (да би то касније попримило и изванредан степен искрености), али је ипак од огромног значаја за развој домаће социологије било његово антидогматско залагање (још 1961. године, у време потпуне превођи марксизма) да се и тзв. буржоаској, односно западној социологији призна статус научног гледишта (Јарић 2012: 676–681), тако да је и у својим теоријским радовима из социологије (попут 1974, ¹⁵1984 и ²1987) још од краја 1950-их, а поготово у тадашњим опаскама о друштвено-политичкој ситуацији, врло објективно и пропорционално представљао и сва друга гледишта у друштвеној науци. И у *Уводу у социологију*, дефинишући предмет социологије (1984: 25–44), понављао да се социологија не сме сводити ни на историју ни на историјски материјализам, уз развијену аргументацију против схватања о ненаучности тзв. „буржоаске“ социологије.

И у *Историји политичких и правних теорија* (¹1954) примењује сасвим коректну методологију историје идеја (чак с елементима философије историје), те увек осликава шири идејни и друштвено-историјски контекст настанка појединих учења, али и пружа уравнотежене, одмерене оцене, па би се чак могло говорити и о Лукићевом методу историје политичких и правних теорија (Поповић 1995: 233–234). Премда су у овом недовршеном прегледу у распореду простора посвећеног појединим личностима дошли до изражаја

и лични афинитети аутора (те је тако Спинози посвећено мало простора, а Русоа уопште и нема), у њему је видан пишчев дар да и идиографским садржајима приступи с једнаким умећем као и номолошким, карактеристичним за теоријске науке.

МЕТОДОЛОГИЈА ПРАВА

Радове о методологији (и теорији) права Лукић је објављивао од почетка 1950-их (Поповић 1995: 90–93), а најпотпуније студије из овог домена чине *Тумачење њрава* (1961) и истоимени уџбеник/приручник (¹1977), у којем је настојао да представи синтезу својих проучавања ове правнотеоријске дисциплине. Методологија права једним делом мора бити философска, јер се односи на тумачење нормативних садржаја (па се утолико правним наукама може оспорити емпиријсконаучни статус) и обухвата правну логику, технику и херменеутику, као и теорију аргуменације, што укључује и еминентно философске проблеме (субјекта права или законодавца, типова тумачења, односа творчеве намере и објективног значења у тумачењу правних аката, дومتâ и опасности стваралачког тумачења, које је више стварање него интерпретација позитивног права итд.). Са друге стране, методологија историје (позитивног) права и социологије права у основи је идентична с методологијом других друштвено-хуманистичких наука, о чему је Лукић врло солидно писао у претходно помињаним студијама из опште и посебних социологија, док се унутар методологије права емпиријским техникама није давио (па је, на пример, и у подужем спису „Емпиријско изучавање права“ [1973] више философски расправљао о врстама искуства – материјално/опажајно, психичко, духовно, друштвено – и њиховим односима, уз тек програмске назнаке о облицима научног правног сазнања; слично важи и за [1977]: 93–109).

Општи оквир Лукићевог приступа интерпретацији права представља Бетијева критичка херменеутика, што не значи да није штедро користио и доприносе других теоретичара, како континенталних (пре свега француских и немачких), тако и англосаксонских, што му је отворило простор за уобличавање заиста интегралне концепције тумачења. Он, додуше, није користио саме термине попут херменеутичког круга или хоризонта тумачења, али је очигледно познавао одговарајуће појмове, који су тек пре пола века постали шире прихваћени у философији. Уочавао је субдетерминисаност сваког тумачења упутствима и конкретним нормама, као што је и наглашавао да апликација норме није једноставно дедукција нити супсумпција, него (разним инстанцијама посредована) интерпретација – при апликацији је тешко разлучити тумачење од стварања права (креативне интерпретације), због

чега се залаже за објективно, социолошко и еволуционистичко тумачење: и када прописи остају исти, тумачења се мењају (1961: 26–27).

Премда се, пошто је реч о тумачењу норми на којима почива правна сигурност, држи конвергентног и објективног тумачења, јединог примереног у овом подручју, Лукић наводи три елемента тумачења (1961: 8–9): ауторско значење, значење према правилима система знакова и интерпретаторово значење, која би идеално требало да се подударе, али се наилази на озбиљне недоумице; а за њега је главни циљ откривање ауторског значења (намере законодавца). Он је указивао на међуусловљеност и повезаност разних облика тумачења (језичког, логичког, систематског, социолошког, историјског и циљног/телеолошког), при чему се они узајамно саодређују и допуњавају (1961: 50), и дао нацрт класификације неодређености/нејасности значења (54–55), с покушајем излагања критерија за пра́во (исправно) значење (1961: 78–82), уз назначивање проблема везаних за вољу законодавца (који редовно није савршен и, пошто је колективни субјект, нема неопозиво утврдиву вољу).

Дакле, био је дубоко свестан свих препрека скопчаних с неопходношћу да се дође до јединственог правилног тумачења и држао је да разне врсте тумачења ваља примењивати комплементарно, међутим, током деценија се колебао у погледу тога који ниво или облик тумачења пресуђује о исправном значењу, па је тако понегде (1961: 130ff.) циљно/телеолошко тумачење видео као одлучујуће, јер је спојено с циљем права у целини – оно изискује велико социолошко знање и политички и историјски смисао, при чему је тешко измирити сукобљене друштвене интересе. На неким другим местима је, опет, у складу с концепцијом о праву као изразу интереса владајуће класе, предност давао социолошком тумачењу (сагласно доминантним но-сиоцима моћи) као допуни и надоградњи правног и филолошког, док је у свом главном уџбенику, *Уводу у њраво*, правни (догматски, егзегетски) метод постављао наспрам социолошког (објективно-телеолошког) као коректива (¹⁰1993: 25–27) – иначе, то је дело које је (разумљиво с обзиром на намену) доживљавало и највеће модификације кроз разна издања, али су и до оних последњих остали сегменти о класној борби, класној суштини права и државне, владајућој класи и њеном интересу...

У *Методологији њрава* (¹1977), најпотпунијем делу из области методологије уопште (чији су многи одељци пренети у *Систем* [1992], па за њега важе и сличне опаске), Лукић је настојао да пружи свеобухватан, исцрпан попис свих поступака који се користе како у правним наукама (метаниво), тако и у самој правној пракси (објект-ниво), из чега онда проистичу и све предности, али и многе мане таквог интегралистичког прилаза. Пре свега, то је одвећ неодређен појам метода, где се у њега сврставају и теоријски приступи и извори (права) и најразличитији практични поступци, а поготово

је чудна подела на самосталне и несамосталне методе (историјскоправни и упоредноправни) сазнања права, јер се ови потоњи обично категоризују као упоредно-историјски метод и користе у свим друштвеним и хуманистичким дисциплинама. Уопште узев, крајње је необична класификација метода, укључујући и мисаоне поступке који су не само ваннаучни него и директно ненаучни, супротни како правној (односно, уопште, друштвеној) теорији тако и пракси/примени.

Потом, испољава се превелико поуздање у дијалектички метод као најопштији (1961: 27ff., 32), иако је кроз историју (од Парменида и Хераклита до постструктурализма и трансценденталне прагматике) он дефинисан на најразноликије начине, док, опет, историјски материјализам убраја у методе (а њих означава као реалне појаве). Ту је и крајње апартна класификација метода на реалне и идеалне (84ff.), те оних првих на психолошке, социолошке и политиколошке, док у друге убраја логичко-херменеутичке поступке, усмерене на смисао правних норми и аката – овде би пре била реч о методима емпиријског истраживања или прикупљања података, с једне, и методима логичко-епистемолошке систематизације, са друге стране (на неодређеност, односно врло широко и вишесмислено значење појма метода код Лукића указује и Поповић 1995: 95–96, 103–106, 109 *et passim*). У методологију су, штавише, увршћени и разни аспекти односа права и стварности (1977: 209ff.), који се пре тичу епистемологије или онтологије права у виду општих теоријских концепција (нормативизам, позитивизам, формализам итд.), с правнотехничким импликацијама, док је одељак о методима примене права, зачудо, раздвојен од описа тумачења, премда је апликација заправо момент тумачења, па се онда и у оквиру овог одељка такође расправља о логичким и херменеутичким проблемима; чак се књига завршава остваривањем норме путем понашања субјек(а)та, што није ни у даљој вези с методолошким питањима правних наука, па ни прав(осуд)не праксе, него евентуално може бити од значаја за социологију права.

Генерално посматрано, чини се да је било продуктивније држати се типологија већ уобичајених у логици и методологији науке, па мисаоне поступке делити на научне и ваннаучне, затим раздвојити логичке процедуре образовања појмова и судова, као и извођења закључака (анализа, синтеза, апстракција итд.; индукција и дедукција као најопштији инференцијални механизми), с једне стране, од техника емпиријског истраживања или прикупљања података, са друге. Док логички поступци служе превасходно систематизацији и излагању стечених знања, ови други (као специфични за одређене области или групе наука) изискују узимање у обзир особености појединих предмета, те су, осим чисто логичког скелета, тесно везани и за предмет на који се примењују (иначе је овде представио занимљива разматрања о односу предмета и

метода [1977: 25–26]). Такође, методи стварања права (*ibidem*: 175ff.) заправо су извори права или правних норми (обичајно и легислативно/свесно-планско доношење, што укључује експерименталне и логичке поступке), док су посебни методи свесно-планског стварања права (191–192) заправо начини доношења општих и појединачних правних аката, а нема никакве сврхе у оквиру методологије говорити о популаризацији права (207–208).

У целокупном Лукићевом опусу није сасвим јасна граница између нормативног и догматичког метода (ако би се догматика уопште могла сматрати методом, а не дисциплином, као у теологији), јер их понегде поистовећује, а покаткад раздваја, премда је (правна) догматика већ сама по себи нормативна (суб)дисциплина (о овим недоумицама в. и Поповић 1995: 120ff). У правној херменеутици, као што је поменуто, преференцијално је објективно (интерсубјективно), конвергентно тумачење (какво је с обзиром на природу права и неопходно), тако да Лукић није имао у виду (нити је то требало) философске, књижевне и сличне интерпретације (и односне херменеутике), јер се у праву управо и налаже релативно стабилно тумачење, пошто оно једино и гарантује трајнији правни поредак; али се није недвосмислено изјаснио око релативног значаја или доприноса разних видова тумачења, као што су дословно (филолошко), структурално, контекстуално, телеолошко, него их је такоређи поставио у исту раван.

Све ове омашке у погледу неразрађености класификација (не само правних или философских метода, него и правних бића, као и самих норми, које се могу посматрати не само као правна, него и логичка, социолошка, психолошка итсл. категорија) и неразвијености кључних дистинкција упадљиво одударају од свих других подручја његовог интересовања (и њима припадних радова), где је показивао управо изванредан, јединствен дар за врло разуђене типологије и прецизне дистинкције, па би се овај подбачај дао објаснити „отпором материјала“, тј. немогућношћу да се тако широка и хетерогена област систематизује и опише у једном сразмерно (у односу на остала дела) кратком приручнику. Делује да је било боље рашчланити сâм домен правних наука на нормативне дисциплине (где се употребљавају махом дедуктивне процедуре, попут аксиоматизације и силогизма), историјскоправне (с одговарајућим емпиријско-техничким и херменеутичким апаратом) и социолошкоправне (у којима се користе посматрање, интервју и сличне истраживачке технике), а да је потпуно изостављено набрајање ваннаучних поступака, који у најбољем случају могу послужити као инспирација или мотивација.

И поред поменутих недостатака, Милијан Поповић (1995: 106ff., 129ff.) истиче оригиналност Лукићевог поимања правних метода и њихове класификације, а његови радови су несумњиво супериорни у поређењу с каснијим уџбеницима из исте области (нпр. Благојевић 1995: 82ff. и 87–116, и 1997, који

су тек бледа сенка његових радова; као и Закић 1998, што је, упркос наслову, приручник из опште методологије науке и технике научног рада). Не само што се трудио да у методологији права избегне и нормативизам и позитивизам и социологизам (односно, тежио је да измири или усагласи ове димензије [тумачења] права), него је и на овом пољу, уз друге радове, саставио приручник који до данас није добио достојног наследника. У најмању руку, успео је да умакне једностраностима како континенталних школа (историјскоправне, државноправне, совјетске итд.), тако и англосаксонског прагмати(ци)зма, па је домаћу стручну јавност упознао са разним националним традицијама виђења права. Можда одвећ претенциозно стреми да изгради свеобухватну синтезу, па отуда и понегде излазећи изван оквира саме методологије, у овој изузетно слојевитој материји оставио је за собом опус који чини врло солидну основу за даља истраживања у разним правцима.

СОЦИОЛОГИЈА МОРАЛА

На подручју посебних социологија, односно „практичке“, антрополошке социологије, Лукић се заокупљао широким сферама социологије права (в. Поповић 1995: 201–213; Митровић 1994), морала (1974), политике (⁵1981), (савремене) културе (током 1970-их и 1980-их, в. Коковић 1994), глобализације (нпр. [1974]: 584; в. и: Попић 2012: 1119–20), па и еколошким питањима (1981). У оквиру ове тематике, поред низа других радова о социологији морала (*Лејенге*: 44–45), нарочито о стању морала у ондашњем југословенском друштву, у којима је (и поред одређених уступака званичној идеологији) био веома критичан, кључна је, наравно, *Социологија морала* (1974), и данас непревазиђена по обиму и коришћеној литератури (не само на јужнословенским просторима), са рецепцијом код многих потоњих аутора, али и замашном популарношћу код студената социологије. У томе *magnum opus*-у, којом је ова дисциплина и покренута у Србији, поготово је дошао до изражаја Лукићев талент за систематизацију, али су садржана и бројна виртуозна, оштроумна запажања о природи моралних феномена.

Осим опсежног прегледа историјских теорија у овом домену, али и врло луцидних опаски о стању и тенденцијама морала у (тада) савременом друштву, у овој области истраживања испољио је врхунску способност откривања тзв. натуралистичких грешака у концепцијама чак и најзнаменитијих социолога, чиме је демонстрирао и изванредно познавање тада актуелних метаетичких гледишта (односно традиције која се протеже од Хјума, преко новокантовца, све до англосаксонске аналитичке философије). Натуралистичку грешку (извођење нормативних судова из индикативних) уочавао је код безмало

свих традиционалних теоретичара: Конта, Спенсера, Диркема, Леви-Брила – немогућ је научни морал, ма колико био заснован на чињеницама разноврсности и еволуције морала, јер су етичка мерила трансцендентална, а не емпиријска, па се не може објективно процењивати прогрес у моралу ([1974]: 62ff.). Међутим, није неопрезан да закључи како је социологија морала без икаквог значаја за нормативну етику, пошто може помоћи у њеној изградњи, пре свега при утврђивању садржине морала (91ff.); такође наглашава да трагање за надискуственим (метафизичким) основом морала не спада у емпиријску науку (295–298), али разматра разне емпиријске инстанције као изворе моралних судова.

Не само у [1974]: 159–163, него и у бројним чланцима, објављивао је расправе о социјалистичком моралу, с прилично недогматичним судовима о „прелазном“ моралу, као што и на више места обрађује тада актуелно питање могућности марксистичке етике, па и социологије морала. Лукић напада марксистички економизам у објашњавању моралних појава, али и помно испитује хипотезе о утицају технолошког развоја на морал (ни поредак) ([1974]: 452ff). Истицао је сукоб моралâ у ондашњем друштву, где, према његовом суду, и нема развијеног премоћног морала, него су пре на делу прелазне форме између појединих супротстављених морала – племенског, сељачког, малограђанског, грађанског/буржоаског, социјалистичког, бирократског итд., унутар којих запажа многе напетости и недоследности. Отворено идентификује неразвијеност социјалистичког и непревладаност малограђанског морала (1976: 207–208), за шта је у оно време требало храбрости. Иначе, то веома наликује данашњој ситуацији, у којој такође не постоји унисон морални менталитет – но, пошто друштво без морала не може опстати, онда је и крајње морално безакоње, или аномија, по његовом суду тек пролазна фаза или криза, која по правилу води обнови морала ([1974]: 170).

Пошто је о *Социологији морала* недавно писала, у врло темељитој студији (2012), професорка Радмила Васић, овде ће се побројати тек неколико најинтересантнијих, па и етички релевантних увида: изразито формално одређење морала (уз испитивање и других могућности); поента да садржински иста норма може бити и морална и религијска и правна; у више наврата указује на релативност напредовања у моралу; пропитује дијалектику односа морала и слободе, који нису увек у сагласности (исто и у 1992: 222–223); потцртава двострукост морала у односу на чланове сопствене групе и припаднике других скупина, те констатује да су напетости и конфликти унутар индивидуалног морала веома изражени код представника политичке елите, што је констатовао као научник (1976: 212–214); истражио је не само деловање најразличитијих чинилаца на морал, него и (539–564) утицај морала на друге друштвене процесе и елементе (насупротив дијамату, који морал види

као епифеномен). Највише се задржава ([1974]: 345–368) на дискутовању разних варијанти функционалистичког гледишта о друштвеном основу морала, уочавајући његову блискост с одређеним марксистичким ставовима; под функционализмом, шире узев, подразумева прилично разнородне облике телеолошких концепција, које морал виде као средство усмерено на остварење највиших друштвених циљева, а приговара им и због логичких недостатака и недовољне емпиријске поткрепљености, па стога одбија јаке тезе функционализма.

Дакле, у књизи је (на метаметодолошком нивоу) оштро разграничио нормативне судове (који су предмет етике) од емпиријско-чињеничких, којима се јединим социологија може бавити, а (као и у 1976) снажно је и понављано наглашавао значај вредносне неутралности у бављењу науком. И у *Политичким странкама* и у *Социологији морала* ([1974]: 463ff., 552, 555) исказивао је врло умесне, али и нимало похвалне ставове о односу морала и политике. Сличан степен објективности видан је и у још једној, донедавно врло деликатној области проучавања, социологији политике, где је својим бриљантним запажањима у студији о политичким странкама указао на разне предности и недостатке страначког организовања (што је било поучно не само у време социјалистичког монопартизма него је можда још и актуелније у данашње доба хаотичног партијског плурализма, са свим његовим аномалијама и деформацијама). Утолико би се смело оценити да је, иако никад није био припадник (ниједне) партије, исказао знатно дубље увиде у природу страначког деловања него поједини каснији аутори монографија о партијским организацијама (нпр. Радош Смиљковић или Владимир Гоати, некадашњи високо позиционисани чланови партије).

Најоригиналнија су закључна разматрања ([1974]: 567–604, поготово 592ff.) – о будућности морала, у којима је пружио врло подстицајне назнаке за промишљање ове комплексне појаве, нарочито у светлу убрзаног и непредвидивог развоја науке и технике, те изражавао крајње обазриви оптимизам, не превиђајући ни негативне тенденције; дакле, врло је сумњичав према концептима моралног прогреса, какви су преовладавали колико у философији/етици, толико и у социологији морала, у чему се испољава сличност са гледиштима његовог наследника Михаила Ђурића. Као и раније монографије, *Социологија морала* је писана изузетно систематично и методично, на основу веома обимне литературе, која обухвата практично све релевантно што је из ове области објављено, а одакле бира и компетентно, брижљиво и идеолошки непристрасно претреса најрепрезентативнија становишта и опције које она нуде, свеобухватно излаже разне чиниоце који непосредно или посредно утичу на морал, као што и осветљава читав функционални сплет везан за овај домен. Критике и приговори појединим схватањима врло су умесни,

а похвале сасвим одмерене. Упечатљиво је да наводи и од себе млађе домаће ауторе, попут Михаила Ђурића, Војина Милића и Бошка В. Поповића, што указује да није био оптерећен (професорском) сујетом.¹

Иако овде нема простора да се излажу Лукићеви ставови о социологији права и политике, неизбежно је споменути да је у својим политиколошким анализама у централном делу из ове области (*Политичке странке* [1981]), исто као и у списима из социологије морала, применио сасвим непристрасан приступ, концентришући се на трагање за узрочним везама између политичких странака и класа (176–178; аналогно томе како је осветљавао и узрочна дејства појединих чинилаца на морал и обратно) и раздијајући марксистичке догме о класификацији и обележјима политичких партија, наводећи да су односи идеологије и политичких странака разнолики (137–143). При том даје врло актуелна одређења односа између идеологије, пропаганде и агитације (212–218), те нештедимице набраја негативне аспекте страначког функционисања, као што су: олигархизација, сужавање критичког мишљења и демократског одлучивања, дисциплиновање, котеријаштво, плутократизација и слични механизми хомогенизације (226ff, 232), а најужбудљивије је што је испитивао могућност политичког живота без странака (244), док је (налик другим радовима у вези са будућношћу морала, села итд.) закључни одељак посвећен будућности странака, у којима пружа необично занимљиве назнаке о правцима у којима се може развијати партијски живот.

СОЦИОЛОГИЈА СЕЛА

Од беспрекорне систематичности, завидне (шестодеценијске) доследности (колико је у датим околностима било могуће) и научничке безинтересности (за коју се упорно залагао, нпр. 1976) Лукић је донекле одступио једино у сврху родољубља, односно стремљења за очувањем традиционалних духовних и материјалних вредности српског села. Док је још од раних шездесетих година делао на приређивању дела Сретена Вукосављевића, проблематиком села у целини почео је да се бави првенствено од 1970-их, још тада изричући сурово реалистичке, чак апокалиптичке, али основане процене трендова, које су се у међувремену, нажалост, углавном и обистиниле (1974а, 1985). Премда у овом подручју није написао ниједно заокружено

¹ Уједно, вреди напоменути да је овај правац Лукићевог стваралаштва, у сличном духу (рационалном, али не и схоластичком, с изразито индивидуалним, оригиналним приступом) наставио да негује његов син Миодраг, пензионисани професор Дефектолошког факултета, у својим теоријским расправама (1972, 1980, 1989) и есејистичким фрагментима (1972а, 1982).

дело (збирка *Друштво и сељаштво* [1997] настала је као колекција раније објављених чланака), увиђао је и наглашавао значај села за друштвене токове, али се није систематски бавио социологијом села (па ни сеоским обичајима и правним регулама, попут Вукосављевића), нити је изучавао унутарњу стратификацију сељаштва, а, зачудо, није узимао у обзир ни мешовита домаћинства, крупне, средње и ситне земљопоседнике (и надничаре), сељаке-раднике, сељаке-занатлије, сеоску интелигенцију (попове, учитеље, лекаре) – дакле, недовољно је изражен социо-економски, стратификацијски приступ (није разликовао сељаке као становнике села од сељака као пољопривредника), нити је имао у виду „индустријска села“ нити она у саставу пољопривредних комбината (Војводина – Панчевачки рит, источни Срем, северна и средња Бачка). Међутим, упркос овим мањкавостима, па донекле и романтичарским тоновима у појединим написима, његови написи из овог домена имају црту изразите проницљивости, директног посматрања, али и дубинског сагледања и разумевања феномена.

Својим ангажманом у Одбору за проучавање села САНУ и покретањем едиције „Хронике села“ пружио је неизмеран прилог оживљавању социологије села код нас и показао како се на делу могу ублажити нежељене тенденције које су наговештене још пре четврт века у програмском предговору ове библиотеке, а сада су несумњиво још израженије. Упутства која је том приликом саставио можда немају домет Цвијићевих или Ердељановићевих (и више су оријентисана историографски него социолошки), али сачињавају методолошку окосницу за сада већ преко 400, углавном темељитих, мултидисциплинарних, акрибичних монографија о селима разних региона.² Иако досадашње публикације нису уједначеног стручног квалитета ни квантитета, а многе од њих садрже и озбиљне недостатке (пре свега субјективне природе), ова серија је по обиму увелико надмашила чувену Цвијићеву едицију *Српски етнографски зборник*. Приметно је да су извесни крајеви (нпр. моравички, поморавски, Стиг и Браничево) заступљенији, док су поједини обухваћени приметно слабије (Војводина, југоисточна Србија), али, укупно гледано, ове хронике пружају прилично репрезентативан преглед свих значајних догађаја на просторима српског народа.

У „Предговору“ који се налази на почетку сваког тома из едиције „Хроника села“ (потписаном од стране Уређивачког одбора, на чијем је челу био

² До 2001. године изашло је 157 хроника села, а до 2010. преко 300 (на једном списку из 2012. наведено је око 380), уз шездесетак (према неким изворима и свих 150) посебних издања (посвећених појединим фамилијама или ужим појавама). Штета је што не постоји централни регистар/каталог или библиотека свих публикација (него се премештала од Института за економику пољопривреде до Културно-просветне заједнице Србије, док су саме публикације дисперговане по местима издања, обично општинским средиштима).

Лукић) такође се, уз кратак осврт на историјат српског села, истиче неповољан положај села и сугеришу мере за његову ревитализацију; почетком 1989. Одбор за проучавање села САНУ (чији је председник такође наш академик) саставља упутства за писање хроника и препоруке за коришћење литературе, а прве монографије излазе почетком 1990-их година, при чему је Лукић био и рецензент првих неколико десетина публикација. Ту се осврће на кризу села и потребу његовог како теоријског тако и теренског изучавања, а (као и у 1974а) упућивао је на мање-више све структурне проблеме који су се до данас перпетуисали и наговештавао правце њиховог превладавања. Узгред, о сељаштву је више пута писао и у вези с уставним променама, пледирајући за побољшање конституционалног статуса овог социјалног слоја.

На овом пољу је прилично смело, још од 1960-их, осуђивао марксистички презир и мржњу према сељацима као класним непријатељима, те критиковао реалсоцијалистички концепт сељаштва и бирократски приступ пољопривреди (што Гудовић 2012: 388 повезује и с приговорима формализму у социологији). Наумовић и Петковић (2013) посебно упућују на његове опаске о нестанку традиционалног села, као и на његова суморна, али објективна предвиђања о депопулационим процесима. Опет, он је (развејавајући устаљене предрасуде и ослањајући се на Вукосављевића) истицао и да су сељаци спремни за прихватање иновација (нису урођени традиционалисти), па је упућивао на правце пожељне модернизације села, али увек узимајући у обзир целину сеоског начина живота. Тако је, пишући о „Култури на селу“ (1986 [в. и Коковић 1994]), запажао да развој материјалне културе на селу није праћен истовременим успоном духовне, напротив – у погледу морала, обичаја, веровања, понашања старе тековине су се изгубиле, а нове се нису укорениле; уједно замера и самим становницима села што се пасивно препуштају помодарству. И код Вукосављевића потцртава излагања о културалном стваралаштву сељака, али, као ни његов претходник, није идеализовао сељака ни сељачко друштво (в. Милошевић 2012).

Ништа мање драгоцен његова улога на овом подручју није ни то што је, како теоријски-аргументативно тако и приређивањем његових списа, али и покретањем (раније годишњих, сада бијенијалних) сусрета „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“ у Пријепољу, афирмисао овог претечу као утемељивача социологије села у нашој средини, наглашавајући његову употребу социолошког метода при описивању и објашњавању народног живота, као и талент за опажање наоко споредних, али битних појединости, на основу којих се увиђају међуповезаности одређених појава из разних сфера друштвеног понашања, што му омогућава широке генерализације (Лукић 1987). О знаменитом историчару и социологу села објавио је десетак чланака (предговори за *Писма са села* и два тома *Историје сељачког друштва* [1987а] и прилози

у зборницима са *Сеоских дана...* [в. и Исић 2012: 299ff., 329–336, 388, 459–460 *et passim*; као и *Лејенге*: 46]), а, као најзаслужнији за његову (ре)афирмацију, 1981. открио је и његову бисту у Пријепољу (Исић 2012: 436).

НЕПРИСТРАСНИ, АЛИ И РОДОЉУБИВИ НАУЧНИК

Лукићев мисаони развој испољава „природну“ еволуцију у истраживачким интересовањима: један је смер спецификације (теорија државе и права – политичка теорија државе – политичке странке), а други апстракције, од социологије права и морала према етици, философији права и општој философији, коју је сматрао круном свог научног ангажмана. Редовно се заокупљао општим питањима судбине цивилизације, па се свака његова расправа окончавала рефлексијама и наговештајима о будућности (морала, државе као институције [1962: 255–267], политичких партија, културе, науке и технике, села и сељака итд.), увек непогрешиво идентификујући перспективе, тенденције и потенцијалне опасности тих појава у савременом свету, с непобитном предиктивном моћи – многи од развојних токова које је најавио (и то углавном они суморнији) у међувремену су се обистинили, па се његова забринутост за ову цивилизацију тек сада у пуном смислу може оценити као основана и оправдана. Ако би се његове замисли актуелизовале, могло би се тек наслућивати шта би Лукић данас рекао, на пример, о држави, уставу и праву у целини (УН, ЕУ или Србије), моралу, садашњим политичким странкама и другим појавама у тренутном виду, а његово вишеслојно дело подлеже колико историзацији с обзиром на прилике у којима се обликовало, толико и актуелизацији у погледу инспиративности којом и данас зрачи.

Лукићев допринос интелектуалном и научном развоју друштвено-хуманистичких дисциплина у нашој средини, духовни учинак који је произвео на десетине генерација друштвених теоретичара и практичара толики су да се не могу ни поуздано измерити, јер су толико чврсто уграђени у темеље социјалне мисли код нас да смо их сви интериоризовали с првим универзитетским приручницима које смо читали (било да је реч о праву, социологији или етици) и више их не опажамо као индивидуални прилог, него као саморазумљиву колективну тековину. Лукићева промишљања о хоризонтима науке и технике, екологији и глобализацији итд. и данас могу послужити као оријентир за проблематизацију ових тема, те немају само историјски, него и запажен актуелни значај.

Са друге стране, не би се смела прећутати ни извесна црта опортунизма према ондашњем титоистичком режиму и доминантној индоктринацији, која се огледала у списима о самоуправљању (в. Поповић 1995: 195–200),

друштвеној својини (*ibidem*: 188–195), зборовима радних људи и бирача, социјалистичкој демократији, делегатском систему и сличним идеолошко-доктринарним псеудопроблемима (в. Лукићеву библиографију [1995]) – већ и сâм избор тема указује да је био под спољашњим притисцима, а донекле је и прећутно усвојио дијамат као оквир разматрања разних тема чак и онда кад је престала принуда, о чему сведоче активност у Хегеловом друштву, рад о марксистичкој теорији права у споменици Душана Недељковића (1983) и некролог за њега, али и извесни пасажи у *Систему филозофије љрава*. Еволуција од предратних позиција према марксизму била је слична као код Богдана Шешивића, преминулог исте године кад и Лукић (1999), а мора се признати да у неким списима (нпр. у 1978) има и потпуно немотивисаних одељака о марксистичком погледу на право, па чак и неукусних позивања на Броза и Кардеља (1981: 106–109, 240–241). Као конформистички могао би се обележити и наступ у вези с уставом из 1974, тј. амандманима, када се (за разлику од нпр. својих ученика Михаила Ђурића и Косте Чавошког) задржао тек на „Неколико напомена о Нацрту устава СФРЈ“ (1973а).

Међутим, не сме се губити из вида да је после револуције Лукић био угрожен колико и многи други предратни, „грађански“ професори, прогоњени у тадашњим чисткама с универзитета (према неким изворима, чак је био „виђен“ за Голи оток). Опет, у многим приликама се није либио да изриче и критичке оцене о савременом (њему тада савременом) друштву (Поповић 1995: 163), па чак и да покатакд отворено пркоси (неколико примера Лукићеве политичке храбрости наведено је у: *Лејенге* 21–22, као и у: Гудовић 2012: 377–378, 390–391, где се даје занимљиво тумачење Лукићевог опортунизма, утемељено на вредносним принципима, уз наглашавање његовог родољубља). Ту се могу прибројати и повремени окршаји с етаблираним марксистима, попут Љубомира Живковића, Милана Кангрге и Миладина Животића, (пре свега у вези с концепцијом превазилажења етике), али и регистравање извесних неодређености и недоследности код Маркса и Енгелса, као и у марксизму у целини ([1974]: 595–597; 1981: 127; 1983).

Свакако је боље што је пристајао на поједине уступке (пре свега практичне, а мање и у теорији), јер да није, био би уклоњен, а онда би превласт преузели дијаматовци или праксисовци, једнако ускогруди у својим виђењима социологије (као историјског материјализма односно еманципаторске праксе). Дакле, чинио је компромисе, али није западао у компромисерство – захваљујући овом крајње умешном еквилибрису између захтева тренутка и екстремне непокорности (која је красила поједине његове ученике), успео је да оствари замашан утицај, а његов беспрекорни уџбеник социологије деценијама је служио као узор за састављање свих идеолошки необојених универзитетских приручника, чиме је посредно постигао већи ефект него

директним дејством. Његове „вербалне инвокације“, које су биле неизбежан декор целокупне друштвено-хуманистичке литературе онога доба, никад нису прелазиле у апологетику (чак је у вредновањима текућих прилика умео да буде врло оштар), док би се практички ангажман најпре могао оквалити као настојање да се правно уобличи и, колико је могуће, нормативно уреди затечено стање, настало послератним револуционарним превратом.

Осим поклањања големе енергије националном теоријском наслеђу, чији је био привржени поштовалац и изванредни познавалац, ништа мање није бринуо ни о језику, па је Лукићев идиолект упечатљив по појединим народним изразима и „србизмима“ (нпр. *књижевност* за стручну литературу), а запажено је и његово упорно залагање за неговање ћирилице као националног писма (Збиљић 2004 и 2005) – приписује му се у заслугу што је у уставу из 1990. она проглашена службеним писмом, а и сам се повремено оглашавао у јавности одговарајућим написима и реакцијама на текућа збивања. Поред импозантног теоријског опуса и обимне библиографије, Лукић је био изузетно свестрана, али и живописна, чак романескна личност, која би била достојна књижевне обраде. Осим општепознатих необичних биографских појединости (Поповић 1995: 9–14; *Лејенге* 11–17), красила га је изразита духовитост, па су за њим остале и бројне анегдоте, које би вредело објединити у збирчицу.³

Кад је реч о рецепцији Лукићевих идеја, поједини коментатори су се (супротно Лукићевом начелном ставу) кретали од једне до друге крајности: од неодмерених и неумесних панегирика (нпр. Св. Јарић 2001, 2001а, 2003) па до још бесмисленијих замерки да није довољно доследан хегеловац (Перовић 1994), но, срећом, преовладавају уравнотежена тумачења и судови

³ Једна од мање познатих јесте она коју је у пригодној прилици на радију пре десетак година приповедао поч. проф. Обрад Станојевић – кад је Радомир Лукић једном пошао у град, приметио га је бивши студент, државни функционер, и понудио да га повезе службеним аутом. Како су одмицали прошавши читав центар града а професор није излазио, шофер га упита: „Па, где идете? Већ смо обишли све значајне локације.“ – „Ту негде, али не могу тренутно да се сетим“, узврати стари професор. – „Како то?!“, запрепасти се возач. – „Видећеш и ти кад једног дана будеш академик“, на то ће наш великан.

Друга, мање забавна, тиче се својременог позива упућеног професору Михаилу Ђурићу да постане асистент на његовом предмету, када му је назначио: „Ето, номинално имам право на два асистентска места, али, пошто ће једног кандидата свакако наметнути Удба, онда сте Ви мој једини избор.“ Вероватно је за ондашње (не)прилике и Лукићеву личност најупечатљивија она када га један надобудни студент (није искључено, и провокатор) пита: „Пошто сте нам више пута говорили о неминовности преласка из социјализма у комунизам, можете ли да одредите када ће се тачно то догодити“, док професор узвраћа: „Па, немојте ме држати за реч, понајпре за негде 3.000 година – можда пет година раније, а могуће и пет касније.“

(Поповић, Баста, Хасанбеговић, Васић, М. Митровић итд.), који у његовом опусу потцртавају трајне вредности, али не превиђају ни извесне пропусте и слабости. Током 2000-их о нашем мислиоцу је одбрањено неколико магистарских радова (Марко Трајковић, Емилија Ђикић) и докторска дисертација Дејана Матића пре три године (2012), а десетак прилога за скуп посвећен веку социологије код Срба (на Авали 2012) шире се осврће на Лукићев допринос развоју ове дисциплине.

Најзад, у оквиру недавног 20. научног скупа „Власински сусрети“, 4–5. септембар 2014. године (организатори Завод за проучавање села и Српско удружење за социологију села), посвећеног „Планирању развоја сеоских подручја“, одржан је округли сто посвећен Лукићу: Радомир Д. Лукић читан данас (У поводу [*sic!*] 100 година рођења), с већим бројем учесника. Са друге стране, штета је што су изашла само четири тома *Зборника за теорију права* (1978, 1982, 1987, 1990), јер је то била јединствена периодична публикација на нашим просторима, па би је вредело обновити.⁴ Исто тако су и многи Лукићеви радови из појединих области (социологија права, теорија права, практичка философија, као и бројни прикази, осврти, коментари, саопштења са скупова и слични списи) остали распршени по зборницима и часописима, још не доживевши приређивање у заокружене целине. Све у свему, ако је својим грандиозним, преломним и у нашој средини фундаменталним и незамењивим опусом, а пре свега својим трудом на очувању националне баштине (залагањем за језик и писмо, народну традицију и целокупну духовну културу српског народа), Лукић себи још за живота подигао споменик у пантеону предводника друштвено-хуманистичке мисли, пред садашњим и будућим нараштајима стоји обавеза не само да ритуално чува успомену на њега, него и да делотворно доприноси унапређивању оних замисли за које се наш академик беспоштедно залагао.

---

⁴ Узгред, интересантно је да је серија која би се условно дала сматрати његовим програмским наследником, зборници Југословенског удружења за теорију, филозофију и социологију права (са годишњих скупова овог научног друштва), доживела такође само четири броја (1997–2001, прир. Драган М. Митровић).

ЛИТЕРАТУРА

Сјиси Радомира Д. Лукића

- Лукић ¹1954 – Радомир Д. Лукић, *Историја политичких и правних теорија. Од антике до краја феудализма + Додатак*, наводи се према: Сабрана дела, Том 9, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995.
- Лукић 1961 – Радомир Д. Лукић, *Тумачење права*, Савремена администрација, Београд [уз незнатне измене, укључена у УуП, 276–341, а поједини одељци, уз осетнију прераду, у *Методологију права*, 110–142].
- Лукић ¹1962 – Радомир Д. Лукић, *Политичка теорија државе*, наводи се према: Сабрана дела, Том 10, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995.
- Лукић – 1973 Радомир Д. Лукић, „Емпиријско изучавање права“, у: *Међународни симпозијум о методологији правних наука*, 13–14. октобра 1967, ур. Радомир Д. Лукић, САНУ, Београд, 41–66.
- Лукић 1973а – Радомир Д. Лукић, „Неколико напомена о Нацрту устава СФРЈ“, *Анали Правној факултету у Београду*, XXI/3–4, 143–147.
- Лукић 1974 – Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, ¹САНУ, Београд; наводи се према Сабраним делима, Том 7, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд ⁴1995.
- Лукић 1974а – Радомир Д. Лукић, „Предговор“, у: *Друштвене промене у селу*, Центар за социологију села Института за друштвена истраживања Свеучилишта у Загребу, Југословенски центар за пољопривреду и шумарство, Раднички универзитет „Ђуро Салај“, Београд, 5–7.
- Лукић 1976 – Радомир Д. Лукић, „Трудим се да откријем истину“ (интервју с Милорадом Вучелићем), *Идеје*, VII/1–2, 203–217.
- Лукић ¹1977 – Радомир Д. Лукић, *Методологија права*, САНУ, Београд; наводи се према: Сабрана дела, Том 5, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995.
- Лукић 1978 – Радомир Д. Лукић, „Philosophie du droit / Филозофија права“, у: *О филозофији права*, Међународни симпозијум одржан у САНУ, 28–30. мај 1976, Одељење друштвених наука, САНУ, Београд, 77–88/501–510.
- Лукић 1979 – Радомир Д. Лукић, „О настанку српске нације са социолошког гледишта“ и „питања о разлици народа и нације“, у: *Постанак и развој српске нације. Неки методолошко-теоријски проблеми у изучавању јосћанка и развоја српске нације*, ИРО „Народна књига“, Марксистички центар ЦК СК Србије, Београд, 73–83 и 235–241.
- Лукић ³1981 – Радомир Д. Лукић, *Политичке сјеранке*, Научна књига, Београд ¹1966.
- Лукић 1981а – Радомир Д. Лукић, „Наше право и заштита животне средине“, у: *Човек, друштво, животној средина*, САНУ, Београд, 55–58.
- Лукић 1983 – Радомир Д. Лукић, „У чему је оригиналност марксистичке теорије права“, у: *Зборник прилога филозофији и науци (иводом 80-годишњице рођења академика Душана Неделковића)*, САНУ, Београд, 167–177.
- Лукић ¹⁵1984 – Радомир Д. Лукић, *Основи социологије*, Научна књига, Београд ¹1959.
- Лукић 1985 – Радомир Д. Лукић, „Значај и положај села у нашем друштву“, у: *Будућност села и сељака*, САНУ, Београд, 15–24.
- Лукић 1986 – Радомир Д. Лукић, „Култура на селу“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 81, 171–173.

- Лукић ²1987 – Радомир Д. Лукић, *Формализам у социологији*, Напријед, Загреб (Прo-света, Београд ¹1969).
- Лукић 1987a – Радомир Д. Лукић, „Општи поглед“ [Сретен Вукосављевић] и „Главна дела С. Вукосављевића“; „Вукосављевићева ‘Социологија становања’“ и „Социологија сељачких радова“; у: *Југословенска социологија села*, прир. Петар Марковић, САНУ, Београд, 89–97 и 102–111.
- Лукић 1987б – Радомир Д. Лукић, „О доказу постојања спољног света“, *Нус*, Зборник радова Хегеловог друштва, 2, Београд, 9–12 (уврштено у: Лукић 1992: 262–265).
- Лукић 1987в – Радомир Д. Лукић, „Вук и наша социологија“, у: *Југословенска социологија села*, прир. Петар Марковић, САНУ, Београд, 7–14.
- Лукић 1992 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије љрава, I Филозофија, II Филозофија љрава*, Савремена администрација, Београд.
- Лукић 1993 – *Увод у љраво*, битно измењено, НИУ „Службени лист СРЈ“, Београд; наводи се према: ¹²1995 [¹1961].
- Лукић 1994 – Радомир Д. Лукић, „Завршна реч академика Радомира Д. Лукића“, у: ПФП, 409–411.
- Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, *Објављени радови*, најпотпунија библиографија радова, прир. Мирјана Костић, у: *Политичке сџранке*, *Сабрана дела, Том 11, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 259–311.
- Лукић 1997 – Радомир Д. Лукић, *Друшћиво и сељашћиво*, прир. Ђура Стевановић, Завод за проучавање села, Београд [у штампи је друго издање].
- Лукић 2014 – Радомир Д. Лукић, *Филозофскоиравни чланци*, прир. Данило Н. Баста, Библиотека „Парерга“, Досије студио, Београд.
- Лејенде Беоирадској универзитетиа: Радомир Д. Лукић (1914–1999)*, Каталог изложбе, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд 2007 [доступно на: https://books.google.rs/books?id=Z1YRBAQAQBAJ&pg=PA57&lpg=PA57&dq=radomir+lukic+cirilica&source=bl&ots=YLjZF-_Iq9&sig=6f5kZzhKWvFJb8Ab9V4gBO-7JZCg&hl=sr&sa=X&ei=bMQrVYDHNc_iaN2EgqAB#v=onepage&q=radomir%20lukic%20cirilica&f=false].

Секундарна лићераћура

- Антонић 2012 – Слободан Антонић, „Српско социолошко друштво 1961–1992“, *Социолошки љрећлед*, XLVI/2, 648–672.
- Баста 1994 – Данило Н. Баста, „Монистички тријализам и објективно право. Утисци, недоумице и запажања поводом *Система филозофије љрава*“, у: ПФП, 181–195.
- Баста 2012 – Данило Н. Баста, „Социолошка деоница на мисаоном путу Михаила Ђурића“, *Социолошки љрећлед*, XLVI/2, 417–444.
- Баста 2015 – Данило Н. Баста, „Запажања о аксиологији (права) Радомира Д. Лукића“, у: Данило Н. Баста, *Самоиошћовање и љузавосћ 3*. Најновији текстови с поводом, Досије студио, Београд, 40–78.
- Благојевић 1995 – Слободан М. Благојевић, *Право и сћварносћ*, Службени лист СРЈ, Београд.
- Благојевић 1997 – Слободан М. Благојевић, *Метћодолоћиа љрава*, Службени лист СРЈ, Београд.
- Богдановић 2010 – Марија Богдановић, „Пет деценија социологије у Србији“, предговор у: *Социологија у Србији 1959–2009. Инсћићуционални развој*, прир. Марија Богдановић, Службени гласник, Филозофски факултет, Београд, 7–31.

- Васић 2012 – Радмила Васић, „Радомир Д. Лукић: могућност заснивања социологије морала“, *Социолошки њрепег*, XLVI/2, 396–416.
- Гудовић 2012 – Зоран Гудовић, „Радомир Лукић као социолог и правни мислилац“, *Социолошки њрепег*, XLVI/2, 375–395.
- Закић 1988 – Милорад Д. Закић, *Методолоија њрава и економије*, Правни факултет, Бања Лука.
- Збиљић (прир.) 2004 – *Српски језик њод окупацијом латинице*, прир. Драгољуб Збиљић, Ђирилица, Нови Сад.
- Збиљић 2005 – Драгољуб Збиљић, „Радомир Лукић у борби за српско писмо“, у: *Издаја српској њисма: удар на Србе и српски језик*, Ђирилица, Нови Сад, 156–160.
- Исић 2012 – Момчило Исић, *С народом, за народ, о народу. Срептен Вукосављевић 1881–1960*, Институт за новију историју Србије, Београд.
- Јарић, И. 2012 – Исидора Јарић, „Кратки прилог историји социологије: први послератни средњошколски удбеник социологије у Србији“, *Социолошки њрепег*, XLVI/2, 673–684.
- Јарић, С. 2001 – Светислав М. Јарић, *Фрапменити мислилаштва Радомира Д. Лукића*, Службени гласник, Београд.
- Јарић, С. 2001а – Светислав М. Јарић, *Великани српске мисли*, Том 1, САНУ, Наука, Београд.
- Јарић, С. 2003 – Светислав М. Јарић, *Великани српској духа: Радомир Лукић*. Св. 2: *Скеп-иичка онтолоија и теоријско њравна рационалност „Система филозофије њрава“ (критички дијалог)*, САНУ, Прометеј, Београд, Нови Сад.
- Коковић 1994 – Драган Коковић, „Схватање културе у делу Радомира Лукића“, у: ПФП, 133–137.
- Лукић 1972 – Миодраг Лукић, *Разум и ауторитет: распшава о исходитију моралне филозофије*, изд. аутора, Београд [прерађена докторска дисертација одбрањена 1969. на Филозофском факултету у Београду].
- Лукић 1972а – Миодраг Лукић, *Трактат о љубави*, Просвета, Београд.
- Лукић 1980 – Миодраг Лукић, *Елементарни њроблеми епике*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1982 – Миодраг Лукић, *Тражење аисолуитној (филозофски есеји)*, Трибина, Београд.
- Лукић 1989 – Миодраг Лукић, *Ethica aeterna: идеје за будућу увод у епичу*, Научна књига, Београд.
- Матић 2012 – Дејан Матић, *Теоријско-њравна мисао Радомира Лукића*, докторска дисертација одбрањена на Правном факултету у Крагујевцу.
- Милисављевић 1965 – Ратко Милисављевић, *Шта су друштвене њојаве и друштвене свести*, Научна књига, Београд.
- Милисављевић 1986 – Ратко Милисављевић, *Свест и друштвени развој*, Књижевна радионица Растка Закића, Београд.
- Милић 2010 – Владимир Милић, „Политика је овде одувек све диктирала“ (интервју), *Данас*, 24–25. јул, викенд-додатак, II–III.
- Милошевић 2010 – Божо Милошевић, „Социологија сељачког друштва Сретена Вукосављевића: значај примарног искуства за разумевање села и сељака“, *Социолошки њрепег*, XLVI/1, 297–313.
- Митровић 1994 – Милован Митровић, „Метатеоријско становиште Радомира Лукића у социологији“, у: ПФП, 127–132.
- Митровић 2010 – Милован М. Митровић, „Социологија у периоду до 1959.“, у: *Социолоија у Србији 1959–2009. Инститиуционални развој*, прир. Марија Богдановић, Службени гласник, Филозофски факултет, Београд, 33–37.

- Наумовић, Петковић 2013 – Миомир С. Наумовић, Јелена Петковић, „Радомир Лукић о традиционалном селу“, *Теме*, XXXVII/3, Ниш, 1361–1375.
- Новаковић 2003 – Станиша Новаковић, *Однос науке и метафизике у савременој аналитичкој филозофији*, Институт за филозофију Филозофског факултета, Београд.
- Перовић 1994 – Миленко А. Перовић, „О проблему почетка филозофије у *Систему филозофије љрава* Р. Лукића“, у: ПФП, 115–121.
- Попић 2012 – Снежана Попић, „Зачеци српске социолошке мисли о глобализацији“, *Социолошки љреїлег*, XLVI/3–4, 1116–1133.
- Поповић 1995 – Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снаја љравне норме и љроблем објективної љрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 7–256 [штампано и као засебна књига, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 264 стр.].
- Поповић 2000 – Милијан Поповић, *О филозофији љрава код Срба*, Службени гласник, Београд.
- ПФП – *Проблеми филозофије љрава. О филозофији љрава академика Радомира Д. Лукића*, ур. Милијан Поповић, Матица српска, Нови Сад, 1994, 411 стр. [радови прештампани из тематског броја *Зборника Маїице срїске за друшївене науке*, 95 (1993)].
- Степанов 1994 – Радивој Степанов, „Нека питања онтологије, аксиологије и гносеологије у филозофији права проф. Лукића“, у: ПФП, 215–220.
- Стојанов 1994 – Младен Стојанов, „Неке противуречности и тешкоће у схватањима вредности“, у: ПФП, 105–114.
- Тркуља 2012 – Јовица Тркуља, „Наставно-научна и јавна делатност Мирослава Печулића“, *Социолошки љреїлег*, XLVI/2, 445–484.

Aleksandar V. Gordić*

METHODOLOGICAL VIEWS OF RADOMIR D. LUKIĆ

S u m m a r y

It was not only due to his erudition but also to his sharpened critical and analytical spirit that Radomir D. Lukić, as one of the founders of scientific sociology in Serbia after World War II, made an important methodological contribution in developing theoretical social sciences, primarily sociology and law. Furthermore, the role of his works is crucial in the affirmation and emancipation of humanities in Yugoslavia from ideological and political influences, namely in several domains that were in the focus of his interests: philosophy and methodology, general/theoretical sociology, sociology of morality and politics, as well as rural sociology.

The first section of the paper deals with Lukić's philosophy and methodology of law, in which context he promoted methodological pluralism, not opting strictly between the historical and normative approaches, and striving to define as precisely and completely

---

* Faculty of Applied Ecology "Futura", The Singidunum University, Belgrade

as possible the peculiarities of legal interpretation as a conceptual procedure. In these discussions, whereby he laid the foundations of legal hermeneutics in our country, Lukić demonstrated both a subtle methodological mind and an ability to for notice the pros and cons of certain exclusive standpoints, especially legal positivism.

The paper proceeds with a presentation of Lukić's discussions on the subject and methodological bases of social sciences, primarily those from his *Basics of Sociology*, a seminal textbook, which served as a pattern for many subsequent curricula and manuals for this discipline. Although he had to find his way, somewhat in the line of compromising, in order to elucidate the relationship between sociology and historical materialism (to which he referred both as a method and an approach), in this book he offers a very exhaustive and balanced survey of empirical research techniques, dedicating special attention to the understanding, interpretative approach as a complement to (causal) explanation and approaching the description of social structure from the viewpoint of sociological formalism (which he preferred and which he presented to Serbian public in a chrestomathy).

Lukić's talent for systematization was highlighted in his *Sociology of Morality*, whereby this scholarly discipline was initiated in Serbia. Along with a comprehensive overview of historical theories in this domain, as well as rather lucid remarks on the actual state and tendencies of morality in the society of the time, in this research area, he demonstrated a superior capacity for exposing the so-called naturalistic fallacies even in the conceptions of prominent sociologists, whereby he demonstrated an extraordinary awareness of the then current meta-ethical positions. A similar degree of objectivity is also perceivable in another, until recently very delicate research field – political sociology, where Lukić, in his brilliant observations presented in the study of political parties, highlighted various advantages and shortcomings of party organizations (that was extremely instructive not only in the age of socialist uni-partism but is maybe more pertinent in the today era of chaotic party pluralism, with all its anomalies and malformations).

Lukić somewhat departed from his irreproachable systematicity, solid (six-decennial) consistency and scientist's impartiality only for the sake of patriotism, i.e. for the striving to preserve traditional spiritual and material values of Serbian village, which is the topic discussed in the final section of the paper. His involvement in the work of the Committee for the Study of Rural Areas of the Serbian Academy of Sciences and Arts and by the launching of the book series *Village Chronicles* invaluable contributed to the revival of rural sociology in our country and demonstrated how to mitigate in practice the unwanted trends, anticipated already a quarter of a century before in the programmatic foreword to this series, and undoubtedly more expressed nowadays.

The conclusion seeks to stress Lukić's significance, primarily in the period when he was active as a scientist, which was actually not favourable to committed proponents of social sciences and humanities.

Key words: methodology of science, philosophical system, naturalistic fallacy, value neutrality, rural sociology

ПОГЛЕД РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА НА ПРЕДМЕТ И МЕТОД ОПШТЕ ПРАВНОТЕОРИЈСКЕ ДИСЦИПЛИНЕ

ГОРАН ДАЈОВИЋ*

С а ж е т а к. – Професор Лукић се током свог плодног стваралаштва на пољу теорије права у више наврата бавио и основним епистемолошким питањима те правне дисциплине. У овом раду приказују се и анализирају његови ставови о предмету и методу опште правнотеоријске дисциплине. Само излагање је подељено у четири дела. У првом се у кратким цртама описује како је професор Лукић схватао предмет и метод теорије права као опште науке о праву. У другом сегменту се приказује његово разумевање филозофије права, као и њеног односа према теорији права. У трећем одељку се скреће пажња на сличности и разлике између Лукићевих погледа на теорију и традиционалних схватања, која су постојала у континенталној правној науци још од краја 19. века. Такође се указује на неке недоследности у његовим погледима на теорију и филозофију права, али и на занимљиве поуке и паралеле које примећујемо у погледима професора Лукића и погледима савремених теоретичара и филозофа права (нарочито у англосаксонском свету) на природу и циљеве опште правнотеоријске дисциплине, за коју се овом приликом користи и термин „јуриспруденција“. Најзад, у последњем делу износи се провизоран закључак о природи саме опште правнотеоријске дисциплине, који је инспирисан Лукићевом анализом овог питања.

Кључне речи: Радомир Д. Лукић, теорија права, филозофија права, предмет, метод

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

На самом почетку овог прилога потребно је укратко образложити разлоге који су ме навели да из широког круга проблема којима се професор Лукић бавио одаберем управо овај, не толико атрактиван, не одвећ практичан, а сигурно не један од оних који су били у центру његовог интересовања или због чијег решавања је он доспео у центар наше друштвене науке и теорије. Реч је о теми која се односи заправо на питање које свако из уског

---

* Доцент на Правном факултету Универзитета у Београду

правнотеоријског еснафа понекад себи поставља и, верујем, никад не престаје да га поставља: шта ми то, бавећи се теоријом права, заправо радимо?¹

А за теорију права ово питање није само питање њеног самоодређења. Оно је такорећи и питање њене самоодбране или питање смисла њеног постојања. А то питање смисла или оправданости теорије права као засебне дисциплине, с времена на време се поставља чак и од стране самих теоретичара и филозофа права. Тако је, на пример, недавно преминули Роналд Дворкин пре десетак година одапео отровне стреле према онима који су, како је сматрао, настојали да „ограде“ правну теорију (он је назива правном филозофијом или јуриспруденцијом) од политичке филозофије или од емпиријских дисциплина.² Том приликом он их је оптужио да своје правне теорије не формулишу тако да оне одговарају стварности и ономе што треба да објасне, већ тако да изгледа како су оне резултат јуриспруденције као аутономне, аналитичке и самодоволне дисциплине правног сазнања. Зато се она вештачки одваја од политичке филозофије или од догматских правних дисциплина, све зарад „стварања и одржања сопственог академског цеховског забрана правних теоретичара и филозофа“.

Наравно, није Роналд Дворкин једини који изражава сумње у оправданост или домете савремене јуриспруденције, која се саморазумева као посебна правна или правнофилозофска дисциплина. И од других аутора долазе позиви да се теорија права више „натурализује“³, „социологизује“⁴, „психологизује“⁵,

¹ Уосталом, такво питање не постављају једино они који теоретишу и филозофирају о праву, већ је општепризната одлика сваке теоријске дисциплине да је до неке мере саморефлективна.

² Мета његових стрела, као што је то добро познато, били су заступници аналитичке јуриспруденције, а међу њима изнад свега правни позитивисти хартовске провенијенције. Према Дворкиновом мишљењу, они сматрају да „legal philosophy is distinct not only from the actual practice of law, but also from the academic study of substantive and procedural fields of law because both practice and academic study are about the laws of some particular jurisdiction, whereas legal philosophy is about law in general. It is also distinct from and independent of normative political philosophy because it is conceptual and descriptive rather than substantive and normative. It is different from the sociology of law or legal anthropology because those are empirical disciplines, whereas legal philosophy is conceptual. It is, in short, a discipline that can be pursued on its own with neither background experience nor training in or even familiarity with any literature or research beyond its own narrow world and few disciples“, Ronald Dworkin, „Thirty Years On“, *Harvard Law Review*, 115 (2002), стр. 1679.

³ Brian Leiter, *Naturalizing jurisprudence: essays on American legal realism and naturalism in legal philosophy*, Oxford 2007.

⁴ Brian Tamanaha, *A General Jurisprudence of Law and Society*, Oxford 2001.

⁵ Dan Priel, „Jurisprudence and Psychology“, in: *New Waves in Philosophy of Law*, ed. Maksymilian Del Mar, Hampshire 2011, стр. 77–100; *Handbook of Psychology in Legal Contexts*, Second Ed., ed. D. Carson and R. Bull, Chichester 2003, стр. 1–30, 645–658.

економизује⁶ итд. – речју, да се „изује“ из ципела које је обула и које носи од Остина, или бар од Келзена или Харта, трагајући за природом права.

Због тога „јуриспруденција“, да се послужимо речима Дворкиновог архипротивника Херберта Харта, данас и даље „подрхтава несигурно на ивици многих предмета“, те је стога и сада, као и раније, актуелан Бентамов позив да „стргнемо маску загонетке“ с њеног лица (Харт, 2003, стр. 54–55). То је у неколико наврата на различитим местима у свом делу покушао да учини и професор Лукић, а тим његовим покушајима ћемо се овом приликом по-добрније позабавити.

Само излагање је подељено у четири дела. У првом се у кратким цртама описује како је професор Лукић схватао предмет и метод теорије права, као опште науке о праву. У другом се приказује његово виђење односа теорије и филозофије права, као двеју општих правнотеоријских дисциплина. У трећем се анализирају поједина Лукићева схватања. У том смислу се указује и на неке недоследности у његовим погледима на теорију и филозофију права. Такође, сумарно се пореди смисао Лукићевих идеја у односу на актуелне идеје и спорове савремених теоретичара и филозофа права (нарочито у англосаксонском свету) о природи и циљевима опште правнотеоријске дисциплине, за коју се овом приликом користи и термин „јуриспруденција“. Најзад, у последњем делу износи се провизоран закључак о природи саме општеоријске правне дисциплине, који је подстакнут Лукићевом анализом овог питања.

СХВАТАЊЕ ПРОФ. ЛУКИЋА О ПРЕДМЕТУ И МЕТОДУ ОПШТЕ ТЕОРИЈСКОПРАВНЕ ДИСЦИПЛИНЕ⁷

Професор Лукић одређује теорију права као *правну науку* која је, како он то формулише, „општа и уопштавајућа“. Шта то, према његовом схватању,

⁶ Richard A. Posner, *The problems of jurisprudence*, Cambridge, Massachusetts 1990.

⁷ Своје погледе на природу опште правнотеоријске дисциплине проф. Лукић је изнео пре свега у чланку „Појам теорије права“ (*Зборник за теорију права*, 1, САНУ, Београд 1978, стр. 1–15), као и у својој *Методологији права* (Београд 1977). Осим тога, он се детаљније изјаснио и о односу теорије права према филозофији права („Филозофија права“, *О филозофији права*, Међународни симпозијум одржан у САНУ 1976. године, САНУ, Београд 1978, стр. 501–510; „Основни филозофски проблеми права“, *Сјоменица у часи новоизабраних чланова САНУ*, Књ. 55, Посебна издања, Књ. CDLII, Београд 1972, стр. 59–71), као и о самој филозофији права, коју је, како ће се видети, сматрао веома блиском теорији права („Нацрт филозофије права“, *Зборник за теорију права*, 4, САНУ, Београд 1978, стр. 1–28). Наравно, као што је добро познато, његово последње монографско дело управо је посвећено филозофији и филозофији права (*Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд 1992). Приказ Лукићевих схватања који следи за-снива се углавном на овде наведеним чланцима и књигама.

заправо значи? Будући да је теорија права општа (и уопштавајућа),⁸ то значи да се њени садржаји (појмови, поставке) не односе на једно дато право или на једну грану права, већ на право уопште. Или, како то Лукић сажето формулише, теорија права је наука чији искази „садрже оно што је заједничко (опште) свим правима уопште“ (Лукић, 1978а, стр. 3).

Допуњавајући ову основну идеју, Радомир Лукић каже да је најважнији посао теорије права објашњење *суштинине* права, а да излагање суштинине права „показује оне опште црте права које прожимају све његове саставне делове, а затим показује и саме те делове из којих се састоји и *мора* састојати свако право“ (Лукић, 1954, стр. 3).⁹ Другим речима, међу најопштијим појмовима постоје неки који нису само општи, већ су и нужни, а њих Лукић назива *основним појмовима*.¹⁰

Тврдњу да општа теорија права за предмет има „право уопште“ проф. Лукић разрађује, прецизира. Он то чини на следећи начин. Предмет опште науке о праву најпре је *сам појам права*, његови саставни делови и везе између тих делова. Дефинишући појам права, теоретичар, наравно, мора да се позабави разликама и сличностима између права и сродних феномена, попут морала, политике, идеологије, али и везама права с тим појавама. Управо зато што је појам права највиши правни појам, Лукић сматра да је њега немогуће извести поступком апстракције из других, нижих правних појмова, већ се мора изаћи из оквира права и упоредити га с појавама које су му најближе, најсродније (Лукић, 1977, стр. 140). Најзад, Лукић као један од задатака теорије права види и утврђивање *ојшћих законитости* настанка права као појаве и његовог развоја, а које теоретичари изводе пре свега ослањајући се на историјску грађу.¹¹

⁸ Свака општа правна дисциплина је и уопштавајућа – то јест њени искази се односе на све примерке исте врсте или на њихов неодређен број. У том смислу, када се за једну дисциплину каже да је општа (као што је то случај с теоријом права), сувишно је рећи и да је уопштавајућа. Међутим, тај термин у Лукићевој класификацији правних наука има свој смисао код такозваних *поседних* правних дисциплина, које могу да буду „поједињавајуће“, како он то каже, али и уопштавајуће, уколико се њихови искази односе на све примерке једног конкретног система или гране права (примера ради, исказ да се за причићену штету у једном конкретном правном систему примењује само грађанскоправна санкција, а не и кривична, нема општи, него посебан карактер, јер се односи на једно дато право, али је он уопштавајући, јер уопштава оно што се примењује на све случајеве исте врсте у том правном систему – Лукић, 1978а, стр. 2).

⁹ О овој другој формулацији предмета опште правнотеоријске дисциплине биће више речи у последњем одељку прилога, премда се она помиње и у наставку овог одељка.

¹⁰ Основним појмовима треба сматрати оне који су нужни у сваком праву, без којих право не може постојати...“ (Лукић, 1977, стр. 140).

¹¹ Ова последња тврдња можда је и највидљивији Лукићев уступак марксистичком схватању права и правне науке, кад је реч о његовим идејама у погледу карактера и

С друге стране, када се ради о методу опште правнотеоријске дисциплине, Лукић полази од „чињенице“ да је право сложена појава, коју чине разнолики видови, која има различите стране. Следствено томе, ти различити видови права приликом проучавања изискују различите методе. С обзиром на главне видове или стране права, као најважнији методи се појављују реални (пре свега, социолошки и психолошки) и идеални.¹²

Међу овим другима посебно је важан нормативни метод,¹³ за који Лукић резервише два задатка: први је утврдити из чега се право састоји, а други – како оно функционише.¹⁴ Први задатак теоретичари помоћу нормативног метода обављају утврђујући и стварајући правне појмове од којих се право, као нормативна творевина, састоји. Притом, нормативним методом се логичким апстраховањем одређују, како је већ и речено, појмови који су општи за све системе права, али се такође међу њима, по Лукићевом мишљењу тим методом могу издвојити они који су основни, то јест *нужни* за ова.

Други задатак је систематизација ових појмова (или правних установа, како их назива Лукић). Наиме, да би право као нормативни систем обавило одговарајућу друштвену функцију, независно од значењског садржаја његових појмова, ти појмови морају бити повезани одређеним функционалним и структурним везама. Управо се нормативним методом утврђује структура правне норме (диспозиција, санкција итд.) и њихово место у хијерархији система норми, као и структура права уопште (почев од правних субјеката, правних односа, правних аката итд.).

Веома је важно нагласити да везе које се утврђују нормативном анализом, то јест структурно-функционалне везе, које професор Лукић сматра резултатом примене нормативног метода, нису по његовом схватању произвољне, него *нужне*, а на нормативном методу је да покаже нужност тих веза за исправно функционисање права. На тај начин, нормативни метод на концу раздваја опште од основних појмова, то јест оне који су заједнички

предмета опште правнотеоријске дисциплине. Код супстантивних идеја пак ти „уступци“ су током више деценија његовог рада били много учљивији.

¹² Лукић, 1977, стр. 73 и даље; Лукић, 1978а, стр. 5. Лукић чак иде и корак даље, па указује како примена тих различитих метода на различите видове права доводи до стварања различитих врста теорија права – нормативне, социолошке итд. (Лукић, 1978а, стр. 5–11). Међутим, ради једноставности излагања, овде нећемо залазити у детаље око тога да ли је овакво поистовећивање исправно или корисно, него ћемо се фокусирати једино на методе саме.

¹³ Лукић разликује нормативни од догматичког метода, будући да овај други утврђује значење конкретних правних норми датог права и на тај начин не даје исказе који су општи, то јест теоријски (Лукић, 1978а, стр. 6).

¹⁴ Или, како то Лукић сликовито вели, нормативни метод нам открива анатомију и физиологију права (Лукић, 1977, стр. 146).

за сва права, али нису и нужни, од оних који су и општи и нужни. А у ове друге сврставају се само они који су нужни за вршење неопходног минимума функције права у друштву (Лукић, 1977, стр. 144; Лукић, 1978а, стр. 6–7).

Осим нормативног метода, Лукић посвећује посебну пажњу и једном реалном методу – социолошком.¹⁵ Њиме се проучава друштвена страна права, то јест због чега и по чему је право друштвена појава. Такође, професор Лукић сматра да социолошким методом утврђујемо друштвене чиниоце права, законитости његовог развоја, али и, што је још важније и увек актуелно – утицај права на друштво, економске, културне и социјалне ефекте примене права. Најзад, помоћу овог метода испитујемо процесе стварања и примене права. Треба напоменути и то да социолошки метод у Лукићевој теорији има посебно место, јер је по његовом суду он употребљив како у општој правнотеоријској дисциплини тако и у посебним правним дисциплинама. Дакле, за разлику од нормативног метода, социолошки метод није инхерентно правнотеоријски метод.

Занимљиво је на крају овог кратког осврта на Лукићево схватање метода теорије права споменути да социолошки и нормативни метод у његовој теорији имају и заједничке задатке. Правни појмови често имају своју друштвену, емпиријску позадину. Ту позадину открива социолошки метод. Али како се она преображава у правне појмове и у њима изражава, то је могуће открити само заједничком употребом и нормативног и социолошког метода. Зато је, поред осталог, професор Лукић сасвим јасан: без социолошког метода, нормативни метод не може да објасни право, већ само да га опише, а оба су неопходна за пуно сазнање права (Лукић, 1978а, стр. 9; Лукић, 1978б, стр. 510).

Коначно, имајући на уму вишестраност и сложеност самог предмета теорије права, као и хетерогеност њених метода, професор Лукић закључује да се до општих, правнотеоријских (са)знања долази комбиновањем и повезивањем свих теоријских (са)знања у једну целину. Другим речима, сви поменути методи (и идеални и реални) добродошли су и чак неопходна средства да би се створила целовита теорија права. А само је целовита теорија права према замисли професора Лукића адекватан одговор на питање шта је право или шта је суштина права (Лукић, 1978а, стр. 11).

¹⁵ Добро је позната чињеница да се професор Лукић од самог почетка своје академске каријере бавио социологијом и социологијом права, коју је посматрао као теоријску правну дисциплину чији је примаран метод социолошки метод. В. Радомир Д. Лукић, „О појму социологије права“, *Архив за правне и друштвене науке*, 31 (1941) 3, стр. 175–203.

ТЕОРИЈА И ФИЛОЗОФИЈА ПРАВА – ДВЕ ДИСЦИПЛИНЕ
НА ИСТОМ ПОСЛУ, НА РАЗЛИЧИТЕ НАЧИНЕ

Читалац ће приметити да у претходном одељку, који је био посвећен кратком приказу Лукићевог схватања предмета и метода опште правнотеоријске дисциплине, ниједном речју није споменута филозофија права. А опет, сâм Лукић на једноме месту вели да је теорија права „парњак“ филозофији права – дакле, нешто њој врло блиско. Како је професор Лукић видео позицију те друге опште правнотеоријске дисциплине – филозофије права? И још важније, како је посматрао однос између теорије и филозофије права?

Основну разлику између теорије права као научне дисциплине и филозофије права, он је повлачио на линији наука–филозофија, односно искуствена/надискуствена дисциплина (Лукић, 1978а, стр. 14). Као што је добро познато, разлику између науке (уопште) и филозофије (уопште) професор Лукић је извео полазећи од искуства. Наука говори о искуству и заснива се на њему, док филозофија превазилази искуство, говорећи или о искуству као *шаквом* или о ономе што проф. Лукић назива надискуством. И док су научни искази искуствено проверљиви (или, како би филозофи-емпиристи рекли: „оповргљиви“), дотле филозофски искази не могу бити искуством ни потврђени ни оповргнути (Лукић, 1982, стр. 292).

Међутим, то не значи да науку и филозофију дели непремостив јаз. Напротив, примера ради, епистемолошка вредност научних сазнања не може бити установљена науком самом. Како Лукић вели, став да су научна знања поуздана и истинита отуда што су искуствено заснована и проверена јесте филозофски, а не научни став (Лукић, 1978б, стр. 503). То је надискуствени став о вредности самог искуства, а не искуствени став. Према томе, домашај и вредност научних сазнања темељи се на одређеном филозофском уверењу, тако да однос науке и филозофије никако није однос између истине и нагађања, већ је однос две рационалне дисциплине људског духа које су на истом задатку – сазнати односно боље разумети свет око нас.

Из овог његовог општег става о односу науке и филозофије произлази и Лукићево, помало традиционално, схватање саме филозофије права. У истоименом чланку он на самом почетку каже да у филозофскоправне исказе спадају, редом, Платонове искази о правди, идеје Томе Аквинског о божанском праву, идеја природног права и Хегелова филозофија права као остварење умног у стварног и стварног у умног.¹⁶ И ово набрајање није само

---

¹⁶ На другоме месту Лукић чак помиње Хегела као „последњег великог филозофа права“ (Лукић, 1972, стр. 59). Уколико је у овој тврдњи нагласак на „великог“, она, уз извесне резерве, може да се прихвати. Али ако је тумачимо у ширем контексту Лукићевих

егземплярно, већ одражава дубоко Лукићево уверење да је филозофија права дисциплина која се, баш као и свака филозофија, бави надискуственим.¹⁷

Стога је њен једини предмет и главни проблем који решава „да ли постоји надискуствено право, трансцендентно, објективно – природно право – или, ако оно не постоји, да ли постоје чиниоци такве природе који одређују објективну садржину позитивног права...“ (Лукић, 1978б, стр. 506). Према Лукићу, постоје две врсте права: позитивно право, које је људска творевина, и објективно право, које постоји независно од људи. И док се теорија права бави позитивним правом уопште, дотле је предмет филозофије права објективно право по себи.¹⁸ И докле је филозофија права само „претходница“ која иде испред ње, како би јој олакшала да нађе свој прави пут (Лукић, 1978б, стр. 509), дотле је теорија права, тај научни парњак филозофије права, једина позвана да обради и обухвати стварну страну проблема који наслућује филозофија права и да га реши стварајући опште појмове и научне законе који су заједнички сваком позитивном праву. На тај начин, Лукић је недвосмислен, општа теорија права је та која „даје потпуно сазнање права уопште, права као таквог“ (Лукић, 1978б, стр. 510).

ОСВРТ НА СХВАТАЊЕ ПРОФ. ЛУКИЋА

Изложене идеје проф. Лукића о природи и методама опште теоријскоправне дисциплине у много чему се подударају с традиционалним континенталним схватањима о предмету и методу теорије права.¹⁹ Према овом схватању, општа теорија права је дисциплина која се позиционира негде на средокраћу између правне догматике и правне филозофије. Кад је реч о односу теорије права и догматике, тај однос је двојак. С једне стране, теорија права се заснива на догматској правној науци утолико што је она сама такође наука, што своје појмове конструише уопштавајући појмове којима барата правна догматика. То су они појмови које проф. Лукић назива општим (и који су заједнички за све правне системе).

идеја о филозофији права, то би било благонаклоно тумачење, јер је Лукићу, чини се, била блиска идеја да је сама филозофија права на изванредан начин завршена с Хегелом.

¹⁷ „Предмет филозофије уопште и, доследно томе, филозофије права такође, јест тај свет који је недокучив нашем искуственом сазнању“ (Лукић, 1978б, стр. 501).

¹⁸ Притом, филозофија права се не бави само питањем да ли постоји објективно право по себи, већ и ако постоји, како је одређен његов садржај, каква је његова веза с изванправним светом и да ли је и у којој мери оно унето у позитивно право (Лукић, 1990, стр. 14).

¹⁹ В. Hoecke, Marc Van, *What is Legal Theory?*, Leuven 1985.

Међутим, с друге стране, њихове преокупације се налазе на различитим равнима. Функција догматског проучавања права јесте да прикаже одређени национални систем норми, то јест да систематизује и опише позитивно право једне земље у извесном периоду.²⁰ Функција теорије није у том смислу практично усмерена, већ је она један ниво изнад догматике. Она се не бави ниједним конкретним правним системом, већ правом као таквим. И она је због тога правној догматици на неки начин од помоћи и при руци – методолошки и концептуално – како би ова боље описала свој предмет. Осим тога, она се бави и појмовима који су због своје велике општости изван видокруга правне догматике, попут самог појма права или правног важења или правне норме.

Када је пак реч о односу теорије права и филозофије права, њихове аспирације су сродне, јер ни теорија ни филозофија права нису практично усмерене дисциплине и јер и једна и друга теже да боље разумеју и обухвате природу права, дакле право у његовој универзалности. Ипак, битна разлика према традиционалном гледишту, а и према Лукићевом мишљењу, огледа се у томе што је општа теорија научна дисциплина, а то према овом гледишту значи грана правног знања заснована на искуству, док је филозофија права надискуствена, премда рационална, дисциплина правног знања. О томе шта ово подразумева већ је било говора у претходном делу излагања.²¹

Но, овом приликом бих скренуо пажњу на један Лукићев став, који такође није сасвим особен али је по мом суду веома битан. Тај став је проблематичан у контексту његовог схватања задатка и предмета теорије права, али је у исто време вредан пажње, јер одражава генерално исправно гледиште о томе шта је заиста циљ опште правнотеоријске дисциплине. О чему се ради?

Као што је споменуто на самом почетку, Лукић је сматрао да се теорија права бави објашњењем *суштинне* права, те да то чини тако што „показује оне опште црте права које прожимају све његове саставне делове, а затим показује и саме те делове из којих се састоји и *мора* састојати свако право“ (Лукић, 1954, стр. 3). Идеја да се право нужно састоји, односно да *се мора састојати* од одређених делова и да има извесне опште црте, које су *неужне*, а које разјашњава теорија права, јесте давнашња правнотеоријска идеја. Њу је у јуриспруденцију увео Џон Остин раздвајањем нужних од општих (или заједничких) правних појмова. Остин се овом дистинкцијом није подробније

²⁰ Ноеске, 1985, стр. 43.

²¹ „Филозофија права се бави спекулативним мисаоним процесом, док теорија права тежи научном прилазу правној појави“ (Ноеске, 1985, стр. 56).

бавио,²² али се након њега она често појављује и коментарише у теорији све до данас.²³

Ово је врло значајна, али код Лукића, баш као и код Остина, не и до краја разрађена теза. Она није разрађена у епистемолошком смислу, али је њу ипак могуће попунити једном Лукићевом супстантивном идејом. То је идеја да *садржина и облик* права имају један објективни, „универзални“ елемент, који се, додуше, стално усавршава. Лукићеве тврдње о том „објективном и нужном садржају позитивног права“, односно о техничком правном минимуму, нису по његовом мишљењу филозофске, него научне тврдње – то су у ствари теоријскоправне тврдње. До тих „нужних елемената“ долази општа правна наука, проучавајући сва или највећи број (системâ) права и утврђујући на тај начин, сматра Лукић, да је садржај права условљен објективним чиниоцима, који су доступни искуству.

„Наука“, вели Лукић, „може утврдити један минималан садржај заједнички свим правима и свим временима, потребан за остварење заједничког циља свих позитивних права. Овај објективан минимум сваког позитивног права је[сте] ‘природно’ право које је стварно, научно, не творевина филозофије, него правне науке. То је *научно природно право*“ (Лукић, 1978а, стр. 507). Осим тога, право као средство, као специфична техника, мора да буде, у техничком смислу саздано на начин који је објективно одређен – рецимо, мора да предвиди санкције, поступке, одређене форме правних аката итд.

На овоме месту није ми намера да анализирам Лукићеве супстантивне идеје. Желим првенствено да укажем на један епистемолошки проблем у његовој позицији. Лукић без сумње тврди да теорија права, као наука, доспева не само до општих него да може допрети и до нужних (или, како их он још

²² Постоје знатна неслагања око тога шта је заправо Остин имао на уму и шта је желео да нам каже повлачећи ову разлику. Можда је ипак, имајући у виду целокупну Остинову филозофију права, најбоље тумачење дао Роско Паунд, који је сматрао да се Остинови нужни појмови у крајњој линији аналитички изводе из дефиниције позитивног закона, то јест да су у тој његовој дефиницији логички нужно садржани. Тако би, примера ради, Остинова дефиниција позитивног закона – као заповести суверена – као нужне појмове садржала појмове дужности и санкције (опширније о овоме в. Врађанац, 2000, стр. 38–41).

²³ Први је на ову Остинову теоријску иновацију скренуо пажњу Феликс Шомло. Њоме су се затим бавили и Паунд и Радбрух, а и данас је она прихваћена као релевантна. Тако, на пример, Раз каже да „општост“ у теорији има два значења – прво, опште су оне карактеристике права (тј. појмови који их објашњавају) које постоје у свим правним системима и, друго, оне које су суштинске и без којих право не би било право. Описати ове прве обимније је задатак него издвојити само ове друге (Raz, 2001, стр. 27). А овим другима бави се филозофија права, како наглашава Раз, за разлику, рецимо, од социологије права, која „provides a wealth of detailed information and analysis of the functions of law in some particular societies. Legal philosophy has to be content with those few features which all legal systems necessarily possess“ (Joseph Raz, 2009, стр. 104).

назива, основних) појмова. Општа правна наука, то се из свега изложеног подразумева, такве појмове и сазнања изводи помоћу својих главних метода – а то су, како смо видели, нормативни и социолошки метод.

Међутим, овде постоји унутрашња напетост у Лукићевом приступу – теорија права као наука може, наравно, да спозна опште, али не и нужне појмове. Јер нужност правних појмова не може бити емпиријска. До нужних појмова у праву може се доћи метафизички (као што то чине јуснатуралисти) или кантовски (као што је то настојао Келзен), или као што се у модерној јуриспруденцији, пре свега, до њих стиже аналитичким средствима.²⁴ И сваки од ових начина долажења до нужних појмова – па најпосле и до самог појма права (који, узгред речено, није нужан појам) – подразумева одређени филозофски приступ, сваки се заправо саморазумева као практиковање филозофије права (а не теорије права, коју Лукић, као што смо показали, оштро раздваја од филозофије).

Други проблем, који се на извештан начин надовезује на овај око капацитета опште правне науке да дође до основних појмова, тиче се заправо главног предмета опште правнотеоријске дисциплине. Наиме, први и најпречи задатак и главни циљ теорије права, за професора Лукића, био је да се одреди појам права или да се спозна суштина права. Тај задатак једина и може да реши теорија права, јер искључиво она међу свим правним дисциплинама (изузимајући филозофију права, ако њу посматрамо као одвојену дисциплину) има као свој предмет право *као такво*, право уопште. Ипак, може ли збиља да га реши теорија права, схваћена само као уопштавајућа правна наука?

Видели смо малочас да *ојшиће* појмове правна теорија може утврдити нормативним методом, али да се тим методом не може доћи до *основних* појмова, јер они нису резултат уопштавања, генерализације постојећих појмова, већ дубље, концептуалне анализе. Уколико ово важи за основне појмове, онда тим пре важи и за најапстрактнији теоријски појам, а то је сâм појам права.²⁵ Уосталом, и сâм Лукић каже да се поступком апстракције, генерализације из нижих правних појмова, не може извести највиши појам права.²⁶

---

²⁴ Уосталом, и сâм Лукић, када на једном месту говори о природи те нужности основних појмова, говори о њој као логичкој нужности – као, на пример, да је у појму прекршаја, прећутно, логички нужно садржан и појам санкције (Лукић, 1977, стр. 147–148).

²⁵ Сâм појам права, по Лукићевој (или Остиновој) класификацији, строго гледано, не спада у основне (а још мање у опште) појмове. Али чињеница да је он највиши и најапстрактнији појам доводи до тога да су методи који не могу функционисати као оруђа за извођење основних појмова, неприменљиви и на сâм појам права. Истина, у вези с овим не постоји једнодушност у теорији, али се у то питање сада не може улазити.

²⁶ „Сама суштина права као таквог се не може сазнати нормативним методом, јер овај посматра право изнутра“ (Лукић, 1977, стр. 137).

До њега се може доспети само излазећи из оквира права и поредећи право с другим појавама, те тако трагати за његовом суштином. Значи ли то онда да се до појма права може доћи социолошким, реалним методама? Је ли Лукић склон да проблем појма права сведе на емпиријски проблем?²⁷ То је могући избор, а њега и заступају неки савремени аутори.²⁸

Међутим, по Лукићевом сопственом уверењу реалним/социолошким методом није могуће доћи ни до *ојшћих* појмова,²⁹ већ је за то нужна употреба нормативног метода. Па како је тек онда тај реални метод подобан да се дође до садржине најапстрактнијег правнотеоријског појма – појма права? Јасно је, дакле, да се ни појам права – као, уосталом, и претходно поменути основни појмови – не може спознати само строго научним методама које помиње Лукић. Он сâм, уосталом, тврди да се у праву као духовној појави не може све објаснити друштвеним чиниоцима.

Преведено на речник методологије, не може се све објаснити реалним, социолошким или политиколошким методом. Чини се, дакле, оправданим да се приликом изградње ових појмова уважи и узме у обзир једна дуга традиција по којој су они резултат приступа, карактеристичног и за хуманистичке дисциплине, који иде за тим да схвати и *разуме* људско понашање, вредности и друштвене институције, а не само да их узрочно-последично објасни или да их изводи генерализацијом из појединачних појмова. А, с друге стране, чини се неоправданим, олако одбацити филозофски (у најширем смислу речи) приступ проблему природе права и допринос тог приступа решењу питања природе права.

Да резимирамо. Несумњиво да би Лукић данас био ближи оним правним теоретичарима који би желели да „сцијентификују“ правну теорију, да је сведе на експликативну науку, да јој омогуће извесност сазнања која је на нивоу научном, а не филозофском.³⁰ И они су данас све гласнији и све успешнији у маргинализацији аналитичке јуриспруденције и њеног метода. У оваквом погледу на јуриспруденцију, али и на науку уопште, доминира став да се друштвене институције и понашања могу научно објаснити, да филозофија нема улогу у бољем разумевању стварности и да је њена једина улога да објасни, а то и Лукић на више места понавља, *заишћо* је научни метод једини расположив когнитивни метод (Priel, 2010, стр. 52).

²⁷ Он то, уосталом, изричито каже: „Да се сазна суштина права ... мора[ју] да се употребе ... пре свега реални методи“ (Лукић, 1977, стр. 137).

²⁸ В. фусноте 3–6.

²⁹ А ни до основних, ако за тренутак оставимо по страни малочас изнети проблем сазнавања ових појмова чисто научним методама.

³⁰ Наравно, ова блискост је мања ако се Лукићеве идеје посматрају кроз наочаре с марксистичком диоптријом, чему је он, као што је познато, био склон.

Ипак, сâм задатак теорије права (и по Лукићу у крајњој линији) – стргнути загонетку са самог појма права и с *нужних* или основних правних појмова – опире се овој једностраности. Оно што је у аналитичкој јуриспруденцији било добро – њена окренутост спекулацији и нужним појмовима (макар само и у концептуалном смислу нужним) – не треба и не може се потиснути за рачун наводно поузданијих сазнања до којих долази емпиристички усмерена јуриспруденција. Али истина је да је тој аналитичкој струји недостајало чвршћег контакта са стварношћу, са историјом или више тестирања (емпиријских, али и нормативних) њених теза.

И данас аутори из тог аналитичког круга признају да боље разумевање природе права наступа само као део бољег разумевања људске природе и психологије, људског друштва, али и етичких и политичких теорија. И ако се то има у виду, ако се прихвати данас раширено схватање о томе да се на питање природе права не може одговорати само користећи се, рецимо, емпиријском анализом него и концептуалном и нормативном анализом, онда одвајање теорије од филозофије права, како је то замислио Лукић (као науке од метафизике), постаје са становишта задатка који на себе преузимају и једна и друга дисциплина – а то је да разјасне шта је право и какво је његово место у свету уопште – неплодотворно постављање баријера.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Општа правнотеоријска дисциплина има као примарни циљ, а тако мисли и професор Лукић, да открије нешто о природи права као таквог. Настojeћи да достигну овај циљ, своје увиде правни теоретичари уобличавају у систем појмова и теза који називамо правном теоријом или теоријом о праву. У зависности од филозофског приступа и коришћених метода, све актуелне правне теорије можемо грубо да поделимо у три врсте.

Дескриптивно-аналитичке теорије полазе од чињенице да право обилује апстрактним појмовима, да ти појмови често немају свој фактички пандан у стварном свету, да су они често далеко од недвосмислених и да због свега тога морамо да их пажљиво и упорно анализирамо и расветљавамо, како бисмо их боље разумели, али како бисмо нешто сазнали и о самој природи права и његовим нужним одликама. Друга врста теорија би, поједностављено речено, могла да се назове социолошким и њих одликује методологија која је карактеристична за све емпиријски оријентисане науке. Темелј на којем се оне заснивају јесте да је право друштвена чињеница, а да се човек у праву и друштву уопште налази у низу каузалних и социјалних релација које се могу посматрати, проучавати и објашњавати споља.

Најзад, последњем скупу правних теорија припадају оне које право по-сматрају кроз призму морала, као појаву која има морални значај, али и која је на овај или онај начин заснована на моралним и другим вредностима. Те нормативно-аналитичке правне теорије, данас, као и одувек, наступају у лику разних верзија јуснатурализма. И нећемо рећи ништа ново ако оценимо да су све ове три групе теорија, упркос томе што су понекад делом и супротстављене, доприносиле нашем бољем разумевању природе права и да је сваки од ових приступа чак можда и неопходан како бисмо стекли шире и потпуније разумевање права (Giudice, 2011, стр. 67).

И с овим увидом би се, без сумње, сложио и професор Лукић, имајући на уму његово постојано инсистирање на сложености правне појаве и потреби да се она проучава с разних страна. Такође, он би се несумњиво сложио и с тврдњом да су сазнања до којих долази општа правнотеоријска дисциплина *универзална* (барем до извесне мере³¹) и да стога резултат сваке правне теорије треба да буду одређени *нужни* појмови, као и појам права, дакле појам који описује *нужне* карактеристике права као таквог.³² Међутим, за ова два у основи добро постављена задатка опште правнотеоријске дисциплине чини се да наш аутор не нуди адекватна методолошка решења. Наиме, до *нужних (основних) појмова*, као што је показано, не може се доћи нормативним и социолошким методом. До њих се – а изгледа да ни самом Лукићу та идеја није страна – може доћи само логички, то јест аналитички, изводећи их из самог појма права.

А како теоретичар долази до самог појма права? Нормативни метод овде дакако није од помоћи, јер је појам права најапстрактнији и, уосталом, теоријски (а не практични) појам. Метод концептуалне анализе (оно што би можда код Лукића било најприближније филозофском аксиоматском методу³³), као филозофски метод, такође за њега није опција, јер је теорија права наука, а не филозофија. Најзад, оно што нашем теоретичару преостаје јесу емпиријски методи (социолошки, политиколошки, можда психолошки).

Али овакав епилог је супротан, најпре, исправном увиду самог Лукића, према којем су сви методи добродошла средства да би се дошло до

---

³¹ Наравно, проблем универзалности односно парохијалности правнотеоријских појмова није ни изблиза решен на јединствен начин, али теорија која би била локална и сасвим парохијална вероватно више не би била теорија права какву смо до сада познавали (в. Горан Дајовић, „Општост јуриспруденције“).

³² Ово, дакако, не значи да теоретичара права треба да интересују само *нужни* појмови или искључиво *нужне* карактеристике појма права, напротив (в. Schauer, 2010). Међутим, с обзиром на изложене погледе професора Лукића о питању нужности, оно је овде у фокусу анализе.

³³ Лукић, 1992, стр. 30.

правнотеоријских (са)знања, јер се само тако доспева до целовите теорије права, а једино је таква теорија, сматра он, адекватан одговор на питање шта је право. И друго, овакав епилог представља проблем за нашег аутора, јер се на тај начин истрајава у строгом одвајању теорије као науке и филозофије права као својеврсне метафизике, истрајава се на њему до краја, па чак и кад је реч о том коначном или граничном правнотеоријском појму – појму права. А овако одсечан став одваја теорију права од њене природне филозофскоправне залеђине (као и од хуманистичких дисциплина, такође), и то на питању које је најопштије, најважније и тешко решиво без узимања у обзир метода и сазнања које могу да пруже те дисциплине.

На самом крају, послужимо се још једном опаском Херберта Харта. Као што је познато, он је своју правну теорију засновао на анализи и критици Остинове императивне теорије права. То није случајно, свакако и из суштинских разлога – Остин је био у самим темељима модерне аналитичке јуриспруденције, коју је требало изнова градити. Али постојао је и један несупстантивни разлог за Хартово окретање ка Остину. Он је, наиме, сматрао да Остин поседује врхунску врлину доброг теоретичара: никад није био загонетан, па чак и када је грешио, грешио је на јасан начин! И свако ко се макар и површно упознао с Лукићевим делима из области теорије права, схватио је да је наш професор и академик ову врлину безусловно имао. Управо то чини и његове увиде кад је реч о природи теорије права, били они исправни или не, драгоценим и актуелним и за данашње прегаоце на овом пољу.

ЛИТЕРАТУРА

- Врађанац 2000 – Душан Врађанац, *Дон Осџин, империјивни модел љравној љозиџивизма*, Београд.
- Дајовић 2010 – Горан Дајовић, „Општост јуриспруденције“, *Правни живоић*, 12 (2010) 5, 689–700.
- Dworkin 2002 – Ronald Dworkin, „Thirty Years On“, *Harvard Law Review*, 115, 1655–1687.
- Giudice 2011 – Michael Giudice, „Analytical Jurisprudence and Contingency“, in: *New Waves in Philosophy of Law*, ed. Maksymilian Del Mar, Hampshire, 58–76.
- Leiter 2007 – Brian Leiter, *Naturalizing jurisprudence: essays on American legal realism and naturalism in legal philosophy*, Oxford.
- Лукић 1972 – Радомир Д. Лукић, „Основни филозофски проблеми права“, *Сџоменица у часџ новоиџабраних чланова САНУ*, Књ. 55, Поседна издања, Књ. CDLII, Београд, 59–71.
- Лукић 1978а – Радомир Д. Лукић, „Појам теорије права“, *Зборник за џеорију љрава*, 1, САНУ, Београд, 1–15.
- Лукић 1978б – Радомир Д. Лукић, „Филозофија права“, у: *О филозофији љрава*, Међународни симпозијум одржан у САНУ 1976. године, Београд, 501–510.
- Лукић 1982 – Радомир Д. Лукић, *Соџиолоџија морала*, Научна књига, Београд.

- Лукић 1987 – Радомир Д. Лукић, *Методологија права*, Београд, друго изд.
- Лукић 1990 – Радомир Д. Лукић, „Нацрт филозофије права“, *Зборник за теорију права*, 4, САНУ, Београд, 1–28.
- Лукић 1992 – Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије права*, Савремена администрација, Београд.
- Posner 1990 – Richard A. Posner, *The problems of jurisprudence*, Cambridge, Massachusetts.
- Priel 2010 – Dan Priel, *Jurisprudence between science and the humanities*, <http://ssrn.com/abstract=1566858>.
- Priel 2011 – Dan Priel, „Jurisprudence and Psychology“, in: *New Waves in Philosophy of Law*, ed. Maksymilian Del Mar, Hampshire, 77–100.
- Raz 2001 – Joseph Raz, „Two Views of the Nature of the Theory of Law, A Partial Comparison“, in: *Hart's Postscript*, ed. Jules Coleman, Oxford.
- Raz 2009 – Joseph Raz, *The Authority of Law*, Oxford.
- Tamanaha 2001 – Brian Tamanaha, *A General Jurisprudence of Law and Society*, Oxford.
- Харт 2003 – Херберт Харт, „Позитивизам и раздвајање права и морала“, у: *Оптеги из филозофије права*, Плато, Београд.
- Hoecke 1985 – Marc Van Hoecke, *What is Legal Theory?*, Leuven.
- Schauer 2010 – Frederick Schauer, *Necessity, Importance, and the Nature of Law*, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1594930

Goran Dajović*

RADOMIR D. LUKIĆ'S VIEWS ON THE SUBJECT AND METHOD OF THE GENERAL THEORY OF LAW

S u m m a r y

In his prolific work on the theory of law, Professor Lukić repeatedly dealt with fundamental epistemological issues of this legal discipline. This paper presents and analyzes his views on the subject and methods of the general theory of law. The study is divided into four parts. The first section offers a brief description of Professor Lukić's understanding of the subject and methods of the theory of law as a general science of law. The second part explains his understanding of the philosophy of law and its relation to the theory of law. In the third section, the author highlights similarities and differences between Lukić's views on the theory of law and traditional interpretations, present in continental jurisprudence since the late nineteenth century. Some inconsistencies in Lukić's views on the theory and philosophy of law are also underlined, as well as interesting parallels between Professor Lukić's ideas and the views of contemporary theorists and philosophers of law (especially from the Anglo-Saxon world) on the nature and objectives of the general theory of law, which is for this purpose also referred to as 'jurisprudence'. Finally, the last section suggests a tentative conclusion about the nature of the general theory of law inspired by Lukić's analysis of this issue.

Key words: Radomir Lukić, theory of law, philosophy of law, subject, method

---

* Assistant Professor at the Faculty of Law of the University of Belgrade

ЗАВРШНА РЕЧ НА СКУПУ „НАУЧНО НАСЛЕЂЕ РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА“

Драги пријатељи,

Пре свега, желим да у име Организационог одбора овог међународног научног скупа упутим речи најдубље колегијалне захвалности свим учесницима, а поготово онима који су морали прећи дужи пут да би ова два дана провели с нама у Београду. Њима такође желим срећан повратак кући.

Чврсто верујем да се наш скуп може оценити као веома успешан. Такву оцену подупире неколико разлога: завидан број поднетих саопштења, њихова каквоћа, њихова тематска разноврсност, расправа подстакнута неким саопштењима и питањима која су у њима разматрана, свестрано осветљавање целине научног и филозофског дела које нам је професор Лукић оставио у наслеђе, учешће млађих научних снага, најзад, али по значају не на последњем месту, и критички тонови који су се, академски одговорно и аргументативно одмерено, могли чути.

Што је посебно важно, скуп је сâм по себи показао да је научна мисао професора Лукића у највећој мери издржала пробу, суд и решето времена, да је, друкчије казано, жива и утицајна. Још једном је на меродаван начин потврђено да професор Лукић припада најужем кругу научних великана које је у својој дугој и богатој историји дао београдски Правни факултет. Он је, данас ништа мање него раније, својим богатим делом драгоцен ослонац и поуздан учитељ млађим интелектуалним снагама спремним да одважно крену да се баве научним дисциплинама којима се професор Лукић деценијама тако успешно и плодносно бавио. А знано је да је најбољи учитељ онај чији ученици и следбеници, првенствено захваљујући баш њему, стреме да га надмаше.

У тренутку када је наш скуп приведен крају, с разлогом се може рећи да је његова основна сврха у целости постигнута. Јер, њиме је стогодишњица рођења професора Радомира Д. Лукића достојно и достојанствено обељена у обема кућама којима је припадао целим својим научним бићем и којима је – као професор, као академик, али и као човек, као особена, ретка и самосвојна личност – утиснуо свој неизбрисив печат: Правном факултету у Београду и Српској академији наука и уметности. Као трајан белег о томе остаће обиман зборник радова с овог скупа, који проглашавам закљученим.

Данило Н. Баста

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34:929 Лукић Р.(082)
340.12(082)

НАУЧНИ скуп Научно наслеђе Радомира Д. Лукића (2014 ; Београд)

Научно наслеђе Радомира Д. Лукића : зборник радова са научног скупа одржаног 11–12. децембра 2014. / уредници Данило Н. Баста, Сима Аврамовић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2015 (Београд : Гласник). – XVI, 529 стр. : слика Р. Лукића ; 25 см. – (Научни скупови ; књ. 153. Одељење друштвених наука. књ. 36).

На спор. насл. стр.: The Legacy of Radomir D. Lukić in Social Sciences. – Тираж 500. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз све радове. – Summaries.

ISBN 978-86-7025-660-6

- а) Лукић, Радомир Д. (1914–1999) – Зборници
- б) Право – Зборници

COBISS.SR-ID 215956748

Песма животу

Блиста трава росом посута, и тополе се љупко повијају;
врхови им сребром урешени. По небу плаветнило расуто;
натпевају се заљубљени славуји у грању. Кликћу шеве
под небом високо и љубе се у азуру плавом, пијане ог
сунца – живота. А вран прелеће поља; одјекују она ог
његова крика Богу – животу. Млади кукурузи земљу
пробијају и жудно траже ваздуха и сунца.
И задовољна земља се смеши, и храни на недрима
добру децу своју и даје им снаге.
Натпевају се заљубљени славуји; блистају посребрене
траве; кликћу шеве; ничу кукурузи – и црни вран
криче песму животу.

Раг. Д. Лукић

